

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«БІЗНЕС ІНФОРМ»
№ 2 '2013 г. (421)

Періодичність 1 раз на місяць

Видається з січня 1992 р.

Свідоцтво про реєстрацію

КВ № 17288-6058-ПР від 18.11.2010 р.

ЗАСНОВНИКИ:

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ
НАН УКРАЇНИ (ХАРКІВ)

ВИДАВЕЦЬ:

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ІНЖЕК»

РЕДАКЦІЯ

Головний редактор: д-р екон. наук, проф.

В. С. Пономаренко

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф.

М. О. Кизим

Заст. гол. редактора: д-р екон. наук, проф.

О. М. Тищенко

Випускаючий редактор: канд. екон. наук,
доцент

В. Є. Хаустова

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

д-р екон. наук, проф.

Алексєєв І. В. (Львів)

д-р екон. наук, проф.

Амосов О. Ю. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Благуєн І. С. (Івано-Франківськ)

д-р екон. наук, проф.

Гізатулін Х. Н. (Єкатеринбург, Росія)

канд. екон. наук, проф.

Гонда В. (Братислава, Словачія)

д-р екон. наук, проф.

Жуковський М. (Люблін, Польща)

д-р екон. наук, проф.

Заруба В. Я. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Іванов Ю. Б. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Клебанова Т. С. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Ковальчук К. Ф. (Дніпропетровськ)

д-р екон. наук, проф.

Орлов П. А. (Харків)

д-р екон. наук, проф.

Погорлецький О. І. (С.-Петербург, Росія)

д-р екон. наук, проф.

Христиановський В. В. (Донецьк)

д-р філософії (економіка)

Шоша Жан-Юг (Ліон, Франція)

**У журналі можуть друкуватися основні
результати дисертаційних робіт
з економічних наук**

**З ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ
УКРАЇНИ, В ЯКИХ МОЖУТЬ ПУБЛІКУВАТИСЯ
РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ РОБІТ
НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ ДОКТОРА
ТА КАНДИДАТА НАУК
(Затверджено постановою президії ВАК України
від 16.12.2009 р. № 1-05/6)**

Журнал «Бізнес Інформ» (Харківський національний економічний університет МОН України, НДЦ індустріальних проблем розвитку НАН України)

Бюлетень ВАК України, № 1, 2010

ЖУРНАЛ «БІЗНЕС ІНФОРМ» ПРЕДСТАВЛЕНО В МІЖНАРОДНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ І НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського;
- Російська наукова електронна бібліотека;
- Index Copernicus;
- Ulrichsweb Global Serials Directory

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Макуха С. Н. Фридрих Лист против Адама Смита в контексте современной внешней торговой политики Украины..... 6

МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Бурбело О. А., Чуніхіна Л. М. Легалізація «брудних» коштів як антисоціальне явище.....	11
Дилєнко В. А. Экономические эффекты в системе отраслей экономики Украины: оценка и анализ динамики.....	16
Коляда Т. А. Особливості формування бюджетної стратегії в умовах глобального зростання державного боргу.....	20
Тищенко О. П. Кластерний підхід до управління регіональним економічним розвитком і перспективи його впровадження в Україні.....	25
Дмитришин А. І. Взаємозв'язок нерівності доходів із концепціями економічного розвитку.....	30
Музилівський В. В. Державне регулювання обов'язкових видів страхування: шляхи вдосконалення.....	35
Стрижак А. Ю. Институты как инструмент регулирования оппортунизма в рыночных трансакциях.....	40

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Бізнянов Є. Є. Управління розвитком інформаційних систем економічних об'єктів на основі їх науково-технічного рівня.....	45
Ефремова А. В., Романец І. В. Проблемы формирования инновационной модели образования.....	49
Роменська А. С. Система інструментів оцінки фінансових і нефінансових ресурсів страхової компанії.....	54
Магюха М. М. Управлінська звітність про рух грошових коштів як елемент поточного і стратегічного інформаційного забезпечення прийняття рішень.....	59

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ

Захарченко П. В., Жваненко С. А. Моделювання попиту та розширеного виробництва інноваційних курортно-рекреаційних продуктів.....	64
--	----

Кузьмін О. Є., Адамів М. Є. Метод перспективної діагностики слабких сигналів потенційних явищ за видами діяльності підприємства.....	69
Жихаревич В. В., Мацюк Н. О. Клітинно-автоматне моделювання динаміки обсягів продажів торговельного підприємства.....	75
Концеба С. М. Економіко-математична модель оптимізації функціонування плодоовочесховищ.....	79
Бехтер Л. А. Методичний підхід для отримання інтегральної оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на основі методу ентропії.....	83

ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Чернишова Л. О., Сазонова В. В. Особливості залучення та стимулювання іноземного інвестування в Україні.....	87
Стирська О. І. Особливості процесу інвестиційного кредитування під державні гарантії.....	91

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Євсеєва О. О. Інноваційний розвиток системи охорони здоров'я регіону.....	94
Пакуліна А. А. Система освіти в забезпеченні сталого розвитку соціального комплексу регіону.....	100
Пашкевич М. С., Паламарчук Т. О., Куніна Д. М. Факторний аналіз економічного, соціального, інноваційного та екологічного стану регіону на прикладі Дніпропетровської області.....	104
Волохата В. Є. Тенденції розвитку ринку залучених ресурсів банків Харківського регіону.....	109
Зубрицька Я. О. Комплексне оцінювання трудового потенціалу підприємств АПК Запорізької області.....	115

ЕКОНОМІКА ПРОМИСЛОВОСТІ

Костенко О. К. Формування організаційно-функціонального механізму управління еколого-економічною діяльністю машинобудівних підприємств.....	121
Климчук М. М. Адаптивна модель протидії ризикам бізнес-процесів підприємств альтернативної енергетики.....	124
Пухальська А. П. Механізм управління інтелектуальною власністю підприємств машинобудівної галузі.....	128

ЕКОНОМІКА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І АПК

Одінцов М. М. Методологія формування ефективних форм просторової диверсифікації агропромислового виробництва.....	135
Жидяк О. Р. Проблеми вдосконалення механізму фінансування підприємницьких структур аграрної сфери.....	139
Коваленко О. Ю. Оцінка впливу факторів на рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.....	142
Бабаєв О. Ю. Економічна ефективність реконструкції свинарських ферм і комплексів як важливий напрям підвищення прибутковості виробництва м'яса свиней.....	150

ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ ТА ПОСЛУГ

Белова О. І. Методологічний підхід до формування змісту та структури мотиваційного механізму стратегічного управління торговельними мережами.....	155
Козуб В. О. Формування системи моніторингу фінансових результатів підприємств торгівлі.....	163

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

Булах Т. М. Сфера культури на селі: стан, проблеми, шляхи подолання.....	168
Череп А. В., Вовк Я. Г. Методологические подходы к оценке персонала украинских предприятий.....	172

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

Україна, 61001, Харків,
 пров. Інженерний, 1а,
 Бібліотечний корп., 2 пов., к. 203
 Тел./факс (057) 758-74-31
 e-mail: biz_inf@ukr.net
 www.business-inform.net

АДРЕСА ВИДАВЦЯ ТА ВИГОТІВНИКА:

Україна, 61001, Харків,
 пр. Гагаріна, 20, оф. 2227
 Тел./факс (057) 703-40-21, 732-09-59

ПІДПИСКА:

- у Видавця;
- **Агентство «Меркурій»:**
 49056, Дніпропетровськ,
 Набережна Леніна, 15-а, оф. 39.
 Тел. (056) 744-16-61,
 744-72-87, 778-52-85

Науковий журнал

«БІЗНЕС ІНФОРМ»

Видається 1 раз на місяць

Мова видання – українська, російська, англійська

Рекомендовано до друку рішеннями
 вченої ради ХНЕУ № 6 від 21.01.13 р.

вченої ради НДЦ ІПР НАНУ
 № 2 від 20.02.13 р.

Здано до набору 20.01.2013 р.

Підписано до друку 20.02.2013 р.

Формат 60 x 84/8.

Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 37,2. Обл.-вид. арк. 48,4.

Надруковано у ВД «ІНЖЕК»

Замовлення № 665. Наклад 300 прим.

© БІЗНЕСІНФОРМ, 2013

Давидова І. О. Реалізація інтелектуального капіталу: сутність, складові, роль системи зайнятості в цьому процесі.....	177
Лепьохіна І. О. Розробка методичних підходів до формування механізму мотивації ефективної трудової діяльності працівників підприємств машинобудування	181
Хлівна І. В. Місце і роль основних форм господарювання як гарантія стабільної зайнятості та розвитку сільських територій.....	184

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Д'яконова І. І., Петренко Ю. М. Ресурсно-функціональний підхід у дослідженні фінансової безпеки підприємства та корпоративного управління	188
Котлик А. В. Цілеорієнтований підхід до ідентифікації бізнес-процесів підприємства.....	193
Момот В. М., Костючина М. А. Разработка мероприятий по совершенствованию складской системы.....	197

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК І АУДИТ

Андренко Е. А., Мордовцев С. М. Методика атрибутивного выборочного исследования в аудите	200
Демиденко А. П. Звітність та облікова політика підприємства	204
Дорошенко О. О. Трансформація об'єктів бухгалтерського обліку в бюджетних установах у контексті модернізації обліку в державному секторі.....	209
Паскалова А. Т. Класифікація витрат підприємства відповідно до функцій та завдань контролінгу.....	212
Попко Є. Ю. Розвиток методології оцінки в бухгалтерському обліку: інституціональний підхід	218

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ І КРЕДИТ

Довгань Ж. М. Антикризове регулювання, банківський нагляд і монетарна політика в механізмі забезпечення фінансової стійкості банківської системи.....	222
--	-----

Леонов С. В., Гланц В. Н. Спеціальне оподаткування банків: зарубіжний досвід і можливості впровадження в Україні	228
Веріга Г. В. Платіжний баланс і валютний курс: діалектика взаємозв'язку.....	231
Недодаєва Н. А., Лежешькова В. Г. Світовий досвід податку на нерухомість та його імплементація у законодавство України	236
Коваленко М. М. Типологія корупції в банківському секторі	240
Олійник О. О. Системи обміну кредитною інформацією в Україні: стан і перспективи розвитку	246
Портна О. В. Доходи населення як складова фінансового потенціалу України	251
Сокол С. В. Досягнення реальної платоспроможності в розрізі аналізу забезпечення зобов'язань страхової компанії за рахунок її ресурсів.....	255
Стрижиченко К. А. Исследование регуляторной модели в Европе и пути ее трансформации	259
Тімарцев О. Ю. Податкові пільги як інструмент регулювання та стимулювання економіки.....	262
Колодізева С. О. Визначення поняття «банківська послуга» за системним підходом	268
Самсонов М. І. Системний ризик у контексті реалізації дистанційного моніторингу за діяльністю банків	272
Халло В. Ф. Удосконалення законодавчої бази регулювання банківської конкуренції в Україні	276

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ

Мишин А. Ю., Мишина С. В. Оптимизация процесса управления кадровой безопасностью предприятий.....	280
Науменко М. О., Гура Т. В., Красногрудь О. С. Удосконалення стратегічного управління організацією	284
Бурак Т. В. Контрактне управління: організаційно-правова форма готельних мереж.....	287
Зубкова М. С. Применение маркетинга в гостиничных предприятиях	290

CONTENT

ECONOMIC THEORY

Makukha S. N. Friedrich List versus Adam Smith in the Context of Modern Foreign Trade Policy of Ukraine.....6

MECHANISMS OF REGULATION OF THE ECONOMY

Burbelo O. A., Chunikhina L. N. Legalisation of «Dirty» Money as an Anti-Social Phenomenon 11
Dilenko V. A. Economic Effects in the System of Branches of Ukrainian economy: Assessment and Analysis of Dynamics.....16
Kolyada T. A. Specific Features of Formation of the Budget Strategy Under Conditions of Global Growth of the State Debt.....20
Tishchenko A. P. Cluster Approach to Managing Regional Economic Development and Prospects of its Introduction in Ukraine 25
Dmitrishin L. I. Interrelation of Inequality of Income with the Concepts of Economic Development.....30
Muzhilivskiy V. V. State Regulation of Mandatory Types of Insurance: Ways of Perfection 35
Strizhak A. Y. Institutions as Tools of Regulating Opportunism in Market Transactions.....40

INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE ECONOMY

Bizyanov Y. Y. Managing Development of Information Systems of Economic Objects on the Basis of their Scientific and Technical Level 45
Yefremova L. V., Romanets I. V. Problems of Formation of an Innovation Model of Education 49
Romenskaya A. S. System of Tools for Assessment of Financial and Non-financial Resources of an Insurance Company.....54
Matyukha N. N. Management Accounting for Movement of Funds as an Element of Current and Strategic Information Provision of Decision Making 59

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING

Zakharchenko P. V., Zhvanenko S. A. Modelling Demand and Expanded Production of Innovation Resort-Recreational Products 64
Kuzmin O. Y., Adamiv M. Y. Method of Prospective Diagnosis of Weak Signals of Potential Phenomena by Types of Company Activity 69
Zhikharevich V. V., Matsyuk N. A. Cellular Automata Modelling of Dynamics of Volumes of Sales of a Trade Company 75
Kontseba S. M. Economic and Mathematical Model of Optimisation of Functioning of Fruit and Vegetable Storages...79
Behter L. A. Methodical Approach to Obtaining Integral Evaluation of Economic Safety of Agricultural Companies Using Entropy Method.....83

INVESTMENT PROCESSES

Chernyshova L. A., Sazonova V. V. Specific Features of Attraction and Stimulation of Foreign Investment in Ukraine ..87
Styrskaya O. I. Specific Features of the Process of Investment Lending Under State Guarantees.....91

REGIONAL ECONOMY

Ievsieieva O. A. Innovation Development of a Regional Health Care System 94
Pakulina A. A. Education System in Ensuring Stable Development of a Social Complex in a Region 100

Pashkevich M. S., Palamarchuk T. A., Kunina D. N. Factor Analysis of Economic, Social, Innovation and Ecological State of a Region Using Example of Dnipropetrovsk Oblast 104
Volokhataya V. Y. Tendencies of Development of the Market of Attracted Resources of the Banks of Kharkiv Region 109
Zubritskaya Y. O. Complex Assessment of Labour Potential of an Agricultural Company of Zaporizhia Oblast 115

INDUSTRIAL ECONOMICS

Kostenko O. K. Formation of an Organisational and Functional Mechanism of Ecological and Economic Activity of Engineering Companies..... 121
Klimchuk M. N. Adaptive Model of Resistance to Risks of Business Processes of Enterprises of Alternative Energy Forms 124
Pukhalska A. P. Mechanism of Intellectual Property Management in Engineering Companies..... 128

AGRICULTURAL ECONOMICS AND AGRIBUSINESS

Odintsov M. M. Methodology of Formation of Efficient Forms of Spatial Diversification of Agroindustrial Production.....135
Zhidnyak A. R. Problems of Perfection of the Mechanism of Financing Entrepreneurial Structures of the Agricultural Sphere.....139
Kovalenko O. Y. Assessment of Factor Influence upon the Level of Competitiveness of Agricultural Companies.....142
Babaev A. Y. Economic Efficiency of Reconstruction of Pig-Breeding Farms and Complexes as an Important Direction of Increase of Profitability of Pork Production.....150

ECONOMICS OF TRADE AND SERVICES

Belova Y. I. Methodological Approach to Formation of Contents and Structure of the Motivational Mechanism of Strategic Management of Trade Networks 155
Kozub V. A. Formation of the System of Monitoring Financial Results of a Trade Company..... 163

LABOUR ECONOMICS AND SOCIAL POLICY

Bulakh T. N. Sphere of Culture in Rural Districts: State, Problems, Ways of Overcoming..... 168
Cherep A. V., Vovk Y. G. Methodological Approaches to Assessment of Personnel of Ukrainian Companies..... 172
Davydova I. O. Realisation of Intellectual Capital: Essence, Components, Role of the Employment System in this Process ... 177
Lepekhina I. A. Development of Methodical Approaches to Formation of the Motivational Mechanism of Efficient Labour Activity of those Employed in the Engineering Industry 181
Khlevnaya I. V. Place and Role of Main Forms of Economic Activity as a Guarantee of Stability and Development of Rural Territories..... 184

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Dyakonova I. I., Petrenko Y. M. Resource-functional Approach in Study of Financial Security of a Company and Corporate Management 188
Kotlik A. V. Target-Oriented Approach to Identification of Business Processes of a Company 193
Momot V. M., Kostyuchina M. A. Development of Measures on Improvement of the Storage System 197

ACCOUNTING AND AUDITING

Andrenko Y. A., Mordovtsev S. M. Methods of Attributive Sampling Research in Audit.....	200
Demidenko L. P. Accounting and Accounting Policy	204
Doroshenko Y. A. Transformation of Objects of Accounting in Budget Funded Institutions in the Context of Modernisation of Accounting in the State Sector	209
Paskalova A. G. Classification of Expenditures of a Company in Accordance with Functions and Tasks of Controlling.....	212
Popko Y. Y. Development of a Methodology of Assessment in Accounting: Institutional Approach.....	218

FINANCE, MONEY CIRCULATION AND CREDIT

Dovgan Z. N. Anti-crisis Regulation, Banking Supervision and Monetary Policy in the Mechanism of Ensuring Financial Stability of the banking system.....	222
Leonov S. V., Glants V. N. Special Taxation of Banks: Foreign Experience and Possibilities of Introduction in Ukraine	228
Veriga A. V. Balance of Payments and Exchange Rate: Interrelation Dialectics	231
Nedodaeva N. L., Lezhepyokova V. G. World Experience of Real Estate Tax and its Implementation into Ukrainian Legislation.....	236
Kovalenko M. M. Typology of Corruption in the Banking Sector	240

Oleynik Y. A. Systems of Credit Information Exchange in Ukraine: State and Prospects of Development	246
Portnaya O. V. Income of Population as a Component of Financial Potential of Ukraine.....	251
Sokol S. V. Achievement of Real Paying Capacity in the Context of Analysis of Provision of Obligations of an Insurance Company by Means of its Resources	255
Strizhichenko K. A. Study of the Regulatory Model in Europe and Ways of its Transformation.....	259
Timartsev A. Y. Tax Advantages as a Tool of Regulation and Stimulation of the Economy.....	262
Kolodizeva S. O. Definition of the Banking Service Notion on the Basis of the System Approach.....	268
Samsonov M. I. System Risk in the Context of Realisation of Remote Monitoring of Banks Activity	272
Khallo V. F. Perfection of the Legislative Base of Regulation of the Banking Competition in Ukraine	276

MANAGEMENT AND MARKETING

Mishin A. Y., Mishina S. V. Optimisation of the Process of Managing Personnel Security of a Company.....	280
Naumenko M. A., Gura T. V., Krasnograd Y. S. Perfection of Strategic Management of an Organisation.....	284
Burak T. V. Contract Management: Organisational and Legal Form of Hotel Networks	287
Zubkova M. S. Application of Marketing in Hotel Companies..	290

ФРИДРИХ ЛИСТ ПРОТИВ АДАМА СМИТА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ ВНЕШНЕТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ

МАКУХА С. Н.

УДК 330.1: 3390.9

Макуха С. Н. Фридрих Лист против Адама Смита в контексте современной внешнеторговой политики Украины

В статье анализируются две противоположные теории внешнеторговой политики: сторонника свободной торговли Адама Смита и немецкого экономиста Фридриха Листа, который настаивал на необходимости применения протекционизма в определенных условиях. Доказывается, что методология, примененная Ф. Листом в исследовании данной проблематики, в большей мере отражает требования диалектического закона единства и борьбы противоположностей – источника развития общественных отношений, который применительно к внешней торговле проявляется как противоречие между фритредерством и протекционизмом. Рассматриваются возможности и необходимость практического применения последнего в условиях современной Украины.

Ключевые слова: Фридрих Лист, Адам Смит, внешнеторговая политика.

Библ.: 9.

Макуха Светлана Николаевна – доктор экономических наук, профессор, кафедра экономической теории, Национальный университет «Юридическая академия Украины им. Ярослава Мудрого» (ул. Пушкінська, 77, Харьков, 61024, Украина)

E-mail: maku-svetlana@mail.ru

УДК 330.1: 3390.9

Макуха С. М. Фрідріх Лист проти Адама Сміта в контексті сучасної зовнішньоторговельної політики України

У статті аналізуються дві протилежні теорії зовнішньоторговельної політики: прихильника вільної торгівлі Адама Сміта та німецького економіста Фрідріха Листа, який наполягав на необхідності застосування протекціонізму в певних умовах. Доводиться, що методологія, застосована Ф. Листом у дослідженні даної проблематики, більшою мірою відбиває вимоги діалектичного закону єдності й боротьби протилежностей – джерела розвитку суспільних відносин, що відносно зовнішньої торгівлі проявляється як протиріччя між фритредерством і протекціонізмом. Розглядаються можливості й необхідність практичного застосування останнього в умовах сучасної України.

Ключові слова: Фрідріх Лист, Адам Сміт, зовнішньоторговельна політика.

Бібл.: 9.

Макуха Світлана Миколаївна – доктор економічних наук, професор, кафедра економічної теорії, Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого» (вул. Пушкінська, 77, Харків, 61024, Україна)

E-mail: maku-svetlana@mail.ru

UDC 330.1: 3390.9

Makukha S. N. Friedrich List versus Adam Smith in the Context of Modern Foreign Trade Policy of Ukraine

The article analyses two opposite theories of foreign trade policy: of an advocate of free trade Adam Smith and of a German economist Friedrich List who insisted on a necessity to apply protectionism under certain conditions. It is proved that the methodology applied by F. List in the study of this problem reflects, to greater extent, requirements of the dialectical law of the unity and struggle of opposites – the source of development of social relations, which manifests itself in foreign trade as a contradiction between free trade and protectionism. Possibilities and necessity of practical application of the latter in modern Ukrainian conditions are considered in the article.

Key words: Friedrich List, Adam Smith, foreign trade policy.

Bibl.: 9.

Makukha Svetlana N. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Economic Theory, National University «Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudryi» (vul. Pushkinska, 77, Kharkiv, 61024, Ukraine)

E-mail: maku-svetlana@mail.ru

Ни в одной части политической экономии не господствует такого разногласия между теоретиками и практиками, как относительно международной торговли и торговой политики. Вместе с тем в области этой науки не существует другого вопроса, который бы имел столь важное значение как по отношению к благосостоянию и цивилизации страны, так и по отношению к ее самостоятельности, могуществу и устойчивости.

Ф. Лист

В наше время активизации взаимосвязи и взаимопроникновения национальных экономик значительно усиливается воздействие внешних факторов на социально-экономическое развитие отдельных государств. Поэтому определение приоритетов внешне-торговой политики транзитивных стран, её оптимизация и повышение эффективности должно стать важнейшим направлением развития современной экономической

мысли. Решение поставленной задачи возможно лишь в контексте глобального процесса, который в указанной сфере развивается на основе постоянной борьбы двух тенденций: протекционизма и либерализма.

Различные аспекты развития внешнеторговых связей исследовались в работах Адама Смита, Э. Азроянца, М. Делягина, Б. Гаврилишина, З. Бжезинского, О. Белоруса, И. Бураковского, П. Жака, П. Кругмана, Ф. Листа, Ю. Полунеева, Давида Рикардо, С. Сашвальда, С. Соколенко, Дж. Сороса, Р. Сталкера, Дж. Стиглица, А. Филипенко, А. Холопова, А. Шныркова и др. Однако в методологии анализа этой важнейшей формы международных экономических связей видные ученые не уделяют надлежащего внимания использованию диалектического закона единства и борьбы противоположностей. По мнению автора, именно указанный методологический подход дает возможность не только избежать крайностей в оценке состояния и значения внешней торговли в процессе эффективного включения переходных эконо-

номик в глобализационный процесс, но и обеспечить определенный конструктивизм в разрешении противоречий, свойственных внешнеторговой политике.

Именно поэтому целью исследования является исторический анализ форм проявления противоречия между протекционизмом и либерализацией внешней торговли с целью выявления приоритетов внешнеторговой политики и разрешения ее противоречий в условиях современной Украины. Автор обращается к авторитету А. Смита и Ф. Листа – двух выдающихся экономистов, имеющих противоположные точки зрения на способы достижения государствами эффективной внешнеторговой политики, ведущей к росту экономической мощи и социальному прогрессу наций.

Как известно, Адам Смит был сторонником свободной международной торговли, Ф. Лист настаивал на необходимости применения протекционизма. Однако великие ученые не подозревали, что, находясь по разные стороны теоретических баррикад, они ярко и образно иллюстрировали действие закона единства и борьбы противоположностей применительно к внешней торговле своего времени. Автор стремится доказать, что полярность их учений является отражением диалектического закона единства и борьбы противоположностей, всеобщего универсального закона развития общества, включая экономические отношения. Теория свободной торговли изложена Адамом Смитом в работе «Исследование о природе и причинах богатства народов» (1766 г.). В пользу своей концепции автор приводит следующие аргументы:

Во-первых, внешняя торговля, которая не ограничивается государством, позволяет излишек продукции отправлять за границу, обменивая его на другие товары, которые нужны населению страны. Только таким путем этот излишек может приобрести стоимость, которая будет достаточной для оплаты труда и других затрат на его производство. Без такого вывоза будет остановлена часть производства в стране, которая приведет к сокращению ее дохода [1, с. 42].

Во-вторых, свободная внешняя торговля позволяет увеличить сбережения. Известно, что сбережения представляют собой разность между доходом и потреблением. Экспорт товаров увеличивает национальный доход государства, а купля товаров за границей сокращает затраты на национальное потребление, таким образом, внешняя торговля оказывает содействие накоплению, т. е. увеличивает богатство каждой нации,

В-третьих, применение системы мероприятий государственной защиты отечественных производителей от иностранной конкуренции может нанести ущерб богатству наций в целом. Когда мы ограничиваем экспорт и, соответственно, международную конкуренцию для защиты национального производства, мы прибегаем к расточительству. В этом случае используется больше капитала, чем при получении этой продукции на международных рынках.

Аргументы в защиту справедливости космополитической идеи абсолютной свободы всемирной торговли были дополнены Д. Рикардо, утверждавшим, что «при

системе полной свободы торговли каждая страна затрачивает свой капитал и труд на такие отрасли промышленности, которые доставляют ей наибольшие выгоды. Это преследование индивидуальной выгоды удивительным образом связано сообщим благом всех... Именно этот принцип определяет, что вино должно производиться во Франции и Португалии, что хлеб должен возделываться в Америке и Польше, а различные металлические изделия и другие товары должны изготавливаться в Англии» [2, с. 76]. Заметим, что международное разделение труда в данном случае закрепляет аграрную специализацию определенных стран, отводя Англии роль производителя промышленных товаров.

Данное обстоятельство, как и многие другие суждения великих классиков, взяла на себя смелость подвергнуть критике представитель исторической школы немецкий ученый Фридрих Лист. В 1841 г. выходит в свет его главная книга «Национальная система политической экономии», где он, в отличие от упомянутых классиков, чьи произведения в те времена стали чуть ли не экономической Библией, обосновывает необходимость использования политики протекционизма.

Логика и сила аргументации Ф. Листа, обращенные к историческому опыту ведения внешней торговли многих государств (Америка, Англия, Германия, Испания, Италия, Нидерланды, Россия, Португалия, Франция) выглядят настолько убедительными, что его теория не может не посеять сомнений в истинности своих идей у самых убежденных сторонников свободной торговли. Теория Ф. Листа основательно опровергает устоявшееся мнение об абсолютных преимуществах свободной внешней торговли. Доказывая правоту своей теории, Ф. Лист выглядит большим диалектиком в сравнении с А. Смитом. В логике его рассуждений и иллюстрациях особенностей внешней политики отдельных государств явно просматривается основное противоречие мирового хозяйства как источник его развития, которое, по мнению автора статьи, можно сформулировать как единство двух процессов: развитие обобществления воспроизведенного процесса в планетарном масштабе и его обособление в пределах территориальных и хозяйственных звеньев.

Применительно к внешней торговле этот диалектический закон единства и борьбы противоположностей внешнеторговых отношений приобретает форму фритредерства, с одной стороны, и протекционизма, с другой. Ф. Лист не отрицает возможности и необходимости использования принципов свободной торговли на разных исторических этапах развития отдельных государств. Ученый доказывает, что народы меняют свою торговую систему по мере того, как идут вперед, то есть по мере развития двух противоположных сторон одного явления – внешней торговли.

Сначала, действительно, посредством свободы торговли с народами, их опередившими, государства выходят из варварства и улучшают свое земледелие; потом посредством таможенных ограничений они обеспечивают процветание их промышленности, развитие флота и внешней торговли; наконец, после достижения высшей

степени богатства и могущества, путем постепенного перехода к принципам свободы торговли иностранцев на их собственных рынках они вовлекают в конкуренцию отечественных земледельцев, промышленников и своих торговцев, возбуждают в них энергию для поддержания верховенства, которого они достигли.

По мнению Листа, свобода торговли может развиваться только в условиях организации союза наций, достигших по возможности одинаковой степени развития промышленности и цивилизации, политического воспитания и могущества. «Протекционистская система является единственным средством для поднятия отставших стран до уровня опередивших их наций, которые от природы не получили никакой вечной монополии мануфактурной промышленности, а лишь выиграли во времени перед другими нациями; поэтому протекционистская система является, с указанной точки зрения, могущественной силой, влекущей нации к конечной цели – ассоциации народов, а следовательно, к истинной свободе торговли» [3].

Образование такой ассоциации государств, где будет господствовать свобода торговли, с точки зрения автора, – это космополитическое требование будущего, и даже самого отдаленного будущего. Такие идеи могут быть реализованы только через целые столетия. Классическая же школа признала положение вещей, которое должно осуществляться только в будущем, как уже существующее. Реальная же ситуация в сфере международных экономических отношений того времени определялась английским монополизмом во всемирной промышленности и всемирной торговле.

В условиях отсутствия ограничений в свободной конкуренции с Англией страны, стоящие на более низком уровне промышленного развития, закрепляют свое зависимое положение от страны-лидера и подрывают все отрасли своей экономики. Ф. Лист соглашается с А. Смитом, что ввозные пошлины сначала вызывают удорожание товаров; но также верно и то, как признает и сама классическая школа, что нация, способная к значительному развитию промышленности, с течением времени может производить предметы импорта самостоятельно и с более низкими издержками. Если ввозные пошлины требуют жертв в потреблении, то эти жертвы уравниваются приобретением производительной силы, которая обеспечивает нации на будущее время бесконечно большую сумму материального богатства. Промышленная же независимость и проистекающее отсюда благосостояние страны дают нации средства к внешней торговле, вследствие этой независимости развивается ее цивилизация, совершенствуются ее учреждения, укрепляется ее внешнее могущество.

История развития международных экономических отношений знает немало примеров применения протекционистской политики, направленной на защиту национальной экономики и ее ускоренное промышленное развитие. Так, в США средний уровень тарифов в 1897 г. составлял 76% стоимости товара. В 1860 г. было заключено торговое соглашение Франции с Англией, которое предусматривало существенное снижение пошлины на ряд

сырьевых и промышленных товаров [4, с. 66]. Поскольку указанное соглашение затормозило развитие французской промышленности, в 1871 г. действующее законодательство было упразднено и проведены новые протекционистские мероприятия. Протекционистская политика, которую отстаивал тогдашний министр финансов России М. Бунге, возвратила стране утраченные после Крымской войны экономические позиции. В некоторых областях промышленности (военное судостроение, сахарная промышленность) в 90-х годах XIX ст. Русская империя не имела себе равных. Одновременно в экономику России и Украины активно привлекается иностранный капитал. Держателями акций заводов и шахт Украины были капиталисты Англии, Франции, Германии, Бельгии.

Причины промышленной слабости, не позволяющей обеспечивать конкурентоспособность отечественных товаров, по мнению Ф. Листа, могут быть более или менее легко устранены. К легко устранимым причинам относятся: недостаточность путей сообщения, отсутствие технических знаний, опытности и духа промышленной предприимчивости; к наименее легко устранимым относятся: недостаток трудолюбия, просвещения, нравственности и честности в народе, низкая степень земледелия, а следовательно, недостаток в материальных капиталах, и более всего неудовлетворительные государственные учреждения, отсутствие свободы и правовой гарантии, наконец, плохо организованная работа по подавлению контрабанды. Разве названные автором причины, названные автором более 170 лет тому назад, не являются актуальными для современной Украины и других транзитивных стран? Более того, складывается впечатление, что Ф. Лист – наш современник и непосредственно занимается проблемами повышения конкурентоспособности украинской экономики.

В этой связи чрезвычайно актуально для наших реалий звучит предупреждение Листа о серьезных последствиях для экономической безопасности государств так называемых «подарков» странам с еще неокрепшими отраслями промышленности. Эти подарки выглядят как предложение определенных экспортных товаров по сниженным ценам. В этом случае покупатели страны назначения будут удовлетворять свои нужды импортами товарами по более низким ценам, но предприятия, товары которых не выдерживают конкуренции, будут разорены, миллионы людей станут безработными и будут вынуждены эмигрировать. Это походит, пишет автор, «на подарок султана, когда он посылает своим пашам ценный шелковый шнур. После того как троянцы получили в подарок от греков деревянного коня, всякой нации подарки других стран должны казаться подозрительными» [3].

Следовательно, политика свободной торговли, которая проводится без учета особенностей определенного этапа экономического развития государства, особенно в условиях трансформационных преобразований, может углубить остроту социально-экономических проблем государства.

Очень актуально для современных транзитивных стран и мнение автора относительно тарификации им-

порта. Ф. Лист утверждает, что те нации, которые еще не далеко ушли по пути техники и производства машин, не должны бы вовсе облагать пошлиной ввоз сложных машин, а если и облагать, то самой незначительной, до тех пор, пока не будут в состоянии сравняться в этом отношении с опередившей их нацией. Машиностроительные заводы являются в некотором роде фабриками фабрик, и всякая ввозная пошлина на заграничные машины является помехой для развития мануфактурных сил страны. Развитие этой отрасли промышленности в стране заслуживает особенного, прямого покровительства со стороны государственной власти.

Такое покровительство позволило Японии, например, начиная со второй половины 1950-х гг. продемонстрировать всему миру экономическое чудо, сделав невиданный рывок на пути к экономическому прогрессу. Успех в значительной степени определялся скоростью технической перестройки, которая основывалась на приобретении у других стран их научно-технического опыта, покупки патентов и лицензий. Такая практика дала возможность экономить средства и время. Удачно воспользовавшись иностранными технологиями, Япония со временем становится генератором научно-технических идей и крупным мировым экспортером инноваций.

Постсоциалистические страны вступили в конкуренцию на мировом рынке в неравных условиях в сравнении с развитыми странами. Опыт реализации этой модели в некоторых развивающихся странах показал: результат такой стратегии – сохранение зависимого состояния национальных экономик и отток инвестиций и квалифицированных кадров. Известный исследователь проблем реформирования постсоциалистических стран и их участия в глобализационных процессах Дж. Стиглиц отметил, что в странах с переходной экономикой чрезмерно доверились неолиберальной модели. Теоретические основы, заложенные в указанной модели, необходимо было согласовывать с практикой их реализации. Западная модель развития рынка, которая рекомендовалась для транзитивных стран, не учитывала особенностей исторического пути этих стран, достигнутого уровня социального развития, взаимодействия политических институтов, процессов, которые определялись влиянием определенных политических факторов [5, с. 7].

Достаточно короткая история развития внешнеэкономической деятельности независимой Украины уже продемонстрировала как положительные, так, к сожалению, и отрицательные стороны внедрения свободной торговли. Ни для кого не является секретом ничем не оправданные объемы нашего импорта. Причем ввозятся товары, для производства которых в стране присутствуют все необходимые условия, исключая наличие эффективной внешнеторговой политики. Например, за период с 1990 г. производство товаров легкой промышленности упало в 10 раз. Количество работающих в отрасли сократилось из 750 тыс. до 100,4 тыс. Доля производства в промышленном производстве с 20% уменьшилась до 0,7% (в 28,6 раза).

Инвестирование в отрасль практически не происходит, предприятия не имеют технического переоснащения. Предприятия легкой промышленности вынуждены покупать сырье и оборудование за границей по мировым ценам. При наличии всех необходимых природных условий в Украине производится лишь 5 – 10% шерсти от ее потребности и невысокого качества. Аграрная экономика не поставляет ни льна, ни конопли. В 2011 году объемы импорта товаров легкой промышленности возросли на 56,4% и превысили объемы их экспорта в 2-3 раза. По данным отдельных экспертов, контрабанда продукции составляет 70% рынка [6, с. 28].

Известно, что отрасли социального потребления получают 3/4 сырья из сельского хозяйства. Однако аграрная экономика Украины в течение последних лет оказалась в плену жестких требований Всемирной торговой организации (ВТО), основанной на принципах либерализации международной торговли и регулирования торгово-политических отношений государств-членов. Более чем четырехлетнее пребывание нашей страны в СОТ, вопреки ожиданиям, способствовало скорее развитию негативных тенденций во внешней торговле, чем позитивных. Растущий импорт привел к сокращению отечественного производства и занятости во многих отраслях.

Негативные явления наблюдаются в молочной, винодельческой, деревообрабатывающей, пищевой, авиационной промышленности и автомобилестроении. Например, средние импортные пошлины при поставках сельскохозяйственных продуктов в Украину составили 10,66%, промышленных товаров – 4,95%. В то же время защита аграрного рынка Евросоюза составляет 19,5%, то есть вдвое выше, чем позволили Украине. Польша при вступлении получала право на 52-процентный тариф по сельскому хозяйству, Венгрия – на 22-процентный, а Румыния – на все 98% [7]. В рамках вступления во ВТО Украина на 100% связала свой тариф (установила верхнюю границу). В других странах количество связанных тарифных линий составляет: Израиль – 75,1%, Индия – 73,8%, Сингапур – 69,7%, Турция – 50,3%, Шри-Ланка – 38,1 [8, с. 6].

В результате несправедливой тарифной политики, по подсчетам Федерации работодателей Украины, только в двух отраслях сельского хозяйства – в сахарной и свиноводческой – рабочие места потеряли около 500 тысяч человек. В отличие от стран Евросоюза, защитные пошлины на импорт свинины на Украине оказались ниже в 5-8 раз. В итоге на рынок республики хлынула иностранная свинина. Только за семь месяцев 2011 года было ввезено 20 тысяч тонн сала из Польши, Германии и Нидерландов [7].

Наблюдая подобную практику в то далекое время, Ф. Лист отмечал, что таможенные пошлины, раз примененные к одной отрасли промышленности, никогда не должны быть уменьшаемы настолько, чтобы ее существованию угрожала опасность со стороны иностранной конкуренции. Поддержание того, что уже существует, защита корней и ствола национальной промышленности должны быть несокрушимым принципом. Таможенные пошлины должны возвышаться, как только иностранная конкуренция захватит большую часть или даже весь ежегодный прирост.

Подтверждением (к сожалению, запоздалым) данного постулата служат нынешние заявления правительства о недостаточно качественных переговорах по ряду позиций при вступлении Украины во ВТО. В результате уровень защиты национального производителя в рамках данной организации оказался слишком низким. Поэтому Украина инициирует проведение переговоров с целью пересмотра ввозных тарифов [9, с. 3]. На проведении переговоров настаивают Федерация работодателей и Украинский союз промышленников и предпринимателей. Речь идет о пересмотре таможенных тарифов по 371 товарной позиции с целью их модификации. Это в первую очередь коснется сельскохозяйственной продукции, некоторых видов сельскохозяйственной техники, средств наземного транспорта, отдельных видов химической продукции.

ВЫВОДЫ

Определяя принципы внешнеторговой политики, необходимо применять диалектический подход, учитывая, что одна из противоречивых сторон определенного явления может служить средством снятия противоречий, заложенных в нем. Так, разумно примененный протекционизм, как показывает исторический опыт, становится средством достижения свободы торговли, поскольку торгующие страны выравнивают конкурентоспособность экспортных товаров, достигая равновесия в международной торговле.

Вступая в международные организации, необходимо тщательно просчитывать возможные последствия такого шага, активно отстаивать интересы страны, добиваясь максимальной эффективности внешнеэкономических связей в противоречивых условиях обособления национальных и региональных интересов, с одной стороны, и процесса глобализации, с другой.

Отрицательное внешнеторговое сальдо Украины, которое сложилось в последние годы, является свидетельством проявления противоречия между ускоренными темпами продвижения к открытости внешней торговли, в значительной мере обусловленных интеграционными устремлениями, и намного низшими темпами перестройки структуры экономики и обеспечения конкурентоспособности отечественных товаров. Превышение импорта над экспортом, по нашему мнению, может быть оправданным и стать средством решения вышеупомянутого противоречия лишь при условии инновационного использования предметов импорта, в первую очередь направленных на создание энерго- и материалосберегающих технологий.

Как показывает практика, реализация фритреддерской модели в чистом виде недостаточно конкурентоспособными транзитивными странами приводит к сохранению их положения поставщиков сырья и полуфабрикатов на международных рынках. Поэтому стремление пересмотреть условия международного сотрудничества Украины в рамках ВТО на данном этапе, повышение и унификация импортных пошлин на определенные товарные линии вполне оправдано. Это путь, ведущий в перспективе к равноправному и гармоничному союзу наций. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Смит Адам.** Исследование о природе и причинах богатства народов [Текст] / Адам Сміт. – М. : Изд-во социально-экономической литературы, 1962. – 684 с.
2. **Рикардо Давид.** Начала политической экономики и налогового обложения [Текст] / Давид Рикардо. – М. : Госполитиздат, 1941. – 288 с.
3. **Лист Ф.** Национальная система политической экономии [Электронный ресурс] / Ф. Лист. – Режим доступа : <http://www.rulit.net/books/nacionalnaya-sistema-politicheskoj-ekonomii-read-31593-83.html>
4. **Воцанова Г. П.** История экономики [Текст] : учеб. пособие / Г. П. Воцанова, Г. С. Годзина. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 232 с.
5. **Стиглиц Дж.** Куда ведут реформы? (К десятилетию начала переходных процессов) [Текст] / Дж. Стиглиц // Вопросы экономики. – 1999. – № 7.
6. **Петрушенко М.** У промисловості жіноче обличчя [Текст] / М. Петрушенко // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 103.
7. Последствия вступления в ВТО. Украина теперь ввозит сало из заграницы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.kprforel.ru/?news_id=2315&menuid=2
8. **Сльозко В.** Якщо рамки СОТ призводять до конфлікту, то які правила ми повинні обирати [Текст] / В. Сльозко // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 229.
9. **Іщенко Г.** Резерв для імпортерів мит [Текст] / Г. Іщенко // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 174.

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ «БРУДНИХ» КОШТІВ ЯК АНТИСОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

БУРБЕЛО О. А., ЧУНІХІНА Л. М.

УДК 343.37: 343.359: 343.851 (477)

Бурбело О. А., Чуніхіна Л. М. Легалізація «брудних» коштів як антисоціальне явище

У статті досліджено деякі аспекти протидії легалізації «брудних» грошей як суспільно небезпечного явища, обґрунтовано пропозиції щодо підвищення ефективності цієї протидії. Охарактеризовано властиві ознаки країн, за якими злочинці найчастіше обирають місце для «відмивання» грошей. Наведено перелік внутрішніх і зовнішніх чинників, на підставі аналізу яких зроблено припущення, що нове для українського суспільства антисоціальне явище – легалізація «брудних» коштів – є або буде найближчим часом. На підставі дослідження поглядів представників вітчизняної кримінологічної науки, що формують концепцію розуміння безпеки легалізації (відмивання) доходів, одержаних кримінальними шляхами, розкрито причини цього явища і визначено, що протидія йому потребує вжиття комплексних, науково обґрунтованих і зорієнтованих на сучасність запобіжних заходів. Визначено головні напрями загальнодержавної політики в боротьбі з організованою злочинністю, сформульовано основні правові заходи протидії їй та доведено досягнення їх ефективності лише у разі забезпечення внутрішньої гармонійності та системної пов'язаності із заходами соціального розвитку суспільства.

Ключові слова: «брудні» гроші, легалізація, організована злочинність, корупція, чинники, мінізація, криміналізація економіки.

Бібл.: 18.

Бурбело Олег Анатолійович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної безпеки, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4, Луганськ, 91493, Україна)

E-mail: ekopot-bezpeka@meta.ua

Чуніхіна Людмила Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, кафедра господарчого права, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (кв. Молодіжний, 20а, Луганськ, 91034, Україна)

УДК 343.37: 343.359: 343.851 (477)

Бурбело О. А., Чуніхіна Л. Н. Легалізація «грязных» денег как антисоциальное явление

В статье исследованы некоторые аспекты противодействия легализации «грязных» денег как общественно опасного явления, обоснованы предложения по повышению эффективности этого противодействия. Охарактеризованы типичные признаки стран, по которым преступники чаще всего выбирают место для «отмывания» денег. Приведен перечень внутренних и внешних факторов, на основе анализа которых предположено, что новое для украинского общества антисоциальное явление – легализация «грязных» денег – существует или появится в ближайшее время. На основе исследования взглядов представителей отечественной криминологической науки, формирующих концепцию понимания опасности легализации (отмывания) доходов, полученных криминальными путями, раскрыты причины этого явления и определено, что противодействие ему требует принятия комплексных, научно обоснованных и ориентированных на современность предупредительных мер. Определены главные направления общегосударственной политики в борьбе с организованной преступностью, сформулированы основные правовые меры противодействия ей и доказано достижение их эффективности только в случае обеспечения внутренней гармоничности и системной увязки с мерами социального развития общества.

Ключевые слова: «грязные» деньги, легализация, организованная преступность, коррупция, факторы, тенезация, криминализация экономики

Библ.: 18.

Бурбело Олег Анатольевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической безопасности, Луганский государственный университет внутренних дел имени Э. А. Дидоренко (пос. Юбилейный, ул. Генерала Дидоренко, 4, Луганск, 91493, Украина)

E-mail: ekopot-bezpeka@meta.ua

Чуніхіна Людмила Николаевна – кандидат юридических наук, доцент, кафедра хозяйственного права, Восточноукраинский национальный университет им. В. Даля (кв. Молодежный, 20а, Луганск, 91034, Украина)

UDC 343.37: 343.359: 343.851 (477)

Burbelo O. A., Chunikhina L. N. Legalisation of «Dirty» Money as an Anti-Social Phenomenon

The article studies some aspects of resistance to legalisation of «dirty» money and substantiates proposals on increase of efficiency of this resistance. Standard features of the countries, which are often selected by criminals for money laundering, are characterised. A list of some internal and external factors is provided and used for analysis, on the basis of which it is assumed that this new (for Ukrainian society) anti-social phenomenon – legalisation of «dirty» money – already exists or would appear soon in Ukraine. Reasons of this phenomenon are disclosed on the basis of research of opinions of representatives of domestic criminological science, which form a concept of realising the danger of legalisation of proceeds from criminal activity, and it is determined that resistance to this phenomenon requires complex, scientifically justified and modern preventive measures to be undertaken. Main directions of the state policy in fighting organised crime are determined, basic legal measures for resistance to it are formulated and it is proved that their efficiency could be achieved only in the event of internal harmonicity and system co-ordination with the measures of social development of the society.

Key words: «dirty» money, legalisation, organised crime, corruption, factors, shadow economy, criminalisation of economy

Bibl.: 18.

Burbelo Oleg A. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Economic Security, Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko (sel. Yuvileynе, vul. Generala Didorenka, 4, Lugansk, 91493, Ukraine)

E-mail: ekonom-bezpeka@meta.ua

Chunikhina Lyudmila N. – Candidate of Sciences (Laws), Associate Professor, Department of Economic Law, East-Ukrainian National University named after V. Dah (91034, Ukraine)

Відкритий фінансовий простір з мобільними коштами і високою технологією платіжного обігу перетворює фінансову систему на транснаціональну. Тому припускається, що проблема легалізації кримінальних доходів є актуальною і для нашої країни. Організова-

на злочинність вже не обмежується силовим розподілом матеріальних благ і сфер впливу. Шляхом проникнення до державних владних структур і підкупу влади вона прагне за допомогою корумпованих чиновників закріпитися на завойованих позиціях. Відмивання доходів

сприяє розвитку міжнародної корупції, терористичній діяльності, шахрайству, торгівлі наркотиками і зброєю, торгівлі контрабандними товарами, торгівлі людьми тощо. Доходи від злочинної діяльності реально дають надприбутки, які також вкладаються в злочинний бізнес. Отримання доходів у значних розмірах – один з мотивів «відтворювання» злочинності [1].

У галузі правових та економічних дисциплін окремі аспекти протидії легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, відображені в працях таких українських вчених, як І. Андрущенко, Ю. Белоконь, А. Беніцький, В. Білоус, М. Бондарева, В. Бутузов, А. Волобуєв, Є. Глушкова, А. Доля, В. Дьомін, О. Дудоров, О. Кальман, А. Клименко, В. Клочков, С. Коваленко, Є. Ковалевські, П. Коляда, М. Корнієнко, М. Ларін, А. Літвінов, М. Мельник, В. Нікулов, К. Омельченко, І. Осика, В. Попович, М. Попович, В. Путято, А. Савченко, Ю. Сильницький, Ю. Сухов, В. Толочко, І. Туркевич, Г. Усатий, Є. Фесенко, М. Хавронюк, В. Хахулін, О. Чаричанський, С. Шапченко, І. Шаров, О. Щербаків. Але, як слушно підкреслює М. Бондарева, спеціальні наукові дослідження з кримінологічних проблем запобігання легалізації «відмиванню» доходів, одержаних злочинним шляхом, у тому числі з використанням засобів фінансового контролю, не проводилися [10, с. 9].

Не претендуючи на виключну оригінальність, автори ставлять перед собою завдання показати суспільству, яку небезпеку несе таке явище, як легалізація «брудних» грошей та запропонувати заходи щодо протидії їй.

Діяльність організованих злочинних угруповань органічно і поступово пов'язується з відмиванням «брудних» грошей, з легалізацією злочинно одержаних коштів [2, с. 15].

Для «відмивання» грошей за межами країн походження злочинці обирають, як правило, ті країни, фінансово-кредитна система яких має такі властиві ознаки: відносно низький рівень оподаткування фінансово-господарської діяльності; відсутність вимог реєстрації джерел походження стартового капіталу суб'єктів підприємницької діяльності (декларування); регламентованість таємниці комерційних та/або банківських операцій; існування анонімних банківських рахунків у вітчизняній та іноземній валютах; відсутність обмежень свободи діяльності іноземних корпорацій і приватних осіб.

Посилення заходів попередження обумовлено різними обставинами, а соціальне оздоровлення суспільства, профілактична, роз'яснювальна робота та примусові заходи боротьби зі злочинністю лише тоді зможуть стати ефективними заходами протидії організованій злочинності, коли будуть гармонійно пов'язані правові заходи протидії їй – превенція, попередження, припинення злочинності, а також притягнення до відповідальності за неї. На наш погляд, необхідно вести взаємопов'язану боротьбу з організованою злочинністю і корупцією за допомогою та з використанням різноманітних заходів забезпечення, насамперед заходів первинного фінансового моніторингу. Компроміси при цьому недопустимі ні державною владою, ні суспільством.

Загальновідомо, що країни, де зростає економічний потенціал і відбувається розвиток фінансових центрів, але відсутній адекватний контроль, особливо вразливі, оскільки в країнах, де фінансові центри існують давно, запроваджено суворі режими щодо протидії легалізації («відмиванню») грошей. Якщо заходи протидії неефективні, а проникнення у фінансові установи і отримання контролю над крупними секторами економіки завдяки інвестиціям набуває не вистеженого і не контрольованого процесу, відмивання грошей може мати серйозні не тільки соціальні, а й політичні наслідки для суспільства у цілому. У цьому зв'язку проблема переборювання криміналізації економіки стає однією з ключових.

Організована злочинність стає реальністю сучасного життя України, одним із найбільш негативних факторів, що впливає на ефективність та інтенсивність процесів реформування суспільних правовідносин. Склалася ситуація, коли держава вимагає додержання певних процедур здійснення фінансових операцій, але не має можливості належним чином проконтролювати механізми і гарантії їх реалізації.

Головними напрямками загальнодержавної політики в боротьбі з організованою злочинністю є не лише встановлення контролю над організованою злочинністю, її локалізація, нейтралізація та ліквідація, але й усунення причин і умов існування організованої злочинності як такої. На думку В. Тація, злочинність у сфері економічних відносин є поліпроблемним явищем – головним випробуванням для України, як самостійної, незалежної та суверенної держави. Для подолання злочинності в Україні створено понад 100 контролюючих органів різного призначення, та їх кількість, на жаль, не вирішує належним чином проблему забезпечення ефективного контролю у сфері економічних відносин [3, с. 13].

Досліджуючи проблему боротьби з організованою злочинністю в Україні, проф. А. П. Закалюк наголошує, що злочинна діяльність стає організованою саме завдяки зростаючому обсягу і рівню забезпечуючих заходів, насамперед, в економіці, управлінських, банківських установах, правоохоронних, інших органах державної влади, на політичному олімпі, у засобах масової інформації, у зарубіжних, транснаціональних зв'язках, а також у відносинах з іншими структурами організованої злочинності. Легалізація доходів, одержаних через організовану злочинну діяльність, стає кінцевою метою останньої [4, с. 139].

Існування організованої злочинної діяльності в Україні та подальша інтеграція України в світовий економічний простір породжує цілком підставне припущення, що і в нашій країні існує поки що системно не визначена проблема легалізації («відмивання») доходів, одержаних злочинним шляхом, що обумовлює пов'язану з нею проблему організації системи протидії цьому явищу.

Економічна злочинність посідає одне з перших місць серед інших видів злочинів, які вчиняються в Україні. За даними МВС України, протягом попередніх десяти років загальна кількість організованих злочинних угруповань збільшилась з 421 до 1157, тобто у 2,7 раза, а кількість учасників організованих злочинних груп – з 1600 до

4836 осіб, більше ніж в 4 рази. Що особливо бентежить, наголошують А. Редько і С. Єфремов, – організована злочинність зростає значно швидше від загальної [5, с. 29].

Відмивання грошей, як справедливо зазначають науковці, продовжує заподіювати економіці України велику матеріальну і моральну шкоду. Безкарність багатьох злочинців надає їм можливості вільно та відкрито користуватися результатами кримінальної діяльності. Безконтрольність, відсутність консолідованого нагляду за здійсненням фінансових операцій в Україні виступає для таких суб'єктів умовою поширення їх діяльності, а для частини інших громадян суспільства – обставиною причинного характеру за принципом «чому б і мені так не жити?». Для представників низових верств суспільства, орієнтованих на досягнення матеріального успіху, організована злочинна діяльність виступає в більшості випадків єдиним доступним засобом протягом життя одного покоління піднятися «догори», проникнути в «середній» і «верхній середній» класи, перемогти відразу декілька «рівнів» соціальної структури [6, с. 9].

Якісно нового стану суспільства можна досягти ефективним управлінням соціальними сферами життя, постійним вдосконаленням об'єктивних процесів розвитку, змін і зрушень суспільства, які відбуваються з входженням країни до Євросоюзу.

Ці процеси не повинні протікати стихійно, для протистояння організованій злочинності повинна бути створена і ефективно діяти система запобіжних заходів. Окремі види соціальних відносин органічно пов'язані між собою і лише в сукупності забезпечують функціонування та розвиток соціального управління. Тому необхідно враховувати суспільну та наукову думку, що боротьба з організованою злочинністю, її функціонуванням – це процеси фундаментальні, які потребують значних зусиль, часу, а тому із вирішенням посталих проблем не слід забувати й про невідкладні проблеми протидії організованій злочинності легалізувати («відмити») доходи, здобуті протиправним шляхом. У разі їх нехтування не будуть досягнуті й стратегічні цілі боротьби з організованою злочинністю.

Термін «відмивання грошей» з'явився у світових засобах масової інформації у 1973 році, коли стався Уотергейтський скандал. Але незважаючи на те, коли з'явилося це явище і як його тлумачать у світі, мета «відмивання» грошей полягає або в усуненні ризиків арешту чи конфіскації, або в їх зменшенні – аби була б досягнута кінцева мета – основа організованої злочинної діяльності – за всяку ціну витратити кримінальні доходи.

На основі аналізу нижченаведених зовнішніх і внутрішніх чинників ми припускаємо, що нове для українського суспільства антисоціальне явище – легалізація «брудних» коштів є, або буде найближчим часом ¹.

І. Зовнішні чинники:

1) Україна прагне інтегруватися у міжнародну економічну систему, а в ній поряд з позитивними формами

і досвідом існують негативні тенденції і прояви. Серед них – легалізація («відмивання») брудних грошей;

2) на Заході ця проблема виникла як результат розвитку організованої злочинної діяльності, доходи якої стрімко проникають у фінансово-кредитну систему, руйнуючи її. Більшість кримінальних злочинів скоюється заради отримання доходів. Переважна кількість злочинців мають намір продовжити предикатний злочин, приховати або замаскувати власність будь-якого виду, матеріальну власність чи власність виражену в правах, рухомості, нерухомому майні, правових документах або документах, які підтверджують право на таку власність. Окрема особа або група осіб, задіяних у кримінальній діяльності з метою отримання значних прибутків, повинні знайти оригінальний спосіб здійснити відстеження коштів так, щоб не привернути увагу або до діяльності (яка є їх джерелом), або до осіб (що беруть участь у такій діяльності). Злочинці досягають цього шляхом приховування джерел одержаних доходів, зміни форми коштів або переміщення коштів до країн і територій, де привернути до них увагу менша ймовірність.

II. Внутрішні чинники:

1) спрощений процес «відмивання» капіталів порушує фінансові інтереси легітимних суб'єктів підприємницької діяльності.

Наслідком підвищення процентів банківських позик, збільшення обсягів незабезпеченої грошової маси, стимулювання інфляційних процесів, нечесної, непрозорої, сумнівної підприємницької діяльності є розвиток «тіньової економіки» та зростання ділової активності організованих злочинних угруповань. Потоки «відмитих» грошей спрямовуються на захід, а звідти повертаються в Україну як інвестиції. Підрив довіри суспільства до фінансової системи загрожує стабільному функціонуванню фінансово-кредитних установ і негативно впливає на очікувану можливість залучення в економіку держави іноземних інвестицій. Західні інвестори неохоче вкладають гроші в розвиток молодій суверенній держави. Скорочується сфера готівкового обігу грошових знаків у порівнянні з безготівковим обігом;

2) суперечливий характер і значною мірою закритий процес реформування сучасної економіки, активним учасником якого є керівники структур виконавчих органів влади. Перехід реальної влади до організованих злочинних угруповань, використання ними державних структур в інтересах збагачення фінансового потенціалу кримінальної еліти, завдають шкоди економічним, соціальним і політичним сферам життя, суспільству, соціальній групі, особистості. Прагнення оволодіти капіталом любою ціною, у тому числі кримінальними засобами, є результатом криміналізації економіки.

3) «тінізація» економіки (частину якої також становить кримінальна економіка) – це також реалізація майна, здобутого злочинним шляхом.

Основною метою зміцнення злочинних угруповань і зростання доходів є отримання надприбутків та ухилення їх від оподаткування. Проте, отримавши гроші, у злочинців виникає проблема – незаконно отримані гроші потрібно якимось чином легалізувати, надати їм

¹ Тотожність проблем боротьби з організованою злочинною діяльністю у світі, на наш погляд, робить можливим проводити аналогію необхідності протидії фінансовій стабільності та могутності організованих злочинних груп.

легітимного вигляду, тобто нам треба підкреслити думку пана Раймонда У. Келлі, заступника міністра Департаменту фінансів з питань правозастосування Сполучених Штатів Америки, що «приховування «брудних» грошей не є те ж саме, що «відмивання» брудних грошей: навіть, якщо злочинець приховує свої брудні гроші, він не може їх використати, доки вони не будуть відмиті» [7, с. 10];

4) викриття і розвиток організованої злочинної діяльності в економіці гальмується дуже складно, а за досвідом Заходу – організована злочинна діяльність веде до відмивання грошей, тому легалізація приховує серйозну небезпеку підризу законної економічної діяльності, дестабілізує існуючі фінансову та валютну системи, знижує добробут населення.

Заслугоує на увагу позиція Н. Нижник, Г. Ситник, В. Білоус, що проблема відмивання враховує суспільну небезпеку – для України є гострішою проблема криміналізації економіки, бо посилення криміналізації економіки серйозно загрожує економічній безпеці, яка загальноприйнято вважається невід'ємною складовою національної безпеки України [8, с. 303].

Не можна досягти високих запобіжних результатів у боротьбі зі злочинністю лише шляхом встановлення суворих покарань, хоча б і з метою загального запобігання. На думку М. Панова і Н. Гуторової, для цього потрібен комплекс соціально-політичних, економічних, правових та інших заходів [9, с. 56].

В останні десятиріччя у вітчизняній кримінологічній науці сформулювалася досить аргументована концепція розуміння небезпеки легалізації (відмивання) доходів, одержаних кримінальними шляхами, та протидії їй.

Так, В. Тацій вказує, що реформування економічних відносин використовується злочинністю для задоволення приватних, уособлених бажань паразитування на тілі суспільства, забезпечення необхідних матеріальних надходжень за рахунок корупції, шахрайства з фінансовими ресурсами, легалізації грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, заняття забороненими видами господарської діяльності, безпосередніх зазіхань на право приватної, колективної, муніципальної чи державної власності та вчинення інших злочинів економічного спрямування [3, с. 14].

Для цілей відмивання брудних грошей згуртована спільність осіб об'єднується під керівництвом ватажка злочинної групи для скоєння одного або декількох злочинів, які відрізняються чітким плануванням та строгим порядком злочинних дій. До більш характерних злочинних дій таких угруповань слід віднести: міжнародну злочинну діяльність – контрабанду та фінансові махінації (перекупку зовнішніх боргів і подальші шахрайські дії погашення цих боргів); фінансові та банківські шахрайства в комерційно-виробничій діяльності – порушення податкового законодавства та ухилення від оподаткування в великих та значних розмірах; рекет; організацію та здійснення запобіжних заходів безпеки² членів організованих злочинних організацій шляхом протидії правоохоронним органам, кримінальним конкурентам з використанням різноманітних способів та методів – від корумпованих зв'язків до кримінального екстремізму;

підкуп службових осіб правоохоронних органів; підкуп службових осіб владних структур; кримінальну приватизацію; торгівлю наркотиками, зброєю; викрадення та продаж людей; організацію проституції. Не виключаються й інші направлення злочинної діяльності, також пов'язані з «відмиванням» брудних грошей.

Значимо, що в сучасній українській правовій літературі під «відмиванням» здебільшого розуміють процес легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, процес, який включає конспірування ініціаторів і співвиконавців, вуалювання джерел протиправних доходів, протизаконних способів їх отримання і впровадження в легальну чи псевдолегальну господарську діяльність.

А. Музика дійшов висновку, що деякі злочини (наприклад, обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів) вчиняються тільки заради можливості використовувати «брудні» гроші, тобто заподіюють шкоду економічному становищу держави і не мають не меті погіршення здоров'я населення [10, с. 38].

М. Гарник вважає, що для активізації кримінально-тіньової діяльності сучасні кризові умови створили надзвичайно сприятливе середовище. Організована злочинність формує не тільки «паралельну» економіку, але й відповідні владні кримінальні структури, які все більше загрожують існуванню самої держави [11, с. 3].

В. Попович вважає, що проблему боротьби з організованою злочинністю необхідно розглядати комплексно, через призму технологій «відмивання» доходів злочинного походження та «тіньового» капіталообігу, оскільки незаконні доходи є не тільки матеріальною базою для існування організованої злочинності, а й стимулом та засобом її саморегулятивного відтворення [12, с. 62].

А. Долгова, аналізуючи термін «боротьби зі злочинністю» у цілому, розглядає «контроль за злочинністю» як вчинення тільки протидії їй [13, с. 322]. У цьому зв'язку можна підтримати думку вчених В. Щолкіна та О. Стулова, які вважають, що для протидії легалізації необхідно вжиття комплексних, науково обґрунтованих і зорієнтованих на сучасність заходів протидії злочинності [14, с. 132].

ВИСНОВКИ

Загальновідомо, що філософські категорії причин, умов і детермінант злочинності мають різні рівні: причини всієї злочинності, окремих її структурних підрозділів чи одиничних злочинів. Інакше кажучи, вітчизняні вчені, досліджуючи причини існування легалізації доходів, дійшли висновку, що відмиваються доходи, здобуті різноманітними шляхами: від злочинної діяльності організованих злочинних груп; від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів,

² Крім фінансових доходів як таких, у мафіозному бізнесі є своєрідні фінансові витрати забезпечення конкурентної боротьби: якщо «рядовий» бізнесмен ризикує втратити тільки капітал, то мафіозний – і капітал, і своє життя також. За таких чинників прибуток злочинних організацій стає набагато меншим на витрати організації та здійснення різноманітних запобіжних заходів безпеки, а легальне використання дуже скрутне.

від фінансово-господарської та іншої, не пов'язаною зі злочинністю діяльності, тощо.

Сьогодні значна частина тіншових коштів здобувається шляхом вчинення правопорушень, у тому числі й кримінальних, у найбільш уразливих з цієї точки зору економічних сферах: фінансово-кредитній, виробничій, комерційній. Донедавна подібна ситуація вважалася закономірною тому, що в перехідний період ринкових відносин законотворча діяльність помітно відставала від динаміки реальних економічних процесів, а діючі механізми правової відповідальності та контролю, метою яких є попередження та припинення будь-яких форм прояву або реалізації протиправної поведінки, пов'язаної з використанням доходів від злочинної та іншої незаконної діяльності, не забезпечували ефективної боротьби з таким небезпечним антисоціальним явищем. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Financial havens, banking secrecy and money-laundering. – United Nations, New York, 1998. – P. 5.
2. Шелли Луиз. Постсоветская организованная преступность в международной перспективе // Изучение организованной преступности: российско-американский диалог / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Л. Шелли, Ю. Г. Козлова. – М.: Олимп, 1997. – 150 с.
3. Тацій В. Боротьба зі злочинністю у сфері економічних відносин як вирішальний напрямок діяльності правоохоронних органів / В. Тацій // Вісник прокуратури. – 2002. – № 1 (13). – С. 13 – 14.
4. Закалюк А. П. Організована злочинна діяльність: сутність і потреби нормативного визначення / А. П. Закалюк // Вісник Академії Правових Наук України. – 2001. – № 1 (28). – С. 139 – 142.
5. Редько А. І. Деякі питання провадження у правах про злочини, вчинені організованими злочинними угрупованнями. Узагальнення судової практики / А. І. Редько, С. О. Єфремов // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 1. – С. 29 – 31.
6. Минин Г. Профессиональная и организованная преступность: сравнительный анализ / Г. Минин // Государство и право. – 1999. – № 4. – С. 96 – 99.
7. Міжнародна банківська справа та відмивання грошей: матеріали семінару, 15 – 19 лютого 1999 року (частина II – Техніка відмивання грошей). – Київ, 1999. – С. 10.
8. Нижник Н. Р. Національна безпека України / Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, В. Т. Білоус В. Т. – К.: Преса України, 2000. – 303 с.
9. Панов М. Проблеми оптимізації санкцій за фінансові злочини / М. Панов, Н. Гуророва // Право України. – 2000. – № 9. – С. 56 – 58.
10. Бондарева М. Кримінально-правові аспекти відповідальності за легалізацію грошових коштів та іншого майна, здобутого незаконним шляхом: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.08.00 / М. Бондарева; Київський університет імені Тараса Шевченка. – К., 2000. – 21 с.
11. Доля Л. М. Діяльність організованих злочинних угруповань у сфері «відмивання» доходів отриманих злочинним шляхом / Л. М. Доля // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – № 5. – С. 84 – 86.
12. Доля Л. М. Про практику міжнародного співробітництва в питаннях протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом / Л. М. Доля // Вісник прокуратури. – 2002. – № 3 (15). – С. 108 – 112.
13. Доля Л. М. Небезпека легалізації «відмивання» грошових коштів та іншого майна, одержаних злочинним шляхом / Л. М. Доля // Право України. – 2002. – № 2. – С. 89 – 93.
14. Музыка А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А. А. Музыка. – К.: Логос. – 1998. – С. 38 – 40.
15. Гарник М. В. Боротьба з організованою злочинністю: правові аспекти / М. В. Гарник // Вісник прокуратури. – 2001. – № 2. – С. 3 – 5.
16. Попович В. М. Взаємозв'язок організованої злочинності, «відмивання» доходів незаконного походження та «тіньової» економіки / В. М. Попович // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – № 5. – С. 62 – 65.
17. Криминология: учебник для юридических вузов / [под общ. ред. доктора юридических наук, профессора А. И. Долговой] – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 322 с.
18. Щолкін В. М. Організована злочинність: актуальні проблеми процесу доказування / В. М. Щолкін, О. О. Стулов // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2002. – № 5. – С. 130 – 145.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЭФФЕКТЫ В СИСТЕМЕ ОТРАСЛЕЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ: ОЦЕНКА И АНАЛИЗ ДИНАМИКИ

ДИЛЕНКО В. А.

УДК 330.44

Диленко В. А. Экономические эффекты в системе отраслей экономики Украины: оценка и анализ динамики

В статье, используя экономико-математический аппарат моделей «затраты – выпуск», определены различные виды экономических эффектов, которые формируются в системе отраслей экономики Украины. Проанализированы полученные временные ряды данных эффектов и выявлены характерные особенности их эволюции: отсутствие устойчивых тенденций динамики, преобладание отрицательных значений рассматриваемых эффектов для многих отраслей и др.

Ключевые слова: экономические эффекты, отрасли экономики, Украина, оценка и анализ, тенденции.

Рис.: 9. **Формул:** 3. **Библ.:** 13.

Диленко Виктор Алексеевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры прикладной математики и информационных технологий, Одесский национальный политехнический университет (пр. Шевченко, 1, Одесса, 65044, Украина)

E-mail: v.dilenko@gmail.com

УДК 330.44

Діленко В. О. Економічні ефекти в системі галузей економіки України: оцінка й аналіз динаміки

У статті, використовуючи економіко-математичний апарат моделей «витрати – випуск», визначено різні види економічних ефектів, які формуються в системі галузей економіки України. Проаналізовано отримані часові ряди даних ефектів і виявлено характерні риси їх еволюції: відсутність стійких тенденцій динаміки, перевага негативних значень розглянутих ефектів для багатьох галузей та ін.

Ключові слова: економічні ефекти, галузі економіки, Україна, оцінка й аналіз, тенденції.

Рис.: 9. **Формул:** 3. **Бібл.:** 13.

Діленко Віктор Олексійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної математики та інформаційних технологій, Одеський національний політехнічний університет (пр. Шевченка, 1, Одеса, 65044, Україна)

E-mail: v.dilenko@gmail.com

UDC 330.44

Dilenko V. A. Economic Effects in the System of Branches of Ukrainian economy: Assessment and Analysis of Dynamics

The article applies the economical-mathematical mechanism of «input – output» models for determination of various types of economic effects, which are being formed in the system of branches of the Ukrainian economy. Obtained time series of these effects are analysed and specific features of their evolution are revealed: absence of stable tendencies of dynamics, predominance of negative values of the considered effects for many branches, etc.

Key words: economic effects, branches of economy, Ukraine, assessment and analysis, tendencies.

Pic.: 9. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 13.

Dilenko Viktor A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Applied Mathematics and Information Technologies, Odessa National Polytechnic University (pr. Shevchenko, 1, Odessa, 65044, Ukraine)

E-mail: v.dilenko@gmail.com

Процессы глобализации и обострение конкурентных отношений в мировой экономике делают чрезвычайно актуальной задачу оценки и анализа тенденций развития экономических систем, их важнейших характеристик на макроуровне. В качестве перспективного подхода к решению данной задачи может рассматриваться использование возможностей соответствующих методов математического моделирования.

Удобным экономико-математическим инструментом исследования поведения макроэкономических систем являются известные математические модели производства и распределения продукции «затраты – выпуск». В работах [1, 3 – 6] аппарат моделей В. Леонтьева используется для реализации различных подходов к оценке эффективности функционирования экономических систем. Статья [2] посвящена применению данных моделей для определения экономических эффектов в системе производителей (в том числе и на макроэкономическом уровне). В указанной работе излагаются методы оценки так называемых индивидуальных и интегральных экономических эффектов.

Целью исследования является использование методов определения экономических эффектов в системе

производителей [2] для оценки и анализа особенностей динамики индивидуальных экономических эффектов, формирующихся в отраслях экономики Украины.

Индивидуальные экономические эффекты в системе производителей определяются следующим образом [2].

Пусть A^0 , X^0 и A^1 , X^1 – матрицы коэффициентов прямых затрат и валовых выпусков модели «затраты – выпуск» для базового и отчетного периодов соответственно.

Тогда экономический эффект производства продукции вида (производителя) j в отчетный период относительно базового рассчитывается согласно соотношению

$$\mathcal{E}_j^{np} = \sum_{i=1}^n (a_{ij}^0 - a_{ij}^1) x_j^1, \quad (1)$$

экономический эффект использования продукции i определяется по формуле

$$\mathcal{E}_i^u = \sum_{j=1}^n (a_{ij}^0 - a_{ij}^1) x_j^1. \quad (2)$$

Соответственно, общий экономический эффект для всей системы производителей равен сумме эконо-

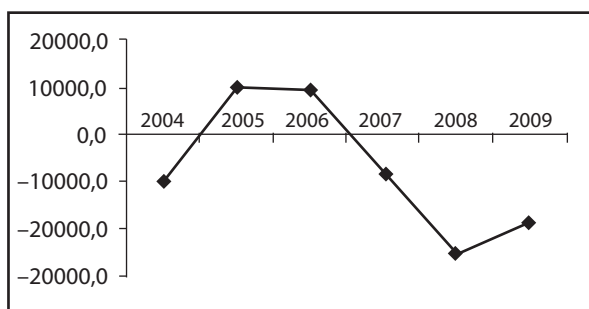

мических эффектов производства или использования продукции, т. е.

$$\mathcal{E}_{\Sigma} = \sum_{j=1}^n \mathcal{E}_j^{np} = \sum_{i=1}^n \mathcal{E}_i^u = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^n (a_{ij}^0 - a_{ij}^1) x_j^1. \quad (3)$$

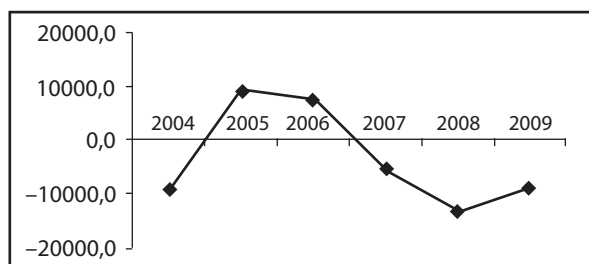
Рассчитаем и проанализируем далее индивидуальные экономические эффекты для агрегированных отраслей национальной экономики за период 2003 – 2009 годы, выделяя основные тенденции и характерные особенности их динамики как по отдельным отраслям, так и по национальной экономики в целом. В качестве исходной информации при этом будем использовать официальные статистические данные, приведенные в Статистических ежегодниках за 2004 – 2010 гг. [7 – 13].

На *рис. 1* представлена динамика величины общего экономического эффекта $\mathcal{E}_{\Sigma}$ для каждого года рассматриваемого периода относительно предыдущего. Как видно из графика, указанная динамика является разноплановой – кратковременный период роста эффекта $\mathcal{E}_{\Sigma}$ (в 2005 г. более 10 млрд грн) сменяются его снижением и наоборот. Однако в целом величина общего экономического эффекта $\mathcal{E}_{\Sigma}$ находится в отрицательной области, т. е. национальная экономика несет потери в связи ростом удельных затрат в системе ее отраслей, которые, например, в 2008 г. превысили 25 млрд грн.

Рис. 1. Общий экономический эффект $\mathcal{E}_{\Sigma}$ в системе отраслей национальной экономики (млн грн)

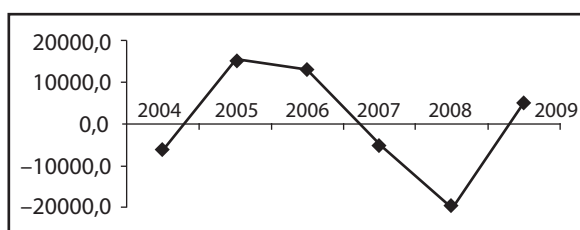
Заметим, что величины экономических эффектов, приведенные на графике *рис. 1*, рассчитаны без учета инфляционных процессов. Вместе с тем, параметры инфляции в течение анализируемого периода имели достаточно большие значения. Например, индекс цен в промышленности составлял в 2005 г. 109,5%, в 2006 – 114,1%, в 2007 – 123,3%, 2008 – 123,0%, в 2009 г. – 114,3%. Если учитывать указанные значения индекса цен, то полученные величины общего эффекта определяют его динамику, представленную графиком *рис. 2*.

Рис. 2. Общий экономический эффект $\mathcal{E}_{\Sigma}$ в системе отраслей национальной экономики с учетом инфляции (млн грн)

Сравнивая графики *рис. 1* и *2*, можно видеть, что, как и следовало ожидать, использование в расчетах индекса цен практически не повлияло на общую картину динамики экономических эффектов, направления их изменения. Если в качестве основной задачи оценки и анализа экономических эффектов в системе отраслей экономики Украины рассматривать выявление и исследование преобладающих тенденций их эволюции, то с этих позиций учет инфляции не добавит существенной информации об исследуемых процессах. Поэтому в дальнейшем анализ динамики экономических эффектов в системе отраслей экономики осуществляется без учета влияния инфляционных процессов.

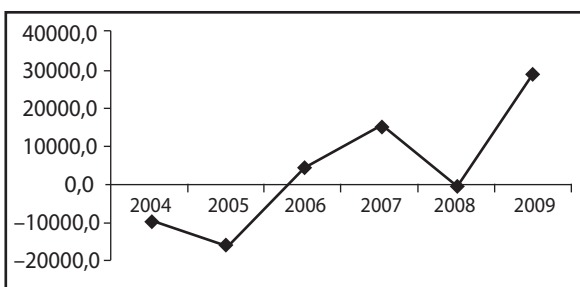
График *рис. 3* демонстрирует изменение величины эффекта производства $\mathcal{E}_j^{np}$ для обрабатывающей отрасли, которая обладает наибольшими объемами производства среди всех отраслей экономики Украины и тем самым в максимальной степени влияет на формирование общего экономического эффекта $\mathcal{E}_{\Sigma}$.

Рис. 3. Экономический эффект производства $\mathcal{E}_j^{np}$ в перерабатывающей отрасли экономики Украины (млн грн)

Величина эффекта $\mathcal{E}_j^{np}$ для перерабатывающей отрасли на *рис. 3* в основном демонстрирует то же поведение, что и суммарного экономического эффекта для всей системы отраслей – отсутствие стабильной тенденции развития, широкий диапазон разброса значений, резкая смена направлений динамики (от 15,4 млрд грн положительного эффекта в 2005 г. до 19,6 млрд грн соответствующих потерь в 2008 г. с дальнейшим ростом до 5,0 млрд грн уже в следующем 2009 г.).

Динамика величины экономического эффекта использования продукции перерабатывающей отрасли при производстве продукции всех отраслей экономики Украины представлена на графике *рис. 4*.

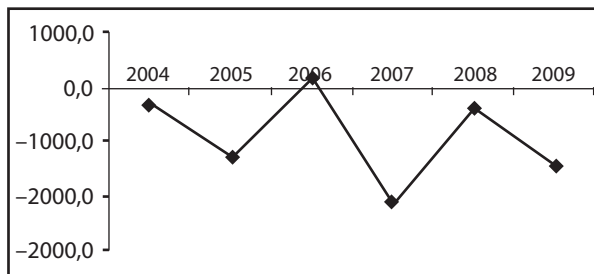

Рис. 4. Экономический эффект использования продукции $\mathcal{E}_j^и$ перерабатывающей отрасли (млн грн)

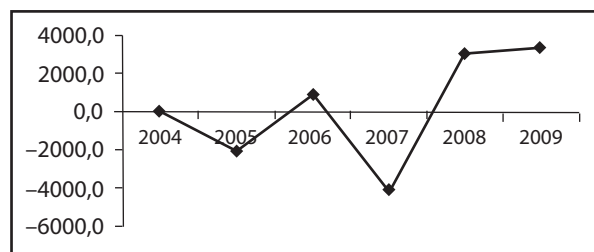
Можно видеть, что траектория величины эффекта $\mathcal{E}_j^u$ для перерабатывающей отрасли в значительной степени отличается от той, которую демонстрируют график экономических эффектов производства $\mathcal{E}_j^{np}$ для этой же отрасли. Действительно, если график $\mathcal{E}_j^{np}$ демонстрирует, начиная с 2005 г., ниспадающую динамику с ростом только в 2009 г., то график $\mathcal{E}_j^u$ свидетельствует о преимущественной тенденции увеличения экономического эффекта использования продукции обрабатывающей отрасли в 2005 – 2009 гг. Снижение величины $\mathcal{E}_j^u$ в 2008 г. может быть связано с негативным влиянием мирового экономического кризиса, который в указанном году был близок к своему наихудшему состоянию.

Учитывая сказанное, следует заметить, что расчеты экономических эффектов производства и использования продукции для одноименных отраслей не позволили выявить устойчивой взаимосвязи направлений их траекторий развития. Хотя, преимущественно эффекты $\mathcal{E}_j^{np}$ и $\mathcal{E}_j^u$ для одних и тех же отраслей национальной экономики эволюционируют скорее разнонаправленно, чем имеют схожие траектории развития.

Анализ найденных экономических эффектов (как производства, так и использования) также показал, что их динамика для большинства отраслей экономики Украины не имеет однозначных тенденций, а подвержена скачкообразным изменениям, имеющим преимущественно различные направления. Этот вывод подтверждают, например, графики рис. 5, 6.

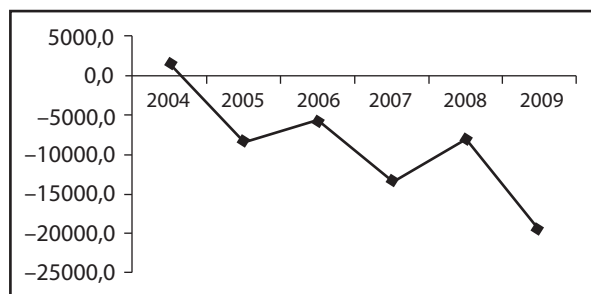
Рис. 5. Экономический эффект производства $\mathcal{E}_j^{np}$ в отрасли «Торговля и ремонт» (млн грн)

Рис. 6. Экономический эффект $\mathcal{E}_j^u$ использования продукции строительной отрасли (млн грн)

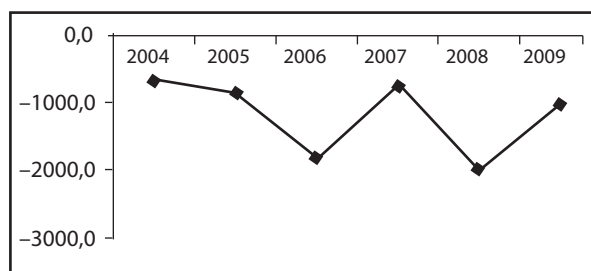
Вместе с тем, имеются отдельные отрасли, которые демонстрируют достаточно устойчивые (с некоторыми

колебаниями) позитивные (перерабатывающая, см. рис. 4) или негативные («Торговля и ремонт», рис. 7) тенденции динамики величины экономических эффектов.

Рис. 7. Экономический эффект $\mathcal{E}_j^u$ использования продукции отрасли «Торговля и ремонт» (млн грн)

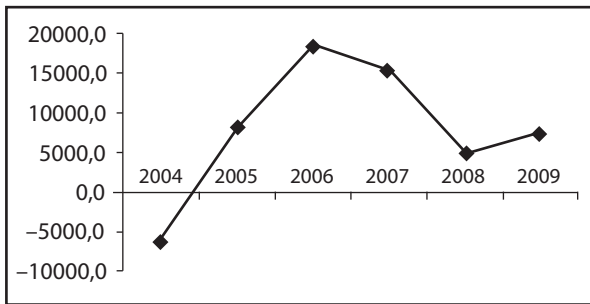
Еще одной характерной особенностью всех рассчитанных экономических эффектов является то, что их отдельные (рис. 1 – 4) или даже большинство значений (например, рис. 5, 7) лежат в отрицательной области. Имеются также отрасли, для которых отрицательная величина экономического эффекта наблюдается для всего анализируемого периода (рис. 8). Это свидетельствует о преобладающей в экономике Украины тенденции роста удельных затрат на производство продукции и реализацию соответствующих услуг.

Рис. 8. Экономический эффект $\mathcal{E}_j^u$ использования продукции сельскохозяйственной отрасли (млн грн)

Динамику величины экономических эффектов можно рассматривать не только по отдельным годам анализируемого периода, как это осуществлялось выше, но и накопительным итогом. Такой подход позволит рассчитать количественную оценку суммарной величины эффекта, полученного в результате изменения соответствующих удельных затрат за определенный интервал времени.

Например, для случая экономического эффекта производства в перерабатывающей отрасли (рис. 9), рассчитанного накопительным итогом с учетом инфляции, его суммарная величина за 2004 – 2006 гг. составила 18521,9 млн грн, а за период 2004 – 2009 гг. – 7381,7 млн грн. Вместе с тем, если рассматривать период, например, 2006 – 2009 гг., то суммарные потери отрасли за счет изменения (роста) соответствующих удельных затрат будут измеряться величиной 11140,2 млн грн, а за 2006 – 2008 гг. потери достигнут еще большего объема – 13462,7 млн грн.

Рис. 9. Экономический эффект производства Э_п в перерабатывающей отрасли накопительным итогом с учетом инфляции (млн грн)

ВЫВОДЫ

Проведенные расчеты и анализ продемонстрировали работоспособность предлагаемого аппарата оценки экономических эффектов в системе производителей и позволяют сформулировать следующие основные выводы относительно особенностей динамики данных эффектов для национальной экономики.

1. Как в экономике в целом, так и в большинстве случаев в разрезе отдельных отраслей не просматриваются четко выраженные однозначные тенденции изменения величин исследуемых экономических эффектов. Возможно, это связано с определяющим воздействием мирового экономического кризиса, пик которого приходится на 2008 – 2009 гг. В этом плане прояснить ситуацию может расширение временных рамок анализируемого периода.

2. Значительное число рассчитанных экономических эффектов в системе отраслей национальной экономики имеют отрицательные значения. Характерным примером в данном случае могут служить негативные величины общего экономического эффекта для всей экономики Украины, которые наблюдаются для последних лет рассматриваемого периода (2007 – 2009 гг.). Это является следствием роста удельных затрат, что, естественно, нельзя отнести к позитивным тенденциям экономического развития.

3. Полученные значения экономических эффектов, их динамика представляют собой внешние проявления действия и взаимодействия сложных и глубоких экономических процессов. Поэтому обнаруженные негативные явления требуют проведения их всестороннего исследования. Конечной целью таких исследований должно стать выявление реальных причин (экономических механизмов формирования) указанных негативных тенденций и разработка рекомендаций по их соответствующей корректировке. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Диленко В. А. Анализ эффективности функционирования системы отраслей национальной экономики / В. А. Диленко // *Економіст*. – 2011. – № 2. – С. 20 – 23.
2. Диленко В. А. Визначення економічних ефектів у системі виробників / В. А. Диленко // *Держава та регіони*. – 2012. – № 3. – С. 167 – 170.

3. Малаховський Ю. В. Аналіз продуктивності моделей «витрати – випуск» на регіональному та національному рівнях / Ю. В. Малаховський, Б. В. Дмитришин // *Бізнес Інформ*. – 2010. – № 4. – С. 59 – 63.

4. Оніщенко І. Порівняльний аналіз економік на основі результатів агрегування цінами моделі Леонтьєва «витрати – випуск» / І. Оніщенко // *Економіст*. – 2010. – № 9. – С. 54 – 56.

5. Романова С. А. Использование модели В. Леонтьева в экономическом анализе эффективности производства на предприятии / С. А. Романова // *Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности: Сб. науч. тр.: В 3 т. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти*. – Донецк, 2004. – Т. 2. – С. 289 – 294.

6. Сатир В. В. Економіко-математичне моделювання впливу на державне регулювання економіки / В. В. Сатир // *Актуальні проблеми економіки*. – 2011. – № 3. – С. 256 – 270.

7. Статистичний щорічник України за 2004 р. – К. : Консультант, 2005. – 588 с.

8. Статистичний щорічник України за 2005 р. – К. : Консультант, 2006. – 575 с.

9. Статистичний щорічник України за 2006 р. – К. : Консультант, 2007. – 551 с.

10. Статистичний щорічник України за 2007 р. – К. : Консультант, 2008. – 571 с.

11. Статистичний щорічник України за 2009 р. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. – 566 с.

12. Статистичний щорічник України за 2010 р. – К. : Август Трейд, 2011. – 559 с.

13. Статистичний щорічник України за 2008 р. – К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2009. – 566 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТНОЇ СТРАТЕГІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

КОЛЯДА Т. А.

УДК 336.22

Коляда Т. А. Особливості формування бюджетної стратегії в умовах глобального зростання державного боргу

У статті визначено особливості формування бюджетної стратегії в умовах глобального зростання державного боргу, виявлено ризики в бюджетній сфері при реалізації затверджених концепцій соціально-економічного розвитку країни. Обґрунтовано необхідність розробки сценаріїв бюджетної стратегії в рамках різних варіантів розвитку світової та вітчизняної економіки.

Ключові слова: бюджетна стратегія, бюджетна консолідація, глобальне зростання державного боргу, стабілізація державних фінансів.

Бібл.: 13.

Коляда Тетяна Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет державної податкової служби України (вул. Карла Маркса, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08201, Україна)

E-mail: t_kolyada@mail.ru

УДК 336.22

UDC 336.22

Коляда Т. А. Особенности формирования бюджетной стратегии в условиях глобального роста государственного долга

В статье определены особенности формирования бюджетной стратегии в условиях глобального роста государственного долга, выявлены риски в бюджетной сфере при реализации утвержденных концепций социально-экономического развития страны. Обоснована необходимость разработки сценариев бюджетной стратегии в рамках разных вариантов развития мировой и отечественной экономики.

Ключевые слова: бюджетная стратегия, бюджетная консолидация, глобальный рост государственного долга, стабилизация государственных финансов.

Библ.: 13.

Коляда Татьяна Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов, Национальный университет государственной налоговой службы Украины (ул. Карла Маркса, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 08201, Украина)

E-mail: t_kolyada@mail.ru

Kolyada T. A. Specific Features of Formation of the Budget Strategy Under Conditions of Global Growth of the State Debt

The article determines specific features of formation of the budget strategy under conditions of global growth of the state debt, reveals risks in the budget sphere in the process of realization of approved concepts of socio-economic development of the country. A necessity to develop budget strategy scenarios within the framework of various variants of the world and national economies is substantiated.

Key words: budget strategy, budget consolidation, global growth of the state debt, stabilization of state finances.

Bibl.: 13.

Kolyada Tatiana A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, National University of State Tax Service of Ukraine (vul. Karla Marksa, 31, Irpin, Kyivska obl., 08201, Ukraine)

E-mail: t_kolyada@mail.ru

Криза 2008 – 2009 рр. продемонструвала, що Україна, як і більшість провідних країн світу, знаходиться на новому переломному етапі соціально-економічного розвитку. Значною мірою вичерпані можливості колишньої моделі зростання економіки, що спиралася на швидке розширення внутрішнього попиту. Нова модель передбачає більш інтенсивніше використання усіх ресурсів і резервів продуктивності праці. Сьогодні завдання урядів полягає у виході держав на траєкторію сталого і збалансованого зростання, переходу до інноваційної стадії економічного розвитку та розбудові відповідної інфраструктури постіндустріального суспільства. Побудова нового типу економіки вимагає оцінки ресурсного потенціалу з метою досягнення поставлених цілей, у тому числі наявних бюджетних можливостей і виникаючих бюджетних обмежень. Забезпечення довгострокового сталого розвитку з одночасним узгодженням соціально-політичних інтересів і є сутністю бюджетної стратегії як складової бюджетно-податкової політики.

І. О. Лютий визначає бюджетну стратегію за змістом як науково обґрунтовану динаміку показників бюджету в довгостроковому періоді, що дає змогу спрогнозувати й досягти визначеної на період 5 – 7 років динамі-

ки показників щорічних бюджетів, а отже й забезпечити стабільність бюджетного супроводження пріоритетів соціально-економічного розвитку країни [1, с. 17].

У сучасних умовах виникла необхідність переходу до довгострокового фінансового планування через існування загрози стійкості бюджету в умовах несприятливих довгострокових тенденцій. Довгострокове планування дає можливість розробки пріоритетних завдань, оцінки необхідних ресурсів для їх реалізації та визначення можливих джерел фінансування, що дозволяє відійти від інерційного підходу, коли бюджетні асигнування розподіляються на основі індексування тенденцій попередніх років.

Дослідженням даної проблеми на сучасному етапі займається ряд відомих економістів, серед них Р. Рубіні, П. Самуельсон, Р. Солоу, Дж. Стігліц, Дж. Тобін, М. Фрідман, С. Фішер та інші. Для умов розвитку української економіки зазначені питання досліджували вчені-економісти: А. Гальчинський, В. Геєць, Т. Єфіменко, Ю. Іванов, В. Корнеев, І. Луніна, І. Лютий, В. Опарін, А. Соколовська, Л. Тангул, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій та інші.

Відаючи належне науковим напрацюванням вітчизняних і зарубіжних учених з даної проблематики, слід зауважити, що існує потреба в подальшому дослідженні сучасних тенденцій розробки та реалізації бю-

джетної стратегії держав в умовах зростаючого боргового навантаження на економіку цих країн.

Метою статті є визначення особливостей формування бюджетної стратегії в умовах глобального зростання державного боргу, виявлення ризиків і можливостей у бюджетній сфері при реалізації затверджених концепцій соціально-економічного розвитку країни.

У результаті впровадження антикризових програм і фінансування урядами безпрецедентних за обсягами заходів стимулювання економіки і фінансового сектора у більшості країн з розвинутою економікою значно зросла державна заборгованість. Зокрема, у 2010 – 2011 рр. за даними Європейської комісії, суверенний борг Японії становив відповідно 215,3% і 233,2% ВВП, Італії – 119,2% та 120,7% ВВП, США – 99,2% та 103,5% ВВП, Франції – 82,3% та 86,0% ВВП [2]. У перспективі, зважаючи на призупинення темпів зростання економіки, продовження старіння населення і необхідність збільшення пенсійних виплат, може виникнути ще більш серйозна проблема для державних фінансів. Прогнозується, що у 2012 – 2013 рр. для зазначених країн суверенний борг буде становити відповідно: Японії – 240,6% та 249,5% ВВП, Італії – 126,5% та 127,6% ВВП, США – 109,6% та 112,3% ВВП, Франції – 90,0% та 92,7% ВВП [2]. Як зазначав з цього приводу П. Самуельсон, «існування державного боргу за умови правильного управління ним і відповідних операцій на відкритому ринку може реально підвищити дієвість державних програм стабілізації економіки (хоча це також може викликати політичну опозицію підвищення рівня відсотка)» [3, с. 331].

Високий рівень державного боргу пояснюється не лише фінансовою кризою, але і слабкою бюджетно-податковою політикою минулих десятиліть. У складні періоди розвитку економіки рівень державного боргу зростає, проте, і в сприятливих – не знижувався. Уряди не лише країн, що розвиваються, але і більшості країн з розвинутою економікою використовували боргове фінансування державних витрат, стратегічно не розраховуючи на можливість виникнення серйозної проблеми з обслуговуванням своїх державних боргів, вважаючи це традиційно проблемою країн третього світу з низькими кредитними рейтингами [4, с. 124].

Складнощі на шляху фінансової стабілізації та сталого розвитку більшості країн світу, у тому числі й України, значною мірою зумовлені необґрунтованістю та несвоєчасністю прийняття рішень у сфері державного регулювання економікою. Одним із основних інструментів пом'якшення фінансових проблем і пожевлення економічної кон'юнктури в країні виступає бюджетно-податкова політика. Проблема полягає в тому, що передкризовий період бюджетно-податкова політика не відіграла значної ролі в системі державного регулювання економіки. Тому уряди багатьох країн не скористалися періодом високих темпів економічного зростання для прискореного скорочення обсягів державного дефіциту і боргу. Фінансова криза 2008 – 2009 рр. породила низку проблем, зокрема, й у бюджетній сфері, що призвело до обмеження фіскального простору, необхідного для боротьби з кризою через недостатні темпи скорочення

бюджетного дефіциту в період швидкого зростання економіки, коли доходи бюджету були високими.

Глобальної фінансової стабільності наприкінці 2010 р. – першій половині 2011 р. вдалося досягти завдяки більш високим макроекономічним показникам і адаптивній макроекономічній політиці, але при цьому збереглися чинники вразливості. Зокрема, підйом двоміряними (помірний в країнах з розвинутою економікою та активний в країнах з ринком, що формується) створює додаткові різноманітні труднощі для економічної політики країн [5]. Тому бюджетні прогнози на 2012 і 2013 рр. залишаються значною мірою незмінними для країн зони євро і ЄС. Очікується, що фінансова консолідація продовжить тенденцію до зростання, але в частково повільнішому темпі, ніж передбачалося у 2011 р. У результаті значної консолідації бюджетів, що планується здійснити окремими державами членами ЄС, загальний урядовий дефіцит у 2012 р. очікується в зоні євро і ЄС до 3,3% і 3,6% ВВП відповідно [2].

У країнах з розвинутою економікою, що більше всього постраждали від кризи, уряди і населення, як і раніше, мають високу заборгованість на тому або іншому рівні, а надійність фінансових організацій не відновилася одночасно із загальним станом економіки.

Країни з ринком, що формується, стикаються з новими проблемами, пов'язаними з високим внутрішнім попитом, швидким зростанням кредитування, відносно адаптивною макроекономічною політикою і крупним припливом капіталу. Геополітичні ризики також можуть загрожувати перспективам світової економіки і фінансів в умовах, коли ціни на нафту швидко зростають через побоювання щодо загострення соціальної кризової ситуації на Близькому Сході та у Північній Африці.

Для скорочення державної заборгованості, забезпечення фінансової стабільності та сталого економічного зростання країни повинні впроваджувати середньострокову стратегію бюджетної консолідації. Бюджетна консолідація передбачає як підвищення податкового навантаження, так і скорочення державних витрат. У більшості країн з розвинутою економікою в посткризовий період зростає податкове навантаження, зменшуються податкові вирахування і пільги, збільшується фіскальна роль податків з метою максимізації доходів бюджетів і скорочення бюджетного дефіциту. Зокрема, підвищуються ставки податків у фінансовому секторі, в окремих країнах зростають ставки як універсального, так і специфічних акцизів. Однак при цьому необхідно знайти консенсус між забезпеченням надходжень до бюджету і стимулюванням економічного розвитку в посткризовий період.

За таких умов у коротко- і середньостроковій перспективі доцільніше оптимізувати оподаткування за рахунок зниження надмірно високих ставок податків і розширення податкової бази в контексті стимулювання економічного розвитку за рахунок відновлення виробничих ресурсів. На жаль, більшість урядів, діючи в умовах бюджетного цейтноту і загрози зниження суверенних кредитних рейтингів своїх країн, урізають соціально значущі статті витрат з метою зменшення показника державного боргу до ВВП, як обов'язкової умови доступу до ресурсів міжнародних фінансових організацій, у першу чергу МВФ.

Слід зазначити, що деякі країни ЄС вже змінили підхід щодо оподаткування фінансових операцій і високих доходів топ-менеджерів у фінансовому секторі. Зокрема, Великобританія з 2010/2011 податкового року підвищила з 40 до 50% найвищу ставку індивідуального прибуткового податку, а також запровадила разовий 50%-й податок на бонуси банківських службовців, що перевищили 25 тис. ф.ст. за підсумками 2009 р. [6].

Аналогічні радикальні заходи при визначенні параметрів формування доходів бюджету на 2013 р. було запроваджено у Франції. Зокрема, передбачалося підвищення ставки податку для населення, чий дохід перевищує 1 мільйон євро в рік, з 41% до 75%. Цей тимчасовий захід повинен діяти лише два роки та під дію податку потрапить лише 2-3 тисячі осіб. Крім того, буде підвищено ставку податку з 41% до 45% для громадян, хто заробляє більше 150 000 євро в рік. За розрахунками експертів, додаткові податки на бізнес і багатих співвітчизників забезпечать надходження до бюджету майже 20 млрд євро [7]. Однак безпрецедентне підвищення ставок податку викликало критику заможних французів, і рішенням конституційного суду Франції зазначені податкові новачки було скасовано. Оскільки в умовах зростаючої податкової конкуренції такий одноосібний демонстративний крок уряду міг би обернутися значними втратами у перспективі, як обсягів надходжень до бюджету, так і залучення інвестицій у вітчизняний бізнес.

Тому в умовах демократичного суспільства при прийнятті управлінських рішень необхідно знаходити компроміс між державою, платниками податків та отримувачами державних послуг, оскільки вартість суспільного блага визначається суб'єктивно-психологічними оцінками його споживачів. Відсутність довіри до уряду з боку населення може призвести до ігнорування виконання запропонованих «правил гри» шляхом зміни юрисдикції платника податку, переходу до тінювих схем ведення бізнесу, зростання споживачьких настроїв у суспільстві тощо, або взагалі перейти до відкритих акцій непокорі, тобто породжувати загрози для бюджетної стабілізації за рахунок проведення фінансової консолідації.

За результатами дослідження, проведеного фахівцями МВФ, доведено, що заходи з боку уряду, спрямовані на скорочення державних витрат, мають менш стримуючий вплив на темпи розвитку економіки, чим заходи, спрямовані на збільшення податкового навантаження на економіку країни. При цьому важливу роль відіграє структура витрат, які підлягають скороченню, так званому «бюджетному тисненню». Якщо збалансування бюджету відбуватиметься за рахунок скорочення статей витрат, які мають політичне значення, зокрема, державні трансферти, або статей державного споживання, наприклад, фонд оплати праці державного сектора економіки (бюджетна сфера), то таке коректування, на думку МВФ, матиме позитивний вплив на економіку [8].

Науковцями доведено, що мультиплікатор зниження витрат бюджету на 1% призводить в середньому до падіння ВВП на 1,7%. За розрахунками фахівців МВФ показник падіння ВВП сьогодні знаходиться у межах 1,5 – 2% ВВП. Крім того, механізм глобального перерозподілу фінансових ресурсів ставить під сумнів існування прямої залежності між темпами росту ВВП в окремі

країні та отриманням результатів від цього зростання. Тому робляться прогнози, що економічний розвиток країн в сучасних умовах повинен відбуватися шляхом бюджетної консолідації, при наймі протягом найближчих 15 років, а зростання світового ВВП буде досягатися за рахунок країн, де є зростаючі ринки споживання. Сьогодні у світі існує 20 країн, що швидко розвиваються, за ринки яких і треба боротися. Тому що в сучасних умовах у світі формується нова глобальна система економічного зростання.

З цього приводу Дж. Стігліц застерігає, що коли уряд знижує витрати, за цим відбувається уповільнення економічного зростання, розширення масштабів безробіття і скорочення доходів, що веде до зменшення податкових надходжень. Державний бюджет зрештою нічого не набуває або покращується незначно. Втім, з цього скрутного становища є один вихід. Занепокоєння з приводу розміру заборгованості повинне привести до зміни структури державних витрат, до витрат, які приносять високу економічну віддачу. А ось запозичення для фінансування інвестицій (наприклад, у технології, інфраструктуру й освіту) з прибутковістю на рівні 5 або 6% можуть привести до зниження довгострокової національної заборгованості, оскільки зростання, як в короткостроковій, та і довгостроковій перспективі, принесе більш ніж достатньо додаткових податкових надходжень для виплати належних відсотків [9, с. 373].

Однак урядам Ірландії, Португалії і Греції, що стикаються з найбільшими проблемами в бюджетній сфері, важко пояснити населенню необхідність і доцільність таких жорстких заходів економіки, що призвело до відставок Глав кабінетів міністрів або перетасовуванню міністрів у цих країнах на тлі масових акцій протестів.

Скорочення поточних витрат сигналізує для учасників фінансового ринку про зростання довіри до дій уряду щодо зниження дефіциту бюджету в довгостроковій перспективі, що, у свою чергу, сприятиме зростанню сукупного попиту в країні. З іншого боку, скорочення статей витрат, які мають меншу політичну значущість, наприклад, бюджетні інвестиції, матимуть слабкіший вплив на міру довіри до запропонованих заходів. Таким чином, при ухваленні управлінських рішень відносно скорочення бюджетних витрат з метою збалансування бюджету і зменшення його дефіциту перевагу доцільно надавати заходам, що спрямовані на скорочення поточних статей витрат, оскільки це позитивніше вплине на темпи розвитку економіки, чим скорочення державних інвестицій.

Впровадження зазначеної стратегії, не звертаючи уваги на політичні труднощі, дозволить зменшити бюджетні дефіцити в більшості країн. Зокрема, президент США Б. Обама, представляючи проект бюджету на 2012 рік, запропонував план скорочення витрат, який дозволить державі зберегти більш ніж 1 трильйон доларів протягом найближчих 10 років. У результаті реалізації даної програми дефіцит бюджету буде скорочений з 11% ВВП у 2011 р. до 3% ВВП у 2018 р. [10].

Крім того, низка країн, зокрема США і Японія, запроваджують нові заходи стимулювання економіки і сповільнюють темпи проведення бюджетної консолідації. Так,

у грудні 2010 р. Конгрес США затвердив пакет бюджетних стимул-реакцій, які включають зниження прибуткового податку і податку на фонд оплати праці, а також продовження терміну надання допомоги по безробіттю.

Однак подальше гальмування темпів розвитку світової економіки та зростання державного боргу змусило уряд США переглянути фінансові інструменти, що мали забезпечити стабілізацію ситуації в країні. Зокрема, з метою запобігання «фіскального обриву», який міг би викликати обвал світових фондових ринків, американський сенат підтримав угоду щодо запровадження з 1 січня 2013 р. підвищених податкових ставок для багатих американців та заборони загального підвищення податків.

Ця угода, у тому числі, передбачає підвищення податків для домогосподарств, що мають дохід від \$450 тис. у рік, з 15 до 20%, також підвищиться розмір відрахувань до бюджету і для приватних осіб, що заробляють в рік більше ніж \$400 тисяч. Податок на нерухомість вартістю від \$5 млн виросте з 35% до 40%, податок на фонд заробітної плати підвищиться з 4,2% до 6,4%. Крім того, буде скорочений розмір допомог по безробіттю для тих, хто не працевлаштований впродовж більш ніж 1 року, а для тих, хто шукає роботу менше 12 місяців, розмір допомоги навпаки зростає. У разі не запровадження таких фіскальних новацій з початку 2013 р. повинен був розпочатися автоматичний секвестр бюджету – скорочення витрат на \$1,2 трлн, порівну розподілений між військовою і цивільною сферами. Наслідками такого «фіскального обриву» могло стати помітне падіння ВВП і рецесія американської економіки [11]. На даний момент державний борг США складає 16,394 трлн доларів і фактично досяг свого критичного значення щодо його бюджетного фінансування без запровадження додаткових фіскальних інструментів.

Аналітиками МВФ у базисному сценарії на 2011-12 рр. передбачалося, що підвищення витрат на фінансування і зростаюча сума нагромадженого державного боргу приведуть до збільшення державних процентних платежів у більшості країн з розвинутою економікою [5]. Якщо зниження дефіциту продовжиться згідно з прогнозами, витрати на виплату відсотків повинні в цілому залишатися на прийнятному рівні, хоча як у США, так і в Японії необхідне буде набагато більше просування в реалізації середньострокових стратегій бюджетної консолідації, з тим аби уникнути ризиків зниження фінансової стабільності та зберегти довіру. У Японії найближчим бюджетним пріоритетним завданням є підтримка реконструкції після землетрусу, а у відповідні терміни необхідно буде повернутися до вирішення завдань середньострокової консолідації.

Країни, що не входять до зони євро, також не оминуть процесу десоверенізації та перегляду пріоритетів фінансової політики держави у кризовий період, бо програми співробітництва з МВФ, у тому числі й в Україні, передумовою надання позик від міжнародних фінансових організацій містять цілу низку обмежень суверенної грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики, які приймають на себе країни задля отримання такого фінансування.

Розгортання рецесії в країнах Європейського Союзу та призупинення темпів зростання економіки в Україні, на фоні збереження інфляційного тиску на рівні історичного мінімуму, вимагає від урядів держав запровадження нових підходів до реалізації фінансової політики, у тому числі бюджетно-податкової. Зокрема, пропонується боротися з державними боргами за рахунок збільшення темпів інфляції. Так, керівник групи радників голови Нацбанку В. Литвицький, вважає, що «2013 рік має стати роком помірної монетарної акомодатії – розширення грошової пропозиції, але в безпечних межах. Запропоноване збільшення дефіциту держбюджету-2013 лежить в рамках такої політики, спрямованої на стимулювання внутрішнього попиту. Україна потребує рефляційної політики стимулювання економіки за рахунок монетарних і, у тому числі, бюджетних стероїдів» [12].

За прогнозними оцінками експертів, державний борг України в 2013 р. виросте на 1 процентний пункт до 38% від ВВП і почне знижуватися лише у 2014 р. Через загрозливий обсяг державного боргу буде існувати обмеженість та ризикованість залучення позикових коштів на внутрішній і зовнішніх ринках, тому наступного року найбільш оптимальним способом залучення коштів для уряду України залишиться приватизація, оскільки дефіцит державного бюджету залишається серйозним ризиком для економіки країни. Валовий зовнішній борг України в січні – вересні 2012 р. виріс на \$6,21 млрд, або на 4,9%, – до \$132,446 млрд [13].

Найбільш вірогідними ризиками на шляху стабілізації державних фінансів України, у тому числі за рахунок оптимізації довгострокової бюджетно-податкової політики держави, можна вважати такі:

- ✦ призупинення темпів росту світової економіки;
- ✦ продовження політики консолідації державних фінансів у Євросоюзі;
- ✦ невизначеності відносно фіскальної політики США;
- ✦ уповільнення темпів зростання в країнах Азії (Китай, Туреччина, Індія) і Латинської Америки (Бразилія);
- ✦ прискорення консолідації активів в Європейському банківському секторі і відсутність доступу вітчизняних банків до міжнародних ринків капіталу;
- ✦ відтік капіталу і посилення девальваційних тисків на національну валюту;
- ✦ загострення проблем з фінансуванням державного бюджету;
- ✦ низький обсяг приватних інвестицій в економіку і повільна реалізація структурних реформ [13].

З урахуванням зазначених ризиків і тенденцій розвитку вітчизняної та світової економіки робляться прогнози, що у 2013 р. дефіцит бюджету буде на рівні 2,5% ВВП, а державний борг – на рівні 38% ВВП, у 2014 – 2016 роках дефіцит бюджету буде знаходитися у межах 1,5 – 2% ВВП, а державний борг у межах 35% ВВП [13]. Більшість аналітиків схвалюють заходи уряду щодо стабілізації державних фінансів та обмеження боргового навантаження на економіку країни. Оптимізація боргової політики уряду повинна відбуватися в контексті реалі-

зації бюджетної стратегії держави, яка поєднує завдання стабілізації державних фінансів шляхом запровадження нових фінансових інструментів, що сприятимуть підвищенню ефективності інвестиційної складової бюджетних видатків, розвитку альтернативних, непозикових інструментів фінансування бюджетних витрат. Зазначені заходи сприятимуть уникненню кризи ліквідності, небезпеки боргового навантаження, а також оптимізації структури державного боргу та його позитивного впливу на фінансову безпеку держави.

Проте необхідно відзначити, що вплив держави на фінансову кризу лише за допомогою інструментів бюджетної стратегії є обмеженим. При цьому інструменти реалізації бюджетної стратегії поділяються на адміністративно-правові й економічні. Адміністративно-правові пов'язані з нормами, що встановлюють та регламентують перерозподіл грошових доходів громадян і суб'єктів підприємницької діяльності, а також фінансування видатків через бюджетний механізм. Використання економічних інструментів пов'язане з динамікою макроекономічної ситуації, адаптацією бюджетної політики держави до тенденцій і закономірностей її розвитку. Економічними інструментами бюджетної стратегії є: 1) оптимізація структури доходів бюджету; 2) оптимізація структури видатків бюджету; 3) зміна політики міжбюджетних відносин; 4) дефіцит бюджету та державний кредит [1, с. 18]. На сьогоднішній день бюджетний дефіцит і високий рівень боргу є однією з найсерйозніших проблем державних фінансів. Завдання зниження державного боргу ускладнюється підвищенням рівня безробіття, старінням населення, соціальною напруженістю, проблемою екології тощо.

Для нації державний борг не складає тягаря, і кожен громадянин не тягне на собі його важкий тягар. Але якщо ми залишимо нащадкам у спадок внутрішній борг без змін у розмірі основного капіталу, який в будь-якому разі буде їм переданий, може мати місце внутрішній перерозподіл, оскільки одна частина суспільства отримуватиме більше товарів, ніж вона виробляє, за рахунок іншої частини. Цей перерозподіл не є «чистим тягарем», відрізняючись у принципі від чистих вирахувань, пов'язаних з виплатою зовнішнього боргу. Проте важливе значення може мати перерозподіл між різними віковими групами, причому впродовж життя кожного покоління виникатиме питання, в якому розмірі та в якому віці вони отримають свою частку споживання [3, с. 331]. Це зумовлює необхідність довгострокових заходів бюджетно-податкової політики, які забезпечать поліпшення боргової ситуації в найближчі десятиліття і сприятимуть стабілізації державних фінансів в цілому.

ВИСНОВКИ

Для досягнення бюджетної стабільності необхідна наявність у державі законодавчо визначеної бюджетної стратегії, яка забезпечить передбачуваність реакцій бюджетної системи на виклики і можливості, які можуть виникати в рамках різних варіантів розвитку

світової економіки, передбачити превентивне застосування адекватного набору заходів при негативній дії зовнішніх економічних чинників. Тому при її формуванні необхідно враховувати як діючі витратні зобов'язання, так і ті зобов'язання, виникнення яких можна очікувати на основі існуючих економічних і соціальних прогнозів, оцінки перспективної дії внутрішніх і зовнішніх економічних, соціальних та інших чинників. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Лютий І. О. Теоретико-методологічні засади бюджетної політики держави / І. О. Лютий // Фінанси України. – 2009. – № 12. – С. 13 – 19.
2. Commission Staff Working Document. European Economic Forecast // [Електронний ресурс] / European Commission. – Autumn 2012. – Режим доступу : <http://europa.eu/external/pubs/ft/fm/2012/08/update/fmindex.htm>
3. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон. – Москва : МГП «Алгон» ВНИИСИ, 1992. – Т. 1. – 333 с.
4. Коляда Т. А. Особенности реализации бюджетно-налоговой политики государства в посткризисный период развития экономики / Т. А. Коляда, Л. Я. Бенч // Бизнес Информ. – 2011. – № 7 (1). – С. 124 – 126.
5. Перспективи розвитку світової економіки [Електронний ресурс] / Міжнародний валютний фонд. – Квітень 2011. – Режим доступу до статті : <http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/weo/2011/update/02/pdf/0611r.pdf>
6. Income Tax rates and allowances [Електронний ресурс]. – Режим доступу : // <http://www.hmrc.gov.uk>
7. Амирджанян М. Премьер Франции: богачи готовы платить 75% от доходов / Мария Амирджанян [Електронний ресурс] / Газета Ведомости от 28.09.2012. – Режим доступа : http://www.vedomosti.ru/finance/news/4457991/premier_franicii_bogachi_gotovy_platit_75_ot_dohodov#ixzz27sKyhiQt
8. Перспективы развития мировой экономики: Подъем, риски и переканализация [Електронний ресурс] / Международный валютный фонд. – Октябрь 2010. – Режим доступа : <http://www.imf.org/external/russian/index.htm>
9. Стиглиц Дж. Е. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса / Дж. Е. Стиглиц ; [пер. с англ. В. Лопатка]. – М. : Эксмо, 2011. – 512 с.
10. Жолобова М. Американские богачи будут платить больше налогов [Електронний ресурс] / Мария Жолобова // Ежедневная электронная газета Утро. ru – 2 января 2012. – Режим доступа: <http://www.utro.ru/articles/2013/01/02/1093171.shtml>
11. Доповідь з питань глобальної фінансової стабільності [Електронний ресурс] / Міжнародний валютний фонд. – Квітень 2011. – Режим доступу : <http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/fmu/2011/02/0611r.pdf>
12. Литвицький В. У НБУ вважають корисним збільшення бюджетної «дірки» [Електронний ресурс] / В. Литвицький // Економічна правда. – 5 грудня 2012. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2012/12/5/348955>
13. Устенко О. Державний борг України почне зменшуватися у 2014 році [Електронний ресурс] / О. Устенко // Gazeta.ua – 20 грудня 2012. – Режим доступу : http://gazeta.ua/articles/business/_derzhavnij-borg-ukrajini-pochnezmenshuvatisya-u-2014-roci-ekspert/473825

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ДО УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ І ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

ТИЩЕНКО О. П.

УДК 330.341:332.146(477)

Тищенко О. П. Кластерний підхід до управління регіональним економічним розвитком і перспективи його впровадження в Україні

Розглянуто проблеми формування та функціонування, з урахуванням закордонного досвіду, кластерів і кластерних мереж у національній економіці України. Показано недоліки вітчизняної державної кластерної політики та її законодавчо-нормативна неврегульованість. Обґрунтовано шляхи та напрями активізації використання кластерного підходу до управління регіональним економічним розвитком та ступеню участі держави у підтримці та сприянні розвитку кластерів і кластерних ініціатив.

Ключові слова: кластер, кластеризація економіки, кластерні утворення, національна кластерна політика, регіональна кластерна політика, кластерний підхід до управління регіональним економічним розвитком.

Табл.: 1. Бібл.: 13.

Тищенко Олександр Петрович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, кафедра макроекономіки та державного управління, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: talp@meta.ua

УДК 330.341:332.146(477)

UDC 330.341:332.146(477)

Тищенко А. П. Кластерный подход к управлению региональным экономическим развитием и перспективы его внедрения в Украине
Рассмотрены проблемы формирования и функционирования, с учетом зарубежного опыта, кластеров и кластерных сетей в национальной экономике Украины. Показаны недостатки отечественной государственной кластерной политики и ее законодательно-нормативная неурегулированность. Обоснованы пути и направления активизации использования кластерного подхода к управлению региональным экономическим развитием и степени участия государства в поддержке и содействии развитию кластеров и кластерных инициатив.

Ключевые слова: кластер, кластеризация экономики, кластерные образования, национальная кластерная политика, региональная кластерная политика, кластерный подход к управлению региональным экономическим развитием.

Табл.: 1. Библ.: 13.

Тищенко Александр Петрович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, кафедра макроекономики и государственного управления, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: talp@meta.ua

Tishchenko A. P. Cluster Approach to Managing Regional Economic Development and Prospects of its Introduction in Ukraine

The article considers problems of formation and functioning with consideration of foreign experience, clusters and cluster networks in the national economy of Ukraine. It shows shortcomings of domestic state cluster policy and its legislative-normative non-determinancy. And it substantiates the ways and directions of more active use of the cluster approach for managing regional economic development and degree of participation of the state in support and assistance to development of clusters and cluster initiatives.

Key words: cluster, clusterisation of economy, cluster formations, national cluster policy, regional cluster policy, cluster approach to managing regional economic development.

Tabl.: 1. Bibl.: 13.

Tishchenko Aleksandr P. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Department of Macroeconomics and Public Administration, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: talp@meta.ua

Одним із найперспективніших варіантів переходу економіки на інноваційний шлях розвитку є застосування кластерного підходу на різних ієрархічних рівнях економічної системи, у тому числі на регіональному.

Питанням аналізу функціонування кластерних структур у зарубіжних країнах, їх формуванню у вітчизняному економічному просторі та обґрунтуванню переваг кластерного підходу в управлінні регіональним розвитком присвячені численні публікації відомих учених, зокрема, С. Білої, З. Варналія, В. Воротіна, В. Загорського, В. Карпінця, М. Кизима, М. Науменка, С. Соколенка, О. Тищенка, В. Толкованова, В. Хаустової та інших.

Разом з тим, практична реалізація зазначеного підходу гальмується через низку й досі нерозв'язаних проблем організаційного та законодавчого характеру.

Метою даної статті є обґрунтування пропозицій щодо активізації та вдосконалення процесу практичного впровадження кластерної моделі управління регіо-

нальним розвитком в Україні, а також реалізації національної та регіональної кластерної політики.

Узагальнюючи погляди сучасних науковців [1 – 7], відзначимо ряд характерних переваг кластерної організації виробництва:

1) можливість отримання учасниками кластера, завдяки кооперації та горизонтальній інтеграції, швидшого доступу до ресурсів, нових знань, інноваційних технологій, постачальників, а також зменшення транзакційних витрат, синергічного ефекту, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності системи в цілому в порівнянні з окремими господарюючими суб'єктами;

2) прискорення процесу розповсюдження інновацій та активізація інноваційної діяльності компаній, що відбувається завдяки концентрації на обмеженій території нових видів виробництва, техніки, технологій, висококваліфікованих кадрів – носіїв нових знань та їх взаємообміну інформацією, завдяки полегшеним персональним контактам, стосовно переваг інноваційних технологій, зміни споживацького попиту тощо;

3) створення сприятливих умов, завдяки наявності розвинутої інноваційної інфраструктури (бізнес-центрів, консалтингових компаній, агентств, венчурних підприємств) та налагодженості зв'язків між бізнес-партнерами в межах кластера, для розвитку нового бізнесу;

4) більш широкий доступ суб'єктами підприємницької діяльності до різноманітних джерел фінансових ресурсів у межах кластера та сервісних послуг спеціалізованих організацій, перш за все в галузі інформаційних та інноваційних технологій;

5) розширення зв'язків й співробітництва між органами державної влади й місцевого самоврядування, науковими та науково-дослідними організаціями, суб'єктами підприємницької діяльності в напрямі підвищення та прискорення рівня інноваційності виробництва та сфери послуг, що посилює конкурентні переваги окремих територіальних утворень;

6) сприяння зростанню інвестиційної привабливості територій через більш високий рівень довіри з боку інвесторів до мережових (кластерних) структур, ніж до індивідуальних виробників, а також наявність певних державних преференцій учасникам кластерних об'єднань;

7) розвиток ділових зв'язків і співробітництва зі спорідненими кластерами в інших країнах, що прискорює обмін досвідом, формує спільне бачення стратегічних напрямів розвитку кластерів, їх внутрішньої побудови та дозволяє підвищувати рівень кваліфікації працівників підприємств та установ – учасників кластера, здійснювати реалізацію спільних проектів.

У той же час при реалізації кластерного підходу існують певні ризики та перешкоди, які слід враховувати. До них належать:

- ✦ недостатньо глибоке знання економічних проблем регіону та невірна оцінка перспектив його розвитку можуть призвести до помилок при виборі конкретної базової галузі (як об'єкта заходів з підтримки), здатної виступити кластероутворюючим елементом;
- ✦ нерозвиненість інфраструктури, зокрема транспортної, що може серйозно перешкоджати створенню кластерів на певній території, та потребує значних додаткових витрат;
- ✦ недостатність ресурсів і капіталу для реалізації кластерних ініціатив;
- ✦ слабка допомога з боку місцевих технологічно-інституційних структур, які нездатні надати належної кваліфікованої допомоги (технічної, фінансової, консалтингової) підприємствам, що мають намір інтегруватися у кластерне об'єднання;
- ✦ обмеженість інформації, кваліфікованого персоналу та відсутність досвіду щодо вивчення та аналізу діяльності фірм-лідерів у певній галузі;
- ✦ наявність кластерних ієрархій та конкуренція між старими та новоствореними кластерами [5, с. 13 – 14].

Починаючи з 90-х років минулого століття, кластери отримали широке визнання як ефективний інструмент стимулювання прискорення темпів економічного розвитку, підвищення рівня конкурентоспроможності національних економік, впровадження інновацій, онов-

лення існуючого та створення нового бізнесу у багатьох розвинутих країнах світу.

Організація ведення бізнесу у формі кластерних утворень знаходить позитивну оцінку у підприємницькому середовищі. Так, за результатами опитування 3500 європейських компаній, більше половини з них підтвердили, що належність до кластера допомагає розширенню бізнесу. Більше, ніж дві третини їхніх менеджерів погоджуються, що державні органи відіграють ключову роль у підтримці кластерів. Також респонденти підкреслили важливість фінансування особливих проектів та допомоги у розробці мереж, із залученням університетів та державних органів влади [5, с. 10].

Функціонування існуючих і створення нових кластерів і кластерних мереж активно продовжується в економіках більшості європейських країн, США, Мексиці, Китаї, Індії та інших східних і південноазійських країнах. Це є предметом численних наукових публікацій вітчизняних і зарубіжних авторів, у яких здійснено ретроспективний аналіз та дається оцінка масштабів й тенденцій розвитку даного процесу в сучасних умовах, показано роль різних інституційних структур, у тому числі держави, у підтримці функціонування кластерів, пропонуються можливі напрями використання зарубіжного досвіду кластеризації в Україні.

Як зазначає С. І. Соколенко, у США інноваційні промислові кластери стали квінтесенцією національної та регіональної економічної політики. Більш, як 60% усієї промислової продукції країни виробляється в межах кластерних утворень, яких налічується майже 360. Крім того, статус кластера дає додаткові переваги компаніям-учасницям, які виявляються у вигляді посиленої уваги до їх діяльності з боку фінансових агентств, появи можливості отримання допомоги у підвищенні міжнародної репутації, «розкручуванні» ринкової торгової марки, залученні у регіон додаткових ресурсів [6].

В економіці Великобританії визначено 154 кластери (від 8 до 18 на один регіон країни). Вони є дуже різноманітними як за розмірами, так й за сферами функціонування – сільське господарство і виробництво харчових продуктів, металів, автомобільна промисловість, інформаційно-комунікаційні технології, біотехнології, фінансові послуги, туристичні та інтернет – послуги тощо. Як свідчить досвід функціонування кластерів у цій країні, чим він більший, або такий, що має у своєму складі найбільшу кількість індустрій або зв'язків з різними установами, тим ефективнішим він є [8].

144 регіональні кластери функціонують в економіці Франції та понад 80 знаходяться у процесі становлення. В Австрії функціонує 76 регіональних кластерів, які поділяються на шість категорій – виробничі, технологічні, освітні, експортні, змішані, кластери сфери послуг, більше двох сотень їх налічується в Італії (тут вони отримали назву «індустріальні округи») [9]. Цей список країн можна продовжувати й далі – Данія, Нідерланди, Німеччина, Росія, Словенія, Угорщина, Фінляндія та ін. Кожна з них має вже досить розгалужену й успішно функціонуючу в різних сферах діяльності кластерну мережу.

Вивчаючи та аналізуючи зарубіжний досвід створення та функціонування кластерів, цікавого висновку дійшли автори наукового колективу на чолі з Толкованим В. В., про те, що найбільше кластерних структур формується на регіональному рівні (Австрія, Великобританія, Данія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Іспанія, Італія, США, Фінляндія, Швеція та ін.). Мікрорівень посідає друге місце у цьому переліку (Великобританія, Данія, Німеччина, Польща, Фінляндія, Швейцарія та ін.). На державному рівні – Австрія, Канада, Нідерланди, Китай, Індія, Тайвань [10, с. 31].

Незважаючи на те, що з моменту виникнення першого в Україні кластера минуло майже 15 років, їх статус як інституційних одиниць в національній економіці й досі залишається невизначеним. Це спричиняє певні складнощі з отриманням узагальнюючої інформації щодо, як їх загальної кількості, так й напрямів діяльності, внутрішньої побудови, та найголовніше – оцінкою впливу кластерних мереж на економічний розвиток окремих територій і національної економіки в цілому. Фрагментарно таку інформацію можна знайти у наукових публікаціях, на Інтернет-сайтах регіональних органів влади, у спеціальних оглядах і доповідях вітчизняних і зарубіжних авторів тощо, але вона часто доволі суттєво різниться одна від одної та потребує подальшої систематизації та узагальнення.

Так, за даними науковців Національного інституту стратегічних досліджень, які оприлюднили дані щодо наявності в Україні кластерів за регіонально-галузевим принципом, кластерними ініціативами охоплено більшість регіони країни. Жодного напрямку створення кластерів не виявлено лише в 7-ми регіонах – Волинській, Житомирській, Київській, Кіровоградській, Тернопільській, Чернігівській областях та в м. Києві (табл. 1).

Як видно з наведених даних, найбільш активно цей процес (за кількістю напрямів) відбувається у Харківській, Донецькій, Одеській Львівській та Хмельницькій областях. А найбільше кластеризацією охоплена промислова, туристично-рекреаційна, транспортно-логістична діяльність та сільське господарство. Одночасно, оцінюючи загальну кількість кластерів в українській економіці майже 50, автори зазначеної публікації констатують, що наразі більшість з них перебувають у стадії становлення.

Розпочавшись стихійно, процес кластеризації в українській економіці в останні 2-3 роки став предметом пильної державної уваги. На необхідності впровадження кластерного підходу як пріоритетного напрямку інноваційної діяльності останнім часом наголошується практично у всіх стратегічних і нормативних документах, програмах тощо, що стосуються питань розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності.

Аналіз зарубіжного досвіду та ситуації зі створенням й функціонуванням кластерів у нашій країні дозволяє визначити основні проблеми та напрями подальшої роботи з активізації та удосконалення даного процесу на найближчу перспективу.

Перш за все потребує подальшої конкретизації та законодавчого закріплення саме поняття «кластер». Без нормативно визначеного статусу кластери не є об'єктами державного впливу, а отже органи державної влади будь-якого рівня не можуть вчиняти щодо них будь-яких активних дій та приймати вагомі управлінські рішення. За умов невизначеності питання співпраці та підтримки кластерних утворень державними структурами елементарно залежать від бажання чи небажання останніх і залишаються переважно декларативними. Даний фактор, на нашу думку, є визначальною причиною, що гальмує активний процес розвитку кластерів в нашій державі.

Таблиця 1

Регіонально-галузевий розподіл кластерів в Україні [2]

Вид економічної діяльності	Регіон
Туристично-рекреаційна	м. Севастополь, АР Крим, Хмельницький, Одеський, Черкаський, Львівський
Харчова промисловість	АР Крим, Полтавський, Запорізький, Хмельницький, Одеський, Донецький, Вінницький, Харківський
Машинобудування	Одеський, Миколаївський, Запорізький, Донецький, Харківський, Закарпатський
Сільське господарство	Донецький, Дніпропетровський, Сумський, Вінницький, Харківський, Чернівецький
Транспортно-логістична	Одеський, Херсонський, Черкаський, Харківський
Деревообробка	Рівненський, Львівський, Закарпатський
Легка промисловість	Хмельницький, Луганський, Івано-Франківський
Рибальство та рибне господарство	АР Крим, Одеський, Херсонський
Будівництво	Хмельницький, Дніпропетровський
Альтернативна енергетика	м. Севастополь, Львівський
Металургія	Донецький, Луганський
Електроніка	Миколаївський
Нанотехнології	Донецький
Інформаційні технології	Львівський, Харківський
Фармацевтика	Харківський

Слід зазначити, що дана проблема є не такою простою, якою вона здається на перший погляд. Річ у тому, що кластер, як загальне поняття, є доволі неоднозначним і включає в себе досить різноманітний перелік об'єктів, які підпадають під нього. Навіть у країнах, де розвиток кластерів позитивно себе зарекомендував і входить до числа пріоритетів державної економічної політики, вони досить суттєво відрізняються один від одного. Так, наприклад у Європі кластери варіюють від невеличких мереж малих і середніх підприємств в обмежених географічних зонах до «мега-кластерів» в Данії або Фінляндії, що представляють величезну частину економіки. Також концепція «кластера» використовується у різноманітних бізнес-структурах: національній, регіональній; кластери, що виходять за межі кордонів, промислові або виробничі системи та інноваційні системи [5, с. 6 – 7]. До складу окремих кластерів можуть входити й органи влади чи інші установи – наприклад, університети, центри, торговельні асоціації, які надають чи забезпечують освітні послуги, спеціалізовану перепідготовку, підвищення кваліфікації або ж інформаційні технології, дослідження чи технічну підтримку.

Але при усьому різноманітті існуючих підходів щодо формування та розвитку кластерів, а також їх структури, у світі склались дві моделі державної політики у цій сфері: ліберальна та дирижистська [11].

За першої моделі кластер розглядається як ринковий механізм. Роль влади при цьому полягає в усуненні бар'єрів, що заважають його природному розвитку. Така політика проводиться у країнах з ліберальною економічною політикою (США, Великобританія, Австралія), де достатньо розвинуті ринкові механізми регулювання. Провідна роль у здійсненні кластерної політики в цих країнах належить регіональній владі та регіональним організаціям.

Для другої моделі характерною є активна роль держави у сприянні та підтримці розвитку кластерів за допомогою різноманітних інструментів, у тому числі фінансових. Прикладом застосування цієї моделі можуть служити такі країни, як Японія, Республіка Корея, Словенія, Сінгапур, Швеція, Франція та ін.

Україні, враховуючи реалії сьогодення, у найближчій перспективі, очевидно, слід орієнтуватися на поєднання елементів обох зазначених моделей, але одночасно необхідно напрацьовувати й власний досвід та формувати власну кластерну політику, яка має розроблятися з урахуванням стану, специфіки та особливостей соціально-економічного розвитку регіонів і національної економіки в цілому.

При цьому незалежно від обраної моделі держава має визначити ступінь та глибину власної участі у процесах кластеризації економіки.

Нормативне закріплення поняття «кластер», на нашу думку, надасть можливість здійснення системного підходу до розроблення програм кластеризації, а також реалізації узгодженої державної кластерної національної та регіональної політики з чітким розподілом компетенції між окремими управлінськими структурами різних рівнів.

На жаль, у даний час формування такої політики в Україні знаходиться у зародковому стані. У державі існує низка чинників, що створюють певні перешкоди та загрози для її ефективного впровадження. До них, зокрема, належать: низький рівень довіри у підприємницькому середовищі, з одного боку, до органів державної влади (через нестабільність політичної ситуації, непослідовність у реалізації довгострокових цілей розвитку, значну бюрократизацію у відносинах з бізнесом, недосконалість законодавчої бази для функціонування кластерів), а з іншого – між самими підприємствами (через побоювання розкриття внутрішньої конфіденційної інформації та можливість у зв'язку з цим вчинення один щодо одного недобросовісних дій); відсутність реальної підтримки кластерних ініціатив з боку держави; нестача іноземних інвестицій та венчурного капіталу, які є важливим засобом підвищення конкурентоспроможності кластерів; обмеженість доступу, через відсутність єдиної систематизованої інформаційної бази, до даних про діяльність кластерів, їх переваги та результативність, що гальмує розповсюдження позитивного досвіду та залучення кластерних мереж нових учасників [12, с. 21].

Наступним питанням, безпосередньо пов'язаним із попереднім, є необхідність структуризації кластерів за видами та рівнями економічної системи, що знову ж таки дозволить визначити сфери та сегменти, у яких кластерні утворення можуть розраховувати на державну або місцеву підтримку, виходячи зі стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни чи її окремих територіальних утворень.

Залежно від суб'єктів, що входять (чи мають увійти) до кластерного утворення, пропонуємо виділити такі групи кластерів:

1) *міждержавні* – кластери, до складу яких входять учасники, що є представниками різних країн; як структурний елемент даної групи можуть розглядатися транскордонні кластери, тобто ті, які створюються на прикордонних територіях;

2) *національні (міжрегіональні)* – які складаються з учасників, що представляють два і більше регіони країни;

3) *регіональні* – кластери, що функціонують у межах одного регіону країни; у разі необхідності у складі даної групи можуть виділятися більш дрібні кластерні утворення – місцеві, локальні, точкові, тобто ті, що функціонують на обмеженій території – наприклад, одного або декількох районів адміністративної області або навіть окремого міста.

Такий поділ, на нашу думку, дозволить досить чітко визначити рівень підтримки та сприяння розвитку кластерів з боку органів державної влади залежно від рівня функціонування кластера та його впливу на соціально-економічний розвиток – загальнодержавний, регіональний або місцевий і рівень виділення необхідних ресурсів, у тому числі фінансових. Також пропонується систематизація кластерів за рівнями економічної системи має упорядкувати діяльність щодо розроблення політики й стратегії кластеризації в державі та закріпити відповідальних за її здійснення.

Не абияке значення має й систематизація кластерів за видами здійснюваної діяльності, оскільки це також розширює можливості держави щодо диференціації застосування інструментів підтримки залежно від визначених пріоритетів розвитку в конкретний період часу. Мова йде про те, що держава в різні періоди може збільшувати чи зменшувати ступінь своєї участі в розвитку різних видів кластерів. Скажімо, на сучасному етапі розвитку перевага може надаватись кластерам, які спеціалізуються на виробництві високотехнологічної інноваційної промислової продукції, виробництві сільськогосподарської продукції, будівництві житла. У майбутньому можлива переорієнтація на кластери, що створюються в туристичній сфері, наданні інформаційних, транспортних послуг та ін.

Цілком зрозуміло, що кластери можуть створюватись у будь-якому виді діяльності, але держава через обмежені можливості не в змозі підтримувати усіх, тому виділення пріоритетних сфер такої підтримки, безумовно, є необхідним. Визначені пріоритети державної та регіональної кластерної політики дадуть змогу більш ефективно використовувати усі економічні важелі з метою сприяння якомога швидшого розвитку тих чи інших кластерів, що, завдяки синергічному ефекту (внаслідок підвищення рівня інвестиційної привабливості, залучення додаткових інвестицій, швидшого впровадження та розповсюдження інновацій) здатне значно розширити можливості прискорення темпів соціально-економічного розвитку та розв'язання проблем конкретних регіонів.

Визначальною умовою надання державної підтримки кластерних ініціатив має стати ефект, що його отримує та чи інша територія в результаті створення кластера. Але для його розрахунку та оцінки необхідна відповідна інформація, зібрання та аналіз якої, очевидно, має здійснюватись відповідними державними структурами, що володіють загальним баченням соціально-економічної ситуації в регіоні, де створюється чи вже функціонує кластер. Тому вважаємо, що процес створення кластерів за участю та підтримки держави має включати декілька етапів:

1) розроблення бізнес-плану створення кластера за участю зацікавлених структур, що мають увійти до нього. Провідна роль на даному етапі може належати одному чи декільком фасилітаторам;

2) оцінка ефективності проекту з боку відповідних органів державної влади (що потребує відповідного методичного та організаційного забезпечення);

3) визначення, у разі позитивної оцінки, форми, розміру та джерел державної підтримки;

4) початок реалізації проекту, моніторинг його виконання та внесення у разі потреби необхідних коректив.

Головною умовою позитивного рішення щодо початку реалізації проекту створення кластерів на відповідній території має бути покращення соціально-економічних показників розвитку – створення робочих місць, підвищення рівня доходів громадян, зростання надходжень до відповідних бюджетів, залучення додаткових інвестицій, збільшення обсягів виробництва продукції та надання по-

слуг, розширення експортних можливостей, економія витрат ресурсів, покращення екологічної ситуації тощо.

Практичне впровадження кластерної моделі управління економічним розвитком в нашій країні гальмується й через відсутність належного науково-методичного забезпечення. Як слушно зауважує В. Карпинець, більшість українських кластерів створені стихійно або за шаблоном іноземних, без належного економіко-організаційного обґрунтування. Чіткої методики утворення кластерних структур на сьогодні в Україні не існує [13, с. 111]. На низький рівень науково-методичного забезпечення процесів формування та реалізації вітчизняної політики кластеризації, зокрема, на муніципальному рівні, звертають увагу й інші фахівці [10, с. 49]. За цих умов першочерговим завданням загальнодержавного рівня має стати формування системи інформаційно-статистичного забезпечення, розроблення та затвердження Методики оцінки впливу діяльності кластерів на соціально-економічний розвиток регіональних утворень, якою повинні користуватись відповідні органи державної влади при розробленні кластерної стратегії розвитку конкретного регіону, ідентифікації «природних» кластерів, оцінки діяльності вже функціонуючих кластерів і тих, створення яких планується у перспективі. Зазначена методика обов'язково повинна містити критерії ефективності функціонування кластерних систем різного типу, що, у свою чергу, потребує визначення та обґрунтування відповідної системи якісних та кількісних індикаторів.

ВИСНОВКИ

Запровадження окремих інструментів стимулювання та підтримки розвитку кластерів повинно забезпечуватись, залежно від рівня кластера, відповідними державними або регіональними нормативними актами з визначенням джерел ресурсного забезпечення. При цьому кластерна стратегія повинна розглядатись як складова частина загальної стратегії соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних чи регіональних утворень.

Перехід на управління соціально-економічним розвитком на основі впровадження кластерного підходу потребує вже найближчим часом розроблення та затвердження узгоджених Національної та регіональних програм кластеризації, які мають враховувати досвід розвинутих країн у цій сфері, національні й регіональні особливості та визначати напрями міжрегіонального всередині країни й міжнародного співробітництва у пріоритетних сферах діяльності. Але, перш за все, з боку держави має бути забезпечене належне законодавче, організаційно-інституційне та науково-методичне забезпечення даного процесу.

Активізація створення кластерів і кластерних мереж є потужним інструментом підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності господарських систем як окремих регіонів, так й національної економіки в цілому, який здатний забезпечити їй гідне місце на світовому та європейському ринку, а також підняти умови підвищити життя населення країни до рівня найбільш розвинутих країн. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Варяниченко О. В.** Формування інноваційних кластерів в Україні як інструмент розвитку та конкурентоздатності / О. В. Варяниченко // Вісник НГУ, 2011. – № 3. – С. 118 – 121.
2. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні / [С. О. Біла, Я. А. Жаліло, В. І. Жук та ін.] – К. : НІСД, 2011. – 47 с.
3. **Кизим М. О.** Кластерні структури в економіках країн світу / М. О. Кизим, В. Є. Хаустова, О. В. Доровський // Проблеми економіки. – 2011. – № 4. – С. 24 – 32.
4. **Науменко М. А.** Кластерная стратегия регионального развития / М. А. Науменко // Бизнес Информ. – 2011. – № 8. – С. 26 – 30.
5. Посібник з кластерного розвитку. – К., 2006. – 38 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf
6. **Соколенко С. И.** Инновационное развитие общества на основе кластерных объединений / С. И. Соколенко // Материалы научно-практической конференции «Социально-экономическое развитие Крыма на основе кластеров. – Симферополь : Минэконом АРК, 2008. – 103 с. – С. 16 – 28.
7. **Тищенко А. Н.** Теория и практика организации кластеров: зарубежный опыт / А. Н. Тищенко // Проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 9 – 15.
8. **Третько В. В.** Світовий досвід становлення та розвитку кластерів як інструменту активізації трансферту технологій / В. В. Третько, О. В. Любохинець // [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2008_628/52.pdf
9. **Пушкар Т. А.** Світовий досвід формування й розвитку мережевих і кластерних об'єднань [Текст] / Т. А. Пушкар, В. Г. Федорова // Економічний часопис – XXI. – 2011. – № 11/12. – С. 68 – 71.
10. Кластери в системі підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування: довідник [Текст] / В. В. Толкованов, М. В. Каванець, Р. Ю. Савонюк, М. В. Сидоров; під ред. В. В. Толкованова. – Київ – Симферополь, 2012. – 248 с.
11. **Ульянченко Ю. О.** Методологічні засади формування кластерної політики в умовах глобалізації / Ю. О. Ульянченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/1/06.pdf
12. Промислова політика як чинник післякризового відновлення економіки України / [О. В. Собкевич, В. Г. Савенко, А. І. Сухоруков та ін.] – К. : НІСД, 2012. – 41 с.
13. **Карпинець В. Й.** Зарубіжний і вітчизняний досвід щодо створення та розвитку кластерів / В. Й. Карпинець // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 3. – С. 106 – 112.

УДК 519.86+330.565.012.23

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК НЕРІВНОСТІ ДОХОДІВ ІЗ КОНЦЕПЦІЯМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

ДМИТРИШИН Л. І.

УДК 519.86+330.565.012.23

Дмитришин Л. І. Взаємозв'язок нерівності доходів із концепціями економічного розвитку

У статті досліджено взаємозв'язок нерівності розподілу доходів і економічного зростання у відповідності до еволюції концепцій економічного розвитку. Показано, що економічне зростання як критерій економічного розвитку відповідає концептуальним основам сталого розвитку. Сформовано сукупність показників сталого розвитку на регіональному рівні.

Ключові слова: нерівність доходів, економічне зростання, економічний розвиток, економічна динаміка, сталий розвиток.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 17.

Дмитришин Леся Ігорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)
E-mail: dmytryshyn_l@hotmail.com

УДК 519.86+330.565.012.23

Дмитришин Л. И. Взаимосвязь неравенства доходов с концепциями экономического развития

В статье исследована взаимосвязь неравенства распределения доходов и экономического роста в соответствии с эволюцией концепций экономического развития. Показано, что экономический рост как критерий экономического развития соответствует концептуальным основам устойчивого развития. Сформирована совокупность показателей устойчивого развития на региональном уровне.

Ключевые слова: неравенство доходов, экономический рост, экономическое развитие, экономическая динамика, устойчивое развитие.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 17.

Дмитришин Леся Игоревна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника (ул. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина)
E-mail: dmytryshyn_l@hotmail.com

UDC 519.86+330.565.012.23

Dmitrishin L. I. Interrelation of Inequality of Income With the Concepts of Economic Development

The article studies interaction of inequality of distribution of income and economic growth in correspondence with evolution of concepts of economic development. It is shown that economic growth, as a criterion of economic development, corresponds with conceptual foundations of stable development. The body of indicators of stable development at a regional level is formed.

Key words: inequality of income, economic growth, economic development, economic dynamics, stable development.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 17.

Dmitrishin Lesya I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)
E-mail: dmytryshyn_l@hotmail.com

ЛІТЕРАТУРА

1. **Варяниченко О. В.** Формування інноваційних кластерів в Україні як інструмент розвитку та конкурентоздатності / О. В. Варяниченко // Вісник НГУ, 2011. – № 3. – С. 118 – 121.
2. Інноваційні підходи до регіонального розвитку в Україні / [С. О. Біла, Я. А. Жаліло, В. І. Жук та ін.] – К. : НІСД, 2011. – 47 с.
3. **Кизим М. О.** Кластерні структури в економіках країн світу / М. О. Кизим, В. Є. Хаустова, О. В. Доровський // Проблеми економіки. – 2011. – № 4. – С. 24 – 32.
4. **Науменко М. А.** Кластерная стратегия регионального развития / М. А. Науменко // Бизнес Информ. – 2011. – № 8. – С. 26 – 30.
5. Посібник з кластерного розвитку. – К., 2006. – 38 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : economy-mk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf
6. **Соколенко С. И.** Инновационное развитие общества на основе кластерных объединений / С. И. Соколенко // Материалы научно-практической конференции «Социально-экономическое развитие Крыма на основе кластеров. – Симферополь : Минэконом АРК, 2008. – 103 с. – С. 16 – 28.
7. **Тищенко А. Н.** Теория и практика организации кластеров: зарубежный опыт / А. Н. Тищенко // Проблеми економіки. – 2010. – № 2. – С. 9 – 15.
8. **Третько В. В.** Світовий досвід становлення та розвитку кластерів як інструменту активізації трансферту технологій / В. В. Третько, О. В. Любохинець // [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2008_628/52.pdf
9. **Пушкар Т. А.** Світовий досвід формування й розвитку мережевих і кластерних об'єднань [Текст] / Т. А. Пушкар, В. Г. Федорова // Економічний часопис – XXI. – 2011. – № 11/12. – С. 68 – 71.
10. Кластери в системі підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування: довідник [Текст] / В. В. Толкованов, М. В. Каванець, Р. Ю. Савонюк, М. В. Сидоров; під ред. В. В. Толкованова. – Київ – Симферополь, 2012. – 248 с.
11. **Ульянченко Ю. О.** Методологічні засади формування кластерної політики в умовах глобалізації / Ю. О. Ульянченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/1/06.pdf
12. Промислова політика як чинник післякризового відновлення економіки України / [О. В. Собкевич, В. Г. Савенко, А. І. Сухоруков та ін.] – К. : НІСД, 2012. – 41 с.
13. **Карпинець В. Й.** Зарубіжний і вітчизняний досвід щодо створення та розвитку кластерів / В. Й. Карпинець // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 3. – С. 106 – 112.

УДК 519.86+330.565.012.23

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК НЕРІВНОСТІ ДОХОДІВ ІЗ КОНЦЕПЦІЯМИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

ДМИТРИШИН Л. І.

УДК 519.86+330.565.012.23

Дмитришин Л. І. Взаємозв'язок нерівності доходів із концепціями економічного розвитку

У статті досліджено взаємозв'язок нерівності розподілу доходів і економічного зростання у відповідності до еволюції концепцій економічного розвитку. Показано, що економічне зростання як критерій економічного розвитку відповідає концептуальним основам сталого розвитку. Сформовано сукупність показників сталого розвитку на регіональному рівні.

Ключові слова: нерівність доходів, економічне зростання, економічний розвиток, економічна динаміка, сталий розвиток.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 17.

Дмитришин Леся Ігорівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики, Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника (вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, 76018, Україна)
E-mail: dmytryshyn_l@hotmail.com

УДК 519.86+330.565.012.23

Дмитришин Л. И. Взаимосвязь неравенства доходов с концепциями экономического развития

В статье исследована взаимосвязь неравенства распределения доходов и экономического роста в соответствии с эволюцией концепций экономического развития. Показано, что экономический рост как критерий экономического развития соответствует концептуальным основам устойчивого развития. Сформирована совокупность показателей устойчивого развития на региональном уровне.

Ключевые слова: неравенство доходов, экономический рост, экономическое развитие, экономическая динамика, устойчивое развитие.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 17.

Дмитришин Леся Игоревна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики, Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника (ул. Шевченко, 57, Ивано-Франковск, 76018, Украина)
E-mail: dmytryshyn_l@hotmail.com

UDC 519.86+330.565.012.23

Dmitrishin L. I. Interrelation of Inequality of Income With the Concepts of Economic Development

The article studies interaction of inequality of distribution of income and economic growth in correspondence with evolution of concepts of economic development. It is shown that economic growth, as a criterion of economic development, corresponds with conceptual foundations of stable development. The body of indicators of stable development at a regional level is formed.

Key words: inequality of income, economic growth, economic development, economic dynamics, stable development.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 17.

Dmitrishin Lesya I. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics, Precarpathian National University named after V. Stefanyk (vul. Shevchenka, 57, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine)
E-mail: dmytryshyn_l@hotmail.com

Проблема взаємозв'язку між розподілом доходів і концепціями економічного розвитку, справедливостю та ефективністю є фундаментальною для сучасної економічної теорії. Теорія економічного розвитку, його головні моделі викристалізуються внаслідок широких узагальнень, що стосуються суперечливих процесів світової економічної еволюції. Базові принципи, структура, механізми економічного розвитку формулюються на основі абстрагування від конкретних шляхів економічного поступу окремих країн, статистичних даних, які характеризують економічну динаміку, економічне зростання, тощо. У теоретичних моделях розкриваються типові, спільні риси парадигмального, субстанціонального змісту, що не підлягають короткочасним кон'юнктурним коливанням і є відповідно відносно сталими протягом тривалого часу.

Розгляд даного питання в рамках формальних математичних моделей почався в середині 50-х років ХХ століття. З різницею в один рік С. Кузнец [1] і Н. Калдор [2] започаткували два напрямки вивчення взаємозв'язку між нерівністю розподілу за доходами і економічним розвитком. Хоча вже в той час очевидним був двосторонній характер цієї залежності, у більшості випадків обидва його напрями дотепер розглядаються як незалежні. Безперечно кожний з цих напрямів є актуальним. З одного боку, яскраві приклади Китаю та Бразилії, які одночасно з рекордними темпами економічного зростання демонструють глибоке розшарування суспільства за рівнем доходів: бурхливий економічний розвиток супроводжується різким зростанням нерівності в суспільстві. З іншого боку, досліджується вплив перерозподілу доходів, ставок прибуткового податку, тобто соціальної політики держави на ефективність економіки.

Метою даної статті є огляд і аналіз моделей, які відображають вплив нерівності розподілу за доходами на економічний розвиток, що, по суті, ставить питання формування оптимального рівня диференціації суспільства за доходами з погляду сучасних концепцій економічного розвитку. Поза сумнівом, це лише один з можливих критеріїв поряд, наприклад, з деякою функцією суспільного добробуту, що розглядає його політичні, соціологічні, психологічні та інші аспекти. Проте розгляд подібних альтернатив виходить за рамки даного дослідження.

Економіка держави чи регіону як складних територіальних систем завжди знаходиться у стані макро-, мезо- та мікроекономічних змін, екстенсивного чи інтенсивного розвитку, економічного зростання, стабільності, застою (депресії) чи спаду. Тому, досліджуючи вплив нерівності розподілу за доходами на економічний розвиток, важливо розглянути його основні концепції. У сучасній науці виділяють кілька основних моделей економічного розвитку, які тісно пов'язані з економічним зростанням:

- ✦ модель лінійних стадій розвитку (зростання);
- ✦ теорія структурних трансформацій;
- ✦ теорія зовнішньої залежності;
- ✦ неокласична модель вільного ринку;
- ✦ теорія ендегенного зростання;
- ✦ модель сталого розвитку.

Варто зазначити, що перелічені моделі й теорії супроводжувались еволюційним розвитком основних напрямків – кейнсіанського, неокласичного, інституціонального, ліворадикального, а їх взаємодія в кінці ХХІ століття привернула увагу до таких проблем, як новітні моделі сталого розвитку. Даний напрямок, як відповідь на виклик глобальної природно-економічної трансформації, започатковано в 1992 р. в Ріо-де-Жанейро на Всесвітній конференції з проблем розвитку і довкілля.

Виходячи з наведених вище концепцій економічного розвитку, у процесі еволюції використовувались їх різні критеріальні характеристики: економічне зростання, економічна динаміка, власне економічний розвиток, і, врешті-решт, сталий розвиток. Тому вважаємо за необхідне дати визначення кожної з даних дефініцій, на основі чого в подальшому буде проаналізовано взаємозв'язок між нерівністю доходів і економічним розвитком.

Економічне зростання – це категорія кількісного порядку, що відображає переважно збільшення об'ємних показників галузей регіону та економіки держави в цілому (обсягів виробництва у промисловості, сільському господарстві, будівництві тощо; а також валового внутрішнього продукту, національного доходу – як загалом, так і на одного жителя, зокрема) [3].

Під «економічною динамікою» розуміють процес функціонування економічної системи у довготерміновому періоді, впродовж якого всі економічні параметри, що характеризують ринкові пропозиції (обсяги виробництва, зокрема), встигають зреагувати на зміну тих економічних параметрів, які відображають попит (як його обсяги, так і грошові доходи виробників і витрати споживачів, рівень ринкових цін та ін.) [4].

Економічний розвиток – категорія якісного порядку, яка передбачає взаємозв'язок та аналіз середньодушового економічного зростання і його соціального, демографічного та екологічного ефекту [5].

Отже, з одного боку економічне зростання можна трактувати як позитивну складову економічної динаміки, а з іншого боку економічне зростання є не лише складовою, а й критерієм економічного розвитку, його основним показником. У цьому контексті розглянемо основні підходи до взаємозв'язку нерівності розподілу за доходами з економічним зростанням. Спроби класифікувати наявні теорії вперше були зроблені в роботах П. Фігіні [6] і Р. Барро [7], які розділили всю сукупність підходів на 6 і 4 групи відповідно. Розглянемо існуючі теорії, здійснивши їх класифікацію на групи, наведені на *рис. 1*.

З одного боку, майже кожен теорію з представлених на *рис. 1* можна охарактеризувати як характерну розвиненим країнам, або тим, що розвиваються. Наприклад, якщо дотримуватися припущення про те, що в ході економічного розвитку удосконалюється фінансова система, то моделі, пов'язані з недосконалістю кредитного ринку, більше підходять для опису ситуації в країнах, що розвиваються. Навпаки, якщо вважати, що розвинені країни є також і демократичними, то теорія про роль політичного процесу більше підходить для розвинених країн. З другого боку, з'являються моделі, що описують еволюцію впливу розподілу доходів на економічне зрос-

тання в процесі економічного розвитку, наприклад теорії Фішмана – Сімхона [9] і Галора – Моави [10].

Наявність значного числа різних пояснень різноспрямованого впливу нерівності населення за доходами на економічне зростання природним чином привела до спроби синтезувати ці теорії. Головний висновок всіх синтетичних моделей полягає в тому, що нерівність за доходами може впливати на темпи зростання як позитивно, так і негативно. Популярні моделі, в яких яка-небудь теорія інтегрується з політичним механізмом на основі голосування за принципом більшості на зразок «політекономічних» моделей [11].

ток національної економіки, орієнтованої на внутрішній ринок [12].

Економічне зростання, що відбувається без врахування екологічних чинників, не може бути сталим і тривалим в довгостроковій перспективі. Так само неприйнятною є охорона довкілля, що готова нехтувати інтересами людей і приносити в жертву задоволення базових людських потреб (це, на жаль, властиво для багатьох екологічних рухів та партій зелених). Масштабні ж соціальні проекти, яким бракує надійного економічного механізму створення суспільного багатства, як засвідчив історичний досвід побудови комунізму, також зрештою приречені на невдачу [12].

Рис. 1. Класифікація підходів до визначення впливу нерівності розподілу доходів на економічне зростання

Розроблено автором на основі [8].

Особливої уваги заслуговує ще одна альтернативна теорія розподілу праці, в якій зроблено спробу об'єднати два протидіючі ефекти в моделі Галора-Моави [10]. В цій моделі нерівність позитивно впливає на економічне зростання на ранніх стадіях розвитку, коли основним рушієм економічного зростання є фізичний капітал, і негативно на стадії зрілості, коли основним джерелом зростання стає людський капітал.

Задоволення людських потреб і прагнень є основним завданням розвитку. Але одного економічного зростання недостатньо. Так, за роки незалежності українська влада підпорядковувала свою політику виключно цілям економічного зростання, що заохочувало марнотратне споживання природних ресурсів, забруднення довкілля та імпорт енергоносіїв. Таким чином, промислове зростання в Україні було низької якості й створило загрозу самодостатнього зростання важких галузей. Водночас, висока платоспроможність цих галузей завдяки тимчасовій експортній кон'юктурі спричиняє перерозподіл на їх користь сировинних і фінансових ресурсів і політичного впливу, що суттєво стримує розви-

Відтак суть сталого розвитку полягає у забезпеченні такого економічного зростання, яке дає змогу гармонізувати відносини людина-природа (довкілля) та зберегти навколишнє середовище як для нинішнього, так і для майбутніх поколінь. Отже, економічне зростання як критерій економічного розвитку, що підтверджує його позитивну динаміку, розглядає відповідний соціальний ефект, а також позитивну характеристику екологічної ситуації. Виходячи з принципу взаємодоповнюючої характеристики соціо-еколого-економічних процесів, за допомогою складових сталого розвитку (економічної, соціальної та екологічної) можна виявити як закономірності, так і різноспрямованість динаміки економічного розвитку.

Дана концепція має планетарний характер, хоча, на нашу думку, дослідження вказаної проблеми варто проводити, в тому числі, на континентальному (регіони світу), національному (державний) та регіонально-локальному рівнях. Зокрема, надзвичайно важливим у цьому є вивчення тенденцій у змінах показників економічного зростання з позиції якості економічного простору держави, її нерівномірного економічного розвит-

ку, збереження цілісності національної економіки в умовах просторової неоднорідності [13].

Національний економічний простір поділяють на регіони різного типу. При цьому для просторового аналізу економіки України до них відносять окремі області чи групи областей (за територіальною ознакою) або економічні райони (за виробничою ознакою). Водночас, з позицій системного підходу розглядають як територіальну (регіональну) соціо-еколого-економічну систему саме область [14]. Вона, по-перше, є відносно цілісним утворенням. І, по-друге, у її складі також можна виділити елементи (підсистеми): господарство (економіку), географічне середовище (природні ресурси), територіальні громади та різні суспільні угруповання, що об'єднують населення (соціум).

Зазначені елементи регіональної системи, якою є область, перебувають у різноманітних відношеннях між собою (економіка – природні ресурси – соціум). Цей процес регулюється певними нормами і, що не менш суттєво, відповідними регіональними органами управління та у взаємодії із ними – територіальними структурними підрозділами центральних органів державної виконавчої влади. При цьому така регіональна система сама є елементом цілісного територіального утворення вищого рівня – держави.

У сучасних умовах, оскільки регіони об'єктивно є «ареною» відтворення (простором взаємодії ресурсних підсистем), саме вони повинні стати суб'єктами сталого розвитку та організаторами переходу до нього. Це обумовлено також наявністю низки суб'єктивних передумов,

таких як досвід облаштування території і можливість опори на відповідні наукові і проектні інститути [15]. Тому в аналізі регіональної системи важливим є врахування не тільки показників оцінки стану системи, які відображають економічне зростання, але й якісних змін системи – соціальних та екологічних наслідків господарської діяльності.

Взаємозв'язок нерівності розподілу за доходами із сталим розвитком регіональної системи повинен ґрунтуватися на таких принципах [16]:

- ✦ *збалансованість* – розвиток регіону повинен забезпечувати пропорційність трьох його складових: економічної, соціальної та екологічної;
- ✦ *самозабезпеченість* – наявність в регіоні необхідних матеріальних, фінансових і людських ресурсів;
- ✦ *самодостатність* – здатність регіону задовольняти матеріальні, фінансові і культурні потреби населення;
- ✦ *саморозвиток* – наявність в регіоні науково-технічного і виробничого потенціалів, які забезпечують його гармонізацію з навколишнім середовищем.

Тобто сутність запропонованих принципів сталого розвитку регіону розкривається через формування сукупностей показників кожної зі складових сталого розвитку: економічної, соціальної та екологічної [17].

Відповідно показники аналізу регіональної системи класифіковано за елементами сталого розвитку на такі групи: соціальні, економічні та екологічні (табл. 1).

Таблиця 1

Показники сталого розвитку регіональної системи

Індикатори Підгрупи	Індикатори тенденцій розвитку регіону	Індикатори поточного стану регіону	Індикатори коригуючих дій
1	2	3	4
<i>Соціальні показники</i>			
Боротьба з бідністю	1. Темп зростання зайнятості (%)	6. Населення, яке проживає в абсолютній бідності (%)	
Демографічна характеристика	2. Темп зростання населення (%)	7. Густина населення (осіб / кв. км)	11. Зростання народжуваності (%)
Сприяння освіті, підготовці кадрів	3. Темп зростання населення шкільного віку (%)	8. Частка грамотних серед дорослих (%)	12. Частка ВРП, що витрачається на освіту (%)
Захист здоров'я населення	4. Частка населення, що підпадає під вплив шкідливих для здоров'я забруднень повітря	9. Очікувана середня тривалість життя	13. Частка ВРП, що витрачається на охорону здоров'я (%)
Рівень урбанізації населення	5. Темп зростання міських поселень (%)	10. Частка міського населення (%)	14. Інфраструктурні витрати на душу населення, тис. грн.
<i>Економічні показники</i>			
Економічний розвиток	15. Темп зростання ВРП на душу населення (%)	17. ВРП на душу населення (тис. грн)	19. Частка інвестицій у ВРП (%)
Фінансово-кредитна політика	16. Частка продажу ресурсів промисловістю у ВРП (%)	18. Зовнішня допомога розвитку (у % до ВРП)	20. Частка ВРП, яка виділяється на захист навколишнього середовища (%)
<i>Екологічні показники</i>			
Запаси і якість прісної води	21. Споживання води на душу населення (куб. м)	25. Запаси підземних вод (куб. м)	30. Обробка стічних вод (% обслуговуваного населення)

1	2	3	4
Управління вразливими екосистемами	22. Споживання деревини на опалення на душу населення (куб. м)	26. Землі, які пустують (кв. км)	31. Витрати на відновлення екосистем (тис. грн)
Боротьба з вирубуванням лісів	23. Темп вирубування лісів (кв. км/рік)	27. Споживання деревини (у % до споживання енергії)	32. Темпи відновлення лісів (кв. км/рік)
Збереження біологічної різноманітності		28. Число видів, яким загрожує зникнення і зниклих	33. Площа заповідних територій (в % до загальної території)
Управління відходами	24. Об'єми небезпечних відходів	29. Площа земель, забруднених небезпечними відходами (кв. км)	34. Витрати на збір та обробку відходів (тис. грн). 35. Частка утилізованих відходів (%)

Розроблено автором на основі [17].

Так, у групі соціальних показників виділено підгрупи боротьби з бідністю, демографічних характеристик, сприяння освіти, підготовці кадрів, захисту здоров'я населення, характеристикам урбанізації населення. До групи економічних показників включено показники економічного розвитку та фінансово-кредитні відносини. До групи екологічних показників увійшли характеристики запасів і якості водних ресурсів, управління вразливими екосистемами, боротьба з вирубуванням лісів, збереження біологічної різноманітності, управління відходами.

Варто зауважити, що усі показники, крім поділу за групами соціальних, економічних та екологічних, класифіковано за тривалістю впливу на регіональну систему як:

- ✦ індикатори тенденцій розвитку регіону,
- ✦ індикатори поточного стану регіону,
- ✦ індикатори коригуючих дій.

Наведена класифікація показників сталого розвитку регіональної системи дозволить визначити взаємозв'язок нерівності розподілу за доходами з групами показників методами когнітивного моделювання, що є метою подальших досліджень.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у даній статті досліджено взаємозв'язок нерівності розподілу доходів і економічного зростання у відповідності до еволюції концепцій економічного розвитку. Показано, що економічне зростання як критерій економічного розвитку, який підтверджує його позитивну динаміку, крім того, розглядає відповідний соціальний ефект, а також позитивну характеристику екологічної ситуації, а, отже, відповідає концептуальним основам сталого розвитку. Сформована сукупність показників сталого розвитку на регіональному рівні, на основі якої можна визначити кореляційні відношення «нерівність розподілу доходів – показники сталого розвитку» з метою підвищення ефективності стратегічного і оперативного управління регіоном, а також розробки механізмів переходу від одного розподілу доходів до іншого – бажаного без втрати значимої для прийняття управлінських рішень інформації. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Kuznets S. (1955): Economic Growth and Income Inequality / S. Kuznets // American Econ. Rev. Vol. 45. № 1.

2. Kaldor N. (1956): Alternative Theories of Distribution / N. Kaldor // Rev. of Econ. Stud. Vol. 23. № 2.

3. Абалкин Л. И. Логика экономического роста / Л. И. Абалкин. – М.: Институт экономики РАН, 2002. – С. 14.

4. Економічна енциклопедія: у трьох томах / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 1: 864 с., 2001. – Т. 2: 848 с., 2002. – Т. 3: 952 с.

5. Тамашевич В. Н. Проблемы статистического отображения экономического роста и экономического развития / В. Н. Тамашевич // Вопросы статистики. – 2002. – № 5. – С. 15 – 23.

6. Figin P. (1999): Inequality and Growth Revisited. Trinity Econ. Paper Series. Paper № 99/2. Department of Economics. Dublin: Trinity College.

7. Barro R. J. (2000): Inequality and Growth in a Panel of Countries / R. J. Barro // J. of Econ. Growth. Vol. 5. № 1.

8. Гершман Б. А. Неравенство доходов и экономический рост: теоретический обзор / Б. А. Гершман // Экономика и математические методы. – 2009. – Т. 45. – № 2. – С. 19 – 30.

9. Fishman A. (2002): The Division of Labor, Inequality and Growth / A. Fishman, A. Simhon // J. of Econ. Growth. Vol. 7. № 2.

10. Galor O., Moav O. (2004): From Physical to Human Capital Accumulation: Inequality in the Process of Development // Rev. of Econ. Stud. Vol. 71. № 4.

11. Alesina A., Rodrik D. (1994): Distributive Politics and Economic Growth // Quarterly J. of Econ. Vol. 109. № 2.

12. Гаврилишин Б. Стратегія сталого розвитку та європейська модель «еко-соціальної ринкової економіки» як основа конкурентоздатності України в сучасну епоху / Б. Гаврилишин, В. Вовк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.greenkit.net/Members/intereco/strategy>

13. Гранберг А. Темпы роста в национальном экономическом пространстве / А. Гранберг, Ю. Зайцева // Вопросы экономики. – 2002. – № 9. – С. 4 – 18.

14. Долішній М. Основи регіоналізації: концептуальний підхід / М. Долішній, С. Злупко // Регіональна економіка. – 2003. – № 3. – С. 7 – 17.

15. Пчелинцев О. С. Региональная экономика в системе устойчивого развития / О. С. Пчелинцев. – Ин-т народнохозяйственного прогнозирования РАН. – М.: Наука, 2004. – 258 с.

16. Моделирование устойчивого развития регионов: [Монография] / Под общей ред. Н. А. Кизима. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2010. – 180 с.

17. Благун І. С. Моделювання сталого розвитку регіону. [Монографія] / І. С. Благун, Л. І. Сисак, О. О. Солтисік. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ Центру інформаційних технологій, 2006. – 166 с.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБОВ'ЯЗКОВИХ ВИДІВ СТРАХУВАННЯ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

МУЖИЛІВСЬКИЙ В. В.

УДК 368.042

Мужилівський В. В. Державне регулювання обов'язкових видів страхування: шляхи вдосконалення

Запропоновано напрямки вдосконалення державного регулювання обов'язкового страхування. Обґрунтовано необхідність методичного підходу до визначення страхових тарифів з обов'язкового страхування з використанням стимулюючого регулювання. Запропоновано алгоритм впровадження обов'язкових видів страхування та алгоритм державно-приватного партнерства у галузі обов'язкового страхування.

Ключові слова: обов'язкове страхування, державно-приватне партнерство, стимулююче регулювання.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Формул.:** 6. **Бібл.:** 7.

Мужилівський Владислав Володимирович – аспірант, кафедра фінансів і кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна)

E-mail: 3g0@mail.ru

УДК 368.042

Мужилівський В. В. Государственное регулирование обязательных видов страхования: пути совершенствования

Предложены направления совершенствования государственного регулирования обязательного страхования. Обоснована необходимость методического подхода к определению страховых тарифов по обязательному страхованию с использованием стимулирующего регулирования. Предложен алгоритм внедрения обязательных видов страхования и алгоритм государственно-частного партнерства в области обязательного страхования.

Ключевые слова: обязательное страхование, государственно-частное партнерство, стимулирующее регулирование.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Формул.:** 6. **Библ.:** 7.

Мужилівський Владислав Владимирович – аспірант, кафедра фінансов і кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна)

E-mail: 3g0@mail.ru

UDC 368.042

Muzhilivskiy V. V. State Regulation of Mandatory Types of Insurance: Ways of Perfection

The article offers directions of perfection of state regulation of mandatory insurance. It substantiates a necessity of a methodical approach to determination of insurance tariffs for mandatory insurance with the use of stimulating regulation. It offers an algorithm of introduction of mandatory types of insurance and algorithm of state-private partnership in the field of mandatory insurance.

Key words: mandatory insurance, state-private partnership, stimulating regulation.

Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 7.

Muzhilivskiy Vladislav V. – Postgraduate Student, Department of Finance and Credit, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sumska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: 3g0@mail.ru

На сучасному етапі становлення в Україні ринкової економіки досягнення максимальної ефективності страхування неможливе без постійної адаптації його до нових умов функціонування. Відсутність чіткої концепції є причиною суперечностей та тривалих дискусій, і як наслідок, розроблена у 2010 році «Стратегія розвитку фінансового сектора України на період до 2015 року» [1] зостається лише проектом, практично непридатним для обговорення плану дій в страховій галузі України.

Особливої актуальності набуває розвиток і впровадження обов'язкових видів страхування. Дискусії щодо скасування обов'язкових видів страхування є завчасними, і буде помилкою відмова від обов'язкового страхування соціально значущих ризиків. Обов'язкове страхування потребує вдосконалення страхових відносин суспільства, отже, необхідні комплексні дослідження напрямів і механізмів ефективного державного регулювання.

Важливим напрямком для вдосконалення державного регулювання обов'язкового страхування є необхідність залучення галузі до вирішення найважливіших соціальних питань. Наразі, не існує певних механізмів з'ясування попиту у впровадженні нових обов'язкових видів страхування, або виключення існуючих, які не мають соціально-економічного значущого результату. Не

має цілісного бачення системи обов'язкового страхування, переліку необхідних і дієвих обов'язкових видів страхування, виходячи з реальних потреб населення та ринку в цілому.

З метою формування системного підходу до впровадження галузі обов'язкового страхування запропоновано алгоритм впровадження обов'язкових видів (рис. 1). Наведений алгоритм може стати підґрунтям для використання законодавцем при прийнятті рішення про необхідність впровадження певного виду страхування як обов'язкового.

Як видно з рис. 1, запропонований методичний підхід впровадження обов'язкових видів страхування пропонує шість етапів, побудованих на першочерговості визначення суспільної потреби в запровадженні страхування як обов'язкового. Визначення ємності ринку надасть змогу законодавцю зрозуміти реальні фінансові обсяги такого страхування в масштабі країни. Тому наступним етапом пропонується зосередитися на розробці таких умов, які повинні забезпечувати реальність страхового захисту, його достатність та корисність для суспільства. Для цього передбачено етап оцінки відповідності обов'язкового виду страхування критеріям впровадження.

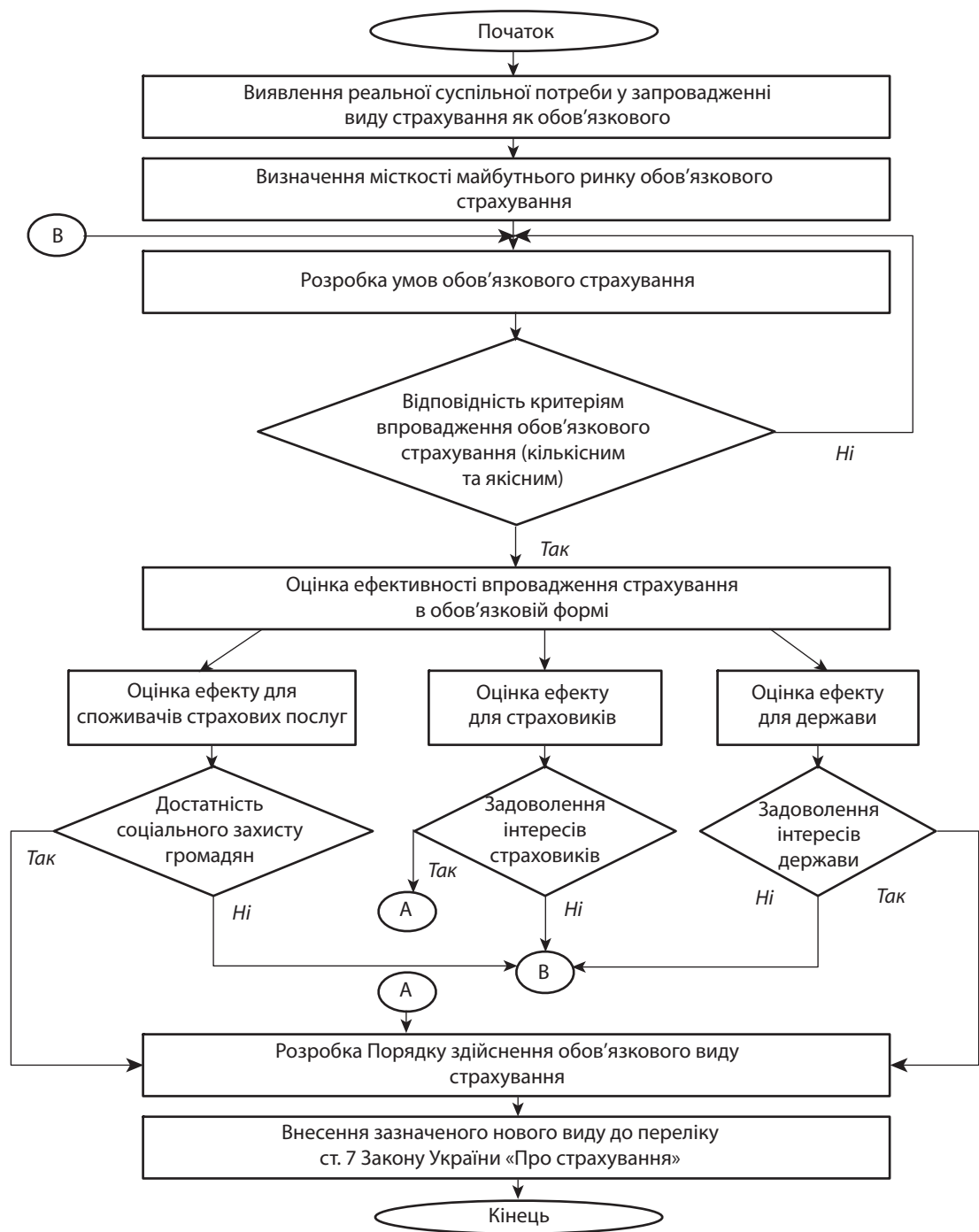

Рис. 1. Алгоритм впровадження обов'язкових видів страхування в Україні

Якщо обов'язковий вид страхування відповідає критеріям впровадження, то на наступному етапі проводиться оцінка ефекту від запровадження страхування як обов'язкового. Така оцінка відбуватиметься за трьома напрямками – оцінка ефективності для споживачів страхових послуг (достатність такого страхування для забезпечення соціального захисту), ефективність для страховиків (задоволення їх інтересів) та ефективність для держави (задоволення інтересів держави шляхом забезпечення соціального ефекту від такого впровадження).

Наступний етап – розробка Порядку здійснення обов'язкового виду страхування, що включатиме в себе

умови здійснення такого страхування, розроблені на попередніх етапах.

Заключним етапом впровадження обов'язкового виду страхування стане внесення його в перелік статті 7 Закону України «Про страхування» [2], яка визначає обов'язкові види страхування, що здійснюються в Україні.

Крім того, існує необхідність у вдосконаленні регулювання страхових тарифів з обов'язкових видів страхування, які встановлюються законодавчими актами.

Структура страхового тарифу складається із декількох компонентів:

- ✦ норми виплат (НВ);
- ✦ нормативу витрат на ведення справи (НВВС);
- ✦ норми прибутку (НП).

Усі наведені вище складові вимірюються у відсотках від страхового тарифу (страхового платежу), тобто має місце рівняння:

$$HB + HBVC + HP = 100\% \quad (1)$$

Сума нормативу витрат на ведення справи та норми прибутку є питомою вагою навантаження у брутто-тарифі, а норма виплат – питомою вагою нетто-ставки у брутто-тарифі.

Державному регулюванню з обов'язкового страхування в Україні підлягає не лише розмір максимального тарифу, а й норматив витрат на ведення справи. Так, згідно із законодавством [3] норматив витрат не повинен перевищувати з обов'язкового особистого страхування – 15 відсотків, а для обов'язкового страхування майна та відповідальності – 20 відсотків розміру тарифу.

Норма прибутку у страховому законодавстві України не регулюється і при обчисленні страхових тарифів припускається, що вона дорівнює нулю. Але це не означає, що страховики не отримують прибуток. У зв'язку з інверсним ціноутворенням у страхуванні, коли реальна собівартість формується після надання страхових послуг, страхова компанія може отримувати прибуток, навіть якщо він не передбачений у структурі тарифу.

Існує декілька джерел збільшення прибутку для страхової компанії. Основними з них є: економія виплат, коли реальний рівень виплат нижче норми виплат, закладеної у страховий тариф; економія витрат, коли реальний рівень витрат страховика на ведення справи нижче нормативу витрат, який закладено у страховий тариф.

Страхова статистика свідчить, що рівень виплат за найбільш розвинутими видами обов'язкового страхування незначний. Зокрема, максимальний рівень виплат за авіаційним страхуванням цивільної авіації протягом 2008 – 2011 рр. складає 20,8 відсотків страхових платежів, а за особистим страхуванням від нещасних випадків на транспорті він не досягає і 4 відсотків. Користуючись формулою (1) та обмеженнями для нормативу витрат на ведення справи нескладно визначити, що прибуток страховиків за авіаційним страхуванням цивільної авіації становить не менше 59,2 відсотки страхових платежів, а за особистим страхуванням від нещасних випадків на транспорті – не менше 81 відсотка. Таким чином, страховики отримують надмірно великий прибуток, що не може задовольняти потреби споживачів, які сплачують за страхові послуги набагато більше їх реальної собівартості.

Система державного регулювання є результативною, коли досягаються цілі регулювання. Для ефективного розвитку страхових послуг і захисту інтересів страхувальників державне регулювання страхових тарифів з обов'язкового страхування потребує удосконалення. Одним з підходів до вирішення цієї проблеми є використання у регулюванні критерію оптимальності, який запропонував О. Зубець [4]:

$$K \cdot Y_n^2 + Y_k^2 \Rightarrow \max, \quad (2)$$

де Y_n – задоволеність споживачів якістю відносин із страховиками, яка виражається за чисельною шкалою, запропонованою автором у значеннях від «1» до «5»;

Y_k – задоволеність страховиків доходністю страхових операцій, яка виражається за такою ж самою шкалою, що і Y_n ;

K – коефіцієнт, що відображає соціальне значення споживчих витрат порівняно із недоотриманням прибутку страховиками, який назначається експертно.

Задоволеність страховиків пов'язана із рентабельністю страхових операцій, тобто із отриманим прибутком, а задоволеність споживачів – із отриманим страховим покриттям за оптимальний страховий платіж, який відображає реальний рівень виплат.

Регулювання тарифів може стати дієвим, якщо рівень виплат буде наближатися до норми виплат. Для виконання цього завдання на практиці застосовано метод аналогій згідно з Методикою формування тарифів на централізоване водопостачання та водовідведення на принципах стимулюючого регулювання [5]. Пропонується впровадити методичний підхід стимулюючого регулювання страхових тарифів через показник оптимального рівня виплат. Регулятор страхового ринку, враховуючи реальний рівень витрат на ведення справи, обчислений згідно спеціалізованої звітності страховиків, може експертно за формулою (2) оцінити оптимальну норму виплат, при якій сукупна задоволеність сторін страхових відносин буде максимальною. Для того, щоб обов'язкове страхування досягло соціальної корисності, можна стимулювати страховиків підвищувати рівень виплат до оптимальної норми через оподаткування.

Методичний підхід стимулюючого регулювання можна представити таким чином. Якщо страховик тільки отримав ліцензію на здійснення певного обов'язкового виду страхування, то середній тариф за портфелем договорів страхування, які будуть укладені у перші два роки проведення страхування, не повинен перевищувати максимального страхового тарифу, визначеного регулятором з урахуванням рівня збитковості даного виду страхування у цілому по галузі за останній розрахунковий період та інших факторів, які можуть підвищувати страховий тариф, зокрема з урахуванням витрат страховика на впровадження у свою діяльність нового виду обов'язкового страхування.

Для стимулюючого регулювання у наступні роки дії ліцензії середній страховий тариф страховика коригується залежно від реального рівня виплат за портфелем договорів. У зв'язку з тим, що страхові виплати протягом календарного року здійснюються за договорами, які були укладені протягом звітного та попереднього календарного років, рівень виплат розраховується за формулою:

$$PB = \frac{CB}{ЗП}, \quad (3)$$

де CB – страхові виплати, нараховані протягом календарного року;

$ЗП$ – зароблені страхові премії за календарний рік.

З урахуванням того, що обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників транспортних засобів (ОСЦПВ) займає найбільшу частку в обов'язкових видах страхування, проведені розрахунки

застосування методики формування тарифів на принципах стимулюючого регулювання за цим видом. Для розрахунку рівня виплат за ОСЦПВ автором визначено зароблені страхові премії за календарний рік

$$ЗП = ВП + РНП_n - РНП_k, \quad (4)$$

де $ВП$ – валові страхові премії за звітний період;
 $РНП_n$ – резерви незароблених премій на початок звітного періоду;

$РНП_k$ – резерви незароблених премій на кінець звітного періоду.

Динаміку рівня виплат за ОСЦПВ, розраховану за останні роки, представлено в *табл. 1*.

Таблиця 1

Рівень виплат за ОСЦПВ за 2008 – 2011 рр.

Показник	2008	2009	2010	2011
Валові страхові премії	1309444,3	1430924,2	1776255,5	2310278,2
Резерв незароблених премій на початок року	-	440092,3	549989	697062,1
Резерв незароблених премій на кінець року	440092,3	549989	697062,1	852883,7
Зароблені премії	-	1321027,5	1629182,4	2154456,6
Страхові виплати	460845,6	568310,1	759022,2	916809,8
Рівень виплат	-	43,02	46,59	42,55

Джерело: розраховано за даними Нацкомфінпослуг [6].

Обчислений рівень страхових виплат (див. табл. 1) враховує результати діяльності за два календарні роки навіть при різних обсягах страхування.

Середній (базовий) страховий тариф за портфелем договорів, укладених за попередні два роки, визначається за такою формулою:

$$\bar{T} = \frac{ПЛ_{t-1} + ПЛ_{t-2}}{СС_{t-1} + СС_{t-2}}, \quad (5)$$

де $ПЛ$ – отримана сума страхових платежів;

$СС$ – загальний обсяг відповідальності (страхових сум) за всіма укладеними договорами страхування.

Середній страховий тариф за ОСЦПВ розраховано за кожний календарний рік на основі даних Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг). Середній страховий тариф за портфелем договорів, укладених за попередні два роки, надано в *табл. 2*.

Таблиця 2

Середній страховий тариф за ОСЦПВ

Показник	2008 – 2009	2009 – 2010	2010 – 2011
Валові страхові премії, тис. грн	2740368,5	3207179,7	4086533,7
Загальний обсяг відповідальності, тис. грн	863261978,1	1179183236	1594439690
Середній страховий тариф, %	0,317	0,272	0,256

Джерело: розраховано за даними Нацкомфінпослуг [6].

Як видно з табл. 2, протягом аналізованого періоду спостерігається тенденція до зменшення середнього страхового тарифу у зв'язку зі збільшенням загального розміру страхової відповідальності.

Методичний підхід передбачає регулювання не лише на державному рівні, а й безпосередньо страховиками. Для страховиків, які здійснюють обов'язкове страхування не менше двох років, пропонується така формула коригування середнього страхового тарифу на наступний календарний рік t , яка наближує нетто-частину страхового тарифу до оптимальної норми виплат, а також коригує можливі зміни у навантаженні:

$$T_t = \bar{T} \cdot \frac{PB_{t-1} + z_t + \sigma_t / \bar{T}}{ОНВ} \times \frac{100 - (HBBC_{t-1} + HBBC_{t-2} + НП_{t-1} + НП_{t-2}) / 2}{100 - HBBC_t - НП_t}, \quad (6)$$

де $\bar{T}$ – середній страховий тариф за попередні два календарні роки;

PB_{t-1} – рівень виплат попереднього календарного року, у відсотках до отриманих платежів;

$ОНВ$ – усереднена норма виплат, визначена регулятором для певного виду страхування, у відсотках до страхового тарифу;

z_t – прогнозована зміна рівня виплат на рік t , у відсотках до страхового тарифу, яка можлива у зв'язку зі зміною умов обов'язкового страхування, що впливають на збитковість страхових сум, зокрема у складі страхових ризиків, розмірі франшизи, в умовах страхових виплат;

σ_t – ризикова надбавка (надбавка безпеки) на наступний календарний рік t , у відсотках до страхової суми (розрахунок ризикової надбавки проводиться з використанням статистичних рядів або іншими актуарними методами, зокрема запропонованими у Методиці розрахунку тарифних ставок з ризикових видів страхування [7]);

$HBBC_{t-1}, HBBC_{t-2}$ – нормативи витрат, які були закладені у страхові тарифи у попередні два роки, у відсотках до страхового тарифу;

$НП_{t-1}, НП_{t-2}$ – норма прибутку, яка була закладена у страхові тарифи в попередні два роки, у відсотках до страхового тарифу;

$HBBC_t, НП_t$ – заплановані норматив витрат на ведення справи та норма прибутку на календарний рік t , у відсотках до страхового тарифу.

Застосування страховиками коригування страхових тарифів за формулою (6) сприятиме встановленню оптимальних тарифних ставок, а також стимулювати їх скорочувати необґрунтовані витрати на ведення справи.

Якщо страховики щорічно будуть переглядати базові страхові тарифи за кожним видом обов'язкового страхування, обґрунтовувати їх розмір і подавати розрахунок регуляторному органу, можна очікувати зниження тарифних ставок з обов'язкового страхування до оптимального рівня. Податковий стимул для зниження страхових тарифів може застосовуватись шляхом оподаткування за підвищеною ставкою податку різниці страхових платежів, що відповідають перевищенню оптимальною нормою виплат реального рівня.

Таким чином, для досягнення соціальної корисності обов'язкового страхування вдосконалювати державне регулювання страхових тарифів необхідно у двох напрям-

ках: обмежувати витрати на ведення справи та стимулювати страховиків коригувати страхові тарифи відповідно до оптимального рівня виплат. Існує певний ризик, що цільові нормативи будуть обиратися державним регулятором невірно, тому наглядовий орган повинен своєчасно здійснювати аналіз результатів діяльності з обов'язкового страхування та переглядати нормативні вимоги.

Ще одним напрямком підвищення ефективності здійснення обов'язкових видів страхування є реалізація проектів державно-приватного партнерства (ДПП). Оскільки ДПП-проекти мають значний соціальний ефект і спрямовані на реалізацію публічних інтересів, запропоновано універсальний алгоритм реалізації механізму співпраці держави та страховиків (рис. 2). Ключове завдання для держави полягає у регулюванні такого співробітництва.

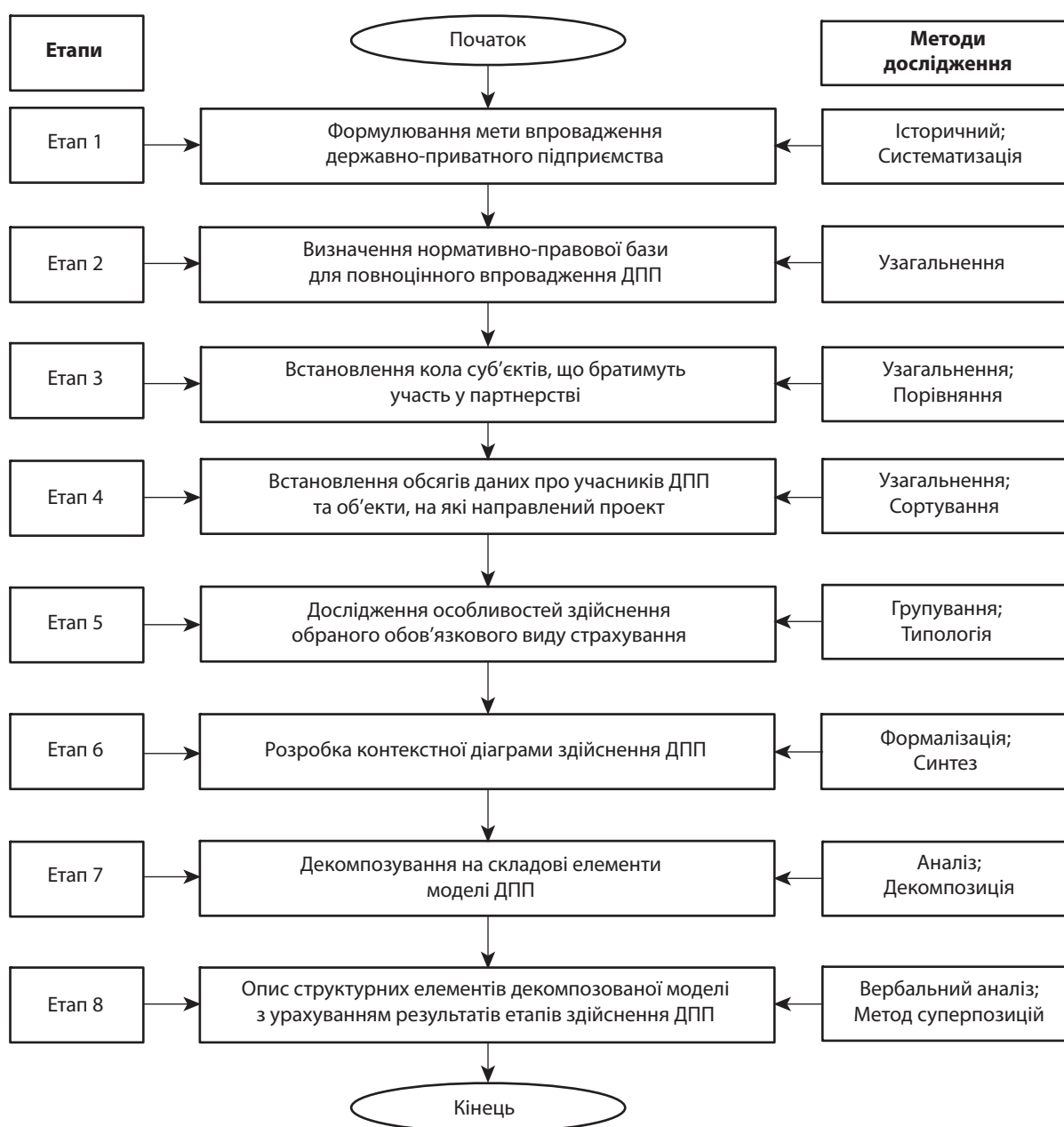

Рис. 2. Алгоритм державно-приватного партнерства у галузі обов'язкового страхування

Адаптовані й удосконалені форми та механізми ДПП сприятимуть подальшому розвитку економічної та територіальної інтеграції страхової діяльності завдяки активізації існуючих ресурсів регіональних і місцевих органів влади до розробки й реалізації новітніх проєктів, пов'язаних зі страхуванням, безпосередньо формують довіру до страхової діяльності, довіру між владою й страховим ринком, стимулюють зростання мобільності страхового бізнесу.

Такі партнерства по суті є новітнім механізмом перетворень у сфері державної політики, результатом яких повинно стати збільшення її соціальної спрямованості, поліпшення державного регулювання у страховій сфері, що приведе до забезпечення розвитку економіки і збільшення рівня соціальної захищеності суспільства.

Побудований алгоритм ДПП (див. рис. 2) спрямований на надання основи та методів для розв'язання практичних завдань у галузі обов'язкового страхування. Впровадження й робота механізму державно-приватного партнерства сприятиме забезпеченню ефективного захисту споживачів страхових послуг, мінімізації втрат суспільства від несприятливих явищ та подій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія розвитку фінансового сектора України до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbs.org.ua/files/dpee1.pdf>

2. Про страхування: Закон України від 07.03. 1996 № 85/96-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

3. Про удосконалення механізму державного регулювання тарифів у сфері страхування: Постанова КМУ від 04. 06. 1994 р. № 358 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

4. **Зернов А. А.** Системные исследования страхового регулирования / А. А. Зернов, А. Н. Зубец. – М. : Страхование ревью, 1997. – 143 с.

5. Методика формування тарифів на централізоване водопостачання та водовідведення на принципах стимулюючого регулювання: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг № 356 від 02. 11. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

6. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс] // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу : <http://dfp.gov.ua/734.html>

7. Методика расчета тарифных ставок по рисковому видам страхования: Распоряжение Росстрахнадзора от 08. 07. 93 № 02-03-36 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_63802.html

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувача кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету
Нвукова Н. М.

УДК 330.837.2

ИНСТИТУТЫ КАК ИНСТРУМЕНТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОППОРТУНИЗМА В РЫНОЧНЫХ ТРАНСАКЦИЯХ

СТРИЖАК А. Ю.

УДК 330.837.2

Стрижак А. Ю. Институты как инструмент регулирования оппортунизма в рыночных транзакциях

Данная статья посвящена исследованию оппортунистического поведения экономических агентов в условиях трансформации экономики. Проанализирован спектр различных институтов, влияющих на ограничение оппортунистического поведения индивидов. Такие институты представлены в виде формальных и неформальных правил поведения в обществе. Формальные правила включают политические, экономические правила и контракты; к неформальным относятся моральные ценности и психологические установки, разделяемые обществом, обычаи, традиции, табу, религиозные представления и т. д. Исследование показало, что наиболее эффективными ограничителями оппортунистического поведения являются неформальные институты.

Ключевые слова: оппортунистическое поведение, транзакции, институты, рыночная экономика.

Рис.: 2. **Библ.:** 9.

Стрижак Анна Юрьевна – аспирантка, кафедра экономической теории, Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: strizhak.a86@mail.ru

УДК 330.837.2

Стрижак Г. Ю. Институты як інструмент регулювання оппортунізму в ринкових транзакціях

Дана стаття присвячена дослідженню оппортуністичної поведінки економічних агентів в умовах трансформації економіки. Проаналізовано спектр різних інститутів, що впливають на обмеження оппортуністичної поведінки індивідів. Такі інститути представлені у вигляді формальних і неформальних правил поведінки в суспільстві. Формальні правила включають політичні, економічні правила і контракти; до неформальних належать моральні цінності та психологічні установки, що розділяються суспільством, звичай, традиції, табу, релігійні переконання тощо. Дослідження показало, що найбільш ефективними обмежувачами оппортуністичної поведінки є неформальні інститути.

Ключові слова: оппортуністична поведінка, транзакції, інститути, ринкова економіка.

Рис.: 2. **Бібл.:** 9.

Стрижак Ганна Юріївна – аспирантка, кафедра економічної теорії, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: strizhak.a86@mail.ru

Strizhak A. Y. Institutions as Tools of Regulating Opportunism in Market Transactions

The article studies opportunistic behaviour of economic agents under conditions of economy transformation. A range of various institutions that influence restriction of opportunistic behaviour of individuals is analysed. Such institutions are presented in the form of formal and informal rules of behaviour in the society. Formal rules include political and economic rules and contracts; informal include moral values and psychological patterns shared by society, common practices, traditions, taboos, religious beliefs, etc. The study revealed that the most efficient restrictors of opportunistic behaviour are informal institutions.

Key words: opportunistic behaviour, transactions, institutions, market economy.

Pic.: 2. **Bibl.:** 9.

Strizhak Anna Yu. – Postgraduate Student, Department of Economic Theory, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: strizhak.a86@mail.ru

Адаптовані й удосконалені форми та механізми ДПП сприятимуть подальшому розвитку економічної та територіальної інтеграції страхової діяльності завдяки активізації існуючих ресурсів регіональних і місцевих органів влади до розробки й реалізації новітніх проєктів, пов'язаних зі страхуванням, безпосередньо формують довіру до страхової діяльності, довіру між владою й страховим ринком, стимулюють зростання мобільності страхового бізнесу.

Такі партнерства по суті є новітнім механізмом перетворень у сфері державної політики, результатом яких повинно стати збільшення її соціальної спрямованості, поліпшення державного регулювання у страховій сфері, що приведе до забезпечення розвитку економіки і збільшення рівня соціальної захищеності суспільства.

Побудований алгоритм ДПП (див. рис. 2) спрямований на надання основи та методів для розв'язання практичних завдань у галузі обов'язкового страхування. Впровадження й робота механізму державно-приватного партнерства сприятиме забезпеченню ефективного захисту споживачів страхових послуг, мінімізації втрат суспільства від несприятливих явищ та подій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Стратегія розвитку фінансового сектора України до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbs.org.ua/files/dpee1.pdf>

2. Про страхування: Закон України від 07.03. 1996 № 85/96-ВР [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

3. Про удосконалення механізму державного регулювання тарифів у сфері страхування: Постанова КМУ від 04. 06. 1994 р. № 358 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>

4. **Зернов А. А.** Системные исследования страхового регулирования / А. А. Зернов, А. Н. Зубец. – М. : Страховое ревью, 1997. – 143 с.

5. Методика формування тарифів на централізоване водопостачання та водовідведення на принципах стимулюючого регулювання: Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері комунальних послуг № 356 від 02. 11. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

6. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України [Електронний ресурс] // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – Режим доступу : <http://dfp.gov.ua/734.html>

7. Методика расчета тарифных ставок по рисковому видам страхования: Распоряжение Росстрахнадзора от 08. 07. 93 № 02-03-36 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.businesspravo.ru/Docum/DocumShow_DocumID_63802.html

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувача кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету
Нвукова Н. М.

УДК 330.837.2

ИНСТИТУТЫ КАК ИНСТРУМЕНТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОПОРТУНИЗМА В РЫНОЧНЫХ ТРАНСАКЦИЯХ

СТРИЖАК А. Ю.

УДК 330.837.2

Стрижак А. Ю. Институты как инструмент регулирования оппортунизма в рыночных транзакциях

Данная статья посвящена исследованию оппортунистического поведения экономических агентов в условиях трансформации экономики. Проанализирован спектр различных институтов, влияющих на ограничение оппортунистического поведения индивидов. Такие институты представлены в виде формальных и неформальных правил поведения в обществе. Формальные правила включают политические, экономические правила и контракты; к неформальным относятся моральные ценности и психологические установки, разделяемые обществом, обычаи, традиции, табу, религиозные представления и т. д. Исследование показало, что наиболее эффективными ограничителями оппортунистического поведения являются неформальные институты.

Ключевые слова: оппортунистическое поведение, транзакции, институты, рыночная экономика.

Рис.: 2. **Библ.:** 9.

Стрижак Анна Юрьевна – аспирантка, кафедра экономической теории, Донецкий национальный университет (ул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: strizhak.a86@mail.ru

УДК 330.837.2

Стрижак Г. Ю. Институты як інструмент регулювання оппортунізму в ринкових транзакціях

Дана стаття присвячена дослідженню оппортуністичної поведінки економічних агентів в умовах трансформації економіки. Проаналізовано спектр різних інститутів, що впливають на обмеження оппортуністичної поведінки індивідів. Такі інститути представлені у вигляді формальних і неформальних правил поведінки в суспільстві. Формальні правила включають політичні, економічні правила і контракти; до неформальних належать моральні цінності та психологічні установки, що розділяються суспільством, звичай, традиції, табу, релігійні переконання тощо. Дослідження показало, що найбільш ефективними обмежувачами оппортуністичної поведінки є неформальні інститути.

Ключові слова: оппортуністична поведінка, транзакції, інститути, ринкова економіка.

Рис.: 2. **Бібл.:** 9.

Стрижак Ганна Юріївна – аспирантка, кафедра економічної теорії, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: strizhak.a86@mail.ru

Strizhak A. Y. Institutions as Tools of Regulating Opportunism in Market Transactions

The article studies opportunistic behaviour of economic agents under conditions of economy transformation. A range of various institutions that influence restriction of opportunistic behaviour of individuals is analysed. Such institutions are presented in the form of formal and informal rules of behaviour in the society. Formal rules include political and economic rules and contracts; informal include moral values and psychological patterns shared by society, common practices, traditions, taboos, religious beliefs, etc. The study revealed that the most efficient restrictors of opportunistic behaviour are informal institutions.

Key words: opportunistic behaviour, transactions, institutions, market economy.

Pic.: 2. **Bibl.:** 9.

Strizhak Anna Yu. – Postgraduate Student, Department of Economic Theory, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: strizhak.a86@mail.ru

Опportunистическое поведение как базовая поведенческая предпосылка широко рассматривается в неинституциональной экономической теории и является самой сильной формой следования своим интересам (эгоистического поведения). Обладая всепроникающим характером и порождая огромные транзакционные издержки, оппортунизм создает массу институциональных деструкций в рыночных трансформациях. Институты в этом контексте, являясь устойчивыми правилами поведения, способны эффективно противодействовать оппортунистическому поведению экономических агентов в рыночных транзакциях.

В соответствии с дефиницией Д. Норта институты – это «правила игры» в обществе, или, выражаясь более формально, созданные человеком ограничительные рамки, которые организуют взаимоотношения между людьми. Следовательно, они задают структуру побудительных мотивов человеческого взаимодействия – будь то в политике, социальной сфере или экономике. Институты уменьшают неопределенность, структурируя повседневную жизнь. Институциональные ограничения включают как запреты индивидам совершать определенные действия, так и, иногда, указания, при каких условиях отдельным индивидам разрешены некоторые действия. Поэтому институты представляют собой рамки, в пределах которых люди взаимодействуют друг с другом. Они абсолютно аналогичны правилам игры в командных спортивных играх. Иными словами, они состоят из формальных писанных правил и обычно неписаных кодексов поведения, которые лежат глубже формальных правил и дополняют их – например, запрещают сознательное нанесение травмы ведущему игроку противника [1, с. 17 – 19].

Американский экономист Э. Остром наиболее полно, на наш взгляд, определила категорию институтов, проанализировав при этом их влияние на оппортунистическое поведение индивидов. По ее мнению, «институты представляют собой набор работающих правил, используемых для установления того, кто правомочен принимать решения на той или иной площадке, какие действия допустимы, а какие ограничиваются, какие правила агрегирования будут использоваться, каким процедурам нужно будет следовать, какая информация должна предоставляться, а какая – нет, как и за какие действия будут вознаграждаться индивиды [2, с. 109]. Все правила содержат предписания, которые запрещают, разрешают или требуют осуществления определенных действий или достижения неких результатов. Работающими считаются такие правила, которые действительно используются, за их соблюдением ведется контроль, а в случае несоблюдения индивиды подвергаются санкционированию, принуждению к их исполнению.

Наиболее значимое воздействие типа и сферы действия разделяемых норм будет оказываться на те стратегии, которые индивиды должны выбирать в отношении оппортунистического поведения, ожидаемого присваивателем от других присваивателей. В тех средах, где лишь немногие разделяют нормы, согласно которым нарушение обещаний, отказ вносить свою долю, увилывание от работы и другие оппортунистические действия являются

чем-то неприемлемым, каждый из присваивателей ожидает, что другие присваиватели будут при первой же возможности прибегать к оппортунистическому поведению. В таких средах трудно разработать систему стабильных взаимных обязательств и договоренностей, способную существовать длительное время. Здесь будут необходимы дорогостоящий надзор и механизм санкций. Некоторые долгосрочные договоренности, когда-то оказавшиеся продуктивными, более не осуществимы, принимая во внимание издержки на обеспечение их исполнения. В средах, где оппортунистическому поведению противостоят строгие нормы, каждый присваиватель будет опасаться оппортунистического поведения других в меньшей степени [2, с. 83 – 84].

В каждой группе найдутся индивиды, которые будут стремиться пренебречь правилами и при любом удобном случае прибегнут к оппортунистическому поведению. Кроме того, в каждой группе имеют место ситуации, когда потенциальные выгоды становятся настолько высокими, что к нарушению правил будут склоняться их приверженцы. Исходя из этого, принятие и усвоение правил не могут снизить до нуля вероятность возникновения оппортунизма, эта проблема носит перманентный характер и зависит исключительно от внутренних мотивов индивида.

Однако в некоторых системах общих ресурсов открытое оппортунистическое поведение жестко ограничивает возможность того, что в принципе может быть сделано без значительных инвестиций в надзор за соблюдением договоренностей и систему санкций за их нарушение. Пойти на эти инвестиции можно только в том случае, если получаемые выгоды очень велики. Тогда разделяемые нормы, уменьшающие затраты, связанные с надзором и санкциями за неисполнение договоренностей, могут в данном случае трактоваться как социальный капитал, который может использоваться при решении проблем общих ресурсов.

Как полагает Р. Коуз, «современная институциональная экономическая теория должна изучать человека таким, какой он есть на самом деле, действующим в рамках ограничений, налагаемых реальными институтами» [5, с. 39].

Феномен оппортунизма в рыночных транзакциях как тип эгоистического поведения, отклоняющийся от общепринятых правил, описывает румынский экономист Н. Георгеску-Роген. Ученый акцентирует внимание на том, что во всех обществах типичный индивид постоянно преследует цель, которая не укладывается в рамки стандартной схемы: приращение того, что ему принадлежит. Именно преследование этой цели делает индивида истинным субъектом экономического процесса [5, с. 44]. В ходе исполнения контракта возникающие проблемы могли бы нивелироваться, если бы в положениях договора *ex ante* прописывались обязательства честно раскрывать всю необходимую относящуюся к делу информацию и тем самым обоюдно максимизировать общую прибыль, а выгоды распределять в соответствии с установленными договором пропорциями. Однако интеграция ограниченной рациональности и противоречий экономических

интересов минимизирует эффективность действия институтов, следствием чего становится важная проблема экономической организации – оппортунизм.

Исходя из принципа методологического индивидуализма, главным действующим лицом в экономике является индивид. Для представления взаимодействия индивидов с институтами различных типов О. Уильямсон предложил трехуровневую систему: индивид – институциональные соглашения – институциональная среда [7, с. 341]. При изучении институтов на первом плане должны находиться частные институты – правила, формируемые их адресатами для рационального достижения тех или иных целей. Такие правила называют *институциональными соглашениями*. Эти формы индивиды выбирают сами из множества осуществимых вариантов. Институциональные соглашения определяют способы кооперации и конкуренции и принимают форму контрактов.

В свою очередь институты, определяющие, какие из всего возможного спектра институциональных альтернатив являются осуществимыми, составляют институциональную среду, в которой экономические агенты принимают решения, осуществляют действия, формируют институциональные соглашения, следуют им или нарушают их [8].

Институциональная среда включает обширный спектр разнородных институтов. Д. Норт выделил в ней два основных слоя: неформальные правила и формальные, к которым, в свою очередь, относятся политические, экономические правила, а также контракты, образуя своеобразную иерархию в зависимости от величины издержек измерения этих институтов. Иллюстрация взаимодействия индивидов с институтами (иерархия правил по Уильямсону и Норту) представлена на *рис. 1*.

Формальные правила представляют собой ограничитель набора альтернатив для индивидов, сформулированные централизованно в вербальном или письменном виде и обеспечены защитой со стороны государства. В более общем понимании формальные правила высту-

пают в виде правовых норм, поскольку их особенностью является наличие в социуме групп людей, которые специализируются на контроле и обеспечении их соблюдения.

Неформальными, соответственно, являются неписанные институциональные ограничители поведения, возникающие из информации, которая передается посредством социальных механизмов, и является частью культуры. К ним относятся моральные ценности и психологические установки, разделяемые обществом, обычаи, традиции, табу, религиозные представления и т. д.

Формальные правила включают политические (и юридические), экономические правила и контракты. Иерархия этих правил – от конституций до статуты (законодательных актов) и обычного права, до законодательных постановлений и распоряжений и, наконец, до индивидуальных контрактов – составляет общие и конкретные ограничения. Конституции обычно составляются таким образом, чтобы изменить их было труднее, чем законодательные акты, а законодательные акты – труднее, чем индивидуальные контракты [1, с. 68].

Политические (конституционные) правила представляют собой свод общих формальных правил, которые устанавливают иерархическую структуру государства, определяют порядок принятия решений, а также фиксируют, как производится контроль за номенклатурой вопросов, подлежащих разрешению.

Конституционные правила являются основой для формирования политических прав, в частности права свободы личности, которое при определенных условиях является неотчуждаемым. Таким образом, конституционные правила, обеспечивая формирование каркаса институциональной среды, в которой заключаются контракты, одновременно создают предпосылки и общие рамки обмена, специфицируемого и структурируемого правилами более низкого порядка [3, с. 130].

Такого рода институты являются важнейшим ограничителем оппортунистического поведения, поскольку, руководствуясь механизмом государственного принуждения (в частности, уголовного и административного

санкционирования), определяют порядок и целесообразность принятия решений субъектами хозяйствования. Риск, на который могут пойти индивиды, нарушая подобные правила с целью максимизации собственной экономической выгоды, чрезмерно высок, что служит серьезным демотиватором к осуществлению действий оппортунистического характера.

Экономические правила определяют формы организации хозяйственной деятельности, в пределах которых субъекты хозяйствования принимают решения относительно сотрудничества, конкуренции и использования ресурсов. К таким правилам относят: установление предельных цен на определенные товары, сроки действия патентов,

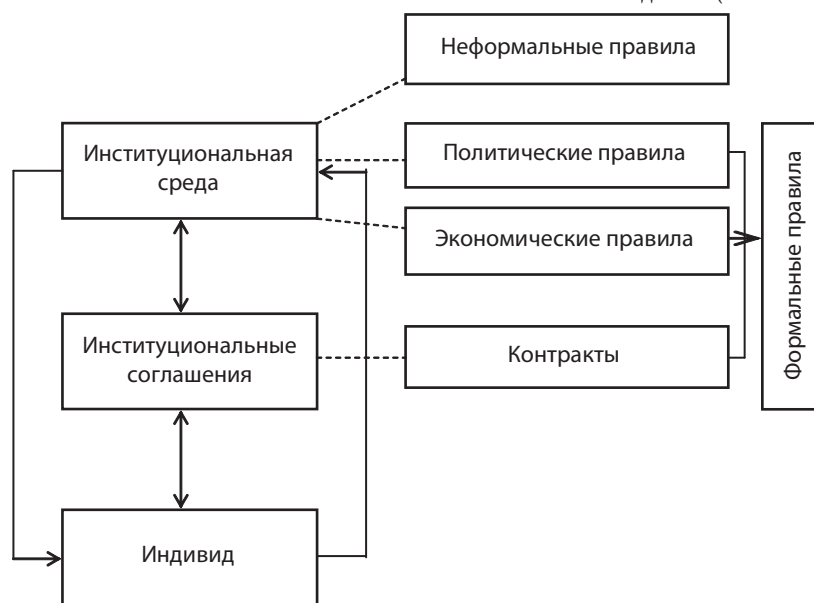

Рис. 1. Иерархия правил

установление ограничений на импорт и т. д. Между тем, экономические правила предопределяют и регулируют права собственности как санкционированные законом и обществом поведенческие отношения между экономическими агентами.

Оппортунистическое поведение одних индивидов всегда связано с нарушением прав собственности (материальных и нематериальных) других индивидов. Выразаться это может различными способами: хищение ресурсов, использование рабочего времени в личных целях (что негативно сказывается на производительности труда), присвоение результатов интеллектуального труда, использование рабочей силы без надлежащей оплаты, манипуляции с фиктивным капиталом и т. д. Экономические институты призваны по максимуму обеспечить возможность индивидов реализовать свои права на осуществление правомочий в процессе ведения хозяйственной деятельности, ограничивая действия недобросовестных конкурентов, рейдеров, мошенников и прочих субъектов, поведение которых носит оппортунистический характер. Основной инструментарий таких институтов – сила принуждения государственной власти.

Кроме политических и экономических правил, существуют формальные правила, которые структурируют во времени и пространстве отношения между двумя (и более) хозяйствующими субъектами по поводу спецификации взаимных прав и обязательств при совершении трансакции. Такие формальные правила носят название контрактов.

Американский социолог в области права С. Маколей, определяя контракт, кроме соглашения сторон об их отношениях акцентирует внимание на наличии законных санкций (принуждения) как одной из основных контрактных характеристик [9]. Центральными принципами контрактных отношений являются:

- ✦ свобода контракта, т. е. право на свободное заключение, определение содержания и формы контракта, свобода выбора партнеров;
- ✦ ответственность за выполнение контракта, т. е. сторона, нарушившая условия контракта, подлежит привлечению к ответственности.

В процессе реализации контракта при наличии асимметричной информации могут возникнуть такие формы оппортунистического поведения, как моральный риск и вымогательство. В преодолении оппортунизма судебный порядок не решает всех проблем, а, наоборот, создает новые предпосылки для его проявления (например, адвокатов) и проблемы ограниченной рациональности (например, судей). В связи с этим государственное вмешательство должно компилироваться с частным механизмом улаживания конфликтов посредством *ex ante* согласованных гарантий: залогов, обеспечений, вертикальных интеграций или разработкой самовыполняющихся контрактов.

Принимая решения относительно целесообразности оппортунистических действий, стороны контрактации сопоставляют выгоды от нарушений с системой санкционирования или издержками, которые будут поне-

сены ею, если оппортунизм реализуется. Такие издержки включают в себя прямые санкции и упущенные выгоды, которые могли бы иметь место при добросовестном выполнении условий контракта. Следовательно, полезность контрагента в случае добросовестного выполнения условий контракта должна превышать полезность в случае нарушения контракта. В связи с этим в зависимости от субъектов и методов осуществления действий по обеспечению соблюдения контрактов следует выделить механизмы самовыполнения и обеспечения соблюдения условий соглашений с помощью третьей стороны.

Выполнение обязательств по договору обеспечивается угрозой принуждения или его непосредственным применением, которое может выражаться в различных формах: подрыв репутации контрагента-оппортуниста, применение физической силы, конфискация части активов и т. д.

Самовыполняющимся называется контракт, если выполнение его условий обеспечивается самими сторонами, без вмешательства третьих лиц. К. Менар содержание самовыполняемости контрактов определяет следующим образом: «Самовыполняющиеся контракты, или самовыполняющиеся пункты контрактов, – встроенные механизмы со специфическими характеристиками: они включают автоматические процедуры для их выполнения» [6, с. 242 – 243].

Самовыполняемость контракта может быть обеспечена следующими способами:

- ✦ обмен залогами, т. е. в случае нарушения условий контракта нарушающая сторона утрачивает право на залог, а залогополучатель приобретает полный пучок правомочий;
- ✦ использование персонализированных обменов. Знание контрагента (лично или посредством знаков, свидетельствующих о принадлежности к определенной общности и выполняющих функцию фокальных точек), *во-первых*, позволяет с низкими издержками выявить нарушение; *во-вторых*, обеспечивает высокую вероятность повторения сделок; *в-третьих*, дает возможность целенаправленно и адекватно использовать санкции.

Отдельным механизмом обеспечения соблюдения контрактов также является привлечение услуг третьей стороны (государственных и негосударственных организаций), которая выступает в роли своеобразного агента по отношению к участникам контрактации.

Характеристики третьей стороны определяют две формы гарантирования контрактов: частную и публичную. Для определения более эффективной формы необходимо учитывать: стоимость услуг третьей стороны по гарантированию выполнения условий контракта, масштабы и возможность применения санкций, размеры компенсаций пострадавшей стороне, первоначальное распределение ресурсов.

К нарушителям правил применяют несколько критериев классификации санкций. Первый критерий – мотивационный, включает стимулирующие и дестимулирующие санкции. Вторым критерий – субъектный,

указывает на то, какие субъекты обеспечивают осуществление санкций. В. Л. Тамбовцев выделяет следующие градации гарантов обмена: 1) один из его субъектов; 2) оба субъекта; 3) третий субъект; 4) норма, обычай; 5) государство (закон и судебная система, обеспечивающая исполнение закона) [4, с. 30]. В соответствии с классификацией Дж. Коммонса можно выделить экономические, политические и моральные санкции. Первые существуют в денежной форме, вторые – в форме ограничения или расширения свободы, третьи – в виде морального осуждения или одобрения [3, с. 114 – 115].

Для выяснения того, какой из институтов имеет наибольшее влияние на ограничение оппортунистического поведения индивидов, нами было проведено исследование в форме опроса 150 респондентов разных возрастных категорий (50 чел. в возрасте до 25 лет, 50 чел. – от 25 до 40 лет, 50 чел. – свыше 40 лет).

В ходе опроса респондентам был задан вопрос: «Какой из предложенных вариантов в наибольшей степени служит для Вас ограничителем проявления оппортунистического поведения?»

Варианты ответов:

- 1) государственная система принуждения (суды, штрафы и т. д.);
- 2) «подрыв» деловой репутации и снижение доверия;
- 3) религиозные убеждения;
- 4) морально-этические ценности;
- 5) ограничителей для меня не существует;
- 6) свой вариант.

Результаты опроса, дифференцированные по возрастным категориям, приведены на *рис. 2*.

Анализируя эмпирические данные, можно прийти к выводу, что доминирующим ограничителем оппорту-

нистического поведения в современных условиях хозяйствования являются неформальные институты.

Лидирующее положение среди опрошенных возрастной категории до 25 лет занимает ограничитель в виде морально-этических ценностей (34%), на втором месте молодых людей ограничивает вероятность утери деловой репутации и снижение доверия со стороны контрагентов (28%), на третьем месте – государственная система принуждения (16%), религиозные убеждения составляют лишь 10%. В процессе проведения опроса респондентам был предложен свой вариант ответа, при этом в данной возрастной категории 8% респондентов отнесли сюда возможность физического наказания.

В возрастной категории от 25 до 40 лет лидирующее положение также занимают морально-этические ценности (34%), одинаковую позицию в рейтинге ограничителей занимают религиозные убеждения, а также «подрыв» деловой репутации и снижение доверия (20%). Меньшим авторитетом у людей данной возрастной категории пользуется государственная система принуждения (12%), что соответствует варианту полного отсутствия ограничителей оппортунизма (также 12%).

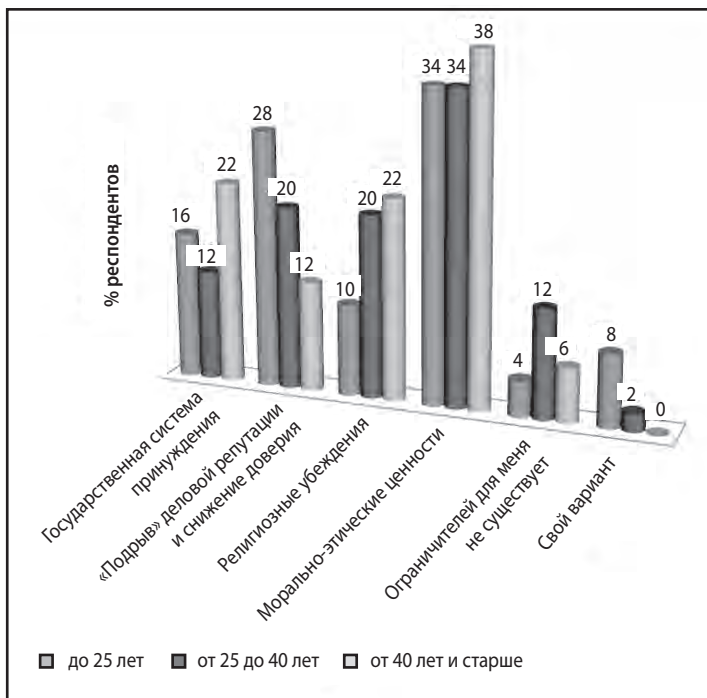
Респонденты возрастной категории от 40 лет и старше в большинстве случаев основным ограничителем также выбрали для себя морально-этические ценности (38%), второе место разделяют религиозные убеждения и страх перед законом (22%). В меньшей степени респондентов этой возрастной категории заботит уровень репутации и доверия по отношению к ним со стороны контрагентов (12%), 6% опрошенных не видят никаких ограничителей по отношению к реализации оппортунистического поведения.

ВЫВОДЫ

Таким образом, в ограничении оппортунизма значительную роль играют формальные и неформальные «правила игры» субъектов хозяйствования, или институты. Однако анализ данных исследования показал, что в условиях рыночных трансформаций формальные институты в лице государственного законодательства значительно утратили свой авторитет среди украинского населения из-за своей неэффективности, высокой затратности и коррумпированности. Надежда остается только на внутренние ментальные ограничители оппортунизма, однако для отдельных субъектов и таковые отсутствуют.

ЛИТЕРАТУРА

1. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. А. Н. Нестеренко, пред. и науч. ред. В. З. Мильнера. – М.: Начала, 1997. – 180 с.
2. Остром Э. Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности / Э. Остром; пер. с англ. – М.: ИРИСЭН; Мысль, 2010. – 447 с.
3. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономический факультет МГУ; ТЕИС, 2002. – 591 с.

Рис. 2. Институты ограничения оппортунистического поведения индивидов

4. Тамбовцев В. Институциональная динамика в переходной экономике / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1998. – № 5. – С. 29 – 40.

5. Уильямсон О. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа / О. Уильямсон // THESIS. – 1993. – Т. 1. – Вып. 3. – С. 39 – 49.

6. Menard C. Enforcement procedures and governance structures: what relationship? // Institutions, Contracts and Organizations: perspectives from new institutional economics / Ed. by C. Menard. – Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2000. – P. 234 – 253.

7. Williamson O. E. Markets, Hierarchies, and the Modern Corporation / O. E. Williamson // Journal of Economic Behavior and Organization 17 (1992), p. 335 – 352.

8. Мартюкова Е. Г. Роль институтов в регулировании оппортунистического поведения экономических агентов / Е. Г. Мартюкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua/konfer26/229.pdf>

9. Macaulay S. Changing a Continuing Relationship Between a Large Corporation and Those Who Deal With It: Automobile Manufacturers, Their Dealers, and the Legal System, Law and Society (1965) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.wisc.edu/facstaff/macaulay/papers.html>

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Донецького національного університету Чаусовський О. М.

УДК 004: 007.3: 330.46

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ЕКОНОМІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ НА ОСНОВІ ЇХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО РІВНЯ

БІЗЯНОВ Є. Є.

УДК 004: 007.3: 330.46

Бізянов Є. Є. Управління розвитком інформаційних систем економічних об'єктів на основі їх науково-технічного рівня

У статті розглянуто підхід до управління розвитком інформаційних систем економічних об'єктів, який базується на забезпеченні науково-технічного рівня. Запропоновано формули для розрахунку одиночних показників науково-технічного рівня елементів технічного, програмного та математичного забезпечення інформаційної системи, а також для розрахунку її загального науково-технічного рівня. Сформульовано завдання управління розвитком інформаційної системи на основі її науково-технічного рівня.

Ключові слова: інформаційна система, науково-технічний рівень, управління, розвиток.

Табл.: 2. **Формул.:** 18. **Бібл.:** 8.

Бізянов Євген Євгенович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

E-mail: BPElecs@gmail.com

УДК 004: 007.3: 330.46

UDC 004: 007.3: 330.46

Бізянов Е. Е. Управление развитием информационных систем экономических объектов на основе их научно-технического уровня
В статье рассмотрен подход к управлению развитием информационных систем экономических объектов, который базируется на обеспечении научно-технического уровня. Предложены формулы для расчета одиночных показателей научно-технического уровня элементов технического, программного и математического обеспечения информационной системы, а также для расчета ее обобщенного научно-технического уровня. Сформулированы задачи управления развитием информационной системы на основе ее научно-технического уровня.

Ключевые слова: информационная система, научно-технический уровень, управление, развитие.

Табл.: 2. **Формул.:** 18. **Библ.:** 8.

Бізянов Евгений Евгеньевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

E-mail: BPElecs@gmail.com

Bizyanov Y. Y. Managing Development of Information Systems of Economic Objects on the Basis of their Scientific and Technical Level

The article considers an approach to managing development of information systems of economic objects, which is based on provision of the scientific and technical level. It offers formulae for calculation of single indicators of the scientific and technical level for the elements of technical, programming and mathematical software of the information system and also for calculation of its generalised scientific and technical level. It formulates tasks of managing development of the information system on the basis of its scientific and technical level.

Key words: information system, scientific and technical level, management, development.

Tabl.: 2. **Formulae:** 18. **Bibl.:** 8.

Bizyanov Yevgenii Y. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Information Technologies, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

E-mail: BPElecs@gmail.com

Стратегічний підхід до управління інформаційними системами (ІС), який є досить розповсюдженим у наш час, передбачає управління її розвитком, який, у свою чергу, неможливий без оновлення складових – технічного, програмного, математичного та іншого забезпечення [1]. Одним із

критеріїв необхідності вказаного оновлення, що відображує поточний стан ІС, є її науково-технічний рівень (НТР) – інтегральний показник або сукупність окремих показників, які характеризують ступінь відповідності техніко-економічних характеристик ІС сучасним досягненням науки й техніки [2 – 4].

4. Тамбовцев В. Институциональная динамика в переходной экономике / В. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1998. – № 5. – С. 29 – 40.

5. Уильямсон О. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа / О. Уильямсон // THESIS. – 1993. – Т. 1. – Вып. 3. – С. 39 – 49.

6. Menard C. Enforcement procedures and governance structures: what relationship? // Institutions, Contracts and Organizations: perspectives from new institutional economics / Ed. by C. Menard. – Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2000. – P. 234 – 253.

7. Williamson O. E. Markets, Hierarchies, and the Modern Corporation / O. E. Williamson // Journal of Economic Behavior and Organization 17 (1992), p. 335 – 352.

8. Мартюкова Е. Г. Роль институтов в регулировании оппортунистического поведения экономических агентов / Е. Г. Мартюкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.sworld.com.ua/konfer26/229.pdf>

9. Macaulay S. Changing a Continuing Relationship Between a Large Corporation and Those Who Deal With It: Automobile Manufacturers, Their Dealers, and the Legal System, Law and Society (1965) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.wisc.edu/facstaff/macaulay/papers.html>

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Донецького національного університету Чаусовський О. М.

УДК 004: 007.3: 330.46

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ЕКОНОМІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ НА ОСНОВІ ЇХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО РІВНЯ

БІЗЯНОВ Є. Є.

УДК 004: 007.3: 330.46

Бізянов Є. Є. Управління розвитком інформаційних систем економічних об'єктів на основі їх науково-технічного рівня

У статті розглянуто підхід до управління розвитком інформаційних систем економічних об'єктів, який базується на забезпеченні науково-технічного рівня. Запропоновано формули для розрахунку одиночних показників науково-технічного рівня елементів технічного, програмного та математичного забезпечення інформаційної системи, а також для розрахунку її загального науково-технічного рівня. Сформульовано завдання управління розвитком інформаційної системи на основі її науково-технічного рівня.

Ключові слова: інформаційна система, науково-технічний рівень, управління, розвиток.

Табл.: 2. **Формул.:** 18. **Бібл.:** 8.

Бізянов Євген Євгенович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Донбаський державний технічний університет (пр. Леніна, 16, Алчевськ, 94204, Україна)

E-mail: BPElecs@gmail.com

УДК 004: 007.3: 330.46

UDC 004: 007.3: 330.46

Бізянов Е. Е. Управление развитием информационных систем экономических объектов на основе их научно-технического уровня
В статье рассмотрен подход к управлению развитием информационных систем экономических объектов, который базируется на обеспечении научно-технического уровня. Предложены формулы для расчета одиночных показателей научно-технического уровня элементов технического, программного и математического обеспечения информационной системы, а также для расчета ее обобщенного научно-технического уровня. Сформулированы задачи управления развитием информационной системы на основе ее научно-технического уровня.

Ключевые слова: информационная система, научно-технический уровень, управление, развитие.

Табл.: 2. **Формул.:** 18. **Библ.:** 8.

Бізянов Евгений Евгеньевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий, Донбасский государственный технический университет (пр. Ленина, 16, Алчевск, 94204, Украина)

E-mail: BPElecs@gmail.com

Bizyanov Y. Y. Managing Development of Information Systems of Economic Objects on the Basis of their Scientific and Technical Level

The article considers an approach to managing development of information systems of economic objects, which is based on provision of the scientific and technical level. It offers formulae for calculation of single indicators of the scientific and technical level for the elements of technical, programming and mathematical software of the information system and also for calculation of its generalised scientific and technical level. It formulates tasks of managing development of the information system on the basis of its scientific and technical level.

Key words: information system, scientific and technical level, management, development.

Tabl.: 2. **Formulae:** 18. **Bibl.:** 8.

Bizyanov Yevgenii Y. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Information Technologies, Donbas State Technical University (pr. Lenina, 16, Alchevsk, 94204, Ukraine)

E-mail: BPElecs@gmail.com

Стратегічний підхід до управління інформаційними системами (ІС), який є досить розповсюдженим у наш час, передбачає управління її розвитком, який, у свою чергу, неможливий без оновлення складових – технічного, програмного, математичного та іншого забезпечення [1]. Одним із

критеріїв необхідності вказаного оновлення, що відображує поточний стан ІС, є її науково-технічний рівень (НТР) – інтегральний показник або сукупність окремих показників, які характеризують ступінь відповідності техніко-економічних характеристик ІС сучасним досягненням науки й техніки [2 – 4].

На жаль, частина наведених у [2] коефіцієнтів, які рекомендовано використовувати при оцінці НТР, уже застаріла. Крім того, більшість запропонованих у [2, 4] формул, як вказано вище, містять експертні оцінки, які вносять суб'єктивну складову та ускладнюють оцінку НТР. Тому виникає необхідність розробки методу оцінки НТР, який би дозволив звести суб'єктивну складову до мінімуму, був простим і потребував мінімально можливої кількості вихідних даних для розрахунків.

Бугорський В. Н. пропонує такий перелік груп показників НТР ІС: функціональні, організаційні, технічні, програмні, інформаційні, лінгвістичні. Загальний НТР ІС він пропонує розраховувати як суму бальних оцінок одиначних показників, помножених на їх питому вагу [3].

Андрієнко В. М. розвинув метод [2], включивши до нього такі групи показників: функціональні, конструктивні, захисту даних, надійності, технологічності, ергономічні, уніфікації і стандартизації, та навів докладні формули для розрахунку узагальнених та одиначних показників НТР [4].

Зазвичай оцінку НТР рекомендується проводити з використанням %-х, 10- або 100-бальних шкал, розраховуючи його значення, як суму бальних оцінок окремих факторів, помножених на вагові коефіцієнти. При цьому бальні оцінки та вагові коефіцієнти являють собою експертні оцінки [2 – 4].

Метою статті є розробка методу оцінки науково-технічного рівню інформаційних систем і формулювання задач управління розвитком ІС економічних об'єктів з використанням комплексу показників НТР.

Для підвищення об'єктивності оцінки НТР, зробимо перехід від рівня окремих підсистем до рівня таких узагальнених складових ІС [5, 6]:

- ✦ технічне забезпечення (ТЗ): персональні комп'ютери, сервери, мережеве і периферійне обладнання;

- ✦ програмне забезпечення (ПЗ): операційні системи, системи управління базами даних, текстові редактори, електронні таблиці, генератори звітів;
- ✦ математичне забезпечення (МЗ): економіко-математичні моделі, які реалізовані програмно і вирішують завдання управління економічним об'єктом.

Усі одиначні показники, що характеризують окремі властивості ІС, у роботах [2, 4] розраховують за такою формулою:

$$P_i = \frac{P_{Ci} - P_{\min_i}}{P_{\max_i} - P_{\min_i}}, \quad (1)$$

де P_{Ci} , $P_{\min_i}$, $P_{\max_i}$ – відповідно поточне, мінімально припустиме та максимально можливе значення i -го показника на момент оцінки НТР.

Значення P_{Ci} беруться із супровідної документації – паспортів, описів і т. п., з літератури, оглядів, довідників й інших джерел. Досить дискусійним є визначення мінімально припустимого рівня $P_{\min_i}$. З нашої точки зору, для сучасних досягнень у області науки і техніки, відповідність яким і повинен визначати показник НТР, це обмеження не має сенсу. Тому пропонуємо виключити у формулі (1), у результаті чого вона перетворюється до більш простого та зрозумілого вигляду:

$$P_i = \frac{P_{Ci}}{P_{\max_i}}. \quad (2)$$

При $P_{\min} \ll P_C \leq P_{\max}$ значення P_i , які розраховано за формулами (1) і (2), близькі одне до одного, що дозволяє рекомендувати для розрахунку одиначних показників більш просту формулу (2).

Параметри ТЗ і ПЗ, які пропонується використовувати при аналізі НТР, наведено в табл. 1, 2.

Таблиця 1

Параметри технічного забезпечення ІС

№ з/п	Елемент	Параметр	Позначка	Од. виміру
1	Персональні комп'ютери (ПК), сервери	Тактова частота процесора	f_{TP}	ГГц
2		Кількість ядер процесора	N_{CP}	шт.
3		Розрядність процесора	C_P	біт
4		Тактова частота ОЗП	f_{TRAM}	ГГц
5		Об'єм оперативного запам'ятовуючого пристрою (ОЗП)	V_{RAM}	Гбайт
6		Швидкість доступу до жорсткого диска	V_{HDD}	мс
7		Об'єм жорсткого диска	S_{HDD}	Гбайт
8	Мережеве обладнання: адаптери, комутатори, маршрутизатори	Кількість портів	N_{PT}	шт.
9		Кількість протоколів	N_{PR}	шт.
10		Швидкість передачі	V_N	Мбіт/сек
11		Розрядність даних, що передаються	C_{NET}	біт
12	Периферійне обладнання: принтери, сканери, плотери	Дозвольна здатність	R_P	піксел
13		Швидкість друку (сканування)	V_{PR}	стор./хв.
14		Швидкість обміну з ПК	R_E	Мбіт/сек.
15		Об'єм ОЗП	V_{PRAM}	Гбайт

Параметри програмного забезпечення ІС

№ з/п	Клас програмного забезпечення	Параметр	Позначка	Од. виміру
1	Операційна система (ОС)	Розрядність ОС	C_{OS}	біт
2		Кількість ядер процесора, що підтримується	N_{COS}	шт.
3		Максимальна кількість задач, що вирішуються одночасно	N_{TOS}	шт.
4		Кількість користувачів, які можуть працювати одночасно	N_{UOS}	осіб
5		Час виконання однієї операції	T_{OS}	сек
6	Системи управління базами даних (СУБД)	Розрядність СУБД	C_{DB}	біт
7		Максимальний розмір бази даних	V_{DB}	Тбайт
8		Максимальний розмір таблиці БД	V_{DBT}	Гбайт
9		Максимальна кількість стовпців у запису	V_{DBCR}	шт.
10		Кількість типів даних, що підтримується	V_{DBDT}	шт.
11		Середній час виконання запиту	T_{DB}	сек
12	Текстові та графічні редактори, електронні таблиці	Розрядність редактора	C_E	біт
13		Кількість вбудованих функцій	N_{EF}	шт.
14		Кількість форматів документів, що підтримуються	N_{ED}	шт.
15		Максимально припустимий об'єм документу	V_{ED}	Гбайт
16	Генератори звітів	Розрядність генератора звітів	C_{RG}	біт
17		Максимальний об'єм вихідних даних	V_{RGIN}	Гбайт
18		Кількість кодувань, що підтримуються	N_{RGC}	шт.
19		Кількість форматів звітів, що підтримуються	N_{RGRF}	шт.
20		Кількість графічних форматів, що підтримуються	N_{RGGF}	шт.
21		Кількість форматів баз даних, що підтримуються	N_{RGDB}	шт.
22		Час генерації звіту	T_{RG}	кбайт/сек

Підходи до оцінки НТР, що розглядаються у [2, 4], передбачають визначення коефіцієнтів важливості окремих підсистем ІС, як експертних оцінок, із отриманням і використанням яких зазвичай виникає низка проблем, досліджених у [7], найбільш вагомими з яких є: висока трудомісткість, суб'єктивність, залежність результатів від організації експертизи і професійної компетентності експертів та ін. Тому інтегровані показники НТР для елементів ТЗ і ПЗ розраховуємо за формулами, які містять обмежену кількість параметрів елементів ІС, що характеризують об'ємні, швидкісні характеристики, та характеристики розмірності:

$$P = \frac{C}{N_p} \cdot \sum_{i=1}^{N_p} SFT_i \cdot VN_i, \quad (3)$$

де N_p – кількість параметрів, що враховуються при розрахунках;

C – параметр, що визначає розрядність, дозвільну здатність або точність;

SFT_i – параметр, що визначає швидкість, час або частоту;

VN_i – параметр, що визначає об'єм або кількість.

Кожен із членів формули (3) розраховується за формулою (2).

Формули для обчислення інтегрованих показників НТР елементів ТЗ і ПЗ: комп'ютерів і серверів P_{PC} , мережевого обладнання P_{NET} , периферійного обладнання P_p , операційних систем P_{OS} , систем управління базами даних P_{DB} , текстових редакторів і електронних таблиць P_E , генераторів звітів P_{RG} (усі позначення у формулах прийняті згідно з табл. 1, 2), записані за формулою (3), мають такий вигляд:

$$P_{PC} = \frac{1}{3} \left(\frac{f_{TP}}{f_{TP \max}} \cdot \frac{N_{CP}}{N_{CP \max}} + \frac{f_{TRAM}}{f_{TRAM \max}} \cdot \frac{V_{RAM}}{V_{RAM \max}} + \frac{S_{HDD}}{S_{HDD \max}} \cdot \frac{V_{HDD}}{V_{HDD \max}} \right) \frac{C_p}{C_{p \max}}. \quad (4)$$

$$P_{NET} = \frac{1}{2} \left(\frac{N_{PT}}{N_{PT \max}} + \frac{N_{PR}}{N_{PR \max}} \right) \frac{V_N}{V_{N \max}} \cdot \frac{C_{NET}}{C_{NET \max}}. \quad (5)$$

$$P_P = \frac{1}{2} \cdot \left(\frac{V_{PR}}{V_{PR_{\max}}} + \frac{R_E}{R_{E_{\max}}} \right) \cdot \frac{V_{P_{RAM}}}{V_{P_{RAM_{\max}}}} \cdot \frac{R_P}{R_{P_{\max}}} \quad (6)$$

$$P_{OS} = \frac{1}{3} \cdot \left(\frac{N_{COS}}{N_{COS_{\max}}} + \frac{N_{TOS}}{N_{TOS_{\max}}} + \frac{N_{UOS}}{N_{UOS_{\max}}} \right) \times \frac{C_{OS}}{C_{OS_{\max}}} \cdot \frac{T_{OS}}{T_{OS_{\max}}} \quad (7)$$

$$P_{DB} = \frac{1}{4} \cdot \left(\frac{V_{DBT}}{V_{DBT_{\max}}} + \frac{V_{DCR}}{V_{DCR_{\max}}} + \frac{V_{DBDT}}{V_{DBDT_{\max}}} + \frac{V_{DB}}{V_{DB_{\max}}} \right) \times \frac{T_{DB}}{T_{DB_{\max}}} \cdot \frac{C_{DB}}{C_{DB_{\max}}} \quad (8)$$

$$P_E = \frac{1}{3} \cdot \left(\frac{N_{EF}}{N_{EF_{\max}}} + \frac{N_{ED}}{N_{ED_{\max}}} + \frac{V_{ED}}{V_{ED_{\max}}} \right) \times \frac{T_{OS}}{T_{OS_{\max}}} \cdot \frac{C_E}{C_{E_{\max}}} \quad (9)$$

$$P_{RG} = \frac{1}{5} \cdot \left(\frac{N_{RGC}}{N_{RGC_{\max}}} + \frac{N_{RGF}}{N_{RGF_{\max}}} + \frac{N_{RGGF}}{N_{RGGF_{\max}}} + \frac{N_{RGDB}}{N_{RGDB_{\max}}} + \frac{V_{RGIN}}{V_{RGIN_{\max}}} \right) \cdot \frac{T_{RG}}{T_{RG_{\max}}} \cdot \frac{C_{RG}}{C_{RG_{\max}}} \quad (10)$$

Для елементів МЗ інтегровані показники розраховано за формулою:

$$P_M = \frac{N_{NM}}{N_{NM_{\max}}} \cdot \frac{P_{NM}}{P_{NM_{\max}}} \cdot \frac{T_{NM}}{T_{NM_{\max}}} \quad (11)$$

де N_{NM} – кількість методів вирішення задачі, шт; P_{NM} – точність розрахунків, %; T_{NM} – час вирішення задачі, сек.

Зведемо інтегровані показники НТР для елементів ТЗ, ПЗ і МЗ у вектор:

$$P = \langle \overline{P_{PC}}, \overline{P_{NET}}, \overline{P_P}, \overline{P_{OS}}, \overline{P_{PC}}, \overline{P_{DB}}, \overline{P_E}, \overline{P_{RG}}, \overline{P_M} \rangle, \quad (12)$$

де $\overline{P_{PC}}, \overline{P_{NET}}, \overline{P_P}, \overline{P_{OS}}, \overline{P_{PC}}, \overline{P_{DB}}, \overline{P_E}, \overline{P_{RG}}, \overline{P_M}$ – відповідно вектори параметрів ТЗ, ПЗ і МЗ.

Указані у (12) вектори містять відповідно $q_{PC}, q_{NET}, q_P, q_{OS}, q_{DB}, q_E, q_{RG}, q_M$ елементів, які розраховано за формулами (4) – (11).

Параметри складових ІС зв'язані між собою в такий спосіб: математичне забезпечення висуває вимоги до програмного забезпечення, а програмне забезпечення у свою чергу – до технічного забезпечення [6]. Відобразимо це у вигляді матриць зв'язків R_{SS}^{TS} і R_{SS}^{MS} між ТЗ, ПЗ та МЗ інформаційної системи:

$$R_{SS}^{TS} = \begin{matrix} & 1 & \dots & i & & 1 & \dots & k \\ \begin{matrix} 1 \\ \dots \\ j \end{matrix} & \begin{bmatrix} r_{11} & \dots & r_{1i} \\ \dots & \dots & \dots \\ r_{j1} & \dots & r_{ji} \end{bmatrix} & R_{SS}^{MS} = \dots & \begin{bmatrix} r_{11} & \dots & r_{1k} \\ \dots & \dots & \dots \\ r_{j1} & \dots & r_{jk} \end{bmatrix}, \quad (13) \end{matrix}$$

де i, j, k – відповідно кількість показників технічного (TS), програмного (SS) та математичного (MS) забезпечення ІС:

$$i = q_{PC} + q_{NET} + q_P,$$

$$j = q_{OS} + q_{DB} + q_E + q_{RG}, \quad k = q_M.$$

Елементи матриць R_{SS}^{TS} і R_{SS}^{MS} розраховано за формулами:

$$r_{ji} = \frac{Zeq_{ji}}{Zus_{ji}}, \quad r_{jk} = \frac{Heq_{jk}}{Hus_{jk}}, \quad (14)$$

де Zeq_{ji}, Zus_{ji} – відповідно необхідне та фактичне значення i -го параметра елемента ТЗ, який використовується j -м елементом ПЗ;

Heq_{jk}, Hus_{jk} – відповідно необхідне та фактичне значення k -го параметра елемента МЗ, який використовує j -й елемент ПЗ.

Аналіз матриць R_{SS}^{TS} і R_{SS}^{MS} дозволяє визначити рівень взаємодії ТЗ, ПЗ та МЗ інформаційної системи ЕО. Так, ступінь розрідженості матриць R_{SS}^{TS} і R_{SS}^{MS} визначає питому кількість зв'язків між об'єктами ІС. Властивості визначника матриць дозволяють виявити критичні елементи ІС, тобто такі, що ніколи не використовуються. Якщо у матриці є нульовий рядок або стовпець, її визначник дорівнює нулю, і, таким чином, відповідні складові ТЗ, ПЗ і/або МЗ не взаємодіють.

Отже, загальний НТР ІС визначимо за формулою:

$$Q = \left| \left[\left(R_{SS}^{TS} \cdot P_{TS} \right) \cdot \left(R_{SS}^{MS} \cdot P_{MS} \right) \right] \cdot P_{SS} \right|, \quad (15)$$

де P_{TS}, P_{MS} – відповідно вектори параметрів ТЗ та МЗ. Управління розвитком ІС на підставі показників НТР сформулюємо як задачу максимізації значень інтегрованих показників ТЗ, ПЗ і МЗ одночасно із максимізацією взаємодії їх складових:

$$|P| \rightarrow \sqrt{q_{PC} + q_{NET} + q_P + q_{OS} + q_{DB} + q_E + q_{RG} + q_M}, \quad (16)$$

$$\|R_{SS}^{TS}\|_e \rightarrow \sqrt{i \cdot j}, \quad (17)$$

$$\|R_{SS}^{MS}\|_e \rightarrow \sqrt{j \cdot k}, \quad (18)$$

де $\| \cdot \|$ – норма вектора; $\| \cdot \|_e$ – евклідова норма матриці.

Задача (16) реалізується шляхом оновлення елементів ТЗ, ПЗ та МЗ інформаційної системи згідно із сучасними досягненнями науки і техніки. Забезпечення умов (17) і (18) досягається шляхом реінжинірингу бізнес-процесів управління економічного об'єкта, реінжинірингу структури ІС, а також підвищенням рівня узгодженості параметрів ТЗ, ПЗ і МЗ.

Реалізація процесу управління передбачає наявність прямого та зворотного зв'язків [8]. Як сигнали зворотного зв'язку доцільно використовувати показники НТР ІС, витрати на розвиток та утримання ІС, отримані вигоди (прибуток або економію) від її використання.

ВИСНОВКИ

Ефективне управління розвитком інформаційної ІС можливе за умови забезпечення її науково-технічного

рівня, який враховує одиночні й інтегровані показники технічного, програмного та математичного забезпечення, а також ступінь їх взаємодії. Для забезпечення прозорості та об'єктивної процедури управління на основі НТР слід використовувати обмежену кількість параметрів елементів ІС, що характеризують три виміри: об'єм (кількість), частоту (швидкість або час) і розрядність (дозвільну здатність або точність). ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Cassidy A.** A Practical Guide to Information Systems Strategic Planning / Anita Cassidy. – 2-nd Edition. – New York : Taylor & Francis Group, 2006. – 395 p.
2. АСУ на промышленном предприятии: Методы создания: Справочник / С. Б. Михалев, Р. С. Седегов, А. С. Гринберг и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Энергоатомиздат, 1989. – 400 с.: ил.

3. **Бугорский В. Н.** Сетевая экономика и проектирование информационных систем / В. Н. Бугорский, Р. В. Соколов. – СПб. : Питер, 2007. – 320 с.; ил.

4. **Андрienko В. Н.** Модели реинжиниринга систем управления. – Донецк : ДонНУ, 2001. – 180 с.

5. The Vest Pocket Guide to Information Technology. – Second Edition / Jae K. Shim, Joel G. Siegel. – New York : John Wiley & Sons, Inc. – 2005. – 384 p.

6. **Иванов Н. Н.** Экономическая кибернетика : [учебник] / Н. Н. Иванов, В. М. Порожня, В. К. Галицын, С. Ф. Лазарева / Донецкий национальный ун-т. Кафедра экономической кибернетики. – Донецк : Юго-Восток. – 2007. – Т. 2, кн. 3: Информационные системы и технологии в экономике (кн. 3). – 209 с.

7. **Орлов А. И.** Экспертные оценки / А. И. Орлов // Западская лаборатория. – 1996. – Т. 62. – № 1. – С. 54 – 60.

8. Экономическая кибернетика [Текст] : учебник для студ. вузов, обуч. по спец. «Экономическая кибернетика». – Донецк : Юго-Восток Лтд, 2005. – 502 с.

УДК 378.147

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ

ЕФРЕМОВА Л. В., РОМАНЕЦ И. В.

УДК 378.147

Ефремова Л. В., Романец И. В. Проблемы формирования инновационной модели образования

В статье с помощью анкетирования определены наиболее важные коммуникативные компетенции выпускника, разработаны рекомендации по усилению образовательного уровня студентов на основе развития профессиональных и коммуникативных компетенций.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, коммуникативные компетенции, инновационные образовательные технологии.

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Формул.:** 4. **Библ.:** 12.

Ефремова Людмила Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Романец Инна Викторовна – магистрант, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: romanets_inn@mail.ru

УДК 378.147

Ефремова Л. В., Романец И. В. Проблеми формування інноваційної моделі освіти

У статті за допомогою анкетування визначено найважливіші комунікативні компетенції випускника, розроблено рекомендації з посилення освітнього рівня студентів на основі розвитку професійних і комунікативних компетенцій.

Ключові слова: знання, уміння, навички, комунікативні компетенції, інноваційні освітні технології.

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 12.

Ефремова Людмила Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Романец Інна Вікторівна – магістрант, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: romanets_inn@mail.ru

UDC 378.147

Yefremova L. V., Romanets I. V. Problems of Formation of an Innovation Model of Education

The article identifies (with the help of questionnaires) the most important communicative competences of a graduate and develops recommendations on strengthening the education level of students on the basis of development of professional and communicative competences.

Key words: knowledge, skills, communicative competences, innovation technologies of education.

Pic.: 3. **Tabl.:** 3. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 12.

Yefremova Lyudmila V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Romanets Inna V. – Graduate Student, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: romanets_inn@mail.ru

Человеческий капитал в современных условиях и на ближайшее будущее остается единственным фактором, развитие которого имеет достаточно обширный ресурс как по количественным, так и качественным параметрам. Преимущество одного человека по сравнению с другим наиболее полно выражается в его знаниях, умениях и навыках. Компании, занимающиеся подбором кадров, постоянно сталкиваются с определен-

ными трудностями. Они связаны, во-первых, с отставанием темпов развития рынка кадров от темпов развития бизнеса, а во-вторых, с тем, что существующая система образования позволяет студентам получать профессиональные знания, но не развивает умения и навыки.

Адаптация выпускников вуза к реальным требованиям рынка труда, а также их дальнейшее обучение работодателями приводит к значительным финансовым

рівня, який враховує одиночні й інтегровані показники технічного, програмного та математичного забезпечення, а також ступінь їх взаємодії. Для забезпечення прозорості та об'єктивної процедури управління на основі НТР слід використовувати обмежену кількість параметрів елементів ІС, що характеризують три виміри: об'єм (кількість), частоту (швидкість або час) і розрядність (дозвільну здатність або точність). ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Cassidy A.** A Practical Guide to Information Systems Strategic Planning / Anita Cassidy. – 2-nd Edition. – New York : Taylor & Francis Group, 2006. – 395 p.
2. АСУ на промышленном предприятии: Методы создания: Справочник / С. Б. Михалев, Р. С. Седегов, А. С. Гринберг и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Энергоатомиздат, 1989. – 400 с.: ил.

3. **Бугорский В. Н.** Сетевая экономика и проектирование информационных систем / В. Н. Бугорский, Р. В. Соколов. – СПб. : Питер, 2007. – 320 с.; ил.

4. **Андрюченко В. Н.** Модели реинжиниринга систем управления. – Донецк : ДонНУ, 2001. – 180 с.

5. The Vest Pocket Guide to Information Technology. – Second Edition / Jae K. Shim, Joel G. Siegel. – New York : John Wiley & Sons, Inc. – 2005. – 384 p.

6. **Иванов Н. Н.** Экономическая кибернетика : [учебник] / Н. Н. Иванов, В. М. Порожня, В. К. Галицын, С. Ф. Лазарева / Донецкий национальный ун-т. Кафедра экономической кибернетики. – Донецк : Юго-Восток. – 2007. – Т. 2, кн. 3: Информационные системы и технологии в экономике (кн. 3). – 209 с.

7. **Орлов А. И.** Экспертные оценки / А. И. Орлов // Западская лаборатория. – 1996. – Т. 62. – № 1. – С. 54 – 60.

8. Экономическая кибернетика [Текст] : учебник для студ. вузов, обуч. по спец. «Экономическая кибернетика». – Донецк : Юго-Восток Лтд, 2005. – 502 с.

УДК 378.147

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАНИЯ

ЕФРЕМОВА Л. В., РОМАНЕЦ И. В.

УДК 378.147

Ефремова Л. В., Романец И. В. Проблемы формирования инновационной модели образования

В статье с помощью анкетирования определены наиболее важные коммуникативные компетенции выпускника, разработаны рекомендации по усилению образовательного уровня студентов на основе развития профессиональных и коммуникативных компетенций.

Ключевые слова: знания, умения, навыки, коммуникативные компетенции, инновационные образовательные технологии.

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Формул.:** 4. **Библ.:** 12.

Ефремова Людмила Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

Романец Инна Викторовна – магистрант, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: romanets_inn@mail.ru

УДК 378.147

Ефремова Л. В., Романец И. В. Проблеми формування інноваційної моделі освіти

У статті за допомогою анкетування визначено найважливіші комунікативні компетенції випускника, розроблено рекомендації з посилення освітнього рівня студентів на основі розвитку професійних і комунікативних компетенцій.

Ключові слова: знання, уміння, навички, комунікативні компетенції, інноваційні освітні технології.

Рис.: 3. **Табл.:** 3. **Формул.:** 4. **Бібл.:** 12.

Ефремова Людмила Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Романец Інна Вікторівна – магістрант, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: romanets_inn@mail.ru

UDC 378.147

Yefremova L. V., Romanets I. V. Problems of Formation of an Innovation Model of Education

The article identifies (with the help of questionnaires) the most important communicative competences of a graduate and develops recommendations on strengthening the education level of students on the basis of development of professional and communicative competences.

Key words: knowledge, skills, communicative competences, innovation technologies of education.

Pic.: 3. **Tabl.:** 3. **Formulae:** 4. **Bibl.:** 12.

Yefremova Lyudmila V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

Romanets Inna V. – Graduate Student, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: romanets_inn@mail.ru

Человеческий капитал в современных условиях и на ближайшее будущее остается единственным фактором, развитие которого имеет достаточно обширный ресурс как по количественным, так и качественным параметрам. Преимущество одного человека по сравнению с другим наиболее полно выражается в его знаниях, умениях и навыках. Компании, занимающиеся подбором кадров, постоянно сталкиваются с определен-

ными трудностями. Они связаны, во-первых, с отставанием темпов развития рынка кадров от темпов развития бизнеса, а во-вторых, с тем, что существующая система образования позволяет студентам получать профессиональные знания, но не развивает умения и навыки.

Адаптация выпускников вуза к реальным требованиям рынка труда, а также их дальнейшее обучение работодателями приводит к значительным финансовым

и временным затратам для обеих сторон. Наряду с этим успех выпускника на рынке труда зависит также и от коммуникативных компетенций, то есть умения вступать в процесс общения и устанавливать деловые контакты, связи и отношения. [5]

Цель исследования: определение наиболее важных коммуникативных компетенций выпускника, а также разработка рекомендаций по усилению образовательного уровня студентов с помощью синергетического эффекта, включающего профессиональные и коммуникативные компетенции.

Если рассматривать систему образования как процесс производства, то выпускник вуза может выступать в ней «продуктом», при этом «средствами труда» являются лекции, практики, индивидуальные занятия, а «предметами труда» – знания, умения и навыки студентов.

В Украине на сегодняшний день большинство работодателей отзывается об ухудшающемся качестве образования выпускников вузов. [12] Одной из причин можно назвать неиспользование в процессе производства качественного образовательного «продукта» таких «средств труда», как инновационные образовательные технологии. Во-вторых, деятельность субъектов образовательного процесса направляется в отношении не тех «предметов труда», т. е. развиваются только профессиональные знания без учета развития умений и навыков.

Изучение вопросов компетентностно ориентированного подхода в образовании на сегодняшний день занимает значимое место в трудах ученых. [2, 8] Но недостаточно исследованными остаются проблемы

определения коммуникативных компетенций, которые являются необходимыми для современного выпускника с точки зрения работодателя.

Исследование предполагает несколько этапов:

1) анкетирование работодателей и студентов;

2) расчет согласованности их суждений;

3) количественный и качественный анализ результатов анкетирования;

4) определение необходимых коммуникативных компетенций выпускника вуза с точки зрения работодателя;

5) предложение рекомендаций относительно развития коммуникативных компетенций студентов путем внедрения инновационных образовательных технологий.

Для определения наиболее важных компетенций выпускника вуза проведено анкетирование, в ходе которого было опрошено более пятидесяти человек. Анкетирование позволило определить важность двадцати предложенных качеств по 5-ти бальной шкале и выбрать из них три наиболее значимые для каждого анкетированного. Пример анкеты приведен в *табл. 1*.

Известно, что профессиональные характеристики специалиста являются проявлением определенного набора знаний, умений, навыков, а также коммуникативных компетенций. Для понимания сущности данных категорий необходимо раскрыть их глубинный смысл.

Под знаниями понимается осознанно воспринятая человеком и фиксированная в его памяти информация об объективной действительности. Умение – это промежуточный этап овладения новым способом

Таблица 1

Пример анкеты

Качество молодого специалиста-выпускника	Важность
Наличие диплома о высшем образовании	0 1 2 3 4 5
Хорошие оценки в дипломе или наличие красного диплома	0 1 2 3 4 5
Уровень профессиональной общетеоретической подготовки	0 1 2 3 4 5
Уровень практических знаний и умений	0 1 2 3 4 5
Владение иностранным языком	0 1 2 3 4 5
Уровень работы на компьютере	0 1 2 3 4 5
Наличие аналитического мышления	0 1 2 3 4 5
Осведомленность в смежных областях полученной специальности	0 1 2 3 4 5
Способность работать в коллективе	0 1 2 3 4 5
Способность быстро адаптироваться к новым ситуациям	0 1 2 3 4 5
Умение эффективно управлять своим временем	0 1 2 3 4 5
Готовность и способность к дальнейшему обучению и саморазвитию	0 1 2 3 4 5
Нацеленность на карьерный рост и профессиональное развитие	0 1 2 3 4 5
Способность эффективно представлять себя и результаты труда	0 1 2 3 4 5
Способности к управлению персоналом	0 1 2 3 4 5
Умение держать эмоции под контролем в стрессовых ситуациях	0 1 2 3 4 5
Умение формулировать свою точку зрения	0 1 2 3 4 5
Способность к критике и ее восприятие	0 1 2 3 4 5
Способность к самостоятельному решению проблем	0 1 2 3 4 5
Способность строить поведение в соответствии с миссией компании	0 1 2 3 4 5

действия, основаным на каком-либо правиле и соответствующим правильному использованию знания в процессе решения определенного класса задач, но еще не достигшего уровня навыка. Навык – это «действие, сформированное путем повторения, характеризующееся высокой степенью освоения и отсутствием поэлементной сознательной регуляции и контроля». [4, 7, 10]

Перед анализом результатов анкетирования необходимо рассчитать согласованность мнений двух опрашиваемых сторон – студентов и работодателей с целью определения уровня понимания студентами тех качеств выпускника вуза, которые высоко оцениваются работодателями.

Оценка согласованности суждений проводилась с помощью ранговой корреляции Спирмена – метода, который используется для статистического изучения связи между явлениями.

Расчет коэффициента ранговой корреляции Спирмена включает этапы:

1) присвоение каждой из компетенций выпускника соответствующего ранга в зависимости от ее значимости для двух выборок: студентов (X) и работодателей (Y);

2) определение разности рангов, возведение ее в квадрат и суммирование полученных значений;

3) вычисление коэффициента корреляции рангов по формуле (1);

4) с помощью случайной величины (T), вычисленной по статистике Стьюдента, и табличного значения показателя Стьюдента ($T_{табл}$) находим вероятность, с которой можно принять одну из гипотез, определенных при расчете ранговой корреляции Стьюдента [6].

$$r = 1 - 6 \frac{\sum d^2}{n(n^2 - 1)}, \quad (1)$$

где r – коэффициент ранговой корреляции; $\sum d^2$ – сумма квадратов разностей рангов; n – число парных наблюдений.

Приведем расчет коэффициента ранговой корреляции в табл. 2.

Метод ранговой корреляции Спирмена предполагает наличие двух гипотез, одну из которых можно принять: $H = 0$ означает, что корреляции между суждениями нет, $H \neq 0$ – мнения студентов и работодателей совпадают.

Определим коэффициент ранговой корреляции Спирмена:

$$r = 1 - 6 \frac{329}{20^3 - 20} = 0,7526.$$

Значение этого коэффициента позволяет найти случайную величину T (2):

$$T = r \cdot \frac{\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r^2}}. \quad (2)$$

Результат определения случайной величины T :

$$T = 0,7562 \cdot \frac{\sqrt{20-2}}{\sqrt{1-0,7562^2}} = 4,85.$$

Для принятия одной из гипотез необходимо значение T сравнить с его табличным показателем ($T_{табл}$).

Табличное значение, определенное с помощью таблицы распределения Стьюдента [6], равно 2,101. Поскольку $T > T_{табл}$ ($4,85 > 2,101$), делаем вывод о том, что с вероятностью 95% можно говорить о согласованности суждений студентов и работодателей.

Вышеприведенные расчеты позволяют осуществить анализ результатов исследования. Сопоставление мнений работодателей и студентов относительно наиболее важных характеристик выпускника представлено на рис. 1.

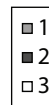
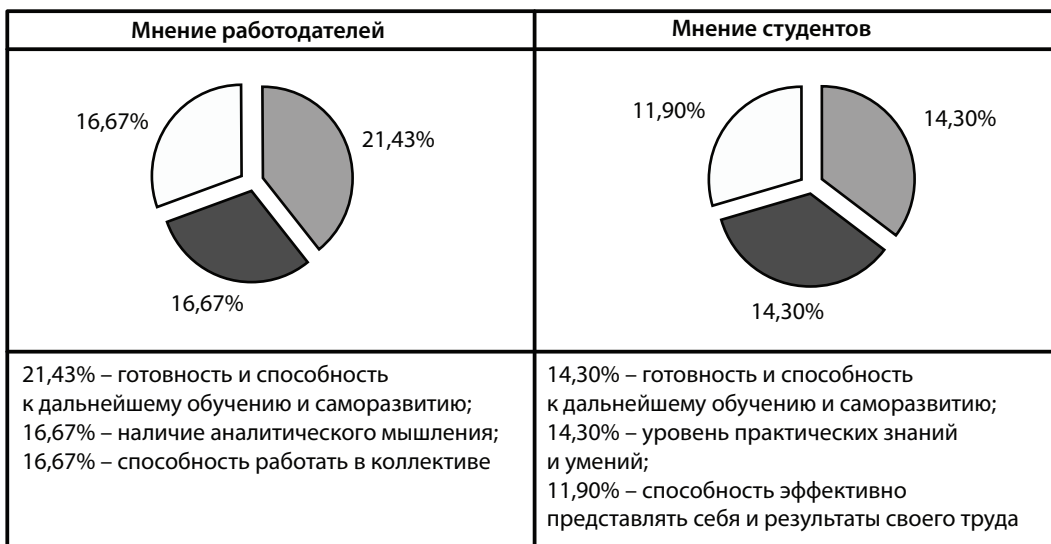
Профессиональные компетенции выпускников вузов, сущность которых рассмотрена и приведена выше, можно представить в виде пирамиды, которую назовем «Пирамида знаний, умений и навыков» («Пирамида ЗУН») (рис. 2).

Расположение знаний, умений и навыков в «Пирамиде ЗУН» исходит из смысла понятий, приведенных выше, а также из компетенций выпускников, которые получены по результатам анкетирования. «Пирамида ЗУН» позволяет наглядно представить классификацию наиболее оптимальных профессиональных компетенций выпускника.

Таблица 2

Расчет коэффициента ранговой корреляции Спирмена

Компетенции выпускника	Количественное выражение значимости компетенций		Присвоение рангов		Квадрат разности рангов (dx - dy) ²
	Студенты (X)	Работодатели (Y)	ранг X, dx	ранг Y, dy	
1	99	84	14	6	64
2	62	65	1	1	0
3	84	92	4	10	36
4	93	89	10	8	4
5	89	65	7	1	36
6	95	92	11	10	1
7	93	95	10	12	4
8	86	66	5	2	9
9	92	95	9	12	9
10	98	93	13	11	4
11	92	90	9	9	0
12	98	95	13	12	1
13	96	84	12	6	36
14	98	84	13	6	49
15	81	66	3	2	1
16	90	80	8	5	9
17	96	86	12	7	25
18	87	77	6	4	4
19	96	84	12	6	36
20	75	75	2	3	1
					329

Рис. 1. Наиболее важные характеристики выпускника

Рис. 2. «Пирамида ЗУН»

Но не только профессиональные качества важны на рынке труда. Исследования показывают, что успех человека только на 15% зависит от знаний, умений и навыков. Остальные 85% формируются его коммуникативными способностями. [1]

На наш взгляд, наиболее интересной классификацией коммуникативных компетенций является классификация, предложенная специалистами Бизнес-центра «ИНЖЕК» в рамках тренинга «Секреты профессиональных переговорщиков». [11]

Любой процесс общения можно рассматривать как последовательность этапов, поэтому классификацию коммуникативных компетенций представим в зависимости от них:

1. Подготовка к процессу коммуникации: способность расставлять приоритеты; способность ставить цель, выделять задачи; положительный настрой на результаты переговоров;
2. Выявление мотивов, интересов и позиции партнера: концентрация внимания на собеседнике; способ-

ность задавать вопросы, наблюдать и учитывать особенности собеседника.

3. Презентация предложений, изложение необходимой информации, ее аргументирование: использование речевых стратегий; способность связывать цель коммуникационного процесса с выгодами собеседника; использование методов убеждения.

4. Работа с сомнениями и возражениями: способности сохранять спокойствие и самообладание; альтернативная трактовка возражений.

5. Поиск компромиссных и альтернативных решений: быстрая реакция на изменяющуюся ситуацию; самостоятельное принятие решений.

6. Завершающий этап процесса коммуникации: подведение итогов коммуникационного процесса; способности к правильному прощанию;

7. Анализ коммуникационного процесса: анализ своей работы со стороны независимого лица; способности извлекать уроки из ошибок.

Исходя из тех качеств выпускника вуза, которые работодатели и студенты оценили, как наиболее важные, предложим коммуникативные компетенции, которые способствуют развитию данных знаний, умений и навыков. Графически это можно представить с помощью рис. 3.

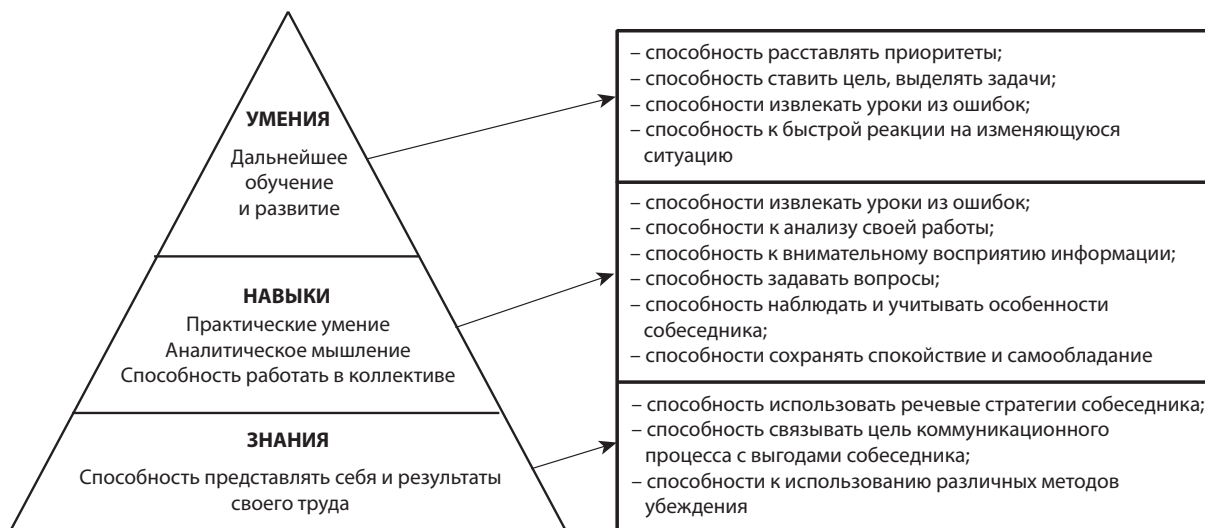

Рис. 3. Соотношение необходимых знаний, умений и навыков с коммуникативными компетенциями

Бесспорно, все коммуникативные компетенции очень важны, однако в данном исследовании приведены в качестве основных только те из них, которые, по мнению работодателей и студентов, наиболее необходимы современным выпускникам.

Коммуникативные компетенции студентов могут быть наилучшим образом развиты или скорректированы с помощью специальных обучающих технологий. Более того, современное состояние качества обучения и требования рынка труда предполагают внедрение научно обоснованных и проверенных нововведений в технологии обучения. [3]

Было доказано, что при лекционной подаче материала усваивается не более 20% информации. При этом в дискуссионном обучении – 75%, а в деловой игре – около 90%. Исследования показывают, что введение и

широкое использование деловых игр в вузах позволяет уменьшить отводимое на изучение некоторых дисциплин время на 30 – 50%. [9]

ВЫВОДЫ

С целью развития коммуникативных компетенций, которые соответствуют определенным знаниям, умениям и навыкам, указанным на рис. 3, можно предложить следующие инновационные образовательные технологии (табл. 3). ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Зенирова А. Оценка коммуникативных способностей / А. Зенирова // Kadrovik.ru. – 2011. – № 11.
2. Байденко В. И. Выявление состава компетенций вузов: методическое пособие / В. И. Байденко. – М., 2006.
3. Ефремова Л. В. Инновационные подходы к обучением технологиям / Л. В. Ефремова, С. Л. Ефремов // Бизнес Информ. – 2011.
4. Харламов И. Ф. Педагогика. – 2-е изд., перераб. и доп. / И. Ф. Харламов. – М.: Высшая школа, 1990.
5. Как компании борются с кадровым голодом // Кадриль. – 2008. – № 10.
6. Поляков Л. Е. Коэффициент ранговой корреляции Спирмена / Л. Е. Поляков // www.eduhmao.ru, 1971.
7. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.

8. Чернишов О. Упровадження компетентнісного підходу / О. Чернишов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvita.ua>

9. Панфилова А. П. Деловая коммуникация в профессиональной деятельности: Уч. пособие. / А. П. Панфилова. – СПб.: Знание, 1999. – 496 с.

10. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. / И. П. Подласый. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 576 с.

11. Рабочая тетрадь по курсу «Переговоры. Секреты профессиональных переговорщиков», тренер Ефремов С. Л. – Харьков, 2011.

12. Ракова Л. Н., Торкіна В. Випускники на ринку праці України: актуальні питання дослідження. Економіка /5. Управление трудовыми ресурсами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rusnauka.com>

Иновационные образовательные технологии

№ п/п	Знания, умения и навыки	Иновационные образовательные технологии
1	Способность представлять себя и результаты своего труда	1. Организация диалогов «преподаватель-студент», «студент-студент». 2. Использование студентами презентаций, графических представлений, выступлений. 3. Моделирование ситуаций, требующих использования аргументов и убеждений
2	Способность работать в коллективе	1. Организация работы студентов в группах, парах. 2. Моделирование проблемных ситуаций и поиск мирных путей выхода из них. 3. Организация диалогов, требующих выделения и анализа ключевых фраз и слов собеседника
3	Наличие аналитического мышления	1. Углубленный анализ учебного материала. 2. Работа над ошибками и результатами работы
4	Практические профессиональные умения	1. Углубленный анализ учебного материала. 2. Работа над ошибками и результатами работы. 3. Организация диалогов, требующих выделения и анализа ключевых фраз и слов собеседника. 4. Организация ситуаций, направленных на поиск отличий в знаниях студентов, в их ответах, презентациях, работах
5	Готовность и способность к дальнейшему обучению и саморазвитию	1. Работа над ошибками и результатами работы. 2. Моделирование ситуаций, требующих расстановки приоритетов. 3. Поэтапное решение проблем с выделением необходимых целей и задач

УДК 368.1

СИСТЕМА ИНСТРУМЕНТІВ ОЦІНКИ ФІНАНСОВИХ І НЕФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ

РОМЕНСЬКА А. С.

УДК 368.1

Роменська А. С. Система інструментів оцінки фінансових і нефінансових ресурсів страхової компанії

У даній статті досліджується проблематика фінансового аналізу страхової компанії в умовах зовнішнього та внутрішнього середовища, що постійно змінюються. На основі вивчення вітчизняних і зарубіжних підходів виділено систему показників, призначену для оцінки ефективності управління ресурсами страхової компанії. Фінансовий аналіз розглядається як інструмент управління, за допомогою якого підвищується ефективність управлінських дій, спрямованих на задоволення інтересів власників у збільшенні ринкової вартості страхової компанії. Дані показники є аналітичними інструментами, які застосовуються в управлінні фінансовими і нефінансовими ресурсами страховика.

Ключові слова: страхова компанія, інструменти, управління, ефективність, ресурси, показники

Табл.: 4. **Бібл.:** 8.

Роменська Анна Сергіївна – аспірантка, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: Anna_romenskaya@mai.ru

УДК 368.1

UDC 368.1

Romenskaya A. S. Система инструментов оценки финансовых и нефинансовых ресурсов страховой компании

Romenskaya A. S. System of Tools for Assessment of Financial and Non-financial Resources of an Insurance Company

В данной статье исследуется проблематика финансового анализа страховой компании в постоянно изменяющихся условиях внешней и внутренней среды. На основе изучения отечественных и зарубежных подходов выделена система показателей, предназначенная для оценки эффективности управления ресурсами страховой компании. Финансовый анализ рассматривается в качестве инструмента управления, с помощью которого повышается эффективность управленческих действий, направленных на удовлетворение интересов собственников в увеличении рыночной стоимости страховой компании. Данные показатели являются аналитическими инструментами, применяемыми в управлении финансовыми и нефинансовыми ресурсами страховщика.

The article studies problems of financial analysis of an insurance company under conditions of the constantly changing external and internal environment. A system of indicators designed for assessment of efficiency of management of insurance company resources is singled out on the basis of study of domestic and foreign approaches. Financial analysis is considered as a management tool, which helps to increase efficiency of management actions directed at satisfaction of interests of proprietors in growth of market value of an insurance company. These indicators are analytical tools that are used in management of financial and non-financial resources of an insurer.

Ключевые слова: страховая компания, инструменты, управление, эффективность, ресурсы, показатели.

Key words: insurance company, tools, management, efficiency, resources, indicators.

Табл.: 4. **Библ.:** 8.

Табл.: 4. **Bibl.:** 8.

Роменская Анна Сергеевна – аспирантка, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

Romenskaya Anna S.– Postgraduate Student, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: Anna_romenskaya@mai.ru

E-mail: Anna_romenskaya@mai.ru

Иновационные образовательные технологии

№ п/п	Знания, умения и навыки	Иновационные образовательные технологии
1	Способность представлять себя и результаты своего труда	1. Организация диалогов «преподаватель-студент», «студент-студент». 2. Использование студентами презентаций, графических представлений, выступлений. 3. Моделирование ситуаций, требующих использования аргументов и убеждений
2	Способность работать в коллективе	1. Организация работы студентов в группах, парах. 2. Моделирование проблемных ситуаций и поиск мирных путей выхода из них. 3. Организация диалогов, требующих выделения и анализа ключевых фраз и слов собеседника
3	Наличие аналитического мышления	1. Углубленный анализ учебного материала. 2. Работа над ошибками и результатами работы
4	Практические профессиональные умения	1. Углубленный анализ учебного материала. 2. Работа над ошибками и результатами работы. 3. Организация диалогов, требующих выделения и анализа ключевых фраз и слов собеседника. 4. Организация ситуаций, направленных на поиск отличий в знаниях студентов, в их ответах, презентациях, работах
5	Готовность и способность к дальнейшему обучению и саморазвитию	1. Работа над ошибками и результатами работы. 2. Моделирование ситуаций, требующих расстановки приоритетов. 3. Поэтапное решение проблем с выделением необходимых целей и задач

УДК 368.1

СИСТЕМА ИНСТРУМЕНТІВ ОЦІНКИ ФІНАНСОВИХ І НЕФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ

РОМЕНСЬКА А. С.

УДК 368.1

Роменська А. С. Система інструментів оцінки фінансових і нефінансових ресурсів страхової компанії

У даній статті досліджується проблематика фінансового аналізу страхової компанії в умовах зовнішнього та внутрішнього середовища, що постійно змінюються. На основі вивчення вітчизняних і зарубіжних підходів виділено систему показників, призначену для оцінки ефективності управління ресурсами страхової компанії. Фінансовий аналіз розглядається як інструмент управління, за допомогою якого підвищується ефективність управлінських дій, спрямованих на задоволення інтересів власників у збільшенні ринкової вартості страхової компанії. Дані показники є аналітичними інструментами, які застосовуються в управлінні фінансовими і нефінансовими ресурсами страховика.

Ключові слова: страхова компанія, інструменти, управління, ефективність, ресурси, показники

Табл.: 4. **Бібл.:** 8.

Роменська Анна Сергіївна – аспірантка, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: Anna_romenskaya@mai.ru

УДК 368.1

UDC 368.1

Romenskaya A. S. Система инструментов оценки финансовых и нефинансовых ресурсов страховой компании

Romenskaya A. S. System of Tools for Assessment of Financial and Non-financial Resources of an Insurance Company

В данной статье исследуется проблематика финансового анализа страховой компании в постоянно изменяющихся условиях внешней и внутренней среды. На основе изучения отечественных и зарубежных подходов выделена система показателей, предназначенная для оценки эффективности управления ресурсами страховой компании. Финансовый анализ рассматривается в качестве инструмента управления, с помощью которого повышается эффективность управленческих действий, направленных на удовлетворение интересов собственников в увеличении рыночной стоимости страховой компании. Данные показатели являются аналитическими инструментами, применяемыми в управлении финансовыми и нефинансовыми ресурсами страховщика.

The article studies problems of financial analysis of an insurance company under conditions of the constantly changing external and internal environment. A system of indicators designed for assessment of efficiency of management of insurance company resources is singled out on the basis of study of domestic and foreign approaches. Financial analysis is considered as a management tool, which helps to increase efficiency of management actions directed at satisfaction of interests of proprietors in growth of market value of an insurance company. These indicators are analytical tools that are used in management of financial and non-financial resources of an insurer.

Ключевые слова: страховая компания, инструменты, управление, эффективность, ресурсы, показатели.

Key words: insurance company, tools, management, efficiency, resources, indicators.

Табл.: 4. **Библ.:** 8.

Табл.: 4. **Библ.:** 8.

Роменская Анна Сергеевна – аспирантка, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

Romenskaya Anna S.– Postgraduate Student, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: Anna_romenskaya@mai.ru

E-mail: Anna_romenskaya@mai.ru

В умовах кризи кон'юнктури страхового ринку України, збереження високого рівня цінової конкуренції і витрат на продаж страхових продуктів, зниження потенціалу зростання ділової активності компаній актуальною є проблема пошуку інструментів ефективного управління ресурсами компаній. Нові підходи до управління, орієнтованого на ефективне використання наявної ресурсної бази компаній, складають інноваційну основу їх виживання і подальшого розвитку.

Власникам компаній і їх менеджменту необхідно змінити систему поглядів і практику управління компанією виходячи з характеру процесів у політиці, економіці та бізнесі, які посилюють рівень невизначеності і негативно відбиваються на якості управлінських рішень. Найважливішою сферою управління в страховому бізнесі є управління ресурсами компанії, джерелом обґрунтованих рішень якого виступають аналітичні інструменти.

Доказом недостатньо ефективного управління страховими компаніями України служить така інформація. У 2011 р. з 442 страхових компаній на перших 100 страховиків доводилося 92% всіх премій по ринку, другі 100 компаній збрали ще 7% премій по ринку, а на решту 242 компанії припадає 1% премій (табл. 1).

Вивченням аналітичних процедур в управлінні займається багато вчених, серед яких слід виділити Шеремета А., Ковальова В., Бернштейна Л., Щіборщ К., Орланюк-Малицьку Л., Архипова Г., Юлдашева Р., Білик М., Шурик М. У роботах зазначених авторів розглянуто систему показників оцінки фінансового стану компанії, представлено аналітичні процедури та коефіцієнти, дається характеристика інструментів аналізу як елемента механізму управління. Недивлячись на дослідження теми, що розглядається, питання потребує вивчення процесу аналізу формування ресурсів з урахуванням особливостей роботи на страховому ринку України.

Метою статті є вивчення та системне об'єднання аналітичних інструментів, що дозволяють оцінити ефективність управління ресурсами страхової компанії, що дає можливість визначити сильні та слабкі сторони страховика та його ресурсний потенціал.

Розглядаючи ресурсну базу економічних суб'єктів, можна виділити загальні для всіх видів ресурсів, основу поділу яких становить єдність вимірювача: фінансові та нефінансові.

Фінансові ресурси розглядаються як засоби, що формуються в процесі розподілу вартості страхового

Таблиця 1

Концентрація страхового ринку України (складено автором за даними [1])

Кількість перших компаній	Страховання життя		Страховання всього, крім життя	
	Премії (млн грн)	Чистка ринку (%)	Премії (млн грн)	Чистка ринку (%)
Перші 3	691,2	51,3	2922,7	13,7
Перші 10	1 172,9	87,1	7 338,2	34,4
Перші 20	1 302,2	96,7	11 433,7	53,6
Перші 50	1 346,4	100	16 396,3	76,8
Перші 100	-	-	19 664,4	92,1
Перші 200	-	-	21 179,6	99,2
Усього по страховому ринку	1 346,4	100,0	21 347,1	100,0

Таким чином, 77% компаній можна визнати неефективними, оскільки основою ресурсів компанії виступають страхові премії. Отже, щоб забезпечити ефективне управління страховою компанією необхідно створити працюючий механізм залучення коштів. Основою вдосконалення системи управління страховою компанією виступає аналітичний інструментарій, який служить інструментом оцінки ефективності використання ресурсів, внеску кожного виду ресурсів у загальну ефективність управління компанією, забезпечує обґрунтованість управлінських рішень, є одночасно інструментом управління і інструментом оцінки ефективності рішень.

У зв'язку з місією і соціально-економічною роллю страхових компаній, фінансово-господарський аналіз має особливе значення в управлінні. В отриманні достовірної інформації про стан справ страховика зацікавлені всі групи осіб: держава, страхувальники, менеджмент і власники. Забезпеченість страхової компанії ресурсами характеризує здатність виконання зобов'язань і забезпечення відтворення, тому аналіз управління ресурсами страхової компанії набуває все більшого поширення.

продукту в грошовому вираженні з метою забезпечення відтворювального процесу, задоволення інтересів зацікавлених осіб і досягнення ефективності управління.

Нефінансові ресурси страхової компанії включають:

- ✦ *інформаційні ресурси* фінансового та нефінансового характеру;
- ✦ *організаційні ресурси* – структура управління компанією, її філіальна мережа, бізнес-процеси страховика;
- ✦ *технологічні ресурси* – технології продажів страхових продуктів та технології обслуговування договорів страхування;
- ✦ *трудова ресурси* – ринковий і неринковий персонал;
- ✦ *маркетингові ресурси* – служба маркетингу і техніки розробки страхових продуктів.

Специфіка страхового продукту зумовлює склад ресурсів, їх розподіл і використання за стадіями відтворювального циклу.

Продаж страхових продуктів дозволяє отримати основне джерело фінансових і нефінансових ресурсів – страхові премії.

Взаємозв'язок і взаємозумовленість ресурсів страхової компанії визначає джерела їх формування, критерії оцінки ефективності та інструменти управління, що забезпечують зростання показника (табл. 2).

ну картину фінансового становища компанії, її прибутку і збитків, змін у структурі активів і пасивів балансу, розрахунків з дебіторами та кредиторами. Поділ аналізу на фінансовий і управлінський обумовлено сформованим

Таблиця 2

Оцінка ефективності формування ресурсів страхової компанії

Показник	Ресурси, визначаючі рівень показника	Інструменти управління для збільшення показника	Критерії оцінки ефективності
Власний капітал	Фінансові	Статутний капітал Додатковий капітал Нерозподілений прибуток	Відповідність вимогам наглядового органу. Забезпеченість нефінансовими ресурсами на етапі створення компанії, реструктуризації, санації. Джерело реінвестування та виплати дивідендів
Страхові премії	Страхові продукти Кадри Технологічні ресурси Організаційні ресурси Інформаційні ресурси Маркетингові ресурси	Страховий тариф Кадрова політика, функціональний розподіл front, middle і back-office Андеррайтинг, правила страхування, технологічні карти просування і продажу продукту Бізнес-процеси, структура управління, філіальна мережа Фінансова, страхова та управлінська звітність Реклама, якість обслуговування, особисті контакти	Відповідність обсягу премій та обсягу виплат. Забезпечення морального задоволення клієнтів, формування передумов для повторних продажів, відсутність помилок. Рівень збитковості, фінансова стійкість, фірмовий стиль. Відсутність дублюючих функцій, прискорення обслуговування клієнтів. Обґрунтованість і своєчасність рішень. Формування позитивного іміджу компанії, розширення клієнтської мережі, конкурентна позиція, інноваційний продуктивний ряд
Страхові резерви	Страхові премії	Продуктова політика	Приріст обсягу страхових премій

Основу діяльності страхової компанії складають фінансові ресурси, які виступають джерелом забезпечення нефінансових ресурсів. Структурування ресурсів за бізнес-процесами страхової компанії дозволяє виділити функціональні блоки для аналізу та визначити ефективність управління процесами, обґрунтованість цілей для окремих блоків і стадії їх досягнення.

Ефективне управління ресурсами страхової компанії розглядається як сукупність цілеспрямованих дій менеджменту з досягнення такого якісного й кількісного рівня фінансових і нефінансових ресурсів, який забезпечує максимізацію обсягу отриманих премій, оптимізацію співвідношення ризику і збитковості, зростання прибутку компанії, що виступає основою зростання її ринкової вартості, як ключового критерію оцінки ефективності управління в інтересах власників компанії.

Загальна ефективність управління страховою компанією складається з ефективності керування всіма ресурсами. Кожен ресурс надає позитивне чи негативний вплив на вартість компанії. Взаємозумовленість ресурсів виражається в компенсаційному характері зв'язків: при нестачі одного ресурсу, він компенсується іншими. Обмеженість ресурсів потребує пошуку шляхів підвищення ефективності їх використання на основі аналізу та оцінки.

У процесі реалізації функції обліку в страховій компанії формуються інформаційні ресурси, які служать основою для аналізу. Мета аналізу – одержання найбільш інформативних параметрів, які надають об'єктивну і точ-

на практиці поділом системи бухгалтерського обліку в масштабі господарюючого суб'єкта на фінансовий облік і управлінський облік [4, 7]. Такий поділ кілька умовно, тому що внутрішній аналіз можна розглядати як продовження зовнішнього, і навпаки.

Фінансовий аналіз страхової компанії являє собою сукупність аналітичних процедур, що дозволяють зробити висновок щодо фінансової стійкості компанії та її надійності. У відношенні управління фінансовий аналіз націлений на отримання інформативних параметрів про ефективність управлінських дій шляхом зіставлення фактичних і запланованих показників, а також аналізу динаміки стану системи. Аналіз спрямований на обґрунтування найбільш доцільних управлінських рішень у майбутньому періоді на основі минулого досвіду і екзогенних змін.

Аналітичні процедури становлять невід'ємну частину управління страховою компанією, особливо в частині управління фінансовими ресурсами. Виділивши основні елементи фінансових ресурсів, з'являється можливість акцентувати аналіз на даних стратегічних галузях.

Якщо приріст вартості є показником ефективності управління всіма ресурсами страхової компанії, то аналіз формування та використання власного капіталу, страхових резервів і премій як основи фінансових ресурсів дозволяє оцінити ефект від управління фінансовими ресурсами та їх внесок у загальну ефективність (табл. 3).

Показники оцінки фінансових ресурсів страхової компанії

Вид ресурсів	Показник	Формула розрахунку та джерело інформації
Фінансові		
Статутний капітал (NC)	1. Відповідність фактично сплаченого статутного капіталу (NC_p) нормам (NC_n). 2. Зміна статутного капіталу в динаміці (NC_b і NC_e – на початок і на кінець року). 3. Темп приросту статутного капіталу	1. NC_f / NC_n (Ф1) 2. $NC_e - NC_b$ (Ф1) 3. $(NC_e - NC_b) / NC_e$ $NC_e - NC_b$ (Ф1)
Нерозподілений прибуток (UP)	1. Відношення нерозподіленого прибутку до премій (Pr). 2. Частка нерозподіленого прибутку в чистому прибутку (NP). 3. Динаміка нерозподіленого прибутку (UP_b і UP_e – на початок і на кінець року)	1. UP / Pr (Ф1, P1) 2. UP / NP (Ф1, Ф2) 3. $UP_e - UP_b$ (Ф1)
Амортизація (D)	1. Зміна суми амортизації в динаміці (D_b і D_e – амортизація на початок і на кінець року). 2. Темп приросту амортизації	1. $D_e - D_b$ (Ф1) 2. $((D_e - D_b) / D_e)$ (Ф1)
Страхові резерви (IR)	1. Коефіцієнт страхових виплат (IPa – страхові виплати, IPr – страхові премії). 2. Прибутковість страхових резервів ($InvI$ – інвестиційні доходи, $InvC$ – інвестиційні витрати). 3. Відношення власного капіталу (SF) до страхових резервів. 4. Коефіцієнт достатності страхових резервів. 5. Коефіцієнт термінової ліквідності (C – грошові кошти, SFI – короткострокові фінансові інвестиції)	1. IPa / IPr (P1) 2. $(InvI - InvC) / IR$ (Ф2) 3. SF / IR (Ф1) 4. IR / IPr (Ф1, Ф2) 5. $(C + SFI) / Pr$ (Ф1, Ф2)
Страхові премії (IPr)	1. Премії з розбивкою по окремих підрозділах компанії, страхових продуктах, каналах реалізації. 2. Власне утримання страховика (NPr – нетто-премії). 3. Рентабельність страхових премій. 4. Коефіцієнт перестраховування ($PrRe$ – премії, передані в перестраховування). 5. Результат страхової діяльності	1. Страхова звітність. 2. NPr / Pr (P1) 3. Pr / CDB (P1) 4. $PrRe / Pr$ (P1) 5. NP / NPr (Ф1, P1)

Ф – форма фінансової звітності, Р – розділ страхової звітності.

Огляд сучасних тенденцій у галузі управління дозволяє стверджувати, що в більшості досліджень визнається недостатність фінансових показників для аналізу ефективності управління, аналітичний інструментарій доповнений нефінансовими показниками (табл. 4). Разом з тим необхідно відзначити, що стосовно нефінансових ресурсів завжди має місце грошова оцінка, оскільки витрати на формування та підвищення якості ресурсів здійснюються в грошовій формі.

Таким чином, специфіка діяльності страхової компанії супроводжується формуванням фінансових і нефінансових ресурсів, результатів діяльності відповідно до умов функціонування на страховому ринку України, особливостей нормативного регулювання. Ці відмінності мають знайти відображення при аналізі фінансово-господарської діяльності страховика для одержання достовірних даних про стан справ компанії. Ця мета може бути досягнута тільки за умови виявлення відмінних особ-

ливостей організації та підбору відповідних аналітичних інструментів. Зазначені групи показників характеризуються конкретністю і розраховуються на основі даних фінансової та страхової звітності страхової компанії. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистика страхового ринку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forinsurer.com/files/file00406.pdf>

2. Холод З. М. Формування капіталу підприємств видавничо-поліграфічного комплексу і відображення його у фінансовій звітності / З. М. Холод, І. І. Малярчук // Науковий вісник НЛТУ України : Збірник науково-технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.03. – С. 283 – 292

3. Бердар М. М. Фінансова прозорість підприємства в управлінні фінансових ресурсів / М. М. Бердар // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 1 (116). – С. 122 – 125.

Показники оцінки нефінансових ресурсів страхової компанії

Вид ресурсів	Показник	Формула розрахунку та джерело інформації
Нефінансові		
Кадрові	1. Продуктивність персоналу (WF – фонд оплати праці). 2. Продуктивність персоналу front-office (AW – агентські винагороди)	1. $WF / I Pr$ ($\Phi 2$) 2. $AW / I Pr$ ($\Phi 2, P1$)
Організаційні	1. Кількість філій (NF). 2. Середня продуктивність філії. 3. Маржинальний дохід філії. 4. Операційний коефіцієнт	1. Страхова звітність. 2. $I Pr / NF$ ($\Phi 2$) 3. Страхова звітність. 4. $(IPa + CDB) / I Pr - InvI / NP$ ($P1, \Phi 2$)
Інформаційні	1. Темп зростання ВВП. 2. Грошові доходи населення. 3. Рівень (індекс) інфляції. 4. Показники стану страхового ринку	Державна статистична звітність. Звітність про стан страхового ринку. Фінансова (Форми 1 – 5), страхова (Розділи 1 – 7) та управлінська звітність
Маркетингові	1. Кількість страхових продуктів. 2. Структура страхового портфеля. 3. Частка ринку (MPr – премії страхового ринку)	1. Страхова звітність. 2. Страхова звітність ($P3, 4$) 3. $Pr / M Pr$ ($P1$)
Технологічні	1. Частка пролонгації. 2. Коефіцієнт витрат. 3. Імовірність дефіцитності коштів (Ф. В. Коньшина) (q – середня тарифна ставка по всьому страховому портфелю; n – число застрахованих об'єктів)	1. Управлінська звітність. 2. $CDB / I Pr$ ($P1$) 3. $\sqrt{(1-q) / n \cdot q}$ (страхова звітність)

4. **Щиборщ К. В.** Анализ хозяйственной деятельности предприятий России / К. В. Щиборщ. – М. : Дело и сервис, 2003. – 320 с.

5. **Орланюк-Малицкая Л. А.** Страхование / Л. А. Орланюк-Малицкая, С. Ю. Янова. – М. : Юрайт-Издат, 2012. – 828 с.

6. **Юлдашев Р. Т.** Страховой бизнес : словарь-справочник / Р. Т. Юлдашев. – М. : Анкил, 2005. – 832 с.

7. **Архипов Г. И.** Лекции по математическому анализу : Учебник для институтов и пед. вузов. – 5-е изд., испр. /

Г. И. Архипов, В. А. Садовничий, В. Н. Чубариков. – М., 2004. – 640 с.

8. **Mosimann Roland P, Patrick Mosimann and Meg Dussault.** The Performance Manager – Cognos Incorporated; 1st edition. – January 24, 2007. – 143 p.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, зав. кафедри «Облік, аналіз і аудит» Донецького національного університету **Іонін Є. Є.**

УПРАВЛІНЬСЬКА ЗВІТНІСТЬ ПРО РУХ ГРОШОВИХ КОШТІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОТОЧНОГО І СТРАТЕГІЧНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

МАТЮХА М. М.

УДК 657.37

Матюха М. М. Управлінська звітність про рух грошових коштів як елемент поточного і стратегічного інформаційного забезпечення прийняття рішень

Стаття розкриває методичні аспекти побудови управлінської звітності з руху грошових коштів. Висвітлюються питання методики й техніки складання управлінських звітів в умовах використання інформаційних технологій. Визначаються проблемні питання інформаційного забезпечення прийняття рішень щодо грошових потоків підприємства. Охарактеризовано особливості форми управлінської звітності з руху грошових коштів залежно від факторів визначення інформаційного забезпечення керівництва. Запропоновано блочну схему запровадження на підприємствах звітних форм управлінської звітності в умовах автоматизації процесів управління підприємством. Відмічається роль центрів відповідальності у процесі формування звітності щодо грошових коштів. Зроблено висновки, що при ефективному інформаційному забезпеченні прийняття рішень спостерігається більша раціональність використання грошових коштів підприємства.

Ключові слова: управлінська звітність, звітність руху грошових коштів, автоматизація управлінської звітності.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул:** 1. **Бібл.:** 13.

Матюха Микола Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)
E-mail: 20042004@i.ua

УДК 657.37

UDC 657.37

Матюха Н. Н. Управленческая отчетность о движении денежных средств как элемент текущего и стратегического информационного обеспечения принятия решений

Matyukha N. N. Management Accounting for Movement of Funds as an Element of Current and Strategic Information Provision of Decision Making

Статья раскрывает методические аспекты построения управленческой отчетности по движению денежных средств. Освещаются вопросы методики и техники составления управленческих отчетов в условиях использования информационных технологий. Определяются проблемные вопросы информационного обеспечения принятия решений по денежным потокам предприятия. Определены особенности форм управленческой отчетности по движению денежных средств в зависимости от факторов определения информационного обеспечения руководства. Предложена блочная схема внедрения на предприятиях отчетных форм управленческой отчетности в условиях автоматизации процессов управления предприятием. Отмечается роль центров ответственности в процессе формирования отчетности по денежным средствам. Сделаны выводы, что при эффективном информационном обеспечении принятия решений наблюдается более рациональное использование денежных средств предприятия.

The article reveals methodical aspects of construction of the management accounting for movement of monetary funds. It covers the issues of methods and techniques of composition of managerial reports with the use of information technologies. It identifies problematic issues of information provision for decision making on company's cash flows. It defines specific features of the forms of management accounting on cash flows depending on factors of determination of information provision of the management. It offers a block scheme of introduction of reporting forms of management accounting in companies under conditions of automation of processes of company management. It specifies the role of responsibility centres in the process of formation of reports on monetary funds. Conclusions are made that efficient information provision in decision making results in a more rational use of monetary funds of a company.

Key words: management accounting, accounting for movement of funds, automation of management accounting.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 13.

Ключевые слова: управленческая отчетность, отчетность движения денежных средств, автоматизация управленческой отчетности.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Формул:** 1. **Библ.:** 13.

Матюха Николай Николаевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры бухгалтерского учета, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Кіото, 19, Киев, 02156, Украина)
E-mail: 20042004@i.ua

Matyukha Nikolay N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)
E-mail: 20042004@i.ua

В умовах послідовного розвитку обліку та звітності, орієнтованих на міжнародні принципи і стандарти, істотні зміни необхідні у всій системі інформаційного забезпечення управління, включаючи формування бухгалтерсько-аналітичної інформації, бізнес-планування, бюджетування. Важливим етапом таких змін є узгодженість всіх систем обліку – фінансового, управлінського, виробничого, оскільки першим кроком на шляху до встановлення реального і дієвого механізму управління діяльністю підприємства в сучасних умовах стає отримання оперативної, точної та достовірної інформації, у першу чергу щодо руху грошових коштів.

Найважливішими завданнями сучасної практики управління є вироблення і виконання рішень, спрямованих на досягнення фінансово-економічної стійкості та ефективності функціонування підприємства. У багатьох випадках значною мірою при рішенні управлінських завдань відчувається нестача аналітичних і оперативних даних, що характеризують реальні фінансові процеси на момент прийняття рішень на різних рівнях управління.

У зв'язку з цим виникає гостра потреба у достовірній інформації про грошові потоки підприємства з метою покращення фінансового стану підприємства. Актуальні теоретичні і практичні дослідження, спрямовані на подальший розвиток методології управлінського

обліку і розробку процедур, що дозволяють здійснювати гармонійне об'єднання інформації з однієї облікової системи в іншу, трансформувачи інформаційні ресурси управлінського обліку в ефективні системи звітності грошових коштів. Окреслена проблема вимагає принципово нового теоретичного обґрунтування змісту, методології збору та обробки інформації до її наступної генерації в різному цільовому призначенні, а також розробки методик поступової послідовної обробки великої первинної інформації фінансового і нефінансового характеру для одержання вихідної інформації в спеціальних форматах управлінської звітності. Рішення поставлених завдань, з одного боку, забезпечить економічність інформаційно-аналітичного забезпечення зацікавлених користувачів, з іншого – підвищить якість прийнятих управлінських рішень.

Питання теорії та методології використання управлінської інформації про рух грошових коштів у процесі прийняття рішень висвітлені у працях дослідників І. В. Аверчева [1], М. Т. Білухи [2], О. С. Бородкіна [3], Ю. А. Вериги [4], С. Ф. Голова [5], В. П. Завгороднього [6], С. О. Кузнецової [7], А. В. Нападовської [8], В. П. Пантелеєва [9], С. М. Петренко [10], М. С. Пушкаря [11], В. В. Сопка [12] та інших. Незважаючи на велику практичну значущість формування управлінської звітності, складність і різноманіття підходів до її формування, це питання досі не знайшло глибокого опрацювання в науковій і методичній літературі. Питання управлінської звітності ототожують із розглядом загальних питань постановки управлінського обліку, або бюджетуванням, що хоча і тісно пов'язане з вдосконаленням управлінської звітності, але не розкриває всіх можливостей її використання.

Метою статті є розкриття методів формування управлінської звітності про рух грошових коштів з метою прийняття управлінських рішень.

Звіт про рух грошових коштів, або кеш-флоу (англ. *cash flow statement*) – звіт, який показує всі надходження грошових коштів як від звичайної операційної діяльності, так і від інших, у т. ч. інвестиційних, джерел, а також всі витрати грошових коштів на оплату бізнес-операцій і інвестиції під час звітного періоду. По суті, звіт відображає джерела надходжень та витрачання коштів за певний період. Крім безпосередньо грошей в готівковій та безготівковій формі, до звіту включають і так звані еквіваленти грошових коштів. Це, наприклад, кредит у формі овердрафту, надійні цінні папери з близьким строком погашення та інші вкладення, які можна легко і без ризику перетворити в гроші.

Основна мета звіту – це відображення інформації про джерела надходження і джерела витрачання грошових коштів. Звіт має містити оперативну інформацію – сформувати його можна відразу після того, як були заареєстровані банківські та касові операції. Такі операції, як правило, відображаються в програмних продуктах в оперативному режимі, на відміну, наприклад, від інформації про фінансові результати – звіт про сукупні доходи, який достовірно отримують із затримкою. При підготовці управлінського звіту з руху грошових коштів слід враховувати сукупність та взаємодію факторів, які впливають на інформаційне наповнення (рис. 1).

Ключовим фактором інформаційного забезпечення має стати технічне забезпечення, що дає можливість досить оперативно формувати управлінську звітність та передавати її зацікавленим користувачам. Автоматизована система оперативного управління грошовими потоками створюється з урахуванням того, що фінансове управління може відігравати ключову роль у діяльності підприємства. У цьому випадку автоматизована система повинна надавати необхідні інструменти для оцінки ризику, ліквідності та управління фінансовим портфелем. Така задача може бути реалізована за допомогою декількох взаємопов'язаних блоків – блок управління коштами та імітаційний блок.

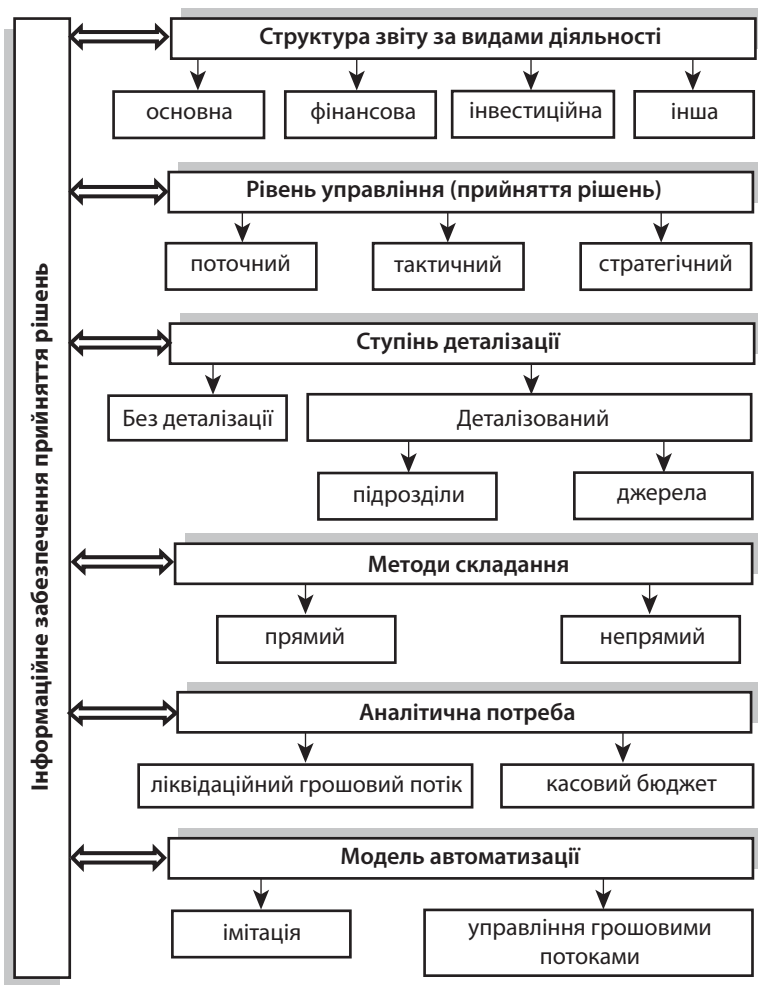
Блок управління коштами повинен забезпечувати керівництво підприємства інформацією, яка необхідна для прийняття рішень, таких як короткострокове і довгострокове управління готівкою або корпоративне бюджетування. Для швидкого реагування на мінливі зовнішні і внутрішні умови функціонування доцільно у цей блок віднести рух грошових коштів від основної діяльності. Таким чином, система автоматизації може бути інтегрована з існуючими на підприємстві прикладними системами, щоб зменшити роботу, необхідну для отримання та обміну інформацією. У результаті наявності цих функцій у фінансових менеджерів з'являється час, щоб сконцентруватися на більш важливій роботі планування, що, у свою чергу, дає можливість підвищити ефективність діяльності.

Запроваджена система оперативного управління грошовими потоками дозволить здійснювати її автоматичний контроль в будь-який зручний час і підвищити ефективність діяльності підприємства в цілому (табл. 1).

Імітаційний блок повинен підтримувати інтегровану обробку всіх бізнес-транзакцій на будь-якій стадії їх проходження в системі за механізмом їх подання у фінансовому обліку. Поряд з цим може бути присутнім широкий набір засобів для підтримки роботи з цінними паперами. У рамках імітаційного блоку, на нашу думку, може бути присутнім різноманітний апаратно-програмний інструментарій для введення і відображення інформації з моніторингу бізнес-транзакцій, що дозволить при мінімальних тимчасових витратах купувати, продавати, обмінювати, автоматично оцінювати і формувати портфелі, а також модифікувати їх.

Також, в автоматизованій системі повинна існувати можливість оперативного управління всіма аспектами цінних паперів, гарантованих заставою майна, типами закладних на нерухомість і гарантій. Тимчасової зрізаних, що відображає ліквідність, валюту, ризики, може дати можливість планування у відповідь на зміну умов на фінансових ринках. На основі отриманої інформації можна легко виконувати реальні фінансові вкладення або залучення коштів.

У заданому блоці реалізація функції роботи з банками дозволить імпортувати дані про стан рахунків, а також, враховуючи дійсні умови на фінансових ринках, оптимізувати платежі за кредитами. Імітаційний блок більшою мірою має об'єднувати та узагальнювати інформацію про фінансову та інвестиційну діяльність підприємства.

Рис. 1. Визначення форми управлінського звіту руху грошових коштів

Відповідно традиційно звіт про рух грошових коштів, складається з трьох основних частин, які відображають грошові потоки від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства. Це, по-перше, пов'язано із використанням методики щодо формування такого звіту та наявних форм звітності, по-друге, це спрощує роботу персоналу із складанням звіту та використанням його показників.

У розділі «операційна діяльність» слід відображати кошти від операцій, які сформували чистий прибуток за рахунок основної діяльності компанії, відповідно до Статуту та інші операції. Надходження грошових коштів забезпечується за рахунок таких операцій. У розділі «операційна діяльність» відображаються грошові кошти від операцій, які сформували чистий прибуток за рахунок основної діяльності підприємства відповідно до Статуту. Розділ «інвестиційна діяльність» відображає грошові потоки від операцій із довгостроковими активами підприємства. Розділ «фінансова діяльність» відображає одержання і витрачання грошових коштів від операцій по залученню грошей від інвесторів і кредиторів, тобто операцій, пов'язаних з довгостроковими зобов'язаннями і власним капіталом. Також управлінський звіт про рух грошових коштів може відображати інші розділи діяльності підприємства залежно від специфіки його діяльності, наприклад, від надзвичайних подій. Поряд з цим автоматизована система має максимально представляти інформацію у деталізованому вигляді, зокрема і об'єднуючи елементи управлінського обліку. В управлінському обліку інформація про рух грошових коштів дозволяє керівнику, що приймає рішення, контролювати і регулювати прямі і непрямі грошові потоки, визначати структуру використання грошових коштів. Немаловажне значення для керівника має інформація ідентифікації (встановлення на основі документального певного факту) не тільки ділянок і напрямів витрачання грошових

Таблиця 1

Формування примірних статей управлінського звіту про рух коштів в умовах застосування інформаційних технологій

Блок управління грошовими потоками		Блок імітації			
Операційна		Інвестиційна		Фінансова	
Надходження	Витрачання	Надходження	Витрачання	Надходження	Витрачання
<ul style="list-style-type: none"> – Продаж товарів і надання послуг; – отримання процентних платежів від інших організацій; – отримання дивідендів по акціях інших компаній; – інші, у т. ч.: оренда приміщень, обладнання 	<ul style="list-style-type: none"> – Сплата поставальникам; – сплата комунальних послуг; – оплата праці працівників та ін. 	<ul style="list-style-type: none"> – Реалізація основних засобів; – реалізація цінних паперів; – отримання кредитів 	<ul style="list-style-type: none"> – Придбання основних засобів; – придбання цінних паперів; – надання кредитів 	<ul style="list-style-type: none"> – Отримання грошей від кредиторів (не включаються рахунки до одержання); – продаж власних цінних паперів 	<ul style="list-style-type: none"> – Погашення довгострокових векселів, облигацій, заставних зобов'язань; – викуп акцій у акціонерів; – виплата грошових дивідендів

коштів, але і ведення сумарного обліку руху коштів особами, що причасні до здійснення грошових операцій.

Для різних рівнів управління звіт може мати варіативну структуру, що забезпечує необхідний рівень деталізації даних для прийняття рішень і відповідає принципу достатності інформації та вирішується засобами автоматизації.

У плані фінансового аналізу звіт корисний для оцінки життєздатності бізнесу в короткостроковому періоді, зокрема, для визначення можливості платити по рахунках, у довгостроковому – для планування надходжень і витрат коштів.

Управлінський звіт про рух грошових коштів на тактичному рівні має сприяти вирішенню низки питань, що стосуються інвестиційної діяльності:

- ✦ чи отримує підприємство достатньо коштів для купівлі основних і оборотних активів при розширеному відтворенні;
- ✦ чи потрібне додаткове фінансування із зовнішніх джерел для забезпечення необхідного зростання підприємства;
- ✦ чи володіє підприємство достатніми вільними коштами для їх використання на погашення боргу або вкладень у виробництво нової продукції;
- ✦ чи здійснювало підприємство випуск цінних паперів і якщо так, на які цілі використовувалися отримані кошти.

Для стратегічного рівня управління обмеження фінансового звіту про рух грошових коштів обумовлені його призначенням: він конкретизує зміни за період тільки одного компонента фінансової звітності – грошових коштів. Тому для повноцінного аналізу в управлінській звітності отриману за даними цього звіту картину треба доповнювати цифрами з балансу і звіту про сукупні доходи (витрати) та іншими даними. В автоматизованій системі необхідно передбачити методи об'єднання та співставності показників звітних форм.

З метою підвищення якості управління та підвищення ефективності діяльності необхідно впровадження в практику адаптаційних механізмів управління не тільки на рівні керівників підприємства, але і на рівні управління відділами. З метою здійснення контролю за виконанням бюджетів управлінський звіт про рух грошових коштів може складатися з двох рівнів: перший –

нижній на рівні центрів фінансового обліку (відділів) – покладається на їх керівників; другий – верхній – покладається на бухгалтерію (табл. 2).

На рівні оперативного управління грошовими потоками доцільно формувати управлінський звіт у вигляді касового бюджету, який включає платіжний календар і графік майбутніх платежів. Даний звіт дасть можливість здійснювати оперативний контроль за надходженням і витратою коштів, проводити перегляд зміни фінансової ситуації на ринках, забезпечуючи стабільну платоспроможність підприємства.

Управлінська звітність за центрами відповідальності має своєю метою насамперед усунення знеособлення відповідальності за розміри грошових потоків при здійсненні господарської діяльності та місць їх виникнення. Призначення обліку грошових потоків за місцями та центрами їх виникнення, за центрами відповідальності набагато ширше, ніж задоволення поточних потреб. Такий облік призначений, насамперед, для управління, контролю діяльності підрозділів (відділів), забезпечення умов для реалізації принципу економічності в їх роботі.

При організації ефективної системи обліку грошових потоків для цілей управління грошовими потоками за місцями та центрами їх виникнення і центрами відповідальності, безсумнівно, з'являється потреба в більш диференційованій, ніж для поточних цілей, деталізації місць і центрів грошових потоків, кількість яких визначається потребами управління та можливостями використання отриманої інформації.

У перспективному аналізі на основі даних про грошові потоки підрозділів і підприємства в цілому досліджується питання про збалансованість, ефективність грошових потоків, фінансової рівноваги. У такому вигляді збалансовані показники стають потужним інструментом прийняття управлінських рішень та підвищення рівня контролю за рухом грошових коштів.

Додатковим елементом управлінської звітності про рух грошових коштів є ліквідний грошовий потік. Ліквідний грошовий потік є одним з показників, що оцінюють фінансове становище підприємства, який характеризує зміну в чистій кредитній позиції підприємства протягом аналізованого періоду (як правило, звітного). Чиста кредитна позиція – це різниця між сумою кредитів, отриманих підприємством, і величиною наявних грошових коштів [13].

Таблиця 2

Структура центрів відповідальності торгівельного підприємства для побудови звіту про рух грошових коштів

Центри відповідальності	Перелік операційних бюджетів	Фінансові бюджети	Інформація про грошові потоки
Формування доходів відділів	Бюджети об'ємів реалізації	Надходження грошових коштів	Виручка, отримані аванси, інші надходження (додатний грошовий потік)
Формування витрат відділів	Бюджет витрат на збут, управлінських, позареалізаційних витрат	Витрачання грошових коштів	Виплата коштів (від'ємний грошовий потік)
Формування прибутку відділів	Бюджети податкових платежів	Витрачання коштів на сплату податків формування чистого прибутку	Чистий грошовий потік

В основі побудови такого управлінського звіту в автоматизованих системах може бути використаний алгоритм розрахунку ліквідного грошового потоку [13 с. 120]:

$$ЛГП = (ДК_n + КК_n - ГК_n) - (ДК_{K-1} + КК_{K-1} - ГК_{K-1}), \quad (1)$$

де ЛГП – ліквідаційний грошовий потік;

ДК – довгострокові кредити;

КК – короткострокові кредити;

ГК – грошові кошти;

n і K – індекси, що відповідно означають початок і кінець періоду.

Формуючи звітність по кредитах, необхідно аналітично виділити структуру кредитів по кредитних договорах, відсоткових ставках. Поряд з цим, доцільно вказати джерела витрачання коштів за кредитами та джерела покриття кредитів.

Запровадження автоматизованого формування та надання управлінської звітності за блочною системою має забезпечити раціональне використання і контроль за збереженням грошових коштів і стати одним із найважливіших завдань бухгалтерського обліку і системи внутрішнього контролю. Від успішності рішення цього завдання залежить платоспроможність підприємства, своєчасність розрахунків за придбані матеріальні цінності, надані послуги, своєчасність платежів до бюджету та позабюджетні фонди.

ВИСНОВКИ

Необхідно надавати перевагу блочній автоматизованій формації управлінської звітності, яка має бути інтегрована у загальну систему прийняття управлінських рішень. Управлінська звітність з руху грошових коштів підприємства має формуватися у розрізі підрозділів, центрів відповідальності.

Запровадження на підприємстві управлінської звітності як елементу інформаційного забезпечення прийняття рішень має значення у зміцненні платіжної дисципліни, проведенні контролю за дотриманням касової дисципліни, правильністю та ефективністю використання грошових коштів.

Поєднання виробничих і структурних центрів відповідальності сприятиме формуванню повної, достовірної обліково-аналітичної інформації про стан грошових потоків, необхідної для забезпечення і підтримки ліквідності і підвищення ефективності управління діяльністю підприємства.

В умовах ринкової економіки слід виходити з принципу, що вміле використання грошових коштів може приносити підприємству додатковий дохід. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверчев І. В. Управленческий учет и отчетность. Постановка и внедрение (+ CD-ROM) / І. В. Аверчев. – Рид Групп, 2011. – 416 с.

2. Білуха М. Т. Теорія Бухгалтерського обліку : підручник / М. Т. Білуха. – К., 2000. – 692 с.

3. Бородкін О. Внутрішньогосподарський (управлінський) облік: концепція і організація / О. Бородкін // Бухгалтерський облік і аудит. – 2001. – № 2. – С. 25 – 28.

4. Верига Ю. А. Управлінський облік як центр інформаційного забезпечення виробничої діяльності суб'єктів господарювання / Ю. А. Верига // Вісті, Діловий випуск. – 2009. – 17 квітня. – С. 4 – 5.

5. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку : монографія / С. Ф. Голов. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 522 с.

6. Завгородний В. П. Автоматизация бухгалтерского учета, контроля, анализа и аудита : монографія / В. П. Завгородний. – К. : АСК, 1998. – 768 с.

7. Кузнєцова С. Управлінська бухгалтерська звітність: проблеми створення / С. Кузнєцова // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 11. – С. 15 – 24.

8. Нападівська Л. В. Внутрішньогосподарський контроль в ринковій економіці : монографія / Л. В. Нападівська. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2000. – 224 с.

9. Пантелеєв В. П. Внутрішньогосподарський контроль: методологія та організація : монографія / В. П. Пантелеєв. – К. : Інформ.-аналіт. агентство, 2008. – 491 с.

10. Петренко С. М. Інформаційне забезпечення внутрішнього контролю господарських систем : монографія / С. М. Петренко. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2007. – 290 с.

11. Пушкар М. С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / М. С. Пушкар. – Тернопіль : Екон. думка, 1999. – 422 с.

12. Сопко В. В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством / В. В. Сопко. – К. : КНЕУ, 2006. – 526 с.

13. Бочаров В. В. Финансовый анализ. Краткий курс. – 2-е изд. / В. В. Бочаров. – СПб. : Питер, 2009. – 240 с.

МОДЕЛЮВАННЯ ПОПИТУ ТА РОЗШИРЕНОГО ВИРОБНИЦТВА ІННОВАЦІЙНИХ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ПРОДУКТІВ

ЗАХАРЧЕНКО П. В., ЖВАНЕНКО С. А.

УДК 330.46:338.711.455

Захарченко П. В., Жваненко С. А. Моделирование спроса и расширенного производства инновационных курортно-рекреационных продуктов

Стаття присвячена вирішенню актуальної проблеми побудови та дослідження моделей управління інноваційним попитом і виробництвом інноваційних курортно-рекреаційних продуктів. Запропоновано та теоретично обґрунтовано концепцію інноваційного розвитку національної курортно-туристичної економіки. На її основі побудовано моделі попиту та розширеного виробництва інноваційних курортних продуктів, отримано сценарій розвитку інноваційного попиту.

Ключові слова: курортно-туристична економіка, інновації, модель інноваційного попиту, модель розширеного виробництва

Рис.: 1. **Формул:** 11. **Бібл.:** 13.

Захарченко Павло Васильович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної кібернетики і фінансів, Бердянський державний педагогічний університет (вул. Шмідта, 4, Запорізька обл., Бердянськ, 71100, Україна)

E-mail: pvz1957@gmail.com

Жваненко Світлана Анатольевна – старший викладач, кафедра економічної кібернетики і фінансів, Бердянський державний педагогічний університет (вул. Шмідта, 4, Запорізька обл., Бердянськ, 71100, Україна)

E-mail: atevs15@list.ru

УДК 330.46:338.711.455

Захарченко П. В., Жваненко С. А. Моделирование спроса и расширенного производства инновационных курортно-рекреационных продуктов

Статья посвящена решению актуальной проблемы построения и исследования моделей управления инновационным спросом и производством инновационных курортно-рекреационных продуктов. Предложена и теоретически обоснована концепция инновационного развития национальной курортно-туристической экономики. На ее основе построена модель спроса и расширенного производства инновационных курортных продуктов, получен сценарий развития инновационного спроса.

Ключевые слова: курортно-туристическая экономика, инновации, модель инновационного спроса, модель расширенного производства.

Рис.: 1. **Формул:** 11. **Библ.:** 13.

Захарченко Павел Васильевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической кибернетики и финансов, Бердянский государственный педагогический университет (ул. Шмидта, 4, Запорожская обл., Бердянск, 71100, Украина)

E-mail: pvz1957@gmail.com

Жваненко Светлана Анатольевна – старший преподаватель, кафедра экономической кибернетики и финансов, Бердянский государственный педагогический университет (ул. Шмидта, 4, Запорожская обл., Бердянск, 71100, Украина)

E-mail: atevs15@list.ru

UDC 330.46:338.711.455

Zakharchenko P. V., Zhvanenko S. A. Modelling Demand and Expanded Production of Innovation Resort-Recreational Products

The article is about finding a solution for an urgent problem of construction and study of models of management of innovation demand and production of innovation resort-recreational products. It offers and theoretically substantiates the concept of innovation development of the national resort-tourist economy, which is used for construction of a model of demand and expanded production of innovation resort products and for drawing up a scenario of development of innovation demand.

Key words: resort-tourist economy, innovations, model of innovation demand, model of expanded production

Fig.: 1. **Formulae:** 11. **Bibl.:** 13.

Zakharchenko Pavel V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department, Department of Economic Cybernetics and Finances, Berdyansk State Pedagogical University (vul. Shmidta, 4, Zaporizka obl., Berdyansk, 71100, Ukraine)

E-mail: pvz1957@gmail.com

Zhvanenko Svetlana A. – Senior Lecturer, Department of Economic Cybernetics and Finances, Berdyansk State Pedagogical University (vul. Shmidta, 4, Zaporizka obl., Berdyansk, 71100, Ukraine)

E-mail: atevs15@list.ru

Трансформаційний розвиток економіки України зумовив появу перших напрямів інноваційної діяльності, орієнтованих на створення і використання інтелектуального продукту, доведення новачій до реалізації у вигляді готового товару (послуги) на ринку. Це пов'язано не лише з новою хвилею науково-технічної революції, яка прискорює процес економічної діяльності. Зростає роль науково-технічного прогресу у вирішенні глобальних проблем, особливо комплексу соціальних, економічних та екологічних проблем, які накопичилися в результаті негативних дій на економіку з боку структурних диспропорцій і ускладнень через подорожчання природних ресурсів, у першу чергу паливно-енергетичних і сировинних, погрози безпово-

ротного руйнування місця існування людини. Сьогодні інноваційний процес, інноваційна діяльність визнані в світі як найважливіший чинник економічного розвитку. За словами відомого американського економіста Д. Брайта, інноваційний процес – єдиний своєрідний процес, що об'єднує науку, техніку, економіку, підприємство та управління [1].

Згідно з даними Державного комітету статистики Україні [2], доля інноваційних товарів, робіт і послуг у загальному обсязі реалізованої продукції складала в Україні останніми роками близько 5%, а доля знов впроваджених або таких, що піддавалися значним змінам інноваційних товарів, нових для ринку, – менше 0,5%. У той же час витрати на НДКР у провідних світових еко-

номіках складають 2 – 3% ВВП, зокрема, США – 2,7%, Японія, Швеція, Ізраїль витрачають 3,5 – 4,5% ВВП. В Україні цей показник складає приблизно 1% ВВП [3].

Не отримала в Україні належного розвитку і курортно-туристична сфера. Тим часом тенденції світового економічного розвитку доводять, що в даний час у сфері послуг виробляється більше половини валового внутрішнього продукту. Понад 40% розміщених в світовій економіці прямих інвестицій припадає на торгівлю, банківські і фінансові послуги, курортну індустрію і туризм. Світова практика свідчить, що курортно-туристична індустрія за прибутковістю й динамічністю розвитку поступається лише видобутку та переробці нафти і газу. За даними Всесвітньої туристської організації (UNWTO), курортно-туристичний бізнес забезпечує 10% обороту виробничо-сервісного ринку, на його частку припадає 7% загального обсягу світових інвестицій і 5% всіх податкових надходжень [4]. Тому національна курортно-туристична сфера повинна розглядатися як одна з основних бюджетоутворюючих складових, що сприятиме розвитку інноваційних процесів, створенню нових курортно-туристичних продуктів і технологій.

Поняття «інновації» як економічної категорії ввів в науковий обіг австрійський економіст Й. Шумпетер. Він вперше розглянув питання нових комбінацій виробничих чинників і виділив п'ять змін у розвитку, тобто питань інновацій. Дослідження інновацій, інноваційної діяльності проводилося такими вченими, як М. Д. Кондратьєв, Р. Менш, А. Кляйкнехт, Д. Фрімен, Р. Нельсон, С. Уінтер, В. С. Яковець та ін. [5].

У цілому необхідно зазначити, що аналіз цих концепцій дає досить широку методологічну основу для визначення місця і ролі інновацій, інноваційної діяльності та інноваційного процесу в економічному розвитку. У той же час, незважаючи на значне число досліджень, присвячених економіці курортно-рекреаційних систем, уявлення про механізми здійснення інноваційної діяльності як в цілому, так по окремих її аспектах носить абстрактний характер і не відрізняється системністю. Практично відсутні дослідження, що базуються на застосуванні моделей і комп'ютерній аналітиці. Ситуація, що склалася, зумовила необхідність створення сучасного інструментарію моделювання для проведення подальших досліджень і практичного його застосування у зв'язку з безперечною значущістю проблеми впровадження інновацій для розвитку національної економіки

В умовах сучасної інноваційної економіки виробничий і економічний потенціал національного курортно-рекреаційного і туристичного комплексу не може ефективно використовуватися та відтворюватися, якщо не буде сформовано ефективний механізм управління його інноваційною діяльністю. Ринкові економічні відносини в Україні зумовили корінні зміни в підході до інноваційної діяльності в курортній індустрії. Якщо раніше курортно-рекреаційні комплекси були орієнтовані на масове оздоровлення населення, то зараз основний напрям в їх діяльності – ефективність оздоровчого процесу, який базується на нових методиках лікування, реабілітації, оздоровлення, впровадженні

новітніх технологій діагностики і лікування, а також використання нетрадиційних методів.

Слід також відзначити, що специфіка сучасного туристичного попиту проявляється в підвищенні інтересу саме до лікувальної складової курортно-рекреаційного продукту. Це пояснюється глобальними негативними тенденціями дії на організм людини з боку довкілля, високою мірою інтенсифікації праці, психологічними стресами, показниками здоров'я, що постійно погіршуються, іншими негативними проявами сучасного життя. У даний час все більше туристів прагнуть до отримання якісного санаторно-курортного лікування. Попит на бальнеологічні курорти за останні три роки виріс більш, ніж на 50%, на пансіонати з лікуванням – на 15%. Сьогодні курортно-рекреаційний попит має тенденції зміни у бік індивідуалізації відпочинку, підвищення потреби в лікувальній складовій і зменшення терміну перебування на курорті [6].

Усі ці чинники змушують підприємства курортно-рекреаційної сфери міняти відношення до принципу організації курортної діяльності, звертати увагу на вдосконалення санаторно-курортного обслуговування, надання якісних лікувально-оздоровчих послуг, психологічного комфорту, що практично неможливе без використання інновацій. Таким чином, інноваційний аспект економіки курортно-рекреаційних комплексів у сучасних умовах набуває особливої актуальності, що, у свою чергу, вимагає розробки відповідних підходів і інструментарію досліджень таких процесів, заснованого на системних методах і моделях.

У сучасній курортно-рекреаційній економіці роль інновацій значно зросла. Вони все більш стають основними чинниками економічного зростання. Зростаюча роль інновацій обумовлена, по-перше, самою природою ринкових відносин, по-друге, необхідністю глибоких якісних перетворень у курортно-туристичній сфері України з метою виходу на траєкторію стійкого зростання. Без застосування інновацій зараз практично неможливо створити конкурентоздатні продукти, що мають високу міру наукоємності та новизни. Таким чином, у ринковій курортно-рекреаційній економіці інновації є ефективним засобом конкурентної боротьби, оскільки ведуть до створення нових потреб і зниження собівартості продукції, до припливу інвестицій і підвищення іміджу виробника нових продуктів, до відкриття і захвату нових ринків, у тому числі й зовнішніх. Інакше кажучи, інновації слід розглядати виключно як невід'ємну частину конкурентного ринку, вони мали і мають сенс в умовах, коли сприяють формуванню конкурентоспроможності як вироблюваного курортно-рекреаційного продукту, так і національного курортно-туристичного комплексу в цілому.

Існує досить велика кількість визначень категорії «інновація», що пояснюється багатогранністю цього явища, а також тим, що це поняття може мати різні значення в різних контекстах і вибір їх залежить від конкретних цілей досліджень [7]. Для цілей нашого дослідження введемо таке визначення: *курортно-рекреаційні інновації* – це застосування результатів інтелектуальної діяльності для створення нових курортно-рекреаційних продуктів,

лікувальних методів і технологій, курортно-туристичних послуг, що мають завершений вигляд і готові до реалізації. Цим визначенням підкреслюється зв'язок таких інновацій з попитом, тобто з платоспроможною потребою, що є необхідним для реалізації нових досягнень в умовах ринкової економіки. Інновація – це нова цінність для споживача, вона повинна відповідати його потребам і бажанням. Таким чином, основними властивостями курортних інновацій є їх новизна, виробнича придатність (економічна обґрунтованість), і вони обов'язково повинні відповідати запитам споживачів.

Можна стверджувати, що інновації виконують такі основні функції в курортно-рекреаційній економіці: відтворювальну, інвестиційну, стимулюючу. Відтворювальна функція означає, що інновація є важливим джерелом фінансування розширеного відтворення. Сенс відтворювальної функції полягає в здобутті прибутку від інновації і використанні її як джерела фінансових ресурсів. Прибуток, отриманий при реалізації інновації, може використовуватися по різних напрямках, у тому числі й як капітал. Цей капітал може спрямовуватися на фінансування нових видів інноваційної діяльності. Таким чином, використання прибутку від інновації для інвестування складає зміст інвестиційної функції інновації. Прибуток служить стимулом для курортів впроваджувати інші інновації, спонукає постійно вивчати попит, удосконалювати організацію маркетингової діяльності, застосовувати сучасні методи управління. Усе разом це складає зміст стимулюючої функції інновації.

Слід зазначити, що інновації виконують особливу функцію в системі відтворення – функцію породження змін, є джерелом саморозвитку і самоорганізації курортно-рекреаційних систем, а також є важливим внутрішнім процесом і структуроутворюючим елементом. Для кількісного визначення дій системи відтворення, у термінах існування вхідних впливів, введемо цільову функцію системи

$$F : X \times S \times Y \rightarrow P, \quad (1)$$

де $X = \{x_i\}, i = \overline{1, N}$ – ресурси системи (у тому числі інновації); $S = \{s_i\}, i = \overline{1, N}$ – внутрішні стани системи (виробничі); $Y = \{y_i\}, i = \overline{1, N}$ – випуск і реалізація курортно-рекреаційних продуктів; P – функція прибутку.

Якщо P має більш за одну компоненту, то

$$P = P^r = x\{P_i, i \in I_r\},$$

де $I_r = \overline{1, N}$ – число компонент (багатокритеріальна система). Представимо цільову функцію у вигляді двох функцій: вихідної $W : X \times S \rightarrow Y$ і функції (1). Тоді

$$G(x, p) = F(x, p, W(x, p)). \quad (2)$$

Функціонал (2), що описує дію всієї системи, є функціоналом ефективності. Реальні системи відтворення, як правило, мають декілька цілей і складаються з сукупності підсистем. Визначимо локальні цільові функції підсистем як $f_i : X_i \times Y_i \rightarrow P, i \in I$. Тоді функціонал

(2) можна записати у вигляді $G(x, p) = G(f(x), p)$, де $f(x) = \{f_i(x), i \in I\}$ – показники якості підсистем.

Невизначеність є принциповою невід'ємною складовою інноваційного процесу, оскільки інновації нерозривно пов'язані з боротьбою між старим і новим. В умовах невизначеності вибір оптимальних значень параметрів систем може здійснюватися як задача знаходження задовільних рішень: потрібно знайти таке $\tilde{x} \in X^\delta$, що $\forall p \in S$,

$$G(\tilde{x}, p) \geq \varphi(p), \quad (3)$$

де $\varphi(p)$ – функція, що визначає мінімальне допустиме значення цільової функції.

Слід зазначити, що множина S охоплює як параметричні, так і структурні невизначеності, тобто фактично є множиною всіх чинників, що впливають на рішення задачі (3). Відмітимо, що найбільш важливою проблемою в задачі (3) є знаходження функції $\varphi(p)$, яка визначає мінімальну або допустиму якість системи при будь-яких проявах невизначеності $p \in S$. Вигляд $\varphi(p)$ залежить як від властивостей функції $G(x, p)$, так і від типа невизначеності, що має місце на доінноваційній стадії функціонування курортно-рекреаційної системи. Проте їх можна звести до трьох основних типів:

$S^{(1)}$ – множина невизначеностей, обумовлених внутрішнім і зовнішнім середовищем та їх взаємодією. Цей тип має хаотичний характер і моделюється методами теорії хаосу і теорії катастроф [8];

$S^{(2)}$ – множина невизначеностей, обумовлених цілеспрямованою протидією (конкуренцією систем). Моделюється методами теорії ігор [9];

$S^{(3)}$ – множина невизначеностей, пов'язаних з неточностями опису, які не можуть бути оцінені статистично. Описується методами теорії нечітких множин [10].

Таким чином, рішення задачі розширеного відтворення в умовах інноваційної курортно-рекреаційної економіки може бути отримане на основі моделі багатокритеріальної оптимізації з врахуванням наведених вище співвідношень.

Згідно з уведеним визначенням курортно-рекреаційних інновацій важливим чинником, що впливає на їх споживання, а, відповідно, і на розвиток інноваційної курортно-рекреаційної економіки, є попит. Результати аналізу ринку курортно-рекреаційних продуктів дозволяють стверджувати, що всі їх можна розподілити на традиційні та інноваційні продукти. У міру насичення ринку традиційними курортно-рекреаційними продуктами, у споживачів виникає попит на нові продукти і рекреаційні технології – інноваційний попит [11]. Базою для інноваційного попиту служать доходи населення, не витрачені на традиційні продукти. Поява на ринку принципово нових продуктів, лікувальних методів і технологій дозволяє виявити структуру і обсяги попиту і поступово капіталізувати його.

Слід зазначити, що з появою інноваційних продуктів традиційна пропозиція залишається, хоча з часом вона втрачає позиції. Цей процес йде безперервно, забезпечуючи структурну перебудову курортно-рекреаційної економіки на тлі її перманентного зростання. Подібний висновок відповідає теорії «великих циклів»

кон'юнктури», розробленою М. Д. Кондратьєвим [12], а також підходам, які розробляються в рамках еволюційної економічної теорії [13]. Таким чином, інноваційний розвиток курортно-рекреаційної економіки є хвилеподібно-висхідним процесом насичення потреб індивіда інноваційними курортними продуктами. Передумовою розвитку в даному випадку виступають необмежені потреби соціуму, джерелом зростання стає інноваційний попит, а механізмом – інноваційний процес, що забезпечує виведення на ринок і подальшу капіталізацію нових курортно-рекреаційних продуктів і технологій. З часом, у міру насичення ринку, інноваційний продукт поступово перетворюється на традиційний продукт. У той же час цей новий сегмент ринку після переходу інновації в розряд «традиційної» нікуди не дівається, він залишається вбудованим в курортно-рекреаційну економіку, забезпечуючи, таким чином, інтенсивне економічне зростання і структурні зміни.

Нехай інноваційний продукт в курортно-туристичному сегменті ринку конкурує з n традиційними курортно-рекреаційними продуктами. Позначимо обсяги споживання традиційних продуктів через $q_1, q_2, \dots, q_n$, а обсяг споживання інноваційного продукту – через q_{n+1} . Для оцінки корисності всього набору розглянемо функцію, яка подібна до функції Кобба – Дугласа:

$$u(q_1, q_2, \dots, q_n, q_{n+1}) = q_1^{a_1} \cdot \dots \cdot q_n^{a_n} (1 + b q_{n+1}), \quad (4)$$

де параметри a_i і b невід'ємні. Дана функція обертається в стандартну функцію Кобба – Дугласа за відсутності інноваційного продукту.

Рішення задачі споживача, що максимізує функцію корисності (4) і має бюджетне обмеження,

$$p_1 q_1 + \dots + p_n q_n + p_{n+1} q_{n+1} \leq Q \quad (5)$$

передбачає, що відомі параметри a_i і b , ціни $p_j, j = \overline{1, n+1}$, а також дохід Q .

Визначимо ці параметри. Вважатимемо, що до появи інноваційного продукту на ринку склалася рівновага. Відомі ціни і оптимальна кількість всіх курортно-рекреаційних продуктів, які складають конкуренцію новому продукту, тобто задані величини $p_j, q_j, j = \overline{1, n}$. Оскільки оптимальна кількість при $q_{n+1} = 0$ задовольняє бюджетній рівності $p_1 q_1 + \dots + p_n q_n + p_{n+1} q_{n+1} = Q$, то вважатимемо її визначенням величини бюджету всіх споживачів на курортно-туристичному ринку. Тобто тих споживачів, які потенційно є покупцями курортно-рекреаційних продуктів з даного набору і, отже, які потенційно виступають майбутніми покупцями інноваційного продукту. Для визначення параметра a побудуємо функцію Лагранжа для задачі оптимізації, яку вирішує

споживач $L = u(q_1, \dots, q_n, 0) + \lambda(Q - \sum_{j=1}^n p_j q_j)$, де λ – множник Лагранжа. Необхідна умова екстремуму свідчить, що похідні L по всіх змінних q_j дорівнюють нулю. У результаті отримуємо таку систему рівнянь

$$a_j q_1^{a_1} \dots q_n^{a_n} - \lambda p_j = 0, \quad j = \overline{1, n}. \quad (6)$$

Запишемо вираз для множника Лагранжа:

$$\lambda = \frac{1}{Q} u(q_1, \dots, q_n, 0) \sum_{j=1}^n a_j.$$

Підставляючи знайдений вираз в кожне рівняння з (5),

$$\text{переконаємося, що } \frac{a_j}{\sum_{j=1}^n a_j} = \frac{p_j q_j}{Q}, \text{ тобто параметри } a_j$$

визначені через відомі значення $p_j, q_j, j = \overline{1, n}$ з точністю до довільного множника, оскільки є рішенням лінійної системи рівнянь. Це формальне математичне твердження має своє віддзеркалення в теорії корисності. Відомо, що точка рішення задачі споживача є інваріантною відносно деякого класу функцій корисності, а саме: функція корисності не визначається єдиним чином. Головна вимога, що пред'являється до неї, полягає в тому, аби вона відображала систему переваг. Тому якщо u – функція корисності, то $y = cu + b$, де $c > 0, b = const$, також є функція корисності, що дає те ж саме рішення задачі споживача. Отже, один з невідомих параметрів може бути заданий довільним чином. Приймаючи $a_1 = 1$, отримуємо

$$\text{такі величини } a_j: a_1 = 1, a_2 = \frac{p_2 q_2}{p_1 q_1}, \dots, a_n = \frac{p_n q_n}{p_1 q_1}, \text{ де}$$

значення $p_j, q_j, j = \overline{1, n}$ відомі до введення інноваційного продукту на курортно-туристичний ринок.

Визначимо параметр b . Передбачимо, що інноваційний продукт несе в собі властивості, які присутні в деякій сукупності інших продуктів, але придбання цієї сукупності обійшлося б споживачеві значно дорожче. Якщо збільшувати ціну інноваційного продукту, то настане такий момент, коли його покупка стає неможливою для споживача, тобто при деякій ціні кількість куплених одиниць інноваційного продукту дорівнює нулю.

З появою на ринку інноваційного продукту корисність всього набору курортно-рекреаційних продуктів оцінюється функцією (4) і виконується бюджетна рівність

$$p_1 q_1 + \dots + p_n q_n + p_{n+1} q_{n+1} = Q, \quad (7)$$

де $p_1, \dots, p_n$ – відомі постійні ціни традиційних продуктів, а p_{n+1} – невідома ціна нового продукту. Значення Q обчислено за цінами і обсягами продажів на ринку без інноваційного продукту вказаним вище способом і вважається постійним. Величини обсягів продажів знаходяться з умови максимуму корисності: виділимо з (7) потенційний обсяг продажів інноваційного продукту і підставимо отриманий вираз в (4):

$$\begin{aligned} u(q_1, q_2, \dots, q_n, q_{n+1}) &= \\ &= q_1^{a_1} \cdot \dots \cdot q_n^{a_n} \left[1 + \frac{b}{p_{n+1}} (Q - \sum_{j=1}^n p_j q_j) \right]. \end{aligned}$$

Обчислення найбільшого значення цієї функції відносно нових обсягів продажів q_j здійснимо описаним вище методом. Тоді

$$a_j \left(\frac{p_{n+1}}{b} + Q \right) = p_j q_j + a_j \sum_j p_j q_j, \quad j = \overline{1, n},$$

де $\bar{q}_j$ – оптимальні обсяги продажів після введення на ринок інноваційного продукту.

Підсумовуючи рівняння системи, отримуємо:

$$\sum_j p_j \bar{q}_j = \frac{\sum_j a_j}{1 + \sum_j a_j} \left(\frac{p_{n+1}}{b} + Q \right).$$

Звідки $p_j \bar{q}_j = \frac{a_j}{1 + \sum_j a_j} \left(\frac{p_{n+1}}{b} + Q \right)$. Тоді рішення системи має вигляд

$$\bar{q}_j = \frac{a_j}{\left(1 + \sum_j a_j\right) p_j} \left(\frac{p_{n+1}}{b} + Q \right), \quad j = \overline{1, n}. \quad (8)$$

Підставляючи оптимальні значення попиту в (7), отримуємо оптимальну величину попиту на інноваційний продукт

$$\bar{q}_{n+1} = \frac{1}{1 + \sum_j a_j} \left(\frac{Q}{p_{n+1}} - \frac{\sum_j a_j}{b} \right). \quad (9)$$

Визначимо значення b , використовуючи припущення про наявність продукту з резервованою ціною p_{n+1} . За визначенням, цей продукт буде куплений замість інноваційного, якщо ціна зростає до p_{n+1} . Звідси отримуємо значення параметра b , виражене через ре-

зервовану ціну $b = \frac{p_{n+1} \sum_j a_j}{Q}$. Тоді оптимальне значення попиту на інноваційний курортно-рекреаційний продукт має вигляд (рис. 1):

$$\bar{q}_{n+1} = \frac{Q}{1 + \sum_j a_j} \left(\frac{1}{p_{n+1}} - \frac{1}{p_n} \right). \quad (10)$$

$$\bar{q}_j = \frac{a_j Q}{\left(1 + \sum_j a_j\right) p_j} \left(\frac{p_{n+1}}{p_{n+1} \sum_j a_j} + 1 \right), \quad j = \overline{1, n}. \quad (11)$$

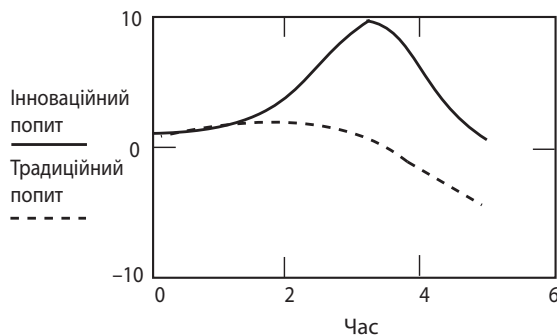

Рис. 1. Попит на інноваційні та традиційні курортно-рекреаційні продукти на прикладі Приазов'я

ВИСНОВКИ

Дослідження в рамках проекту моделювання інноваційних процесів у курортно-туристичній економіці дозволило отримати такі результати:

- ✦ запропоновано теоретико-методологічний підхід до модельного аналізу впливу інновацій на розвиток курортно-туристичної сфери в умовах трансформаційної економіки, який дозволяє адекватно реагувати на динаміку змін економічного середовища;
- ✦ побудовано модель розширеного виробництва курортних продуктів в умовах інноваційної курортно-рекреаційної економіки у вигляді моделі багатокритеріальної оптимізації; виконано дослідження впливу невизначеності та методів моделювання економічного розвитку в таких умовах;
- ✦ побудовано модель попиту на курортно-рекреаційні продукти з врахуванням спільного існування на ринку інноваційних та традиційних продуктів; виконано дослідження такої моделі та отримано сценарій розвитку інноваційного попиту. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Твісс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твісс. – М. : Экономика, 2009. – 271 с.
2. Матеріали Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.links.i.ua/>
3. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Б. Санто. – М. : Прогресс, 2005. – 376 с.
4. Статистика UNWTO [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unwto.org/index.php>
5. Шараев Ю. В. Теория экономического роста / Ю. В. Шараев. – М. : ГУ ВШЭ, 2006. – 298 с.
6. Гварлиани Т. Е. Развитие курортов Азово-Черноморского побережья: проблемы и приоритеты / Т. Е. Гварлиани, Н. С. Семкина, В. В. Екимова. – Сочи : СИБИП, 2010. – 336 с.
7. Теория и механизм инноваций в рыночной экономике / Под ред. Ю. В. Яковца. – М. : Международный фонд Н. Д. Кондратьева, 1997. – 183 с.
8. Захарченко П. В. Поведінка курортно-рекреаційної системи в умовах інноваційної та ринкової мінливості / П. В. Захарченко // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – Випуск 1 (13). – С. 68 – 73.
9. Карпова Е. Г. Управление инновациями с применением теории игр / Е. Г. Карпова // Регионология. – 2011. – № 3. – С. 57 – 67.
10. Аньшин В. М. Применение теории нечетких множеств к задаче формирования портфеля инновационных проектов / В. М. Аньшин, И. В. Демкин, И. Н. Царьков // Проблемы анализа риска. – 2010. – Том 5. – № 3. – С. 31 – 44.
11. Алешина И. В. Поведение потребителей / И. В. Алешина. – М. : ФАИР – ПРЕСС, 2009. – 384 с.
12. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 2002. – 768 с.
13. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Нельсон, С. Уинтер. – М. : ДЕЛО, 2002. – 536 с.

МЕТОД ПЕРСПЕКТИВНОЇ ДІАГНОСТИКИ СЛАБКИХ СИГНАЛІВ ПОТЕНЦІЙНИХ ЯВИЩ ЗА ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

КУЗЬМІН О. Є., АДАМІВ М. Є.

УДК 658:519.2:519.86

Кузьмін О. Є., Адамів М. Є. Метод перспективної діагностики слабких сигналів потенційних явищ за видами діяльності підприємства

У сучасних невизначених і малопрогнозованих умовах діяльності виникає необхідність врахування слабких сигналів, що на ймовірнісних засадах повідомляють про виникнення потенційних явищ середовища функціонування у процесі управлінської діяльності підприємства. З цією метою розроблено метод перспективної діагностики слабких сигналів можливих змін за видами діяльності підприємства, який дає змогу діагностувати конкретне потенційне явище за вихідним слабким сигналом з позиції його найбільш ймовірного виникнення у майбутньому періоді. Реалізація цього методу формує можливості для підвищення рівня підготовки підприємств до потенційних змін умов діяльності.

Ключові слова: антисипативне управління, слабкі сигнали, можливості, загрози, діагностика, вид діяльності підприємства

Рис.: 1. **Формул:** 1. **Бібл.:** 11.

Кузьмін Олег Євгенович – доктор економічних наук, професор, директор Інституту економіки і менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: okuzmin@lp.edu.ua

Адамів Марта Євгенівна – аспірант, кафедра зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка» (вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79013, Україна)

E-mail: marta_adamiv@i.ua

УДК 658:519.2:519.86

UDC 658:519.2:519.86

Кузьмин О. Е., Адамив М. Е. Метод перспективной диагностики слабких сигналов потенциальных явлений по видам деятельности предприятия

Kuzmin O. Y., Adamiv M. Y. Method of Prospective Diagnosis of Weak Signals of Potential Phenomena by Types of Company Activity

В современных неопределенных и малопрогнозируемых условиях деятельности возникает необходимость учета слабых сигналов, которые на вероятностных основах сообщают о возникновении потенциальных явлений среды функционирования в процессе управленческой деятельности предприятия. С этой целью разработан метод перспективной диагностики слабких сигналов возможных изменений по видам деятельности предприятия, позволяющий диагностировать конкретное потенциальное явление по исходным слабым сигналам с позиции его наиболее вероятного возникновения в будущем периоде. Реализация этого метода формирует возможности для повышения уровня подготовки предприятий к потенциальным изменениям условий деятельности.

Modern uncertain and hardly predictable conditions of activity call for taking into account weak signals, which inform about appearance of potential phenomena of the functioning environment in the process of management activity of a company on the basis of probabilistic assessment. With that aim in mind a method of prospective diagnosis of weak signals of possible changes by types of company activity was developed. This method allows diagnosing a specific potential phenomenon by original weak signals from the position of its most probable appearance in a future period. Realisation of this method forms possibilities for increase of the level of preparation of a company for potential changes of conditions of its activity.

Ключевые слова: антисипативное управление, слабые сигналы, возможности, угрозы, диагностика, вид деятельности предприятия

Key words: anticipative management, weak signals, possibilities, threats, diagnosis, type of company activity.

Рис.: 1. **Формул:** 1. **Библ.:** 11.

Pic.: 1. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 11.

Кузьмин Олег Евгеньевич – доктор экономических наук, профессор, директор Института экономики и менеджмента, Национальный университет «Львовская политехника» (вул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Україна)

E-mail: okuzmin@lp.edu.ua

Адамив Марта Евгеньевна – аспірант, кафедра внешнеэкономической и таможенной деятельности, Национальный университет «Львовская политехника» (вул. Степана Бандеры, 12, Львов, 79013, Україна)

E-mail: marta_adamiv@i.ua

Kuzmin Oleg Ye. – Doctor of Science (Economics), Professor, Director of the Institute of Economics and Management, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: okuzmin@lp.edu.ua

Adamiv Marta Ye. – Postgraduate Student, Department of Foreign Economic and Customs Activity, National University «Lviv Polytechnic» (vul. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79013, Ukraine)

E-mail: marta_adamiv@i.ua

У сучасному висококонкурентному середовищі за- для утримання та зміцнення ринкових позицій керівники підприємств все частіше вдаються до прогресивних стратегічно орієнтованих механізмів управління з метою здобуття нових конкурентних переваг на основі використання перспективних можливостей умов діяльності та збереження існуючих переваг шляхом уникнення явищ небезпечного характеру. Процес моніторингу середовища функціонування, що передбачає визначення будь-яких змін умов діяльності, пов'язаний із формуванням необхідної інформаційної бази для при-

йняття управлінських рішень у системі менеджменту з метою забезпечення цілеспрямованого розвитку підприємства, покращення його стану, уникнення загроз тощо. Однак сьогодні керівники та менеджери різних рівнів управління вітчизняних підприємств зазначають низьку якість інформаційного забезпечення діяльності апарату управління, що, як правило, зумовлено неповнотою та низьким рівнем вірогідності одержаної інформації. Однією з причин незадовільного стану інформаційного забезпечення є достатньо високий рівень невизначеності та малопрогнозованості умов діяльності, що значною

мірою зумовлено об'єктивними процесами розвитку середовища функціонування. За таких обставин управління та фахівці підприємств все частіше зіштовхуються із незавершеними за змістом, недостатньо чіткими та зрозумілими повідомленнями і даними, що потребують адекватного розпізнавання, оброблення та інтерпретації. Мова йде про так звані слабкі сигнали, що ймовірно повідомляють про виникнення потенційних явищ у середовищі функціонування підприємства.

В умовах адміністративно-командної економіки апарат управління підприємств призвичаївся до формування рішень на основі жорстко сформованих і незмінних директив і вказівок вищих органів, а тому будь-які ранні чи навіть поточні індикатори можливих змін середовища функціонування залишалися поза увагою керівників. Сучасні високодинамічні ринкові умови вимагають зміщення стратегічного мислення керівної ланки на врахування слабких сигналів, що можуть завчасно повідомляти про виникнення потенційних явищ у середовищі функціонування підприємства. Якісна ідентифікація слабких сигналів, інтерпретування їхнього подальшого розвитку до конкретних явищ і кількісно-ймовірнісне оцінювання впливу ідентифікованих подій за слабкими сигналами на ефективність функціонування підприємства дає змогу значно підвищити рівень його підготовки до можливих змін умов діяльності. З огляду на вищезазначене, у сучасних умовах особливої актуальності набуває формування і використання методу ідентифікування та оцінювання слабких сигналів потенційних явищ у діяльності підприємства.

У літературних джерелах, що розкривають особливості здійснення антисипативного управління, лівова частка матеріалу присвячена проблемі формування методів дослідження слабких сигналів потенційних явищ як ключових елементів цього виду управління. Варто зазначити, що у працях [1 – 4] авторами розроблено конкретні методи виявлення та оброблення слабких сигналів потенційних явищ, що характеризуються вагомою теоретичною та прикладною цінністю. На основі вивчення літературних джерел [1 – 4] можна зробити певні узагальнені висновки за проблемою, а саме: на сьогодні методична база у сфері дослідження слабких сигналів потенційних явищ є недостатньою розробленою, оскільки характеризується незначною кількістю конкретних методів визначення, оброблення та оцінювання слабких сигналів у середовищі функціонування і недостатнім рівнем їхнього обґрунтування; існуючі методи дослідження слабких сигналів, як правило, не характеризуються системністю та комплексністю, мають вузьке функціональне призначення (спрямовані на виконання певної операції із дослідження слабких сигналів), що не дає можливості для їхнього послідовного та взаємопов'язаного використання щодо одного об'єкта дослідження; значна частина методів дослідження слабких сигналів потенційних явищ характеризується кібернетичним підходом до ідентифікування та оброблення слабких сигналів, що є надто складним для використання на різних вітчизняних підприємствах, потребує високого рівня кваліфікації та досвіду у відповідній сфері,

спеціалізованого програмного забезпечення тощо; існуючі методи дослідження слабких сигналів практично не розкривають кількісні особливості впливу потенційних явищ, які ідентифіковані за їхніми слабкими сигналами, на результати діяльності підприємства, що відповідно значно підвищує ризик необґрунтованого з економічної позиції розроблення заходів реагування на виявлені зміни умов функціонування підприємств тощо.

Для вирішення вищезокреслених проблем основною метою дослідження визначено формування комплексною методом перспективної діагностики слабких сигналів потенційних явищ у середовищі функціонування, що надасть змогу підвищити ефективність врахування слабких сигналів в управлінській діяльності підприємства.

Метод перспективної діагностики слабких сигналів потенційних явищ у середовищі функціонування підприємства спрямований на розпізнавання, оброблення і впорядкування слабких сигналів, інтерпретування їхнього подальшого розвитку до конкретних явищ та ймовірнісне оцінювання впливу ідентифікованих подій за слабкими сигналами на ефективність функціонування підприємства. На основі вивчення літературних джерел [1 – 11] вищезначений метод перспективної діагностики слабких сигналів потенційних явищ за видами діяльності підприємства запропоновано реалізовувати за такими етапами:

1) Моніторинг середовища функціонування на предмет визначення сигналів, що характеризуються ймовірнісним і незавершеним змістовим наповненням щодо можливого виникнення потенційних явищ у середовищі функціонування підприємства. На цьому етапі реалізовується процес комплексного моніторингу внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства з метою якісного розпізнавання та ідентифікування слабких сигналів потенційних явищ. Слабкі сигнали потенційних явищ – це початкові ознаки можливостей і загроз умов функціонування, які на ймовірнісних засадах повідомляють про виникнення потенційних змін та можливість їхнього подальшого впливу на діяльність підприємства. Під час моніторингу середовища функціонування необхідно враховувати, що слабкі сигнали містять інформацію лише про можливість виникнення потенційних змін умов функціонування та джерела їхнього виникнення, а тому відповідно потребують подальшого оброблення та інтерпретації з метою формування завершеного бачення майбутньої ситуації [3, с. 79].

2) Визначення рівня ентропії зареєстрованих сигналів як визначального параметра сили сигналів та пріоритетне ідентифікування сигналів із найвищими ентропійними значеннями як слабких сигналів потенційних явищ. Результати моніторингу середовища функціонування на предмет визначення слабких сигналів потенційних явищ, що одержані на попередньому етапі на основі експертних суджень та висновків, можуть характеризуватися певним рівнем суб'єктивності, неточності, а тому потребують кількісного обґрунтування. З цією метою запропоновано визначати рівень інформаційної ентропії для кожного зареєстрованого сигналу як провісника можливого виникнення певних змін у діяльності підприємства.

Інформаційна ентропія, або ентропія Шеннона характеризує міру невизначеності, хаотичності, неупорядкованості інформації та визначає кількість корисної інформації, що міститься в одному джерелі повідомлення, яке генерує статистично незалежні події. Рівень інформаційної ентропії для незалежних випадкових подій, що ідентифіковані за слабкими сигналами, можна розрахувати за формулою [11]:

$$H(x) = - \sum_{x=1}^n P(x) \log_2 P(x), \quad (1)$$

де x – потенційне явище, що може виникнути внаслідок розвитку відповідно слабкого сигналу; $P(x)$ – ймовірність виникнення потенційного явища за відповідним слабким сигналом; $H(x)$ – рівень інформаційної ентропії для слабкого сигналу щодо виникнення потенційної події у діяльності підприємства.

Оскільки на підприємстві може виникати безліч слабких сигналів потенційних явищ, тому величину ентропії для кожного сигналу доцільно обчислювати на засадах оцінювання ймовірностей ($p, p - 1$) для двох протилежно альтернативних варіантів перебігу певної події за відповідним ідентифікованим сигналом. На основі власних суджень, досвіду, характеристик слабких сигналів тощо експерти визначають ймовірності настання та не настання потенційного явища, що може виникнути внаслідок розвитку певного сигналу.

Найвищий рівень ентропії сигналу свідчить про його слабкість та відповідно зумовляє його найвищу рейтингову позицію серед інших сигналів. Варто також зазначити, що не існує конкретних критеріальних значень ентропії, що служать основою для ідентифікування сигналів як слабких ознак потенційних явищ. Критерієм віднесення сигналу до середнього або сильного логічно запропоновано вважати значне відхилення рівня ентропії від найвищих його значень у сторону зменшення. Надалі обирається декілька сигналів із найвищим рейтингом, що свідчить про їхню слабкість та необхідність подальшого оброблення. Крім того, результати пріоритетного ідентифікування сигналів із найвищими рівнями ентропії як слабких сигналів можна доповнювати експертними судженнями щодо значимості слабких сигналів у майбутніх періодах функціонування підприємства.

3) Побудова дерева подій для кожного пріоритетного слабкого сигналу потенційних явищ у середовищі функціонування підприємства.

3.1. Встановлення та обґрунтування слабкого сигналу як початкової ознаки виникнення потенційних явищ у середовищі функціонування підприємства. На підставі одержаних результатів попередніх етапів обирається конкретний слабкий сигнал, що характеризується найвищим рейтингом (щодо рівня ентропії і/або рівня вагомості), та ідентифікується як початкова ознака ймовірного виникнення потенційного явища у діяльності підприємства. На цьому етапі доцільно ретельно дослідити та охарактеризувати слабкий сигнал за такими ознаками, як: джерело виникнення слабкого сигналу; наявність аналогів слабких сигналів

та шляхи їхнього розвитку у минулих періодах функціонування підприємства, підприємств-конкурентів, інших підприємств тощо, наявність першопричин виникнення слабкого сигналу тощо.

3.2. Формування та інтерпретування ймовірнісних траєкторій розвитку слабкого сигналу до альтернативних сильних сигналів, що повідомляють про виникнення потенційних явищ у діяльності підприємства, на засадах встановлення логічних причинно-наслідкових зв'язків між подіями. Застосування причинно-наслідкового зв'язку дає змогу сформулювати логіку розвитку подій (від слабкого сигналу до сильних сигналів) за допомогою встановлення зв'язку між однією подією, яка є причиною, та іншою подією, що є наслідком і відповідно слідує за першою подією. На цьому етапі на основі характеристики слабкого сигналу слід логічно та обґрунтовано продумати і послідовно сформулювати усі альтернативні варіанти його розвитку до сильних сигналів, що повідомляють про виникнення можливості чи загрози у середовищі функціонування підприємства. Кожен перехід сигналу з одного стану в інший слід наповнювати ймовірностями виникнення відповідних подій, що дасть можливість попередньо сформулювати уявлення про найменш та найбільш ймовірні явища, які можуть виникати у середовищі функціонування підприємства.

3.3. Визначення усіх можливостей, загроз, станів, що можуть виникати за ідентифікованими сигналами у діяльності підприємства. На основі встановлених сильних сигналів, що чітко вказують на виникнення певної події, визначають усі можливості, загрози або стани підприємства. Під час побудови дерева подій слід також враховувати, що за одним й тим самим слабким сигналом внаслідок його розвитку можуть одночасно потенційно виникати явища позитивного та негативного характеру. Приклад дерева подій для конкретного слабкого сигналу потенційних явищ («Підприємство-конкурент планує виготовляти новий товар») сформовано за вищенаведеними етапами його побудови та наведено на *рис. 1*.

4) Ймовірнісне оцінювання впливу можливостей та загроз за слабкими сигналами на результуючі показники діяльності підприємства на засадах імітаційного моделювання з використанням методу Монте-Карло. Оскільки досить складно точно визначити конкретний вплив ідентифікованих можливостей та загроз за слабкими сигналами на ефективність функціонування підприємства, тому у цьому випадку доцільно використовувати економіко-математичні методи ймовірнісного характеру. Найбільшим адекватним вирішенням проблеми оцінювання впливу потенційних явищ, що ідентифіковані за слабкими сигналами їхнього виникнення, на результативність діяльності підприємства є застосування методу статистичних випробувань, або методу Монте-Карло.

Розглянемо особливості застосування методу Монте-Карло для оцінювання впливу ідентифікованих можливостей та загроз за слабкими сигналами на ефективність функціонування підприємства.

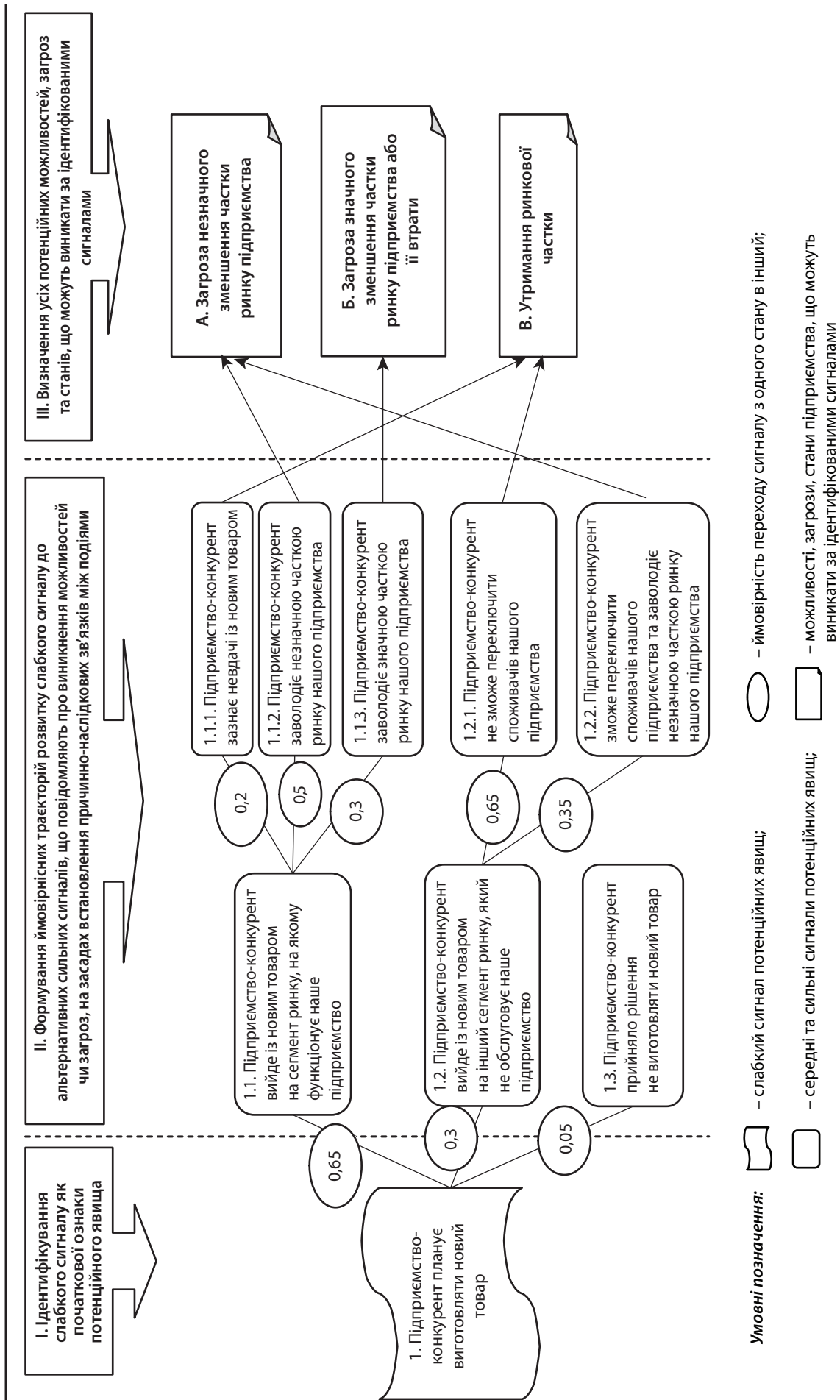

Рис. 1. Дерево подій за слабким сигналом середовища функціонування підприємства «Підприємство-конкурент планує виготовляти новий товар»

З позиції теорії ймовірності ідентифікована можливість або загроза за слабким сигналом є випадковою подією, тобто, подією, яка при заданих умовах може або відбутись, або не відбутись (при цьому, існує ймовірність $(0 \leq p \leq 1)$ того, що вона відбудеться при заданих умовах). Відповідно, якщо обрати певний індикатор, що відображає вплив потенційної події на діяльність підприємства, то його значення у цьому контексті є випадковою величиною, тобто, величиною, яка в результаті випробувань може приймати певні значення (із сукупності своїх значень) з певним рівнем ймовірності.

З огляду на вищезазначене, сутність методу Монте-Карло полягає у здійсненні великої кількості випробувань випадкової величини з метою визначення найбільш ймовірних варіантів її значень. Оскільки неможливо точно встановити конкретні значення зміни індикатора внаслідок впливу певного явища, то за допомогою методу Монте-Карло його можна замінити діапазоном ймовірних значень. Надалі відбувається моделювання різних варіантів значень випадкової величини із встановленого інтервалу, при чому кожен раз використовується інший набір випадкових значень функцій ймовірності [8-10].

4.1. Визначення об'єктів впливу ідентифікованих можливостей чи загроз умов діяльності підприємства та вибір індикаторів, що здатні репрезентувати вплив потенційних явищ на ефективність функціонування обраного об'єкта. На нашу думку, на цьому етапі найбільш показовими об'єктами впливу ідентифікованих можливостей та загроз є функціональні види діяльності підприємства. Кожен вид діяльності характеризується чіткою сукупністю індикаторів як вимірників його стану і властивостей, що надають змогу оцінити вплив потенційних явищ на результативність певного виду діяльності та охарактеризувати тенденції його розвитку. Це, відповідно, спрощує процес пошуку та вибору індикаторів, що репрезентують вплив можливостей та загроз на результативність конкретного виду діяльності підприємства. Залежно від виду економічної діяльності, місії, цілей, особливостей організаційної структури управління та інших характеристик будь-яке підприємство може здійснювати виробничу діяльність, діяльність щодо науково-технічної підготовки виробництва, фінансово-економічну, маркетингову, логістичну, соціально-кадрову та зовнішньоекономічну діяльність.

4.2. Встановлення інтервалів зміни обраного індикатора внаслідок впливу кожного потенційного явища, ідентифікованого за вихідним слабким сигналом. Оскільки, як зазначалось вище, достатньо складно встановити конкретні значення певного індикатора як випадкової величини та відповідні їм ймовірності, тому випадкова величина (індикатор, що репрезентує вплив потенційних явищ за слабким сигналом на результативність обраного виду діяльності підприємства) є неперервною, можливі значення якої заповнюють певний інтервал. Таким чином, на цьому етапі для обраного індикатора необхідно визначити можливі діапазони його зміни внаслідок впливу кожного потенційного явища (можливостей, загроз), що ідентифіковані за відповід-

ним слабким сигналом. Виконання означеного завдання необхідно здійснювати на основі врахування різноманітних факторів впливу, виконання приблизних розрахунків, логічних суджень тощо.

4.3. Вибір типу розподілу ймовірностей випадкової величини (обраного індикатора чи групи індикаторів, що репрезентують вплив потенційних явищ за слабким сигналом на результативність певного виду діяльності підприємства) та встановлення його параметрів. Як зазначалось вище, для визначення випадкової величини необхідно встановити усі її можливі значення та відповідні їм ймовірності. Закон розподілу випадкової величини встановлює взаємозв'язок між можливими значеннями випадкової величини та відповідними їм ймовірностями. До основних законів розподілу неперервної випадкової величини належать: рівномірний, нормальний, показниковий розподіл тощо. Як правило, для методу Монте-Карло, що передбачає реалізацію великої кількості випробувань, найчастіше застосовують нормальний розподіл ймовірностей випадкової величини, який характеризується двома параметрами: математичним сподіванням (або середнім значенням при великій кількості випробувань) та стандартним (середньоквадратичним) відхиленням нормального розподілу [8 – 10].

4.4. Імітаційне моделювання різних варіантів можливих значень випадкової величини (обраного індикатора, що репрезентує вплив потенційних явищ за слабким сигналом на результативність певного виду діяльності підприємства) у середовищі Microsoft Excel. У процесі реалізації методу Монте-Карло для здійснення великої кількості випробувань у якості аналітичного інструменту можна використовувати програму Microsoft Excel, що характеризується доступністю, простотою у застосуванні та достатньою ефективністю результатів. Перш за все, необхідно розрахувати параметри, що визначають розподіл випадкової величини. Для нормального розподілу за допомогою функцій СРЗНАЧ та СТАНДОТКЛОН обчислюється відповідно середнє значення випадкової величини та стандартне відхилення по вибірці (у якості вихідних даних використовуємо інтервал зміни випадкової величини у заданому інтервалі). Надалі необхідно визначити кількість випробувань, що повинні бути здійснені для оптимального моделювання випадкової величини. Кількість здійснених ітерацій повинна бути достатньо значною та залежить від визначених діапазонів зміни випадкової величини. Як правило, обсяг цих випробувань становить сотні, тисячі, десятки тисяч ітерацій. За допомогою математичної функції СЛЧИСЛ потрібно здійснити розподіл ймовірностей випадкової величини. Ця функція генерує рівномірно розподілені на інтервалі $[0;1]$ випадкові числа як ймовірності виникнення можливих значень випадкової величини [7].

На підставі здійснених розрахунків здійснюється моделювання ймовірнісних значень певного індикатора як випадкової величини за допомогою статистичної функції НОРМОБР. Ця функція повертає зворотній нормальний розподіл для вказаного середнього значення випадкової величини та її стандартного відхилення [7]. Варто зазначити, що вищеописану операцію

слід здійснювати для кожного визначеного інтервалу зміни обраного індикатора внаслідок впливу кожного встановленого потенційного явища за слабким сигналом.

4.5. Побудова інтервальної шкали змодельованих значень індикатора як випадкової величини та визначення найбільш ймовірного діапазону зміни результуючого показника внаслідок впливу кожного потенційного явища, ідентифікованого за вихідним слабким сигналом. На цьому етапі кожен змодельований масив значень випадкової величини (відповідного індикатора) для кожного потенційного явища розбивається на визначену кількість інтервалів зміни її значень. Далі за кожним інтервалом визначається кількість попадань значень випадкової величини у відповідний інтервал за допомогою операції умовного фільтрування даних. На підставі отриманих результатів обираємо інтервал із найбільшою кількістю попадань значень випадкової величини, що ідентифікує цей інтервал як найбільш ймовірний діапазон зміни індикатора внаслідок впливу певного потенційного явища за слабким сигналом.

5) Формування структурованих висновків за кінцевими потенційними явищами (можливостями, загрозами) з позиції відображення ймовірності їхнього перспективного виникнення та кількісного впливу на результативність певного виду діяльності підприємства. За результатами діагностики слабких сигналів формується узагальнений структурований висновок, що відображає впорядковане розташування кінцевих потенційних явищ, що ідентифіковані за вихідним слабким сигналом, за ймовірністю їхнього виникнення та кількісного впливу на результативність певного виду діяльності підприємства. Наприкінці доцільно вказати на конкретну кінцеву можливість або загрозу умов функціонування підприємства з дерева подій, що володіє найвищим рівнем ймовірності виникнення, та відобразити діапазон найбільш ймовірних значень зміни показника результативності певного виду діяльності внаслідок потенційного впливу цього явища.

ВИСНОВКИ

У сучасних високодинамічних ринкових умовах особливої актуальності набувають методи діагностики слабких сигналів потенційних явищ, що дають змогу адекватно розпізнавати та обґрунтовано інтерпретувати початкові ознаки виникнення потенційних змін у діяльності підприємства з метою формування достатньої інформаційної бази для прийняття випереджувальних управлінських рішень. Запропонований метод перспективної діагностики слабких сигналів за видами діяльності підприємства спрямований на ідентифікування, оброблення та рейтингове впорядкування слабких сигналів, інтерпретування подальшого розвитку пріоритетних слабких сигналів до конкретних явищ та ймовірнісне оцінювання впливу визначених подій за слабкими сигналами на результативність конкретного виду діяльності підприємства. Реалізація цього методу дає змогу значно підвищити рівень підготовки підприємства до можливих змін умов діяльності на основі розроблених і впроваджених заходів щодо випередження можливо-

стей та загроз середовища функціонування, а також оцінити і врахувати кількісний вплив відповідних подій на економічну ефективність діяльності підприємства.

Перспективами подальших досліджень є розроблення методичних положень з аналізування систем антисипативного управління на підприємствах. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Баклан І. В.** Виявлення та оцінювання слабких сигналів у середовищі машинобудівного підприємства / І. В. Баклан, Ж. В. Поплавська, О. І. Цмоць // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 5 (119). – С. 257 – 271.
- 2. Методи антикризисного управління по слабым сигналам :** [монографія] / [Ю. Г. Лысенко, Р. А. Руденский, Л. И. Егорова и др.]. – Донецк : Юго-Восток, 2009. – 195 с. – (Сер.: Жизнеспособные системы в экономике).
- 3. Руденский Р. А.** Антисипативное управление сложными экономическими системами: модели, методы, инструменты: [монографія] / Р. А. Руденский; [научн. ред. проф. Ю. Г. Лысенко]. – Донецк : Юго-Восток, 2009. – 257 с. – (Сер.: Жизнеспособные системы в экономике = Життєздатні системи в економіці).
- 4. Волошина Т. О.** Подход к интерпретации слабых сигналов в управлении предприятием / Т. О. Волошина // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу, наукових співробітників і аспірантів Донецького національного університету за підсумками науково-дослідної роботи за період 2009-2010 рр. Т. 2 / Під ред. П. В. Єгорова, С. В. Беспалової. – Донецьк : Цифрова типографія, 2011. – С. 364 – 365.
- 5. Мельник О. Г.** Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [монографія] / О. Г. Мельник. – Львів : Видавництво «Львівської політехніки», 2010. – 344 с.
- 6. Мельник О. Г.** Моніторинг діяльності підприємства / О. Г. Мельник, М. Д. Пецкович // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – Львів : Видавництво «Львівської політехніки», 2012. – № 722. – С. 381 – 386.
- 7. Минько А. А.** Статистический анализ в MS Excel / А. А. Минько. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. – 448 с.
- 8. Гмурман В. Е.** Теория вероятностей и математическая статистика [учеб. пособие для вузов] / В. Е. Гмурман. – Изд. 7-е, стер. – М : Высш. шк., 1999. – 479 с.
- 9. Экономико-математические методы и модели :** учеб. пособие / [Н. И. Холод, А. В. Кузнецов, Я. Н. Жихар и др.]; под. общ. ред. А. В. Кузнецова. – Мн. : БГЭУ, 1999. – 413 с.
- 10. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, організація, апробація):** навч. посіб. / [В. М. Геєць, А. А. Мазаракі, О. П. Корольчук та ін.]; за ред. А. А. Мазаракі. – [2-ге вид., допов.]. – К. : Київ. нац. торг. – екон. ун-т, 2011. – 296 с.
- 11. Кудряшов Б. Д.** Теория информации : [учебник для вузов] / Б. Д. Кудряшов. – СПб. : Изд. Дом Питер, 2009. – 320 с.

КЛІТИННО-АВТОМАТНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДИНАМІКИ ОБСЯГІВ ПРОДАЖІВ ТОРГІВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

ЖИХАРЕВИЧ В. В., МАЦЮК Н. О.

УДК 330.46

Жихаревич В. В., Мацюк Н. О. Клітинно-автоматне моделювання динаміки обсягів продажів торговельного підприємства

У статті обґрунтовано доцільність використання багатоагентного імітаційного моделювання у дослідженні динаміки складних економічних систем. Продемонстровано принципову можливість використання клітинних автоматів у побудові імітаційних економічних моделей, зокрема моделей поведінки споживачів. Розроблено імітаційну модель, яка може бути в подальшому ускладнена для більш глибокого аналізу досліджуваного явища.

Ключові слова: багатоагентне моделювання, імітаційне моделювання, імітаційна модель, клітинні автомати, клітинно-автоматна модель, моделювання складних систем.

Рис.: 4. **Формул:** 3. **Бібл.:** 9.

Жихаревич Володимир Вікторович – кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних систем, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

E-mail: vzhikhar@mail.ru

Мацюк Наталія Олександрівна – асистент, кафедра економіки підприємства, Буковинський державний фінансово-економічний університет (вул. Манфреда Штерна, 1, Чернівці, 58000, Україна)

E-mail: chernova_n@i.ua

УДК 330.46

UDC 330.46

Жихаревич В. В., Мацюк Н. А. Клеточно-автоматное моделирование динамики объемов продаж торгового предприятия

В статье обоснована целесообразность использования многоагентного имитационного моделирования в исследовании динамики сложных экономических систем. Продемонстрирована принципиальная возможность использования клеточных автоматов в построении имитационных экономических моделей, в частности моделей поведения потребителей. Разработана имитационная модель, которая может быть в дальнейшем усложнена для более глубокого анализа исследуемого явления.

Ключевые слова: многоагентное моделирование, имитационное моделирование, имитационная модель, клеточные автоматы, клеточно-автоматная модель, моделирование сложных систем.

Рис.: 4. **Формул:** 3. **Библ.:** 9.

Жихаревич Владимир Викторович – кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры информационных систем, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: vzhikhar@mail.ru

Мацюк Наталья Александровна – ассистент, кафедра экономики предприятия, Буковинский государственный финансово-экономический университет (ул. Манфреда Штерна, 1, Черновцы, 58000, Украина)

E-mail: chernova_n@i.ua

Zhikharevich V. V., Matsyuk N. A. Cellular Automata Modelling of Dynamics of Volumes of Sales of a Trade Company

The article substantiates expediency of use of the multi-agent simulation modelling in the study of dynamics of complex economic systems. It shows a possibility to use cellular automata in construction of simulation economic models, particularly models of consumers' behaviour, in principle. It describes a simulation model, which could be sophisticated further for deeper analysis of a studied phenomenon.

Key words: multi-agent modelling, simulation modelling, simulation model, cellular automata, cellular automata model, complex systems modelling.

Рис.: 4. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 9.

Zhikharevich Vladimir V. – Candidate of Sciences (Physics and Mathematics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Information Systems, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: vzhikhar@mail.ru

Matsyuk Nataliya A. – Assistant, Department of Economy of Enterprise, Bukovina State Finance and Economics University (vul. Manfreda Shterna, 1, Chernivtsi, 58000, Ukraine)

E-mail: chernova_n@i.ua

Успіх будь-якого підприємства, що працює на комерційній основі, напряму залежить від ситуації, що склалася на ринку щодо товарів, які пропонує дане підприємство. Відомо, що на поведінку споживачів впливає безліч факторів, починаючи з їхніх характерологічних особливостей, індивідуальних переваг, соціально-культурних детермінант і психологічних чинників, закінчуючи міжособистісним впливом оточення споживача та поточною ситуацією, в якій споживач опинився. Таким чином, для збільшення продажів та, відповідно, своєї частки на ринку підприємству необхідно не лише об'єктивно оцінювати властивості, переваги та недоліки власної продукції порівняно з продукцією конкурентів, а й розуміти особливості психології конкретного споживача та соціології груп споживачів.

Оскільки дослідження поведінки споживачів в реальних умовах пов'язане із великими витратами, набуває особливого значення питання побудови імітаційної моделі, яка не лише спроможна відбивати більшість властивостей складних систем, а й є керованою, тому експерименти можна повторювати безліч разів і вимірювати їхню ефективність в будь-який момент часу.

Більшість існуючих мікроекономічних моделей теорії споживання розглядають споживача як раціональну одиницю, яка приймає рішення незалежно від поведінки її оточення, у той час, як підходи до даного питання з точки зору маркетингу є орієнтованими на споживача і здебільшого вивчають вплив індивідуальних особливостей конкретного споживача та зовнішніх факторів на прийняття ним рішення щодо придбання того чи іншого

товару. Враховуючи те, що для економічних систем характерною є велика кількість нелінійних взаємодій між членами, неможливо вивчити поведінку системи, досліджуючи лише окремих її індивідів. Це зумовлює доцільність використання багатоагентного імітаційного моделювання при вивченні складних економічних систем.

У даній роботі основним завданням було розроблення такої моделі, яка б описувала поведінку споживача на ринку, враховуючи вплив на нього психологічних та інших факторів, а також особливості взаємодії споживачів між собою. Як інструмент було використано асинхронний клітинний автомат, який на основі нескладних правил імітує еволюцію споживчого ринку та дозволяє отримати прогноз його стану на майбутній момент часу, що є однією з актуальних задач будь-якого комерційного підприємства. Аналіз методів прогнозування обсягів продажів торговельного підприємства та дослідження їх ефективності було проведено раніше в [1].

Незважаючи на те, що клітинні автомати володіють низкою переваг, а саме дають змогу візуально репрезентувати дискретні процеси розвитку систем будь-якої природи, джерел, в яких такий підхід використовується для дослідження складних споживчих систем, не так багато. Зокрема, у статті [2] наведено аналіз застосування клітинних автоматів у моделюванні взаємодії між споживачами, враховуючи комплекс економічних та психологічних чинників їхньої поведінки. У роботах [3, 4, 5] досліджені моделі розповсюдження нових товарів, використовуючи клітинні автомати в процесі прийняття рішень споживачами. У роботі [6] за допомогою клітинних автоматів описано механізм навчання споживачів під час здійснення ними покупок та наведено порівняння ринків нових товарів і поведінки споживачів різних сегментів ринку Китаю та США.

Представлені та інші літературні джерела з даної тематики дозволяють зробити висновок про те, що клітинні автомати знаходять застосування не лише у вирішенні проблем фізики [7], біології [8], екології [9], але й є корисними при дослідженні питань економіки, хоча ця сфера розвинута на теперішній момент часу досить обмежено, особливо у вітчизняних наукових працях.

У нашій роботі ми ставили за мету продемонструвати принципову можливість використання клітинних автоматів у побудові імітаційних економічних моделей, зокрема моделей поведінки споживачів, на основі даних про обсяги продажів продукції кондитерської компанії «Roshen» в Чернівецькій області.

Клітинно-автоматне моделювання динаміки продажів продукції торговельної фірми полягає в організації відповідного імітаційного експерименту.

Розглянемо елементарну систему (ринок), яка передбачає деякий притік, з одного боку, товару, а з іншого – покупців, що мають відповідний фінансовий ресурс для здійснення операції купівлі товару. Покупці, здійснюючи купівлю товару, зменшують свою платоспроможність. Таким чином, операція купівлі товару аналогічна видаленню з ринку товару разом із покупцем.

Описану ситуацію можна представити у вигляді системи взаємодіючих клітинних автоматів. Для наочності

розглянемо двомірне клітинно-автоматне поле (рис. 1), що містить два шари (шар покупців і шар товару). Хоча розмірність поля, у нашому випадку, може бути довільною, ми обрали саме двомірне представлення, що в перспективі може виявитися корисним при моделюванні реальної ринкової ситуації, яка враховуватиме просторове розміщення торговельних точок і потоків покупців. Крім того, можна розглянути поле, що містить один шар, але багатшаровий підхід щодо реалізації клітинно-автоматних полів є більш універсальним [9].

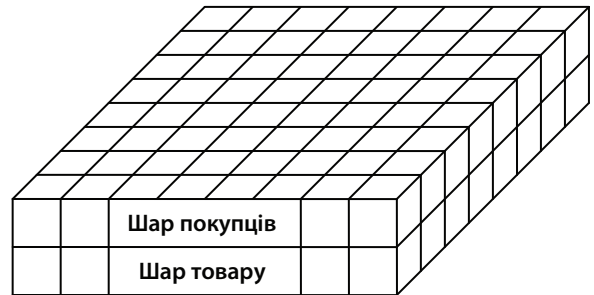

Рис. 1. Структура клітинно-автоматного поля

Вміст комірок поля може набувати булевих значень (0 – комірка порожня, 1 – комірка заповнена). Притік товару і покупців будемо моделювати шляхом імовірнісної появи 1 у довільній порожній комірці поля у відповідному шарі. Причому, опираючись на «розумну» поведінку будь-якого виробника, імовірності появи товарів та покупців на ринку приймемо рівними. Такий вибір зумовлено тим, що перевищення інтенсивності потоку товару над потоком покупців неминуче призведе до «кризи надвиробництва», а протилежна ситуація – до дефіциту товару. Таким чином, саморегуляція ринку обґрунтовує прийняте нами припущення щодо рівності потоків товарів та покупців.

Операцію взаємодії продавців і покупців на ринку також представимо імовірнісним чином. При цьому будемо обирати дві довільні клітини на полі, аналізувати їхній вміст на наявність товару чи покупця у відповідних шарах, та приймати рішення щодо здійснення операції купівлі. Як вже зазначалося, купівлю будемо моделювати видаленням з поля відповідного покупця та товарної одиниці, тобто їх «анігіляцією». Чим вища імовірність здійснення покупки, тим більша інтенсивність «анігіляції» та вище обсяги продажів. Правила взаємодій можна прийняти як локальні (взаємодіють лише сусідні клітини), так і дальні (взаємодіють будь-які довільні клітини поля), оскільки ми не аналізуємо просторову динаміку, а лише часову.

Таким чином, процес моделювання описаної ринкової системи зводиться до ітераційного циклу, що передбачає виконання таких типових кроків:

- ★ вибір довільної клітини на полі;
- ★ імовірнісне заповнення порожньої клітини товаром чи покупцем;
- ★ вибір двох довільних клітин на полі;
- ★ імовірнісна «анігіляція» при умові наявності товару та покупця.

Паралельно з цим ітераційним циклом клітинно-автоматних взаємодій ведеться підрахунок кількості цик-

лів, що використовується для визначення модельного часу системи, а також кількості здійснених операцій купівлі для визначення показників динаміки обсягів продажів.

Створена клітинно-автоматна модель була апробована на реальних показниках обсягів продажів філії «Roshen» в Чернівецькій області (рис. 2).

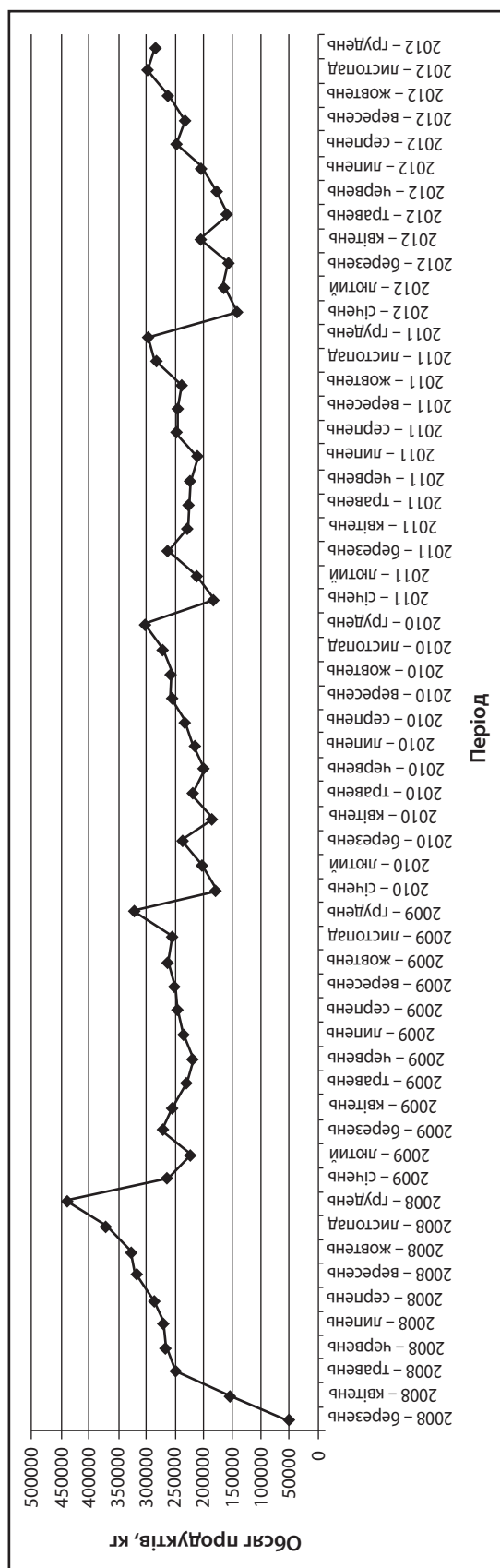

Рис. 2. Обсяги продажів філії «Roshen» в Чернівецькій області за період з березня 2008 р. по грудень 2012 р.

З рис. 2 видно, що динаміка продажів кондитерських виробів «Roshen» є нестационарною та має яскраво виражені періодичні піки, які припадають на грудень (Новорічні свята), а також менш виражені піки, що припадають на березень (Міжнародний жіночий день). Цілком очевидно, що це пов'язано із сезонним зростанням попиту на кондитерські вироби у ці часові проміжки. Крім того, якщо усереднити дані щодо обсягів продажів за весь період спостереження, окрім початкового стрімкого зростання, можна виділити лінійний спадаючий тренд. Така поведінка може бути пов'язана, наприклад, або зі зменшенням купівельної спроможності населення, або із впливом конкурентів (витіснення «Roshen» з ринку іншими кондитерськими підприємствами). Користуючись лише даними, наведеними на рис. 2, точних причин спадаючого тренду визначити неможливо. Початкове стрімке зростання обсягів продажів пов'язане із «переобліком», тобто введенням у ринок товару, за яким в подальшому буде вестися статистичне спостереження.

Усі відмічені характерні особливості динаміки обсягів продажів можна реалізувати у вигляді відповідних імовірнісних характеристик клітинно-автоматних взаємодій. Далі, спостерігаючи за поведінкою клітинно-автоматної моделі, можна налаштувати параметри взаємодій таким чином, щоб отримати узгодження між реальною та модельною динамікою (рис. 3).

Для реалізації клітинно-автоматної моделі динаміки обсягів продажів було обрано поле клітин розмірністю 100×100 . Час однієї взаємодії прийнято рівним 0.001 доби. Початковий час – 60 діб, оскільки спостереження почалось з 1 березня 2008 року. Приймемо, також, що при одній операції купівлі здійснюється придбання 1000 кг кондитерських виробів, оскільки в нашому випадку покупцями філії «Roshen» в Чернівецькій області є торговельно-роздрібні точки, а не індивідуальні споживачі.

Імовірність здійснення операції купівлі (P_1) апроксимуємо суперпозицією сигмоїдальних функцій із врахуванням сезонної періодичності:

$$P_1 = 0.5 + 0.5(\sigma(0.05; 90; t_1) - \sigma(0.3; 120; t_1)) + 0.4(\sigma(0.3; 110; t_2) - \sigma(0.3; 120; t_2)), \quad (1)$$

де $t_1 = (t + 110) \bmod 360$; $t_2 = (t + 50) \bmod 360$ – часові змінні, які визначають розташування «ажіотажних піків» та мають властивість річної періодичності (рис. 4, верхня крива); t – модельний час системи, що при кожній клітинно-автоматній взаємодії збільшується на 0.001 та має початкове значення рівне 60; σ – сигмоїдальна або логістична функція:

$$\sigma(a; b; c) = 1 / (1 + \exp(a(b - c))). \quad (2)$$

Апроксимація саме цими функціями, які описують експоненціальне зростання із насиченням, на нашу думку, найбільше підходять для опису ажіотажної поведінки споживачів.

Імовірність заповнення порожніх клітин товаром чи покупцем (P_2) апроксимуємо суперпозицією спадаючої експоненціальної функції, що описує початкове стрімке зростання обсягів товару на ринку, та функції, що описує лінійний спадаючий тренд (рис. 4, нижня крива):

$$P_2 = 0.01 \exp(-0.025(t - 60)) + 0.006(1 - (t - 60) / 4000). \quad (3)$$

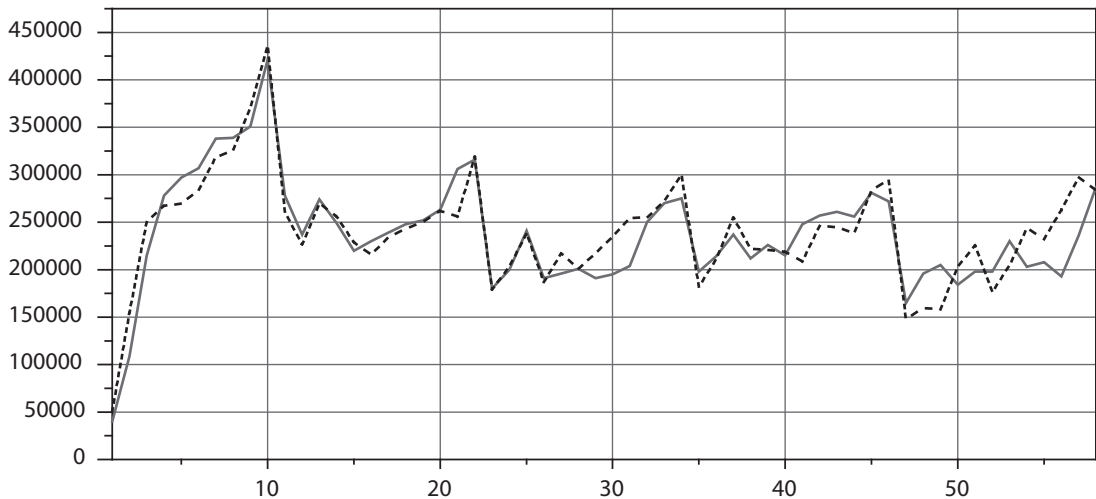

Рис. 3. Приклад моделювання динаміки обсягу продажів (червона крива) у порівнянні із реальним результатом (пунктирна крива)

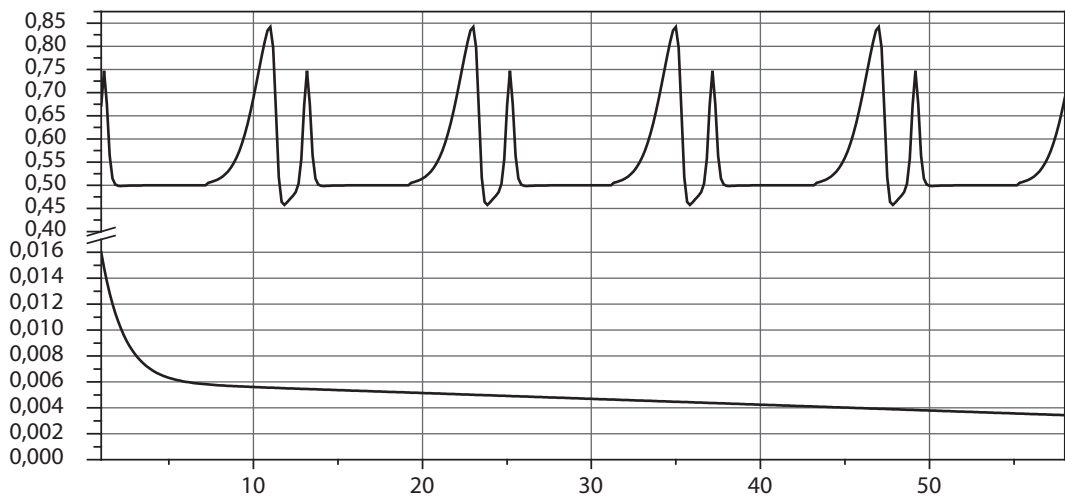

Рис. 4. Часова залежність імовірності здійснення купівлі (верхня крива) та імовірності заповнення порожніх клітин товаром чи покупцем (нижня крива)

Параметри функцій (1) і (3) підбрано із умов узгодження між реальною та модельною динамікою обсягів продажів на фоні випадкової складової.

ВИСНОВКИ

У даній роботі ми продемонстрували можливість застосування клітинних автоматів при дослідженні складних економічних систем. Нами була побудована досить проста імітаційна модель, яка може бути в подальшому ускладнена для більш глибокого аналізу досліджуваного явища. Отримані нами результати дозволяють зробити висновок про перспективність даного методу, виходячи з успішного врахування ним як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, що впливають на поведінку споживачів, і завдяки цьому досить точному опису динаміки досліджуваної системи. Таким чином, цей інструмент є зручним у використанні і може бути успішно застосований при вивченні та аналізі складних економічних явищ. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'янова В. В. Порівняння методу нейронних мереж і методу декомпозиції часових рядів в прогнозуванні об-

сягів продажів торговельного підприємства / В. В. Лук'янова, Н. О. Мацюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2012. – Випуск 623 – 626. Економіка. – С. 332 – 338.

2. Rouhaud Jean-Francois. Cellular automata and consumer behaviour / Jean-Francois Rouhaud // European Journal of Economic and Social Systems. – 2000. – № 1. – С. 37 – 52.

3. Mahajan V. New-Product Diffusion Models / V. Mahajan, E. Muller, F. M. Bass. In J. Eliashberg and G. L. Lilien, editors // Handbooks in Operations Research and Management Science. – 1993. – № 5. Marketing. – P. 349 – 408.

4. Goldenberg J. Using Complex Systems Analysis to Advance Marketing Theory Development / J. Goldenberg, B. Libai, E. Muller. // Academy of Marketing Science Review. Special issue on Emergent and Co-evolutionary Processes in Marketing. [Online]. – 2001. – № 1.

5. Goldenberg J. Marketing Percolation / J. Goldenberg, B. Libai, S. Solomon, N. Jan, D. Stauffer // Physica A. – 2000. – № 284. – P. 335 – 347.

6. Ma Fang. Research on Consumer Purchase Behavior Diffusion across Market Using Cellular Automata / Fang Ma, Gangling Chao, Lihua Chen, Yiping Luo // International Journal of Marketing Studies. – 2012. – Vol. 4. – № 5. – P. 108 – 118.

7. **Vichniac G.** Simulating physics with cellular automata / G. Vichniac // PHYSICA D. – 1984. – Vol. 10. – № 1-2. – P. 96 – 116.

8. **Ermentrout G. B.** Cellular automata approaches to biological modeling / G. B. Ermentrout, L. Edelstein-Keshet // Journal of Theoretical Biology. – 1993. – Vol. 160. – №1. – P. 97 – 133.

9. **Жихаревич В. В.** Моделирование процессов самоорганизации и эволюции систем методом непрерывных асинхронных клеточных автоматов / В. В. Жихаревич, С. Э. Остапов // Міжнародний науковий журнал «Комп'ютинг» – 2009. – Т. 8, Випуск 3. – С. 61 – 69.

УДК 519.87:338.43:635.008.1

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ОПТИМІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЛОДОВООВОЧЕСХОВИЩ

КОНЦЕБА С. М.

УДК 519.87:338.43:635.008.1

Концеба С. М. Економіко-математична модель оптимізації функціонування плодоовочесховищ

У статті запропоновано використання економіко-математичної моделі оптимального функціонування плодоовочесховищ у сільськогосподарських підприємствах за критерієм максимуму прибутку. Модель враховує використання потужностей ліній приймання та відвантаження плодів та овочів, наявних і залучених трудових ресурсів, інших виробничих ресурсів (тепло, електроенергія, тара тощо) і фінансових ресурсів, також введено додаткові обмеження. Для практичної реалізації моделі рекомендовано порядок розрахунку певних техніко-економічних коефіцієнтів. Розроблена економіко-математична модель функціонування плодоовочесховищ дає можливість оптимізувати такі показники: структуру плодоовочевої продукції на збереженні за її видами; розподіл капіталовкладень за основними напрямками, включаючи реконструкцію діючих потужностей і розширення наявних потужностей.

Ключові слова: плодоовочесховище, оптимізація, прибуток, модель.

Формул: 7. **Бібл.:** 11.

Концеба Сергій Михайлович – кандидат економічних наук, старший викладач, кафедра економічної кібернетики та інформаційних систем, Уманський національний університет садівництва (вул. Інститутська, 1, Умань, Черкаська обл., 20305, Україна)

E-mail: kontseba@meta.ua

УДК 519.87:338.43:635.008.1

Концеба С. М. Экономико-математическая модель оптимизации функционирования плодоовощехранилищ

В статье предложено использование экономико-математической модели оптимального функционирования плодоовощехранилищ в сельскохозяйственных предприятиях по критерию максимума прибыли. Модель учитывает использование мощностей линий приема и отгрузки плодов и овощей, имеющихся и привлеченных трудовых ресурсов, других производственных ресурсов (тепло, электроэнергия, тара и т. д.) и финансовых ресурсов, также введены дополнительные ограничения. Для практической реализации модели рекомендуется порядок расчета определенных технико-экономических коэффициентов. Разработанная экономико-математическая модель функционирования плодоовощехранилищ дает возможность оптимизировать следующие показатели: структуру плодоовощной продукции на сохранении по ее видам, распределение капиталовложений по основным направлениям, включая реконструкцию действующих мощностей и расширение имеющихся мощностей.

Ключевые слова: плодоовощехранилище, оптимизация, прибыль, модель.
Формул: 7. **Библ.:** 11.

Концеба Сергей Михайлович – кандидат экономических наук, старший преподаватель, кафедра экономической кибернетики и информационных систем, Уманский национальный университет садоводства (ул. Институтская, 1, Умань, Черкасская обл., 20305, Украина)

E-mail: kontseba@meta.ua

UDC 519.87:338.43:635.008.1

Kontseba S. M. Economic and mathematical model of optimisation of functioning of fruit and vegetable storages

The article offers use of economic and mathematical model of optimal functioning of fruit and vegetable storages in agricultural companies in accordance with the maximum profit criterion. The model takes into account use of fruit and vegetable infeed and shipment facilities, available and recruited labour resources, other production resources (heat, electric power, containers, etc.) and financial resources with introduction of additional restrictions. Algorithm of calculation of certain technical and economic ratios is recommended for practical realisation of the model. The proposed economic and mathematical model of fruit and vegetable storage functioning provides a possibility to optimise the following indicators: structure of stored fruit and vegetable products by types, distribution of investments by main directions including renovation of operating and expansion of existing facilities.

Key words: fruit and vegetable storage, optimisation, profit, model.

Formulae: 7. **Bibl.:** 11.

Kontseba Sergey M. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer, Department of Economic Cybernetics and Information Systems, Uman National University of Horticulture (vul. Instyutyska, 1, Uman, Cherkaska obl., 20305, Ukraine)

E-mail: kontseba@meta.ua

Одним зі стримуючих чинників розвитку галузі плодоовочівництва є неефективність функціонування виробничої інфраструктури, зокрема низький рівень ефективності функціонування плодоовочесховищ. Використання методів моделювання в аналітичному дослідженні господарської діяльності підприємств та їх структурних підрозділів є однією з передумов широкого застосування економіко-математичних моделей. Впровадження останніх сприяє розширенню

вивчення спектра факторів, що впливають на окремі аспекти діяльності суб'єктів господарювання, а отже, і визначенню можливих додаткових резервів підвищення ефективності виробництва та функціонування окремих підрозділів. На сучасному етапі економічного розвитку зростає потреба в оперативності прийняття управлінських рішень, у прогнозуванні варіантів можливих напрямків виробничої діяльності окремих структурних підрозділів підприємств. А це практично неможливо

7. **Vichniac G.** Simulating physics with cellular automata / G. Vichniac // PHYSICA D. – 1984. – Vol. 10. – № 1-2. – P. 96 – 116.

8. **Ermentrout G. B.** Cellular automata approaches to biological modeling / G. B. Ermentrout, L. Edelstein-Keshet // Journal of Theoretical Biology. – 1993. – Vol. 160. – №1. – P. 97 – 133.

9. **Жихаревич В. В.** Моделирование процессов самоорганизации и эволюции систем методом непрерывных асинхронных клеточных автоматов / В. В. Жихаревич, С. Э. Остапов // Міжнародний науковий журнал «Комп'ютинг» – 2009. – Т. 8, Випуск 3. – С. 61 – 69.

УДК 519.87:338.43:635.008.1

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ОПТИМІЗАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЛОДОВООВОЧЕСХОВИЩ

КОНЦЕБА С. М.

УДК 519.87:338.43:635.008.1

Концеба С. М. Економіко-математична модель оптимізації функціонування плодоовочесховищ

У статті запропоновано використання економіко-математичної моделі оптимального функціонування плодоовочесховищ у сільськогосподарських підприємствах за критерієм максимуму прибутку. Модель враховує використання потужностей ліній приймання та відвантаження плодів та овочів, наявних і залучених трудових ресурсів, інших виробничих ресурсів (тепло, електроенергія, тара тощо) і фінансових ресурсів, також введено додаткові обмеження. Для практичної реалізації моделі рекомендовано порядок розрахунку певних техніко-економічних коефіцієнтів. Розроблена економіко-математична модель функціонування плодоовочесховищ дає можливість оптимізувати такі показники: структуру плодоовочевої продукції на збереженні за її видами; розподіл капіталовкладень за основними напрямками, включаючи реконструкцію діючих потужностей і розширення наявних потужностей.

Ключові слова: плодоовочесховище, оптимізація, прибуток, модель.

Формул: 7. **Бібл.:** 11.

Концеба Сергій Михайлович – кандидат економічних наук, старший викладач, кафедра економічної кібернетики та інформаційних систем, Уманський національний університет садівництва (вул. Інститутська, 1, Умань, Черкаська обл., 20305, Україна)

E-mail: kontseba@meta.ua

УДК 519.87:338.43:635.008.1

Концеба С. М. Экономико-математическая модель оптимизации функционирования плодоовощехранилищ

В статье предложено использование экономико-математической модели оптимального функционирования плодоовощехранилищ в сельскохозяйственных предприятиях по критерию максимума прибыли. Модель учитывает использование мощностей линий приема и отгрузки плодов и овощей, имеющихся и привлеченных трудовых ресурсов, других производственных ресурсов (тепло, электроэнергия, тара и т. д.) и финансовых ресурсов, также введены дополнительные ограничения. Для практической реализации модели рекомендуется порядок расчета определенных технико-экономических коэффициентов. Разработанная экономико-математическая модель функционирования плодоовощехранилищ дает возможность оптимизировать следующие показатели: структуру плодоовощной продукции на сохранении по ее видам, распределение капиталовложений по основным направлениям, включая реконструкцию действующих мощностей и расширение имеющихся мощностей.

Ключевые слова: плодоовощехранилище, оптимизация, прибыль, модель.

Формул: 7. **Библ.:** 11.

Концеба Сергей Михайлович – кандидат экономических наук, старший преподаватель, кафедра экономической кибернетики и информационных систем, Уманский национальный университет садоводства (ул. Институтская, 1, Умань, Черкасская обл., 20305, Украина)

E-mail: kontseba@meta.ua

UDC 519.87:338.43:635.008.1

Kontseba S. M. Economic and mathematical model of optimisation of functioning of fruit and vegetable storages

The article offers use of economic and mathematical model of optimal functioning of fruit and vegetable storages in agricultural companies in accordance with the maximum profit criterion. The model takes into account use of fruit and vegetable infeed and shipment facilities, available and recruited labour resources, other production resources (heat, electric power, containers, etc.) and financial resources with introduction of additional restrictions. Algorithm of calculation of certain technical and economic ratios is recommended for practical realisation of the model. The proposed economic and mathematical model of fruit and vegetable storage functioning provides a possibility to optimise the following indicators: structure of stored fruit and vegetable products by types, distribution of investments by main directions including renovation of operating and expansion of existing facilities.

Key words: fruit and vegetable storage, optimisation, profit, model.

Formulae: 7. **Bibl.:** 11.

Kontseba Sergey M. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Lecturer, Department of Economic Cybernetics and Information Systems, Uman National University of Horticulture (vul. Instyutyska, 1, Uman, Cherkaska obl., 20305, Ukraine)

E-mail: kontseba@meta.ua

Одним зі стримуючих чинників розвитку галузі плодоовочівництва є неефективність функціонування виробничої інфраструктури, зокрема низький рівень ефективності функціонування плодоовочесховищ. Використання методів моделювання в аналітичному дослідженні господарської діяльності підприємств та їх структурних підрозділів є однією з передумов широкого застосування економіко-математичних моделей. Впровадження останніх сприяє розширенню

вивчення спектра факторів, що впливають на окремі аспекти діяльності суб'єктів господарювання, а отже, і визначенню можливих додаткових резервів підвищення ефективності виробництва та функціонування окремих підрозділів. На сучасному етапі економічного розвитку зростає потреба в оперативності прийняття управлінських рішень, у прогнозуванні варіантів можливих напрямків виробничої діяльності окремих структурних підрозділів підприємств. А це практично неможливо

здійснити без застосування в аналітичному дослідженні економіко-математичних методів.

Проблеми теоретичного обґрунтування оптимізації розвитку і планування сільськогосподарської галузі за допомогою економіко-математичних моделей та їх практичного застосування досліджувались у працях вітчизняних і зарубіжних учених: С. І. Богданова [1], М. Є. Брасльця [2], Ю. Б. Бродського [3], Р. Г. Кравченка [2, 6], О. Т. Івашука [5], І. Г. Попова [6, 7], С. З. Толпекіна [6], С. І. Наконечного [8], С. С. Савіної [8], Т. С. Наконечного [8], В. В. Огліха [9], М. М. Тунєєва [10], В. Ф. Сухорукова [10], Дж. Франса [11], Дж. Х. Торнли [11] та ін.

Метою статті є обґрунтування економіко-математичної моделі оптимального функціонування плодоовочесховищ в сільськогосподарських підприємствах за критерієм максимуму прибутку.

Прискорений розвиток інтенсифікації сільськогосподарської діяльності, поглиблення спеціалізації та агропромислової інтеграції, нарощування обсягів виробництва продукції потребують подальшого удосконалення планування та управління в сільському господарстві. Сутність процесу управління полягає в отриманні даних про стан виробництва та його зв'язки з навколишнім середовищем, узагальнення цієї інформації та прийняття рішень. Інформація необхідна для виробництва так само, як і матеріальні та енергетичні ресурси. При цьому дані потрібно подати у сприйнятливому вигляді. Одним із прикладів такого подання є математичні моделі та результати їх дослідження [4].

Метод моделювання повинен забезпечити створення адекватних економіко-математичних моделей з подальшим перенесенням результатів моделювання на реальні виробничі умови. Їх використання дасть змогу здійснити узагальнення та якісний аналіз інформації на основі глибокого кількісного дослідження, дозволить удосконалити управління та планування виробництвом [3].

Оптимальне функціонування плодоовочесховищ передбачає отримання максимального економічного ефекту при найбільш повному використанні наявних, а також додатково залучених ресурсів в плодоовочесховищах. Як правило, основним критерієм оптимізації виступає такий важливий показник економічної ефективності, як максимум отриманого прибутку.

Функціонування плодоовочесховища – складний технологічний процес. У момент масового дозрівання плодів і овочів виникають пікові періоди, що насамперед пов'язані з прийняттям продукції в сховища. Уникнення напружень при цьому можливе при оптимальному використанні ліній прийняття, експлуатації машин та обладнання, використання трудових ресурсів. Як правило, у пікові періоди виникає потреба в залученні додаткових працівників, у результаті виникають непередбачувані витрати, пов'язані з функціонуванням плодоовочесховища.

Зберігання і реалізація продукції супроводжується перебиранням – очищення від сміття та відходів, сортуванням плодів та овочів за величиною, а також фасуванням в сітки та ящики, обкручування плівкою.

У період міжсезоння приміщення необхідно дезінфікувати, що уникнути зараження продукції грибком.

Спеціальне обладнання здатне забезпечити температурний режим, який дозволить зберегти овочі якомога довше, та необхідну вологість. Якщо вона стає вищою, то вмикається режим підсушування, якщо ж нижчою, то спрацьовують розприскувачі і виникає туман. Таким чином, стан навколишнього середовища впливає на величину витрат пов'язану із зберіганням продукції. Тому при вирішенні економіко-математичних задач з планування та організації діяльності плодоовочесховища методами лінійного програмування необхідно враховувати вплив випадкових, нерегульованих людиною, стохастичних факторів природного походження (температури повітря, вологості тощо). Дані чинники суттєво впливають на зберігання сільськогосподарських культур, затрати праці та ресурсів на одиницю продукції. Стохастичне програмування дозволяє вибрати план, який був би найкращим з урахуванням можливих впливів на об'єкт з зовнішнього середовища.

Таким чином, економіко-математична модель оптимізації функціонування плодоовочесховищ у сільськогосподарських підприємствах, побудована на базі поетапної задачі стохастичного програмування з імовірнісними обмеженнями, є більш адекватною конкретним виробничим умовам і відображає особливості виробництва, пов'язані з коливанням випадкових величин. Для досягнення практичної реалізації запропонованого механізму на кожному конкретному підприємстві має бути розроблений комплекс організаційно-методичних заходів, який передбачає визначення методів, засобів і принципів процесу оптимізації функціонування плодоовочесховищ.

Орієнтований запис економіко-математичної моделі оптимізації функціонування плодоовочесховищ в сільськогосподарських підприємствах при максимізації прибутку має такий вигляд:

$$P = \sum_{j=1}^l y_{j2} c_j^t - \sum_{j=1}^l \sum_{n=1}^N y_{j1} s_{j1} - \sum_{j=1}^l \sum_{n=1}^N y_{j2} s_{j2} - \sum_{j=1}^l Q_j s_j - s_t - \sum_{j=1}^l y_{j1} S_j \rightarrow \max$$

при умовах обмеження:

1. Використання потужностей ліній приймання та відвантаження плодів та овочів (кількість під'їздів, наявність навантажувально-розвантажувальної техніки, тощо) в t -му періоді

$$P = \sum_{j=1}^l y_{j2} c_j^t - \sum_{j=1}^l \sum_{n=1}^N y_{j1} s_{j1} - \sum_{j=1}^l \sum_{n=1}^N y_{j2} s_{j2} - \sum_{j=1}^l Q_j s_j - s_t - \sum_{j=1}^l y_{j1} S_j \rightarrow \max$$

2. Використання трудових ресурсів

$$\sum_{j=1}^l b_{j1} y_{j1}^t + \sum_{j=1}^l b_{j2} y_{j2}^t + \sum_{j=1}^l Q_j b_j - b_T \leq B_t \quad (t \in T).$$

3. Використання інших виробничих ресурсів (тепло, електроенергія, тара тощо)

$$\sum_{j=1}^l Q_j a_j^i \leq B_k^i \quad (i \in M).$$

4. Використання фінансових ресурсів

$$\sum_{n=1}^N k_n x_n + \sum_{j=1}^l k_{mj} x_{mj} \leq K.$$

5. Додаткові обмеження

$$\sum_{j=1}^l x_j \leq Q; \quad j = 1, \dots, l.$$

6. Невід'ємність змінних

$$x_j \geq 0, \quad j = 1, \dots, l.$$

У цих виразах:

j – індекс видів плодоовочевої продукції;

l – множина видів плодоовочевої продукції;

i – індекс обмежень;

t – індекс надходження, зберігання та відвантаження плодоовочевої продукції;

T – множина напружених періодів;

n – індекс ліній приймання та відвантаження продукції;

N – кількість ліній приймання та відвантаження продукції;

P – прибуток;

y_{j1} – кількість j -ї плодоовочевої продукції, що надходить у сховище;

y_{j2} – кількість j -ї плодоовочевої продукції, що реалізується;

c_j^t – ціна реалізованої j -ї плодоовочевої продукції в t -му періоді;

S_j – собівартість виробництва j -ї плодоовочевої продукції на підприємстві;

s_{j1} – собівартість розвантаження 1 т j -ї плодоовочевої продукції за одиницю часу з однієї лінії приймання продукції;

s_{j2} – собівартість навантаження 1 т реалізованої j -ї плодоовочевої продукції за одиницю часу з однієї лінії відвантаження продукції;

s_j – собівартість зберігання j -ї плодоовочевої продукції;

s_t – додаткові витрати, пов'язані з залученням додаткових трудових ресурсів в t -му періоді;

b_n – потужність n -ої лінії приймання та відвантаження продукції;

b_{j1} – витрати праці на розвантаження j -ї плодоовочевої продукції в t -му періоді;

b_{j2} – витрати праці на навантаження j -ї плодоовочевої продукції в t -му періоді;

b_j – витрати праці на зберігання j -ї плодоовочевої продукції;

b_T – витрати праці залучених трудових ресурсів, що використовуються в напружений період T ;

B_t – наявні трудові ресурси в t -му періоді;

B_T – наявні трудові ресурси, що використовуються в T -му напруженому періоді;

B_k – величина інших виробничих ресурсів (тепло, електроенергія, тара, тощо);

B_m – потужність плодоовочесховища з одночасного приймання або відвантаження плодоовочевої продукції;

Q_j – об'єм j -ї плодоовочевої продукції на зберіганні;

Q – потужність плодоовочесховища;

a_j^i – витрати i -того ресурсу (тепло, електроенергія, тара, тощо) на зберігання j -ї плодоовочевої продукції;

M – множина видів ресурсів;

x_j – об'єм виробництва плодоовочевої продукції на підприємстві;

x_n – кількість додаткових технічних новацій;

x_{mj} – кількість додаткових місць для зберігання j -ї плодоовочевої продукції;

k_n – питомі капіталовкладення на технічне удосконалення ліній приймання та відвантаження продукції;

k_{mj} – питомі капіталовкладення на технічне удосконалення місць для зберігання j -ї плодоовочевої продукції;

K – загальний об'єм інвестицій на розвиток плодоовочесховища.

Особливості даної економіко-математичної моделі: чітка деталізація видів плодоовочевих культур з урахуванням сортності (ранні, середні, пізні); врахування змін при реалізації плодоовочевої продукції в залежності від сезону і напрямку реалізації (переробним підприємствам чи реалізація в свіжому вигляді); врахування додаткових витрат на підготовку продукції до реалізації; визначення ефективності залучених додаткових ресурсів при значному збільшенні витрат на одиницю залученого ресурсу та інші.

Для практичної реалізації цієї моделі необхідно розрахувати певні техніко-економічні коефіцієнти.

Потужність ліній приймання чи відвантаження продукції визначають в машино-змінах для кожного періоду. При цьому для періоду масового збору плодів та овочів необхідно в розрахунках передбачити двозмінну роботу електрокарів. Для розрахунку техніко-економічних показників за типами обмежень необхідно визначити питомі витрати машино-змін на приймання або відвантаження одиниці виду плодоовочевої продукції.

Необхідно також на основі планових калькуляцій встановити норми витрат тари, тепла, електроенергії та інших лімітуючи ресурсів в плодоовочесховищах.

Ще одна особливість підготовки вихідної інформації полягає в тому, що необхідно врахувати сортовий склад продукції, що буде реалізовуватись після певного часу зберігання, що, у свою чергу, залежить від якості продукції, що надходить до сховища. Для спрощення моделі доцільно визначити структуру продукції за сортами, враховуючи тенденції їх фактичних змін. Потім на основі нормативних витрат за кожним сортом і розрахованої структури вираховують середньозважені техніко-економічні показники.

Ціна реалізованої продукції визначається за фактичною справедливою ціною, що склалась на певний період у регіоні.

Коефіцієнти по капіталовкладеннях визначаються з розрахунку на одну технологічну лінію приймання або відвантаження продукції, виходячи з фактичної вартості придбаних або модернізованих установок, машин, механізмів тощо та фактичних витрат на обладнання додаткових місць із зберігання певних видів продукції плодовоовочівництва.

При розв'язку даної економіко-математичної моделі необхідно провести аналіз результативних економічних показників:

- ✦ валова та товарна продукція;
- ✦ продуктивність праці;
- ✦ виробничі витрати на 1000 грн товарної продукції;
- ✦ рентабельність.

ВИСНОВКИ

Розроблена економіко-математична модель функціонування плодовоовочесховищ дає можливість оптимізувати такі показники:

- ✦ структуру плодовоовочевої продукції на збереженні за її видами;
- ✦ розподіл капіталовкладень за основними напрямками, включаючи реконструкцію діючих потужностей та розширення наявних потужностей.

У подальших дослідженнях важливо деталізувати модель відповідно до продукції овочівництва та плодівництва за їх сортовим складом та розробити більш детальніші обмеження за основними засобами та капіталовкладеннями. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Богданов С. И.** Моделирование комплекса машин в сельскохозяйственном производстве с целью минимизации себестоимости конечной продукции / С. И. Богданов // Бизнес Информ. – 2011. – № 5 (1). – С. 139 – 141.
2. **Браславец М. Е.** Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве / М. Е. Браславец, Р. Г. Кравченко. – М. : Колос, 1972. – 589 с.
3. **Бродський Ю. Б.** Економіко-математична модель оптимізації виробничої структури високотоварних сільськогосподарських підприємств / Ю. Б. Бродський, В. Є. Данкевич // Вісник ЖДТУ. – 2011. – №1 (55). – С. 180 – 183.
4. **Ивахненко А. Г.** Долгосрочное прогнозирование и управление сложными системами / А. Г. Ивахненко. – К. : Техніка, 1975. – 312 с.
5. **Иващук О. Т.** Економіко-математичне моделювання: Навчальний посібник. / О. Т. Иващук. – Тернопіль : ТНЕУ «Економічна думка», 2008. – 704 с.
6. **Кравченко Р. Г.** Экономико-математические методы в организации и планировании сельскохозяйственного производства / Р. Г. Кравченко, И. Г. Попов, С. З. Толпекин. – М. : Колос, 1973. – 527 с.
7. Математические методы в планировании отраслей и предприятий: учеб. пособ. [для экон. вузов и фак.] / под. ред. Попова И. Г. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Экономика, 1981. – 336 с.
8. **Наконечний С. І.** До питання математичного моделювання техніко-економічних процесів АПК. / С. І. На-

конечний, С. С. Савіна, Т. С. Наконечний // Економіка АПК. – 2009. – №1 (171). – С. 16-21.

9. **Огліх В. В.** Прогнозування урожайності сільськогосподарських культур як складова оптимізації розподілу земельного фонду / В. В. Огліх, Н. В. Левченко // Бизнес Информ. – 2011. – № 5 (1). – С. 144 – 147.

10. **Тунеев М. М.** Экономико-математические методы в организации и планировании сельскохозяйственного производства / М. М. Тунеев, В. Ф. Сухоруков. – М. : Колос, 1977. – 244 с.

11. **Франс Дж.** Математические модели в сельском хозяйстве / Дж. Франс, Дж. Х. Торнли. – М. : Агропромиздат, 1987. – 400 с.

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДЛЯ ОТРИМАННЯ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ МЕТОДУ ЕНТРОПІЇ

БЕХТЕР Л. А.

УДК 338.246.87.001.8:631.11(477.64)

Бехтер Л. А. Методичний підхід для отримання інтегральної оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств на основі методу ентропії

У статті модифіковані модель Хартмута Босселя «зірка орієнтирів» і методика оцінки рівня організації соціально-економічної системи на основі методу ентропії оцінки її стійкості. Проведено оцінку стійкості сільськогосподарських підприємств за індикаторами економічної безпеки. Розраховано інтегральний показник економічної безпеки. Наведено схему поквартального моніторингу економічної безпеки підприємств сільського господарства на основі методу ентропії оцінки її стійкості.

Ключові слова: економічна безпека, метод ентропії, інтегральна оцінка, Z-показник, поквартальний моніторинг.

Рис.: 3. **Табл.:** 4. **Формул.:** 1. **Бібл.:** 8.

Бехтер Лілія Анатоліївна – аспірантка, кафедра фінансів та кредиту, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: ergo20002007@rambler.ru

УДК 338.246.87.001.8:631.11(477.64)

Бехтер Л. А. Методический подход для получения интегральной оценки экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий на основе метода энтропии

В статье модифицированы модель Хартмута Босселя «звезда ориентиров» и методика оценки уровня организации социально-экономической системы на основе метода энтропии оценки ее устойчивости. Проведена оценка устойчивости сельскохозяйственных предприятий по индикаторам экономической безопасности. Рассчитан интегральный показатель экономической безопасности. Приведена схема поквартального мониторинга экономической безопасности предприятий сельского хозяйства на основе метода энтропии оценки ее устойчивости.

Ключевые слова: экономическая безопасность, метод энтропии, интегральная оценка, Z-показатель, ежеквартальный мониторинг.

Рис.: 3. **Табл.:** 4. **Формул.:** 1. **Библ.:** 8.

Бехтер Лилия Анатольевна – аспірантка, кафедра фінансов і кредиту, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: ergo20002007@rambler.ru

UDC 338.246.87.001.8:631.11(477.64)

Behter L. A. Methodical Approach to Obtaining Integral Evaluation of Economic Safety of Agricultural Companies Using Entropy Method

The article modifies the model of Hartmut Bossel's «orientor star» and methods of evaluation of the level of organisation of a socio-economic system on the basis of the method of entropy of evaluation of its stability. It conducts evaluation of stability of agricultural companies by indicators of economic safety. It gives calculation of an integral indicator of economic safety and a scheme of quarterly monitoring of economic safety of agricultural companies on the basis of the method of entropy of evaluation of its stability.

Key words: economic safety, entropy method, integral evaluation, Z-indicator, quarterly monitoring.

Pic.: 3. **Tabl.:** 4. **Formulae:** 1. **Bibl.:** 8.

Behter Liliya A. – Postgraduate Student, Department of Finance and Credit, Zaporizhzhya National University (vul. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, 69600, Ukraine)

E-mail: ergo20002007@rambler.ru

Сьогодні як ніколи загострюється надзвичайно важливе питання забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств України, що є одним з найважливіших національних пріоритетів і вимагає посиленої уваги представників владних структур, громадських і політичних рухів, науковців, широких кіл громадськості. Забезпечення економічної безпеки є гарантом державної незалежності України, умовою її сталого розвитку та зростання добробуту громадян.

Вагомий внесок у висвітлення проблем, пов'язаних із стійкістю економічного розвитку, й економічною безпекою підприємства зокрема, здійснено провідними зарубіжними і вітчизняними науковцями, серед яких Т. Г. Васильців [2], Л. І. Донець [3], Н. В. Ващенко [3], О. І. Захаров [4], П. Я. Пригунов [4], Ю. Г. Кім [5,6], О. А. Кириченко [6, 7], Г. В. Козаченко [8], С. М. Лаптев [7], О. М. Ляшенко [8], В. П. Пономарьов [8], В. С. Сідак [7] та інші.

В умовах прискорення темпів розвитку соціально-економічного середовища і наростання кризових проявів видається доцільним відстежувати стан економічної безпеки сільського господарства поквартально, щоб

управлінські рішення, що виробляються, носили адекватний і своєчасний характер. Для цих цілей модифіковані модель Хартмута Босселя «зірка орієнтирів» і методика оцінки рівня організації соціально-економічної системи на основі методу ентропії оцінки її стійкості.

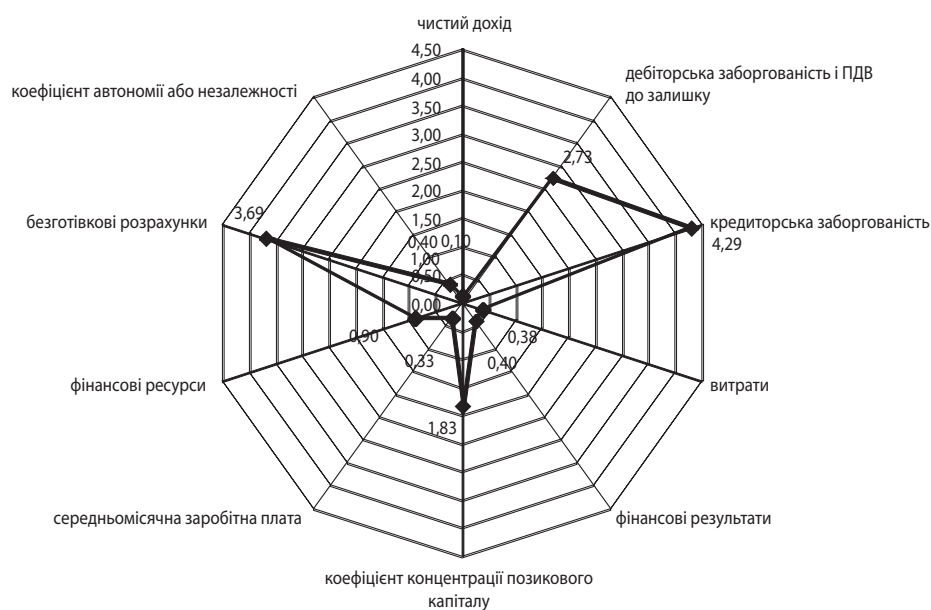
Розрахуємо індикатори економічної безпеки і визначимо її рівень для підприємства ЗАТ «Аграрний дім» (табл. 1).

Дані табл. 1 показують, що у 2011 р. порівняно з 2010 р. зріс чистий дохід по підприємству ЗАТ «Аграрний дім», знизилася дебіторська та кредиторська заборгованість, але при цьому значно зросли витрати. При цьому спостерігається незначне зростання середньомісячної заробітної плати при значному зростанні чистого доходу, що є погрозою для підприємства, негативним є також концентрація позикового капіталу.

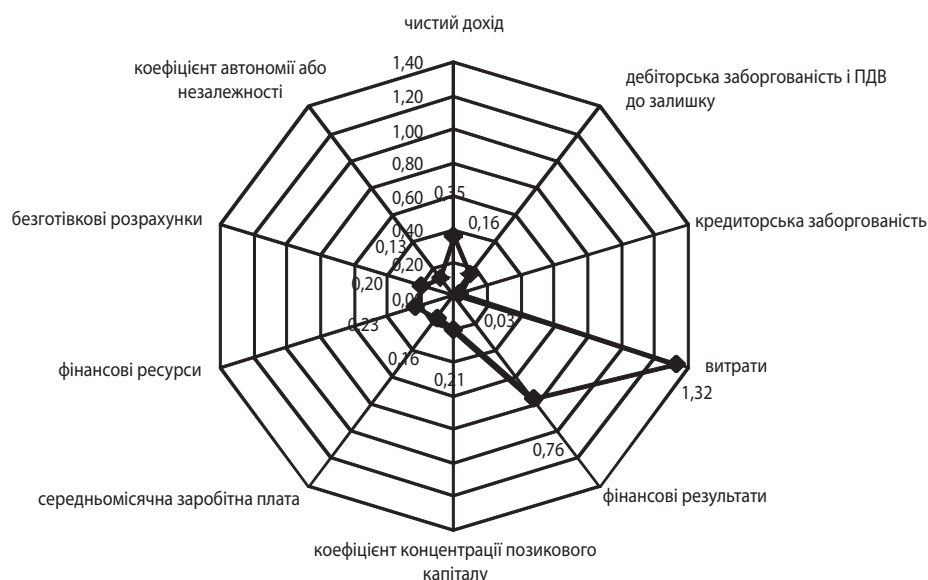
Результати розрахунку показників, що відображають рівень стійкості сільськогосподарського підприємства ЗАТ «Аграрний дім» за обраними індикаторами за 2008 та 2011 рр., представлено на рис. 1.

Індикатори економічної безпеки підприємства ЗАТ «Аграрний дім» за 2008 – 2011 рр.

№ п/п	Індикатори	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
1	Чистий дохід	0,10	0,19	0,24	0,35
2	Дебіторська заборгованість і ПДВ до залишку	2,73	0,33	12,31	0,16
3	Кредиторська заборгованість	4,29	0,43	0,16	0,03
4	Витрати	0,38	0,28	0,17	1,32
5	Фінансові результати	0,40	-2,19	4,81	0,76
6	Середньомісячна заробітна плата	0,33	0,06	0,11	0,16
7	Фінансові ресурси	0,90	0,23	0,12	0,23
8	Безготівкові розрахунки	3,69	0,42	0,53	0,20
9	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	1,83	0,25	0,03	0,21
10	Коефіцієнт автономії або незалежності	0,40	0,27	0,02	0,13

а) 2008 рік

а) 2011 рік

Рис. 1. Оцінка стійкості сільськогосподарського підприємства ЗАТ «Аграрний дім» за індикаторами економічної безпеки у 2008 та 2011 рр.

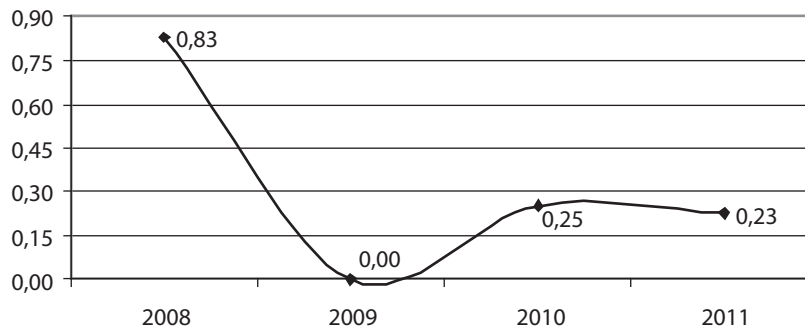
Нами встановлено, що стійкість сільськогосподарського підприємства, а, отже, і якість управління сільськогосподарським підприємством підвищуються при зниженні її ентропії. Тобто, при ефективному управлінні значення індикаторів, що відображають рівень організації, повинне наближатися до нормативних значень.

Дослідження показали, що практично за усіма індикаторами економічної безпеки, а, отже, і стійкість сільськогосподарського підприємства ЗАТ «Аграрний дім» з позиції її забезпечення протягом 2008 – 2011 рр. знижується. При цьому кредиторська заборгованість у 2011 р. значно знизилася порівняно з 2008 р., що є позитивним для підприємства, але це не дозволило мати позитивну тенденцію щодо зростання інтегрального показника економічної безпеки.

Розрахуємо і покажемо на графіку (рис. 2) інтегральний показник економічної безпеки підприємства ЗАТ «Аграрний дім» за 2008 – 2011 рр. за формулою середньої геометричної:

$$PI_{EB} = \sqrt[k]{Ind^{(1)} \cdot Ind^{(2)} \cdot \dots \cdot Ind^{(k)}},$$

де k – число індикаторів оцінки економічної безпеки.

Рис. 2. Інтегральний показник економічної безпеки сільськогосподарського підприємства ЗАТ «Аграрний дім» у 2008 – 2011 рр.

Оскільки у 2010 р. підприємство мало збиток, то рівень економічної безпеки є мінімальним, що у процесі не дозволило нам розрахувати інтегральний показник економічної безпеки.

Економічний сенс інтегрального показника економічної безпеки по підприємству ЗАТ «Аграрний дім» показує, що підприємство у 2008 р. мало можливість нейтралізувати погрози на 83%, оскільки у 2009 р. підприємство мало дефіцит фінансових ресурсів і рівень безготівкових розрахунків знизився, що призвело до зниження коефіцієнта автономії, а рівень економічної безпеки з причини збиткової діяльності знизився до мінімального рівня. Після збиткового 2009 р. у 2010 р. під-

приємство отримало позитивний фінансовий результат і збільшило рівень безготівкових розрахунків до 0,53, що дозволило мати зростання інтегрального показника економічної безпеки ($PI_{EB} = 0,25$).

У 2011 р. рівень безготівкових розрахунків порівняно з 2010 р. знизився на 32%, що призвело до зростання коефіцієнту концентрації позикового капіталу на 0,18, що є негативним для підприємства і відобразилося на зниженні інтегрального показника економічної безпеки.

Порівняємо інтегральний показник економічної безпеки (табл. 3), розрахований за пропонованою методикою із Z-показником, який розрахований (табл. 2) [1].

Виходячи з розрахунків за пропонованою методикою пропонуємо інтервали якісної оцінки інтегрального показника економічної безпеки сільськогосподарських підприємств (табл. 4).

Виходячи із запропонованого інтервалу та порівняння показників рівня економічної безпеки, що підприємство ЗАТ «Аграрний дім» у 2008 р. мало високий рівень економічної безпеки і за допомогою внутрішніх резервів нейтралізувати існуючі ризики. У 2009 р. ризики, що пов'язані з економічною безпекою, зросли, а

можливість їх нейтралізації знизилася, що в цілому негативно сказалося на інтегральному показнику економічної безпеки, який став мінімальним. У 2010 р. ситуація поліпшилася, але інтегральний показник економічної безпеки був на низькому рівні (див. табл. 4), у 2011 р. рівень економічної безпеки погіршився порівняно з 2010 р. і залишився на низькому рівні.

На рис. 3 наведено схему оцінки стійкості сільськогосподарських підприємств у кризових умовах на основі методу ентропії, яка, на наш погляд, здатна найбільш оперативно і об'єктивно відбивати ситуацію зважаючи на використання строгого математичного апарату.

Таблиця 2

Значення комплексного показника рівня економічної безпеки за 2008 – 2011 рр. чотирьох сільськогосподарських підприємств Запорізької області

Підприємство	Інтегральний показник рівня економічної безпеки підприємств (Z)			
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
ТОВ «Агротех»	3,31	3,75	7,27	6,47
ЗАТ «Аграрний дім»	0,44	0,30	0,86	1,19
ФГ «Вікторія»	26,03	20,92	22,85	44,85
СВК «Орлянський»	–	11,09	23,92	18,75

Таблиця 3

Значення Z-показника та інтегрального показника економічної безпеки для сільськогосподарських підприємств Запорізької області у 2008 – 2011 рр.

Підприємство	Інтегральний показник рівня економічної безпеки підприємств							
	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	Z	Інтегральний	Z	Інтегральний	Z	Інтегральний	Z	Інтегральний
ТОВ «Агротех»	3,31		3,75		7,27		6,47	
ЗАТ «Аграрний дім»	0,44	0,83	0,30	0,0	0,86	0,25	1,19	0,23
ФГ «Вікторія»	26,03		20,92		22,85		44,85	
СВК «Орлянський»	–	11,09		23,92		18,75		

Таблиця 4

Інтервали якісної оцінки інтегрального показника рівня економічної безпеки

Рівень економічної безпеки	Незадовільний	Низький	Задовільний	Високий
Значення інтегрального показника	Від 0 до 0,1	Від 0,1 до 0,4	Від 0,4 до 0,8	Більше за 0,8

Рис. 3. Схема поквартального моніторингу економічної безпеки підприємств сільського господарства на основі методу ентропії оцінки її стійкості

Моніторинг економічної безпеки підприємств сільського господарства на базі пропонованого інструментарного апарату представляється сучасною методичною основою для вдосконалення систем управління підприємствами сільського господарства, а також оперативного відстежування виникаючих погроз.

ВИСНОВКИ

В умовах прискорення темпів розвитку соціально-економічного середовища і наростання кризових проявів представляється доцільним відстежувати стан економічної безпеки підприємств сільського господар-

ства поквартально, щоб управлінські рішення, які виробляються, носили адекватний і своєчасний характер. Для цих цілей модифіковані модель Хартмута Босселя «зірка орієнтирів» і методика оцінки рівня організації соціально-економічної системи на основі методу ентропії оцінки її стійкості і розроблено методичний підхід для отримання інтегральної оцінки економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, який об'єктивно відображає рівень фінансової стійкості та рівень нейтралізації погроз економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехтер Л. А. Стан економічної безпеки підприємств сільського господарства Запорізької області на основі оцінки їх фінансової складової / Л. А. Бехтер // Агросвіт. – 2012. – № 11. – С. 50 – 52.

2. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.

3. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.

4. Захаров О. І. Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності : навч. посіб. / О. І. Захаров, П. Я. Пригунов. – К. : КНТ, 2008. – 257 с.

5. Кім Ю. Г. Управління системою фінансової безпеки підприємства: автореф. дис. на здобуття канд. екон. наук:

спец. 21.04. 02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» / Ю. Г. Кім. – К., 2009. – 21 с.

6. Кириченко О. А. Методологічні основи економічної безпеки суб'єктів господарювання в трансформаційній економіці / О. А. Кириченко, Ю. Г. Кім // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 12 (90). – С. 53 – 65.

7. Кириченко О. А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : монографія / О. А. Кириченко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев та ін. – К. : Крок, 2008. – 423 с.

8. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

Рецензент: доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та кредиту, декан економічного факультету Запорізького національного університету **Череп А. В.**

УДК 339.732.2(477)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

ЧЕРНИШОВА Л. О., САЗОНОВА В. В.

УДК 339.732.2(477)

Чернишова Л. О., Сазонова В. В. Особливості залучення та стимулювання іноземного інвестування в Україні

У статті визначено необхідність розвитку іноземного інвестування в Україні. Проведено аналіз процесу залучення прямих іноземних капіталовкладень у вітчизняну економіку. Розглянуто головні проблеми погіршення інвестиційного клімату в державі. Запропоновано систему заходів стимулювання процесу залучення прямих іноземних інвестицій та усунення негативних тенденцій в економіці України.

Ключові слова: іноземні інвестиції, інвестиційний клімат, інвестування, інвестор, структура капіталовкладень, національна економіка.

Рис.: 2. Бібл.: 8.

Чернишова Лариса Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клоцьківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: melnik_lara@mail.ru

Сазонова Вікторія Вікторівна – магістрант, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клоцьківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: vickt.sazonova@yandex.ru

УДК 339.732.2(477)

Чернышова Л. А., Сазонова В. В. Особенности привлечения и стимулирования иностранного инвестирования в Украине

В статье определена необходимость развития иностранного инвестирования в Украине. Проведен анализ процесса привлечения прямых иностранных капиталовложений в отечественную экономику. Рассмотрены основные проблемы ухудшения инвестиционного климата в государстве. Предложена система мер стимулирования процесса привлечения прямых иностранных инвестиций и устранения негативных тенденций в экономике Украины.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, инвестиционный климат, инвестирование, инвестор, структура капиталовложений, национальная экономика

Рис.: 2. Библ.: 8.

Чернышова Лариса Алексеевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры международной экономики, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клоцьківська, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: melnik_lara@mail.ru

Сазонова Виктория Викторовна – магистрант, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клоцьківська, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: vickt.sazonova@yandex.ru

UDC 339.732.2(477)

Chernyshova L. A., Sazonova V. V. Specific Features of Attraction and Stimulation of Foreign Investment in Ukraine

The article defines a necessity of development of foreign investing into Ukraine. It contains analysis of the process of attraction of direct foreign investments into domestic economy. It considers main problems of worsening the investment climate in the state and offers a system of measures for stimulation of the process of attraction of direct foreign investments and elimination of negative tendencies in the Ukrainian economy.

Key words: foreign investments, investment climate, investing, investor, investment structure, national economy

Pic.: 2. Bibl.: 8.

Chernyshova Larisa A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: melnik_lara@mail.ru

Sazonova Viktoriya V. – Graduate Student, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: vickt.sazonova@yandex.ru

ЛІТЕРАТУРА

1. **Бехтер Л. А.** Стан економічної безпеки підприємств сільського господарства Запорізької області на основі оцінки їх фінансової складової / Л. А. Бехтер // *Агросвіт*. – 2012. – № 11. – С. 50 – 52.

2. **Васильців Т. Г.** Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія / Т. Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.

3. **Донець Л. І.** Економічна безпека підприємства : навч. посіб. / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.

4. **Захаров О. І.** Організація та управління економічною безпекою суб'єктів господарської діяльності : навч. посіб. / О. І. Захаров, П. Я. Пригунов. – К. : КНТ, 2008. – 257 с.

5. **Кім Ю. Г.** Управління системою фінансової безпеки підприємства: автореф. дис. на здобуття канд. екон. наук:

спец. 21.04. 02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» / Ю. Г. Кім. – К., 2009. – 21 с.

6. **Кириченко О. А.** Методологічні основи економічної безпеки суб'єктів господарювання в трансформаційній економіці / О. А. Кириченко, Ю. Г. Кім // *Актуальні проблеми економіки*. – 2008. – № 12 (90). – С. 53 – 65.

7. **Кириченко О. А.** Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : монографія / О. А. Кириченко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев та ін. – К. : Крок, 2008. – 423 с.

8. **Козаченко Г. В.** Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення: монографія / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – К. : Лібра, 2003. – 280 с.

Рецензент: доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та кредиту, декан економічного факультету Запорізького національного університету **Череп А. В.**

УДК 339.732.2(477)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

ЧЕРНИШОВА Л. О., САЗОНОВА В. В.

УДК 339.732.2(477)

Чернишова Л. О., Сазонова В. В. Особливості залучення та стимулювання іноземного інвестування в Україні

У статті визначено необхідність розвитку іноземного інвестування в Україні. Проведено аналіз процесу залучення прямих іноземних капіталовкладень у вітчизняну економіку. Розглянуто головні проблеми погіршення інвестиційного клімату в державі. Запропоновано систему заходів стимулювання процесу залучення прямих іноземних інвестицій та усунення негативних тенденцій в економіці України.

Ключові слова: іноземні інвестиції, інвестиційний клімат, інвестування, інвестор, структура капіталовкладень, національна економіка.

Рис.: 2. **Бібл.:** 8.

Чернишова Лариса Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клоцьківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: melnik_lara@mail.ru

Сазонова Вікторія Вікторівна – магістрант, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клоцьківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: vickt.sazonova@yandex.ru

УДК 339.732.2(477)

Чернышова Л. А., Сазонова В. В. Особенности привлечения и стимулирования иностранного инвестирования в Украине

В статье определена необходимость развития иностранного инвестирования в Украине. Проведен анализ процесса привлечения прямых иностранных капиталовложений в отечественную экономику. Рассмотрены основные проблемы ухудшения инвестиционного климата в государстве. Предложена система мер стимулирования процесса привлечения прямых иностранных инвестиций и устранения негативных тенденций в экономике Украины.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, инвестиционный климат, инвестирование, инвестор, структура капиталовложений, национальная экономика

Рис.: 2. **Библ.:** 8.

Чернышова Лариса Алексеевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры международной экономики, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клоцькоівська, 333, Харьков, 61051, Україна)

E-mail: melnik_lara@mail.ru

Сазонова Вікторія Вікторівна – магістрант, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клоцькоівська, 333, Харьков, 61051, Україна)

E-mail: vickt.sazonova@yandex.ru

UDC 339.732.2(477)

Chernyshova L. A., Sazonova V. V. Specific Features of Attraction and Stimulation of Foreign Investment in Ukraine

The article defines a necessity of development of foreign investing into Ukraine. It contains analysis of the process of attraction of direct foreign investments into domestic economy. It considers main problems of worsening the investment climate in the state and offers a system of measures for stimulation of the process of attraction of direct foreign investments and elimination of negative tendencies in the Ukrainian economy.

Key words: foreign investments, investment climate, investing, investor, investment structure, national economy

Pic.: 2. **Bibl.:** 8.

Chernyshova Larisa A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: melnik_lara@mail.ru

Sazonova Viktoriya V. – Graduate Student, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: vickt.sazonova@yandex.ru

В умовах глобальної конкуренції роль прямих іноземних інвестицій (ПІІ) полягає в залученні не лише необхідних обсягів капіталу, а й сучасних технологій, методів управління та висококваліфікованих менеджерів. Виграють країни, які активно долучаються до міжнародного науково-технічного та інформаційного обміну. Проблема інвестування досить гостро постає перед більшістю країн світу, для України вона також є надзвичайно актуальною. Наша держава може акумулювати внутрішні інвестиції, але їх кількість є значно нижчою порівняно з країнами Західної Європи чи США. Тому розвиток іноземного інвестування в Україні надасть можливість збільшити обсяг фінансування економіки, створити додаткові та зберегти існуючі робочі місця, активізувати підприємницьку діяльність, сприяти виходу на світові ринки тощо.

Проблеми залучення іноземних інвестицій у економіку країни висвітлено в працях багатьох вітчизняних вчених-економістів, серед них С. В. Козловський, Ю. В. Герасименко, О. О. Балануца, А. Бутняров, В. І. Кокоріна, І. В. Олександренко, В. А. Худавердієва, С. О. Шосталь, Б. В. Губський, А. П. Дука, Т. В. Майорова, А. А. Пересада [1 – 8]. Серед іноземних дослідників – Дж. Хард, Ф. Кайзер, М. Дулі та ін. Проте деякі практичні питання активізації інвестиційного процесу потребують подальшого доопрацювання та уточнення. Тому *метою* статті є аналіз процесу залучення іноземного капіталу у вітчизняну економіку та визначення комплексу заходів стимулювання інвестування в Україні, які є особливо важливим для проведення ефективної інноваційної перебудови економічного комплексу, нарощування темпів виробництва, здійснення успішних ринкових перетворень.

Ситуація з надходженням ПІІ в Україну не може не викликати стурбованості. Країна протягом тривалого періоду часу програє конкуренцію на міжнародних ринках капіталу іншим країнам, незважаючи на наявність у неї конкурентних переваг, – вигідного географічного розташування, природно-кліматичних умов, кваліфікованої робочої сили, потенціалу економіки та ін.

Для України необхідність залучення іноземних інвестицій обумовлена низкою причин:

- ✦ відсутністю поповнення обмежених внутрішніх заощаджень і сприяння фінансуванню на мікрорівні, мезорівні та макрорівні;
- ✦ недостатнім обміном виробничим досвідом, виробничими та управлінськими технологіями, патентами, ліцензіями, ноу-хау;
- ✦ прагненням доступу українських підприємств за участю іноземного капіталу до зовнішніх ринків;
- ✦ перевагою прямих іноземних інвестицій, порівняно з портфельними інвестиціями та міжнародними кредитами, у більш стабільному та прогнозованому характері інвестування [3].

Водночас проникнення до національної економіки іноземного капіталу, на нашу думку, може спричинити неоднозначні наслідки, створюючи низку загроз національній економічній безпеці. У переважній більшості випадків ці загрози не є навмисними, а витікають із реалізації основної цільової функції іноземного інвестування – забезпечення максимальної прибутковості використання

активів. Для української економіки, на нашу думку, головними недоліками залучення іноземного капіталу можуть бути витіснення з ринку внутрішніх виробників і поставальників, збільшення залежності країни від іноземного капіталу, підвищення рівня конкуренції на ринку, жорстка експлуатація місцевих сировинних ресурсів тощо.

Обсяги залучення іноземного капіталу в Україну відстають від інших країн світу. Інвестиції, залучені в Україну, на сучасному етапі розвитку переважно орієнтовані на внутрішнього споживача і майже не сприяють входженню України до переліку країн з гідним становищем у міжнародному поділі праці. Приріст прямих іноземних інвестицій в Україну у першому півріччі 2012 р. у вигляді акціонерного капіталу скоротився на 3,4% (до \$2,369 млрд дол.) порівняно з аналогічним періодом 2011 р. Усього за шість місяців іноземні інвестори вклали в українську економіку \$3,224 млрд дол., але водночас вилучили \$0,596 млрд дол. У цілому обсяг внесених в Україну прямих іноземних інвестицій у вигляді акціонерного капіталу на початок липня 2012 р. досяг \$52,43 млрд дол., що у перерахунку на одну особу становить \$1151,6 дол. При цьому за перше півріччя обсяг заборгованості за кредитами і позиками, а також за торговельними кредитами та іншими зобов'язаннями перед прямими інвесторами практично подвоївся, зрісши на \$0,954 млрд дол. (до \$9,12 млрд дол.) [2, 5].

У 2012 р. інвестиції надійшли із 128 країн світу. Розподіл прямих іноземних інвестицій за основними країнами інвесторами наведено на *рис. 1*.

До десятки найбільших країн-інвесторів, на які припадає понад 82% загального обсягу ПІІ, входять Кіпр – \$14521,5 млн дол., Німеччина – \$7403,9 млн дол., Нідерланди – \$4949,3 млн дол., Російська Федерація – \$3652,5 млн дол., Австрія – \$3249,6 млн дол., Франція – \$2505,2 млн дол., Великобританія – \$2393,1 млн дол., Віргінські Британські острови – \$1749,7 млн дол., Швеція – \$1566,1 млн дол. і Швейцарія – \$1071,5 млн дол. [4].

У структурі капіталовкладень головним інвестором в економіку України залишається Європейський союз. Усього за перше півріччя 2012 р. у національну економіку з країн ЄС внесено \$41336,4 млн дол. інвестицій, що складає 78,8% загального обсягу акціонерного капіталу, тоді як із країн СНД інвестовано лише \$4122,7 млн дол., або 7,9%, та з інших країн світу – \$6967,6 млн дол., що складає відповідно 13,3%. Проте з країн Європейського союзу було інвестовано на 18,7% менше порівняно з аналогічним періодом 2011 р. [6]. Така тенденція зумовлена політичною нестабільністю, нестабільністю законодавства в бюджетній та податковій сферах, конфліктністю та відсутністю безпеки ведення бізнесу в Україні.

Продовження тенденції скорочення інвестицій від основного іноземного інвестора – ЄС – негативно відобразиться на темпах розвитку національної економіки, розмір інвестицій у яку ще далекий від оптимально необхідного рівня (близько 25 – 30% від ВВП). Зменшення надходження іноземного капіталу знизить капіталізацію вітчизняного фондового ринку та викличе інвестиційний голод у фінансово-кредитних установах, які, у свою чергу, зменшать обсяги кредитування реального сектора економіки.

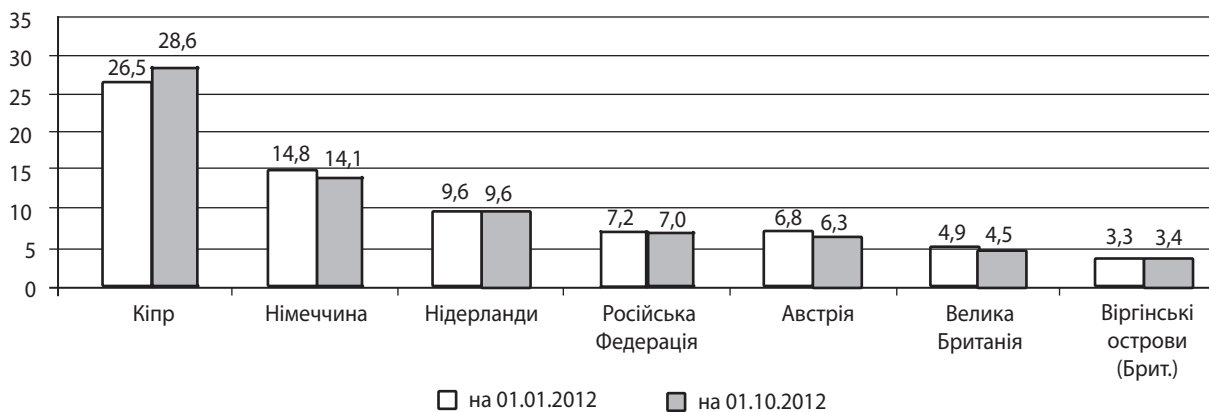

Рис. 1. Розподіл прямих інвестицій в Україну за основними країнами-інвесторами (у % до загального обсягу) [5]

Розглядаючи галузеву структуру інвестицій, відзначимо, що на підприємствах промисловості зосереджено 31,4% загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну. Левові частки іноземних інвестицій отримали металургія, харчова промисловість, хімічна і нафтохімічна промисловість, машинобудування, виробництво іншої неметалічної мінеральної продукції. У фінансових установах зосередилось 31,2% загального обсягу прямих іноземних інвестицій. В організації, які здійснюють операції з нерухомим майном, орендою, інжинірингом і наданням послуг підприємцям, внесено 16% інвестицій. У підприємства торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку – 10,4% [1].

Погіршення інвестиційного клімату у вітчизняній економіці створює ризики для економічного зростання у 2013 р. і може зменшити темпи зростання реального ВВП до 2 – 2,5% річних.

Опитування, проведене донецькою компанією Research & Branding Group з ініціативи Державної податкової служби України серед 290 керівників компаній-інвесторів за перший квартал 2012 р. щодо інвестиційного клімату в Україні, дало можливість визначити, що 4,5% інвесторів схильні оцінювати інвестиційний клімат в Україні як хороший; 9% інвесторів стверджують, що інвестиційний клімат в Україні дуже поганий, ще 35,5% оцінюють його як близький до дуже поганого. У той же час близько 50% інвесторів оцінюють інвестиційний клімат в Україні як нейтральний. Індекс інвестпривабливості України на сьогодні залишається все ще на низькому рівні – 2,19 бала з п'яти. [7].

Сьогодні в Україні існує багато перешкод і проблем із залученням іноземних інвестицій, серед яких можна виділити:

- ✦ корумпованість влади. Іноземні вкладники сподіваються, що українська влада забезпечить максимальну прозорість інвестиційних схем;
- ✦ жорстке оподаткування. У нашій країні існує велика кількість різних видів податків, спостерігається несвоечасність повернення податку на додану вартість;
- ✦ складність реєстраційних, ліцензійних і митних процедур;
- ✦ відсутність чітких і простих процедур викупу й оренди землі для ведення господарської діяльності;

- ✦ відсутність державного захисту інвестицій. Інвестори вимагають захисту своїх прав та інтересів у судах, підвищення ефективності судової системи, створення системи контролю за ухваленням судами відверто неправових, рейдерських рішень;
- ✦ нестабільне законодавство, відсутність надійних гарантій захисту від його змін для іноземних інвесторів;
- ✦ зменшення можливості реалізації продукції на внутрішньому ринку за рахунок низької купівельної спроможності значної частини населення;
- ✦ невисокий рівень розвитку інфраструктури, яка могла б забезпечити швидкий оперативний зв'язок України з іншими країнами.

Для стимулювання процесу залучення прямих іноземних інвестицій та усунення негативних тенденцій в економіці країни необхідно, щоб основні положення законодавчих актів щодо умов іноземного інвестування не лише відповідали міжнародним нормам, а й виконувалися. Зарубіжний інвестор має сприйняти Україну як стабільну і передбачувану країну, а її економіку такою, де макроекономічна стабільність асоціюється з послідовним розвитком, включаючи зростаючі темпи виробництва, платоспроможний попит[8].

Вважаємо, що разом з удосконаленням конституційно-правової та законодавчої бази щодо іноземних інвестицій, повинні розвиватися й інші заходи зі стимулювання процесу залучення іноземних капіталовкладень, а саме: контроль за інфляцією; зменшення дефіциту бюджету; стабілізація виробництва, політичного середовища; підвищення надійності фінансової системи; розвиток конкуренції; максимальне спрощення процедур, які регламентують взаємовідносини між державою та підприємцями в галузі залучення іноземних інвестицій; гарантування стабільності умов щодо довгострокового фінансування інвестиційних проектів; вдосконалення податкової та митної політики, системи захисту прав інвесторів, діяльності інститутів спільного інвестування; розвиток страхування інвестиційних ризиків та ін.

Сформовану систему заходів стимулювання іноземного інвестування наведено на рис. 2.

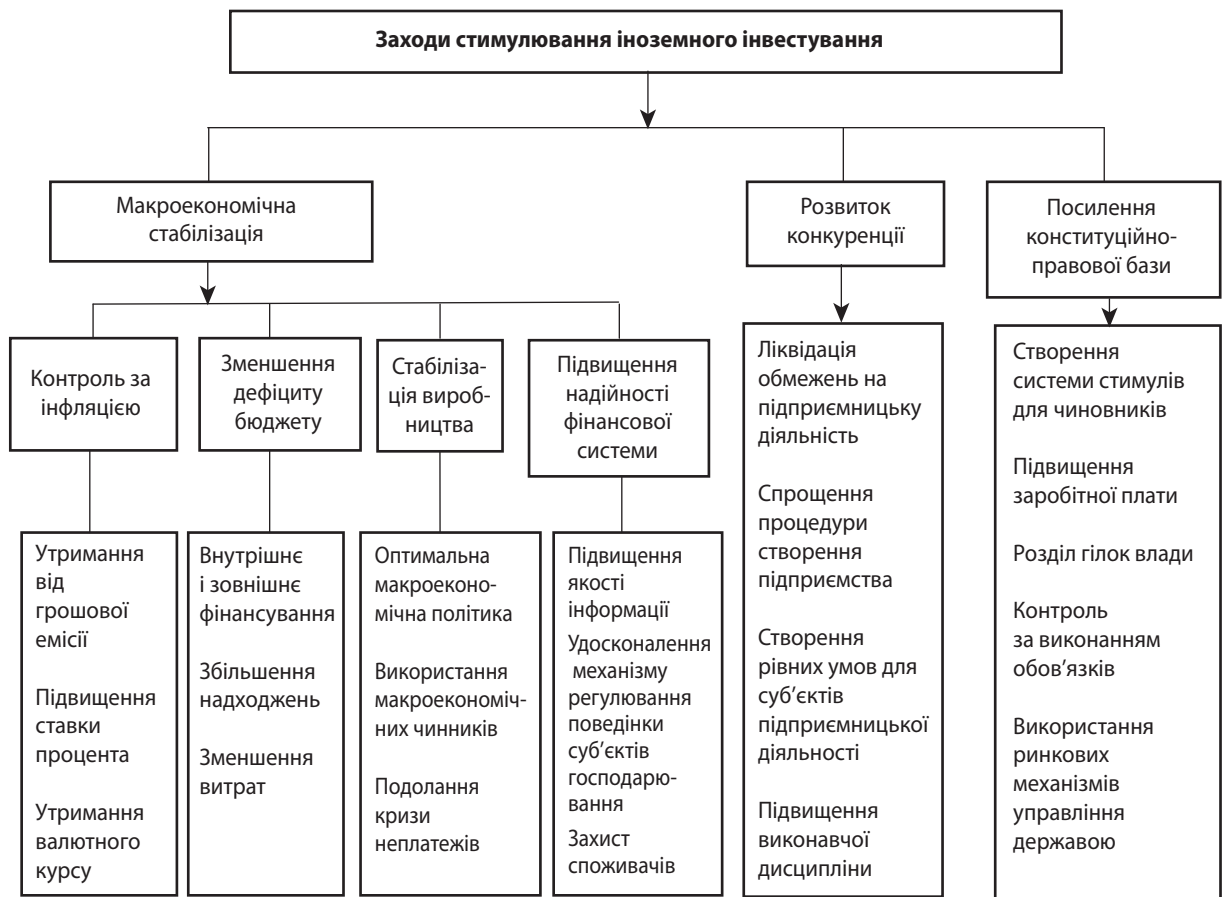

Рис. 2. Система заходів стимулювання процесу залучення іноземних інвестицій в Україні

ВИСНОВКИ

Таким чином, іноземні інвестиції відіграють важливу роль в розвитку будь-якої країни та сприяють зростанню рівня її економіки на основі ефективного використання її національних ресурсів.

В Україні останнім часом темпи зростання іноземного інвестування мають тенденцію до зниження. Вітчизняний інвестиційний клімат усе ще залишається несприятливим для інвесторів. Складний процес входження іноземних інвестицій в країну, невисока довіра до стабільності урядових рішень, відсутність стійких змін в економіці, втручання уряду в роботу приватного бізнесу, відсутність боротьби з корупцією, невпевненість у політичній стабільності, і, нарешті, нинішня світова економічна криза є основною перешкодою для надходження та зростання капіталовкладень в Україні. З огляду на це, на державному рівні необхідно вжити систему заходів для активізації процесу інвестування, яка сприятиме формуванню необхідних матеріальних, політичних і соціальних передумов усесторонньої трансформації українського суспільства до загальноєвропейських стандартів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Балануца О. О.** Роль іноземного інвестування в економіці України / О. О. Балануца // Формування ринкових відносин. – 2011. – № 10. – С. 73 – 74.

2. **Бутняров А.** Сприятливий інвестиційний клімат країни – запорука залучення іноземних інвестицій / А. Бутняров // Ринок цінних паперів України. – 2011. – № 3/4. – С. 29 – 32.

3. **Козловський С. В.** Моделювання інвестиційних процесів в агропромисловому комплексі України : монографія / С. В. Козловський, Ю. В. Герасименко. – Вінниця : Глобус-Прес, 2007. – 136 с.

4. **Кокоріна В. І.** Стан та проблеми залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України / В. І. Кокоріна // Держава та регіони. – Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 6. – С. 101 – 105.

5. **Олександренко І. В.** Особливості іноземного інвестування в Україні / І. В. Олександренко // Держава та регіони. – 2012. – № 2. – С. 120 – 126.

6. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.dov.ua>

7. **Худавердієва В. А.** Стратегія залучення іноземних інвестицій у економіку України / В. А. Худавердієва // Фінанси України. – 2012. – № 3. – С. 63 – 64.

8. **Шосталь С. О.** Активізації інвестиційного процесу в Україні: проблеми та шляхи їх розв'язання / С. О. Шосталь // Статистика України. – 2012. – № 3. – С. 119 – 122.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ІНВЕСТИЦІЙНОГО КРЕДИТУВАННЯ ПІД ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ

СТИРСЬКА О. І.

УДК 336.77:330.322

Стирська О. І. Особливості процесу інвестиційного кредитування під державні гарантії

У даній роботі виділено та розглянуто шість основних етапів процесу надання державних гарантій повернення інвестиційних кредитів. Проаналізовано динаміку бюджетних коштів, витрачених на виконання державою гарантійних зобов'язань. Проведено порівняльний аналіз обсягів бюджетних коштів, витрачених на покриття гарантійних зобов'язань, із обсягами основних форм державного інвестиційного кредитування в Україні. Узагальнено заходи забезпечення повернення кредиту, наданого під державні гарантії. Запропоновано основні напрямки забезпечення повернення інвестиційних кредитів, залучених під державні гарантії.

Ключові слова: державна гарантія, інвестиційний кредит, процес надання державних гарантій, страхування кредитів, банк розвитку.

Рис.: 2. **Бібл.:** 10.

Стирська Ольга Ігорівна – аспірантка, кафедра фінансів, Львівський інститут банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (пр. Т. Шевченка, 9, Львів, 79005, Україна)

E-mail: olichka_ua_@ukr.net

УДК 336.77:330.322

UDC 336.77:330.322

Стирская О. И. Особенности процесса инвестиционного кредитования под государственные гарантии

В данной работе выделены и рассмотрены шесть основных этапов процесса предоставления государственных гарантий по поводу возврата инвестиционных кредитов. Проанализирована динамика бюджетных средств, потраченных на выполнение государством гарантийных обязательств. Проведен сравнительный анализ объемов бюджетных средств, потраченных на покрытие гарантийных обязательств, и объемов основных форм государственного инвестиционного кредитования в Украине. Обобщены меры обеспечения возврата кредита, предоставленного под государственные гарантии. Предложены основные направления обеспечения возврата инвестиционных кредитов, привлеченных под государственные гарантии.

Ключевые слова: государственная гарантия, инвестиционный кредит, процесс предоставления государственных гарантий, страхование кредитов, банк развития.

Рис.: 2. **Библ.:** 10.

Стирская Ольга Игоревна – аспирантка, кафедра финансов, Львовский институт банковского дела Университета банковского дела Национального банка Украины (пр. Т. Шевченка, 9, Львов, 79005, Украина)

E-mail: olichka_ua_@ukr.net

Styrskaya O. I. Specific Features of the Process of Investment Lending Under State Guarantees

The article specifies and considers six main stages of the process of provision of state guarantees with respect to payback of investment credits. It analyses dynamics of budget funds spent on performance of state guarantee obligations. It conducts comparative analysis of volumes of budget funds spent on coverage of guarantee obligations and volumes of main forms of state investment lending in Ukraine. It generalises measures of securing payback of a credit issued under state guarantees. It offers main directions of securing payback of investment credits issued under state guarantees.

Key words: state guarantee, investment lending, process of provision of state guarantees, credit insurance, development bank.

Рис.: 2. **Библ.:** 10.

Styrskaya Olga I. – Postgraduate Student, Department of Finance, Lviv Institute of Banking of University of Banking of the National Bank of Ukraine (pr. T. Shevchenka, 9, Lviv, 79005, Ukraine)

E-mail: olichka_ua_@ukr.net

Важливу складову бюджетної політики держави є підтримка пріоритетних галузей економіки. Державне інвестиційне кредитування є формою прямої участі держави у фінансуванні пріоритетних галузей економіки за рахунок державних коштів. На сучасному етапі економічного розвитку, у зв'язку з обмеженістю бюджетних ресурсів, існує проблема пошуку нових шляхів підвищення ефективності функціонування системи державного інвестиційного кредитування. У таких умовах особливої актуальності набуває інвестиційне кредитування під державні гарантії, оскільки від залучення вітчизняних та, особливо, іноземних інвестицій міжнародних фінансових організацій, від ефективного їх використання залежить соціально-економічний розвиток України.

Серед українських учених проблемам залучення під державні гарантії і ефективного використання вітчизняних та іноземних інвестицій присвячені праці О. Білоруса, Ж. Завальної, Д. Лук'яненка, О. Маркова, О. Мозгового, Н. Титаренка, І. Шпака та інших. Віддаючи належне наявним науковим напрацюванням, вважаємо за необхідне

продовження дослідження процесу надання державних гарантій повернення інвестиційних кредитів з метою виявлення особливостей даного процесу та пошуку нових шляхів забезпечення повернення кредитів одержаних під державні гарантії.

Кредитування під гарантії уряду передбачає на засадах строковості, поверненості та, як правило, платності, залучення вітчизняних чи іноземних інвестицій для фінансування пріоритетних напрямів розвитку економіки, а держава виступає гарантом виконання кредитного договору. Приватними інвесторами можуть виступати як резиденти, так і нерезиденти. Згідно із законодавством України державну гарантію розглядаємо як спосіб забезпечення державою у частково або в повному обсязі виконання боргових зобов'язань позичальника перед кредитором [1].

Аналіз нормативно-правової бази регулювання порядку надання державних гарантій дозволив визначити, що відбір інвестиційних проектів, які передбачається реалізувати за рахунок запозичень залучених під державні гарантії, проводиться Міністерством еконо-

мічного розвитку і торгівлі України (Мінекономрозвитку), Міністерством фінансів України (Мінфін) і Кабінетом Міністрів України на конкурсних засадах, і виділити шість загальних етапів процесу надання державних гарантій [2, 3].

Перший етап передбачає подання суб'єктом господарювання проектної пропозиції та рішення центрального органу виконавчої влади, відповідального за формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері, в якій передбачається реалізація інвестиційного проекту, стосовно проектної пропозиції, до Мінекономрозвитку.

На *другому етапі* Мінекономрозвитку проводить перевірку одержаної документації протягом п'яти робочих днів з дати отримання. Зазначимо, що у випадку виявлення неточностей пакет документів може бути повернено для доопрацювання. У разі відповідності документів вимогам вони, разом із проектною пропозицією та експертною оцінкою Мінекономрозвитку про економічну ефективність, подаються до Мінфіну.

Третій етап передбачає проведення Мінфіном комплексного аналізу документації та визначення плати за надання державної гарантії протягом 30 днів. Відповідний висновок подається Мінекономрозвитку для внесення його на розгляд конкурсної комісії.

Протягом *четвертого етапу* відбувається конкурсний відбір інвестиційних проектів. Для реалізації інвестиційних проектів, що пройшли відбір, конкурсна комісія приймає рішення щодо можливості залучення запозичень під державні гарантії, і вносить Мінекономрозвитку відповідні пропозиції.

На *п'ятому етапі* Мінекономрозвитку готує, з урахуванням пропозицій конкурсної комісії, проект акту Кабінету Міністрів України про надання державної гарантії, який, після погодження з Мінфіном, подається на розгляд Кабінету Міністрів України.

Заклучним, *шостим етапом*, є укладання договору про погашення заборгованості суб'єкта господарювання перед державою за виконання гарантійних зобов'язань між суб'єктом господарювання та Мінфіном протягом 10 робочих днів після прийняття Кабінетом Міністрів України акту про надання державної гарантії.

Таким чином, процес надання державних гарантій повернення інвестиційних кредитів передбачає шість основних етапів, протягом яких відбувається глибокий

аналіз проектної документації та прийняття рішення про надання державних гарантій.

Сьогодні інвестиційний кредит під гарантії уряду є важливим чинником впливу на прискорення модернізації господарського комплексу України. Проте, серед науковців існує неоднозначне ставлення до цієї форми державного кредиту. За словами І. Шпака, саме інвестиційні кредити під гарантії уряду в середині і наприкінці 1990-х років стали причиною хронічної бюджетної заборгованості [4]. Науковець вважає, що в сучасній практиці надання державних гарантій не завжди враховується негативний досвід 1990-х років, коли переважна більшість гарантованих зобов'язань поверталась за рахунок Держбюджету України. Причиною цього явища, на нашу думку, стала недосконала політика надання державних гарантій ненадійним позичальникам.

Як зазначає О. Баула, обсяги видачі кредитів під державні гарантії знизилась з 2000 р., коли уряд намагався повернути борги, перекладені «на плечі» платників податків. Проте, починаючи з 2004 р., практика інвестиційного кредитування під державні гарантії була поновлена [5].

Розглянемо динаміку виконання державою гарантійних зобов'язань за позичальників, що отримали кредити під державні гарантії (рис. 1).

З рис. 1 видно, що обсяги коштів, які витрачає держава на виконання зобов'язань за гарантованими кредитами, є значними. Максимальний рівень цих витрат спостерігаємо у 2010 р. На нашу думку, надання державних гарантій повернення інвестиційних кредитів є достатньо ризикованим. Про це свідчить те, що протягом 2002 – 2012 рр. із Державного бюджету України було витрачено 1729 млн грн на покриття зобов'язань за кредитами, наданими під державні гарантії.

Для порівняння зазначимо, що загальний обсяг бюджетних коштів [6], витрачених у 2004 – 2012 рр. на виконання державою зобов'язань за позичальників, що отримали кредити під державні гарантії:

- ✦ у 16 разів перевищує обсяги державного пільгового кредитування освіти за цей же період;
- ✦ у 34,9 раза перевищує обсяги кредитів, наданих на будівництво (придбання) житла для науково-педагогічних і педагогічних працівників за цей самий період;

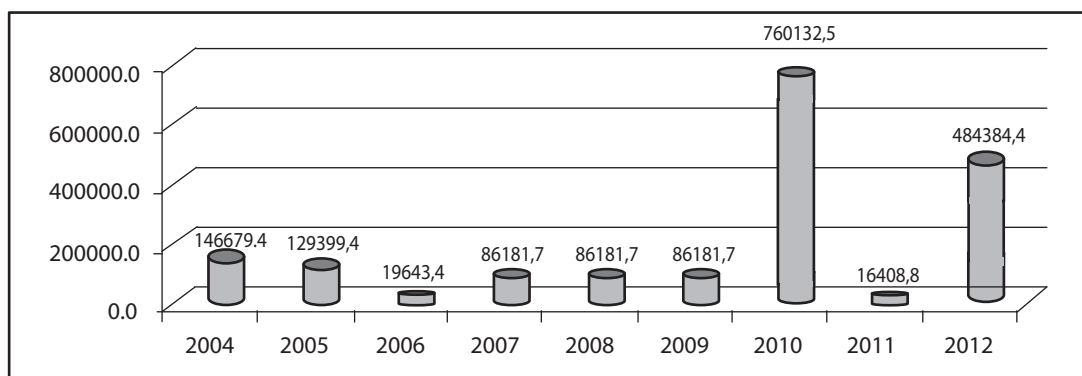

Рис. 1. Динаміка бюджетних коштів витрачених на виконання державою гарантійних зобов'язань за кредитами у 2004 – 2012 рр., тис. грн [6]

- ✦ у більше ніж 3 рази перевищує обсяги державного пільгового кредитування індивідуальних сільських забудовників за цей самий період;
- ✦ у 7,6 рази перевищує обсяги кредитів фермерським господарствам за цей же період;
- ✦ у 2,8 рази перевищує обсяги пільгового довгострокового державного кредитування молодих сімей та одиноких громадян на будівництво (реконструкцію) та придбання житла за цей самий період.

Саме тому, для зменшення рівня ризику за даним видом державної підтримки, на нашу думку, необхідним є впровадження заходів забезпечення повернення кредитів, наданих під державні гарантії (рис. 2). Зазначимо, що з 2011 р. в Україні діє Положення про управління ризиками, пов'язаними з наданням державних гарантій, і розподіл таких ризиків між державою, кредиторами та позичальниками, відповідно до якого, орган влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України, здійснює контроль за реалізацією проекту, цільовим використанням кредитів (позик), залучених під державні гарантії, фінансовим станом позичальника. Крім того, Міністерство фінансів здійснює моніторинг розрахунків за кредитами, виконання позичальником зобов'язань за договором та рівня ризиків кожного проекту [1].

не лише підвищити ефективність від реалізації проектів, на реалізацію яких надавався кредит, а й зменшити ризик неповернення кредиту для держави. Саме тому вважаємо доцільним використання банку розвитку, що зможе безпосередньо обслуговувати ці кредити, з метою додаткового здійснювати моніторинг кредитів одержаних під державні гарантії.

Досвід зарубіжних країн засвідчує, що створення банку розвитку для контролю за державною інвестиційною діяльністю дасть можливість підвищити ефективність кредитування. Так, у Німеччині існує Банк реконструкції і розвитку Німеччини (KfW) [8], а у Польщі – Банк народного господарства (BGK) [9]. Саме на банки розвитку покладаються обов'язки зі створення ефективної інфраструктури державного кредитування. Що ж стосується банку розвитку, то в Україні існує Український банк реконструкції та розвитку, який не виконує всіх функцій державного банку розвитку в силу комерційної спрямованості. Проте, саме на його базі у перспективі планується створення Українського банку розвитку [10], метою діяльності якого стане підтримка довгострокового фінансування суспільно значущих проектів, що сприяють економічному зростанню, розвитку економіки та вирішенню соціальних завдань.

Рис. 2. Заходи забезпечення повернення кредиту, наданого під державні гарантії

Крім того, на нашу думку, з метою зменшення ризику неповернення кредитів, залучених під державні гарантії, варто впровадити обов'язкове страхування відповідальності позичальників за непогашення кредиту у міжнародній страховій компанії.

Проте, як зазначає Н. Антіпова, страхування ризику непогашення кредитів поки що не набуло популярності в Україні у зв'язку із острахом комерційних банків використовувати страхування кредитів як основну форму захисту від ризиків банківської діяльності [7].

На нашу думку, додатковий контроль та моніторинг кредитів, наданих під державні гарантії, дозволить

ВИСНОВКИ

Отже, проаналізувавши нормативно-правове забезпечення залучення кредитів під державні гарантії, ми виділили шість основних етапів процесу надання державних гарантій. Послідовне виконання цих етапів забезпечує комплексний аналіз проектної документації та фінансового стану позичальника з метою зменшення ризиків неповернення кредитів залучених під державні гарантії.

Проте, відмова позичальниками виконувати свої зобов'язання за кредитами, отриманими під державні гарантії, призвела до значних обсягів бюджетних видатків на покриття гарантійних зобов'язань. Так, протягом

2004 – 2012 рр. на покриття зобов'язань за кредитами, наданими під державні гарантії, з державного бюджету було витрачено 1729 млн грн.

Крім того, важливою проблемою залишається відсутність Банку розвитку в Україні, що міг би обслуговувати інвестиційні кредит, залучені під державні гарантії, і здійснювати додатковий моніторинг використання кредитних коштів, фінансового стану позичальника та наявності забезпечення за кредитом. Доцільним, на нашу думку, буде впровадження вимоги загальнообов'язкового страхування позичальником ризику непогашення кредиту, одержаного під державні гарантії, у міжнародній страховій компанії, що дозволить зменшити ризик неповернення цих кредитів для держави. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про управління ризиками, пов'язаними з наданням державних гарантій, та розподіл таких ризиків між державою, кредиторами і позичальниками» від 23 лютого 2011 р. №131. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/131-2011-p>

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов надання у 2012 році державних гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єктів господарювання, залученими для реалізації інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних та інших проєктів розвитку, які мають стратегічне значення та реалізація яких сприятиме розвитку національної економіки» від 22 серпня 2012 р. № 782. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/782-2012-p>

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення необхідності, розміру та виду майнового забезпечення під час надання кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії» від 13 квітня 2011 р. №460. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/460-2011-p>

4. Шпак І. Кредити під державні гарантії: ящик Пандори знову відкрито / І. Шпак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pro-zakon.com.ua/>

5. Баула О. В. Основні напрями зовнішнього інвестування в Україні / О. В. Баула, Т. Л. Никитюк // Збірник наукових праць ЛНТУ. Серія «Економічна теорія та економічна історія». – Випуск 8 (32). – Луцьк, 2011.

6. Закони «Про Державний бюджет України» 2004 – 2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>

7. Антіпова Н. А. Вдосконалення ефективності кредитної політики банку як однієї з передумов конкурентоспроможності економіки / Н. А. Антіпова // Вісник Національного технічного університету «ХПИ» Вип. 8 : Технічний прогрес і ефективність виробництва / Відпов. ред.: П. Г. Перерва, Н. И. Погорелов. – Х. : НТУ «ХПИ», 2010. – 219 с. – С. 17 – 22.

8. KfW Bankengruppe. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kfw.de/kfw/en/index.jsp>

9. Bank gospodarstwa krajowego (BGK) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bgk.com.pl/>

10. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244266904&cat_id=243311332

Науковий керівник – кандидат економічних наук, професор кафедри фінансів Львівського інституту банківської справи УБС НБУ **Пшик Б. І.**

УДК 338.26:332.1

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я РЕГІОНУ

ЄВСЄВА О. О.

УДК 338.26:332.1

Євсєєва О. О. Інноваційний розвиток системи охорони здоров'я регіону

У статті запропоновано класифікацію інновацій, що враховує сучасні тенденції розвитку охорони здоров'я. Виявлено та систематизовано фактори, що визначають інноваційний розвиток установ охорони здоров'я регіону. Науково обґрунтовані напрями вдосконалення інфраструктурного забезпечення лікувального закладу.

Ключові слова: система охорони здоров'я, інновації, установа охорони здоров'я, інфраструктура, регіон, класифікація

Табл.: 1. **Бібл.:** 12.

Євсєєва Ольга Олександрівна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Українська державна академія залізничного транспорту (пл. Фейєрбаха, 7, Харків, 61050, Україна)

E-mail: polkya@meta.ua

УДК 338.26:332.1

Євсєєва О. А. Инновационное развитие системы здравоохранения региона
В статье предложена классификация инноваций, учитывающая современные тенденции развития здравоохранения. Выявлены и систематизированы факторы, определяющие инновационное развитие учреждений здравоохранения региона. Научно обоснованы направления совершенствования инфраструктурного обеспечения лечебного учреждения.

Ключевые слова: система здравоохранения, инновации, учреждение здравоохранения, инфраструктура, регион, классификация.

Табл.: 1. **Библ.:** 12.

Євсєєва Ольга Алексєєвна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри учета и аудита, Украинская государственная академия железнодорожного транспорта (пл. Фейєрбаха, 7, Харьков, 61050, Украина)

E-mail: polkya@meta.ua

UDC 338.26:332.1

Ievsieieva O. A. Innovation Development of a Regional Health Care System

The article offers such a classification of innovations, which takes into account modern tendencies of health care development. It reveals and systematises factors that determine innovation development of health care institutions in a region. It provides scientific substantiation of directions of perfection of infrastructure provision of a patient care institution.

Key words: health care system, innovations, health care institution, infrastructure, region, classification.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 12.

Ievsieieva Olga A. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Ukrainian State Academy of Railway Transport (pl. Feyerbakha, 7, Kharkiv, 61050, Ukraine)

E-mail: polkya@meta.ua

2004 – 2012 рр. на покриття зобов'язань за кредитами, наданими під державні гарантії, з державного бюджету було витрачено 1729 млн грн.

Крім того, важливою проблемою залишається відсутність Банку розвитку в Україні, що міг би обслуговувати інвестиційні кредит, залучені під державні гарантії, і здійснювати додатковий моніторинг використання кредитних коштів, фінансового стану позичальника та наявності забезпечення за кредитом. Доцільним, на нашу думку, буде впровадження вимоги загальнообов'язкового страхування позичальником ризику непогашення кредиту, одержаного під державні гарантії, у міжнародній страховій компанії, що дозволить зменшити ризик неповернення цих кредитів для держави. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про управління ризиками, пов'язаними з наданням державних гарантій, та розподіл таких ризиків між державою, кредиторами і позичальниками» від 23 лютого 2011 р. №131. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/131-2011-p>

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та умов надання у 2012 році державних гарантій для забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єктів господарювання, залученими для реалізації інвестиційних, інноваційних, інфраструктурних та інших проектів розвитку, які мають стратегічне значення та реалізація яких сприятиме розвитку національної економіки» від 22 серпня 2012 р. № 782. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/782-2012-p>

3. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку визначення необхідності, розміру та виду майнового забезпечення під час надання кредитів (позик), залучених державою або під державні гарантії» від 13 квітня 2011 р. №460. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/460-2011-p>

4. Шпак І. Кредити під державні гарантії: ящик Пандори знову відкрито / І. Шпак [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pro-zakon.com.ua/>

5. Баула О. В. Основні напрями зовнішнього інвестування в Україні / О. В. Баула, Т. Л. Никитюк // Збірник наукових праць ЛНТУ. Серія «Економічна теорія та економічна історія». – Випуск 8 (32). – Луцьк, 2011.

6. Закони «Про Державний бюджет України» 2004 – 2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>

7. Антіпова Н. А. Вдосконалення ефективності кредитної політики банку як однієї з передумов конкурентоспроможності економіки / Н. А. Антіпова // Вісник Національного технічного університету «ХПИ» Вип. 8 : Технічний прогрес і ефективність виробництва / Відпов. ред.: П. Г. Перерва, Н. И. Погорелов. – Х. : НТУ «ХПИ», 2010. – 219 с. – С. 17 – 22.

8. KfW Bankengruppe. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kfw.de/kfw/en/index.jsp>

9. Bank gospodarstwa krajowego (BGK) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bgk.com.pl/>

10. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244266904&cat_id=243311332

Науковий керівник – кандидат економічних наук, професор кафедри фінансів Львівського інституту банківської справи УБС НБУ **Пшик Б. І.**

УДК 338.26:332.1

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я РЕГІОНУ

ЄВСЄВА О. О.

УДК 338.26:332.1

Євсєєва О. О. Інноваційний розвиток системи охорони здоров'я регіону

У статті запропоновано класифікацію інновацій, що враховує сучасні тенденції розвитку охорони здоров'я. Виявлено та систематизовано фактори, що визначають інноваційний розвиток установ охорони здоров'я регіону. Науково обґрунтовані напрями вдосконалення інфраструктурного забезпечення лікувального закладу.

Ключові слова: система охорони здоров'я, інновації, установа охорони здоров'я, інфраструктура, регіон, класифікація

Табл.: 1. **Бібл.:** 12.

Євсєєва Ольга Олександрівна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Українська державна академія залізничного транспорту (пл. Фейєрбаха, 7, Харків, 61050, Україна)

E-mail: polkya@meta.ua

УДК 338.26:332.1

UDC 338.26:332.1

Євсєєва О. А. Инновационное развитие системы здравоохранения региона
В статье предложена классификация инноваций, учитывающая современные тенденции развития здравоохранения. Выявлены и систематизированы факторы, определяющие инновационное развитие учреждений здравоохранения региона. Научно обоснованы направления совершенствования инфраструктурного обеспечения лечебного учреждения.

Ключевые слова: система здравоохранения, инновации, учреждение здравоохранения, инфраструктура, регион, классификация.

Табл.: 1. **Библ.:** 12.

Євсєєва Ольга Алексєєвна – доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри учета и аудита, Украинская государственная академия железнодорожного транспорта (пл. Фейєрбаха, 7, Харьков, 61050, Украина)

E-mail: polkya@meta.ua

Ievsieieva O. A. Innovation Development of a Regional Health Care System

The article offers such a classification of innovations, which takes into account modern tendencies of health care development. It reveals and systematises factors that determine innovation development of health care institutions in a region. It provides scientific substantiation of directions of perfection of infrastructure provision of a patient care institution.

Key words: health care system, innovations, health care institution, infrastructure, region, classification.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 12.

Ievsieieva Olga A. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Ukrainian State Academy of Railway Transport (pl. Feyerbakha, 7, Kharkiv, 61050, Ukraine)

E-mail: polkya@meta.ua

Перспективи подальшого розвитку соціальної сфери нерозривно пов'язані з модернізаційними процесами в охороні здоров'я, покликаними забезпечити доступність медичної допомоги, досягти максимальної результативності та підвищення якості медичних послуг, що надаються, на основі перспективних досягнень медичної науки та їх практичної реалізації в діяльності установ охорони здоров'я. Створення і використання інновацій у системі охорони здоров'я як у галузі профілактики й лікування захворювань, так і в галузі соціально-економічного розвитку установ охорони здоров'я, їх організаційно-управлінській діяльності особливо актуально в напрямку орієнтації державної політики у сфері охорони здоров'я на комплексний підхід до охорони здоров'я населення, на розширення діапазону медичних послуг і їх принципово якісне поліпшення в цілях збільшення тривалості життя громадян, зміцнення їх здоров'я, підвищення працездатності, а, отже, поліпшення якості трудової діяльності. У зв'язку із цим держава докладає значних зусиль в цілях формування комфортного середовища для здійснення в Україні досліджень світового рівня, сприяння науковим дослідженням у перспективних напрямках як самої медичної науки, так і її організації та управління. Держава реалізує федеральні цільові програми, спрямовані на розвиток і підвищення ефективності охорони здоров'я і підтримку комплексних соціально орієнтованих інноваційних проєктів у сфері охорони здоров'я.

Особливу значущість набуває створення системи інноваційного управління [1, с. 170], зокрема, у тій її частині, яка пов'язана з впровадженням, освоєнням інновацій і комерціалізацією наукових розробок. Результативність інноваційного розвитку установ охорони здоров'я забезпечуватиметься багато в чому використанням ефективних методів, механізмів і інструментів управління інноваційної діяльності, формуванням інноваційної інфраструктури і сприятливого інституціонального середовища у сфері охорони здоров'я регіону [2, с. 116].

У літературі розглядалися різні аспекти інноваційної діяльності в охороні здоров'я – організаційні механізми управління інноваційним розвитком охорони здоров'я, питання модернізації соціального інституту охорони здоров'я в умовах сучасної України, інноваційний підхід до управління ресурсами охорони здоров'я, методологічні основи управління сферою послуг охорони здоров'я, особливо виділені соціальні інновації та механізми їх реалізації у сфері охорони здоров'я.

Проблеми функціонування охорони здоров'я як соціального інституту досліджували О. Амоша, Д. Гендерсон, О. Заглада [3; 7], А. Калюжний [8], Д. Карамішев, Е. Магуайр, В. Лехан [5; 6], О. Мендрік [7], З. Митник [4], Г. Муні, В. Пашков, І. Розпутенко, В. Рудий [10], Р. Салтман, Г. Слабкий [11], І. Солоненко, Н. Солоненко, С. Стеценко, Дж. Фігейрас, В. Черненко, М. Шевченко [11], С. Шоргела [8], І. Щербина [12] та інші. У той же час в існуючих роботах недостатньо мірою показано характерні особливості організації інноваційної діяльності в охороні здоров'я, відсутні оцінні показники її ефективності. Досі не сформовано цілісну законодавчо-

нормативну базу, що регламентує інноваційну діяльність у цій сфері. Також відсутні чітко пророблені організаційні механізми управління розробкою та реалізації інновацій як на національному, регіональному, так і на рівні установ охорони здоров'я. Усе це визначило актуальність теми дослідження, її спрямованість.

Цілями роботи стали: 1) запропонувати класифікацію інновацій, що враховує сучасні тенденції розвитку охорони здоров'я; 2) виявити і систематизувати фактори, що визначають інноваційний розвиток установ охорони здоров'я регіону; 3) обґрунтувати напрями вдосконалення інфраструктурного забезпечення лікувального закладу.

Нами були проаналізовані різні підходи до поняття «інновація». На основі аналізу та узагальнення різних підходів до поняття «інновація» був зроблений висновок про те, що інновації у сфері охорони здоров'я є результатом цілеспрямованої професійно організованої та керованої діяльності, що забезпечує як підвищення якості життя населення, так і розвиток установ охорони здоров'я на основі інтенсивних факторів. Встановлено, що особливості сфери охорони здоров'я визначають особливості інноваційної діяльності в цій сфері громадського життя. У зв'язку з цим більшість інновацій, здійснюваних у сфері охорони здоров'я, слід віднести до соціальних. Специфікою охорони здоров'я є те, що вона тісно пов'язана з іншими сферами громадського життя [9]. Технічні та соціальні інновації у будь-якій з галузей, суміжних з охороною здоров'я, неминуче спричинять зміни і в охороні здоров'я. Тому впровадження інновацій потрібно не лише на рівні самої медичної установи, але і в першу чергу – на рівні держави в цілому за допомогою реалізації державної інноваційної політики у сфері охорони здоров'я.

Специфіка організації і управління інноваційною діяльністю в охороні здоров'я, визначення ключових напрямів і пріоритетів її розвитку відбиваються, у тому числі і через класифікацію інновацій. Проведене дослідження показало, що незважаючи на те, що до проблеми класифікації інновацій зверталася досить велика кількість як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників, результатом чого стала розробка десятків класифікацій інновацій на основі різних підходів, в існуючих роботах практично відсутні цілісні класифікації інновацій у сфері охорони здоров'я. Тому доцільно збудувати класифікацію як відомих, адаптованих нами до сфери охорони здоров'я, так і пропонує нами ознак:

- ✦ *характер потреб, що задовольняються* (задовольняючи існуючі потреби; такі, що створюють нові потреби);
- ✦ *роль у лікувальному процесі* (забезпечуючі інновації (у сфері організації охорони здоров'я, підготовки медичного персоналу, засобів діагностики, засобів моніторингу захворювань, фармацевтики, виробництва засобів медичного призначення); медичні інновації (у сфері профілактики захворювань, діагностичні, пов'язані з винаходом нових способів діагностики, у хірургічній техніці, у сфері консервативного лі-

- кування, впровадження нанотехнологій в лікувальний процес та інші));
- † *сфера прояву* (продуктові (нові послуги охорони здоров'я); процесні (нові методи, способи і засоби діагностики, лікування і профілактики захворювань); організаційно-управлінські (нові методи організації праці медичного персоналу, організації прийому пацієнтів, схеми і методи управління і т. д.); маркетингові (нові прийоми і методи маркетингового супроводу послуг охорони здоров'я); економічні (тобто такі, що забезпечують впровадження сучасних методів планування, фінансування, стимулювання і аналізу діяльності установ охорони здоров'я); інформаційно-технологічні (спрямовані на автоматизацію процесів збору, обробки, аналізу інформаційних потоків у сфері охорони здоров'я); соціальні (спрямовані на підвищення доступності послуг охорони здоров'я для населення));
  - † *міра (ступінь) новизни* (радикальні (принципово нові послуги охорони здоров'я, методи і засоби лікування); революційні (пов'язані з появою нових методів (способів, прийомів) профілактики, діагностування та лікування на базі наявних препаратів (устаткування) або нових комбінацій їх застосування); інкрементальні (використання нових лікарських засобів і технічних систем), конкурентоздатні (за ціною і основними параметрами медичної ефективності));
  - † *сила дії* (точкові (реалізується в масштабах установи охорони здоров'я) і системні (реалізуються в масштабах тієї або іншої системи охорони здоров'я));
  - † *характер прояву ефекту для установи охорони здоров'я* (той, що запізнюється; своєчасний; випереджаючий);
  - † *пріоритетність і специфіка впровадження* (інновації-лідери; інновації-послідовники; інновації такі, що «терплять»);
  - † *терміни корисного використання* (до 1 року, від 1 року до 5 років, понад 5 років);
  - † *джерело ініціації* інновації (ініційовані вищестоячими органами управління, ініційовані установами охорони здоров'я на основі власних розробок, вивчення думки пацієнтів, у результаті конкурентного тиску).

Урахування нових класифікаційних ознак дозволяє установам охорони здоров'я більш обґрунтовано вибудувати власну інноваційну політику.

У межах дослідження необхідності вдосконалення управління інноваційною діяльністю установ охорони здоров'я проблема визначення і систематизації факторів, що впливають на умови, є дуже актуальною і не може вважатися повністю вирішеною, незважаючи на наявність ряду робіт, присвячених цьому питанню. Слід підкреслити, що сфера охорони здоров'я специфічна і вимагає особливої уваги при розробці та впровадженні інновацій, тому що головним показником ефективної роботи охорони здоров'я є здоров'я людей. Будь-які інновації в цій сфері мають ставити своєю головною метою

збільшення тривалості життя людей, підвищення якості життя і, звичайно, поліпшення здоров'я людей. Тому і стає необхідним розглядати кожний з факторів інноваційного розвитку окремо і на прикладі конкретної установи.

Аналіз існуючих наукових робіт показав, що в них, як правило, відсутній повний перелік факторів, що визначають інноваційний розвиток установ охорони здоров'я, не дається їх класифікація та характеристика. У проведеному нами дослідженні під фактором розуміється умова, причина або параметр, що впливають на характер й інтенсивність інноваційного розвитку установи охорони здоров'я. Найчастіше в існуючих дослідженнях виділяють такі фактори: *об'єктивні* (фактори зовнішнього середовища, які обумовлені довготривалими тенденціями та не пов'язані з вольовими рішеннями конкретного суб'єкта) і *суб'єктивні* (фактори, дія яких є прямим наслідком свідомо прийнятих рішень); *глобальні*, визначувані макроекономікою і суспільством в цілому, і *локальні*, які визначаються на мікрорівні підприємств; *внутрішні*, спрямовані на організацію і управління інноваційною діяльністю на підприємстві, і *зовнішні*, що сприяють розширенню меж інноваційної діяльності; *фактори, що сприяють* і що *перешкоджають* інноваційному розвитку. Нами дана характеристика як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, починаючи з міжнародного рівня і закінчуючи рівнем конкретної установи охорони здоров'я. При цьому, крім вищезгаданих факторів, нами введено ще деякі, описані в різних роботах, але що не називаються такими (фактори інноваційного розвитку). Так, одним із ключових факторів інноваційного розвитку є *державна інноваційна та регіональна політика у сфері охорони здоров'я*, що об'єднує в собі цілий спектр напрямів політики, покликаних стимулювати розвиток інноваційної діяльності: наукова, освітня, структурна, промислова, соціальна, податкова, фінансово-кредитна і т. д. Також слід виділити такий фактор інноваційного розвитку, як *розвиненість інституціонального середовища*. Роль цього фактора в інноваційному розвитку установ охорони здоров'я надзвичайно важлива, оскільки їх діяльність досить жорстко регламентується цілим рядом законодавчо-нормативних актів, що є формальними інститутами. Існують також фактори, що не входять у жодну з перелічених груп, але які мають можливість вплинути на інноваційний процес. Це і відсутність необхідності в нововведеннях внаслідок здійснених раніше, невизначеність термінів інноваційного процесу, нерозвиненість інноваційної інфраструктури, нерозвиненість ринку технологій тощо.

Особливо слід виділити такі фактори, як корупційність і бюрократизм, властиві сучасному українському суспільству. Поза сумнівом, державі слід приділяти особливу увагу боротьбі з такими негативними проявами ринкової економіки. Головна ознака економіки ринкового типу – звільнення від зовнішнього втручання, підпорядковані законам і волі людей форми та способи економічної діяльності, що дають можливість повною мірою проявитися господарській самостійності й ініціативі.

Проведена систематизація факторів і їхня характеристика наведені в *табл. 1*.

Класифікація і характеристика чинників інноваційного розвитку установ охорона здоров'я регіону

Ознака	Фактори	Характеристика
1. Тривалість дії	Довготривалі	Впливають довготривало на рівень інноваційного розвитку (глобалізація, ефективність державної інноваційної політики, довгострокові тенденції розвитку економіки, рівень жит-тя населення і т. п.)
	Короткострокові	Впливають на рівень інноваційного розвитку впродовж невеликого проміжку часу (коливання ринкового попиту на ті або інші види послуг охорони здоров'я, отримання короткострокових переваг і тому подібне)
2. Середовище дії	Зовнішні об'єктивні	Економічні закони, що активно впливають на інноваційну діяльність установ охорони здоров'я, наростаючу дію НТП, глобальні структурні зрушення в економіці
	Зовнішні суб'єктивні	Державна інноваційна політика, тенденції розвитку національної економіки, характер конкуренції на конкретних ринках медичних послуг, зміна споживчого попиту, рівень бюрократизації та корупції
	Внутрішні (контрольовані)	Науково-технічний, маркетинговий, технічний, кадровий потенціал, фінансові й інформаційні ресурси, мотивоване керівництво, здібності менеджменту установи охорони здоров'я до інноваційного розвитку
3. Джерело виникнення	Соціальні	Соціально-демографічні, соціально-культурні, соціально-освітні, соціально-психологічні
	Економічні	Можливості та здібності установи охорони здоров'я у фінансуванні інноваційного розвитку
	Організаційно-управлінські	Інноваційні здібності менеджерів, їхнє уміння створити ефективну систему управління інноваційним розвитком установи охорони здоров'я
	Науково-технічні	Формують науково-технічний потенціал
4. Характер впливу	Стримуючі	Несприятливе інституціональне середовище, недолік ресурсного забезпечення, відсутність повної і своєчасної інформації про медичні інноваційні технології; децентралізація системи управління інноваційним розвитком охорони здоров'я; часовий розрив між проведенням НДКР і їх практичною реалізацією; недостатньо швидке насичення сфери охорони здоров'я інформаційно-комунікаційними технологіями; високий рівень бюрократизації та корупції
	Стимулюючі	Державна політика щодо розвитку охорони здоров'я, сприятливе інституціональне середовище, високий науковий потенціал, здійснення підготовки та закріплення кваліфікованих кадрів у вітчизняній медичній науці
5. Міра впливу	Визначальні	Визначальний вплив
	Істотні	Істотний вплив
	Що чинять помірний вплив	Помірний вплив
6. Характер міжфакторної взаємодії	Незалежні	Державна інноваційна політика. Управлінський потенціал установи охорони здоров'я
	Взаємозв'язані	Якість освіти. Кадровий потенціал установи охорони здоров'я
7. Характер прояву	Прямої дії	Заходи прямого регулювання інноваційного розвитку установ охорони здоров'я, інноваційний потенціал установ охорони здоров'я
	Непрямої дії	Інституціональне регулювання інноваційного розвитку установ охорони здоров'я
8. Міра передбачуваності	Випадкові	Зміни кон'юнктури ринку медичних послуг, отримання не-запланованих преференцій
	Закономірні	Ефективна державна політика, інституціональне середовище, зростання економіки

Запропонована класифікація дозволяє оцінити вплив факторів на управління інноваційною діяльністю як в довгостроковій, так і короткостроковій перспективі і, таким чином, підвищити якість як стратегічного, так і тактичного планування інноваційного розвитку у сфері охорони здоров'я, обґрунтовано виробляти та реалізувати інноваційну політику на різних рівнях управління.

Результати аналізу чинного законодавства свідчать, що, зважаючи на фактичну заборону приватизації державних і комунальних закладів охорони здоров'я, встановлену ст. 49 Конституції України, рівень адміністративної та фінансової автономії таких закладів має підвищуватися без зміни їх форми власності, в рамках публічного сектора. При цьому, враховуючи особливості національ-

ного господарського законодавства, на сучасному етапі найбільш доцільною моделлю автономізації державних і комунальних закладів охорони здоров'я можна вважати модель, яка передбачає реорганізацію цих закладів шляхом їх перетворення з бюджетних установ на казенні та комунальні некомерційні підприємства із закріпленням за ними статусу неприбуткових організацій.

Використання такої моделі автономізації закладів охорони здоров'я сприятиме уникненню ризику потенційного конфлікту між бажанням підприємств отримувати максимальний прибуток і необхідністю виконання покладеної на них суспільно корисної функції, котра полягає в забезпеченні населення гарантованою безоплатною медичною допомогою, яка має надаватися в рамках державних закупівель медичних послуг на договірній основі.

В умовах євроінтеграційного вектора розвитку та глобалізації бізнес-процесів потрібні інноваційні підходи до організації та управління роботою лікувально-профілактичних установ. У свою чергу до найважливіших напрямів управління діяльністю медичних установ відноситься управління їхньою інфраструктурою, яка є системою забезпечення нормального стану ресурсів, що беруть участь в процесі надання медичних послуг, і умов їх взаємодії.

Актуальність вирішення питань, що відносяться до управління інфраструктурою медичних організацій, пояснюється таким:

- ✦ тісною залежністю результатів їх функціонування від рівня інфраструктурного забезпечення процесу надання медичних послуг;
- ✦ високою питомою вагою витрат на інфраструктуру в загальних витратах організацій охорони здоров'я;
- ✦ необхідністю розробки стратегії заміни або відновлення інженерних систем і медичного устаткування та політики їх обслуговування;
- ✦ наявністю значних резервів підвищення ефективності функціонування інфраструктури та можливостей раціональної її організації.

Діюча нині в охороні здоров'я система організації та планування, орієнтована, зокрема, на «ліжко-місце» як один з основних показників при визначенні потужності лікувальної установи, не сприяє впровадженню нових медичних технологій. Розвиток цього виду економічної діяльності має в основному екстенсивний характер. Тому природно, що при системі організації діяльності лікувальних установ, що склалася в дійсний час, архіважливу роль відіграє вдосконалення інфраструктурного забезпечення.

У межах лікувальної установи інфраструктура є складним комплексом взаємозв'язаних статичних і динамічних систем. До них відносяться: будівлі та споруди з прилеглими територіями; системи забезпечення комфорту, що підтримують необхідну температуру, вологість, тиск і чистоту повітря; системи штучного і природного освітлення; санітарно-технічні системи; системи пожежної й охоронної сигналізації; системи радіо- і телевізійної трансляції; системи охоронного (оглядового) і технологічного телебачення; системи оперативного

внутрішнього та міського телефонного зв'язку; системи аудіосповіщення; системи вертикального транспорту (ліфтове господарство); устаткування для збору, зберігання та видалення сміття, відходів, у зимовий період – снігу; системи димовидалення та пожежогасінні; підземні комунікації та майданчики для автотранспорту і т. д. Усі перераховані системи і споруди покликані сприяти здійсненню основного технологічного процесу – наданню медичних послуг. При цьому мають бути забезпечені необхідні умови роботи персоналу і комфорт клієнтів і пацієнтів. Тим самим визначається повністю залежна від основного технологічного процесу роль інфраструктури. Інфраструктура має задовольняти усі вимоги основного виробництва. Відомо, що вона має значну інерційність і вимагає певного періоду часу для зміни параметрів свого функціонування. При цьому потреба зміни властивостей і характеристик інфраструктури може бути продиктована низкою зовнішніх і внутрішніх причин.

До зовнішніх причин відносяться:

- ✦ зміна життєвого циклу технології «основного виробництва» або його частини;
- ✦ зміна процедур, що пропонуються нормативно-розпорядливою документацією, у тому числі за ініціативою контрольно-наглядових органів;
- ✦ зміна стану довкілля (зміна клімату, зміна стану зовнішнього середовища природної та техногенної властивостей і т. д.).

До внутрішніх причин можна віднести:

- ✦ закінчення життєвого циклу інфраструктури або її окремих елементів;
- ✦ зміну процедур, наказаних нормативно-розпорядчою документацією менеджменту установи (інструкції, накази, розпорядження і т. п.);
- ✦ удосконалення інфраструктури або її елементів і так далі.

У процесі розвитку охорони здоров'я нові методи лікування вимагали відповідних змін будівель, споруд, інженерних систем, систем зв'язку й енергетики. У першу чергу це було продиктовано необхідністю впровадження нової медичної техніки. Проте запроектовані та побудовані з цеглини і монолітного залізобетону будівлі, комунікації і устаткування, що знаходяться в них, через свою матеріальну місткість і інерційність перешкоджали впровадженню передових методик і технологій, навпаки, примушували пристосовувати нові технології до застарілої інфраструктури. У результаті будівлі доповнювалися прибудовами і надбудовами, інженерні системи не мали можливості виконувати в повному об'ємі покладені на них функції. Протиріччя між необхідністю розвитку і вдосконаленням медичних технологій і неможливістю адекватного розвитку інфраструктури лікувальних установ позначалося на умовах і якості роботи медичного персоналу і, тим самим, на якості медичного обслуговування населення.

До теперішнього часу принципи проектування та будівництва об'єктів соціальної сфери і, зокрема, охорони здоров'я, майже не зазнали істотних змін. Як і раніше, при проектуванні, плануванні роботи та фінансуванні лікувальних установ використовується показник

«ліжко-місце». Застосовуються будівельні нормативи і правила, що не враховують динамічного розвитку такого інтелектуально насиченого виду діяльності, як охорона здоров'я, швидкої зміни життєвих циклів медичних технологій, заснованих на застосуванні передових досягнень науки і техніки.

Надзвичайна різноманітність інфраструктури лікувальних установ вимагає від обслуговуючого її персоналу досить глибоких універсальних знань у вирішенні завдань експлуатації будівель, електричних, теплових, вентиляційних систем, систем водо- і газопостачання, автоматики, систем безпеки, інформатизації і так далі. Крім того, у сучасних умовах керівники інфраструктурних підрозділів повинні мати достатні знання у сфері економіки, теорії та практики управління.

Відомо, що витрати на утримання інфраструктури організацій соціальної сфери складають значний розмір. У той же час відсутність практики спільного з медиками стратегічного планування розвитку лікувальної установи, традиційно «другорядна» роль інженерно-технічного персоналу і, таким чином, послаблення його мотивації до оптимізації системи управління і ефективної експлуатації ЛПЗ призводять до зниження стійкості, економічності та безпеки інфраструктури, гальмують перехід до високотехнологічної охорони здоров'я. У той же час слід зазначити, що досі в Україні не існує відлагодженої системи спеціальної підготовки кадрів з експлуатації інфраструктури підприємств і установ. Керівниками інфраструктурних підрозділів (головними інженерами, технічними директорами) стають, як правило, фахівці, що мають певну інженерну підготовку та мають відповідні особистісні характеристики, проте часто цього недостатньо для вирішення різноманітних технічних, технологічних, економічних і управлінських завдань, пов'язаних з експлуатацією інфраструктури. Аналіз причин аварій і катастроф на об'єктах інфраструктури свідчить, що у більшості випадків вони відбувалися з вини персоналу експлуатаційних служб.

Реформа охорони здоров'я, яка проходить в Україні, акцентована лише на концептуальних напрямках. У зв'язку з цим видається необхідним дослідження усіх аспектів функціонування лікувальних установ, у тому числі визначення особливостей, ролі та місця інфраструктури як специфічної бази для реалізації основних медичних технологій, своєрідного інерційного акумулятора матеріальних ресурсів установи.

Слід особливо відмітити, що розвиток ринкових стосунків обумовлює необхідність аналізу витрат не лише у сфері безпосередньо виробництва послуг, але і у сфері його інфраструктурного забезпечення.

У межах управління інфраструктурою медичних організацій все більшої актуальності набуває проблема часткової або повної передачі функцій інфраструктурного забезпечення стороннім організаціям (аутсорсинг). Зважаючи на привабливість аутсорсингу, необхідно, у той же час, правильно оцінювати економічні і організаційні наслідки його використання. Зокрема, при виборі варіантів обслуговування має бути проведений ретельний порівняльний аналіз сукупних витрат ЛПЗ, пов'язаних з

інфраструктурним обслуговуванням власними силами, і загальних витрат, що виникають у разі залучення сторонніх організацій. Природно, що при виборі варіанту обслуговування завдання мінімізації витрат не має призводити до погіршення якості та зниження об'єму інфраструктурних послуг, що надаються.

При визначенні стратегії розвитку і управління інфраструктурою ЛПЗ необхідно орієнтуватися на життєві цикли медичних технологій.

Життєвий цикл тієї або іншої медичної послуги визначає життєвий цикл технології, за якою ця послуга надається. Після закінчення життєвого циклу однієї технології починається життєвий цикл іншої. Нова технологія формує нові потреби в інфраструктурному забезпеченні. При цьому «стара» інфраструктура повинна гнучко трансформуватися в «нову» з мінімальними витратами за мінімальний час.

ВИСНОВКИ

1. У ході проведеного дослідження виявлені об'єктивні передумови, що визначають необхідність переходу сфери охорони здоров'я на інноваційний шлях розвитку. Встановлено, що інноваційна діяльність в охороні здоров'я має ряд специфічних особливостей, обумовлених винятковою соціальною значущістю цієї сфери, особливостями послуг охорони здоров'я, домінуючою роллю держави, відсутністю розвинутого конкурентного ринку. Виявлені особливості знайшли своє віддзеркалення в класифікації інновацій, що відбиває необхідність активнішої та наполегливішої участі самих установ охорони здоров'я у виробленні і реалізації інноваційної політики.

2. У ході дослідження було встановлено, що сучасний стан інноваційного розвитку охорони здоров'я регіону визначається безліччю різних за природою і силою дії факторів, які не в достатній мірі описані в науковій літературі. Представлена в статті систематизація та характеристика цих факторів рекомендується до використання при здійсненні прогнозування та планування інноваційного розвитку охорони здоров'я на різних рівнях.

3. Ефективна стратегія розвитку інфраструктури є найважливішою складовою частиною стратегії стійкого розвитку лікувальної установи, одним із основних факторів підвищення її конкурентоспроможності. Управління інфраструктурою нині стає ключовою функцією бізнесу, що впливає не лише на витрати і прибуток, але і на умови праці працівників, стимулюючи підвищення продуктивності праці. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Воробйов В. В.** Система державного управління охороною здоров'я / В. В. Воробйов // Митна справа. – 2011. – №4 (76), частина 2. – С. 170 – 178.
2. **Євсєєва О. О.** Стратегічні напрями соціального розвитку, шляхи державного регулювання : монографія / О. О. Євсєєва. – Київ : СПДФО Коваленко В. Ф., 2011. – 524 с.
3. **Заглада Е. А.** Оценка эффективности выполнения целевых государственных программ в системе здравоохранения Украины / Е. А. Заглада, Е. А. Мендрик, М. В. Шевченко // Современные инструменты обеспечения качества медицин-

ских услуг : материалы Центрально-Азиатской конф., Астана, 11 – 12 ноября 2010 г. – Астана : ИД «АКПОЛ», 2010. – 47 с.

4. Здоров'я населення та діяльність системи охорони здоров'я України: реалії, проблеми та шляхи вирішення (аналітичні матеріали) / За ред. З. М. Митника. – К. : МОЗ; УІСД, 2010. – 107 с.

5. Лехан В. Реформування охорони здоров'я: стратегія, тактика, ризику / В. Лехан // Часопис online. – 2010. – № 5 (79). IX – X. – С. 7 – 9.

6. Лехан В. М. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір / В. М. Лехан, Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко. – К., 2009. – 50 с.

7. Мендрік О. Перспективи розширення застосування оцінки технологій охорони здоров'я (Health technology assessment) в Україні / О. Мендрік, О. Заглада // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 2 (14) / 10. – С. 128 – 131.

8. Менеджмент в охороні здоров'я: структура та поведінка організацій охорони здоров'я / за ред. С. Шоргела та А. Калюжного; пер. з англ. Л. Тараруха. – К. : Основи, 1998. – 560 с.

9. Радиш Я. Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис, проблеми та шляхи реформування [монографія] / Я. Ф. Радиш; передм. і заг. ред. проф. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 360 с.

10. Рудий В. М. Законодавче забезпечення реформи системи охорони здоров'я в Україні / В. Рудий. – К. : Сфера, 2005. – 272 с.

11. Слабкий Г. О. Сучасні підходи до фінансування системи охорони здоров'я / Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко, О. О. Заглада. – К., 2011. – 345 с.

12. Щербина І. Ф. Бюджетні аспекти реформування системи охорони здоров'я в Україні / І. Ф. Щербина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>. – Заголовок з екрану.

УДК 332.8

СИСТЕМА ОСВІТИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

ПАКУЛІНА А. А.

УДК 332.8

Пакуліна А. А. Система освіти в забезпеченні сталого розвитку соціального комплексу регіону

У статті пропонується у складі ВНЗ України створювати інноваційні підприємства. Обґрунтовано, що стимулом для розвитку інноваційної економіки в Україні повинен стати пакет законів, що полегшує трансферт технологій. Інтегрована освіта розглядається як механізм практичної реалізації зворотного зв'язку між виробництвом і освітою. З урахуванням взаємозв'язку наукового та інноваційного комплексів пропонується розглядати їх як єдиний науково-інноваційний комплекс.

Ключові слова: система освіти, інновації, соціальний комплекс, регіон, науково-інноваційний комплекс.

Бібл.: 8.

Пакуліна Алевтина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра обліку та аудиту, Українська державна академія залізничного транспорту (пл. Фейербаха, 7, Харків, 61050, Україна)

E-mail: sizapet@mail.ru

УДК 332.8

Пакуліна А. А. Система образования в обеспечении устойчивого развития социального комплекса региона

В статье предлагается в составе вузов Украины создавать инновационные предприятия. Обосновано, что стимулом для развития инновационной экономики в Украине должен стать пакет законов, облегчающих трансферт технологий. Интегрированное образование рассматривается как механизм практической реализации обратной связи между производством и образованием. С учетом взаимосвязи научного и инновационного комплексов предлагается рассматривать их как единый научно-инновационный комплекс.

Ключевые слова: система образования, инновации, социальный комплекс, регион, научно-инновационный комплекс.

Библ.: 8.

Пакуліна Алевтина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра учета и аудита, Украинская государственная академия железнодорожного транспорта (пл. Фейербаха, 7, Харьков, 61050, Украина)

E-mail: sizapet@mail.ru

UDC 332.8

Pakulina A. A. Education System in Ensuring Stable Development of a Social Complex in a Region

The article offers to establish innovation enterprises among higher education institutions. It justifies that a legislative package that facilitates technology transfer should become an incentive for development of innovation economy in Ukraine. Integrated education is considered as a mechanism of practical realisation of feedback between production and education. And it is offered to consider them as a common scientific and innovation complex taking into account interrelation of scientific and innovation complexes.

Key words: education system, innovation, social complex, region, scientific and innovation complex.

Bibl.: 8.

Pakulina Alevtina A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Accounting and Audit, Ukrainian State Academy of Railway Transport (pl. Feyerbakh, 7, Kharkiv, 61050, Ukraine)

E-mail: sizapet@mail.ru

Система освіти грає найважливішу роль у забезпеченні сталого розвитку соціального комплексу регіонів України. Сталий розвиток системи утворення регіону неможливий без інновацій. Цим пояснюється актуальність і вибір теми дослідження.

Нині можна виділити три основні напрями впливу навчальних установ на розвиток інновацій у регіонах

України: традиційна роль університетів як науково-дослідних центрів, що створюють нове знання і розроблюють на його базі нові інноваційні технології; роль університетів як інноваційних центрів, що сприяють трансферту нових технологій від стадії наукової розробки до початкових етапів їх технологічного оформлення і передачі на стадію промислових випробувань; підго-

ских услуг : материалы Центрально-Азиатской конф., Астана, 11 – 12 ноября 2010 г. – Астана : ИД «АКПОЛ», 2010. – 47 с.

4. Здоров'я населення та діяльність системи охорони здоров'я України: реалії, проблеми та шляхи вирішення (аналітичні матеріали) / За ред. З. М. Митника. – К. : МОЗ; УІСД, 2010. – 107 с.

5. Лехан В. Реформування охорони здоров'я: стратегія, тактика, ризику / В. Лехан // Часопис online. – 2010. – № 5 (79). IX – X. – С. 7 – 9.

6. Лехан В. М. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір / В. М. Лехан, Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко. – К., 2009. – 50 с.

7. Мендрік О. Перспективи розширення застосування оцінки технологій охорони здоров'я (Health technology assessment) в Україні / О. Мендрік, О. Заглада // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 2 (14) / 10. – С. 128 – 131.

8. Менеджмент в охороні здоров'я: структура та поведінка організацій охорони здоров'я / за ред. С. Шоргела та А. Калюжного; пер. з англ. Л. Тараруха. – К. : Основи, 1998. – 560 с.

9. Радиш Я. Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис, проблеми та шляхи реформування [монографія] / Я. Ф. Радиш; передм. і заг. ред. проф. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 360 с.

10. Рудий В. М. Законодавче забезпечення реформи системи охорони здоров'я в Україні / В. Рудий. – К. : Сфера, 2005. – 272 с.

11. Слабкий Г. О. Сучасні підходи до фінансування системи охорони здоров'я / Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко, О. О. Заглада. – К., 2011. – 345 с.

12. Щербина І. Ф. Бюджетні аспекти реформування системи охорони здоров'я в Україні / І. Ф. Щербина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>. – Заголовок з екрану.

УДК 332.8

СИСТЕМА ОСВІТИ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ

ПАКУЛІНА А. А.

УДК 332.8

Пакуліна А. А. Система освіти в забезпеченні сталого розвитку соціального комплексу регіону

У статті пропонується у складі ВНЗ України створювати інноваційні підприємства. Обґрунтовано, що стимулом для розвитку інноваційної економіки в Україні повинен стати пакет законів, що полегшує трансферт технологій. Інтегрована освіта розглядається як механізм практичної реалізації зворотного зв'язку між виробництвом і освітою. З урахуванням взаємозв'язку наукового та інноваційного комплексів пропонується розглядати їх як єдиний науково-інноваційний комплекс.

Ключові слова: система освіти, інновації, соціальний комплекс, регіон, науково-інноваційний комплекс.

Бібл.: 8.

Пакуліна Алевтина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра обліку та аудиту, Українська державна академія залізничного транспорту (пл. Фейербаха, 7, Харків, 61050, Україна)

E-mail: sizapet@mail.ru

УДК 332.8

Пакуліна А. А. Система образования в обеспечении устойчивого развития социального комплекса региона

В статье предлагается в составе вузов Украины создавать инновационные предприятия. Обосновано, что стимулом для развития инновационной экономики в Украине должен стать пакет законов, облегчающих трансферт технологий. Интегрированное образование рассматривается как механизм практической реализации обратной связи между производством и образованием. С учетом взаимосвязи научного и инновационного комплексов предлагается рассматривать их как единый научно-инновационный комплекс.

Ключевые слова: система образования, инновации, социальный комплекс, регион, научно-инновационный комплекс.

Библ.: 8.

Пакуліна Алевтина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра учета и аудита, Украинская государственная академия железнодорожного транспорта (пл. Фейербаха, 7, Харьков, 61050, Украина)

E-mail: sizapet@mail.ru

UDC 332.8

Pakulina A. A. Education System in Ensuring Stable Development of a Social Complex in a Region

The article offers to establish innovation enterprises among higher education institutions. It justifies that a legislative package that facilitates technology transfer should become an incentive for development of innovation economy in Ukraine. Integrated education is considered as a mechanism of practical realisation of feedback between production and education. And it is offered to consider them as a common scientific and innovation complex taking into account interrelation of scientific and innovation complexes.

Key words: education system, innovation, social complex, region, scientific and innovation complex.

Bibl.: 8.

Pakulina Alevtina A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Accounting and Audit, Ukrainian State Academy of Railway Transport (pl. Feyerbakh, 7, Kharkiv, 61050, Ukraine)

E-mail: sizapet@mail.ru

Система освіти грає найважливішу роль у забезпеченні сталого розвитку соціального комплексу регіонів України. Сталий розвиток системи утворення регіону неможливий без інновацій. Цим пояснюється актуальність і вибір теми дослідження.

Нині можна виділити три основні напрями впливу навчальних установ на розвиток інновацій у регіонах

України: традиційна роль університетів як науково-дослідних центрів, що створюють нове знання і розробляють на його базі нові інноваційні технології; роль університетів як інноваційних центрів, що сприяють трансферту нових технологій від стадії наукової розробки до початкових етапів їх технологічного оформлення і передачі на стадію промислових випробувань; підго-

товка високопрофесійних кадрів для функціонування усього ланцюжка створення і трансферту інноваційних технологій – від розробників до фахівців промислових підприємств, включаючи фахівців з інноваційної діяльності. При цьому інтелектуальний продукт служить своєрідною «сировиною» для інформаційного століття так само, як енергетичний продукт – для індустріального століття. Тому ефективна комерціалізація досягнень науки і технології – ключ до політичної і економічної могутності і високої якості життя. Безумовно, незатребувана наука – це неефективно розтрачені державні кошти, це реальна загроза державної безпеки України.

Цілі статті: 1) обґрунтувати доцільність створення у складі ВНЗ України інноваційних підприємств; 2) довести, що стимулом для розвитку інноваційної економіки в Україні повинен стати пакет законів, що полегшує трансферт технологій; 3) обґрунтувати концепцію інтегрованої освіти як механізму практичної реалізації зворотного зв'язку між виробництвом і освітою; 4) довести, що з урахуванням взаємозв'язку наукового та інноваційного комплексів доцільно розглядати їх як єдиний науково-інноваційний комплекс.

В Україні між наукою і технологією досі залишається багато невирішених проблем і протиріч [1]. Нині головна проблема, пов'язана з новими технологіями, не в тому, «як це зробити», а «кому це треба» або «як це продати». Проведені дослідження показали, що трансферт технологій від наукової лабораторії до ринкових виробників вимагає розподілу функцій і наявності цілого ряду спеціалізованих проміжних ланок. Нами пропонується у складі ВНЗ України створювати інноваційні підприємства. Їх роль в розвитку національної системи освіти повинна полягати в такому:

- ★ підтримка наукових досліджень і реалізація дослідницького потенціалу навчальних установ;
- ★ допомога співробітникам в освоєнні навичок інноваційної діяльності;
- ★ навчання учнів і студентів навичкам інноваційної діяльності як складова частина освітнього процесу;
- ★ залучення учнів і студентів до реальних патентно-інноваційних і виробничих процесів;
- ★ фінансова підтримка освітнього процесу;
- ★ установа прямих науково-технічних контактів з виробничими фірмами;
- ★ реалізація інноваційних проектів малого бізнесу.

Учасниками цієї системи на початкових етапах, окрім безпосередніх виконавців, повинні стати Кабінет Міністрів України, національні агентства та інші фінансуючі органи і, нарешті, законодавці, що забезпечують юридичну підтримку процесу. У результаті спільної діяльності виникне те, що і є новим знанням, що юридично оформлюється як інтелектуальна власність. На подальших етапах до реалізації інновацій підключиться приватний сектор в особі підприємців, венчурних інвесторів і великих промислових компаній, спільними зусиллями яких ця інновація перетвориться на реальний ринковий продукт.

Безумовно, стимулом для розвитку інноваційної економіки в Україні повинен стати пакет законів, що полегшує трансферт технологій. Для цього доцільно використовувати зарубіжний досвід. Наприклад, як аналог можна розглядати закони США в цій галузі, найважливішим з яких являється закон (Bayh – Dole Act, 1980), що надав університетам, неприбутковим організаціям і фірмам малого бізнесу право передавати промисловим компаніям ліцензії на комерційне використання тих винаходів, які були зроблені при фінансовій підтримці федеральних органів. Практично одночасно був ухвалений закон (Stevenson – Wydler Act, 1980), спрямований на активізацію участі федеральних лабораторій у процесах науково-технічної кооперації з промисловістю, головним чином за рахунок поширення інформації про отримані в них наукові результати. Закон 1982 р. про інноваційні дослідження (Small Business Innovation Research Act) створив спеціальну програму, яка приписувала усім федеральним відомствам з річним бюджетом на НДКР понад 100 млн дол. виділяти не менше 1,25% цього бюджету на проведення досліджень і розробок силами малого бізнесу. За 1983 – 1990 рр. у програму включилися 11 федеральних міністерств і відомств, які розглянули майже 100 тис. заявок від невеликих наукомістких фірм і прийняли до фінансування 15 тис. проектів.

Ухвалення законів, що дозволили працівникам університетів патентувати в приватному порядку навіть ті винаходи, які були профінансовані за рахунок державних грантів, викликало в США і Великобританії величезний сплеск підприємницької активності в університетському і науковому середовищі. Ця обставина привела до виникнення великого числа інноваційних фірм при університетах, відчутно підвищила прибутки, викликала підйом науково-технічної активності усередині цих країн і зростання державних прибутків за рахунок оподаткування збільшеної підприємницької і промислової активності. У 1998 р. додатковий прибуток від ліцензійної діяльності американських університетів склав 725 млн дол. Економіка ж отримала за цей рік від реалізації нових університетських ліцензій більше 33 млрд дол. прибутку і 282 тисячі додаткових робочих місць. Нині дослідження, що проводяться тільки вісьмома провідними дослідницькими університетами Бостона (США), приносять щорічно місцевому бюджету 7 млрд дол.

Для успіху інноваційної діяльності в Україні також важливе значення матиме практичне виконання принципу безкоштовної передачі права на результати інтелектуальної діяльності, отриманої за рахунок державного фінансування, безпосередньо розробникам, у тому числі університетським ученим, за умови введення в осяжні терміни в економічний оборот на території України. Це загальний принцип, що практикується усіма провідними країнами: держава повинна страхувати ризики виникаючих інноваційних компаній, але не повинна претендувати на прибутки від їх бізнесу. При цьому держава отримує долю прибутків через податки від фірм, створених на базі інновацій, що підтверджується світовою практикою.

Нині професійна освіта не може розвиватися ізольовано від тих структур, для яких готує фахівців [2, с. 13]. При цьому саме інтегрована освіта – це механізм практичної реалізації зворотного зв'язку між промисловістю і освітою, і суть в тому, що підприємства повинні брати активну участь, у тому числі фінансову, у підготовці майбутніх кадрів. Навчальна установа може дати випускникам фундаментальну академічну освіту, але не завжди має в розпорядженні висококваліфіковані кадри в якій-небудь конкретній галузі, здатні дати практичні навички для того, щоб можна було відразу і повноцінно включитися в роботу того або іншого підприємства. Здолати цей розрив можливо, розвиваючи систему інтегрованої освіти як систему освіти за рахунок засобів «замовника» освітніх послуг, із залученням його виробничої бази і фахівців [3, с. 118]. По суті, це відродження на новому етапі і в нових умовах вітчизняної системи, що зарекомендувала себе, – системи спільної підготовки фахівців на базі фундаментальної освіти і фінансових, виробничих і кадрових можливостей і потреб замовників.

Економіка і виробництво розвиваються зі швидкістю, не порівнянною із швидкістю змін в системі освіти. Тому взаємодія системи освіти і діючого виробництва, реального бізнесу у рамках інтегрованої освіти буде стимулювати професійне зростання професорсько-викладацького складу ВНЗ. На відміну від фундаментальної науки обсяг отримуваних у ході навчання спеціальних технологічних знань у сучасному світі значно зменшений [4, с. 6]. Саме в контакті з реальним бізнесом повинні оновлювати професійні навички викладачі ВНЗ. Таким чином, на базі інноваційних освітніх впроваджуваних комплексів може бути побудована інноваційна тріада, що включає освітню, науково-дослідну і виробничо-впроваджену компоненти. При цьому освітня установа отримує гарантоване оплачуване замовлення на підготовку фахівців, можливість розвитку експериментальної навчальної бази, можливість підвищення рівня і диверсифікації освіти, що надається, підвищення рівня матеріальної підтримки викладацького складу і стимулювання його професійного зростання. Разом з цим, замовник дістає можливість на базі освітньої установи регіону готувати висококваліфіковані кадри, які за рівнем і профілем найбільше відповідають запитам, включаючи цілі перспективного розвитку підприємств, причому випускники вже з перших днів можуть активно включитися у виробничий процес без стадії адаптації і перенавчання. У цьому випадку випускникам гарантується працевлаштування по обраній спеціальності з певною траєкторією і перспективою кар'єрного зростання.

У ході дослідження обґрунтовано, що сучасні організаційно-економічні механізми інноваційного розвитку сфери освіти зможуть стати реальним інструментом формування в системі освіти не лише спеціалізацій, але і рівнів освіти відповідно до індивідуальних здібностей тих, хто навчаються, потреб ринку праці і реальних можливостей освітньої установи, що дозволить багаторазово підвищити ефективність української освіти без збільшення бюджетних витрат на ці цілі. При цьому об'єднуючий, провідний початок при утворенні кластера

організаціями, що відносяться до освітньої сфери, повинен здійснювати ВНЗ [5, с. 23]. Так, виходячи з існуючої практики побудови інтегрованих корпоративних структур і специфіки створюваного інноваційного науково-освітнього і виробничого комплексу, доцільно виділяти в його організаційній структурі такі рівні управлінської ієрархії:

- ✦ рівень центру, що виконує завдання управління портфелем замовлень і корпоративними ресурсами;
- ✦ рівень управління окремими сегментами інноваційного науково-освітнього і виробничого комплексу, які реалізують процеси, здійснювані різними організаціями, що входять в інноваційний науково-освітній і виробничий комплекс;
- ✦ рівень управління конкретними напрямками і проектами, тобто основними процесами, що реалізуються у рамках інноваційного науково-освітнього і виробничого комплексу.

У той же час, одним із основних завдань є опрацювання і апробація ефективних механізмів управління на відповідних рівнях [6, с. 44], у тому числі, формування механізмів, що реалізують функції центру (механізми формування корпоративної стратегії, механізми розподілу корпоративних ресурсів).

ВИСНОВКИ

Представлення інноваційного науково-освітнього і виробничого комплексу як однієї з форм розвитку інноваційного комплексу дає можливість зробити висновок про те, що при проектуванні інноваційного науково-освітнього і виробничого комплексу і подальшої організації діяльності потрібно, у першу чергу, керуватися принципами, які мають прийматися як основа побудови інноваційних комплексів. Отже, при побудові інноваційного науково-освітнього і виробничого комплексу необхідно забезпечити:

- ✦ єдність навчального, наукового процесів та інноваційної діяльності у взаємозв'язку з економікою і соціальною сферою регіону [7, с. 485];
- ✦ інноваційну спрямованість діяльності інноваційного науково-освітнього і виробничого комплексу, тобто доведення результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень до тиражування і передачі в практику наукомістких (у тому числі, освітніх) технологій;
- ✦ безперервність освітнього процесу і взаємозв'язок освітніх програм, які здійснюються у рамках наукових спеціалізацій інноваційного науково-освітнього і виробничого комплексу, у тому числі, з метою скорочення термінів їх освоєння [8, с. 64];
- ✦ організаційну, навчально-методичну, наукову і інформаційну взаємодію між усіма суб'єктами інноваційного науково-освітнього і виробничого комплексу, рівність і врахування їх інтересів.

Нині процес розробки нової продукції в умовах ринкової економіки і повний цикл створення іннова-

ційного продукту в узагальненому вигляді повинні обов'язково включати такі стадії:

- ✦ *зародження ідеї*, результатом якої є новація;
- ✦ *попередня експертиза*, результатом якої є висновки про затребуваність новації ринком;
- ✦ *попереднє бізнес-планування*, результатом якого є фінансове обґрунтування інвестування новації;
- ✦ *проектування виробу*, результатом останньої є робоча документація, на підставі якої здійснюється його виробництво;
- ✦ *дослідно-експериментальне відпрацювання виробу*, результатом якого є експериментальний зразок, що витримав тестові виробничі і ринкові випробування;
- ✦ *остаточне бізнес-планування*, результатом якого є фінансове обґрунтування інвестування виробництва виробу;
- ✦ *виробництво*, результатом якого є комерційний інноваційний продукт; стадія появи виробу на ринку.

З іставлення наукового та інноваційного процесів показує, що фази реалізації наукових розробок і комерційних проектів дуже близькі, тому забезпечення повинно здійснюватися з єдиних позицій і раціонального використання ресурсів в інтересах комплексів. Пов'язаність цих процесів визначається також взаємним використанням результатів: результати досліджень є основою для створення нових наукомістких продуктів, а результати практичного використання комерційних продуктів породжують необхідність проведення нових досліджень для вдосконалення продуктів. З урахуванням взаємозв'язку наукового та інноваційного комплексів пропонується розглядати їх як єдиний науково-інноваційний комплекс. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітренко Ю. Якщо ми такі освічені, то чому такі бідні? До реформування системи освіти: погляд економіста [Електронний ресурс] / Ю. Вітренко // Дзеркало тижня. Україна. – 2011. – № 3. – Режим доступу : <http://dt.ua/articles/74249>

2. Євсєєва О. О. Пріоритети розвитку соціальної сфери: система освіти / О. О. Євсєєва // *Materialy VI Miedzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji* [«Nauka i wyksztaicenie bez granic – 2010»], (Przemyrzl, 07 – 15 grudnia 2010 roku). Vol. 12: *Ekonomiczne nauki*. – Przemyrzl: Nauka i studia, 2010. – S. 13 – 15.

3. Куценко В. І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) / В. І. Куценко. – Ніжин : Вид-во «Аспект-поліграф», 2008. – 818 с.

4. Омелянiвч Л. О. Основні засади розвитку університетської освіти у контексті Болонського процесу / Л. О. Омелянiвч // *Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції*, Донецьк, 19 – 20 жовт. 2006 р. – Донецьк : Дон. ДЕУТ, 2006. – С. 4 – 8.

5. Пакулiна А. А. Взаємодія державних владних структур і господарюючих суб'єктів при управлінні сталим соціальним розвитком / А. А. Пакулiна, С. Л. Пакулiн // *Materialy VIII Miedzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji*

[«Strategiczne pytania swiatowej nauki – 2012»] (07–15 lutego 2012 roku). Volume 9. *Ekonomiczne nauki*: Przemyrzl. Nauka i studia, 2012. – S. 22 – 25.

6. Пакулiна А. А. Національна модель формування регіональної соціальної економіки та політики / А. А. Пакулiна, С. Л. Пакулiн // *Матеріали за 5-а міжнародна научна практична конференція, «Край на научното развитие»*. – 2010 (17 – 25 януари 2010 год). – Том 8. *Икономики*. София. – «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2010. – С. 42 – 44.

7. Пакулiна А. А. Розвиток матеріально-технічної бази соціальної сфери регіону / А. А. Пакулiна, С. Л. Пакулiн // *Економіка: проблеми теорії та практики* : Збірник наукових праць. Випуск 248: В 6 т. – Том III. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2009. – С. 482 – 486.

8. Пакулiна А. А. Підвищення ефективності державного регулювання розвитку сектора соціальних послуг / А. А. Пакулiна // *Materialy VIII mezinarodna vadecko-prakticka konference* [«Vznik moderna vadecka – 2012»], 27.09. 12 – 05. 10.12. – Dal. 5. *Ekonomicka vady*. – Praha : Publishing House «Education and Science» s. r. o., 2012. – S. 62 – 64.

ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО, СОЦІАЛЬНОГО, ІННОВАЦІЙНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ РЕГІОНУ НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

ПАШКЕВИЧ М. С., ПАЛАМАРЧУК Т. О., КУНІНА Д. М.

УДК 332.142.2

Пашкевич М. С., Паламарчук Т. О., Куніна Д. М. Факторний аналіз економічного, соціального, інноваційного та екологічного стану регіону на прикладі Дніпропетровської області

У статті зроблено факторний аналіз стану економічної, соціальної, екологічної та інноваційної сфер Дніпропетровської області методом головних компонент. Метою факторного аналізу в проведеному дослідженні обрано сталий розвиток регіону. Обґрунтовано, що сталий регіональний розвиток проявляється у збалансованості не тільки економічної, соціальної та екологічної сфер між собою, але також між названими сферами та інноваційними процесами. Виявлено чотири основних фактори, які чинять найбільший вплив на динаміку розвитку регіону на принципах сталості та об'єднують 75 різних показників. Встановлено, що фактори внутрішньої економіки регіону та зовнішньої кон'юнктури глобального ринку є факторами позитивної дії на сталий регіональний розвиток. Фактори стану основних виробничих фондів підприємств та рівень ресурсомісткості виробництва чинять негативний вплив на динаміку розвитку регіону та не сприяють його сталості.

Ключові слова: регіональний розвиток, регіональна економіка, факторний аналіз.

Табл.: 1. **Бібл.:** 12.

Пашкевич Марина Сергіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки підприємства, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Паламарчук Тетяна Олександрівна – магістрант, кафедра економіки підприємства, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

Куніна Дарія Миколаївна – магістрант, кафедра економіки підприємства, Національний гірничий університет (пр. К. Маркса, 19, Дніпропетровськ, 49027, Україна)

УДК 332.142.2

UDC 332.142.2

Пашкевич М. С., Паламарчук Т. А., Куніна Д. Н. Факторний аналіз економічного, соціального, інноваційного та екологічного стану регіону на прикладі Дніпропетровської області

В статті здійснено факторний аналіз стану економічної, соціальної, екологічної та інноваційної сфер Дніпропетровської області методом головних компонент. Метою факторного аналізу в проведеному дослідженні обрано сталий розвиток регіону. Обґрунтовано, що сталий регіональний розвиток проявляється в сбалансованості не тільки економічної, соціальної та екологічної сфер між собою, але також між названими сферами та інноваційними процесами. Виявлено чотири основних фактори, які чинять найбільше вплив на динаміку розвитку регіону на принципах сталості та об'єднують 75 різних показників. Встановлено, що фактори внутрішньої економіки регіону та зовнішньої кон'юнктури глобального ринку є факторами позитивного впливу на сталий регіональний розвиток. Фактори стану основних виробничих фондів підприємств та рівень ресурсомісткості виробництва чинять негативний вплив на динаміку розвитку регіону та не сприяють його сталості.

Ключевые слова: региональное развитие, региональная экономика, факторный анализ.

Табл.: 1. **Библ.:** 12.

Пашкевич Марина Сергеевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики предприятия, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Паламарчук Татьяна Александровна – магистрант, кафедра экономики предприятия, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

Куніна Дарья Николаевна – магистрант, кафедра экономики предприятия, Национальный горный университет (пр. К. Маркса, 19, Днепропетровск, 49027, Украина)

Pashkevich M. S., Palamarchuk T. A., Kunina D. N. Factor Analysis of Economic, Social, Innovation and Ecological State of a Region Using Example of Dnipropetrovsk Oblast

The article performs factor analysis of the state of economic, social, ecological and innovation spheres of Dnipropetrovsk oblast using Principal Component Analysis. Stable development of a region is the aim of the factor analysis in the conducted research. It is justified that stable regional development manifests itself in equilibrium not only between economic, social and ecological spheres, but also between the said spheres and innovation processes. Four basic factors, which have an impact upon dynamics of region development on the principles of stability and unite 75 various indicators, have been specified. It is established that factors of internal economy of a region and external global market situation are factors of positive impact upon stable development of a region. Factors of the state of main production assets of companies and the level of resource intensity of production have a negative impact upon dynamics of development of a region and do not contribute to its stability.

Key words: regional development, regional economy, factor analysis.

Tabl.: 1. **Bibl.:** 12.

Pashkevich Marina S. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Enterprise Economy, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

E-mail: pashkevichms@rambler.ru

Palamarchuk Tatyana A. – Graduate Student, Department of Economy of Enterprise, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

Kunina Darya N. – Graduate Student, Department of Economy of Enterprise, National Mining University (pr. K. Marksa, 19, Dnipropetrovsk, 49027, Ukraine)

В умовах парадигми сталого розвитку метою функціонування будь-якого регіону є досягнення стану збалансованості економічної, соціальної та екологічної регіональних систем. Реалізувати цю мету можливо на основі моніторингу динаміки цих систем, яка, у свою чергу, може бути змодельована сучасними методами системної динаміки. Однак для того, щоб дослідити динаміку складної регіональної системи та отримати достовірні результати, необхідно відібрати та класифікувати найвагоміші чинники, коливання яких призводять до порушення регіональної соціально-еколого-економічної збалансованості. Таким чином, проблема адекватного факторного аналізу стану регіону з метою забезпечення його сталого розвитку є актуальною.

Основи екологічно обґрунтованого розвитку економіки країн світу закладені у «Програмі Організації Об'єднаних націй з навколишнього середовища» [1], глобальних оглядах «ГЕО 1 – 4» [2] і працях таких зарубіжних учених, як Віктор П. [3], Джеорджеску-Роджен Н. [4], Зенцей Е. [5], Кнапп Г. [6], Полані К. [7], Содербаум П. [8], Фабер М. [9] та ін. Виходячи з того, що у зазначених документах і наукових працях визначаються загальні принципи екологічно безпечного господарювання з метою збереження наявних ресурсів для майбутніх поколінь, в умовах України вони потребують адаптації та переосмислення вітчизняними вченими. Так, факторний аналіз кризових явищ у регіональній економіці зроблено Герасимчук З. В., Абрамовою І. О. [10]; фактори сталого регіонального розвитку, які є особливо чутливими до впливу довгострокових хвиль М. Кондратьєва, обґрунтовано Цапівною О. К. [11]; моделювання сталого розвитку регіонів з виділенням його факторів-індикаторів у економічній, соціальній та екологічній сферах проведено авторським колективом під головуванням Кизима М. О. [12].

Однак кожен регіон України має свої економічні, екологічні, інноваційні та соціальні особливості, від яких залежить динаміка його розвитку та сталість в цілому. Зокрема, потребує аналізу з точки зору системної динаміки стан Дніпропетровської області. Також відсутність єдиної прийнятої на національному рівні методики оцінки та регулювання сталого регіонального розвитку зумовляє активні наукові дискусії з приводу його формалізації під час імітаційного моделювання.

Таким чином, метою досліджень, результати яких викладено у даній роботі, є проведення аналізу економічних, соціальних, інноваційних та екологічних факторів Дніпропетровської області, виявлення головних компонент, які у подальшому складуть основу формалізації сталого розвитку регіону у системно-динамічній імітаційній моделі.

Як вихідна інформація для дослідження використовувався набір параметрів, які характеризують зміну різних аспектів стану Дніпропетровської області за 10 останніх років (2001 – 2011 рр.). Увесь масив даних був розділений на групи параметрів, які відображають поточний стан основних ресурсів регіону та ефективність їх використання: люди або населення регіону (N), накопичений фізичний капітал або основні виробничі фонди регіональної економіки (K), природа або екосистема (E), підприємства (P), обсяг інвестицій (I), обсяг інновацій (In).

У цьому розподілі закладено принциповий підхід до ідентифікації та формалізації сталого регіонального розвитку, який зводиться не лише до збалансування статичної економічної, соціальної та екологічної складових за обґрунтованим критерієм, але й до оптимізації динамічної процесної складової регіонального розвитку. Під динамічною процесною складовою регіонального розвитку слід розуміти ті процеси, які відбуваються у регіоні, а саме: процес використання (споживання) ресурсів, та процес їх відтворення. У наведених групах основних показників Дніпропетровської області процес використання ресурсів, його ефективність та результативність відображається у характеристиках процесу функціонування підприємств, а процес відтворення та відновлення цих ресурсів – у характеристиках інвестиційних та інноваційних процесів.

Попередній кореляційний аналіз показав, що матриця тісноти зв'язків усіх показників є мультиколінеарною. Для можливості коректного застосування багатовимірних статистичних методів аналізу з метою зняття виродження було проведено проріджування даних, які сильно корелюються між собою. Усі дані попередньо підлягали процедурі нормування для узгодження різних шкал вимірювання соціальних, економічних та екологічних показників.

Одним із багатьох методів аналізу даних, який доцільно застосовувати у випадку поставленої науково-практичної задачі, є лінійний варіант факторного аналізу. За його допомогою виявимо статистичний взаємозв'язок основних параметрів стану Дніпропетровської області з латентними ортогональними головними компонентами. Ці головні компоненти є специфічними факторами вищого порядку, характер та природу яких можна визначити тільки кількісними методами на основі тих показників, які будуть входити до того або іншого фактора. У цьому полягає цінність проведеного факторного аналізу для регіональної системи Дніпропетровщини, адже експертним шляхом встановити укрупнені фактори, а тим більше, характер їх впливу на розвиток регіональної економіки, не виявляється можливим.

Розрахунки проводилися методом головних компонент з VARIMAX обертанням матриці факторного відображення для упорядкування її структури і виявили чотири укрупнених фактори, кожен з яких об'єднує корелюючі між собою показники (табл. 1). Кількість факторів обиралася дослідним шляхом за критерієм наявності сильних факторних навантажень.

Перший фактор відповідає за 54,47% дисперсії всіх показників і пов'язаний з 43 показниками. Його дія викликає зростання ВРП, обсягу іноземних інвестицій, народжуваності, обсягу виконаних науково-технічних робіт тощо. Водночас, цей фактор впливає на зменшення чисельності всього населення, наукового потенціалу регіону. Спираючись на якісний аналіз чинників, об'єднаних першою головною компонентою, можна стверджувати, що цей головний фактор є фактором внутрішнього регіонального розвитку.

Другий фактор (18,36% дисперсії, 9 показників) збільшує обсяги імпорту та експорту, рівень зайнятості, кількість міжнародних телефонних дзвінків, кількість екскурсантів тощо. У той же час цей фактор є причиною

Факторні навантаження показників розвитку Дніпропетровської області

Показник	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4
1	2	3	4	5
Постійне населення	-0.95	0.19	-0.20	-0.12
Кількість пенсіонерів	-0.92	0.32	-0.14	-0.20
Кількість народжених	0.94	0.09	-0.27	0.12
Кількість померлих	-0.73	0.61	-0.24	-0.14
Кількість уперше зареєстрованих захворювань	0.55	-0.52	0.34	0.42
Сальдо міграції	-0.85	-0.22	0.26	-0.39
Кількість зареєстрованих шлюбів	-0.35	0.18	-0.29	-0.85
Кількість зареєстрованих розлучень	-0.84	0.35	-0.31	-0.26
Кількість зареєстрованих злочинів	-0.14	-0.59	0.75	0.23
Кількість засуджених осіб	0.42	-0.85	0.01	0.29
Кількість пожеж	0.11	0.17	0.90	-0.15
Економічно активне населення	-0.51	-0.13	-0.83	-0.04
Зайняті	-0.54	0.72	-0.24	-0.36
Кількість найманих працівників	-0.52	0.63	-0.48	-0.31
Попит на робочу силу	-0.79	0.24	-0.10	-0.55
Безробітні	0.50	-0.77	0.13	0.37
Безробітне населення працездатного віку, зареєстроване у державній службі зайнятості	-0.45	0.64	-0.14	0.61
Навантаження не зайнятих на 1 вільне робоче місце	0.68	-0.05	0.16	0.71
Доходи	0.93	-0.10	0.31	0.20
Сума заборгованості з виплати заробітної плати за виключенням малих підприємств та приватних підприємців	-0.29	-0.73	0.60	0.16
Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерам	0.90	-0.20	0.21	0.32
Житловий фонд	0.51	-0.49	0.26	0.57
Кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку	-0.95	0.18	-0.26	0.01
Забезпеченість населення приватними автомобілями	0.95	-0.11	0.08	0.23
Кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах	-0.98	0.09	-0.16	-0.07
Кількість учнів ПТУ	-0.97	0.22	-0.04	-0.06
Кількість студентів у закладах	-0.59	0.54	-0.46	-0.39
Кількість відвідувань амбулаторних закладів	0.80	-0.01	-0.56	0.14
Кількість екскурсантів	0.26	0.82	-0.02	-0.22
Основні засоби	0.68	-0.26	0.67	0.13
Ступінь зносу основних засобів	0.53	-0.04	0.83	0.06
Відсоток інвестицій у основний капітал	-0.71	0.39	-0.57	-0.09
Інвестиції в основний капітал	0.77	0.56	-0.29	-0.07
Введення в дію нових основних засобів	0.90	0.37	0.02	-0.19
Площа мисливських угідь	0.43	-0.19	0.87	-0.01
Споживання свіжої води	-0.86	0.49	0.06	-0.04
Обсяг оборотної та повторно використаної води	0.10	0.69	0.48	-0.51
Викиди шкідливих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних забруднювачів	-0.49	0.44	0.09	-0.73
Викиди шкідливих речовин у атмосферне повітря від пересувних забруднювачів	0.77	0.21	0.59	0.00
Заготівля ліквідної деревини	-0.03	0.97	0.07	0.19

1	2	3	4	5
Наявність відходів 1 – 3 класу небезпеки у спеціальних місцях та на територіях підприємств	-0.54	0.33	-0.76	-0.09
Відтворення лісів на землях лісового фонду	0.82	-0.57	0.03	0.07
Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища	0.88	0.07	0.46	0.10
Екологічні платежі за забруднення навколишнього природного середовища	0.95	-0.04	0.13	-0.16
Збори за спеціальне використання природних ресурсів	0.92	-0.17	0.18	0.27
Валовий регіональний продукт	0.95	0.12	0.18	0.23
Випуск промисловості	0.92	0.22	0.21	0.24
Податкові надходження у бюджет області	0.96	0.00	0.22	0.18
Операційні трансферти у бюджет області	0.91	-0.02	0.34	0.14
Операційні доходи бюджету області	0.95	-0.02	0.26	0.17
Субсидії та поточні трансферти з бюджету області	0.95	0.05	0.16	0.27
Субсидії та поточні трансферти у бюджет області	0.02	0.20	-0.94	-0.26
Обсяг реалізованої промислової продукції всього	0.91	0.33	0.22	0.10
Валова продукція сільського господарства	0.54	0.10	0.09	0.74
Грошових переказів та пенсійних виплат	-0.94	0.23	0.04	0.15
Міжміські та міжнародні телефонні переговори	0.08	0.91	-0.34	0.16
Оборот оптової торгівлі	0.95	0.29	0.01	0.04
Оборот роздрібною торгівлі	0.87	0.20	-0.40	0.23
Діяльність підприємств сфери послуг регіону	0.92	-0.14	0.32	0.12
Результати діяльності підприємств до оподаткування	-0.34	0.64	0.44	-0.53
Індекси споживчих цін	0.23	0.68	-0.51	0.01
Загальні обсяги експорту товарів	0.37	0.92	-0.01	-0.10
Загальні обсяги імпорту товарів	0.59	0.80	0.02	0.08
Загальні обсяги експорту послуг	0.86	0.25	-0.02	0.41
Загальні обсяги імпорту послуг	0.94	0.24	0.06	0.21
Прямі іноземні інвестиції в регіон	0.98	0.16	-0.04	-0.02
Інвестиції у нематеріальні активи	0.77	-0.14	0.21	-0.52
Капітальні інвестиції за джерелами фінансування	0.83	0.50	-0.21	-0.06
Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи	-0.96	0.11	-0.21	-0.08
Чисельність науковців	-0.99	-0.04	-0.16	0.01
Обсяг виконаних науково-технічних робіт	0.96	0.23	0.11	0.08
Кількість підприємств, що впроваджували інновації	0.20	0.44	-0.05	-0.87
Впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості	-0.91	0.12	0.28	0.29
Освоєння нових видів продукції у промисловості	0.52	0.57	-0.19	-0.51
Фінансування інноваційної діяльності за джерелами	0.51	0.33	-0.77	-0.07
Власні значення	40.85	13.77	10.91	7.59
Частка дисперсії, %	54.47	18.36	14.55	10.11

Джерело: розроблено авторами.

зниження кількості засуджених, безробітних і боргів з виплати заробітної плати. Цей фактор є фактором зовнішньої кон'юнктури регіонального розвитку.

Третій фактор (14,55% дисперсії, 8 показників) впливає на підвищення ступеня зносу основних засобів,

кількості випадків пожеж і зареєстрованих злочинів, скорочення кількості підприємств, економічно активного населення, фінансування інноваційної діяльності тощо. Вірогідно, що причина третього чинника – системний знос обладнання підприємств, зниження їх кон-

курентоспроможності та подальша ліквідація з усіма негативними соціальними наслідками.

Четвертий фактор (10,11% дисперсії, 5 показників), ймовірно, відображає падіння ресурсомісткого виробництва, що зменшує обсяги шкідливих атмосферних викидів, але призводить до зростання безробіття, збільшення натурального виробництва та зменшення бажання населення вступати у законний шлюб, що характеризує песимістичні суспільні настрої.

Очевидно, що 1 і 2 фактори із сумарною часткою дисперсії показників 72,83% приводять до розвитку регіону, 3 і 4 фактори – до криз. Незалежність цих факторів підтверджується ортогональністю головних осей факторного простору, що є умовою їх коректної інтерпретації.

ВИСНОВКИ

На основі проведених досліджень було проаналізовано економічний, соціальний, інноваційний та екологічний стан Дніпропетровської області. Було виявлено головні компоненти, які у подальшому складуть основу формалізації сталого розвитку регіону в системно-динамічній імітаційній моделі. Цими головними компонентами є фактор внутрішнього розвитку регіону, фактор зовнішньої кон'юнктури, фактор, пов'язаний з роботою підприємств регіону та фактор ресурсомісткого виробництва.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є побудова на основі виявлених факторів імітаційної системно-динамічної моделі сталого розвитку Дніпропетровської області на інноваційній основі. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Программа ООН по окружающей среде [Электронный ресурс] : текст главной страницы сайта Программы ООН по окружающей среде UNEP. – Режим доступа : <http://www.un.org/ru/ga/unep/>
2. Глобальная экономическая перспектива: ГЕО 1 – 4 окружающая среда для развития : [доклад Программы ООН по окружающей среде / составитель А. Штайнер]. – ЮНЕП, 2007. – 572 с.
3. **Victor P.** Frontiers in Ecological Economic Theory and Application / P. Victor // Ecological Economics. – 2008. – № 66. – P. 57 – 71.
4. **Georgescu-Roegen N.** The Entropy Law and the Economic Process / N. Georgescu-Roegen. – Cambridge Mass : Harvard University Press, 1971. – 312 p.
5. **Zencey E. Mr.** Soddy's Ecological Economy [Электронный ресурс] / E. Zencey // Green Economy – 2005. – № 54. – P. 457 – 501. – Режим доступа : http://www.nytimes.com/2009/04/12/opinion/12zencey.html?_r=3&pagewanted
6. **Knapp G.** The Great Salmon Run: Competition Between Wild And Farmed Salmon World Wildlife Fund [Электронный ресурс] / G. Knapp, C. Roheim, J. Anderson // Green Economy – 2006. - №63. – P. 18-21. – Режим доступа : <http://www.utexas.edu/cola/depts/geography/faculty/gwk>
7. **Polanyi K.** The Great Transformation / K. Polanyi. – New York / Toronto: Rinehart & Company Inc, 1944. – 57 p.
8. **Soderbaum P.** Understanding Sustainability Economics / P. Soderbaum. – London Press, 2008. – P. 109 – 110, 113 – 117.

9. **Faber M.** How to be an ecological economist / M. Faber // Ecological Economics. – 2008. – № 66. – P. 34 – 46.

10. **Герасимчук З. В.** Теоретичне дослідження факторів, що викликають кризу соціально-економічного розвитку регіону / З. В. Герасимчук, І. О. Абрамова // Бизнес Информ. – 2011. – № 7 (2). – С. 61 – 63.

11. **Цапівца О. К.** Сталий розвиток регіону: теоретичні основи та модель / О. К. Цапівца // Проблеми сучасної економіки. – 2010. – № 2 (34). – С. 6 – 18.

12. Моделирование устойчивого развития регионов : Монография / Под общей ред. Н. А. Кизима. – Харьков : ИД «ИНЖЭК», 2010. – 180 с.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ЗАЛУЧЕНИХ РЕСУРСІВ БАНКІВ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ

ВОЛОХАТА В. Є.

УДК 336.71(477.54)

Волохата В. Є. Тенденції розвитку ринку залучених ресурсів банків Харківського регіону

У статті проаналізовано тенденції розвитку ринку залучених ресурсів банків Харківського регіону на сучасному етапі. Обґрунтовано актуальність аналізу ринку залучених ресурсів на регіональному рівні. Встановлено, що ситуація на ринку залучених ресурсів Харківського регіону у 2012 р. була неоднозначною і характеризувалася як позитивними, так і негативними тенденціями, що потребує подальших заходів із забезпечення його стабільності.

Ключові слова: банк, банківський сектор, залучені ресурси, домашні господарства, рейтинг, депозити, нефінансові корпорації, зобов'язання
Рис.: 6. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 18.

Волохата Вікторія Єльфريدовна – аспірантка, Університет банківської справи Національного банку України (вул. Андріївська, 1, Київ, 04070, Україна)
E-mail: viktoriv78@mail.ru

УДК 336.71(477.54)

UDC 336.71(477.54)

Волохатая В. Е. Тенденции развития рынка привлеченных ресурсов банков Харьковского региона

Volokhataya V. Y. Tendencies of Development of the Market of Attracted Resources of the Banks of Kharkiv Region

В статье проанализированы тенденции развития рынка привлеченных ресурсов банков Харьковского региона на современном этапе. Обоснована актуальность анализа рынка привлеченных ресурсов на региональном уровне. Установлено, что ситуация на рынке привлеченных ресурсов Харьковского региона в 2012 г. была неоднозначной и характеризовалась как позитивными, так и негативными тенденциями, что требует последующих мероприятий по обеспечению его стабильности.

The article analyses tendencies of development of the market of attracted resources of the banks of Kharkiv region at the modern stage. Importance of analysis of the market of attracted resources at the regional level has been substantiated. It is established that the situation in the market of attracted resources of Kharkiv region was ambiguous in the year 2012 and was characterised both by positive and negative tendencies, which requires further measures on ensuring its stability.

Ключевые слова: банк, банковский сектор, привлеченные ресурсы, домашние хозяйства, рейтинг, депозиты, нефинансовые корпорации, обязательства.
Рис.: 6. **Табл.:** 2. **Библ.:** 18.

Key words: bank, banking sector, attracted resources, households, rating, deposits, non-financial corporations, obligations.
Pic.: 6. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 18.

Волохатая Виктория Ельфريدовна – аспірантка, Університет банківського дела Національного банку України (ул. Андреевская, 1, Киев, 04070, Украина)
E-mail: viktoriv78@mail.ru

Volokhataya Viktoriya Ye. – Postgraduate Student, University of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Andriyivska, 1, Kyiv, 04070, Ukraine)
E-mail: viktoriv78@mail.ru

Сучасний етап розвитку банківської системи України, характерними рисами якого є: високий рівень ризиків, недостатня капіталізація банків, зростання суми негативно класифікованих активів і невисокий рівень довіри населення, вимагає від банків підвищення якості та кількості фінансових послуг, підвищення їх конкурентоздатності на основі застосування новітніх технологій, нових форм господарювання та сучасних методів управління. При цьому особливого значення набувають питання формування та ефективного управління залучених банками ресурсів – як однієї з головних умов піднесення економіки держави.

Діяльність банківської системи України (у тому числі й банків Харківського регіону) на ринку залучених ресурсів у 2012 р. відбувається в умовах поступового посткризового відновлення економіки, неоднорідності макроекономічної ситуації та створення бази для економічного зростання в середньостроковій перспективі під впливом загальносвітових тенденцій, пов'язаних з наростанням зовнішньоекономічних ризиків у зв'язку з нестабільністю на світових ринках на сучасному етапі.

Виходячи з наведеного, система управління залученими ресурсами банку в умовах сьогодення може успішно функціонувати лише за умови належного інфор-

маційного забезпечення, отриманого за результатами діагностики ринку залучених ресурсів, наявності й глибини кризи у процесах функціонування і розвитку банку. Тому діагностика стану і тенденцій розвитку ринку залучених ресурсів у масштабах країни та на регіональному рівні, економічне обґрунтування фінансових орієнтирів діяльності банків на ринку залучених ресурсів і обумовило актуальність даного дослідження.

Питанням доцільності аналізу змін, що відбуваються у процесі залучення ресурсів банку, присвячено ряд робіт зарубіжних і вітчизняних вчених, серед яких [1 – 10].

Метою роботи є аналіз діючої практики банківського сектора на ринку залучених ресурсів та визначення впливу макроекономічного середовища на його функціонування у процесі посткризового відновлення.

Об'єкт дослідження – діяльність банківського сектора Харківського регіону.

Предмет дослідження – параметри діяльності банків Харківського регіону на ринку залучених ресурсів.

Для досягнення поставленої в роботі мети було використано такі методи дослідження: теоретичного узагальнення, групування, статистичного та графічного аналізу.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти з питань функціонування банків, спеціальна економічна література, офіційні статистичні матеріали, звітно-статистичні дані банків, матеріали засобів масової інформації.

Станом на 01.10.2012 р. на території Харківської області здійснювали діяльність 18 банківських установ, у тому числі 7 самостійних банків, 11 філій та 1289 відділень. У регіоні станом на 01.01.2012 р. діяло 2 банки та 38 банківських установ (філій та відділень) з іноземним капіталом, з яких 15 зі 100% іноземним капіталом. Саме фінансова сфера й банківська система стала однією з тих, що найбільш постраждали від кризи і, як наслідок, це призвело до зменшення кількості банківських установ, діючих на території Харківської області. За період з 01.01.2009 р. по 01.01.2012 р. їх загальна кількість скоротилася на 48 одиниць, у тому числі: самостійних банків – на 4, філій – на 40, представництв – на 4, відділень – на 17 (табл. 1). При цьому необхідно відзначити продовження тенденції до скорочення мережі банківського сектора регіону у 2012 р.. Так, за 9 місяців 2012 р. загальна кількість банківських установ Харківської області зменшилася на 7 одиниць, у тому числі: самостійних банків – на 2, філій – на 5, відділень – на 43 [11, 12 с. 52 – 57].

Наслідки фінансової кризи відобразилися і на загальному рейтингу банківських установ Харківського регіону та їх місці у банківській системі України. Виходячи з обсягу активних операцій та розміру капіталу

порівняно з докризовим періодом 2 банки регіону поліпшили свій рейтинг, а 4 банки знизили свій рейтинг, у 1 банку рейтинг залишився незмінним. Протягом 2012 р. порівняно з 2011 р. знизили свій рейтинг 6 банків регіону із 7 (табл. 2) [12, с. 52 – 57].

В умовах турбулентності глобальних та регіональних фінансових ринків, відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на 2012 р., Національний банк України, здійснюючи регулювання грошово-кредитного ринку, зважав на необхідність не лише досягнення визначених інфляційних орієнтирів, а й формування системних передумов для підтримки стабільного низькоінфляційного середовища, забезпечення стійкості грошової одиниці України до зовнішніх потрясінь, підвищення фінансової стійкості та надійності банківської системи. При цьому особлива увага приділялась стабілізації ринку залучених ресурсів як одній з головних передумов створення бази для економічного зростання. З урахуванням цього вживалися заходи за такими напрямками:

- ✦ посилення координації грошово-кредитної політики Національного банку України та фінансової політики Уряду;
- ✦ удосконалення монетарних інструментів та механізмів;
- ✦ розвиток фінансових ринків;
- ✦ удосконалення валютного регулювання [13].

Наведене дало можливість досягти у 2012 р. певних ознак відновлення ринку залучених ресурсів Харківського регіону, що в першу чергу відзначалося по-

Таблиця 1

Динаміка кількості діючих на території Харківської області банківських установ

№ з/п	Види банківських установ	01.01.2009 р.	01.01.2010 р.	01.01.2011 р.	01.01.2012 р.	01.10.2012 р.
1	Усього банківських установ, у т. ч.:	66	51	36	25	18
2	Самостійні банки	11	10	9	9	7
3	Філії	51	40	27	16	11
4	Відділення	1306	1195	1224	1332	1289
5	Представництва	4	1	-	-	-

Таблиця 2

Рейтинг банків (юридичних осіб) Харківського регіону в банківській системі України

Банк	Група, місце					
	01.01.2008 р.	01.01.2009 р.	01.01.2010 р.	01.01.2011 р.	01.01.2012 р.	01.10.2012 р.
I група						
УкрСиббанк	3	4	5	5	9	10
III група						
Мегабанк	44	49	45	45	40	43
IV група						
РЕАЛ-БАНК	140	143	132	138	126	102
Меркурій	85	93	87	83	82	87
Грант	122	124	120	124	120	125
Золоті ворота	89	89	86	88	89	95
РЕГІОН-БАНК	145	150	143	144	139	145

зитивною динамікою депозитів резидентів та домашніх господарств. Так, обсяги депозитів резидентів протягом січня – вересня 2012 р. збільшилися на 11,9% до 24198,8 млн грн. Але при цьому через високу базу порівняння приріст депозитів у річному обчисленні дещо зменшився порівняно з II кварталом поточного року (14,4% проти 16,9% відповідно). Загальний обсяг нових депозитів за 9 місяців 2012 ру становив 35630,6 млн грн, що на 46,4% більше, ніж за відповідний період 2011 р. [11, 12, 14, 15 с. 19 – 21].

Хоча у вересні 2012 р.у загальний обсяг нових депозитів зменшився порівняно з попереднім місяцем на 1658,7 млн грн, або на 27,0% – до 4492,1 млн грн, але він залишався вищим за середнє значення за попередні 12 місяців (3753,2 млн грн).

Тенденція розвитку процесів залучення коштів до банківських установ регіону свідчить, що зростання у 2012 р. депозитів резидентів переважно забезпечувалося завдяки збільшенню залишків на депозитних рахунках сектору домашніх господарств як у національній, так і в іноземній валютах. Залишки на депозитних рахунках сектора нефінансових корпорацій зростали протягом січня – вересня поточного року головним чином за рахунок депозитів, розміщених на строк до 1 року в національній валюті, що поліпшило структуру депозитів.

При цьому протягом року ситуація із залученням коштів у розрізі валют була неоднорідною. Якщо упродовж I кварталу вкладники надавали перевагу депозитам у національній валюті, їх приріст (9,8%) був в 4,5 раза вищим, ніж на рахунках в іноземній валюті (2,2%), то у III кварталі поточного року більш привабливими для резидентів були вклади в іноземній валюті, їх приріст склав 6,7% (проти зменшення на 3,0% депозитів у національній валюті) [11,12 с. 52 – 57, 14].

У підсумку залишки за депозитами резидентів у національній валюті зросли з початку 2012 р. на 10,8% до 14051,6 млн грн, в іноземній валюті – на 13,5% до 10147,2 млн грн.

Така структура приросту коштів на депозитних рахунках банківських установ області призвела до збільшення

рівня доларизації депозитів до 41,9% станом на 01.10.2012 р. (порівняно із 41,4% станом на кінець 2011 р. та 39,6% станом на 01.07.2012 р.). У цілому по банках України частка депозитів в іноземній валюті зросла до 43,6% (з 42,3% станом на 01.07.2012 р. та 42,8% станом на 01.01.2012 р.).

Збільшення депозитної бази банківських установ області супроводжувалося покращенням їх строкової структури. Так, питома вага залишків за довгостроковими депозитами у загальному обсязі депозитів на 01.10.2012 р. збільшилася до 39,6% (в цілому по банках України – 34,8%) порівняно з 38,9% станом на кінець 2011 р. [11, 12 с. 52 – 57, 14, 15 с. 19 – 21].

В абсолютному вимірі довгострокові депозити зросли протягом січня – вересня 2012 р. на 13,9% до 9576,8 млн грн. У тому числі обсяг депозитів строком від 1 до 2 років збільшився з початку року на 16,4%; депозити строком понад 2 роки зменшилися за відповідний період на 4,5%. Річні темпи приросту довгострокових депозитів прискорилися до 14,4% (порівняно з 9,9% за підсумками II кварталу поточного року), (рис. 1).

Необхідно відмітити той факт, що за січень – вересень 2012 р. значно зросли і короткострокові депозити – на 18,5% (до 7230,9 млн грн.). Цьому сприяв приріст залишків за коштами у національній валюті (на 33,1%), залишки в іноземній валюті зросли з початку року на 5,4%. У річному обчисленні темпи приросту короткострокових депозитів залишалися найвищими – 37,1%.

Незважаючи на зростання за 9 місяців 2012 р. депозитів на вимогу на 3,9% до 7391,1 млн грн, річна зміна зазначених депозитів становила «мінус» 1,6%, що підтверджує покращення строкової структури залучених коштів.

Депозити сектора домашніх господарств продовжували займати найбільшу питому вагу в структурі депозитів резидентів (74,3%, або 17988,8 млн грн) і зростали протягом січня – вересня 2012 р., забезпечивши у цілому приріст депозитів резидентів [11, 12 с. 52 – 57, 14, 15 с. 19 – 21].

Приріст залишків коштів на рахунках домогосподарств порівняно з початком року становив 13,6%. У річному обчисленні темпи приросту депозитів домогосподарств прискорилися до 19,9% порівняно з 17,3% за під-

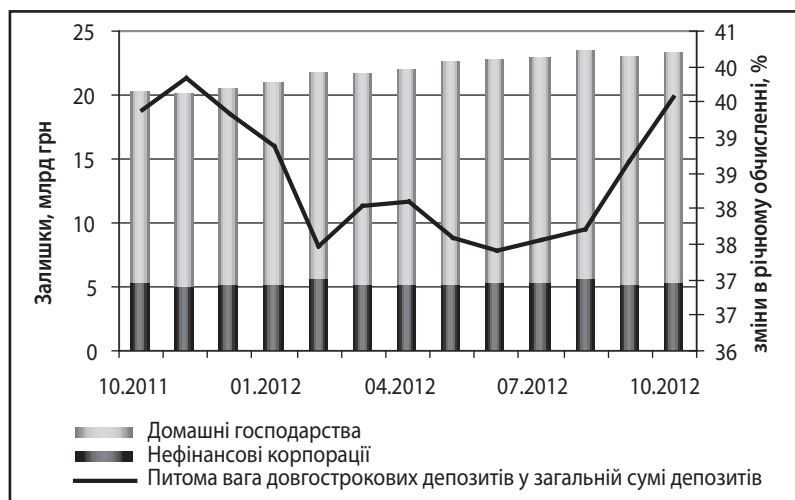

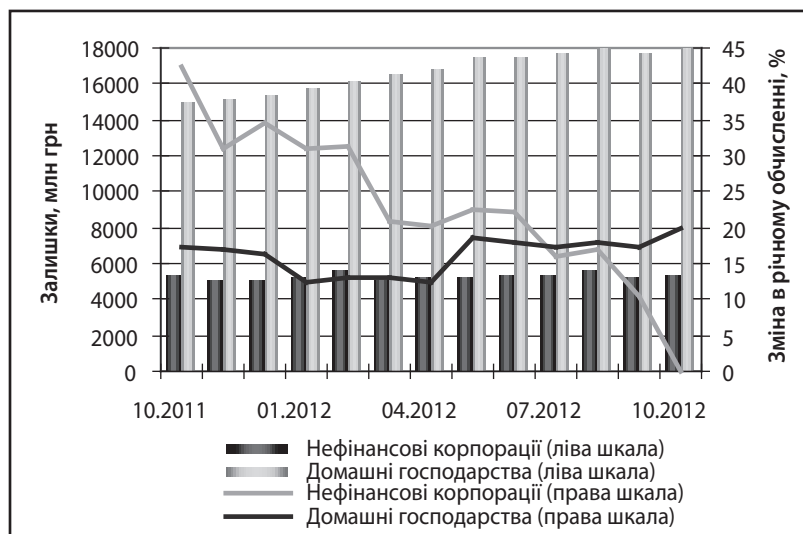
Рис. 1. Динаміка депозитів і питома вага довгострокових депозитів банків Харківського регіону у 2011 – 2012 рр.

сумками II кварталу 2012 р. Така динаміка формувалася на фоні зростання реальної заробітної плати, збільшення розміру соціальних виплат населенню, стабільного курсу гривні щодо долара США та свідчила про високий рівень довіри до банківської системи з боку населення (рис. 2) [11, 12 с. 52 – 57, 14, 16 с. 55 – 60, 17 с. 54 – 59].

в іноземній валюті – на 15,7% до 8399,1 млн грн [11, 12 с. 52 – 57, 14, 18 с. 48 – 53].

Відповідно в річному обчисленні спостерігалася уповільнення темпів зростання депозитів у національній валюті (до 18,9% на кінець вересня поточного року проти 21,0% на кінець червня 2012 р.), та прискорення в іноземній (до 20,9% проти 12,8% відповідно) (рис. 3).

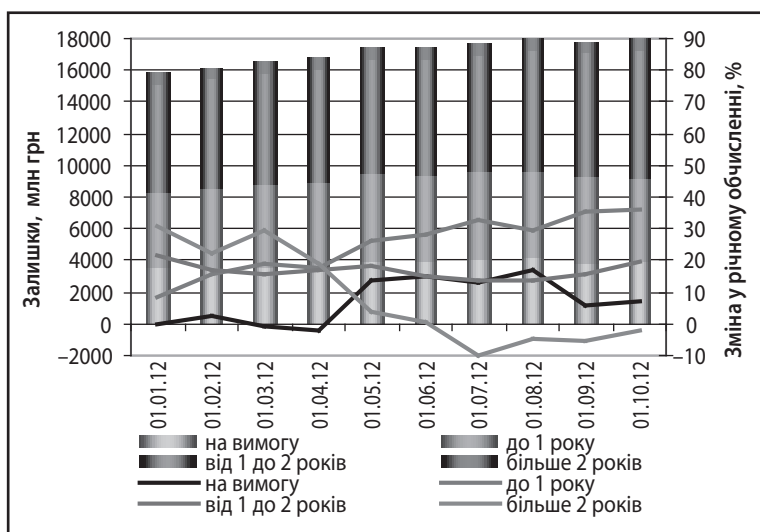

Рис. 2. Динаміка зобов'язань банківських установ Харківського регіону за коштами, залученими на рахунки нефінансових корпорацій і домашніх господарств, станом на 01.10.2012 р.

Одночасно треба зазначити, що протягом I півріччя 2012 р. вищими темпами зростали депозити домашніх господарств у національній валюті, ніж в іноземній (16,1% проти 7,3% відповідно). У III кварталі перевага надавалася депозитам в іноземній валюті, їх обсяги зросли за липень – вересень на 7,8% проти зменшення на 3,7% вкладів у національній валюті. Зменшення депозитів домогосподарств у національній валюті протягом липня – вересня було пов'язане з сезонним зростанням витрат на споживання в період відпусток та підготовки до нового навчального року. У підсумку залишки за депозитами домогосподарств у національній валюті зросли з початку поточного року на 11,8% до 9589,6 млн грн,

Наведене відбувалося на фоні зростання залишків депозитів домашніх господарств строком залучення від 1 до 2 років – на 17,2%, особливо депозитів строком залучення понад 2 роки в іноземній валюті – на 32,9%, що позитивно вплинуло на структуру даного виду депозитів за строками.

У результаті довгострокові депозити сектора домашніх господарств збільшилися за січень-вересень поточного року на 15,6% до 8779,1 млн грн, що відбулося переважно за рахунок їх зростання в іноземній валюті (на 28,0%); у національній валюті довгострокові депозити зросли з початку року на 4,9%.

Рис. 3. Динаміка зобов'язань банківських установ Харківського регіону за коштами, залученими на рахунки домашніх господарств, у розрізі валют станом на 01.10.2012 р.

Водночас зростання короткострокових депозитів домогосподарств у поточному році (на 14,1% до 5347,5 млн грн) було забезпечено за рахунок приросту коштів у національній валюті (на 27,5%), тоді як в іноземній залишки зросли лише на 4,1% (рис. 4).

депозитних рахунках за підсумками 9 місяців 2012 р. зросли на 1,5% до 5316,7 млн грн. Як результат, у річному обчисленні темпи приросту депозитів нефінансових корпорацій уповільнилися до 0,1% порівняно з 16,0% на кінець II кварталу поточного року (рис. 5).

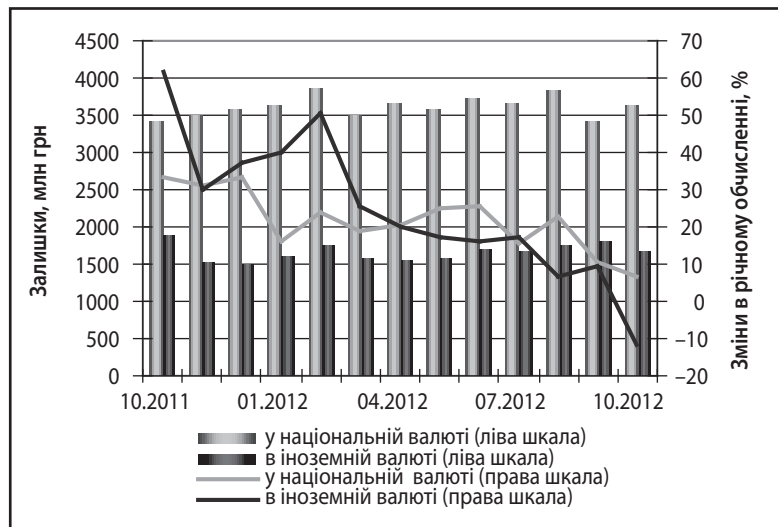

Рис. 4. Динаміка зобов'язань банківських установ Харківського регіону за коштами, залученими на рахунки домашніх господарств, за строками повернення станом на 01.10.2012 р.

Поряд із цим тривало зростання депозитів домогосподарств на вимогу, їх загальний обсяг збільшився з початку року на 8,6% до 3862,1 млн грн.

У річному обчисленні спостерігалася прискорення темпів зростання довгострокових і короткострокових депозитів (до 17,6% та 35,8% проти 10,6% та 32,5% за підсумками II кварталу) та уповільнення темпів за коштами на вимогу (до 7,2% проти 13,1% відповідно) [11, 12 с. 52 – 57, 14, 18, с. 48 – 53].

Темпи приросту депозитів сектора нефінансових корпорацій у поточному році за місяцями були різноспрямованими та мали залежність від виробничих циклів корпорацій (найбільше зростання спостерігалася у січні поточного року – на 7,1%, найбільше зменшення – у лютому поточного року (на 9,1%). Незважаючи на коливання протягом січня – вересня 2012 р., залишки на

Приріст депозитів нефінансових корпорацій з початку 2012 р. був забезпечений збільшенням коштів на рахунках у національній валюті (на 0,3% до 3636,7 млн грн) і в іноземній (на 4,3% до 1680,0 млн грн).

За строками залучення за підсумками 9 місяців 2012 р. найбільше зростання спостерігалася на депозитних рахунках нефінансових корпорацій зі строком залучення до 1 року (на 19,4% до 1429,5 млн грн) (рис. 6). Приріст короткострокових депозитів з початку року відбувся за рахунок одночасного зростання залишків у національній валюті та іноземній (відповідно на 25,3% та 11,2%). Річні темпи зростання короткострокових депозитів також були найвищі (149,2%) [11, 12 с. 52 – 57, 19, 23, с. 48 – 53].

Залишки на рахунках нефінансових корпорацій на вимогу скоротилися за січень – вересень 2012 р. на 3,5% до 3269,3 млн грн. Внаслідок цього річні темпи їх

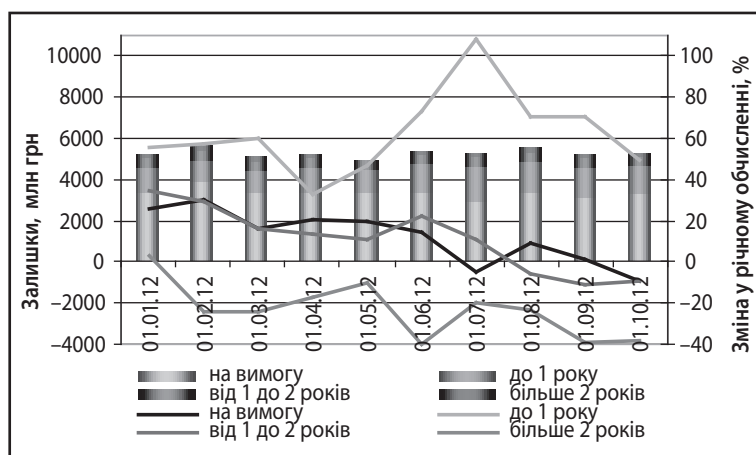
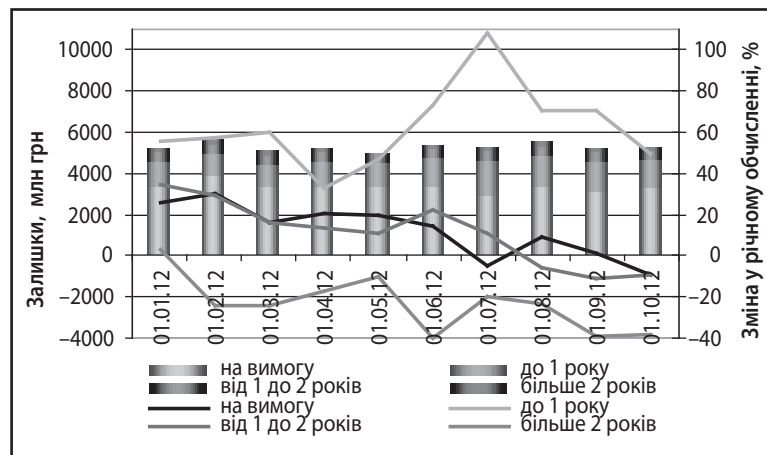

Рис. 5. Динаміка зобов'язань банківських установ Харківського регіону за коштами, залученими на рахунки нефінансових корпорацій, у розрізі валют станом на 01.10.2012 р.

приросту на кінець вересня 2012 р. склали «мінус» 8,9%. Незважаючи на таку динаміку, вклади нефінансових корпорацій на вимогу залишаються вагомою складовою у структурі депозитних зобов'язань цієї категорії вкладників і дорівнюють 61,5%.

Харківської області практично за всіма секторами економіки. Збільшення депозитної бази банківських установ області супроводжувалося покращенням їх строкової структури, що розширило можливості банківських установ в їх кредитній та інвестиційній діяльності. Зро-

Рис. 6. Динаміка зобов'язань банківських установ Харківського регіону за коштами, залученими на рахунки нефінансових корпорацій, за строками повернення станом на 01.10.2012 р.

Водночас залишки за довгостроковими депозитами нефінансових корпорацій зменшилися з початку поточного року на 5,5% до 617,9 млн грн станом на 01.10.2012 р. Скорочення довгострокових коштів у січні – вересні 2012 р. відбулося переважно під впливом зменшення залишків зі строком залучення більше 2 років як у національній (на 44,1%), так і в іноземній валютах (на 11,4%).

За підсумками 9 місяців 2012 р. найбільша частка депозитних вкладень нефінансових корпорацій, як і на попередні звітні дати, зосереджена на рахунках промислових та торговельних підприємств (38,1% та 27,4% відповідно).

Збільшення надходжень виручки від реалізації товарів та послуг у 2012 р. дало змогу корпораціям окремих видів економічної діяльності розмістити кошти як на поточних, так і строкових рахунках. Найвагоміше зростання залишків на рахунках за підсумками січня – вересня 2012 р. спостерігалося у корпорацій торгівлі – на 17,6% до 1455,2 млн грн. Відбулося і зростання залишків на рахунках корпорацій сільського господарства (на 38,0% до 406,7 млн грн) і корпорацій, що займаються операціями з нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг (на 2,8% до 717,3 млн грн).

Зменшення залишків за звітний період відбулося на рахунках промислових компаній (на 1,4% до 2023,3 млн грн), будівельних і транспортних корпорацій (відповідно на 18,0% до 261,2 млн грн і на 28,4% до 157,5 млн грн) [11, 12, с. 52 – 57, 14, 17, с. 54 – 59, 18, с. 48 – 53].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу встановити, що, незважаючи на відчутний вплив негативних тенденцій на світовому фінансовому ринку та складних макроекономічних умов, в Україні заходи, спрямовані на розвиток і посилення стійкості банківської системи, сприяли продовженню зростання у 2012 р. загальних залишків за депозитами резидентів банківського сектора

стання загальної маси залучених ресурсів відбувалося в основному за рахунок сектора домашніх господарств, які продовжували займати найвищу вагу в депозитах резидентів, що є свідченням відновлення у населення довіри до банківської системи. Але, незважаючи на приплив коштів до банківської системи, відновлення позитивної тенденції до нарощування маси залучених ресурсів, діяльність банківського сектора Харківського регіону на ринку залучених ресурсів у 2012 р. була неоднозначною і характеризувалася високим рівнем ризиків. Результати аналізу розвитку ринку залучених ресурсів області у 2012 р. свідчать, що збільшення загальної маси зобов'язань домашніх господарств відбулося при перевищенні темпів приросту депозитів в іноземній валюті над темпами приросту депозитів у національній валюті. Ця диспропорція призвела до підвищення рівня доларизації депозитів, що сприяло підвищенню рівня вразливості банківського сектора регіону до валютного ризику. Слід відзначити, що, незважаючи на абсолютний приріст зазначених депозитів, темпи їх зростання у 2012 році у річному обчисленні уповільнилися.

У цьому зв'язку необхідно зазначити, що задля закріплення існуючих позитивних тенденцій та зменшення наслідків прояву негативних процесів розвитку ринку залучених ресурсів необхідним є впровадження стратегії інноваційного розвитку банківського сектора регіонів України з урахуванням в ній прогнозів обсягів ринку залучених ресурсів на майбутні періоди та існуючих джерел надходження коштів.

Ще одним з напрямів стратегічного розвитку ринку залучених ресурсів банківського сектора Харківського регіону має стати подальше вдосконалення системи управління ризиками та внутрішнього контролю, впровадження в банках процедур виявлення, системного моніторингу та контролю усіх ризиків, притаманних банківській діяльності та їх прогнозування на випадок непередбачуваних ситуацій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Аржевітін С.** Сукупні заощадження населення в умовах державного регулювання ресурсного потенціалу банків України / С. Аржевітін // Економіст. – 2010. – № 10. – С. 20 – 22.
2. **Волик Н. Г.** Ресурсна база комерційних банків України: сучасний стан і перспективи розвитку / Н. Г. Волик, К. Г. Яценко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 6. – С. 270 – 274.
3. **Галицька Ю.** Оптимізація роботи банків із залучення депозитів населення в умовах фінансової кризи / Ю. Галицька // Банківська справа. – 2009. – № 6. – С. 85.
4. **Дребот Н. П.** Стратегія банківської установи на ринку депозитних послуг / Н. П. Дребот, О. Р. Галько // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 125 – 132.
5. **Ковшар А. І.** Шляхи удосконалення депозитної політики на сучасному етапі / А. І. Ковшар // Фінанси України. – 2009. – № 7. – С. 13 – 18.
6. **Криклій О. А.** Банківський менеджмент: питання теорії та практики: монографія / [О. А. Криклій, Н. Г. Маслак, О. М. Пожар та ін.]. – Суми : УАБС НБУ, 2011. – 152 с.
7. **Кузнєцова Л. В.** Банківська ліквідність в умовах розвитку інтеграційних процесів / Л. В. Кузнєцова // Соц.-екон. пробл. сучас. періоду України. – 2009. – Вип. 2. – С. 250 – 258.
8. **Панасенко Г.** Способи та інструменти формування ресурсного потенціалу банківської установи / Г. Панасенко, А. Резніченко // Банківська справа. – 2011. – № 1. – С. 32 – 49.
9. **Попрозмач І. О.** Значення структури ресурсної бази банків в умовах кризи / І. О. Попрозмач // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 6. – С. 164.

10. **Рисін В. В.** Складові елементи ефективної ресурсної політики комерційного банку / В. В. Рисін // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 115.

11. Сайт головного управління економіки та відносин облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kharkivoda.gov.ua>

12. Структура зобов'язань банків України за станом на 01.10. 2012 р. (у розрізі банків) // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 12. – С. 52 – 57.

13. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

14. Сайт асоціації українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aub/org.ua>

15. Депозити // Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 10. – С. 19 – 21.

16. Структура зобов'язань банків України за станом на 01. 10. 2011 р. (у розрізі банків) // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 12. – С. 55 – 60.

17. Структура зобов'язань банків України за станом на 01. 01. 2012 р. (у розрізі банків) // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 3. – С. 54 – 59.

18. Структура зобов'язань банків України за станом на 01. 07. 2012 р. (у розрізі банків) // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 9. – С. 54 – 58.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент, заступник директора Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ **Вядрова І. М.**

УДК 331.101.262

КОМПЛЕКСНЕ ОЦІНЮВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА АПК ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

ЗУБРИЦЬКА Я. О.

УДК 331.101.262

Зубрицька Я. О. Комплексне оцінювання трудового потенціалу підприємства АПК Запорізької області

Оцінювання трудового потенціалу підприємства не має єдиного методичного підходу. Проблемою також є надто велика кількість несистематизованих показників, які включаються до оцінки. У статті надано авторський методичний підхід до комплексного оцінювання трудового потенціалу підприємства АПК. Виконано вторинну оцінку трудового потенціалу агропромислових підприємств Запорізького регіону. Виявлено ряд характерних рис трудового потенціалу підприємств АПК Запорізької області – скорочення загального кадрового складу та мінімізація чисельності вищого керівництва, низький рівень освіти основного персоналу, дуже висока плинність кадрів на деяких підприємствах.

Ключові слова: трудовий потенціал сільськогосподарського підприємства, комплексне оцінювання, вторинна оцінка, трудові можливості
Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 8.

Зубрицька Яна Олегівна – старший викладач, кафедра управління персоналом і економіки праці, Запорізький національний технічний університет (вул. Жуковського, 64, Запоріжжя, 69063, Україна)
E-mail: zubritska.yana@gmail.com

УДК 331.101.262

UDC 331.101.262

Зубрицька Я. О. Комплексное оценивание трудового потенциала предприятия АПК Запорожской области

Zubritskaya Y. O. Complex Assessment of Labour Potential of an Agricultural Company of Zaporizhia Oblast

Оценивание трудового потенциала предприятия не имеет единого методического подхода. Проблемой также является слишком большое количество несистематизированных показателей, которые включаются в оценку. В статье представлен авторский методический подход к комплексному оцениванию трудового потенциала предприятия АПК. Совершена вторичная оценка трудового потенциала агропромышленного предприятия Запорожского региона. Выявлен ряд характерных черт трудового потенциала предприятий АПК Запорожской области – сокращение общей численности кадрового состава и минимизация численности высшего руководства, низкий уровень образования основного персонала, очень высокая текучесть кадров на некоторых предприятиях.

Assessment of the labour potential of a company does not have a common methodical approach. Excessive number of non-systemised indicators, which are included into assessment, is also a problem. The article presents author's methodical approach to complex assessment of the labour potential of an agricultural company. Secondary assessment of the labour potential of an agricultural company of Zaporizhia oblast has been conducted. A number of specific features of the labour potential of agricultural companies of Zaporizhia oblast have been revealed – reduction of a general number of staff and minimisation of the number of top management, low level of education of core personnel and very high fluctuation of personnel in some companies.

Ключевые слова: трудовой потенциал сельскохозяйственного предприятия, комплексное оценивание, вторичная оценка, трудовые возможности
Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Библ.:** 8.

Key words: labour potential of an agricultural company, complex assessment, secondary assessment, labour opportunities
Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Библ.:** 8.

Зубрицька Яна Олегівна – старший преподаватель, кафедра управления персоналом и экономики труда, Запорожский национальный технический университет (ул. Жуковського, 64, Запорожье, 69063, Украина)
E-mail: zubritska.yana@gmail.com

Zubritskaya Yana O. – Senior Lecturer, Department of Personnel Management and Labour Economics, Zaporizhzhya National Technical University (69063, Ukraine)
E-mail: zubritska.yana@gmail.com

ЛІТЕРАТУРА

1. **Аржевітін С.** Сукупні заощадження населення в умовах державного регулювання ресурсного потенціалу банків України / С. Аржевітін // Економіст. – 2010. – № 10. – С. 20 – 22.
2. **Волик Н. Г.** Ресурсна база комерційних банків України: сучасний стан і перспективи розвитку / Н. Г. Волик, К. Г. Яценко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. – № 6. – С. 270 – 274.
3. **Галицька Ю.** Оптимізація роботи банків із залучення депозитів населення в умовах фінансової кризи / Ю. Галицька // Банківська справа. – 2009. – № 6. – С. 85.
4. **Дребот Н. П.** Стратегія банківської установи на ринку депозитних послуг / Н. П. Дребот, О. Р. Галько // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 125 – 132.
5. **Ковшар А. І.** Шляхи удосконалення депозитної політики на сучасному етапі / А. І. Ковшар // Фінанси України. – 2009. – № 7. – С. 13 – 18.
6. **Криклій О. А.** Банківський менеджмент: питання теорії та практики: монографія / [О. А. Криклій, Н. Г. Маслак, О. М. Пожар та ін.]. – Суми : УАБС НБУ, 2011. – 152 с.
7. **Кузнєцова Л. В.** Банківська ліквідність в умовах розвитку інтеграційних процесів / Л. В. Кузнєцова // Соц.-екоп. пробл. сучас. періоду України. – 2009. – Вип. 2. – С. 250 – 258.
8. **Панасенко Г.** Способи та інструменти формування ресурсного потенціалу банківської установи / Г. Панасенко, А. Резніченко // Банківська справа. – 2011. – № 1. – С. 32 – 49.
9. **Попрозмач І. О.** Значення структури ресурсної бази банків в умовах кризи / І. О. Попрозмач // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 6. – С. 164.

10. **Рисін В. В.** Складові елементи ефективної ресурсної політики комерційного банку / В. В. Рисін // Регіональна економіка. – 2009. – № 3. – С. 115.

11. Сайт головного управління економіки та відносин облдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kharkivoda.gov.ua>

12. Структура зобов'язань банків України за станом на 01.10. 2012 р. (у розрізі банків) // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 12. – С. 52 – 57.

13. Сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>

14. Сайт асоціації українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aub/org.ua>

15. Депозити // Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 10. – С. 19 – 21.

16. Структура зобов'язань банків України за станом на 01. 10. 2011 р. (у розрізі банків) // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 12. – С. 55 – 60.

17. Структура зобов'язань банків України за станом на 01. 01. 2012 р. (у розрізі банків) // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 3. – С. 54 – 59.

18. Структура зобов'язань банків України за станом на 01. 07. 2012 р. (у розрізі банків) // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 9. – С. 54 – 58.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, доцент, заступник директора Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи НБУ **Вядрова І. М.**

УДК 331.101.262

КОМПЛЕКСНЕ ОЦІНЮВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА АПК ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

ЗУБРИЦЬКА Я. О.

УДК 331.101.262

Зубрицька Я. О. Комплексне оцінювання трудового потенціалу підприємства АПК Запорізької області

Оцінювання трудового потенціалу підприємства не має єдиного методичного підходу. Проблемою також є надто велика кількість несистематизованих показників, які включаються до оцінки. У статті надано авторський методичний підхід до комплексного оцінювання трудового потенціалу підприємства АПК. Виконано вторинну оцінку трудового потенціалу агропромислових підприємств Запорізького регіону. Виявлено ряд характерних рис трудового потенціалу підприємств АПК Запорізької області – скорочення загального кадрового складу та мінімізація чисельності вищого керівництва, низький рівень освіти основного персоналу, дуже висока плинність кадрів на деяких підприємствах.

Ключові слова: трудовий потенціал сільськогосподарського підприємства, комплексне оцінювання, вторинна оцінка, трудові можливості
Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 8.

Зубрицька Яна Олегівна – старший викладач, кафедра управління персоналом і економіки праці, Запорізький національний технічний університет (вул. Жуковського, 64, Запоріжжя, 69063, Україна)
E-mail: zubritska.yana@gmail.com

УДК 331.101.262

UDC 331.101.262

Зубрицька Я. О. Комплексное оценивание трудового потенциала предприятия АПК Запорожской области

Zubritskaya Y. O. Complex Assessment of Labour Potential of an Agricultural Company of Zaporizhia Oblast

Оценивание трудового потенциала предприятия не имеет единого методического подхода. Проблемой также является слишком большое количество несистематизированных показателей, которые включаются в оценку. В статье представлен авторский методический подход к комплексному оцениванию трудового потенциала предприятия АПК. Совершена вторичная оценка трудового потенциала агропромышленного предприятия Запорожского региона. Выявлен ряд характерных черт трудового потенциала предприятий АПК Запорожской области – сокращение общей численности кадрового состава и минимизация численности высшего руководства, низкий уровень образования основного персонала, очень высокая текучесть кадров на некоторых предприятиях.

Assessment of the labour potential of a company does not have a common methodical approach. Excessive number of non-systemised indicators, which are included into assessment, is also a problem. The article presents author's methodical approach to complex assessment of the labour potential of an agricultural company. Secondary assessment of the labour potential of an agricultural company of Zaporizhia oblast has been conducted. A number of specific features of the labour potential of agricultural companies of Zaporizhia oblast have been revealed – reduction of a general number of staff and minimisation of the number of top management, low level of education of core personnel and very high fluctuation of personnel in some companies.

Ключевые слова: трудовой потенциал сельскохозяйственного предприятия, комплексное оценивание, вторичная оценка, трудовые возможности
Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Библ.:** 8.

Key words: labour potential of an agricultural company, complex assessment, secondary assessment, labour opportunities
Рис.: 3. **Табл.:** 2. **Библ.:** 8.

Зубрицька Яна Олегівна – старший преподаватель, кафедра управления персоналом и экономики труда, Запорожский национальный технический университет (ул. Жуковського, 64, Запорожье, 69063, Украина)
E-mail: zubritska.yana@gmail.com

Zubritskaya Yana O. – Senior Lecturer, Department of Personnel Management and Labour Economics, Zaporizhzhya National Technical University (69063, Ukraine)
E-mail: zubritska.yana@gmail.com

Останнім часом увага вчених-теоретиків науки управління та менеджерів-практиків прикута до людського фактора. Трудові ресурси розглядаються як чинник ефективності виробництва, а розвиток їхніх трудових можливостей вважають інструментом збільшення загального потенціалу підприємства. Грамотний HR-менеджмент відтак є запорукою економічної успішності будь-якої господарської одиниці. У сучасних умовах об'єктом управління людськими ресурсами прийнято вважати трудовий потенціал [1, с. 90 – 91]. Вищезгадане поняття має дуже невизначену сутність, яка є неоднозначною серед наукової спільноти, фахівців-практиків, на законодавчому рівні тощо. Це звісно створює певні складнощі у розвитку теорії з цього питання.

Щодо практики менеджменту персоналу, то вагомим чинником ефективного HR-менеджменту є оцінка трудового потенціалу підприємства. На даний час існує безліч точок зору на методологію оцінювання трудового потенціалу підприємства [2, с. 194 – 195]. Через велику кількість інструментів, прийомів, показників оцінки вищезгаданої категорії процес оцінювання трудового потенціалу підприємства стає дуже складним і неоднозначним. Тому своєчасним та актуальним буде спробувати здійснити оцінювання трудового потенціалу підприємств АПК Запорізької області.

Методичні підходи щодо оцінювання трудового потенціалу не є однаковими для різних економічних рівнів. Вивченню цього питання присвячують свої праці вітчизняні та зарубіжні науковці: А. Г. Бабенко, І. І. Бажан, О. О. Бендасюк, В. С. Васильченко, Л. В. Галаз, С. Т. Дуда, Л. О. Корчевська, А. В. Линенко, В. М. Лич, Л. В. Мішковець, В. Приймак, С. Г. Радько, С. М. Самойленко, О. С. Федонін, Л. А. Янковська та інші.

Мета роботи – надати пропозиції щодо систематизації методології оцінювання трудового потенціалу агропромислового підприємства, обґрунтувати авторський підхід з цього аспекту та реалізувати його на практичних прикладах.

На нашу думку, не можна ігнорувати жодного з аспектів оцінювання трудового потенціалу підприємства. Адже економічна категорія «трудовий потенціал підприємства» є багатогранною, і кожен показник буде характеризувати її з різних точок зору. Проте слід дотримуватися певної системності даних показників для повноцінності оцінки стану трудового потенціалу підприємства.

Як було згадано вище, вітчизняні науковці майже одноставно виділяють кількісну та якісну складову даної категорії [3, с. 245]. Деякі вчені у даному аспекті велику увагу надають показникам ефективності або результативності виробництва та трудових ресурсів [2, с. 197].

Тому всю сукупність показників оцінки трудового потенціалу підприємства пропонується поділити на такі етапи – первинна оцінка (аналіз кількісної складової), вторинна оцінка (аналіз якісної складової) та оцінка результативності трудового потенціалу підприємства (аналіз фінансово-економічних показників діяльності підприємства та персоналу).

З огляду на специфіку підприємств агропромислового комплексу, до первинної оцінки трудового потенціалу підприємства АПК, на нашу думку, можна віднести

аналіз таких показників – динаміка загальної чисельності персоналу, структуру кадрів за основними категоріями, статевікова структура персоналу. Причому ми вважаємо, що є сенс зберігати саме вищезазначений порядок аналізу даних, бо він дозволяє логічно та послідовно охарактеризувати кількісну складову трудового потенціалу.

До вторинної оцінки трудового потенціалу підприємства пропонується включити аналіз якісної структури управлінського персоналу, структури персоналу за освітою, показників розвитку (підвищення кваліфікації) кадрів, показників руху кадрів.

Оцінка результативності трудового потенціалу підприємства АПК є завершальним третім етапом процесу загального оцінювання. Він реалізується в дослідженні фінансово-економічних показників ефективності діяльності господарської одиниці (загальний дохід, чистий прибуток, рентабельність виробництва, рентабельність персоналу, продуктивність праці тощо).

На нашу думку, запропонований підхід до оцінювання трудового потенціалу підприємства АПК дасть змогу достатньо ефективно й раціонально охарактеризувати стан трудового потенціалу. Детальну структуру даного оцінювання надано на *рис. 1* (пропозиція автора).

Оскільки первинну оцінку було здійснено у попередніх роботах, пропонується здійснити вторинну оцінку трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств Запорізького регіону.

Даний етап оцінювання починається з аналізу якісної структури управлінського персоналу. Даний показник характеризує ланку вищого керівництва підприємства, тобто той елемент системи управління трудовим потенціалом, від якості якого залежить величина загального трудового потенціалу підприємства. Проаналізуємо його на прикладі акціонерних товариств різного типу, що займаються сільським господарством у Запорізькій області (*табл. 1*) [4].

Аналізуючи динаміку загальної чисельності керівного складу АТ, варто відзначити, що на двох підприємствах апарат вищого керівництва складається з однієї особи протягом всього періоду, що розглядається. На інших підприємствах склалася тенденція до скорочення керівного складу. Отже, тенденція динаміки чисельності вищого керівництва підприємства АПК відповідає тенденції динаміки загальної чисельності персоналу цих підприємств до скорочення кадрів. Фактично це означає перехід до централізованого одноособного управління підприємством. Дана ситуація відповідає постулатам класичної школи менеджменту, зокрема «14 принципам управління» Анрі Файоля [5, с. 196]. На сучасному етапі розвитку науки управління класичні підходи зазнаються критики, адже вони пропонують універсальний спосіб управління підприємством та персоналом зокрема [5, с. 197]. На нашу думку, дуже важливим є дотримання сучасних принципів менеджменту, таких як єдиноначальність, демократизація управління, поєднання централізації та децентралізації управління тощо. Таким чином, варто знайти баланс між радикальними підходами в HR-менеджменті й не допускати таких крайнощів як одноособне керування,

особливо на великих сільськогосподарських підприємствах. У даній сфері, на нашу думку, особливо важливим є рівномірний розподіл повноважень по вертикалі управління та суттєва участь фахівців даного напрямку в менеджменті підприємства.

Щодо освітнього рівня керівників підприємств, то майже 100% кадрів мають вищу освіту на всіх підприємствах на 2011 р. Вищезазначене підкреслює зростаючу важливість освітньої детермінанти у трудовому потенціалі керівників підприємства. Адже освічене вище ке-

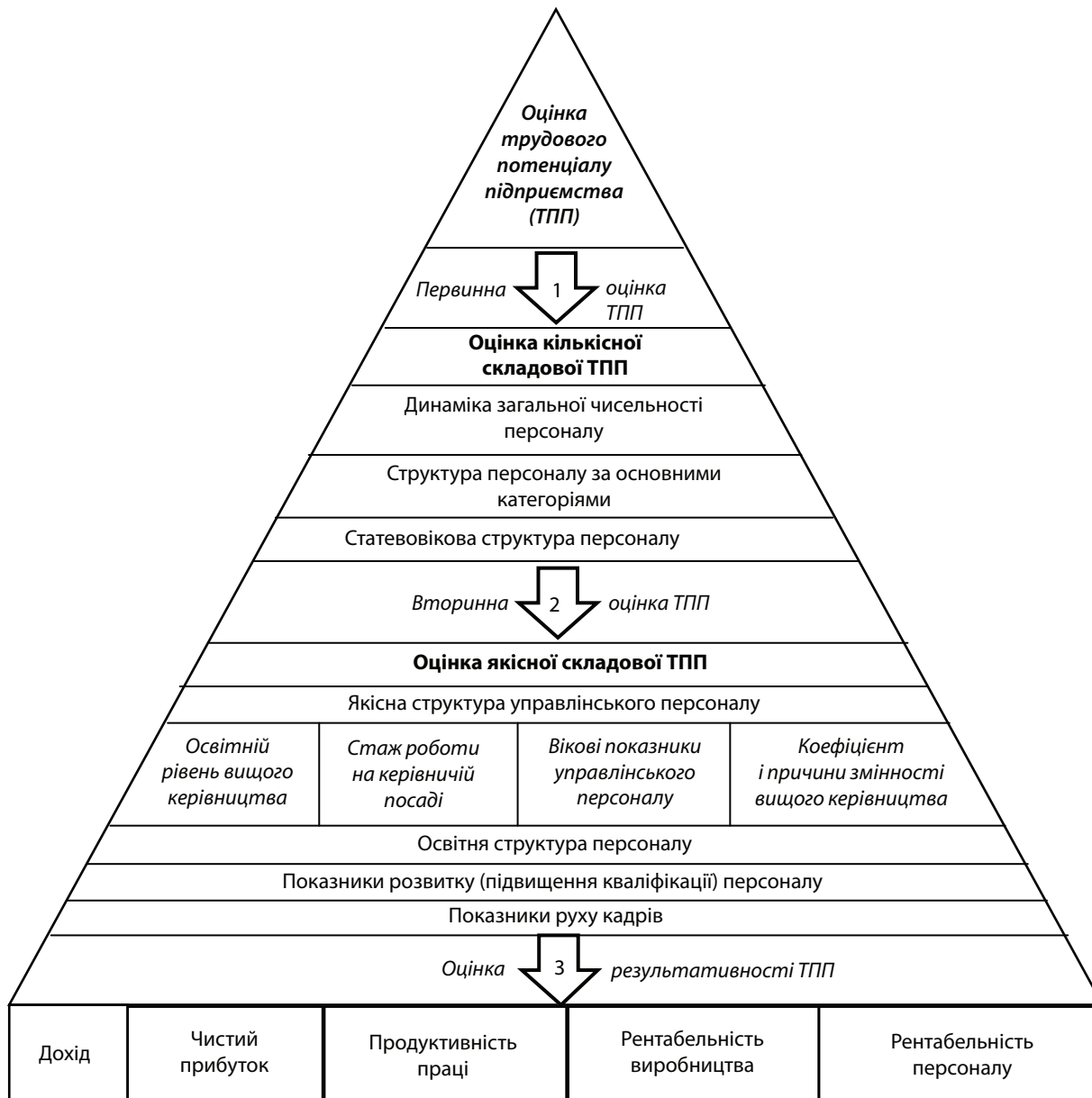

Рис. 1. Оцінка трудового потенціалу підприємства АПК

Таблиця 1

Сучасний стан трудового потенціалу керівників агропромислових підприємств Запорізького регіону

№ п/п	Показник	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7
1	ВАТ «Запорізьке облплемпідприємство», осіб:	3	3	3	2	2
	у т. ч. мають вищу освіту	3	1	1	1	0
	у т. ч. мають незакінчену вищу освіту	0	0	1	1	0
	у т. ч. мають середню спеціальну освіту	0	2	1	1	2
	Середній стаж роботи на керівній посаді, років	14,0	2,3	3,7	4,7	4,5
2	ВАТ «Петромихайлівське», осіб:	1	1	1	1	1
	у т. ч. мають вищу освіту	1	1	1	1	1

1	2	3	4	5	6	7
	у т. ч. мають незакінчену вищу освіту	0	0	0	0	0
	у т. ч. мають середню спеціальну освіту	0	0	0	0	0
	Середній стаж роботи на керівній посаді, років	10	11	3	4	5
3	ВАТ «Дружба», осіб:	5	5	5	3	1
	у т. ч. мають вищу освіту	3	2	2	3	1
	у т. ч. мають незакінчену вищу освіту	0	0	0	0	0
	у т. ч. мають середню спеціальну освіту	2	3	2	0	0
	Середній стаж роботи на керівній посаді, років	9,5	8,6	11,4	14,67	22
4	ПАТ «Вільнянський Агрос», осіб	1	1	1	1	1
	у т. ч. мають вищу освіту	1	1	1	1	1
	у т. ч. мають незакінчену вищу освіту	0	0	0	0	0
	у т. ч. мають середню спеціальну освіту	0	0	0	0	0
	Середній стаж роботи на керівній посаді, років	20	21	22	23	24
5	ПАТ «Сонячне 2007», осіб:	-	7	7	7	1
	у т. ч. мають вищу освіту	-	7	7	7	1
	у т. ч. мають незакінчену вищу освіту	-	0	0	0	0
	у т. ч. мають середню спеціальну освіту	-	0	0	0	0
	Середній стаж роботи на керівній посаді, років	-	8,4	9,4	9,4	4

рівництво складає базу розвитку трудового потенціалу всього колективу підприємства АПК.

Суттєвим чинником стану трудового потенціалу підприємства та керівного складу, зокрема, є стаж роботи на керівній посаді. Даний показник примножує трудові можливості керівників, що, на нашу думку, безпосередньо впливає на підвищення ефективності діяльності підприємства, трудового колективу, а, отже, й підвищення трудового потенціалу в цілому. Аналізуючи дані табл. 1 щодо досвіду роботи керівників, варто відзначити значні розбіжності даних. Деякі агропромислові підприємства через значні зміни керівного складу та/або зміну системи менеджменту віддають перевагу недосвідченим фахівцям. Інші, навпаки, поступово насичують трудовий потенціал досвідченим керівництвом (рис. 2).

Можна визначити загальну проблему щодо трудового потенціалу керівного складу аграрних підприємств Запорізької області – разом із омолодженням управлінського складу знижується й досвід роботи на керівній посаді. Станом на 2011 р. стаж управлінців на керівній посаді не перевищував 5 років, а середній вік – був у межах 30 – 36 років. Дана вікова категорія, на нашу думку, є вагомим у трудовому потенціалі підприємства перш за все через свою перспективність і можливість розвивати й примножувати трудові навички. Проте через недостатність практичного досвіду може бути менш ефективною в управлінні підприємством, ніж більш досвідчена робоча сила. У будь-якому разі існує тенденція до мінімізації керівного складу, що призводить до централізованої системи управління підприємством й за-

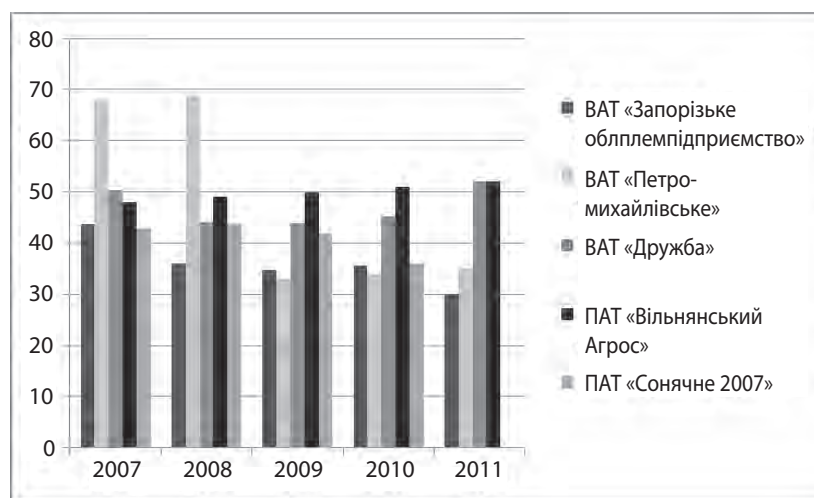

Рис. 2. Середній вік вищого керівництва агропромислових АТ Запорізької області, років

лежності її ефективності від особистих характеристик (у т. ч. досвіду роботи) одноосібного керівництва.

Наступним кроком оцінювання трудового потенціалу агропромислового підприємства є аналіз освітньої структури кадрів і показників розвитку персоналу (табл. 2).

ні трудові резерви. Звісно, дані аспекти дестимулюють трудовий потенціал підприємства. Проте це пояснюється специфікою сфери діяльності підприємств. Попередній аналіз свідчить про чисельну перевагу виробничого персоналу та технічних працівників. Дана категорія зазвичай не потребує високої кваліфікації для виконання

Таблиця 2

Освітньо-кваліфікаційна структура трудового потенціалу підприємств АПК Запорізького регіону

Показник	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ТОВ «Валена»						
Усього, у т. ч.	30	31	33	33	34	33
повна вища освіта	5	5	6	6	6	6
неповна вища освіта	0	0	0	0	0	0
середня спеціальна освіта	20	21	22	24	25	24
середня освіта	5	5	5	3	3	3
Підготовка кадрів	0	0	1	2	0	0
ФГ «Мрія»						
Усього, у т. ч.	32	30	28	29	18	20
повна вища освіта	1	0	0	0	0	0
неповна вища освіта	0	0	0	0	0	0
середня спеціальна освіта	3	3	3	6	3	5
середня освіта	28	27	25	23	15	15
Підготовка кадрів	0	0	0	0	0	0
ПП «Агрофірма «Славутич»						
Усього, у т. ч.	93	93	93	97	96	96
повна вища освіта	4	4	4	4	4	5
неповна вища освіта	0	0	0	0	1	0
середня спеціальна освіта	30	31	33	38	37	37
середня освіта	59	58	56	55	54	54
Підготовка кадрів	0	1	2	1	1	1
ТОВ «СГП «Данко»						
Усього, у т. ч.	38	37	36	44	46	46
повна вища освіта	4	4	7	9	9	9
у т. ч. винахідники та раціоналізатори	0	0	1	1	1	1
неповна вища освіта	0	3	2	0	0	0
середня спеціальна освіта	13	10	8	12	14	14
середня освіта	21	20	19	23	23	23
Підготовка кадрів	0	3	5	2	0	0

З аналізу вищенаведених даних випливає, що протягом всього періоду, що розглядається, трудові ресурси, зайняті на даних підприємствах, мають достатньо низький рівень освіти. На 2011 р. кількість кадрів, які мають вищу освіту, складала від 0% до 19,6% від загальної чисельності персоналу. Лише на ТОВ «СХП «Данко» у кадровому складі присутній 1 винахідник-раціоналізатор. Працівники із середньою спеціальною освітою мають дещо більшу частку – від 25% до 72,5% на 2011 р. Дуже великою є частка кадрів із середньою освітою – до 75%. Така ситуація свідчить про низьку кваліфікацію трудових ресурсів у сфері сільського господарства, про їхні недорозвинені трудові можливості, про невикориста-

своїх обов'язків [6]. Проте варто відзначити, що на підприємствах АПК Запорізького регіону присутній низький рівень освіти серед службовців та управлінського персоналу. Наприклад, у ФГ «Марія» у 2006 р. працювала лише 1 особа з вищою освітою, а протягом наступних років й до 2011 р. – не було жодної особи з вищою освітою. На нашу думку, даний аспект потребує значної уваги як з боку керівництва конкретного підприємства, так і з боку держави, бо даний рівень освіти є кризовим й зменшує трудові можливості сільськогосподарських підприємств Запорізької області.

Щодо розвитку персоналу на підприємствах, що розглядаються, то його майже не існує. Підприємства

АПК не в змозі забезпечити себе кваліфікованими трудовими ресурсами або розвинути трудові здібності та підвищити кваліфікацію існуючого персоналу. На 2011 р. на підприємствах АПК не виявилось жодної особи, яка б підвищувала свою кваліфікацію. Зокрема, на ФГ «Марія» протягом 2006 – 2011 рр. усі зміни у освітній структурі кадрів відбувалися виключно через процеси руху персоналу, підвищення кваліфікації кадрів не відбувалося. Дане питання потребує вирішення, адже висока кваліфікація і освіченість персоналу є гарантом збільшення трудового потенціалу підприємства, а можливість професійно-кваліфікаційного розвитку служить сильним мотиватором до примноження трудових можливостей колективу.

Заключним етапом вторинної оцінки трудового потенціалу підприємства АПК є аналіз показників руху кадрів. Саме він, на нашу думку, дасть змогу детальніше зрозуміти зміни у структурі персоналу та визначити динаміку трудових можливостей колективу у часі в кількісному вираженні. Серед показників руху кадрів, яким варто надати уваги, на нашу думку, мають бути такі коефіцієнти: обороту кадрів з вибуття та прибуття, загального обороту кадрів, плинності, співвідношення прийнятих і звільнених, стабільності та постійності кадрового складу [5, с. 201 – 202, 6, с. 254, 7, 8]. В аспекті оцінки трудового потенціалу підприємства, на нашу думку, дані показники відображають ступінь адаптованості трудового колективу до конкретного виробництва. Через значний обсяг вищезгаданих індикаторів пропонується дослідити в динаміці основний показник руху кадрів – коефіцієнт плинності персоналу (рис. 3).

тературі переважають такі точки зору. Нормальним або низьким рівнем плинності вважається коефіцієнт плинності, значення якого менше за 0,1 (не перевищує 10%) [5, с. 302; 6, с. 254]; середній рівень плинності – від 10 до 20% та високий – більше 20% від загальної чисельності персоналу [5, с. 201 – 202].

З підприємств АПК, трудовий потенціал яких розглядається, найбільш стабільний і сформований трудовий колектив має ТОВ «Валена». Протягом 2007 – 2011 рр. плинність кадрів була відсутньою, що фактично означає цілком адаптований до конкретного виробництва трудовий потенціал. Коефіцієнт плинності кадрів на ФГ «Мрія» мав значні коливання кризового 2009 р. і в період відновлення 2010 р. У 2011 р. плинність персоналу була відсутньою, що свідчить про кадрову політику щодо збереження кадрової бази трудового потенціалу. ПП «Агрофірма «Славутич» має стабільний показник плинності кадрів – протягом всього періоду, що розглядається, він перебуває на межі середнього та високого рівня плинності. Тому його прийнято характеризувати як «трохи вищий за середній». Проте даний аспект чинить негативний вплив на величину та якість трудового потенціалу підприємства, адже порушує стабільність трудового колективу та його трудову адаптованість. Коефіцієнт плинності кадрів на ТОВ «СХП «Данко» є надзвичайно високим за період 2006 – 2011 рр. Звісно, така ситуація зменшує трудові можливості колективу, послаблює його вмотивованість, а, отже, зменшує трудовий

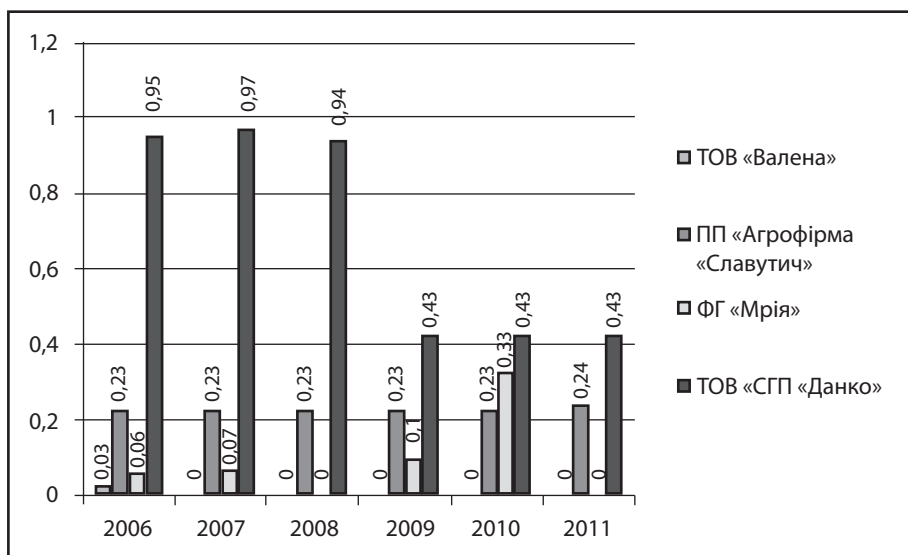

Рис. 3. Коефіцієнт плинності кадрів на підприємствах АПК Запорізької області

Даний показник дає змогу оцінити зовнішній рух кадрів, вираховуючи з числа усіх вибулих працівників чисельність так званих «неминуче звільнених» (з причин виходу на пенсію, у декретну відпустку тощо) [5, с. 201 – 202, 6, с. 254]. Тобто фактично враховується тільки власна ініціатива працівника щодо звільнення або певна об'єктивна причина звільнення з боку роботодавця (наприклад, порушення трудової дисципліни). Стосовно нормального рівня плинності, то у вітчизняній лі-

потенціал підприємства. Таким чином, на нашу думку, граничний середній і високий рівні плинності персоналу чинять негативний вплив на формування, управління та розвиток трудового потенціалу підприємства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, було здійснено вторинну оцінку трудового потенціалу підприємств АПК Запорізького регіону. Було виявлено ряд особливих рис.

По-перше, існує тенденція до скорочення загальної чисельності персоналу. Стосовно вищого керівництва сільськогосподарських підприємств, то на деяких підприємствах присутнє скорочення управлінського персоналу через реорганізацію органів керування. Варто також відзначити прагнення вищого керівництва до підвищення кваліфікації та отримання вищої освіти.

По-друге, щодо освіченості кадрів загалом, то переважна більшість персоналу підприємств АПК не має вищої освіти, до того ж досить невелика його частка має середню спеціальну освіту, кадри з середньою освітою складають основу трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Дану ситуацію можна пояснити відсутністю обов'язкових вимог щодо освітнього рівня у виробничого та технічного персоналу, що складає більшість кадрового складу. Проте, на нашу думку, вищезазначена категорія персоналу все ж таки має підвищити свою кваліфікацію для розширення трудових можливостей та примноження трудового потенціалу сільськогосподарського підприємства.

По-третє, дані щодо кадрового руху різняться на різних підприємствах АПК. Деякі з них прагнуть стабільності кадрового складу, інші – мають високі показники плинності кадрів. На нашу думку, надмірна плинність кадрів зумовлює зниження трудового потенціалу підприємства АПК. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Череп А. В. Дослідження сутності економічної категорії «трудовий потенціал» у менеджменті різних рівнів / А. В. Череп, Я. О. Зубрицька // Вісник ЗНУ : 36. наук. праць: Економічні науки. – 2010. – № 4 (8). – С. 90 – 95.
2. Зубрицька Я. О. Методичні підходи щодо оцінки трудового потенціалу підприємства / Я. О. Зубрицька // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2011. – Вип. 21.17. – С. 194 – 199.
3. Череп А. В. Основи формування трудового потенціалу в державі, регіоні, на підприємстві / А. В. Череп, Я. О. Зубрицька // Вісник ЗНУ: 36. наук. праць: Економічні науки. – 2011. – № 1 (9). – С. 243 – 254.
4. Офіційний сайт Державної установи «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smida.gov.ua/ua/>
5. Балабанова Л. В. Управління персоналом: підручник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 468 с.
6. Класифікатор професій ДК 003: 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dk003.com/m/>
7. Менеджмент персоналу : навч. посіб. / В. М. Данюк, В. М. Петюха, С. О. Цимбалюк та ін.; за заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. – К. : КНЕУ, 2004. – 398 с.
8. Череп А. В. Економічний аналіз : навч. посібн. / А. В. Череп. – К. : Кондор., 2005. – 160 с.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Запорізького національного університету **Череп А. В.**

УДК 334.02:504.03

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

КОСТЕНКО О. К.

УДК 334.02:504.03

Костенко О. К. Формування організаційно-функціонального механізму управління еколого-економічною діяльністю машинобудівних підприємств

У статті обґрунтовано методологічне положення про об'єктивний характер утворення прибутку за результатами екологічних заходів. Сформовано структуру організаційно-функціонального механізму управління еколого-економічною діяльністю машинобудівних підприємств шляхом визначення та характеристики елементів інституційного та операційного впливу на підвищення рівня екологічної безпеки виробництва, що дозволить створити умови для економічного зростання підприємств машинобудівної галузі.

Ключові слова: еколого-економічна діяльність, організаційно-функціональний механізм управління, екологічна безпека.

Формул: 1. **Бібл.:** 10.

Костенко Ольга Костянтинівна – асистент, кафедра обліку, аналізу і аудиту, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)

E-mail: mlhv@mail.ru

УДК 334.02:504.03

Костенко О. К. Формирование организационно-функционального механизма эколого-экономической деятельности машиностроительных предприятий
В статье обосновано методологическое положение об объективном характере образования прибыли в результате экологических мероприятий. Сформирована структура организационно-функционального механизма управления эколого-экономической деятельностью машиностроительных предприятий путем определения и характеристики элементов институционального и операционного влияния на повышение уровня экологической безопасности производства, что позволит создать условия для экономического роста предприятий машиностроительной отрасли.

Ключевые слова: эколого-экономическая деятельность, организационно-функциональный механизм управления, экологическая безопасность.

Формул: 1. **Библ.:** 10.

Костенко Ольга Константиновна – асистент, кафедра учета, анализа и аудита, Донецкий национальный университет (вул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: mlhv@mail.ru

UDC 334.02:504.03

Kostenko O. K. Formation of an Organisational and Functional Mechanism of Ecological and Economic Activity of Engineering Companies

The article substantiates methodological thesis about objective character of profit formation in the result of ecological measures. It formulates the structure of an organisational and functional mechanism of managing ecological and economic activity of engineering companies through definition and description of elements of institutional and operational influence upon increase of the level of ecological safety of production, which would allow creation of conditions for economic growth of engineering companies.

Key words: ecological and economic activity, organisational and functional mechanism of management, ecological safety.

Formulae: 1. **Bibl.:** 10.

Kostenko Olga K. – Assistant, Department of Accounting, Analysis and Audit, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: mlhv@mail.ru

По-перше, існує тенденція до скорочення загальної чисельності персоналу. Стосовно вищого керівництва сільськогосподарських підприємств, то на деяких підприємствах присутнє скорочення управлінського персоналу через реорганізацію органів керування. Варто також відзначити прагнення вищого керівництва до підвищення кваліфікації та отримання вищої освіти.

По-друге, щодо освіченості кадрів загалом, то переважна більшість персоналу підприємств АПК не має вищої освіти, до того ж досить невелика його частка має середню спеціальну освіту, кадри з середньою освітою складають основу трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств. Дану ситуацію можна пояснити відсутністю обов'язкових вимог щодо освітнього рівня у виробничого та технічного персоналу, що складає більшість кадрового складу. Проте, на нашу думку, вищезазначена категорія персоналу все ж таки має підвищити свою кваліфікацію для розширення трудових можливостей та примноження трудового потенціалу сільськогосподарського підприємства.

По-третє, дані щодо кадрового руху різняться на різних підприємствах АПК. Деякі з них прагнуть стабільності кадрового складу, інші – мають високі показники плинності кадрів. На нашу думку, надмірна плинність кадрів зумовлює зниження трудового потенціалу підприємства АПК. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Череп А. В. Дослідження сутності економічної категорії «трудовий потенціал» у менеджменті різних рівнів / А. В. Череп, Я. О. Зубрицька // Вісник ЗНУ : 36. наук. праць: Економічні науки. – 2010. – № 4 (8). – С. 90 – 95.
2. Зубрицька Я. О. Методичні підходи щодо оцінки трудового потенціалу підприємства / Я. О. Зубрицька // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2011. – Вип. 21.17. – С. 194 – 199.
3. Череп А. В. Основи формування трудового потенціалу в державі, регіоні, на підприємстві / А. В. Череп, Я. О. Зубрицька // Вісник ЗНУ: 36. наук. праць: Економічні науки. – 2011. – № 1 (9). – С. 243 – 254.
4. Офіційний сайт Державної установи «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smida.gov.ua/ua/>
5. Балабанова Л. В. Управління персоналом: підручник / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К. : Центр навчальної літератури, 2011. – 468 с.
6. Класифікатор професій ДК 003: 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dk003.com/m/>
7. Менеджмент персоналу : навч. посіб. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін.; за заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. – К. : КНЕУ, 2004. – 398 с.
8. Череп А. В. Економічний аналіз : навч. посібн. / А. В. Череп. – К. : Кондор., 2005. – 160 с.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів і кредиту Запорізького національного університету **Череп А. В.**

УДК 334.02:504.03

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

КОСТЕНКО О. К.

УДК 334.02:504.03

Костенко О. К. Формування організаційно-функціонального механізму управління еколого-економічною діяльністю машинобудівних підприємств

У статті обґрунтовано методологічне положення про об'єктивний характер утворення прибутку за результатами екологічних заходів. Сформовано структуру організаційно-функціонального механізму управління еколого-економічною діяльністю машинобудівних підприємств шляхом визначення та характеристики елементів інституційного та операційного впливу на підвищення рівня екологічної безпеки виробництва, що дозволить створити умови для економічного зростання підприємств машинобудівної галузі.

Ключові слова: еколого-економічна діяльність, організаційно-функціональний механізм управління, екологічна безпека.

Формул: 1. **Бібл.:** 10.

Костенко Ольга Костянтинівна – асистент, кафедра обліку, аналізу і аудиту, Донецький національний університет (вул. Університетська, 24, Донецьк, 83001, Україна)
E-mail: mlhv@mail.ru

УДК 334.02:504.03

Костенко О. К. Формирование организационно-функционального механизма эколого-экономической деятельности машиностроительных предприятий
В статье обосновано методологическое положение об объективном характере образования прибыли в результате экологических мероприятий. Сформирована структура организационно-функционального механизма управления эколого-экономической деятельностью машиностроительных предприятий путем определения и характеристики элементов институционального и операционного влияния на повышение уровня экологической безопасности производства, что позволит создать условия для экономического роста предприятий машиностроительной отрасли.

Ключевые слова: эколого-экономическая деятельность, организационно-функциональный механизм управления, экологическая безопасность.

Формул: 1. **Библ.:** 10.

Костенко Ольга Константиновна – асистент, кафедра учета, анализа и аудита, Донецкий национальный университет (вул. Университетская, 24, Донецк, 83001, Украина)

E-mail: mlhv@mail.ru

UDC 334.02:504.03

Kostenko O. K. Formation of an Organisational and Functional Mechanism of Ecological and Economic Activity of Engineering Companies

The article substantiates methodological thesis about objective character of profit formation in the result of ecological measures. It formulates the structure of an organisational and functional mechanism of managing ecological and economic activity of engineering companies through definition and description of elements of institutional and operational influence upon increase of the level of ecological safety of production, which would allow creation of conditions for economic growth of engineering companies.

Key words: ecological and economic activity, organisational and functional mechanism of management, ecological safety.

Formulae: 1. **Bibl.:** 10.

Kostenko Olga K. – Assistant, Department of Accounting, Analysis and Audit, Donetsk National University (vul. Universytetska, 24, Donetsk, 83001, Ukraine)

E-mail: mlhv@mail.ru

Специфікою діяльності машинобудівних підприємств, що характеризується екологічно небезпечним виробництвом, є можливість отримання додаткових операційних доходів від реалізації природоохоронних заходів. Мова йде про використання відходів виробництва як джерел сировини для основного виробництва та іншої операційної діяльності, впровадження технологій очищення для подальшого продажу води технічного призначення споживачам тощо. Здійснення вказаних заходів можливо за умови визначення механізму управління еколого-економічною діяльністю машинобудівних підприємств за допомогою діагностично-інноваційних підходів щодо забезпечення її результативності.

Існуючі підходи щодо управління природоохоронної діяльності підприємств розглядають її як вид соціально-корисної діяльності, яка активізується за ініціативою держави і має у більшості випадків нерегулярний характер, оскільки є не пов'язаною із пріоритетами процесу виробництва.

Проблемам організації еколого-економічної діяльності в умовах машинобудівних підприємств присвячено наукові праці Г. Астапової, А. Берсуцького, Я. Берсуцького, З. Богатиренко, О. Бутенка, В. Войцеховської, В. Гончарова, Ю. Драчука, А. Зінченко, Н. Касянової, Н. Коніщевої, О. Корневої, В. Костенка, Р. Лепи, О. Половяна, Ю. Сосюрка, П. Шилепницького, Г. Черниченка, М. Чумаченка та інших дослідників.

Разом із цим, в економічній теорії взагалі не розглядається еколого-економічна діяльність підприємств як прибуткова виробнича діяльність, не доведений її вплив на загальну результативність діяльності машинобудівного підприємства, не визначено її роль у забезпеченні екологічної безпеки машинобудівного виробництва.

Метою даної статті є формування організаційно-функціонального механізму управління еколого-економічною діяльністю машинобудівних підприємств на основі встановлення взаємозв'язку між прибутком та екологічною безпекою виробництва.

Еколого-економічна діяльність (ЕЕД) підприємства – це прибуткова природоохоронна діяльність, що є різновидом фінансово-господарської діяльності і здійснюється з метою підвищення екологічної безпеки виробництва. Особливістю організації ЕЕД у машинобудівному секторі виступають два напрями здійснення екологічних заходів – ресурсозбереження у формі використання відходів виробництва та розробка очисних технологій, видів екологічнобезпечної продукції. Визначені напрями зумовлюють об'єктивну зацікавленість машинобудівних підприємств як комерційних структур в організації еколого-економічної діяльності, оскільки внаслідок визначених ресурсозберігаючого та операційного її напрямів формується резерв економії матеріальних витрат та утворюються приріст прибутку.

Особливості розвитку машинобудівного сектора в Україні пов'язані з низькою конкурентоспроможністю продукції у порівнянні із закордонними аналогами, повільною інноваційною активністю, значним ступенем зносу основних фондів і малими темпами оновлення технопарку, високим рівнем витрат на організацію виробництва та низьким рівнем прибутковості фінансово-

господарської діяльності. Принцип об'єктивної зацікавленості машинобудівних підприємств в організації ЕЕД не реалізується внаслідок негативного впливу суб'єктивних факторів, до яких віднесено, по-перше, упереджене ставлення до результативності екологічних заходів, по-друге, відсутність методичного забезпечення управління ЕЕД. Як наслідок, результати ЕЕД машинобудівних підприємств є негативними, оскільки характеризуються тільки величинами екологічних платежів та екологічних витрат.

Процес управління ЕЕД в умовах машинобудівних підприємств – це взаємоінтегрована послідовність дій із забезпечення екологічної безпеки виробництва, котрі здійснюються за умови наявності організаційного, інформаційного та інституціонального підґрунтя. Елементами процесу управління ЕЕД виступають екологічний облік і еколого-економічний аналіз, засоби розробки комплексів екологічних заходів, методи планування екологічних показників, котрі відбивають прибутковість екологічних заходів і посилення екологічної безпеки виробництва.

Методико-інструментарне забезпечення аналізу результатів еколого-економічної діяльності не враховує визначені напрями реалізації екологічних заходів, ґрунтується на принципах системності та комплексності, і містить методи порівняльного та структурно-динамічного аналізу. Інструментами такого аналізу виступають показники статистичного приросту, структурної частки, структурної та загальної динаміки. За результатами здійснення еколого-економічного аналізу за даними вітчизняних машинобудівних підприємств за вказаними напрямками встановлено негативну тенденцію зниження показників результативності ЕЕД, незадовільний рівень екологічної безпеки, абсолютну неефективність процесу управління ЕЕД, оскільки не визначені функціональні особливості його складових, організаційне підґрунтя та інформаційні бази щодо розробки та впровадження природоохоронних заходів в умовах машинобудівних підприємств.

На основі розробленої структурної моделі взаємозв'язку складових процесу управління ЕЕД машинобудівного підприємства охарактеризовано закономірності формування організаційно-функціонального механізму ЕЕД, до яких віднесено: прибутковий характер і багатофункціональність ЕЕД, можливість відокремлення аналізу та планування результатів ЕЕД від загальної аналітико-розрахункової процедури, наявність взаємозв'язку ЕЕД із комплексом господарських операцій та технологією виробництва, встановлення залежності ефективності функціонування машинобудівних підприємств від рівня їх екологічної безпеки.

Організаційно-функціональний механізм управління ЕЕД машинобудівних підприємств – це інтегрована сукупність методико-інструментарних та організаційно-інституційних елементів, котрі взаємозв'язані виконанням прибуткоутворюючої, ресурсозберігаючої, раціоналізуючої та стимулюючої функцій управління ЕЕД для забезпечення екологічної безпеки виробництва поряд із ефективним функціонуванням і розвитком.

Організаційно-інституційна складова механізму містить організаційно-управлінське забезпечення, котрим є сукупність інституціональних установ та організаційних утворень, інформаційне забезпечення, тобто екологічний облік, організаційно-технічне, яким виступає регламентація ЕЕД. Ця складова забезпечує вплив керуючої системи на результативність ЕЕД за допомогою методів еколого-економічного аналізу, планування та контролю. Реалізація комплексу методів управління ЕЕД здійснюється через важелі та інструменти впливу, котрими виступають аналітичні, розрахункові, контрольні процедури і показники, на основі узгодженості із нормативно-правовим забезпеченням. Сукупність методів, інструментів і важелів є методико-інструментарною складовою, яка забезпечує дію інших елементів механізму. Результати виконання механізмом його функцій – індикатори вказують на досягнення цілей створення даного механізму.

Ефективність організаційно-функціонального механізму управління ЕЕД вимірюється за такими критеріями: екологічна безпека діяльності машинобудівного підприємства; підвищення результативності ЕЕД – утворення екологічного прибутку; попередження та відвернення еколого-економічного збитку; економічний ефект від зниження сум екологічного податку; результативність дії системи управління ЕЕД. Досягнення відповідності механізму зазначеним критеріям є можливим за умови розробки методичного забезпечення планування напрямів і діагностики результатів ЕЕД машинобудівних підприємств і вдосконалення інноваційних підходів щодо управління стимулюванням та контролюванням ЕЕД.

Процес розробки виробничої програми з урахуванням ЕЕД запропоновано здійснювати за такими напрямками: визначення додаткового обсягу виробництва основної продукції у разі раціонального використання ресурсів, за рахунок ресурсозбереження та внаслідок використання відходів. В основу розрахунків покладено визначення техніко-економічним методом величини екологічного прибутку, суми екологічних доходів і витрат, визначення суми виручки від реалізації машинобудівного підприємства.

Техніко-економічний метод визначення цільового прибутку доповнений обґрунтуванням частки екологічного фонду підприємства (ЕФП) у складі його чистого прибутку на основі врахування розміру коштів на реалізацію конкретного екологічного заходу або проекту. Таким чином, частина капіталізованого чистого прибутку, а саме: коштів фонду розвитку виробництва (ФРВ), якщо мова йде про придбання основних та оборотних фондів природоохоронного призначення, концентрується у складі ЕФП. Крім того, частина прибутку на споживання – коштів фонду матеріального заохочення (ФМЗ) у разі передбачених виплат працівникам за результатами їх ЕЕД, теж спрямовується у ЕФП. Утворений порядок розподілу чистого прибутку машинобудівного підприємства, що передбачає утворення ЕФП, робить процес цільового використання власних коштів більш прозорим і виключає застосування коштів, що спрямовуються на реалізацію екологічних заходів, не за призначенням. Отже, цільове віддзеркалення екологічних коштів у скла-

ді чистого прибутку спрощує процедуру внутрішнього контролю за їх використанням у визначених напрямках.

Частка екологічного прибутку – тобто ЕФП у загальній величині чистого прибутку визначається на основі інноваційної моделі ЕЕД підприємства (формула 1), що заснована на використанні цільового походу і теорії графів:

$$P_0 = f(P_1(P_{11}(P_{111}, P_{112}, \dots, P_{11n}) \times P_{12}(P_{121}, P_{122}, \dots, P_{12n})), \quad (1)$$

де f – функція розрахунку показника дерева графа;
 ψ, ϕ – функція розрахунку і перерахунку i -го аргументу відповідно;

P_0 – аргумент, що характеризує головну мету – утворення частки екологічного прибутку у вигляді ЕФП машинобудівного підприємства;

$P_i(1)$ – аргумент, що характеризує утворення частини чистого прибутку на споживання у вигляді коштів на матеріальне заохочення працівників, що займаються ЕЕД;

$P_j(11, 12)$ – аргумент, що характеризує утворення частини капіталізованого чистого прибутку у вигляді коштів на придбання основних (11) та оборотних (12) фондів природоохоронного призначення;

$P_y(111 - 11n, 121 - 12n)$ – аргумент, що характеризує рівень модернізації машинобудівного підприємства (111 - 11n) і ступінь раціонального та комплексного використання матеріальних ресурсів (121 - 12n).

Зазначена інноваційна модель дозволяє визначити, що в основу розрахунку відсоткової частки екологічного прибутку покладено показники індексу інноваційної активності працівників ($P_i(1)$), фондів дачі та оборотності запасів (відповідно, $P_y(111 - 11n, 121 - 12n)$).

Для досягнення і підвищення прибутковості ЕЕД діяльності машинобудівних підприємств необхідно прикласти зусилля для збільшення виручки від реалізації продукції та результатів від іншої реалізації, зростання котрих забезпечується активізацією заходів з матеріального стимулювання ЕЕД працівників.

Діагностику результативності ЕЕД підприємства з позицій забезпечення стимулювання трудової активності працівників запропоновано здійснювати шляхом врахування індивідуальних сум екологічних премій, що визначені на основі використання екологічних коефіцієнтів праці. Визначений діагностичний підхід щодо обґрунтування величин екологічних премій працівникам підприємств машинобудівного сектора на основі встановлення індивідуальних екологічних коефіцієнтів ґрунтується на встановленій залежності суми екологічних виплат, що здійснюються на користь працівників від результативності їх діяльності з підвищення екологічної безпеки.

Використання вказаного методичного підходу передбачає вдосконалення процедури внутрішнього еколого-економічного контролю машинобудівного підприємства шляхом визначення його різновиду – попереджувального тактичного контролю екологічних виплат, ключовим завданням котрого є встановлення можливості фактів змінності результатів ЕЕД, визначення причин і своєчасне здійснення тактичних заходів, а саме: внесення змін у виробничу програму.

Ефективність організаційно-функціонального механізму управління еколого-економічною діяльністю підприємств машинобудування розглядається як результат від реалізації організаційних й економічних заходів, що зіставляється з витратами на їх здійснення. Оцінку ефективності зазначеного механізму можна здійснити за допомогою двох методів – метода порівняльної ефективності і методу розрахунку економічної ефективності ЕЕД. Економічна ефективність вимірюється шляхом розрахунку приросту прибутку (або іншого операційного доходу) машинобудівного підприємства в результаті здійснення ЕЕД. Організаційна ефективність виявляється шляхом встановлення фактичної наявності організаційної структури управління еколого-економічною діяльністю, котра здатна забезпечити високі результати діяльності.

ВИСНОВКИ

Результати виконаного дослідження у своїй сукупності вирішують важливе науково-прикладне завдання – розвиток і поглиблення теоретико-методологічних основ формування внутрішнього корпоративного середовища ефективної еколого-економічної діяльності в умовах машинобудівних підприємств. До результатів дослідження, що мають найбільше практичне значення, належать рекомендації щодо розрахунку розмірів екологічного прибутку на основі визначення та врахування операційних доходів від реалізації екологічних заходів, аналізу еколого-економічної діяльності підприємств, а також методи аналізу та прогнозування рівня екологічної безпеки машинобудівного підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гребьонкін С. С.** Шляхи удосконалення еколого-економічної діяльності підприємств / С. С. Гребьонкін, В. К. Костенко, В. М. Павлиш, С. Є. Топчій, Г. В. Астапова. – Донецьк : ВІК, 2009. – 223 с.
2. **Астапова Г. В.** Функціонально-цільовий механізм корпоративного управління: підходи щодо формування та забезпечення ефективності дії / Г. В. Астапова. // Вісник Донецького університету економіки та права. Серія: Економіка та управління. – 2010. – № 1. – С. 57 – 62.
3. **Берсуцкий Я. Г.** Информационная система управления предприятием / Я. Г. Берсуцкий. – К.: Наук. думка, 1986. – 166 с.
4. **Бланк И. А.** Стратегия и тактика управления финансами / И. А. Бланк. – К.: ИТЕМ; АДЕФ-Украина, 1996. – 534 с.
5. **Бланк И. А.** Финансовый менеджмент: Учебный курс / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр; Эльга, 2001. – 528 с.
6. **Верба В. А.** Практичний аналіз: Підручник / В. А. Верба, О. А. Загородніх. – К.: КНЕУ, 2000. – 322 с.
7. **Лепя Н. Н.** Моделирование процессов управления развитием предприятий: монография / Н. Н. Лепя, Р. Н. Лепя, А. И. Пушкар и др. / НАН Украины, Ин-т экономики пром-ти. – Донецк : Юго-Восток, 2005. – 348 с.
8. **Пушкар А.** Стратегическое управление развитием предприятия / А. Пушкар, А. Тридід // Бизнес Информ. – 1999. – № 11-12. – С. 124 – 129.
9. **Тридід О. М.** Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства / О. М. Тридід. – Харків : ХДЕУ, 2002. – 363 с.
10. **Фінанси підприємств: підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін.** – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 460 с.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку, аналізу і аудиту Донецького національного університету **Іонін Є. Є.**

УДК 330.46

АДАПТИВНА МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ РИЗИКАМ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

КЛИМЧУК М. М.

УДК 330.46

Климчук М. М. Адаптивна модель протидії ризикам бізнес-процесів підприємств альтернативної енергетики

У статті розроблено та апробовано адаптивну модель протидії ризикам бізнес-процесів на підприємствах альтернативної енергетики, також сформовано матрицю розподілу зон дії різних ризиків за різними формами сценаріїв розвитку ризикових ситуацій на підприємстві. На підставі аналізу результатів моделювання та враховуючи особливості формування та управління бізнес-процесами на підприємствах альтернативної енергетики, сформовано специфічні рекомендації щодо ризик-менеджменту. Матрицю розподілу зон дії різних форм сценаріїв побудовано для зрозумілої інтерпретації сценаріїв розвитку на підставі сценарного дослідження та характеристик лінгвістичних змінних «ступінь ризику» і «стан бізнес-процесу».

Ключові слова: ризик-менеджмент, бізнес-процес, підприємство альтернативної енергетики.

Табл.: 3. **Бібл.:** 9.

Климчук Марина Миколаївна – аспірантка, кафедра теоретичної та прикладної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: klimarinchuk@gmail.com

УДК 330.46

Климчук М. М. Адаптивная модель противодействия рискам бизнес-процессов предприятий альтернативной энергетики

В статье разработана и апробирована адаптивная модель противодействия рискам бизнес-процессов на предприятиях альтернативной энергетики, также сформирована матрица распределения зон действия различных рисков по разным формам сценариев развития рискованных ситуаций на предприятии. На основании анализа результатов моделирования и учитывая особенности формирования и управления бизнес-процессами на предприятиях альтернативной энергетики, сформированы специфические рекомендации по риск-менеджменту. Матрица распределения зон действия различных форм сценариев построена для понятной интерпретации сценариев развития на основе сценарного исследования и характеристик лингвистических переменных «степень риска» и «состояние бизнес-процесса».

Ключевые слова: риск-менеджмент, бизнес-процесс, предприятие альтернативной энергетики.

Табл.: 3. **Библ.:** 9.

Климчук Марина Николаевна – аспирантка, кафедра теоретической и прикладной экономики, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: klimarinchuk@gmail.com

UDC 330.46

Klimchuk M. M. Adaptive Model of Resistance to Risks of Business Processes of Enterprises of Alternative Energy Forms

The article develops and approves an adaptive model of resistance to risks of business processes at enterprises of alternative energy forms and formulates a matrix of distribution of coverage of various risks by various types of scenarios of development of risk situations in a company. Specific recommendations on risk management have been formed on the basis of analysis of modelling results and with consideration of specific features of formation and management of business processes at enterprises of alternative energy forms. The matrix of distribution of coverage of various scenarios is built for clear interpretation of development scenarios on the basis of scenario research and characteristics of linguistic variables «risk level» and «state of business process».

Key words: risk management, business process, enterprise of alternative energy forms.

Tabl.: 3. **Bibl.:** 9.

Klimchuk Marina M. – Postgraduate Student, Department of the Theoretical and Applied Economics, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: klimarinchuk@gmail.com

Ефективність організаційно-функціонального механізму управління еколого-економічною діяльністю підприємств машинобудування розглядається як результат від реалізації організаційних й економічних заходів, що зіставляється з витратами на їх здійснення. Оцінку ефективності зазначеного механізму можна здійснити за допомогою двох методів – метода порівняльної ефективності і методу розрахунку економічної ефективності ЕЕД. Економічна ефективність вимірюється шляхом розрахунку приросту прибутку (або іншого операційного доходу) машинобудівного підприємства в результаті здійснення ЕЕД. Організаційна ефективність виявляється шляхом встановлення фактичної наявності організаційної структури управління еколого-економічною діяльністю, котра здатна забезпечити високі результати діяльності.

ВИСНОВКИ

Результати виконаного дослідження у своїй сукупності вирішують важливе науково-прикладне завдання – розвиток і поглиблення теоретико-методологічних основ формування внутрішнього корпоративного середовища ефективної еколого-економічної діяльності в умовах машинобудівних підприємств. До результатів дослідження, що мають найбільше практичне значення, належать рекомендації щодо розрахунку розмірів екологічного прибутку на основі визначення та врахування операційних доходів від реалізації екологічних заходів, аналізу еколого-економічної діяльності підприємств, а також методи аналізу та прогнозування рівня екологічної безпеки машинобудівного підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гребьонкін С. С.** Шляхи удосконалення еколого-економічної діяльності підприємств / С. С. Гребьонкін, В. К. Костенко, В. М. Павлиш, С. Є. Топчій, Г. В. Астапова. – Донецьк : ВІК, 2009. – 223 с.
2. **Астапова Г. В.** Функціонально-цільовий механізм корпоративного управління: підходи щодо формування та забезпечення ефективності дії / Г. В. Астапова. // Вісник Донецького університету економіки та права. Серія: Економіка та управління. – 2010. – № 1. – С. 57 – 62.
3. **Берсуцкий Я. Г.** Информационная система управления предприятием / Я. Г. Берсуцкий. – К. : Наук. думка, 1986. – 166 с.
4. **Бланк И. А.** Стратегия и тактика управления финансами / И. А. Бланк. – К. : ИТЕМ; АДЕФ-Украина, 1996. – 534 с.
5. **Бланк И. А.** Финансовый менеджмент: Учебный курс / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр; Эльга, 2001. – 528 с.
6. **Верба В. А.** Практичний аналіз : Підручник / В. А. Верба, О. А. Загородніх. – К. : КНЕУ, 2000. – 322 с.
7. **Лепя Н. Н.** Моделирование процессов управления развитием предприятий : монография / Н. Н. Лепя, Р. Н. Лепя, А. И. Пушкар и др. / НАН Украины, Ин-т экономики пром-ти. – Донецк : Юго-Восток, 2005. – 348 с.
8. **Пушкар А.** Стратегическое управление развитием предприятия / А. Пушкар, А. Тридид // Бизнес Информ. – 1999. – № 11-12. – С. 124 – 129.
9. **Тридід О. М.** Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства / О. М. Тридід. – Харків : ХДЕУ, 2002. – 363 с.
10. **Фінанси підприємств : підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін.** – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : КНЕУ, 2000. – 460 с.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри обліку, аналізу і аудиту Донецького національного університету **Іонін Є. Є.**

УДК 330.46

АДАПТИВНА МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ РИЗИКАМ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

КЛИМЧУК М. М.

УДК 330.46

Климчук М. М. Адаптивна модель протидії ризикам бізнес-процесів підприємств альтернативної енергетики

У статті розроблено та апробовано адаптивну модель протидії ризикам бізнес-процесів на підприємствах альтернативної енергетики, також сформовано матрицю розподілу зон дії різних ризиків за різними формами сценаріїв розвитку ризикових ситуацій на підприємстві. На підставі аналізу результатів моделювання та враховуючи особливості формування та управління бізнес-процесами на підприємствах альтернативної енергетики, сформовано специфічні рекомендації щодо ризик-менеджменту. Матрицю розподілу зон дії різних форм сценаріїв побудовано для зрозумілої інтерпретації сценаріїв розвитку на підставі сценарного дослідження та характеристик лінгвістичних змінних «ступінь ризику» і «стан бізнес-процесу».

Ключові слова: ризик-менеджмент, бізнес-процес, підприємство альтернативної енергетики.

Табл.: 3. **Бібл.:** 9.

Климчук Марина Миколаївна – аспірантка, кафедра теоретичної та прикладної економіки, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (пр. Перемоги, 37, Київ, 03056, Україна)

E-mail: klimarinchuk@gmail.com

УДК 330.46

Климчук М. М. Адаптивная модель противодействия рискам бизнес-процессов предприятий альтернативной энергетики

В статье разработана и апробирована адаптивная модель противодействия рискам бизнес-процессов на предприятиях альтернативной энергетики, также сформирована матрица распределения зон действия различных рисков по разным формам сценариев развития рискованных ситуаций на предприятии. На основании анализа результатов моделирования и учитывая особенности формирования и управления бизнес-процессами на предприятиях альтернативной энергетики, сформированы специфические рекомендации по риск-менеджменту. Матрица распределения зон действия различных форм сценариев построена для понятной интерпретации сценариев развития на основе сценарного исследования и характеристик лингвистических переменных «степень риска» и «состояние бизнес-процесса».

Ключевые слова: риск-менеджмент, бизнес-процесс, предприятие альтернативной энергетики.

Табл.: 3. **Библ.:** 9.

Климчук Марина Николаевна – аспирантка, кафедра теоретической и прикладной экономики, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (пр. Победы, 37, Киев, 03056, Украина)

E-mail: klimarinchuk@gmail.com

UDC 330.46

Klimchuk M. M. Adaptive Model of Resistance to Risks of Business Processes of Enterprises of Alternative Energy Forms

The article develops and approves an adaptive model of resistance to risks of business processes at enterprises of alternative energy forms and formulates a matrix of distribution of coverage of various risks by various types of scenarios of development of risk situations in a company. Specific recommendations on risk management have been formed on the basis of analysis of modelling results and with consideration of specific features of formation and management of business processes at enterprises of alternative energy forms. The matrix of distribution of coverage of various scenarios is built for clear interpretation of development scenarios on the basis of scenario research and characteristics of linguistic variables «risk level» and «state of business process».

Key words: risk management, business process, enterprise of alternative energy forms.

Tabl.: 3. **Bibl.:** 9.

Klimchuk Marina M. – Postgraduate Student, Department of the Theoretical and Applied Economics, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (pr. Peremogy, 37, Kyiv, 03056, Ukraine)

E-mail: klimarinchuk@gmail.com

В умовах ринкової економіки проблема ефективно-го ризик-менеджменту бізнес-процесів є актуальною для будь-якої виробничо-економічної системи, але для підприємств альтернативної енергетики ця проблема ускладнюється, оскільки вплив чинників зовнішнього та внутрішнього середовища на їх діяльність у сучасних умовах стає ще більш ризикованим і непередбачуваним. Різні комбінації впливів навколишнього середовища за відсутності внутрішнього потенціалу для застосування різних методів управління ризиками спричиняють необхідність у пошуку нових джерел для підтримки бізнес-процесів в ризикових ситуаціях.

Проблематику управління ризиками досліджують у своїх працях такі вітчизняні науковці: В. Вяткин, В. Вітлінський, Г. І. Великованенко, Н. Внукова, Л. Донець, В. Смоляк та ін. [1 – 4]. Спираючись на праці цих авторів, ризик-менеджмент узагальнено можна визначити як сукупність методів, прийомів, управлінських дій у діяльності підприємства, спрямованих на виявлення ризику кожного бізнес-процесу й зниження його рівня.

Більшість авторів основою управління ризиком вважають зниження його рівня, а не розробку моделі протидії ризикам для кожного конкретного виду бізнес-процесу, адже виробничо-економічна система – це симбіоз певних бізнес-процесів. Завданням роботи є дослідження особливостей ризик-менеджменту бізнес-процесів підприємств альтернативної енергетики.

В умовах перманентного впровадження процесного підходу на підприємствах альтернативної енергетики є актуальним вивчення досвіду застосування ефективних інструментів ризик-менеджменту бізнес-процесів, що створює перешкоди для отримання додаткових вигод, спричиняє збитки та втрати у діяльності, породжує ризик невикористаних можливостей.

Виокремлення нових методів оптимізації ризик-менеджменту бізнес-процесів або реінтелектуалізація старих для захисту виробників альтернативної енергетики, зокрема тих, що виготовляють біопаливо (паливні брикети та гранули), є і буде актуальною.

Найбільш поширеним інструментом управління ризиками в діяльності підприємств є страхування. **Страхування ризиків** – зниження ризику, що не зменшує розмір можливих збитків чи можливості їх настання. Розмір ризику лишається незмінним, але відшкодування збитків, які можуть мати місце при настанні несприятливої ситуації, перекладається на «покупця» ризику – страхову компанію.

Хеджування – це система економічних відносин учасників фінансового ринку, які пов'язані зі зниженням кредитних і цінних ризиків і досягаються за рахунок одночасного та протилежного спрямування торгових угод на строковому ринку і ринку реального товару. Інструментом хеджування є інструменти строкового ринку (деривативи) – форвардні контракти, опціони та ф'ючерсні контракти, тобто стандартні документи, що засвідчують право придбати або продати базовий актив на визначених ним умовах у майбутньому.

Запобігання ризику – метод у системі внутрішніх механізмів нейтралізації запобігання ризику, що поля-

гає у розробці заходів внутрішнього характеру, які повністю виключають конкретний вид ризику.

Диверсифікація – це нейтралізація негативних фінансових наслідків несистематичних (специфічних) видів ризиків. Принцип дії механізму диверсифікації заснований на поділі ризиків. Диверсифікація не рятує від можливості втрат, вона зменшує ймовірність втратити все відразу.

Лімітація концентрації ризику – лімітування концентрації фінансових ризиків – є одним із найпоширеніших внутрішніх механізмів ризик-менеджменту, що реалізують фінансову ідеологію підприємства в частині прийняття цих ризиків і не потребують високих витрат. Реалізується шляхом встановлення на підприємстві відповідних внутрішніх фінансових нормативів (граничний розмір позикових засобів, які використовуються у господарській діяльності; мінімальний розмір активів у високоліквідній формі; максимальний розмір вкладення засобів у цінні папери одного емітента; максимальний період відвернення засобів у дебіторську заборгованість тощо) у процесі розробки політики здійснення різних аспектів фінансової діяльності [4].

Питання ефективності, результативності й зменшення ризиків бізнес-процесів є пріоритетними для підприємств альтернативної енергетики, бо надзвичайно важливим є вирішення проблеми докорінної зміни системи розробки, формування, розподілом і використанням фінансових ресурсів підприємства. Великого значення набуває зниження витрат, пов'язаних з непрофільною діяльністю. Це зумовлене тим, що непрофільні активи не лише поглинають фінансові ресурси, але й відволікають людські. Очевидною стає необхідність впровадження технології «профілізації» бізнесу, одним із засобів реалізації якої є аутсорсинг (аутсорсинг).

Аутсорсинг бізнес-процесів – це передача підрядникові деяких бізнес-функцій або частин бізнес-процесу підприємства, які не є для компанії головними, з метою оптимізації витрат та зменшення ризику.

Як один з оптимізаційних методів ризик-менеджменту бізнес-процесів ми пропонуємо застосовувати аутсорсинг. Наприклад, для підприємств альтернативної енергетики аутсорсинг може полягати в передачі такого бізнес-процесу, як реалізація та доставка продукції, адже 95% виготовленої продукції реалізується на зовнішніх ринках, а реалізація й доставка товару перевезення є дуже ризикованим і витратним для непрофільного підприємства [7].

Ризик – неодмінна складова управління бізнес-процесами виробничо-економічної системи, тому необхідно навчитися передбачати й мінімізувати їхні негативні наслідки. А саме, негайною потребою стає розробка комплексу активних сценаріїв розвитку підприємства, за якими можливо здійснювати передбачення та управління ризиками. Перевагою використання такого підходу є високий ступінь різноманіття вибору прийнятих управлінських рішень, що не залежать від інших суб'єктів господарської діяльності. На відміну від існуючих методів керування фінансовими ризиками пропонується модель враховує, у якому стані перебуває підприємство через призму його бізнес-процесів, клас ризиків.

За класифікаційною ознакою «ступінь припустимості» [3] сформовані класи ризиків (припустимий, критичний, катастрофічний), а класи станів бізнес-процесів залежно від важливості та проблемності (неблагополучне, задовільне, стабільне) виділені за допомогою методики оцінки важливості бізнес-процесів [6]. Запропоновано множину активних сценаріїв розвитку подій, тобто сценаріїв з введенням керуючих елементів. Керуючі впливи, вони ж є специфічними рекомендаціями, сформовані на підставі експериментів з розробленою імітаційною моделлю впливу ризиків на діяльність підприємства [2] і виділених показників – індикаторів поліпшення пасивних сценаріїв. Для більш наочної та зрозумілої інтерпретації сценаріїв розвитку побудована матриця розподілення зон дії різних форм сценаріїв (табл. 1), на підставі сценарного дослідження [1] та характеристик лінгвістичних змінних «ступінь ризику» [8] і «стан бізнес-процесу» [6].

Матриця розподілення зон дії різних форм сценаріїв

	Стан бізнес-процесів			
		Неблагополучний	Задовільний	Стабільний
Ступінь ризику				
Припустимий				
Критичний		Планові сценарії розвитку подій		
Катастрофічний				

За результатами моделювання отримані загальні та специфічні рекомендації для підприємств альтернативної енергетики, на основі аналізу теоретичних підходів та зіставлення з отриманими раніше результатами, зведено в табл. 2. Варто зазначити, що в табл. 2 наведено можливі рекомендації з усунення ризиків бізнес-процесів, бо остаточний набір залежить від специфіки діяльності підприємства, стратегії розвитку, місії та ін.

На підставі аналізу результатів моделювання та враховуючі особливості формування та управління бізнес-процесами на підприємствах альтернативної енергетики, сформовані такі специфічні рекомендації щодо ризик-менеджменту (табл. 3).

Усе вищерозглянуте дозволяє зробити висновок, що основні принципи ризик-менеджменту бізнес-процесів ґрунтуються на своєчасному передбаченні, завчасному виявленні невизначеності та попередженні її наслідків. Підприємство альтернативної енергетики необхідно розглядати як малоздатну для саморегуляції і адаптації систему, що функціонує в умовах ентропії економічного середовища. З метою підвищення результативності управління бізнес-процесами на підприємстві та мінімізації негативних наслідків ризиків розроблено адаптивну модель протидії ризикам бізнес-процесів на основі реальних можливостей підприємства для прийняття необхідних управлінських рішень. У зв'язку з вищесказаним хотілося б згадати слова Дж. М. Кейнса: «Теорія економіки не пропонує усталених рішень, готових до використання. Це скоріше метод, а не доктрина, апарат мислення, який дозволяє його власнику приймати правильні рішення» [9].

Таблиця 1

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження була розроблена та апробована адаптивна модель протидії ризик-менеджменту бізнес-процесів на підприємствах альтернативної енергетики, також сформована матриця розподілення зон дії різних ризиків за різними формами сценаріїв розвитку ризикових ситуацій на підприємстві.

На підставі аналізу результатів моделювання та враховуючі особливості формування та управління бізнес-процесами на підприємствах альтернативної енер-

Таблиця 2

Заходи щодо оптимізації ризиків бізнес-процесів

Ступінь ризику	Вид бізнес-процесу	Класи станів бізнес-процесів		
		Неблагополучний	Задовільний	Стабільний
1	2	3	4	5
Припустимий	Основні бізнес-процеси	Запобігання ризику, диверсифікація		
	Управлінські бізнес-процеси	Диверсифікація, запобігання ризику		Запобігання ризику
	Бізнес-процеси розвитку			Запобігання ризику
	Забезпечуючі бізнес-процеси	Аутсорсинг		Специфічні, страхування
Критичний	Основні бізнес-процеси	Запобігання ризику, диверсифікація, хеджування		
	Управлінські бізнес-процеси	Лімітація концентрації ризику, диверсифікація, запобігання ризику		
	Бізнес-процеси розвитку	Запобігання ризику, лімітація концентрації ризику		Специфічні, запобігання ризику
	Забезпечуючі бізнес-процеси	Аутсорсинг	Специфічні	Диверсифікація, страхування ризику

1	2	3	4	5
		Лімітація концентрації ризику, диверсифікація, запобігання ризику		
Катастрофічний	Основні бізнес-процеси	Лімітація концентрації ризику		
	Управлінські бізнес-процеси	Лімітація концентрації ризику		Диверсифікація
	Бізнес-процеси розвитку			Запобігання ризику
	Забезпечуючі бізнес-процеси		Аутсорсинг	Диверсифікація
		Лімітація концентрації ризику, страхування, хеджування		

Розроблено автором.

Таблиця 3

Специфічні рекомендації ризик-менеджменту бізнес-процесів підприємств альтернативної енергетики

Вид бізнес-процесу	Ризик бізнес-процесу	Рекомендації
Основні	Забезпечення сировиною – відсутність постійних договорів з постачальниками, що призводить до високих витрат часу на їх пошук та простої обладнання, перебої у виробництві продукції, різке подорожчання сировини	Визначення оптимальної партії замовлень; договорів з постачальниками; закупівля сировини високої якості. Встановлення спеціального обладнання для переробки відходів у сировину для виробництва брикет та гранул
	Реалізація продукції – неефективна система дистриб'юції; відсутність інформації про клієнтів, слаборозвинутий внутрішній ринок, ризик неможливості виходу на зовнішній ринок	Розвиток системи дистриб'юції в Україні та країнах СНД; Створення та вхід до інтеграційного кластерного об'єднання, що дозволить розширити ринок збуту
Допоміжні	Сертифікація продукції — повернення виготовленої продукції покупцем, не відповідність виробленої продукції стандартам якості DIN 51731, ONorm M 7135, DINplus, SN 166000 SS 187120	Впровадження оцінки якості бізнес-процесів на кожному етапі технологічного циклу виробництва виробів
	Забезпечення персоналом – збої у виробництві, порушення технології, великий відсоток браку через некваліфікований персонал	Співпраця з технічними ВНЗ з метою залучення кращих випусників для роботи з енергоефективними технологіями
Бізнес-процеси управління	Отримання доходу від реалізації продукції – ризик отримати збитки	Орієнтація на збільшення обсягів своєї частки ринку у боротьбі з конкурентами, на отримання підприємством цільової норми та маси прибутку з кожної одиниці товарів, що реалізуються, у визначенні рівня ціни, виходячи з кон'юнктури ринку, що склалася
Бізнес-процеси розвитку	Готова конкурентна продукція – висока вартість паливних брикетів і гранул, необхідність зменшення собівартості, шляхом впровадження інновацій	Використання менш дорогих матеріалів, вдосконалення процесу виробництва, автоматизації робочих місць, кооперація з іншими підприємствами, які можуть виготовляти складові за меншими цінами тощо, впровадження економних технологій виробництва, переймання світового досвіду по зменшенню собівартості та ін.

Розроблено автором.

гетики сформовані специфічні рекомендації щодо ризик-менеджменту, зокрема одним з методів протидії ризикам бізнес-процесів запропоновано використання аутсорсингу.

Матриця розподілення зон дії різних форм сценаріїв побудована для зрозумілої інтерпретації сценаріїв розвитку на підставі сценарного дослідження та характеристик лінгвістичних змінних «ступінь ризику» і «стан бізнес-процесу». ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Вяткин В.** Практический инструментальный управления рисками / В. Вяткин // Антикризисный менеджмент. – 2008. – № 11. – С. 29 – 34.
2. **Вітлінський В. В.** Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К., 2004. – 480 с.
3. **Внукова Н. М.** Економічна оцінка ризику діяльності підприємств: проблеми теорії та практики : монографія / Н. М. Внукова, В. А. Смоляк. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 184 с.

4. **Донець Л. І.** Економічні ризики та методи їх вимірювання : Навчальний посібник / Л. І. Донець. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

5. **Климчук М. М.** Бізнес-процеси: еволюція, сутність, класифікація та бізнес-моделювання / М. М. Климчук // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2010. – Вип. IV (40). – Економічні науки. – С. 22 – 28.

6. **Климчук М. М.** Методичні підходи до оцінки важливості бізнес-процесів підприємств альтернативної енергетики / М. М. Климчук // Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління. – Вип. 4 (58) 2011. – С. 177.

7. **Климчук М. М.** Розвиток ринку твердого біопалива в Україні / М. М. Климчук // Формування ринкових відно-

син в Україні : Збірник наукових праць. – Вип. 2 (129) / Наук. ред. І. Г. Манцуров. – К., 2012. – С. 143 – 147.

8. **Solinski B.** Ryzyko inwestycyjne w sektorze energetyki odnawialnej / B. Solinski // Stan i perspektywy rozwoju zrownowazonego. Dzial Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Biakostockiej. – Bialystok, 2006. – S. 260 – 274.

9. Introduction to the Cambridge Economic Handbooks Series, in D. H. Robertson, 1922, Money, p. V.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» **Крейдич І. М.**

УДК 347.77:658.589.012.32 (477)

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ

ПУХАЛЬСЬКА А. П.

УДК 347.77:658.589.012.32 (477)

Пухальська А. П. Механізм управління інтелектуальною власністю підприємств машинобудівної галузі

У статті запропоновано механізм управління інтелектуальною власністю підприємств машинобудівної галузі, що передбачає синтез системи поглядів на забезпечення управління наявними об'єктами інтелектуальної власності (ІВ) на підприємстві з метою залучення їх в господарський оборот та підвищення ефективності від їх використання. Застосування наведеного механізму управління ІВ забезпечить підприємству реалізацію монополічних прав на результати інтелектуальної діяльності та сприятиме збільшенню доходів від підвищення якості чи зниження собівартості продукції, розширення ринків збуту, підвищенню ефективності та результативності господарської діяльності в цілому. Упровадження запропонованого механізму вимагає створення на підприємстві відділу з питань патентування та ІВ. Спеціаліст вищезазначеного відділу повинен бути компетентним у питаннях оцінки, захисту, комерціалізації, оформлення прав на об'єкти ІВ та пошуку інформації.

Ключові слова: об'єкти інтелектуальної власності, ліцензування, патент, стратегія, механізм управління.

Рис.: 3. **Бібл.:** 14.

Пухальська Анастасія Павлівна – аспірантка, кафедра фінансів і кредиту, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: nastyapuh20@mail.ru

УДК 347.77:658.589.012.32 (477)

Пухальская А. П. Механизм управления интеллектуальной собственностью предприятий машиностроительной отрасли

В статье предложен механизм управления интеллектуальной собственностью предприятий машиностроительной отрасли, который предусматривает синтез системы взглядов на обеспечение управления имеющимися объектами интеллектуальной собственности (ИС) на предприятии с целью привлечения их в хозяйственный оборот и повышение эффективности от их использования. Применение приведенного механизма управления ИС обеспечит предприятию реализацию монополных прав на результаты интеллектуальной деятельности и будет способствовать увеличению доходов от повышения качества или снижения себестоимости продукции, расширения рынков сбыта, повышению эффективности и результативности хозяйственной деятельности в целом. Внедрение предложенного механизма требует создания на предприятии отдела по вопросам патентирования ИС. Специалист вышеназванного отдела должен быть компетентным в вопросах оценки, защиты, коммерциализации, оформления прав на объекты ИС и поиске информации.

Ключевые слова: объекты интеллектуальной собственности, лицензирование, патент, стратегия, механизм управления.

Рис.: 3. **Библ.:** 14.

Пухальская Анастасия Павловна – аспирантка, кафедра финансов и кредита, Запорожский национальный университет (ул. Жуковського, 66, Запорожье, 69600, Украина)

E-mail: nastyapuh20@mail.ru

UDC 347.77:658.589.012.32 (477)

Pukhalskaya A. P. Mechanism of Intellectual Property Management in Engineering Companies

The article offers a mechanism of intellectual property management in engineering companies, which envisages synthesis of a system of opinions upon provision of management with existing objects of intellectual property (IP) in a company with the aim to attract them into economic turnover and increase efficiency of their use. Application of the described mechanism of IP management would provide a company with realisation of monopoly rights on results of intellectual activity and would facilitate growth of proceeds from quality increase or cost reduction, sales markets expansion, increase of efficiency and effectiveness of economic activity in general. Introduction of the proposed mechanism requires establishment of an IP patenting department in a company. The specialist of this department should be competent in matters of assessment, protection, commercialisation, registration of rights on IP objects and search of information.

Key words: objects of intellectual property, licensing, patent, strategy, mechanism of management.

Рис.: 3. **Библ.:** 14.

Pukhalskaya Anastasiya P. – Postgraduate Student, Department of Finance and Credit, Zaporizhzhya National University (vul. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, 69600, Ukraine)

E-mail: nastyapuh20@mail.ru

4. **Донець Л. І.** Економічні ризики та методи їх вимірювання : Навчальний посібник / Л. І. Донець. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

5. **Климчук М. М.** Бізнес-процеси: еволюція, сутність, класифікація та бізнес-моделювання / М. М. Климчук // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2010. – Вип. IV (40). – Економічні науки. – С. 22 – 28.

6. **Климчук М. М.** Методичні підходи до оцінки важливості бізнес-процесів підприємств альтернативної енергетики / М. М. Климчук // Менеджер. Вісник Донецького державного університету управління. – Вип. 4 (58) 2011. – С. 177.

7. **Климчук М. М.** Розвиток ринку твердого біопалива в Україні / М. М. Климчук // Формування ринкових відно-

син в Україні : Збірник наукових праць. – Вип. 2 (129) / Наук. ред. І. Г. Манцуров. – К., 2012. – С. 143 – 147.

8. **Solinski B.** Ryzyko inwestycyjne w sektorze energetyki odnawialnej / B. Solinski // Stan i perspektywy rozwoju zrownowazonego. Dzial Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Biakostockiej. – Bialystok, 2006. – S. 260 – 274.

9. Introduction to the Cambridge Economic Handbooks Series, in D. H. Robertson, 1922, Money, p. V.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» **Крейдич І. М.**

УДК 347.77:658.589.012.32 (477)

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ ВЛАСНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ

ПУХАЛЬСЬКА А. П.

УДК 347.77:658.589.012.32 (477)

Пухальська А. П. Механізм управління інтелектуальною власністю підприємств машинобудівної галузі

У статті запропоновано механізм управління інтелектуальною власністю підприємств машинобудівної галузі, що передбачає синтез системи поглядів на забезпечення управління наявними об'єктами інтелектуальної власності (ІВ) на підприємстві з метою залучення їх в господарський оборот та підвищення ефективності від їх використання. Застосування наведеного механізму управління ІВ забезпечить підприємству реалізацію монополічних прав на результати інтелектуальної діяльності та сприятиме збільшенню доходів від підвищення якості чи зниження собівартості продукції, розширення ринків збуту, підвищенню ефективності та результативності господарської діяльності в цілому. Упровадження запропонованого механізму вимагає створення на підприємстві відділу з питань патентування та ІВ. Спеціаліст вищезазначеного відділу повинен бути компетентним у питаннях оцінки, захисту, комерціалізації, оформлення прав на об'єкти ІВ та пошуку інформації.

Ключові слова: об'єкти інтелектуальної власності, ліцензування, патент, стратегія, механізм управління.

Рис.: 3. **Бібл.:** 14.

Пухальська Анастасія Павлівна – аспірантка, кафедра фінансів і кредиту, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: nastyapuh20@mail.ru

УДК 347.77:658.589.012.32 (477)

Пухальская А. П. Механизм управления интеллектуальной собственностью предприятий машиностроительной отрасли

В статье предложен механизм управления интеллектуальной собственностью предприятий машиностроительной отрасли, который предусматривает синтез системы взглядов на обеспечение управления имеющимися объектами интеллектуальной собственности (ИС) на предприятии с целью привлечения их в хозяйственный оборот и повышение эффективности от их использования. Применение приведенного механизма управления ИС обеспечит предприятию реализацию монополных прав на результаты интеллектуальной деятельности и будет способствовать увеличению доходов от повышения качества или снижения себестоимости продукции, расширения рынков сбыта, повышению эффективности и результативности хозяйственной деятельности в целом. Внедрение предложенного механизма требует создания на предприятии отдела по вопросам патентирования ИС. Специалист вышеназванного отдела должен быть компетентным в вопросах оценки, защиты, коммерциализации, оформления прав на объекты ИС и поиске информации.

Ключевые слова: объекты интеллектуальной собственности, лицензирование, патент, стратегия, механизм управления.

Рис.: 3. **Библ.:** 14.

Пухальская Анастасия Павловна – аспирантка, кафедра финансов и кредита, Запорозький національний університет (ул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: nastyapuh20@mail.ru

UDC 347.77:658.589.012.32 (477)

Pukhalskaya A. P. Mechanism of Intellectual Property Management in Engineering Companies

The article offers a mechanism of intellectual property management in engineering companies, which envisages synthesis of a system of opinions upon provision of management with existing objects of intellectual property (IP) in a company with the aim to attract them into economic turnover and increase efficiency of their use. Application of the described mechanism of IP management would provide a company with realisation of monopoly rights on results of intellectual activity and would facilitate growth of proceeds from quality increase or cost reduction, sales markets expansion, increase of efficiency and effectiveness of economic activity in general. Introduction of the proposed mechanism requires establishment of an IP patenting department in a company. The specialist of this department should be competent in matters of assessment, protection, commercialisation, registration of rights on IP objects and search of information.

Key words: objects of intellectual property, licensing, patent, strategy, mechanism of management.

Pic.: 3. **Bibl.:** 14.

Pukhalskaya Anastasiya P. – Postgraduate Student, Department of Finance and Credit, Zaporizhzhya National University (vul. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, 69600, Ukraine)

E-mail: nastyapuh20@mail.ru

Продукція, яку випускають підприємства науко-місткої галузі, уособлює в собі не тільки результат інтелектуальної праці, а й використання прав на об'єкти інтелектуальної власності (ОІВ), які стосуються дизайну, покращують технічні можливості та якості та можуть бути представлені патентами на винаходи та корисні моделі, промислові зразки, конфіденційною інформацією та торговими марками. Через це керівникам машинобудівним підприємствам потрібно виражено відноситись до процесів управління як власними ОІВ, так і ОІВ, що передані підприємствам на платній чи безоплатній основі в тимчасове користування.

Усвідомлення ОІВ як важливого бізнес-активу підприємства буде сприяти його розвитку в багатьох сферах: покращувати імідж серед конкурентів, завойовувати нових покупців, налагоджувати нові ділові зв'язки з партнерами та інвесторами, експортувати свої послуги та продукти, розширяти бізнес всередині країни та за кордоном за допомогою ліцензування або франшизи. Проте управління ОІВ як стратегічними активами не тільки приносить підприємству перелічені позитивні сторони, а й ставить перед керівниками нові завдання та проблеми.

Питанням управління об'єктами інтелектуальної власності (ОІВ) присвячені наукові праці відомих закордонних вчених: Олехнович Г. І. [1], Меггс П. Б. [2], Козирев О. М., Макаров В. А. [3], Ландес В., Поснер Р. [4], Десмонд Г. М., Келі Р. Є. [5]. Аспекти управління та використання ОІВ висвітлюються також у працях вітчизняних вчених: Вачевський М. В., Кремень В. Г., Мадзігон В. М., Скотний В. Г., Левченко Г. Є., Вачевський О. М. [6], Мамонтова Н. А. [7], Манцуров І. Г., Бараник З. П., Ващев С. С., Яценко А. В. [8], Ложкін Г. В., Комаровська В. А. [9].

Зазначимо, що навіть у тих секторах, де традиційна технологія виробництва залишається домінуючою, постійне новаторство і безперервний творчий процес стає ключовими для забезпечення високої конкурентоздатності підприємства на жорстких конкурентних ринках як всередині країни, так і на міжнародному рівні [10, с. 9]. Саме цей факт обумовлює необхідність дослідження, розробки, впровадження і постійного вдосконалення механізму управління інтелектуальною власністю промислових підприємств.

Метою даного дослідження є розробка механізму управління об'єктами інтелектуальною власності та надання рекомендацій вітчизняним підприємствам машинобудівної галузі щодо застосування його в господарській діяльності.

Новітні технології стають найважливішим чинником вертикальної інтеграції виробництв, їх обсягів, організаційно-технологічної структури, є свого роду інвестиціями у виробничі процеси [11].

Так, товарний знак з доброю репутацією забезпечує привабливість серед споживачів і ділових партнерів щодо гарантування відповідного рівня якості. Патентування важливих технологій впливає, у свою чергу, на отримання підприємством прибутків у майбутньому. Таким чином, формування ефективного портфелю ІВ є вигідним капіталовкладенням для підприємства.

Усе частіше інвестори, брокери на ринку акцій і фінансові консультанти усвідомлюють цю реальність і

дають вищу оцінку активам ІВ. Підприємства у всьому світі все частіше визнають цінність своїх активів ІВ й іноді включають їх у свою балансову відомість. Багато підприємств, включаючи малі суб'єкти господарювання, стали проводити періодичну інвентаризацію технологій та інтелектуальної власності. У ряді випадків підприємства розуміють, що фактично їх нематеріальні активи коштують більше, ніж їх матеріальні активи. Це часто відноситься до компаній, діючих в наукомістких та інноваційних секторах, або до компаній, що мають добре відому торгову марку [10, с. 10].

На сучасному етапі інтелектуальна власність повинна розглядатися в новій ролі як інструмент переходу до сталого розвитку підприємств, галузей та економіки держави та регіонів в цілому. Визнання інтелектуальної власності суб'єктом сталого розвитку означає, що головним змістом стратегії розвитку підприємства повинна стати організація безперервного відтворення інтелектуальних ресурсів і втілення їх у комерційно привабливі ОІВ.

Переосмислення ролі ІВ хоча б на рівні підприємств допомогла б кардинально змінити тенденції щодо динаміки матеріаломісткості, енергомісткості і загальної ефективності машинобудівного виробництва в Україні. Оскільки досліджувані підприємства машинобудівної галузі є важливими експортерами нашої країни, ця тенденція буде сприяти налагодженню інвестиційного клімату та інвестиційної активності через підвищення конкурентоздатності продукції, розширення ринків збуту, нарощування об'ємів експорту. При цьому варто зауважити, що головною метою впровадження механізму управління інтелектуальною власністю на підприємствах в Україні є сприяння розвитку інтелектуального потенціалу підприємства.

У цих умовах першочерговими завданнями впровадження механізму управління інтелектуальною власністю є [12, с. 63]:

- ✦ різке збільшення інвестицій на наукові дослідження, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) і на людський потенціал;
- ✦ розвиток і розповсюдження ключових технологій сучасного й новітнього технологічних укладів, що здатно забезпечити підприємствам конкурентні переваги;
- ✦ створення регіональної інфраструктури, що забезпечує комерціалізацію результатів НДДКР;
- ✦ збереження інформаційної інфраструктури науково-дослідних робіт, а також захист інтелектуальної власності і підтримання її прав;
- ✦ розробка та реалізація програм розвитку територій з високою концентрацією науково-технічного потенціалу;
- ✦ створення інститутів розвитку, що здатні забезпечити залучення інвестицій у розвиток виробничої сфери;
- ✦ формування механізмів реалізації пріоритетів структурної модернізації економіки на основі опереджуючого розвитку нового технологічного укладу, формування сучасних виробничо-

технологічних структур з потенціалом росту на сучасному ринку.

При цьому підтримуємо думку Арабаджієва С. І., що зміна господарських пріоритетів повинна була складатися в першу чергу в орієнтації на якісні, а не кількісні характеристики розвитку [12, с. 65]

Новий сучасний технологічний уклад наукоємних підприємств нашої держави зокрема та у світі загалом формується з урахуванням напрямів і тенденцій розвитку наукової думки. Здійснивши економічний аналіз сучасного стану використання нематеріальних активів провідними машинобудівними підприємствами України, встановлено [13], що досліджені показники зносу та структури ОІВ машинобудівних підприємств Запорізького регіону вказують на негативну тенденцію та необхідність активізації сил щодо оновлення нематеріальних активів. Зауважимо, що інструментом для підвищення конкурентоспроможності виробництва в сучасних умовах безумовно є сприяння створенню інтелектуальних результатів праці безпосередньо робітниками, підсилення мотиваційних факторів щодо зацікавлення винахідників і розробників доведенням інтелектуальних продуктів до стадії впровадження у виробництво. Тобто, створення дієвого механізму управління ІВ буде сприяти підвищенню якості продукції або послуг, ефективності використання наявних факторів виробництва.

Механізм управління інтелектуальною власністю підприємств машинобудівної галузі передбачає синтез системи поглядів на забезпечення управління наявними об'єктами інтелектуальної власності на підприємстві з метою залучення їх в господарський оборот та підвищення ефективності від їх використання.

Російський вчений Зінов В. Г. [14] надає таке визначення: «Управління інтелектуальною власністю організації – це спосіб вилучення з неї максимальних доходів, який включає виконання ряду спеціальних процедур і буде вельми ефективна, якщо витрати на оформлення та підтримання чинності прав на результати творчої діяльності перебиваються прямими або непрямыми доходами відповідно до програми розвитку бізнесу».

Тільки інтенсивна, зацікавлена інтелектуальна праця приводить до створення високоякісної продукції, ефективного використання всіх видів ресурсів [12, с. 65]

Ефективне використання ОІВ у власному бізнесі повинно розглядатися як пріоритетний напрямок політики підприємства, що буде прямим наслідком розвитку як економічного, так і соціального потенціалу підприємства. Впровадження запропонованого механізму управління ІВ повинно сприяти всеосяжному залученню в господарський оборот наявних на підприємстві ОІВ, збільшенню темпів оновлення структури ОІВ при забезпеченні захисту інтересів як творців ІВ, так і власників прав – самого підприємства та орієнтації на кінцеві комерційні результати.

Застосування наведеного механізму управління ІВ забезпечить підприємству реалізацію монопольних прав на результати інтелектуальної діяльності та сприятиме збільшенню доходів від підвищення якості чи зниження

собівартості продукції, розширення ринків збуту, підвищенню ефективності та результативності господарської діяльності в цілому. Складові реалізації механізму управління інтелектуальною власністю підприємств машинобудівної галузі представлено на *рис. 1*.

Реалізація запропонованого механізму управління інтелектуальною власністю підприємств машинобудівної галузі передбачає такий комплекс дій:

1. Перевірка стану, діагностика та забезпечення оптимальним складом суб'єкта господарювання кадровими, інформаційними, науковими, матеріальними ресурсами задля впровадження механізму управління ІВ на машинобудівному підприємстві.

2. Усвідомлення керівництвом та донесення до персоналу необхідності формування портфелю конкурентоздатних ОІВ.

3. Урахування основних важелів впливу механізму управління ОІВ у процесі визначення пріоритетів місії індивідуальної діяльності підприємства.

4. Створення дієвої системної мотивації, що забезпечить єдність цілей підприємства та колективу.

5. Визначення інструментів, урахування факторів та використання важелів впливу на власні фактори виробництва з метою адаптації до нових умов господарювання.

6. Вдосконалення наявних на підприємстві методичних підходів щодо оцінки ОІВ як важливих активів підприємства з метою об'єктивної оцінки, що здатні приносити комерційну вигоду суб'єкту господарювання

7. Організація систем інвентаризації та обліку наявних на підприємстві ОІВ, що створені за рахунок власних коштів, передані у безоплатне користування або використовуються на правах ліцензії. Створення бази даних ОІВ, що залучені в господарську діяльність.

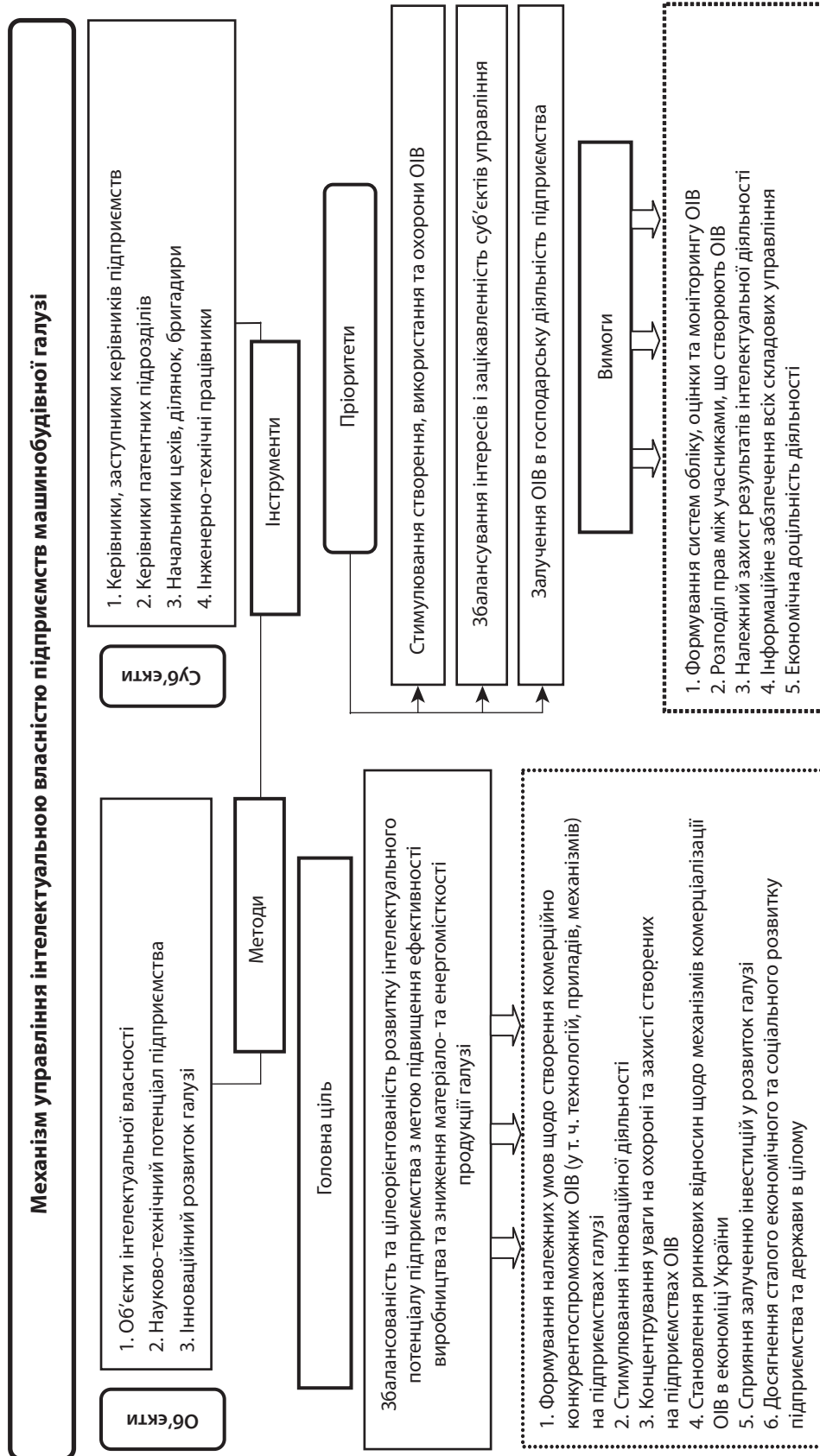
8. Чітка та налагоджена робота механізму саморегуляції безперервного генерування інтелектуальної власності як інструменту отримання прибутку.

9. Концентрація на отриманні запланованого результату та досягненні посадової мети; постійне удосконалення механізму у процесі роботи.

10. Пошук додаткових резервів щодо підвищення конкурентоздатності продукції, надання послуг за рахунок використання ІВ у процесі господарської діяльності.

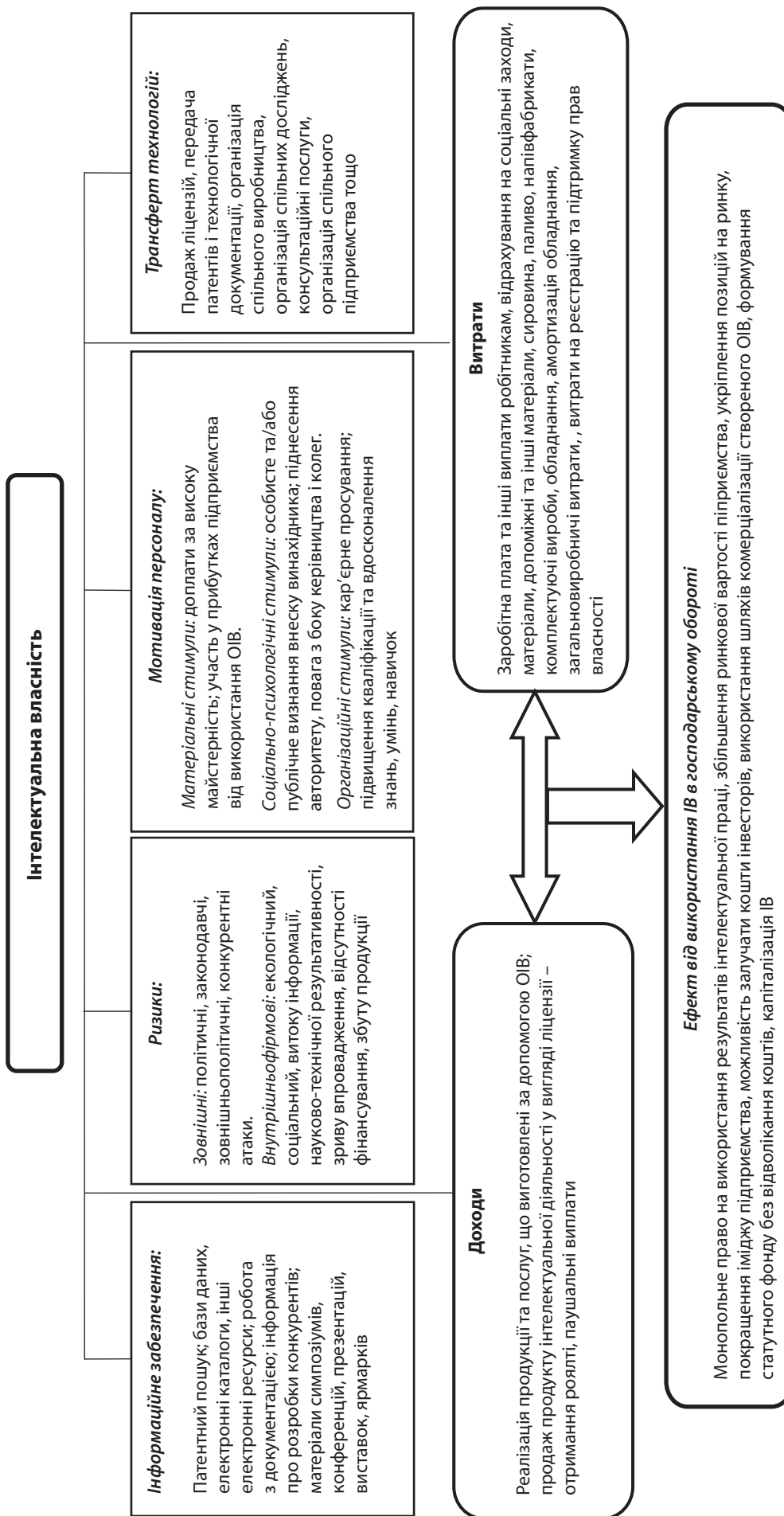
Оскільки використання механізму управління інтелектуальною власністю дозволить підприємствам отримувати ефект від використання інтелектуальної власності не тільки у вигляді збільшення грошових надходжень від реалізації товарів, продукції, робіт та послуг, доцільно представити схему формування ефекту від використання ІВ в господарському обороті суб'єкта господарювання (*рис. 2*). Ключовими важелями при цьому стають: інформаційне забезпечення процесу управління і прийняття рішень; врахування зовнішніх і внутрішньофірмових ризиків діяльності; використання матеріальних, соціально-психологічних та організаційних стимулів мотивації персоналу; більш широке застосування трансферту технологій.

Інтелектуальна власність відіграє провідну роль у формуванні прибутку суб'єктів господарювання (*рис. 3*).

Рис. 1. Складові реалізації механізму управління інтелектуальною власністю підприємств машинобудівної галузі

Рис. 2. Формування ефекту від використання ІВ в господарському обороті

Капіталовкладення в створення об'єктів інтелектуальної власності дозволяють підприємству використовувати їх як інструменти отримання доходів. Оскільки доходи від комерціалізації ОІВ набагато перевищують витрати на їх створення, отриманий прибуток відкриває для підприємства багато шляхів щодо розгортання діяльності, важливим серед яких є трансферт технологій, що передбачає передачу створених ОІВ у вигляді ліцензій, патентів, документації та надання можливості використовувати ОІВ. Прямим наслідком такої співпраці є посилення вимог до персоналу як основної рушійної сили інноваційного оновлення технології та техніки. Проведення роботи з персоналом в такому випадку передбачає не тільки постійне навчання персоналу, підвищення кваліфікації робітників і службовців та перепрофілювання кадрів з метою кращого розподілу кваліфікованої робочої сили на підприємстві, а й водночас створення мотиваційних механізмів-стимулів.

бути компетентним у питаннях захисту, комерціалізації, оформлення прав на ОІВ, пошуку інформації. Виконання службових завдань буде пов'язано, перш за все, з пошуком інформації по патентних базах даних України та інших країн світу з метою доказу унікальності та новизни розробки, технічного рішення. Пошук потенційних партнерів по ліцензійній угоді, співдіяльність з ліцензійними партнерами, юридичні питання щодо оформлення прав, представництво інтересів підприємства від імені суб'єкта господарювання також будуть входити в коло обов'язків спеціаліста. Оскільки спеціаліст патентного відділу матиме справу з технологічно складними за змістом розробками та прийматиме разом із керівниками підрозділів рішення щодо втілення їх в ОІВ, бажано мати вищу технічну освіту, юридичну. Використання зрозумілої та простої методики механізму оцінки дозволить застосовувати її людині без базової економічної освіти. Необхідно зауважити щодо доцільності форму-

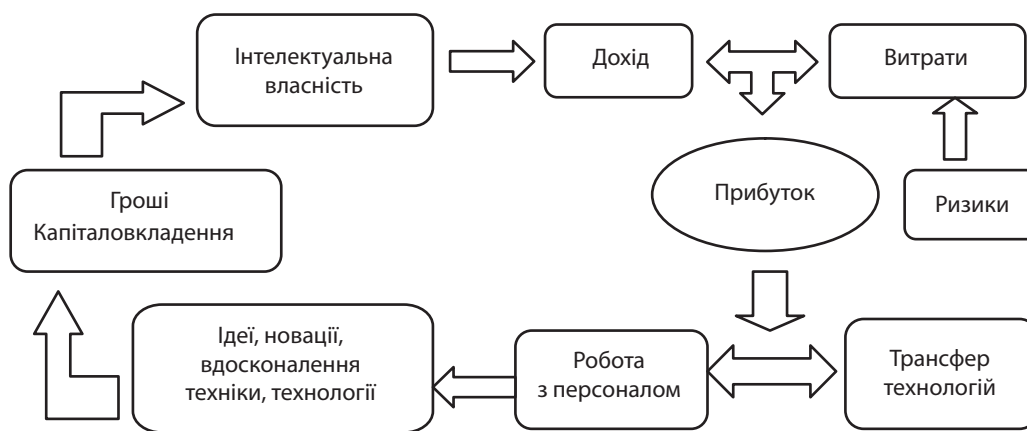

Рис. 3. Механізм саморегуляції безперервного генерування інтелектуальної власності як інструменту отримання прибутку

Висококваліфікований персонал, який усвідомлює свою ключову роль у створенні ОІВ, зацікавлений у вдосконаленні виробництва, підвищенні якості продукції, що виробляється. Насичення новими знаннями, дія матеріальних, соціально-психологічних та організаційних мотиваційних стимулів породжує у талановитих працівників генерування ідей, новацій, пропозицій щодо вдосконалення об'єктів техніки, технологічного процесу. Після відбору найбільш життєздатних та ефективних варіантів відбувається новий цикл створення ОІВ, що також потребує від підприємства нових обсягів грошових вкладень, знаходження нових партнерських зв'язків та продовження роботи з персоналом.

Формуючи культуру сертифікації та вдосконалення активів ІС і стратегічно їх використовуючи, підприємство може збільшити свої прибутки, отримати перевагу над своїми конкурентами і зайняти міцні позиції на ринку. Такі заходи стратегічного характеру можуть привести до підвищення ринкової вартості підприємства [10, с. 12].

Зауважимо, що впровадження запропонованого механізму вимагає створення на підприємстві відділу з питань патентування та ІВ. Спеціаліст вищезазначеного відділу щодо роботи з базами даних патентів повинен

вдання відділу з питань патентування та ІВ на наукоємних підприємствах машинобудівної галузі.

Запропоновані заходи сприятимуть інтенсифікації виробництва, підвищенню ефективності діяльності та в решті решт – підвищенню конкурентних позицій суб'єкта господарювання на ринку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, використання запропонованого механізму управління інтелектуальною власністю дозволить підприємствам отримувати ефект від використання ІВ в господарському обороті:

1. Зайняти міцне положення на ринку, оскільки унікальні властивості та висока якість продукції або послуг буде підтверджена та захищена правами інтелектуальної власності.

2. Отримувати високу віддачу від капіталовкладень (витрат, що понесені на розробку та впровадження інтелектуальної власності у виробництво товарів або надання послуг), у вигляді грошових надходжень за продані товари або надані послуги.

3. Відкриття можливостей для інших шляхів комерціалізації, окрім впровадження у власне виробництво, що дозволяє власнику прав у разі неспроможності

до експлуатації або вичерпання її можливостей продати ліцензію (виключну або невиключну) іншому зацікавленому суб'єкту господарювання.

4. Формування дієздатного, сильного портфелю ОІВ, належним чином оформленого в документації підприємства (первинних бухгалтерських документах, формах звітності, у бізнес-плані) надає підприємству значні переваги на переговорах щодо можливого інтересу з боку інвесторів.

Створення на великих машинобудівних підприємствах відділу з питань патентування та ІВ дозволить впровадити запропонований механізм в роботу повною мірою. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Олехнович Г. И.** Интеллектуальная собственность и проблемы ее коммерциализации / Г. И. Олехнович – 2-е изд., перераб. – Мн. : Амалфея, 2005 – 128 с.
2. **Мэггс П. Б.** Интеллектуальная собственность / П. Б. Мэггс, А. П. Сергеев – М. : Юристъ, 2000. – 400 с.
3. **Козырев А. Н.** Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности / А. Н. Козырев, В. Л. Макаров – М. : Интерреклама, 2003. – 352 с.
4. **Landes W. M.** The economic structure of intellectual property law / William M. Landes, Richard A. Posner. – The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts and London, England, 2003 – 449 p.
5. **Десмонд Г. М.** Руководство по оценке бизнеса / Г. М. Десмонд, Р. Э. Кели [пер. англ. ред. И. Л. Артеменков, А. В. Воронкин]. – М. : Энциклопедия оценки, 1988. – 272 с.
6. **Вачевський М. В.** Інтелектуальна власність: теорія і практика інноваційної діяльності : Підручник / М. В. Вачевський, В. Г. Кремень, В. М. Мадзігон, В. Г. Скотний, Г. Є. Левченко, О. М. Вачевський / За ред. проф. М. В. Вачевського. – К. : ВД «Професіонал», 2005. – 448 с.
7. **Мамонтова Н. А.** Управління вартістю інтелектуального капіталу / Н. А. Мамонтова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 12 (102). – С. 13 – 18.
8. Збалансованість попиту та пропозиції на ринку кваліфікованої праці як фактор інноваційного розвитку економіки України: [монографія] / І. Г. Манцуров, З. П. Бараник, С. С. Ващаєв, А. В. Яценко [за наук. ред. д. е. н, проф. І. Г. Манцурова]. – К. : КНЕУ, 2008. – 381 с.
9. **Ложкін Г. В.** Ставлення людей до власності. Психологія інтелектуальної власності / Г. В. Ложкін, В. Л. Комаровська // Практична психологія та соціальна робота: Науково-практичний та освітньо-методичний журнал. – 2009. – № 8. – С. 6 – 15.
10. Интеллектуальная собственность для бизнеса [Электронный ресурс] / Всемирная организация интеллектуальной собственности (ВОИС). Отдел малых и средних предприятий (МСП). – 91 с. – Режим доступа : www.wipo.int/export/sites/www/sme/ru/documents/docs/ip_business.doc
11. **Маслюков Ю. Д.** Промышленность России на рубеже веков [Электронный ресурс] / Ю. Д. Маслюков – Режим доступа : www.mediatext.ru/docs/1769
12. **Арабаджиев С. И.** Высокотехнологичное производство – основной вектор структурной модернизации экономики Сибири / С. И. Арабаджиев // Вестник ОГУ. – 2008. – № 80 (январь) – С. 60 – 67.

13. **Пухальська А. П.** Аналіз забезпеченості та ефективності використання нематеріальних активів машинобудівними підприємствами Запорізького регіону / А. П. Пухальська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу : Міжнародний збірник наукових праць / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – Випуск 2 (20). – Житомир: ЖДТУ. – 2011. – С. 468 – 477.

14. **Зинов В. Г.** Управление интеллектуальной собственностью при коммерциализации разработок / В. Г. Зинов. – М. : Монолит, 2002. – 552 с.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Запорізького національного університету, завідувач кафедри фінансів і кредиту **Череп А. В.**

МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНИХ ФОРМ ПРОСТОРОВОЇ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

ОДІНЦОВ М. М.

УДК 338.436.338.33

Одінцов М. М. Методологія формування ефективних форм просторової диверсифікації агропромислового виробництва

У статті обґрунтовано необхідність просторової диверсифікації агропромислового виробництва, що сприяє підвищенню ефективності функціонування підприємств агропромислового комплексу. Проведено аналіз негативних сторін діяльності великих холдингів, які стримують вирішення проблем соціально-економічного розвитку сільських територій. У зв'язку з недостатнім науково-методичним обґрунтуванням процесів диверсифікації в аграрній сфері як альтернатива холдингам пропонується методологія формування просторової організації агропромислового виробництва на основі створення агропромислових кластерів. Запропонована типова модель агропромислового кластера передбачає добровільне об'єднання сільськогосподарських виробників з підприємствами з постачання засобів виробництва, переробної і харчової промисловості, каналів збуту і споживачів, освіти, науки і влади, що сприятиме привабливості аграрного підприємництва. При цьому зберігається юридична самостійність кожного учасника об'єднання. Практична реалізація запропонованих методологічних підходів до поширення просторової диверсифікації на основі агропромислових кластерів дозволить нарощувати обсяги виробництва продовольства за рахунок глибокої переробки сільськогосподарської сировини та створить основу соціально-економічного розвитку сільських територій.

Ключові слова: форми організації АПК, інтеграція, диверсифікація виробництва, синергетичний ефект, просторова економіка, агропромисловий кластер.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 8.

Одінцов Михайло Максимович – доктор економічних наук, професор, кафедра економіки, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (вул. Першотравнева, 20, Кременчук, 39600, Україна)

E-mail: odinsov40@ukr.net

УДК 338.436.338.33

UDC 338.436.338.33

Одінцов М. М. Методологія формування ефективних форм просторової диверсифікації агропромислового виробництва

В статье обоснована необходимость пространственной диверсификации агропромышленного производства, которая способствует повышению эффективности функционирования предприятий агропромышленного комплекса. Проведен анализ негативных сторон деятельности крупных холдингов, которые сдерживают решение проблем социально-экономического развития сельских территорий. В связи с недостаточным научно-методическим обоснованием процессов диверсификации в аграрной сфере как альтернатива холдингам предлагается методология формирования пространственной организации агропромышленных кластеров. Предложенная типичная модель агропромышленного кластера предусматривает добровольное объединение сельскохозяйственных производителей с предприятиями по снабжению средствами производства, перерабатывающей и пищевой промышленности, каналов сбыта и потребителей, образования, науки и власти, что будет способствовать привлекательности аграрного предпринимательства. При этом сохраняется юридическая самостоятельность каждого участника объединения. Практическая реализация предложенных методологических подходов к распространению пространственной диверсификации на основе агропромышленных кластеров позволит наращивать объемы производства продовольствия за счет глубокой переработки сельскохозяйственного сырья и создаст основу социально-экономического развития сельских территорий.

Ключевые слова: формы организации АПК, интеграция, диверсификация производства, синергетический эффект, пространственная экономика, агропромышленный кластер.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Одінцов Михайл Максимович – доктор економічних наук, професор, кафедра економіки, Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського (ул. Першотравнева, 20, Кременчук, 39600, Україна)

E-mail: odinsov40@ukr.net

Odintsov M. M. Methodology of Formation of Efficient Forms of Spatial Diversification of Agroindustrial Production

The article substantiates a necessity of spatial diversification of agroindustrial production, which facilitates increase of efficiency of agroindustrial enterprises functioning. It contains analysis of negative sides of major holdings activity, which restrain solution of problems of socio-economic development of rural territories. Due to insufficient scientific and methodical substantiation of diversification processes in agricultural sphere, the methodology of formation of spatial organisation of agroindustrial clusters is offered as an alternative to holdings. The proposed typical model of an agroindustrial cluster envisages voluntary union of agricultural producers with suppliers of means of production, processing and food industries, sales channels and customers, education, science and power, which would facilitate attractiveness of agricultural entrepreneurship. Besides, each participant of such a union will stay independent. Practical realisation of proposed methodological approaches to distribution of spatial diversification on the basis of agroindustrial clusters would allow growth of food production volumes by means of advanced processing of agricultural products and would create a basis for socio-economic development of rural territories.

Key words: forms of organisation of agroindustrial sector, integration, diversification of production, synergetic effect, spatial economy, agroindustrial cluster.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 8.

Odintsov Mikhail M. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Economics, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskiy National University (vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, 39600, Ukraine)

E-mail: odinsov40@ukr.net

Агропромислове виробництво є важливим сегментом ринкової економіки, від стану розвитку якого залежить насичення ринку продовольством і сировиною, попит на засоби виробництва і матеріальні ресурси, зайнятість населення і рівень його

життя. У нинішніх умовах, через цілий ряд об'єктивних і суб'єктивних причин, воно переживає серйозну системну кризу, помітне скорочення обсягів виробництва, значне фізичне і моральне старіння матеріально-технічної бази, порушення умов відтворення робочої сили.

У цих умовах першочергове значення набувають питання підвищення ефективності економіки, її конкурентоспроможності і фінансова стабільність, тобто фундаментальні категорії сучасної ринкової економіки. Вони залежать від багатьох факторів, і зокрема, від стану продуктивних сил, кваліфікації робітників, системи економічних, організаційних і інституціональних відносин. Ринок і конкуренція чинять значний вплив на стан суспільного поділу праці, спеціалізацію, кооперацію та інтеграцію, сприяють вони і розвитку процесів диверсифікації.

Диверсифікація економіки дозволяє підприємствам і цілим галузям і регіонам краще використовувати всі види ресурсів, нарощувати обсяги виробництва, підвищувати рентабельність і фінансову стабільність, повніше задовольняти попит. У той же час у питаннях диверсифікації агропромислового виробництва залишається ряд невирішених теоретичних і практичних питань. Це стосується як економічної природи, причин і місця її в системі організаційно-економічних відносин, так і соціально-економічної і екологічної ефективності, умов, необхідних для оптимального використання.

Складність диверсифікації агропромислового виробництва полягає не тільки у відсутності науково-методичного забезпечення даного процесу, а і в нестачі додаткових інвестицій, нових технологій виробництва і управління. Значна також детермінуюча роль наявності кваліфікованого персоналу і готовності до прояву політичної волі представників органів влади і управління регіонального і національного рівнів.

Ряд дослідників вбачають інституціональний механізм диверсифікації агропромислового виробництва у функціонуванні великих вертикальних інтегрованих аграрних корпорацій – холдингів [1, 2, 3, 4]. Консолідує ресурси капіталу корпоративні організації, на їхню думку, мають більше можливостей для підвищення виробництва та його спеціалізації, що ніби підвищує якість готових продуктів.

До числа певних переваг великих вертикально інтегрованих структур в агропромисловому комплексі ці автори відносять:

- ✦ концентрацію ресурсів, що дає можливість підвищити ліквідність забезпечення кредитами, використання лізингу техніки і обладнання, концентрацію інвестицій;
- ✦ прояв позитивного ефекту масштабу у проміжних і допоміжних структурах;
- ✦ підвищення рівня юридичної, консалтингової, маркетингової роботи;
- ✦ розширення податкової бази бюджетів.

У той же час недоліками даних форм господарювання є складності, пов'язані з дефіцитом кваліфікованих управлінських кадрів на селі, а також складності системи планування і контролю діяльності, інерційного механізму погодження і прийняття рішень. Функціонування аграрної сфери економіки багато в чому залежить від непередбачених факторів, а тому ризики зниження рівня менеджменту при створенні надто великих інтегрованих структур жорсткого типу такі великі, що нерідко перевершують позитивні ефекти.

Крім того, головною метою діяльності великих холдингів є вилучення прибутків із первинних підрозділів, зокрема сільськогосподарських підприємств, фермерських і селянських господарств – виробників сировинної продукції, що не сприяє вирішенню проблем соціально-економічного розвитку сільських територій [5, 6].

Альтернативним шляхом комплексного розвитку галузей і виробництв в агропромисловому комплексі аграрного регіону може стати забезпечення взаємодії господарюючих суб'єктів на основі стратегічного партнерства, у тому числі і шляхом встановлення довготривалих договірних відносин.

Моделлю просторової організації виробництва, відпрацьованою і рекомендованою західною економічною школою, стали кластери. Поняття кластера було введено американським вченим М. Портером при дослідженні проблем міжнародної конкуренції. Під кластером основоположник даної теорії розуміє «сконцентровану за географічною ознакою групу взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств стандартизації, торгівельних об'єднань) у певних галузях, які конкурують, але при цьому ведуть спільну діяльність» [7].

Кластери включають в себе фірми готового продукту або сервісу, постачальників спеціалізованих факторів виробництва, комплектуючих, сервісних послуг, фінансові інститути, фірми у супутніх галузях. Часто в кластери входять також фірми, працюючі з каналами збуту або споживачами, спеціалізовані провайдери інфраструктури, урядові та інші організації, що забезпечують спеціальне навчання, освіту, надходження інформації, проведення досліджень і надання технічної підтримки. На думку М. Портера, урядові структури, що мають суттєвий вплив на кластер, можуть вважатися його часткою. Кластери включають в себе підприємницькі структури та інші спільні структури приватного сектора, організації по співробітництву і захисту інтересів членів кластера [8].

Переваги кластерів як форм територіальної організації виробництва пояснюються тим, що вони краще погоджуються з характером конкуренції і джерелами досягнення конкурентних переваг, оскільки ефективніше, ніж галузі, використовують важливі зв'язки, співробітництво галузей, розповсюдження технологій, досвіду, інформації, маркетинг, а також пізнання потреб споживачів, що пронизують фірми і галузі. Кластери – дефініція просторової економіки, а методологія їх побудови може бути використана для організації співробітництва в межах регіональної або міжрегіональної економіки.

Як відмічає М. Портер, кластер являє собою форму сітки, що функціонує в межах географічної території, в якій близьке розташування фірм і організацій створює певні форми спільноти і підвищує частоту і рівень взаємодії. У цьому зв'язку успішне удосконалення кластера виступає результатом зусиль з побудови взаємовідносин, що є важливою характеристикою ініціатив, спрямованих на розвиток кластера [9]. Одночасно з цим М. Портер

відмічає складність створення кластерів у країнах, які розвиваються, що пов'язано з низьким рівнем освіти і кваліфікації робочої сили, застарілою технологією, нестачею доступного капіталу і слабим розвитком суспільних інститутів [10].

Порівняльний аналіз кластерів та інших інтеграційних формувань як просторових форм виробничо-фінансової діяльності підприємств агропромислового комплексу наведено в *табл. 1*.

тивний напрямок розвитку інтеграційних процесів. Широкий розвиток інтегрованих формувань, які відповідають характеристикам агрохолдингів, що пропагувалося останніми роками, виявило ряд суттєвих недоліків, пов'язаних зі слабо відрегульованою системою залучення інвестицій і впровадження інновацій. З цієї причини агрохолдинги проявили себе як неконкурентоспроможні суб'єкти ринкової економіки. Враховуючи викладені основні характеристики кластера як форми просторової

Таблиця 1

Основні характеристики форм агропромислової інтеграції *

Ознака кваліфікації	Форма інтеграції	Особливості інтеграційних зв'язків
Галузева належність ініціатора об'єднання	Горизонтальна	Інтеграційні зв'язки охоплюють підприємства однієї або суміжних галузей і сприяють створенню великих багатопрофільних об'єднань
	Вертикальна	Ініціювання переробними підприємствами об'єднання учасників кооперації в єдиний технологічний ланцюг, що передбачає послідовне виконання всіх виробничих операцій у межах інтегрованого формування і досягнення синергетичного ефекта за рахунок ресурсних джерел учасників і зниження трансакційних витрат
	Побічна	Спрямування диверсифікації бізнесу в напрямок, у межах якого великі промислові підприємства інвестують галузі, не пов'язані з їхньою діяльністю
Територіальне охоплення	Міжрегіональна	Об'єднання сільськогосподарських і переробних підприємств у найбільш сприятливих для здійснення агропромислового виробництва природних і кліматичних умовах
	Обласна (регіональна)	Об'єднання переробних підприємств із сільськогосподарськими підприємствами, які створюють їх сировинну базу
Організаційно-економічна побудова	Агрокорпорація	Інтегровані агропромислові формування, створені шляхом об'єднання капіталів і праці юридичних і фізичних осіб
	Агрохолдинг	Організаційна форма інтеграції агробізнесу, що створює умови для ефективної організації виробництва і переробки сільськогосподарської сировини на основі стратегічного партнерства холдингової компанії і дочірніх підприємств шляхом об'єднання капіталу
	Агропромисловий кластер	Географічне (регіональне) зосередження сільськогосподарських і переробних підприємств навколо підприємства-лідера або локалізована значна кількість підприємств за принципом взаємодії і взаємозалежності з метою зміцнення конкурентних переваг, стабілізації положення на ринку і забезпечення довготривалих надійних партнерських відносин між фірмами при підтримці зовнішніх інституцій і влади

* Розроблено автором.

Характерними особливостями для створення інтегрованих формувань АПК в даний час є:

- ✦ інтегровані структури, які здійснюють свою діяльність в умовах висококонкурентного середовища;
- ✦ діяльність інтегрованих структур, які відносяться до АПК, мають просторове закріплення.

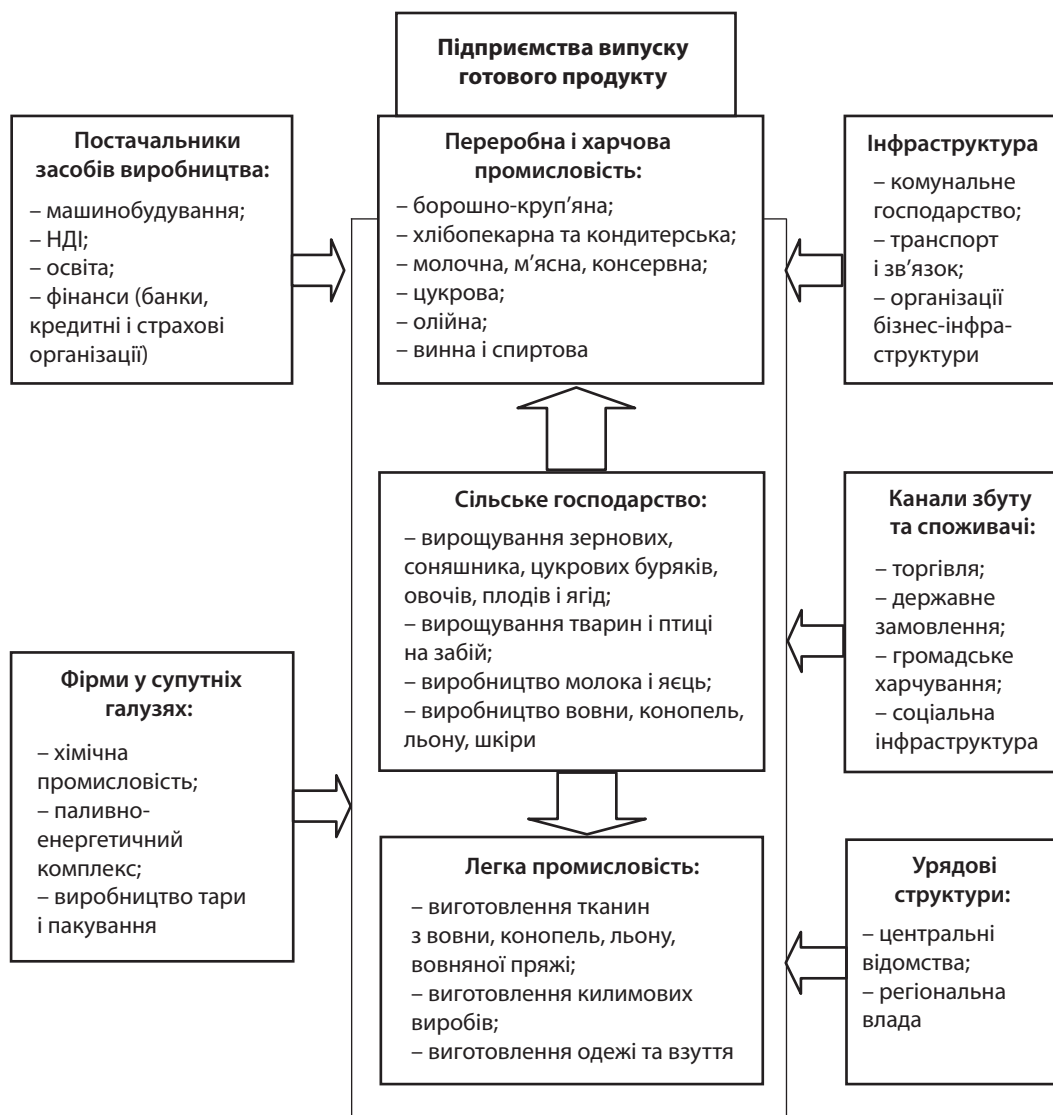
Слід звернути увагу на надмірну закритість великих виробничих систем у межах різних форм аграрних корпорацій і агрохолдингів як жорстких форм аграрно-промислової інтеграції. При цьому проблематичним стає практичне забезпечення централізації та децентралізації функцій управління, ефективне використання складових організаційно-господарського механізму.

Враховуючи відмічені обставини, доцільною є розробка інтеграційних форм, які дозволяють враховувати наявну ситуацію в галузі та обґрунтовувати перспек-

організації господарювання, стає можливим запропонувати типову модель агрокластера в економіці сільських територій, яка включає декілька основоположних елементів (*рис. 1*):

- ✦ підприємства з виготовлення готового продукту, представлені переробною, харчовою і легкою промисловістю;
- ✦ підприємства супутніх галузей;
- ✦ провайдери інфраструктури;
- ✦ канали збуту і споживачі;
- ✦ урядові структури.

Враховуючи проблему недостатньої конкурентоспроможності українського ринкового середовища, в економіці сільських територій склалася традиція діяльності великих підприємств АПК. Тому на першому етапі становлення кластерів компанії готового продукту можуть бути представлені також переважно великими фірмами.

Рис. 1 . Типова модель агропромислового кластера в економіці сільських територій *

* Розроблено автором.

Слід відмітити, що дане положення не входить у протиріччя з ідеями зарубіжних економістів, Так, М. Ен-райт, провівши класифікацію кластерів, відмічав, що в них можуть бути найрізніші форми організації виробництва – від переважання малих компаній до домінування однієї великої корпорації, а також багато різних по величині фірм між цими крайніми [11]. Такий інструментальний вибір дозволяє використовувати всі переваги великих компаній, одночасно не дозволяючи їм займати домінуюче положення у регіональній економіці.

Це означає, що в процесі модернізації просторової організації агропромислового виробництва буде цілком корисним досвід, нагромаджений в ході створення і управління розвитком територіально-галузевих агропромислових кластерів.

ВИСНОВКИ

Створення кластерів в агропромисловому виробництві сприятиме диверсифікації виробництва за галузевими ознаками і за формами організації за рахунок розвитку малого і середнього бізнесу на території, що,

у свою чергу, спричинить розширення податкової бази регіонального і національного бюджетів, оздоровить конкурентне середовище продовольчого ринку.

Це також дозволить зробити сільські території більш привабливими для аграрного бізнесу за рахунок зниження витрат і для населення – завдяки рівню комфортності для проживання. Особливу увагу необхідно приділити посиленню кооперативних і інтеграційних процесів шляхом підтримки створення різних галузевих союзів і асоціацій, що знаходяться у тісній взаємодії одні з одними. Дані організації, виконуючи функцію діалогу між бізнесом і владою, можуть залучатися до формування і реалізації регіональної соціально-економічної політики в цілому і по відношенню до окремих сільських територій.

Практична реалізація запропонованих методологічних підходів до просторової диверсифікації агропромислового виробництва за рахунок створення агропромислових кластерів сприятиме створенню сітки підприємств, здатних виробляти значні обсяги валової доданої вартості на основі глибокої переробки сільсько-

господарської сировини, що створює основу соціально-економічного прогресу сільських територій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Нестерчук Ю. О.** Організаційно-економічні моделі міжрегіональної аграрно-промислової інтеграції / Ю. О. Нестерчук // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 17 – 24.
2. **Садовник О. В.** Галузеві напрями діяльності агрохолдингів України: сучасний стан і перспективи розвитку / О. В. Садовник : 36. наук. праць: спец. вип. «Аграрна економічна освіта в розбудові конкурентоспроможного сільськогосподарства України». – К. : КНЕУ. – С. 513.
3. **Зінчук Т. О.** Теоретико-методологічні засади диверсифікації сільської економіки в контексті європейського

досвіду / Т. О. Зінчук, В. І. Ткачук. // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 27 – 37.

4. **Бородіна О. М.** Агрохолдинг як база формування корпоративного аграрного устрою України / О. М. Бородіна, А. О. Гуртов // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 21 – 28.
5. **Андрійчук В. М.** Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В. М. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3 – 9.
6. **Дієсперов В. С.** Наслідки утворення підприємств великих землеволодінь / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 83 – 89.
7. **Портер М.** Конкуренція / Портер М.: Пер. с англ. – М. : Вільямс, 2005.
8. **Enright M.** The Geographical Scope of Competitive Advantage // Stuck in the Region? Changing scales for regional identity / Edby E. Dirven, J. Grocnewegen and S. van Hoof. – Utrecht, 1993. – P. 87 – 102.

УДК 631.018.35

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФІНАНСУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР АГРАРНОЇ СФЕРИ

ЖИДЯК О. Р.

УДК 631.018.35

Жидяк О. Р. Проблеми вдосконалення механізму фінансування підприємницьких структур аграрної сфери

У даній статті розглянуто сутність організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення діяльності аграрних підприємств та окреслено проблеми його вдосконалення. Запропоновано численний комплекс чинників, який впливатиме на ефективне функціонування та вдосконалення організаційно-економічного механізму фінансування підприємств аграрної сфери. Також визначено напрями вдосконалення даного механізму фінансового забезпечення діяльності аграрних підприємств.

Ключові слова: механізм, фінансове забезпечення, аграрні підприємства, виробництво, управління, аграрна сфера.

Бібл.: 9.

Жидяк Олександра Романівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра обліку та фінансів, Львівський інститут економіки і туризму (вул. Менцинського, 8, Львів, 79007, Україна)

E-mail: gjdyak@i.ua

УДК 631.018.35

UDC 631.018.35

Жидяк А. Р. Проблемы усовершенствования механизма финансирования предпринимательских структур аграрной сферы
В данной статье рассмотрена сущность организационно-экономического механизма финансового обеспечения деятельности аграрных предприятий и очерчены проблемы его совершенствования. Предложен многочисленный комплекс факторов, который будет влиять на эффективное функционирование и совершенствование организационно-экономического механизма финансирования предприятий аграрной сферы. Также определены направления усовершенствования данного механизма финансового обеспечения деятельности аграрных предприятий.

Ключевые слова: механизм, финансовое обеспечение, аграрные предприятия, производство, управление, аграрная сфера.

Библ.: 9.

Жидяк Александра Романовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра учета и финансов, Львовский институт экономики и туризма (ул. Менцинского, 8, Львов, 79007, Украина)

E-mail: gjdyak@i.ua

Zhidyak A. R. Problems of Perfection of the Mechanism of Financing Entrepreneurial Structures of the Agricultural Sphere

The article considers the essence of the organisational and economic mechanism of financial provision of activity of agricultural companies and outlines problems of its perfection. It offers a multiple complex of factors that would influence efficient functioning and perfection of organisational and economic mechanism of financing agricultural companies. It also identifies directions of perfection of this mechanism of financial provision of activity of agricultural companies.

Key words: mechanism, financial provision, agricultural companies, production, management, agricultural sphere.

Bibl.: 9.

Zhidyak Alexandra R. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Accounting and Finance, Lviv Institute of Economy and Tourism (vul. Mentsynskogo, 8, Lviv, 79007, Ukraine)

E-mail: gjdyak@i.ua

Структурна трансформація всієї економічної системи, у тому числі сільськогосподарського виробництва, формується та розвивається за участю певних механізмів: економічного, господарського, управлінського, фінансового та ін. Ці механізми формуються внаслідок впливу свідомих дій уряду та ринкових інститутів, а управлінська діяльність виявляє себе в конкретних практичних формах, реалізація яких

проводиться за допомогою сукупності інструментів, що складають основу управлінського механізму.

Окремі аспекти організації фінансового забезпечення аграрних підприємств ґрунтовно висвітлили в сучасній економічній літературі В. Амбросов, І. Бланк, О. Гудзь, М. Дем'яненко, Т. Єфименко, Б. Пасхавер, М. Кропивко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, Н. Танклевська, Л. Худолій, А. Чупіс, Т. Чернявська та ін. У працях цих

господарської сировини, що створює основу соціально-економічного прогресу сільських територій. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Нестерчук Ю. О.** Організаційно-економічні моделі міжрегіональної аграрно-промислової інтеграції / Ю. О. Нестерчук // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 17 – 24.
2. **Садовник О. В.** Галузеві напрями діяльності агрохолдингів України: сучасний стан і перспективи розвитку / О. В. Садовник : 36. наук. праць: спец. вип. «Аграрна економічна освіта в розбудові конкурентоспроможного сільськогосподарства України». – К. : КНЕУ. – С. 513.
3. **Зінчук Т. О.** Теоретико-методологічні засади диверсифікації сільської економіки в контексті європейського

досвіду / Т. О. Зінчук, В. І. Ткачук. // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 27 – 37.

4. **Бородіна О. М.** Агрохолдинг як база формування корпоративного аграрного устрою України / О. М. Бородіна, А. О. Гуртов // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 21 – 28.
5. **Андрійчук В. М.** Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В. М. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3 – 9.
6. **Дієсперов В. С.** Наслідки утворення підприємств великих землеволодінь / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 83 – 89.
7. **Портер М.** Конкуренція / Портер М.: Пер. с англ. – М. : Вільямс, 2005.
8. **Enright M.** The Geographical Scope of Competitive Advantage // Stuck in the Region? Changing scales for regional identity / Edby E. Dirven, J. Grocnewegen and S. van Hoof. – Utrecht, 1993. – P. 87 – 102.

УДК 631.018.35

ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ФІНАНСУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР АГРАРНОЇ СФЕРИ

ЖИДЯК О. Р.

УДК 631.018.35

Жидяк О. Р. Проблеми вдосконалення механізму фінансування підприємницьких структур аграрної сфери

У даній статті розглянуто сутність організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення діяльності аграрних підприємств та окреслено проблеми його вдосконалення. Запропоновано численний комплекс чинників, який впливатиме на ефективне функціонування та вдосконалення організаційно-економічного механізму фінансування підприємств аграрної сфери. Також визначено напрями вдосконалення даного механізму фінансового забезпечення діяльності аграрних підприємств.

Ключові слова: механізм, фінансове забезпечення, аграрні підприємства, виробництво, управління, аграрна сфера.

Бібл.: 9.

Жидяк Олександра Романівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра обліку та фінансів, Львівський інститут економіки і туризму (вул. Менцинського, 8, Львів, 79007, Україна)

E-mail: gidyak@i.ua

УДК 631.018.35

UDC 631.018.35

Жидяк А. Р. Проблемы усовершенствования механизма финансирования предпринимательских структур аграрной сферы
В данной статье рассмотрена сущность организационно-экономического механизма финансового обеспечения деятельности аграрных предприятий и очерчены проблемы его совершенствования. Предложен многочисленный комплекс факторов, который будет влиять на эффективное функционирование и совершенствование организационно-экономического механизма финансирования предприятий аграрной сферы. Также определены направления усовершенствования данного механизма финансового обеспечения деятельности аграрных предприятий.

Ключевые слова: механизм, финансовое обеспечение, аграрные предприятия, производство, управление, аграрная сфера.

Библ.: 9.

Жидяк Александра Романовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра учета и финансов, Львовский институт экономики и туризма (ул. Менцинского, 8, Львов, 79007, Украина)

E-mail: gidyak@i.ua

Zhidyak A. R. Problems of Perfection of the Mechanism of Financing Entrepreneurial Structures of the Agricultural Sphere

The article considers the essence of the organisational and economic mechanism of financial provision of activity of agricultural companies and outlines problems of its perfection. It offers a multiple complex of factors that would influence efficient functioning and perfection of organisational and economic mechanism of financing agricultural companies. It also identifies directions of perfection of this mechanism of financial provision of activity of agricultural companies.

Key words: mechanism, financial provision, agricultural companies, production, management, agricultural sphere.

Bibl.: 9.

Zhidyak Alexandra R. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Accounting and Finance, Lviv Institute of Economy and Tourism (vul. Mentsynskogo, 8, Lviv, 79007, Ukraine)

E-mail: gidyak@i.ua

Структурна трансформація всієї економічної системи, у тому числі сільськогосподарського виробництва, формується та розвивається за участю певних механізмів: економічного, господарського, управлінського, фінансового та ін. Ці механізми формуються внаслідок впливу свідомих дій уряду та ринкових інститутів, а управлінська діяльність виявляє себе в конкретних практичних формах, реалізація яких

проводиться за допомогою сукупності інструментів, що складають основу управлінського механізму.

Окремі аспекти організації фінансового забезпечення аграрних підприємств ґрунтовно висвітлили в сучасній економічній літературі В. Амбросов, І. Бланк, О. Гудзь, М. Дем'яненко, Т. Єфименко, Б. Пасхавер, М. Кропивко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, Н. Танклевська, Л. Худолій, А. Чупіс, Т. Чернявська та ін. У працях цих

учених обґрунтовується система правового забезпечення, управління, формування фінансових інституцій для аграрних підприємств. Проте більшість дослідників розглядають окремо економічні, організаційні, господарські, фінансові аспекти фінансового забезпечення, що обмежує можливості комплексного розв'язання проблеми. Забезпечення високоефективного функціонування аграрного виробництва значною мірою залежить від управління та організації економічного механізму функціонування аграрних підприємств. У складі господарського механізму аграрного підприємства провідна роль належить економічному механізму. Вважаємо, що пошук шляхів вирішення проблеми вдосконалення організації фінансування аграрних підприємств доцільно починати з визначення організаційно-економічного механізму, яке пояснює його сутність.

Організаційно-економічний механізм фінансового забезпечення діяльності аграрних підприємств – це система елементів організації, пошуку та мобілізації фінансових ресурсів і відповідних їм економічних інструментів, завдяки яким можна досягти головної мети – надходження необхідних фінансових ресурсів для здійснення аграрного виробництва [5].

На особливості формування, ефективного функціонування та вдосконалення організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення діяльності аграрних підприємств впливає численний комплекс чинників, які можна виокремити у блоки. Передусім це організаційно-економічні елементи, які містять у собі владні та ринкові інструменти (державне, регіональне, інституціональне регулювання та саморегулювання); організаційні важелі (організація управління, система планування, маркетинг і зовнішньоекономічна діяльність, організація ринкової інфраструктури, механізм лізингу та оренди); економічні важелі (інноваційно-інвестиційні заходи, фінансово-кредитний механізм, страхування та оподаткування, ціноутворення, мотиваційний потенціал, стимулювання підвищення конкурентоспроможності). Також це функціональні і забезпечувальні елементи, які складаються з фінансового забезпечення (за рахунок власного, позичкового капіталу і залучених засобів) та із забезпечувальних систем (правової, кадрової, нормативно-регулюючої, інформаційної, консалтингу).

Крім того, необхідно враховувати, що на функціонування механізму мають визначальний вплив організаційно-технологічні особливості аграрного виробництва. Методологічні підходи до організаційно-економічного механізму фінансування саме аграрних підприємств мають відмінності від інших галузей народного господарства. Це пов'язано з тим, що аграрна сфера, як своєрідна галузь, має багато особливостей, які суттєво впливають на організацію фінансового забезпечення аграрних підприємств. Галузеві особливості зумовлюють відмінності у фінансових ресурсах аграрних підприємств – в їх джерелах формування, напрямках використання, в їх кількості та стабільності надходжень. Врахування галузевих особливостей об'єктивно необхідне при оцінюванні фінансово-господарської діяльності аграр-

них підприємств, плануванні економічних показників, аналізі використання фінансових ресурсів, а також при розробленні шляхів удосконалення організаційно-економічного механізму фінансування.

При пошуку шляхів удосконалення моделі раціонального організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення діяльності аграрних підприємств необхідно враховувати різноманітні принципи: децентралізації, компактності, інтенсивності, скорочення проміжних ланок, діалектичної взаємодії саморегуляції з державним регулюванням, гнучкості, відкритості, адекватності соціально-економічній ситуації та ін.

Через комплексність методів впливу на фактори різної природи виникає необхідність вдосконалення організації механізму фінансового забезпечення, який би забезпечив таку інтеграцію та диференціацію елементів і зв'язків, щоб мати змогу максимізувати адаптивність та ефективність функціонування аграрного підприємства як відкритої системи. Не варто забувати, що цільовою функцією організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення діяльності аграрних підприємств є отримання прибутку через випуск і реалізацію конкурентоспроможної та екологічно чистої продукції, забезпечення високого рівня рентабельності та ліквідності за допомогою управлінських методів (прийняття рішень та їх реалізація, у тому числі контроль за їх виконанням та оцінка отриманих результатів).

Для забезпечення фінансовими ресурсами підприємств аграрної сфери необхідний фінансовий інститут, який сприяв би руху тимчасово вільних коштів у розпорядження аграрних підприємств. Існуючі фінансові інститути не орієнтовані на інтереси підприємств агросфери. Насамперед це зумовлюється тим, що в умовах України банки надають переважно короткострокові кредити під заставу, вартість якої набагато перевищує надану позику. Водночас, як відомо, для діяльності аграрних підприємств найпривабливішими є довгострокові банківські кредити, бо це впливає із специфіки галузі сільського господарства. У зв'язку з цим потрібно встановити диференційовані строки видачі короткострокових кредитів для окремих галузей АПК (аграрні, переробні, заготівельні, торгівлі), диференційовані процентні ставки для різних галузей народного господарства залежно від швидкості обороту капіталу зі збереженням середньої ставки загалом у народному господарстві, дозволити банкам брати участь у виробничій діяльності (у тому числі бути власником виробничих підприємств) та у всіх видах управління їх діяльністю, ввести пільгове оподаткування та знизити економічні нормативи комерційним банкам, що стосуються кредитного обслуговування аграрних товаровиробників, запровадити систему страхового забезпечення діяльності кредитних структур, які обслуговують аграрну сферу, передбачати страхування кредитів (внутрішніх і зовнішніх) та всіх різновидів застави.

Перебудову організаційно-економічного механізму на господарському рівні треба розпочинати із запровадження на аграрних підприємствах планування та нормування оборотних засобів. Запровадження нормування, у свою чергу, сприятиме:

- ✦ визначенню нормованих оборотних засобів і об'єктивної потреби у власних оборотних коштах шляхом аналізу фінансового стану кожного аграрного підприємства;
- ✦ активному управлінню цими ресурсами банками: складання господарствами щомісячного фінансового плану з урахуванням нормативу власних оборотних коштів і визначення на кожний період потреби у кредитах і т. ін.

В Україні та інших постсоціалістичних країнах планування почали замінювати прогнозуванням, тобто показниками-орієнтирами, не обов'язковими для виконання. Звідси прогнозування поступово стає одним із елементів управління економікою нашої країни, повністю замінюючи планування. Світовий досвід свідчить, що планування можна замінити прогнозуванням лише за умов стійкого економічного становища та успішного функціонування економіки. В умовах невизначеності планування на аграрних підприємствах є одним із шляхів удосконалення організаційно-економічного механізму фінансування. Такої ж думки дотримуються вітчизняні та зарубіжні економісти [3].

ВИСНОВКИ

Завдання вдосконалення та реформування організаційно-економічного механізму фінансування підприємств аграрної сфери містить таке важливе питання, як докорінна перебудова організації управління їх фінансово-економічною діяльністю, розробка і уточнення функціональних обов'язків та прав керівників і спеціалістів та ін. Серед напрямів удосконалення цього механізму, попри інше, можна виокремити: розробку плану-прогнозу фінансово-економічної діяльності, проведення маржинального аналізу виробничо-господарської діяльності підприємства, застосування системи оціночних показників і нормативів, що характеризують ефективність функціонування організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення діяльності аграрних підприємств, введення системи бюджетування, розробку пропозицій щодо вдосконалення кредитної, податкової системи, страхування, амортизаційних відрахувань, корпоративності та ін. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Білик М. Д. Фінансові результати підприємства державного сектора економіки в умовах планування / М. Д. Білик // Фінанси України. – 2006. – № 9. – С. 128 – 143.
2. Стефаненко М. М. Методичні аспекти оцінки управлінських рішень / М. М. Стефаненко // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наук. праць. – Вип. 1. – К.: Науково-дослідний економічний інститут, 2007. – С. 57 – 62.
3. Саблук П. Т. Соціально-економічна модель пост реформованого розвитку агропромислового виробництва в Україні / П. Т. Саблук // Матеріали Других Всеукраїнських зборів вчених економістів-аграрників. – Економіка АПК – 2000. – № 2. – С. 4 – 25.
4. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві: підручник / В. М. Нелеп. – К.: КНЕУ, 2002. – 372 с.

5. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.

6. Першко Л. О. Сутність організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення / Л. О. Першко // Вісник СНАУ. Серія «Фінанси і кредит». – 2003. – № 2. – С. 90 – 94.

7. Попова О. Л. Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми: монографія / О. Л. Попова. – К.: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2009. – 352 с.

8. Танклевська Н. С. Фінансова політика сталого розвитку аграрних підприємств України: теорія, методологія, практика: монографія / Н. С. Танклевська. – Херсон: Айлант, 2010. – 376 с.

9. Ульяновченко О. В. Формування та використання ресурсного потенціалу в аграрній сфері: монографія / О. В. Ульяновченко. – Х., 2006. – 357 с.

ОЦІНКА ВПЛИВУ ФАКТОРІВ НА РІВЕНЬ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

КОВАЛЕНКО О. Ю.

УДК 658

Коваленко О. Ю. Оцінка впливу факторів на рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

На основі методології детермінованого факторного аналізу оцінено вплив факторів ефективності використання земельних ресурсів на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств Миколаївської, Одеської, Черкаської та Харківської областей. Досліджено вплив собівартості реалізованої продукції на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств на основі факторної моделі витрат. Визначено поняття поточної конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: конкурентоспроможність, сільськогосподарські підприємства, ефективність, земельні ресурси, факторна модель, собівартість.
Табл.: 4. **Формул.:** 6. **Бібл.:** 16.

Коваленко Ольга Юрївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра землеустрою та геоінформатики, Південнослав'янський Інститут Київського славистичного університету (вул. Луговенка, 2, Миколаїв, 54008, Україна)

E-mail: olyurkovalenko@yandex.ru

УДК 658

UDC 658

Коваленко О. Ю. Оценка влияния факторов на уровень конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий

На основе методологии детерминированного факторного анализа оценено влияние факторов эффективности использования земельных ресурсов на конкурентоспособность Николаевской, Одесской, Черкасской и Харьковской областей. Исследовано влияние себестоимости реализованной продукции на конкурентоспособность сельскохозяйственных предприятий на основе факторной модели затрат. Определено понятие текущей конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: конкурентоспособность, сельскохозяйственные предприятия, эффективность, земельные ресурсы, факторная модель, себестоимость.

Табл.: 4. **Формул.:** 6. **Библ.:** 16.

Коваленко Ольга Юрьевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра землеустройства и геоинформатики, Южнославянский Институт Киевского славистического университета (ул. Луговенка, 2, Николаев, 54008, Украина)

E-mail: olyurkovalenko@yandex.ru

Kovalenko O. Y. Assessment of Factor Influence upon the Level of Competitiveness of Agricultural Companies

The articles uses methodology of deterministic factor analysis for assessing influence of factors of efficiency of use of land resources upon competitiveness of Mykolaiv, Odesa, Cherkasy and Kharkiv oblasts. It studies influence of cost of the sold products on competitiveness of agricultural companies on the basis of the cost factor model. It defines the notion of the current competitiveness of agricultural companies.

Key words: competitiveness, agricultural companies, efficiency, land resources, factor model, cost.

Tabl.: 4. **Formulae:** 6. **Bibl.:** 16.

Kovalenko Olga Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of the Land Management and Geographical Information Systems, Southern Slavic Institute of the Kiev Slavonic Studies University (vul. Lugovenka, 2, Mykolayiv, 54008, Ukraine)

E-mail: olyurkovalenko@yandex.ru

Ключовим фактором конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств України на внутрішньому та зовнішньому ринках виступають земельні ресурси, які є головним засобом сільськогосподарського виробництва. Унікальні своєю високою природною родючістю сільськогосподарські угіддя складають 42791,8 тис. га, або 72,1% земельного фонду України, що забезпечує їй одне з провідних місць серед країн світу за обсягом експорту зерна, соняшника та ін.

За даними Державного агентства земельних ресурсів України, у 2011 р. виробництво зерна складало понад 56 млн т, при тому, що сільськогосподарські підприємства мають потенціал до виробництва близько 100 млн т зерна щорічно. Незважаючи на високий рейтинг країни як експортера сільськогосподарської продукції, ефективність використання земельних ресурсів є значно нижчою за потенційно можливу. Це означає, що конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств формується під впливом фактора ефективності використання земельних ресурсів, який відображає характер взаємодії всіх елементів їх внутрішнього потенціалу, таких як основні виробничі засоби, трудові ресурси, грошовий капітал тощо. Виходячи з умови, що

категорія економічної ефективності є комплексним поняттям, для її оцінки як фактора конкурентоспроможності, важливим є визначення впливу кожної із складових, які, у свою чергу, є факторами ефективності.

Під факторами ефективності слід розуміти всі процеси господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, які викликають зміни таких показників ефективності, як рентабельність, продуктивність праці, урожайність культур та ін. Особливістю дії цих факторів у сільському господарстві полягає у нероздільній їх єдності з земельними ресурсами, оскільки саме ґрунт є основою виробництва рослинницької і тваринницької продукції. Це свідчить про те, що для оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств важливим є визначення тих факторів, що характеризують стан, спосіб та інтенсивність використання земельних ресурсів.

На думку багатьох зарубіжних і вітчизняних учених, таких як Бондаренко С. А., Бокій В. І. [1], Зайцева Л. А. [2], Панасенко Д. А. [3], Райсберг Б. А., Лосовський Л. Ш., Стародубцева Е. Ш. [4], Фатхутдинов Р. А. [5] та ін., фактори конкурентоспроможності є не лише оціночними параметрами, за допомогою яких визначають її характер та результативність, а рушійною силою економічних про-

цесів, що забезпечує суб'єктам господарювання успіх у конкурентній боротьбі.

Науковцями виділено та досліджено велику кількість факторів впливу на рівень конкурентоспроможності підприємств та класифіковано їх за певними ознаками. Класифікація факторів конкурентоспроможності за природою виникнення розроблена Портером М. Ю. [6], який поділяє їх на основні та розвинуті, загальні та спеціалізовані, природні та штучно створені. За об'єктами дослідження (процесом виробництва та реалізації продукції, організаційними можливостями, професійними навичками, сферою технологій тощо) фактори конкурентоспроможності класифіковано Томпсоном А. А. і Стріклендом А. Д. [7].

Россіхіна О. Є. [8] запропонувала класифікацію на основі розподілу факторів конкурентоспроможності підприємств на техніко-економічні, до яких відносяться інноваційний та виробничий потенціал, якість, ціна і ін.; комерційні, до яких належать фінансовий потенціал, кон'юнктура ринку, сервіс, реклама, імідж підприємства, та нормативно-правові, які передбачають вимоги технічної, екологічної безпеки використання продукції та патентно-правові.

Донських А. С. [9] розробив класифікацію внутрішніх і зовнішніх факторів конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, приділивши значну увагу некеруваним їм факторам, до яких підприємство має адаптуватись з урахуванням специфіки своєї діяльності.

Питанню оцінки впливу факторів на рівень конкурентоспроможності підприємств, у тому числі сільськогосподарських, присвятили свої праці Бужин О. А. [10], Полозенко Л. П., Сідько Л. К. [11], Рижмань Л. Д. [12], Олійник В. В. [13] та ін.

У наукових працях щодо даного питання недостатньо розробленими є методи аналізу та оцінки факторів конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, не достатньою мірою опрацьовані їх прикладні аспекти та алгоритми практичного застосування.

Метою статті є визначення, аналіз та оцінка факторів, що впливають на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств.

Згідно з фундаментальною теорією міжнародної конкурентоспроможності М. Портера, конкурентоспроможність країни визначається ефективністю використання її ресурсів [6]. Це цілком справедливо як на рівні кожної галузі національного господарства, так і на рівні окремих сільськогосподарських підприємств. Показником ефективності використання земельних ресурсів є рівень урожайності сільськогосподарських культур, який прийнято вважати інтенсивним фактором зростання обсягу виробництва продукції. Іншим, екстенсивним, фактором впливу на обсяг виробництва продукції, є розширення посівних площ, дія якого, навпаки, знижує ефективність використання земельних ресурсів. Якщо припустити, що на обсяг виробництва сільськогосподарської продукції здійснюють вплив лише два вищезазначені фактори, то факторна модель набуде такого вигляду:

$$\Delta Q = \Delta Q_x \pm \Delta Q_y, \quad (1)$$

де ΔQ – загальна зміна обсягу виробництва сільськогосподарської продукції за певний період (рік);

ΔQ_x – зміна обсягу виробництва (Q) за рахунок збільшення (зменшення) урожайності (x);

ΔQ_y – зміна обсягу виробництва за рахунок розширення (звуження) площі збирання урожаю (y).

Виходячи з умови, що обсяг виробництва продукції у кількісному виразі можна уявити як добуток (мультиплікативний ефект) площі збирання урожаю та урожайності: $[Q = x \cdot y]$, вплив першого фактора визначатиметься способом елімінування за формулою:

$$\Delta Q_x = x_1 \cdot y_0 - x_0 \cdot y_0, \quad (2)$$

де $x_{0,1}$ – урожайність у минулому та поточному періодах;

y_0 – площа збирання урожаю у минулому періоді.

Відповідно визначається вплив іншого фактора:

$$\Delta Q_y = x_1 \cdot y_1 - x_1 \cdot y_0, \quad (3)$$

де y_1 – площа збирання урожаю у поточному періоді.

За наведеною схемою, за даними Державного комітету статистики України (табл. 1) оцінено ефективність використання земельних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами Миколаївської, Одеської, Черкаської та Харківської областей за виробництвом пшениці у 2011 році.

Збільшення обсягу виробництва пшениці підприємствами Миколаївської області за рахунок зростання її урожайності складо:

$$\Delta Q_x = 30,66 \cdot 360\,200 - 28,55 \cdot 360\,200 = 760022 \text{ т.}$$

Збільшення обсягу виробництва пшениці за рахунок розширення посівної площі складає:

$$\Delta Q_y = 30,66 \cdot 393\,100 - 30,66 \cdot 360\,200 = 1008714 \text{ т.}$$

Загальна зміна обсягу виробництва пшениці під дією двох факторів складатиме: 1768736 т (760022 т + 1008714 т).

Правильність проведених розрахунків підтверджує абсолютне відхилення обсягу виробництва 2011 р. до 2010 р., яке складає 176,87 тис. т (див. табл. 1). У відсотковому виразі, на збільшення обсягу виробництва пшениці у 2011 р. порівняно з 2010 р. вплив зростання урожайності складає 42,97% ($760022/1768736 \cdot 100$), а вплив розширення посівної площі – 57,03% ($1008714/1768736 \cdot 100$). Це означає, що конкурентоспроможність за показником ефективності використання земельних ресурсів при вирощуванні пшениці підприємствами Миколаївської області оцінюється на рівні 0,43.

На відміну від підприємств Миколаївської області, зміна обсягу виробництва пшениці підприємств Одеської області на 1543260 т зумовлена фактором зростання врожайності на 1677240 т або на 108,7% та –133980 т (–8,7%) – фактором скорочення посівних площ. Оскільки дія другого фактора має від'ємне значення, конкурентоспроможність за фактором ефективності використання земельних ресурсів при вирощуванні пшениці підприємствами Одеської області складає 1,08 (див. табл. 1).

На Черкащині, де урожайність пшениці виявилася найвищою, вплив цього фактора складає 1104920 т

(95,9%), а фактора розширення посівних площ – 47520 т (4,1%), тому коефіцієнт конкурентоспроможності за ефективністю використання земельних ресурсів складає 0,95. У Харківській області за рахунок впливу фактора урожайності обсяг виробництва пшениці збільшився на 3771140 т (143,9%), фактора скорочення посівних площ на –43,86%. Загальний коефіцієнт конкурентоспроможності визначено на рівні 1,44.

Треба сказати, що в цілому в Україні, за офіційними даними Державного комітету статистики, зростання обсягу виробництва продукції сільськогосподарських підприємств у 2011 р. порівняно з 2010 р. становило 123,8%, при цьому найбільше зростання (142,9%) досягнуто у виробництві зернових і зернобобових культур (табл. 2). Причому їх збільшення відбулося завдяки розширенню посівної площі на 719,9 тис. га, або на 2,7%.

Таблиця 1

Динаміка виробництва пшениці *

Показник	Умовне позначення	2011 р.	2010 р.	Відхилення		Конкурентоспроможність
				+/-	у %	
Миколаївська область						0,43
валовий збір, тис. т	Q	1205,25	1028,38	176,87	17,20	–
урожайність, ц з га	x	30,66	28,55	2,11	7,39	–
площа збирання урожаю, тис. га	y	393,10	360,20	32,90	9,13	–
Одеська область						1,08
валовий збір, тис. т	Q	1471,80	1317,60	154,20	11,70	–
урожайність, ц з га	x	31,90	28,30	3,60	12,72	–
площа збирання урожаю, тис. га	y	461,70	465,90	–4,20	–0,90	–
Черкаська область						0,95
валовий збір, тис. т	Q	956,9	940,6	116,3	13,83	–
урожайність, ц з га	x	39,6	35	4,6	13,4	–
площа збирання урожаю, тис. га	y	241,4	240,2	1,2	0,50	–
Харківська область						1,44
валовий збір, тис. т	Q	1536	435,2	421,3	96,8	–
урожайність, ц з га	x	36,5	20,8	15,70	75,48	–
площа збирання урожаю, тис. га	y	208,7	240,2	–31,5	–13,11	–

Примітка: * – складено за даними [14].

Таблиця 2

Валовий збір зернових і зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах України *

Сільськогосподарські культури, тис. т.	Роки			
	2011 р.	2010 р.	2011 р. до 2010 р.	
			+/-	у %
Зернові і зернобобові культури всього	44154,1	29779,3	14374,8	148,3
у тому числі				
пшениця	1 7649,4	13314,8	4334,6	132,6
кукурудза на зерно	19186,5	9463,5	9723,0	202,7
Соняшник на зерно	7278,2	5585,6	1692,6	130,3
Цукрові буряки (фабричні)	17135,7	12663,4	4472,3	135,3
Картопля	751,7	482,5	269,2	155,8
Овочі	1541,2	964,6	576,6	159,8
Плоди та ягоди	294,4	286,8	7,6	102,6
Виноград	336,9	259,8	77,1	129,7
Разом	71492,2	50022	21470,2	142,9

Примітка: * – складено за даними [14].

Щодо збільшення виробництва зерна на 44,3% то воно зумовлено не лише збільшенням урожайності зернових культур на 10,1 ц/га або на 37,5%, але й розширенням посівної площі на 738,6 тис. га, або на 5,1%. Виробництво соящика збільшилось порівняно з 2010 р. на 27,9% і склало 8,7 млн т, що спричинено розширенням посівної площі на 190,4 тис. га, або на 4,2% і підвищенням урожайності на 3,4 ц/га, або на 22,7%. Такі факти затрудняють визначення абсолютно інтенсивного типу зростання, який відбувається за рахунок впровадження інноваційних технологій.

Крім вищерозглянутих факторів конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, на особливу увагу заслуговують інші фактори, що характеризують ефективність їх господарської діяльності. У цьому контексті Бужин О. А. у праці [10] обґрунтовує механізми забезпечення конкурентоспроможності продукції тваринництва сільськогосподарських підприємств завдяки активізації таких внутрішніх факторів, як якість і собівартість, які формуються на основі економічно-технологічної організації виробництва та продуктивності праці. Автор справедливо зазначає, що у структурі собівартості визначальне місце належить кормовій продукції рослинництва як матеріальному ресурсу для розвитку тваринництва, якість і достатність якої залежить від продуктивності землі.

Для сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються на виробництві рослинницької продукції, собівартість є не менш важливим фактором конкурен-

тоспроможності, що комплексно характеризує їх господарську діяльність. Зниження собівартості свідчить про зростання урожайності культур, продуктивності праці, ефективне використання ресурсів, основних засобів тощо. І навпаки, зростання собівартості свідчить про зниження рівня рентабельності, суми прибутку, що, у свою чергу, призводить до неефективного ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції.

Виробнича собівартість продукції сільськогосподарських підприємств є синтетичним показником, що формується з усіх витрат, пов'язаних з процесом її виробництва та реалізації. До складу загальновиробничих витрат сільськогосподарських підприємств включаються оплата праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація необоротних активів загальновиробничого призначення, витрати на вдосконалення технології й організації виробництва, опалення, освітлення, водопостачання, водовідведення, плата за оренду землі і майна виробничого призначення; сума нарахованого фіксованого сільськогосподарського податку та ін. [15].

Витрати операційної діяльності сільськогосподарських підприємств формуються за такими економічними елементами, як матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизація та інші операційні витрати. Сукупність однорідних за економічним змістом видів витрат дозволяє оцінити вплив фактора собівартості реалізованої продукції сільськогосподарських підприємств на їх конкурентоспроможність (табл. 3).

Таблиця 3

Витрати основної діяльності сільськогосподарських підприємств *

№ з/п	Витрати	Тис. грн		%		Відхилення		
		Роки				(+/-)	%	структура, %
		2010	2011	2010	2011			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. ПрАТ «Україна» (Миколаївська область)								
1	Матеріальні витрати	7395	10227	69,3	73,9	2832	38,3	4,6
2	Витрати на оплату праці	1301	1384	12,2	10	83	6,4	-2,2
3	Відрахування на соціальні заходи	473	504	4,4	3,6	31	6,6	-0,8
4	Амортизація	390	749	3,7	5,4	359	92,1	1,8
5	Інші операційні витрати	1110	976	10,4	7,1	-134	-12,1	-3,4
6	Разом	10669	13840	100	100	3171	29,7	0
2. ПСАТ імені Шевченка (Черкаська область)								
1	Матеріальні витрати	908	3257	25,1	52,8	2349	258,7	27,7
2	Витрати на оплату праці	1011	1072	27,9	17,4	61	6	-10,5
3	Відрахування на соціальні заходи	368	199	10,2	3,2	-169	-45,9	-6,9
4	Амортизація	299	633	8,2	10,3	334	111,7	2
5	Інші операційні витрати	1037	1008	28,6	16,3	-29	-2,8	-12,3
6	Разом	3623	6169	100	100	2546	70,3	0
3. СПАТ «Україна» (Одеська область)								
1	Матеріальні витрати	5020	4607	63,5	58,1	-413	-8,2	-5,5
2	Витрати на оплату праці	684	849	8,7	10,7	165	24,1	2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
3	Відрахування на соціальні заходи	249	343	3,2	4,3	94	37,8	1,2
4	Амортизація	722	642	9,1	8,1	-80	-11,1	-1
5	Інші операційні витрати	1225	1493	15,5	18,8	268	21,9	3,3
6	Разом	7900	7934	100	100	34	0,4	0
4. ПАТ «Україна» (Миколаївська область)								
1	Матеріальні витрати	3569	4352	61,2	65,7	783	21,9	4,5
2	Витрати на оплату праці	874	864	15	13,1	-10	-1,1	-1,9
3	Відрахування на соціальні заходи	318	325	5,4	4,9	7	2,2	-0,5
4	Амортизація	126	125	2,2	1,9	-1	-0,8	-0,3
5	Інші операційні витрати	945	957	16,2	14,4	12	1,3	-1,8
6	Разом	5832	6623	100	100	791	13,6	0
5. САТ «Васищево» (Харківська область)								
1	Матеріальні витрати	33,1	3,1	27,6	4,4	-30	-90,6	-23,2
2	Витрати на оплату праці	3,0	22,3	2,5	31,5	19,3	643,3	29,0
3	Відрахування на соціальні заходи	1,0	8,2	0,8	11,6	7,2	720,0	10,7
4	Амортизація	78,7	20,7	65,6	29,2	-58	-73,7	-36,4
5	Інші операційні витрати	4,1	16,6	3,4	23,4	12,5	304,9	20,0
6	Разом	119,9	70,9	100	100	-49	-40,9	0,0

Примітка: * – складено за даними [16].

З табл. 3 видно, що виробництво продукції сільськогосподарських підприємств протягом 2010 – 2011 років потребувало значних матеріальних витрат, що пояснюється специфікою їх діяльності. До таких витрат належать витрати на придбання насіння та посадкового матеріалу, добрив, засобів захисту рослин і тварин, кормів, паливо-мастильних матеріалів, купівельних напівфабрикатів та комплектуючих виробів, паливо і енергії, будівельних матеріалів, тари і ін.

Збільшення матеріальних витрат та амортизації при скороченні витрат на оплату праці і відрахувань на соціальні заходи на ПАТ «Україна» та САТ ім. Шевченка є свідченням технічного та технологічного переозброєння виробництва, вивільнення ручної праці, розширення обсягів діяльності. Інша ситуація мала місце на САТ «Україна», де відбулося скорочення матеріальних витрат та амортизації при зростанні витрат на оплату праці і відрахувань на соціальні заходи. При цьому загальні витрати зросли за рахунок інших операційних витрат, до яких належать собівартість реалізованих виробничих запасів, необоротних активів, втрати від знецінення запасів, відрахування на створення резерву сумнівних боргів і суми списаної безнадійної дебіторської заборгованості тощо.

Особливістю динаміки та структури витрат САТ «Васищево» є різке зменшення матеріальних витрат та амортизації, що вказує на скорочення обсягів виробничої діяльності. При цьому зростання витрат на заробітну плату і відрахувань на соціальні заходи означає наявність інших видів діяльності, що є прибутковими. Зростання інших операційних витрат на даному підприємстві, виходячи із ситуації, що склалася, означає реалізацію ним необоротних активів, зокрема основних

засобів і довгострокових біологічних активів, що остаточно підтверджує кардинальну переорієнтацію видів його діяльності.

На ПАТ «Україна» відбулося зростання матеріальних та інших операційних витрат, скорочення витрат на оплату праці та амортизацію при зростанні загальної суми витрат. Це свідчить про те, що ПАТ «Україна», хоча і збільшує обсяги своєї діяльності, але не здійснює при цьому оновлення основних засобів, нематеріальних та довгострокових біологічних активів, що свідчить про відсутність модернізації та вдосконалення процесу виробництва.

Для того, щоб оцінити конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств за їх собівартістю, необхідно здійснити аналіз їх витрат на одну гривню реалізованої продукції, який характеризує рівень собівартості сільськогосподарського виробництва та відображає взаємозв'язок між витратами і прибутком.

Витрати на виробництво сільськогосподарської продукції, що входять до складу виробничої собівартості, являють собою суму трьох елементів виробничого процесу:

$$B_3 = MB + 3П_н + A, \quad (4)$$

де B_3 – витрати на виробництво сільськогосподарської продукції;

MB – матеріальні витрати;

$3П_н$ – витрати на заробітну плату з нарахуваннями на неї;

A – амортизація.

Якщо формулу витрат розширити діленням лівої та правої її частини на обсяг чистого доходу від реалізації продукції, отримаємо модель, що відображає вплив факторів на загальну величину витрат на одну гривню реалізованої продукції:

$$B_3 / Q = MB / Q + 3P_n / Q + A / Q, \quad (5)$$

де B_3 / Q – загальні витрати на одну гривню реалізованої продукції;

MB / Q – матеріаломісткість реалізованої продукції;

$3P_n / Q$ – трудомісткість реалізованої продукції у грошовому вимірі;

A / Q – фондомісткість реалізованої продукції за списаній на амортизацію частині основних засобів, нематеріальних активів й інших необоротних матеріальних активів.

За допомогою факторної моделі (5) оцінено, якою мірою кожен фактор вплинув на зміну загальних витрат на виробництво сільськогосподарської продукції ПАТ «Україна» (табл. 4).

суму загальних витрати на одну гривню реалізованої продукції є трудомісткість реалізованої продукції у грошовому вимірі (14% у 2010 р. і 18,5% 2011 р.), третім, найслабшим фактором впливу – фондомісткість реалізованої продукції за списаній на амортизацію частині основних засобів, нематеріальних активів й інших необоротних матеріальних активів (10,8% у 2010 та 10% у 2011 р.).

Оцінка за наведеним алгоритмом впливу факторів на зміну витрат на одну гривню реалізованої продукції СПРАТ «Україна» дозволила встановити, що його загальні витрати зросли у 2011 р. порівняно з 2010 р. на 34,6%, а у розрахунку на одну гривню реалізованої продукції залишилися на одному рівні – 75 коп. Проте зміни відбулися у їх структурі, посилювався вплив факторів

Таблиця 4

Оцінка впливу факторів на зміну витрат на одну гривню реалізованої продукції СПРАТ «Україна» *

Показник		Роки				Відхилення	
		2010		2011		(+/-)	%
		Сума	Питома вага, %	Сума	Питома вага, %		
1	Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн	8151	–	8124	–	-27,0	-0,3
2	Витрати на виробництво, тис. грн	6675	100	6441	100	-234	-3,5
2.1	у тому числі:						
	матеріальні витрати	5020	75,2	4607	71,5	-413	-8,2
2.2	витрати на заробітну плату з нарахуваннями	933	14	1192	18,5	259	27,8
2.3	амортизація	722	10,8	642	10	-80	-11,1
3	Витрати на виробництво на одну гривню чистого доходу (виручки) від реалізації продукції, коп.	82	100	79	100	-3	-3,2
3.1	у тому числі:						
	матеріальні витрати	62	75,2	57	71,5	-5	-7,9
3.2	витрати на заробітну плату з нарахуваннями	11	14	15	18,5	4	28,2
3.3	амортизація	9	10,8	8	10	-1	-10,8

Примітка: * – складено за даними [16].

Як видно з табл. 4, у 2011 р. порівняно з 2010 р. загальні витрати на виробництво на одну гривню чистого доходу (виручки) від реалізації продукції на СПРАТ «Україна» скорочуються на 234 тис. грн, або 3,5%. У розрахунку на одну гривню чистого доходу від реалізації продукції вони зменшуються на 3 коп., що пояснюється скороченням матеріальних витрат на 5 коп., амортизації на 1 коп., збільшенням витрат на заробітну плату з нарахуваннями на 4 коп.

Зазначимо, що, незважаючи на виявлені позитивні зміни, виробництво продукції СПРАТ «Україна» залишається досить витратним, оскільки загальні витрати на виробництво продукції на одну гривню чистого доходу від її реалізації у 2010 р. складають 82 коп., у 2011 р. – 79 коп. На їх формування найбільший вплив здійснює фактор матеріаломісткості реалізованої продукції, оскільки найбільшу питому вагу (75,2% у 2010 р. і 71,5% у 2011 р.) у їх складі мають матеріальні витрати. Другим фактором впливу на

матеріаломісткості (з 77,4 до 79,5%) та фондомісткості реалізованої продукції (з 4,1 до 5,8%) при зменшенні фактора трудомісткості реалізованої продукції у грошовому вимірі (з 18,6 до 14,7%). Це означає, що підприємство здійснило закупівлю й оновлення основних засобів і довгострокових біологічних активів. При цьому процес виробництва вдосконалюється, оскільки його розширення супроводжується скороченням витрат на оплату ручної та некваліфікованої праці.

Вищезазначені процеси визначено і на підприємстві ПСАТ ім. Шевченка, де за аналізований період відбулося стрімке зростання загальних витрат на виробництво на 99,6%, а у розрахунку на одну гривню реалізованої продукції лише на 26,1% (з 50 до 63 коп.). Особливістю структурних зрушень у витратах на виробництво продукції є збільшення її матеріаломісткості на 126,6% (з 18 до 40 коп. у розрахунку на одну гривню), фондомісткості на 33,8% (з 6 до 8 коп.) і зменшення трудомісткості на 41,8% (з 27 до 16 коп.).

На ПАТ «Україна» зростання загальної суми витрат на виробництво продукції та цієї суми у розрахунку на одну гривню реалізованої продукції відбувається більш стрімкими темпами (на 779 тис. грн, або 15,9%), ніж зростання обсягів реалізації продукції (на 321 тис. грн, або 7,3%). При збереженні такої тенденції у майбутньому підприємству загрожують збитки, що може призвести до банкрутства. На формування витрат на виробництво вплив на рівні 73% у 2010 р. і 76,8% у 2011 р. здійснює фактор матеріаломісткості, 24,4% у 2010 р. та 21% у 2011 р. – трудомісткості, 2,6% у 2010 р. та 2,2% у 2011 р. фактор фондомісткості реалізованої продукції.

Аналіз виробничих витрат САТ «Васищево» показав, що на їх формування найменший вплив складають матеріальні витрати (28,6% у 2010 р. та 5,7% у 2011 р.), що кардинально відрізняє його від всіх досліджуваних сільськогосподарських підприємств. Другим фактором впливу у 2010 р. виявлено фондомісткість (68%), яка у 2011 р. зменшується до 38,1%, а третім – трудомісткість (3,5%), що збільшується у 2011 р. до 56,2%. Це означає, що підприємство володіє необоротними активами, зокрема основними засобами, які використовуються не для процесу виробництва продукції, а за іншим нецільовим призначенням.

Отже, результати структурного та факторного аналізу витрат сільськогосподарських підприємств, що формують їх собівартість, дозволяють стверджувати, що найбільш конкурентоспроможними за собівартістю є СПРАТ «Україна» та ПСАТ ім. Шевченка. На СПАТ «Україна» хоча і виявлено позитивні тенденції до зменшення загальної суми витрат на виробництво продукції та у розрахунку на одну гривню реалізованої продукції, воно поки що поступається вищезазначеним підприємствам за структурою, обсягом та характером витрат. Найменш конкурентоспроможними за проведеною оцінкою визначено ПАТ «Україна» та САТ «Васищево», оскільки обсяг витрат ПАТ «Україна» значно перевищує його реальні можливості, а САТ «Васищево» за структурою своїх витрат демонструє неефективну виробничу діяльність.

Зазначимо, що крім факторів, що характеризують конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств з точки зору ефективності їх господарювання, не менш вагомими за силою впливу є фактори, що відображають рівень організації та управління виробництвом. У цьому контексті привертає увагу праця Рижмань Л. Д. [12], в якій внутрішні фактори формування конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств об'єднано в три групи: організаційно-економічні, техніко-технологічні, соціально-економічні та оцінено конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств Вінницької області за фактором спеціалізації та концентрації виробництва. Автором встановлено, що господарства з високим рівнем спеціалізації є більш конкурентоспроможними на відміну від господарств з низьким рівнем спеціалізації. Так, у групі підприємств з коефіцієнтом зосередження товарного виробництва (K_3) понад 0,6 обсяги виробництва валової продукції та прибутку у розрахунку на одного середньо-

річного працівника вищі за аналогічний показник у групі підприємств, де $K_3 < 0,35$.

Іншої думки дотримується Олійник В. В. [13], який вважає, що поглиблення спеціалізації сільськогосподарських підприємств не завжди сприяє зростанню ефективності господарської діяльності та підвищенню рівня конкурентоспроможності. Ним визначена оптимальна питома вага озимої пшениці у структурі посівних площ зернових Харківської області на рівні 25%, при перевищенні якої зменшується прибутковість підприємств через зростання виробничої собівартості. Таким чином, вищезазначена оцінка сільськогосподарських підприємств Вінницької та Харківської областей за фактором спеціалізації та концентрації виробництва показує суперечливі результати. Виникає питання щодо узгодженості прийомів аналізу та єдності методології оцінки факторів конкурентоспроможності, оскільки достовірність результатів такої оцінки значною мірою залежить від можливості їх застосування для кожної конкретної ситуації.

Зважаючи на те, що конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств формується під впливом сукупності взаємообумовлених факторів, Полозенко Л. П., Сідько Л. К. [11] наголошують на необхідності інтегрального розуміння феномену конкурентоспроможності. Згідно з цим підходом конкурентоспроможність характеризується набором числових параметрів x_i , що відображають результати господарювання сільськогосподарських підприємств та сукупністю їх оцінок k_{ie} , які функціонально пов'язані між собою. У часі (t_i) інтегральний показник конкурентоспроможності продукції, а також підприємства в цілому повинен збільшуватися [11]:

$$k_{ie}(x_i(t_1)) < k_{ie}(x_i(t_2)) \text{ при } t_1 < t_2. \quad (6)$$

Така умова конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств визначена виходячи з необхідності інноваційного їх розвитку, впровадження у процес виробництва нової техніки, удосконалення систем її проектування та експлуатації. Тому факторами конкурентоспроможності виступають всі складові внутрішнього потенціалу підприємства, до яких відносяться виробничий потенціал (техніко-технологічний, кадровий, організації виробництва, сировинний і ін.), потенціал розвитку (маркетинг, менеджмент, інноваційний, інформаційний), внутрішній та зовнішній інвестиційний потенціал. Оцінка цих факторів, на їх думку, дозволяє побудувати таку систему управління конкурентоспроможністю продукції, яка оптимально працюватиме з урахуванням усіх специфічних характеристик і особливостей даного підприємства [11].

Застосування розглянутих теоретичних напрацювань щодо визначення та систематизації факторів конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств при практичній їх оцінці потребує комплексного вивчення та аналізу їх господарської діяльності у динаміці років. Лише у такому випадку можна оцінити конкурентоспроможність як комплексну категорію, що відображає явні та потенційні можливості сільськогосподарських підприємств отримати переваги та зберегти свої конкурентні позиції на внутрішньому та зовнішньому ринку.

Виходячи з необхідності швидкого реагування на зміни ринкової кон'юнктури, сільськогосподарським підприємствам необхідно здійснювати оцінку їх поточної конкурентоспроможності, тобто оцінку за окремими її факторами: ефективністю використання земельних ресурсів, собівартістю, рівнем спеціалізації виробництва та ін. Така оцінка хоча і не дозволяє комплексно врахувати дію всіх можливих факторів конкурентоспроможності, але дає можливість оперативно визначити слабкі та сильні сторони підприємства у поточний період часу, що є підставою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Незважаючи на те, що у сучасній науковій літературі поняття поточної конкурентоспроможності або конкурентоспроможності за окремими факторами не використовується, вважаємо, що такий термін має право на існування, оскільки кожне підприємство може мати свої конкурентні переваги і недоліки господарювання, що змінюються у часі, визначення яких потребує оцінки окремих факторів впливу.

ВИСНОВКИ

Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств визначається ефективністю використання земельних, матеріальних, трудових, фінансових та ін. ресурсів. Оцінка конкурентоспроможності має ґрунтуватися на методах факторного аналізу, які передбачають комплексне і системне вивчення впливу окремих факторів на результатний показник.

Одним із таких результативних показників є обсяг виробництва сільськогосподарської продукції, на який впливають інтенсивний фактор урожайності культур та екстенсивний – розширення посівних площ. Оцінку ефективності використання земельних ресурсів при вирощуванні пшениці сільськогосподарськими підприємствами за цими факторами слід проводити за допомогою побудованої мультиплікативної факторної моделі.

Важливим фактором конкурентоспроможності, який комплексно характеризує господарську діяльність сільськогосподарських підприємств, є собівартість реалізованої продукції. Вплив цього фактора на конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств доцільно визначати за результатами аналізу їх витрат на одну гривню реалізованої продукції з використанням адитивної факторної моделі витрат.

Переваги оцінки впливу факторів на рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств на основі методології детермінованого факторного аналізу полягають у можливості оперативно виявити ці фактори та причинно-наслідкові зв'язки між ними. Прийняття на основі такої оцінки управлінських рішень дозволяє сільськогосподарським підприємствам швидко реагувати на зміни ринкової кон'юнктури. Таку їх здатність відображає поняття поточної конкурентоспроможності, яке на відміну від комплексної категорії конкурентоспроможності означає конкурентоспроможність за її окремими, найбільш впливовими у поточний період часу факторами.

Виходячи з того, що розглянуті факторні моделі, разом з їх перевагами, мають і обмеження через кількість параметрів, що відображають вплив факторів на конкурентоспроможність сільськогосподарських під-

приємств, перспективи подальших досліджень полягають у використанні можливостей детермінованого і стохастичного моделювання для аналізу, оцінки та прогнозування рівня їх конкурентоспроможності. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Бондаренко С. А.** Про механізм формування конкурентоспроможності продукції промислового підприємства / С. А. Бондаренко, В. І. Бокій // Економіка підприємств. – 2001 – № 9 – С. 58 – 59.
- 2. Зайцева Л. О.** Класифікація факторів конкурентоспроможності підприємства / Л. О. Зайцева // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – 2012. – № 8 (179). – С. 293 – 300.
- 3. Панасенко Д. А.** Системний підхід до показників конкурентоспроможності / Д. А. Панасенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 3 (82). – С. 19 – 24.
- 4. Райсберг Б. А.** Современный экономический словарь. – 5-е изд., перераб. и доп. / Б. А. Райсберг, Л. Ш. Лосовский, Е. Ш. Стародубцева. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 495 с.
- 5. Фатхутдинов Р. А.** Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент / Р. А. Фатхутдинов. – М.: Маркетинг, 2002. – 892 с.
- 6. Портер М. Ю.** Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран / М. Ю. Портер. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
- 7. Томпсон А. А.** Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд : [пер. с англ. под. ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой]. – М.: Банки и биржи; ЮНИТИ, 1998. – 576 с.
- 8. Россіхіна О. Є.** Основні фактори конкурентоспроможності підприємства / О. Є. Россіхіна // Держава та регіони. – 2010. – № 2. – С. 184 – 187.
- 9. Донських А. С.** Конкурентоспроможність аграрних підприємств та фактори, що її визначають [Електронний ресурс] / А. С. Донських // Ефективна економіка. – 2011. – № 12. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=850>
- 10. Бужин О. А.** Конкурентоспроможність продукції тваринництва: [монографія] / О. А. Бужин. – Черкаси : Відлуння-Плюс, 2008. – 248 с.
- 11. Конкурентоспроможність в економіці України (за 2005 – 2011 рр., у кількості 350 документів українською та російською мовами) / Укладачі: Л. П. Полозенко, Л. К. Сідько. – К.: НУБіПУ, 2012. – 36 с.**
- 12. Рижмань Л. Д.** Напрями підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / Л. Д. Рижмань // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2012. – № 1. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/Vsnau/2012_1/48Rygmam.pdf
- 13. Олійник В. В.** Вплив спеціалізації на конкурентоспроможність зерна / В. В. Олійник // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2010. – № 10. – С. 291 – 296.
- 14. Офіційний сайт Державної статистики України [Електронний ресурс].** – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 15. Про затвердження Методичних рекомендацій з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств. Наказ Міністерства аграрної політики України № 132 від 18.05.2001 р. (зі змінами від 27.03.2013 р.) [Електронний ресурс].** – Режим доступу : <http://www.uazakon.com/big/text1528/pg1.htm>
- 16. Офіційний сайт державної установи «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України» [Електронний ресурс].** – Режим доступу : <http://smida.gov.ua>

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕКОНСТРУКЦІЇ СВИНАРСЬКИХ ФЕРМ І КОМПЛЕКСІВ ЯК ВАЖЛИВИЙ НАПРЯМ ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ВИРОБНИЦТВА М'ЯСА СВИНЕЙ

БАБАЄВ О. Ю.

УДК 636

Бабаєв О. Ю. Економічна ефективність реконструкції свинарських ферм і комплексів як важливий напрям підвищення прибутковості виробництва м'яса свиней

У статті проаналізовано сучасний стан розвитку свинарства в сільськогосподарських підприємствах Харківської області. Установлено, що в сучасних умовах господарювання, коли гостро бракує коштів як у державі, так і в товаровиробників, реконструкція свинарських ферм і комплексів є найбільш реальним напрямом підвищення прибутковості виробництва м'яса свиней. На прикладі п'яти сільськогосподарських підприємств з найбільш великими свинарськими фермами показано економічну ефективність проведення їх реконструкції. Для подолання збитковості виробництва м'яса свиней запропоновано створити в Харківській області 15 модульних реконструйованих або побудованих нових комплексів потужністю 300 свиноматок (6000 голів відгодівлі свиней) або 600 свиноматок (12000 голів відгодівлі свиней) у господарствах з високою питомою вагою зернових і технічних культур. Запропоновано джерела покриття інвестицій для проведення реконструкції свинарських ферм

Ключові слова: реконструкція, економічна ефективність, кошторисна вартість, інвестиція, рентабельність.

Табл.: 3. **Бібл.:** 9.

Бабаєв Олександр Юрійович – здобувач, кафедра виробничого менеджменту та агробізнесу, Харківський національний аграрний університет ім. В. В. Докучаєва (Харківська обл., Харківський район, п/в «Комуніст-1», 62483, Україна)

E-mail: AlexandrBabaev@ukr.net

УДК 636

Бабаєв А. Ю. Экономическая эффективность реконструкции свиноводческих ферм и комплексов как важное направление повышения прибыльности производства мяса свиней

В статье проанализировано современное состояние развития свиноводства в сельскохозяйственных предприятиях Харьковской области. Установлено, что в современных условиях ведения хозяйства, когда остро не хватает средств как в государстве, так и у товаропроизводителей, реконструкция свиноводческих ферм и комплексов является наиболее реальным направлением повышения прибыльности производства мяса свиней. На примере пяти сельскохозяйственных предприятий с наиболее крупными свиноводческими фермами показана экономическая эффективность проведения их реконструкции. Для преодоления убыточности производства мяса свиней предложено создать в Харьковской области 15 модульных реконструированных или построенных новых комплексов, мощностью 300 свиноматок (6000 голов откорма свиней) или 600 свиноматок (12000 голов откорма свиней) в хозяйствах с высоким удельным весом зерновых и технических культур. Предложены источники покрытия инвестиций для проведения реконструкции свиноводческих ферм.

Ключевые слова: реконструкция, экономическая эффективность, сметная стоимость, инвестиция, рентабельность.

Табл.: 3. **Библ.:** 9.

Бабаєв Олександр Юрьевич – соискатель, кафедра производственно-го менеджмента и агробізнесу, Харьковский национальный аграрный университет им. В. В. Докучаева (Харьковская обл., Харьковский район, п/о «Коммунист-1», 62483, Украина)

E-mail: AlexandrBabaev@ukr.net

UDC 636

Babaev A. Y. Economic Efficiency of Reconstruction of Pig-Breeding Farms and Complexes as an Important Direction of Increase of Profitability of Pork Production

The article analyses modern state of development of pork production in agricultural companies of Kharkiv oblast. It is established that under modern conditions of farm-keeping, when there is a sharp shortage of funds both in the state and producers, reconstruction of pig-breeding farms and complexes is the most practicable direction of increase of profitability of pork production. Five agricultural companies with the largest pig-breeding farms are used as an example for showing economic efficiency of their reconstruction. In order to overcome unprofitableness of pork production, it is offered to create 15 modular reconstructed or newly constructed complexes of 300 sows (6,000 pigs) or 600 sows (12,000 pigs) capacity in farms with high specific weight of cereal and technical crops in Kharkiv oblast. The article offers sources of coverage of investments for conducting reconstruction of pig-breeding farms.

Key words: reconstruction, economic efficiency, estimate cost, investment, profitability.

Tabl.: 3. **Bibl.:** 9.

Babaev Aleksandr Yu. – Applicant, Department of Production Management and Agribusiness, Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchaev (Kharkivska obl., Kharkivskiy rayon, p/v «Komunist-1», 62483, Ukraine)

E-mail: AlexandrBabaev@ukr.net

Свинарство є однією з основних і найбільш продуктивних і скороспілих галузей тваринництва, яка відіграє важливу роль в забезпеченні населення м'ясом і продуктами харчування, промисловості сировиною. Характерною його рисою цієї галузі є здатність відносно швидко нарощувати обсяги продукції, окупати додаткові вкладення в нього матеріально-технічних і фінансових ресурсів та удосконалювати техніко-технологічні, біологічні і організаційно-економічні складові виробництва. За роки реформування в галузі свинарства виникло багато нових проблем. Подрібнення великотварних господарств і перехід виробництва свинини в особисті господарства населення унеможливають запроваджен-

ня новітніх технічних і технологічних досягнень світової науки та практики ведення цієї галузі.

Невідповідність між цінами та витратами, поява неконтрольованих ринкових посередників, незадовільне кормозабезпечення, порушення зоотехнічних і ветеринарних вимог щодо відтворення поголів'я та його утримання, відсутність державної підтримки призвели до втрати зацікавленості господарств у виробництві свинини. Наслідком цього є різке скорочення поголів'я свиней, зниження їх продуктивності, втрата племінного потенціалу в галузі. Виробництво свинини із традиційно прибуткової сфери діяльності перетворилось в стабільно нерентабельну.

Одним із важливих проблем підвищення прибутковості виробництва м'яса свиней та нарощування обсягів виробництва свинини реконструкція свинарських ферм та скорочення виробничого циклу у галузі. Для вирішення цього питання необхідно проаналізувати вплив основних факторів виробництва на тривалість виробничого циклу та економічну ефективність галузі, зокрема: обґрунтувати комплекс організаційно-технологічних резервів скорочення тривалості виробничого циклу свинарства, спрямованих на раціональне використання ресурсного потенціалу та підвищення ефективності функціонування галузі; визначити оптимальну структуру комплексу по виробництву свинини та запропонувати основні напрями його розвитку за умов скорочення тривалості виробничого циклу [1].

Стан вітчизняного свинарства характеризується відсталістю технологій, високими трудовитратами, підвищеною витратою кормів, низькими показниками по приростах і якості м'яса, великим відходом поросят. Тому важко говорити про рентабельність виробництва на застарілих технологіях і устаткуванні при генетичних показниках, що практично не поліпшуються.

У статті «Нові технології в проектуванні свинарських ферм і комплексів» Скляр О. Г. відмічає, що, не дивлячись на загальну відсталість свинарства, деякі крупні свинокомплекси (ВАТ «Племзавод «Степний» Кам'яно-Дніпровський район, АТЗТ «Агро-Союз» Дніпропетровська область та ін.) зуміли провести глибоку модернізацію виробництва і перейти на нові технології, застосували кращу зарубіжну генетику і вийшли на рівень рентабельності. І далі він стверджує, що, зниження витрат до 6 грн на 1 кг живої маси реально. При такій собівартості і ціні реалізації понад 10 грн за 1 кг виробництво свинини рентабельне [2]. Ми погоджуємося з такою думкою і вважаємо, що цього неможливо досягти без проведення реконструкції свинарських ферм і комплексів, будівництва нових свинарських комплексів середнього розміру потужністю на 6 – 12 тисяч голів річної відгодівлі свиней.

Поділяємо думку В. І. Герасимова, В. П. Рибалка та М. В. Чорного [3], а також Л. В. Клименко [4], які стверджують, що важливою складовою реконструкції свинарських ферм і комплексів є скорочення виробничого циклу в галузі, що є основною складовою технології виробництва свинини і визначають її як є систему раціонального ведення галузі, яка включає науково обґрунтовані заходи і прийоми, спрямовані на одержання необхідної кількості високоякісної продукції з мінімальними затратами праці й засобів і забезпечення оптимальних біологічних, технологічних і організаційних умов виробництва.

Дослідженням питань реконструкції свинарських ферм і комплексів в різний час займалися такі вчені, як: Райко В. І. [5] Новіков Ю. Ф. [6], Бородин Н. Ф. [7], Нікітенко А. М. [8], Кудюкин П. В. [9] та ін. Проте ці питання досить актуальні, і виникає необхідність продовження досліджень в цьому напрямку.

Метою статті є висвітлення питань підвищення ефективності виробництва м'яса свиней в умовах про-

ведення реконструкції свинарських ферм і комплексів як важливого напрямку підвищення прибутковості галузі.

Рентабельність свинарської галузі безпосередньо залежить від того, наскільки ефективно використовується її виробничий потенціал. Підвищення ефективності галузі можна добитися шляхом реконструкції свинарських ферм. Для цих цілей у виробництво упроваджуються нові технології, які не надають стресової дії на свиней, дозволяють зменшити ресурсо- і енерговитрати, реалізувати генетичний потенціал стада. У процесі реконструкції свинарських ферм важливу роль грає оптимізація і механізація виробництва свинини, завдяки чому знижується собівартість самого виробництва і підвищується прибуток.

Сучасний ринок свинини зобов'язує виробників бути конкурентоздатними як на ринку країни, так і на світовому ринку. Для вирішення цього завдання необхідно постійно модернізувати і покращувати виробництво, застосовувати ресурсо- і енергозберігаючі технології, високоефективні технологічні засоби. У зв'язку з цим реконструкція свиноферм на сучасному етапі розвитку є об'єктивною необхідністю.

Програма технічного і технологічного переозброєння свинарства включає три основні напрями:

- ✦ реконструкція існуючих спеціалізованих підприємств з виробництва свинини;
- ✦ нове будівництво свинарських ферм і комплексів;
- ✦ виробництво свинини у фермерських і особистих підсобних господарствах.

Під реконструкцією розуміємо переобладнання існуючих виробничих потужностей, пов'язане з удосконаленням виробничого процесу й підвищенням його техніко-економічного рівня на основі впровадження досягнень НТП.

В умовах обмежених фінансових можливостей у переважній більшості сільськогосподарських підприємств регіону пріоритетним і досить дієвим важелем досягнення прибутковості виробництва свинини є оновлення та створення матеріально-технічної бази свинарства шляхом реконструкції діючих і придатних до реконструкції та подальшої експлуатації спорожнелих тваринницьких ферм і комплексів із впровадженням на них інноваційних техніко-технологічних й організаційно-економічних рішень.

Завданнями реконструкції є такі:

- ✦ поліпшення якості свинини, збільшення обсягів його виробництва;
- ✦ більш ефективне використання наявних виробничих потужностей;
- ✦ підвищення продуктивності праці, створення більш комфортних умов праці;
- ✦ планомірне впровадження інновацій та ін.

Завданнями (цілями) цих проектів, на нашу думку, є:

- ✦ розробка бізнес-плану проекту;
- ✦ оцінка ефективності проекту;
- ✦ пошук джерел фінансування інвестиційного проекту;
- ✦ обґрунтування й прийняття рішень щодо техніко-технологічних й організаційно-економічних аспектів реалізації проекту.

Кінцевою метою проектів має стати формування конкурентних переваг і зростання ринкової вартості підприємства.

На нашу думку, при визначенні життєвого циклу проекту реконструкції чи будівництва свинарської ферми слід виходити з того, що його початком є момент вкладання інвестицій для організації здійснення проекту, а закінчується він тоді, коли вводиться в експлуатацію, тобто припиняються інвестиції. При цьому слід мати на увазі, що інвестиціями будуть також вкладення коштів в оборотний капітал, які здійснюються в поєднанні з капітальними інвестиціями, без яких проект не може бути введений в експлуатацію.

На реконструйованих свинарських фермах тварин доцільно переводити переважно на сухий тип годування, оскільки він є економічно вигідним і не вимагає великих трудовитрат. У свинарниках встановлюються автоматичні годівниці, які видають необхідну кількість корму.

У ході реконструкції свинарських ферм систему гноєвидалення доцільно встановити на основі самосплавної системи на щілинних підлогах. Систему контролю мікроклімату підбирають відповідно до статевовікової групи свиней.

За рахунок реконструкції та нового будівництва наукомістких автоматизованих ферм з інтенсивними, високими технологіями виробництва м'яса можна і необхідно сформувати фундамент майбутнього конкурентоспроможного вітчизняного свинарства.

Ми вважаємо, що в сучасних умовах, коли гостро бракує коштів як у держави, так і у товаровиробників, розраховувати на великі потужності свинарських комплексів не приходиться.

Для виконання цілей програми ми пропонуємо створити в Харківській області 15 модульних реконструйованих або побудованих нових комплексів, потужністю 300 свиноматок і 6000 голів для дорощування, або відповідно на 600 свиноматок і 12 000 голів для дорощування і відгодівлі свиней. У перспективі ці модулі можна було б об'єднувати в більш потужні комплекси відповідно до інтересів інвесторів. Інвесторами таких ферм могли б бути великі м'ясокомбінати, комбикормові заводи, агрохолдинги, а також різні бізнесмени, зацікавлені у високій рентабельності агробізнесу. Державі важливо стимулювати цей процес.

З метою більш детального обґрунтування розміщення модульних свинокомплексів і ферм на перспективу ми проаналізували нинішній стан свинарства в районах Харківської області (табл. 1).

Приведені дані табл. 1 свідчать про те, що станом на 1 січня 2012 р. у 17 районах області є лише 36 господарств, які займаються свинарством з поголів'ям свиней більше 500 голів. У решті 10 районах області свинарство товарного значення не має і служить практично лише для задоволення внутрішньогосподарських потреб самих господарств. І це відбувається в той час, коли більшість господарств цих районів мають значні площі зернових і технічних культур, що дозволяють з високою ефективністю займатись свинарством.

Таблиця 1

Господарства Харківської області, які утримують більше 500 голів свиней станом на 01.01.2012 р.

№ п/п	Найменування районів області	Найменування господарств і кількість свиней, що утримувались, гол.	Усього свиней по названих господарствах, гол.
1	2	3	4
1	Чугуєвський	ВСАТ «АК Слобожанський» – 52218; ТОВ «Агросервіс ЛТД» – 4817; ТОВ АФ «Зоря» – 1162	54532
2	Кегичевський	ПП «Агропрогрес» – 4175; ВАТ «Насінневе» – 4139; ТОВ «АД ім. Горького» – 1414; ПСП ім. Щорса – 518	10246
3	Сахновщинський	ТОВ «АД ім. Горького» – 3360; ВАТ «ПЗ ім. 20-річчя Жовтня» – 3006; ПСП «Прогрес» – 985; ПОСП «Нарек» – 658	8009
4	Красноградський	ПАОП «Зоря» – 2175; ПАОП «Промінь» – 1567; ВАТ «Ясна Поляна» – 1276; ПГ «Україна» – 1317	6335
5	Близнюківський	ТОВ АФ «Нікольська» – 788; ПСП «Україна» – 563; ТОВ «Комбикормовий завод» – 550; ПСП «Комсомолец» – 550	2451
6	Куп'янський	ЗАТ «АФ 8 березня» – 3063; СТОВ «Мрія» – 1546	4609
7	Краснокутський	ТОВ «Козіївське» – 2136	2136
8	Лозівський	ТОВ АФ «Хлібне» – 1992; ПОСП «Агросвіт» – 775.	2767

1	2	3	4
9	Зачепилівський	СВК «Заповіт Леніна» – 608; ТОВ «Агроленд» – 687; ПСП ім. Фрунзе – 1340	2635
10	Валківський	ПГ «Україна» – 1317	1317
11	Первомайський	ТОВ АФ «Киселі» – 631	631
12	Балаклійський	ТОВ «Свинокомплекс «Савинський» – 1636	1636
13	Барвінківський	ТОВ АФ «Лан» – 1226	1226
14	Вовчанський	«Гонтарівка» – 660; ПСП «Молнія – 1» – 1355	2015
15	Дергачівський	«ДВК – 109» – 948	948
16	В.-Бурлукський	ТОВ «Джап» – 606	606
17	Коломакський	ЗАТ АПО «Мрія» – 810	810
	Усього по 17 районах області	По 36 господарствах	100894

Для самозабезпечення зазначеного модуля свиноферми необхідно в залежності від зони розміщення порядку 2000 – 3000 га ріллі. З цієї площі можна отримувати близько 1500 тонн свинини і деяку кількість не зернової продукції рослинництва. Така структура виробництва дозволяє ефективно утилізувати одержуваний на фермі гній.

Реконструйовані ферми і комплекси слід оснастити новим технологічним обладнанням, до мінімуму скорочує витрати живої праці, а по ряду процесів досягти в автоматизованого режиму. Годівлю тварин слід забезпечити сухими або вологими (рідкими) збалансованими комбікормами, використовуючи при цьому досконалу генетична структура стада і т. д. Це дозволить за 160 – 170 днів вирощувати і здавати тварин на м'ясокомбінат масою до 110 кг. Технологія реконструйованих нових ферм повинна забезпечити рентабельність свинарства не менше 25 – 35%.

Як свідчать дані табл. 1, найбільш великими за розміром свинарськими фермами в наведених 36 господарствах Харківської області є, окрім свинарського комплексу ВСАТ «АК Слобожанський» Чугуєвського району, 5 господарств: ВАТ «Насінневе» Кегичівського р-ну, ПП «Агропрогрес» Кегичівського р-ну, ТОВ «Аграрний дім

ім. Горького» Сахновщинського р-ну, ПАОП «Промінь» Красноградського р-ну.

Спільно зі спеціалістами досліджуваних господарств нам удалося визначити орієнтовну кошторисну вартість реконструкції свинарських комплексів і нового будівництва у п'яти досліджуваних господарствах Харківської області.

Кошторисна вартість реконструкції свинарників і доведення їх потужності до 600 свиноматок в досліджуваних підприємствах досить суттєво відрізняється. Так, наприклад, в ПАТ «Племзавод ім. 20-річчя Жовтня» реконструкція свинарників і нове будівництво не планується у зв'язку з тим, що наявна виробнича потужність свинокомплексу на 700 свиноматок і щорічна реалізація свиней в розмірі 12 тис. голів достатня для ефективного виробництва свинини, і реконструкція свинарників не потрібна, а увагу необхідно звернути на поліпшення технології виробництва. У той же час у таких господарствах, як ПП «Агропрогрес», ВАТ «Насінневе» і ПАОП «Промінь» та ПАОП «Промінь» Красноградського району кошторисна вартість реконструкції свинарників досить суттєва. Виробничо-економічні показники розвитку свинарства в названих свинарських господарствах Харківської області покажемо в табл. 2.

Таблиця 2

Виробничо-економічні показники розвитку свинарства в сільськогосподарських підприємствах Харківської області в середньому за 2006 – 2011 рр.

Найменування показників	ВАТ «Насінневе»	ПП «Агропрогрес»	ТОВ «Аграрний дім ім. Горького»	ВАТ «Племзавод ім. 20-річчя Жовтня»	ПАОП «Промінь»
1	2	3	4	5	6
Вирощено свиней у живій масі, ц	2932	2792	2253	3155	1600
Реалізовано м'яса свиней у живій масі, ц	2436	2752	1822	2797	1900
Повна собівартість 1 ц реалізації свинини, грн	1205,7	999,9	993,4	996,2	1637,8
Ціна реалізації 1 ц свинини, грн	1092,1	1093,5	1095,9	904,9	1058,4

1	2	3	4	5	6
Одержано прибутку від реалізації свинини, тис. грн	-259,3	221,3	221,7	-243,6	-725,9
Одержано прибутку (збитку на 1 голову) грн	-111,7	135,2	71,3	-119,9	-457,4
Рівень рентабельності, %	-9,42	9,36	10,3	-9,16	-35,3

Джерело: власні розрахунки автора з використанням форми № 50 сг.

Наведені дані табл. 2 свідчать про, що із п'яти проведених господарств лише в двох виробництво свинини було прибутковим. Саме тому в цих господарствах заплановано проведення реконструкції свинарських ферм. Економічна ефективність виробництва м'яса свиней при реконструкції свиноферми покажемо на прикладі ТОВ «Аграрний дім ім. Горького» Сахновщинського р-ну Харківської області (табл. 3).

го прибутку по господарству, прибуток, одержаний від реалізації свинини, та амортизація основних активів у галузі. Питома вага власних джерел складатиме: у ВАТ «Насінне» Кегичівського р-ну – 50,2%; у ПП «Агропрогрес» Кегичівського р-ну – 57,2%; у ТОВ «Аграрний дім ім. Горького» Сахновщинського р-ну – 44,5%, у ПАОП «Промінь» Красноградського р-ну – 33,1%. В останні роки потужним джерелом фінансування ін-

Таблиця 3

Економічна ефективність виробництва м'яса свиней при реконструкції свиноферми в ТОВ «Аграрний дім ім. Горького» Сахновщинського р-ну Харківської області

Показник	До реконструкції	Етапи освоєння потужностей		
		I (400)*	II(450)*	III(500)*
Поголів'я свиней, голів	3456 (382)*	3650	4071	5000
Середньодобовий приріст, г	298	350	400	450
Вирощено свиней у живій масі, ц	2253	2380	2653	3260
Витрати кормів на 1 ц приросту свиней, ц корм. од.	8,41	7,0	6,0	5,0
Сума капіталовкладень, тис. грн	-	507,3	507,3	507,3
Вартість основних активів на 1 свиноматку після реконструкції, грн	1528,2	1540,9	1653,6	1755,1
Буде реалізовано м'яса свиней у живій масі, ц	1822,1	1924,7	2145,9	2636,5
Повна собівартість 1 ц реалізації м'яса свиней, грн	993,4	1191,6	1290,9	1340,0
Ціна реалізації 1 ц м'яса свиней, грн	1095,9	1400,0	1550,0	1700,0
Одержано прибутку від реалізації свинини, тис. грн	186,7	401,1	556,0	949,1
Одержано прибутку на 1 свиноматку, грн	488,7	1002,5	1235,5	1898,2
Рівень рентабельності виробництва м'яса свиней, %	10,3	17,4	20,0	26,9
Окупність додаткових капіталовкладень, років	-	1,53	1,33	0,92

Джерело: власні дослідження з використанням форми 50 сг; * – кількість свиноматок, голів.

У наведеній табл. 3 суму капіталовкладень на реконструкцію свиноферми в господарстві в розмірі 1521,9 тис. грн поділено на три етапи по 507,3 тис. грн.

Таким чином, проведення реконструкції у досліджуваних господарствах дасть можливість добитися прибуткового ведення галузі у всіх п'яти господарствах. Потенційними джерелами фінансування інвестиційних проектів реконструкції та будівництва свинарських ферм і комплексів в досліджуваних господарствах Харківської області можуть бути як власні джерела покриття витрат на реконструкцію свиноферм, так і можливі бюджетні кошти: дотації, доплати, відшкодування ПДВ. Разом із тим виконані нами розрахунки джерел фінансування показали, що визначальним потенційним джерелом фінансування є власні інвестиційні ресурси підприємств, тобто відрахування коштів від одержано-

вестиційних проектів, пов'язаних із реконструкцією та новим будівництвом свинарських комплексів, можуть стати, інвестиції із суміжних (переробних підприємств), а інколи і несуміжних галузей у межах міжгосподарської кооперації, на яких зараз акцентує увагу уряд України.

ВИСНОВКИ

1. У сучасних умовах господарювання, коли гостро бракує коштів як у держави, так і у товаровиробників, реконструкція свинарських ферм і комплексів є найбільш реальним напрямом підвищення прибутковості виробництва м'яса свиней.

2. Для подолання збитковості виробництва у свинарстві пропонується створити в Харківській області 15 модульних реконструйованих або побудованих нових комплексів, потужністю 300 свиноматок (6000 голів

відгодівлі свиней) або на 600 свиноматок (12000 голів відгодівлі свиней) у господарствах з високою питомою вагою зернових і технічних культур.

3. У перспективі ці модулі можна було б об'єднати в більш потужні комплекси у відповідності з інтересами інвесторів на міжгосподарській кооперативній основі. Інвесторами таких ферм могли бути великі м'ясокомбінати, комбикормові заводи, агрохолдинги, а також бізнесмени, зацікавлені у високій рентабельності агробізнесу. Державі важливо стимулювати цей процес. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку свинарства в Україні на період до 2015 року» від 04.10.2010.

2. Скляр О. Г. Нові технології в проектуванні свинарських ферм і комплексів / О. Г. Скляр, Р. В. Скляр // Праці ТДАТУ. – Вип. 10. – Т. 5. – 2010. – С. 169 – 176.

3. Довідник з виробництва свинини / В. І. Герасимов, В. Ф. Коваленко, В. М. Ногаєвич та ін. ; за ред. В. П. Рибалка, В. І. Герасимова, М. В. Чорного. – Х. : Еспада, 2001. – 336 с.

4. Клименко Л. В. Напрямки скорочення виробничого циклу свинарства в умовах інтеграції України в міжнародні економічні структури / Л. В. Клименко // Зб. наук. праць Вінницького ДАУ. – 2006. – Вип. № 27. – С. 134 – 141.

5. Реконструкція тваринницьких ферм / В. І. Райко, Ю. І. Кошиц, В. І. Тацій та ін. – К. : Будівельник, 1984. – 48 с.

6. Новиков Ю. Ф. Проблемы реконструкции животноводческих ферм / Ю. Ф. Новиков, В. М. Рабштына. – М. : Колос, 1982. – 200 с.

7. Бородин Н. Ф. Реконструкция ферм на промышленной основе / Н. Ф. Бородин, В. М. Рабштына, П. И. Червенко. – Днепропетровск : Промінь, 1978. – 80 с.

8. Нікітенко А. М. Новітні технології підвищення економічної ефективності у свинарстві / А. М. Нікітенко // Сільський господар. – 2007. – № 9-10. – С. 24 – 27.

9. Кудюкин П. В. Поліпшення технології відтворення свинопоголів'я на промисловій основі. / П. В. Кудюкин // Ефективне тваринництво. – 2007. – № 2. – С. 27 – 28.

Науковий керівник – канд. екон. наук, професор кафедри виробничого менеджменту та агробізнесу Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва
Македонський А. В.

УДК 005.21:005.93

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ТА СТРУКТУРИ МОТИВАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТОРГОВЕЛЬНИМИ МЕРЕЖАМИ

БЕЛОВА О. І.

УДК 005.21:005.93

Белова О. І. Методологічний підхід до формування змісту та структури мотиваційного механізму стратегічного управління торговельними мережами

У статті проаналізовано сучасні підходи до процесу формування та реалізації стратегічного управління на підприємствах. Досліджено методичні підходи до мотивування стратегічного управління підприємством та до формування мотиваційного механізму персоналу. Обґрунтовано актуальність створення умов для стимулювання стратегічного управління шляхом стимулювання кадрового потенціалу. Визначено поняття мотиваційного механізму стратегічного управління підприємствами, яке представляє собою реалізацію сукупності факторів, правил, принципів, стимулів, мотивів, мотиваторів, методів, що покликані стимулювати на підприємстві процес розробки та реалізації стратегії й в основі якого поставлено процес мотивування кадрового потенціалу. Запропоновано схему формування алгоритму побудови мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством.

Ключові слова: стратегічне управління, мотивування, механізм, мотиваційний механізм.

Рис.: 5. **Бібл.:** 10.

Белова Олена Ігорівна – старший викладач, кафедра менеджменту, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Києво, 19, Київ, 02156, Україна)
E-mail: popovaelenai@mail.ru

УДК 005.21:005.93

UDC 005.21:005.93

Белова Е. И. Методологический подход к формированию содержания и структуры мотивационного механизма стратегического управления торговельными сетями

Belova Y. I. Methodological Approach to Formation of Contents and Structure of the Motivational Mechanism of Strategic Management of Trade Networks

В статье проанализированы современные подходы к процессу формирования и реализации стратегического управления на предприятиях. Исследованы методические подходы к мотивации стратегического управления и к формированию мотивационного механизма персонала. Обоснована актуальность создания условий для стимулирования стратегического управления путем стимулирования кадрового потенциала. Определено понятие мотивационного механизма стратегического управления предприятиями, представляющее собой реализацию совокупности факторов, правил, принципов, стимулов, мотивов, мотиваторов, методов, призванных стимулировать на предприятии процесс разработки и реализации стратегии и в основе которого поставлен процесс мотивирования кадрового потенциала. Предложена схема формирования алгоритма построения мотивационного механизма стратегического управления предприятием.

The article analyses modern approaches to the process of formation and realisation of strategic management at enterprises. It studies methodical approaches to motivation of strategic management and to formation of motivational mechanism of personnel. It substantiates urgency of establishing conditions for stimulation of strategic management through stimulation of the staff potential. It defines the notion of the motivational mechanism of strategic management of enterprises, which is a realisation of a body of factors, rules, principles, incentives, causes, motivators, and methods that are designed to stimulate the process of development and realisation of strategy at an enterprise, in the basis of which the process of motivation of staff potential is laid. It offers a scheme of formation of an algorithm of construction of a motivation mechanism of strategic management of an enterprise.

Ключевые слова: стратегическое управление, мотивация, механизм, мотивационный механизм.

Key words: strategic management, motivation, mechanism, motivational mechanism.

Рис.: 5. **Библ.:** 10.

Рис.: 5. **Библ.:** 10.

Белова Елена Игоревна – старший преподаватель, кафедра менеджмента, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Києво, 19, Київ, 02156, Україна)
E-mail: popovaelenai@mail.ru

Белова Елена І. – Senior Lecturer, Department of Management, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kiyo, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)
E-mail: popovaelenai@mail.ru

відгодівлі свиней) або на 600 свиноматок (12000 голів відгодівлі свиней) у господарствах з високою питомою вагою зернових і технічних культур.

3. У перспективі ці модулі можна було б об'єднувати в більш потужні комплекси у відповідності з інтересами інвесторів на міжгосподарській кооперативній основі. Інвесторами таких ферм могли б бути великі м'ясокомбінати, комбикормові заводи, агрохолдинги, а також бізнесмени, зацікавлені у високій рентабельності агробізнесу. Державі важливо стимулювати цей процес. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку свинарства в Україні на період до 2015 року» від 04.10.2010.

2. Скляр О. Г. Нові технології в проектуванні свинарських ферм і комплексів / О. Г. Скляр, Р. В. Скляр // Праці ТДАТУ. – Вип. 10. – Т. 5. – 2010. – С. 169 – 176.

3. Довідник з виробництва свинини / В. І. Герасимов, В. Ф. Коваленко, В. М. Ногаєвич та ін. ; за ред. В. П. Рибалка, В. І. Герасимова, М. В. Чорного. – Х. : Еспада, 2001. – 336 с.

4. Клименко Л. В. Напрямки скорочення виробничого циклу свинарства в умовах інтеграції України в міжнародні економічні структури / Л. В. Клименко // Зб. наук. праць Вінницького ДАУ. – 2006. – Вип. № 27. – С. 134 – 141.

5. Реконструкція тваринницьких ферм / В. І. Райко, Ю. І. Кошиц, В. І. Тацій та ін. – К. : Будівельник, 1984. – 48 с.

6. Новиков Ю. Ф. Проблемы реконструкции животноводческих ферм / Ю. Ф. Новиков, В. М. Рабштына. – М. : Колос, 1982. – 200 с.

7. Бородин Н. Ф. Реконструкция ферм на промышленной основе / Н. Ф. Бородин, В. М. Рабштына, П. И. Червенко. – Днепропетровск : Промінь, 1978. – 80 с.

8. Нікітенко А. М. Новітні технології підвищення економічної ефективності у свинарстві / А. М. Нікітенко // Сільський господар. – 2007. – № 9-10. – С. 24 – 27.

9. Кудюкин П. В. Поліпшення технології відтворення свинопоголів'я на промисловій основі. / П. В. Кудюкин // Ефективне тваринництво. – 2007. – № 2. – С. 27 – 28.

Науковий керівник – канд. екон. наук, професор кафедри виробничого менеджменту та агробізнесу Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва
Македонський А. В.

УДК 005.21:005.93

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ТА СТРУКТУРИ МОТИВАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТОРГОВЕЛЬНИМИ МЕРЕЖАМИ

БЕЛОВА О. І.

УДК 005.21:005.93

Белова О. І. Методологічний підхід до формування змісту та структури мотиваційного механізму стратегічного управління торговельними мережами

У статті проаналізовано сучасні підходи до процесу формування та реалізації стратегічного управління на підприємствах. Досліджено методичні підходи до мотивування стратегічного управління підприємством та до формування мотиваційного механізму персоналу. Обґрунтовано актуальність створення умов для стимулювання стратегічного управління шляхом стимулювання кадрового потенціалу. Визначено поняття мотиваційного механізму стратегічного управління підприємствами, яке представляє собою реалізацію сукупності факторів, правил, принципів, стимулів, мотивів, мотиваторів, методів, що покликані стимулювати на підприємстві процес розробки та реалізації стратегії й в основі якого поставлено процес мотивування кадрового потенціалу. Запропоновано схему формування алгоритму побудови мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством.

Ключові слова: стратегічне управління, мотивування, механізм, мотиваційний механізм.

Рис.: 5. **Бібл.:** 10.

Белова Олена Ігорівна – старший викладач, кафедра менеджменту, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Києво, 19, Київ, 02156, Україна)
E-mail: popovaelenai@mail.ru

УДК 005.21:005.93

UDC 005.21:005.93

Белова Е. И. Методологический подход к формированию содержания и структуры мотивационного механизма стратегического управления торговельными сетями

Belova Y. I. Methodological Approach to Formation of Contents and Structure of the Motivational Mechanism of Strategic Management of Trade Networks

В статье проанализированы современные подходы к процессу формирования и реализации стратегического управления на предприятиях. Исследованы методические подходы к мотивации стратегического управления и к формированию мотивационного механизма персонала. Обоснована актуальность создания условий для стимулирования стратегического управления путем стимулирования кадрового потенциала. Определено понятие мотивационного механизма стратегического управления предприятиями, представляющее собой реализацию совокупности факторов, правил, принципов, стимулов, мотивов, мотиваторов, методов, призванных стимулировать на предприятии процесс разработки и реализации стратегии и в основе которого поставлен процесс мотивирования кадрового потенциала. Предложена схема формирования алгоритма построения мотивационного механизма стратегического управления предприятием.

The article analyses modern approaches to the process of formation and realisation of strategic management at enterprises. It studies methodical approaches to motivation of strategic management and to formation of motivational mechanism of personnel. It substantiates urgency of establishing conditions for stimulation of strategic management through stimulation of the staff potential. It defines the notion of the motivational mechanism of strategic management of enterprises, which is a realisation of a body of factors, rules, principles, incentives, causes, motivators, and methods that are designed to stimulate the process of development and realisation of strategy at an enterprise, in the basis of which the process of motivation of staff potential is laid. It offers a scheme of formation of an algorithm of construction of a motivation mechanism of strategic management of an enterprise.

Ключевые слова: стратегическое управление, мотивация, механизм, мотивационный механизм.

Key words: strategic management, motivation, mechanism, motivational mechanism.

Рис.: 5. **Библ.:** 10.

Рис.: 5. **Библ.:** 10.

Белова Елена Игоревна – старший преподаватель, кафедра менеджмента, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Києво, 19, Київ, 02156, Україна)
E-mail: popovaelenai@mail.ru

Belova Yelena I. – Senior Lecturer, Department of Management, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)
E-mail: popovaelenai@mail.ru

На сьогоднішній день в Україні будь-яке підприємство, що функціонує на ринку та має на меті подальший розвиток, повинно бути орієнтоване на стратегію. Особливо це стосується торговельних мереж, адже з їх розширенням виникає маса завдань: проведення досліджень; встановлення оптимального місцезнаходження нових магазинів мережі; виявлення потреб споживачів і вчасне реагування на них; створення широкого асортименту; налагодження власного виробництва; проведення вдалих маркетингових заходів тощо. Саме на вирішення цих завдань мають бути спрямовані ресурси підприємства, і саме для цього на підприємствах має створюватись мотиваційний механізм стратегічного управління. Але і в теорії, і на практиці увага приділяється або ж самому процесу стратегічного управління та його етапам, або ж створенню певних мотиваційних заходів для персоналу для вирішення тактичних проблем. Ми ж пропонуємо мотивувати сам процес стратегічного управління, стратегічну орієнтацію підприємства та розробку стратегії на підприємстві, використовуючи в той же час мотивування до цього кадрового потенціалу.

Проблемами мотивування персоналу в процесі стратегічного управління займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: Довгань Л. Є., Немцов В. Д., Шершньова З. Є., Обронська С. В., Радіонова В. Н., Федоркова Н. В., Чекменов А. Н., П'ятницька Г. Т., Міщенко А. П., Віханський О. С., Зуб А. Т., Клейнер Г. Б., Гольдштейн Г. Я., Друкер П. Ф., Шендел Д. Є., Хаттен К. Ж., Хіггінс Ж. М., Пірс Ж. А., Робінсон Р. В., Чендлер А. Д., Томпсон А. А., Стрікленд А. Ж. і багато інших. Незважаючи на таке широке коло дослідників, залишається багато проблем і не вирішених питань, що зумовлене постійною зміною потреб і уподобань працівників [1].

Метою дослідження є створення алгоритму побудови методології мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством при поєднанні двох методик: методики формування та реалізації стратегії на підприємстві та методики формування мотиваційного механізму персоналу.

Мотиваційний механізм стратегічного управління підприємством ми визначаємо як реалізацію сукупності факторів, правил, принципів, стимулів, мотивів, мотиваторів, методів, що покликані стимулювати на підприємстві процес розробки та реалізації на підприємстві стратегії і в основі якого поставлений процес мотивування кадрового потенціалу.

Задля формування алгоритму побудови такого механізму є необхідність проаналізувати та систематизувати існуючі методики формування та реалізації стратегічного управління та мотивування персоналу. Адже практика свідчить, що головною передумовою успіху є узгодженість стратегії всередині торговельної мережі.

Наукою і практикою вироблено концептуальну модель стратегічного управління, яка включає в себе дев'ять послідовних етапів: концепція підприємства; аналіз; діагноз; прогноз; формування цілей підприємства; вибір стратегії; розробка системи планів, проектів і програм розвитку підприємства; формування забезпечуючих підсистем; стратегічний контроль.

Таким чином, можна сформулювати модель побудови мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством за етапами стратегічного управління. Основана така модель на загальноприйнятих законах та принципах управління та менеджменту. На кожному етапі стратегічного управління підприємством відбувається ряд мотиваційних заходів, спрямованих на виявлення та усунення слабких сторін та встановлення та досягнення стратегічних цілей, що розробляються керівництвом торговельної мережі (рис. 1).

Слід зазначити, що хоча і мотивується кожен етап стратегічного управління, не слід залишати поза увагою і мотивування персоналу, що його здійснює.

У своїх працях Фомичев С., Скачков І., Уразліна О. розглядають мотиваційний механізм як сукупність мотиваторів, що є дієвими для працівника. Ними виділено поняття «механізм оптимального стимулювання праці», який включає в себе ряд послідовних матеріальних стимулів і має на меті поєднання інтересів керівництва підприємства та персоналу. При такому підході, на думку авторів, виключається невідповідність між двома сторонами, кожна з яких має свій специфічний інтерес, та є взаємносприятливим [9].

Автори наголошують на тому, що заробітна плата має включати оплату вартості робочої сили фахівця та надання грошових і інших засобів працівникові відповідно до результатів його праці. Ми погоджуємося з тим, що заробітна плата – грошовий еквівалент трудового внеску в отримання продукту і вартості робочої сили працівника, виплачуваний працівникові, а розмір заробітної плати повинен перевищувати обсяг фінансових коштів, потрібних працівникові для відновлення витрачених на роботу працівником енергетичних (фізичних, інтелектуальних і т. п.) ресурсів.

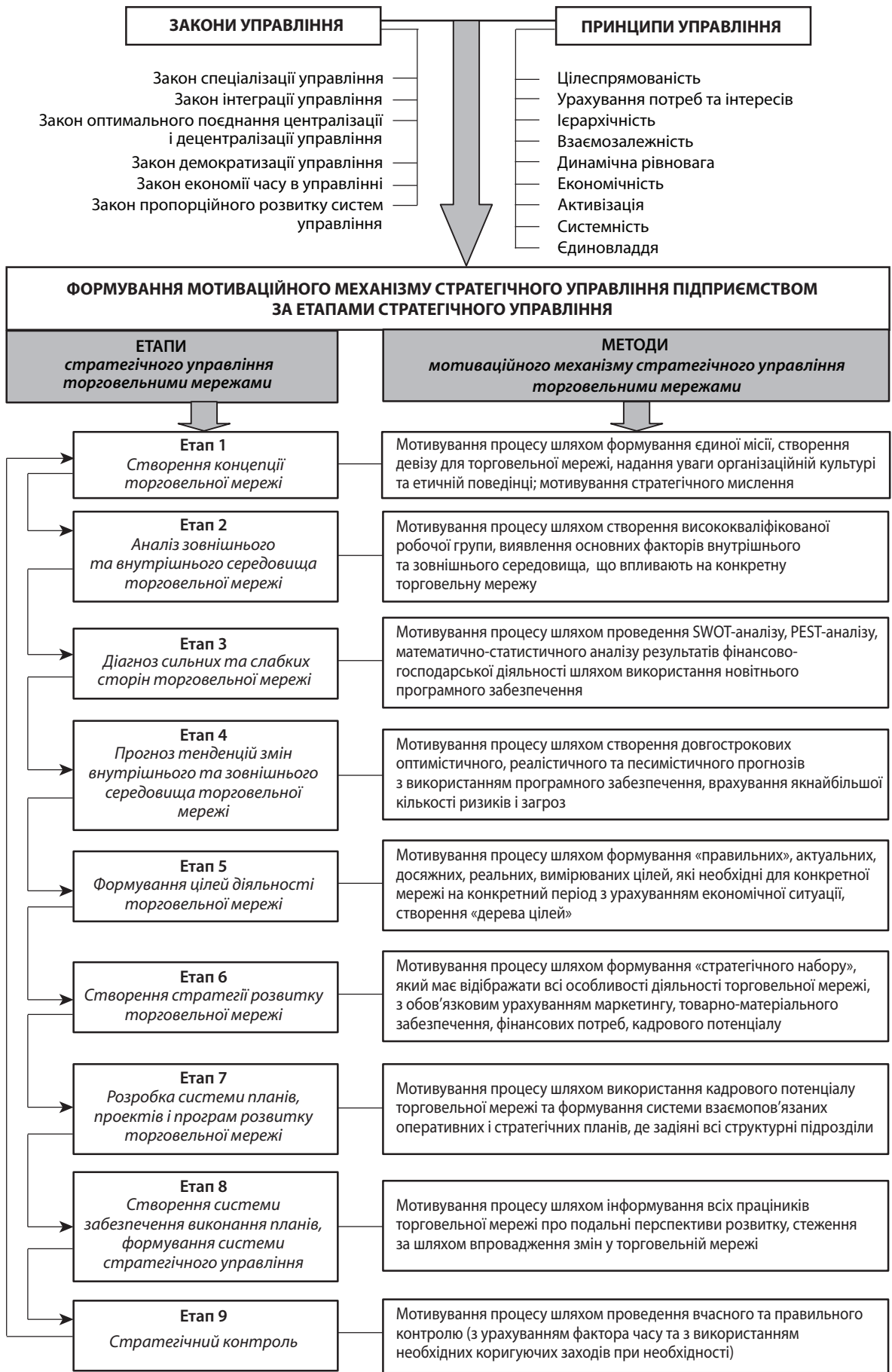
Якщо обсяг засобів недостатній для відновлення витрачених енергетичних ресурсів і на загальну підтримку життя, то в працівника зміцнюватиметься незадоволеність і негатив по відношенню до роботи, що неминуче позначиться на результатах його праці. Це обмеження з боку працівника [8].

Мотиваційний механізм стратегічного управління підприємством має змінюватись відповідно до затвердженої періодичності повинен переглядатися на предмет відповідності зовнішнім і внутрішнім умовам, що змінилися. Він може піддаватися змінам відповідно до критеріїв механізму оптимального стимулювання праці:

- ✦ прийнятна для працівників поступовість;
- ✦ збереження позитиву і усунення негативу в змінному механізмі;
- ✦ стратегічна і тактична виправданість.

Створення мотиваційного механізму працівників складається з шести послідовних етапів [2].

Описання функцій та складання посадових інструкцій для кожної посади на підприємстві. У посадових інструкціях повинні відбиватися не тільки обов'язки, але і критерії оцінки результативності праці людини на даній посаді. Це дає можливість уникнути невідповідності завдань між працівниками та бути націленими на конкретний результат.

ЕКОНОМІКА ТОРГІВЛІ ТА ПОСЛУГ

ЕКОНОМІКА

Рис. 1. Методика формування мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством за етапами стратегічного управління (складено автором)

Постановка стратегічних цілей та завдань підприємства. Даний аспект урегулює та структурує основні стратегічні цілі, на реалізацію яких має бути націлена робота усіх без винятку відділів та які мають співвідноситися з досягненням стратегічної мети організації і сприяти рішенню основних її задач. Відповідно до цих цілей і встановлюються завдання для відділів підприємства та його окремих працівників.

Оцінка значущості кожного робочого місця в пріоритетах підприємства. На цьому етапі кожен співробітник підприємства відповідно до тих функцій, які він виконує, та тієї користі, яку він приносить підприємству, оцінюється та інформується, яку конкретну винагороду він може отримувати відповідно до результатів своєї праці.

Аналіз ринкових умов щодо вартості фахівців. Даний аналіз необхідний для з'ясування середніх ринкових цін на фахівців профілю, що цікавить. Він здійснюється з опорою на доступну інформацію: оголошень у ЗМІ, даних кадрових агентств та ін.

Створення тарифної сітки. Для створення тарифної сітки підприємство спирається на розроблені посадові пріоритети та середні показники вартостей фахівців на ринку праці. У результаті повинна бути сформована таблиця тарифних ставок для різних посад.

Визначення індивідуальної заробітної плати. На цьому етапі вже відбувається реалізація встановленого окладу співробітника з усіма можливими бонусами, що він їх може отримати.

Константна частина виплачується в обов'язковому порядку, у договірному обсязі в разі відробітку запланованого часу за винятком грубого порушення нормативних вимог (порушення дисципліни, спричинення матеріального збитку і т. п.). Константно-змінна частина оплати праці, тобто виплата відповідності, на думку автора, представляє собою додаткову винагороду працівника, що виплачується при виконанні планових показників, у разі відсутності дисциплінарних стягнень, нарікань з боку керівництва, спричинення збитку матеріальним цінностям організації [8].

Мотиваційний механізм стратегічного управління підприємством повинен, зокрема, обслуговувати адекватне самовизначення працівника до праці та має визнаватися справедливим співробітниками організації.

Стимули, що створюються в рамках такого механізму, повинні підтримувати високий ступінь задоволеності співробітників своїм матеріальним і моральним становищем (оскільки від цього багато в чому залежать розміри прибутку, отримуваних компанією).

Зміни в механізмі повинні здійснюватися спеціальною комісією явно для всіх співробітників організації та мають проводитися згідно із затвердженою в організації схемою внесення змін. Також, такий механізм, на думку автора, повинен мати потенціал змінності. Для цього механізм повинен бути чутливий до умов усередині підприємства і за межами підприємства. Тобто, має володіти здатністю гнучкого і адекватного реагування на зміни зовнішніх і внутрішніх для підприємства умов різного роду [5].

Дещо відмінним від вищезазначеної методики є мотиваційний механізм, що формується за правилами формування грейдів (метод Хея).

Оскільки на сучасному етапі розвитку ринку конкуренція перейшла зі сфери продуктів, послуг і технологій у сферу людських ресурсів, тепер особлива увага приділяється фахівцям, готовим добре виконувати свою роботу. Існує два важливі інструменти управління, які дозволяють підприємствам залучати та утримувати персонал: це керування посадовою ієрархією (грейдинг) і управління талантами.

У методиці грейдів кожна посада знаходить своє місце в ранжируванні, дана методика забезпечує співробітникам не тільки управлінську, але й професійну кар'єру, що, безумовно, важливо для тих, хто працює у торговельних мережах.

Грейдування дозволяє побудувати ієрархію посад залежно від їхньої цінності для підприємства та розробити відповідну систему оплати праці. Управління ж талантами дає можливість виявляти та утримувати ключових співробітників на ключових посадах, мотивувати їх на високі індивідуальні результати. Тільки сполучення цих HR-інструментів забезпечує ефективне управління кадровим потенціалом підприємства: об'єктивну та справедливу оцінку праці всіх фахівців та утримання кращих з них. Але все ж методика грейдів має і певні недоліки (рис. 2).

Для подолання цих недоліків нами пропонується застосування методики грейдування з певними корективами. По-перше, в організаційній структурі управління. Оскільки послуга відрізняється значною дороговизною, виходом може бути створення нової посади – «менеджер з мотивування праці персоналу». А, по-друге, на підприємстві має відбуватися вивчення профілю особистості працівника задля встановлення його мотиваційних факторів та уподобань.

Для втілення в життя грейдів на підприємстві слід також зупинитися на основних його принципах: до проекту з грейдування обов'язковим є залучення першої особи й ключових менеджерів (в іншому випадку система грейдів буде сприйматися як нав'язана); мають бути розроблені чіткі критерії оцінки посад, максимально адаптовані до компанії, що однаково трактуються всіми керівниками; потрібно узгодити розроблену систему грейдів: від рівня лінійних керівників до топ-менеджерів; мотиваційна та компенсаційна політики має бути прив'язана до системи грейдів; повинна відбуватися регулярна підтримка та актуалізація системи грейдів. Звичайно, грамотно вибудована система грейдов має довгий строк життя, але, як показує практика, вимагає оновлення кожні 2-3 роки.

Грейдування дозволяє вибудувати систему оплати праці, прозору й справедливу для всіх. Основна ідея створення мотиваційного механізму за допомогою методики Хея полягає в розробці програми по залученню і утриманню ключових працівників, від яких в першу чергу залежать усі процеси на підприємстві. Відповідно до даної методики їх мотивування буде найоптимальнішим. Підприємство завжди намагається платити з ура-

хуванням своїх цілей, але рівно стільки, щоб працівник не звільнився, а працівник, у свою чергу, прагне отримувати якнайбільше, і саме методика Хея дозволяє узгодити оплату праці та інтереси бізнесу, ґрунтуючись на бально-факторних методах.

необхідним буде збільшення чисельності управлінського персоналу, зростання кількості інформаційних зв'язків між працівниками підрозділів, можливі конфліктні ситуації між ними. Таким чином, при застосуванні даної методології слід акцентувати увагу на «процесному»

Рис. 2. Переваги та недоліки побудови мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством за методикою Хея

Методика ґрейдування дозволяє підприємству вдало позиціювати себе на ринку праці та залучати на роботу або до співробітництва топ-менеджерів та висококваліфікованих фахівців. Критерієм при оцінці посад є рівень впливу посади на підприємство в цілому та загальний рівень впливу на кінцевий результат. Таким чином, методика формування мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством за Хеєм може мати вигляд рис. 3.

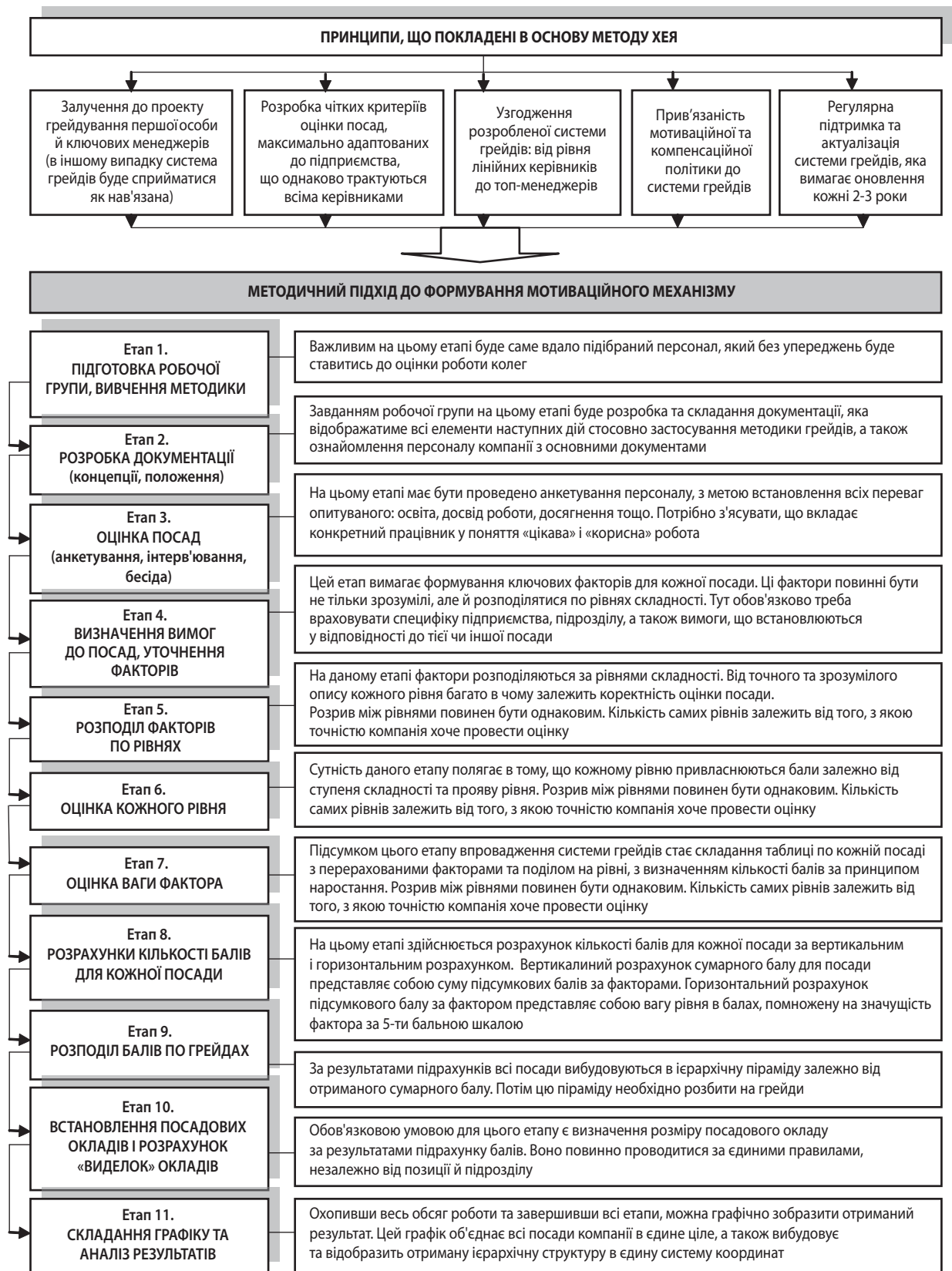
Використання даної методики найбільше підходить для великих і середніх підприємств, особливо для торговельних мереж, оскільки, на відміну від вертикальної побудови кар'єри, вона дозволяє робити кар'єру горизонтально, усередині свого рівня.

Стосовно мотиваційного механізму стратегічного управління на підприємствах та методології побудови його у торговельних мережах можна зупинитися на наступному. Оскільки у великих торговельних мережах часто переважає матрична організаційна структура, у якій поряд із лінійними керівниками підприємства та раціональним апаратом управління виокремлюють ще й тимчасові предметно-спеціалізовані ланки – проектні групи, це робить торговельні мережі винятково гнучкими та орієнтованими на нововведення. Але методологія формування мотиваційного механізму стратегічного управління торговельною мережею має врахувати, що

підході управління, що, на відміну від «функціонального», забезпечує більшу ефективність діяльності та зацікавленість працівників у кінцевому результаті [4].

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що при поєднанні методики формування стратегічного управління підприємством з методикою мотивування персоналу та інших груп, що визначають стратегічну орієнтованість підприємства, враховуючи, що ефективність методології формування мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством залежить від багатьох факторів впливу внутрішнього та зовнішнього середовища, а також від ступеню дотримання правил та принципів формування мотиваційного механізму, при встановлених обов'язкових критеріях зміни мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством, можна виділити певні тенденції, що спостерігаються у науці та практиці та представити дану методологію схематично (рис. 4).

Оскільки всі діючі механізми, у тому числі і мотиваційний механізм стратегічного управління підприємством, розробляються і впроваджуються в руслі загальної стратегії підприємства, важливо наголосити на тому, що сама стратегія реалізується на конкретних робочих місцях. Необхідний баланс між інтересами підприємства в цілому та окремих співробітників.

Рис. 3. Методика формування мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством за Хеєм (складено автором)

Мотиваційний механізм стратегічного управління підприємством, у центрі якого є людина, має виступати зокрема і результатом поєднання мотивуючих і підтримуючих факторів. Перш ніж вибудувати мотиваційний механізм стратегічного управління підприємством,

потрібно усунути демотивуючі фактори, які, можливо, мають місце на підприємстві.

Таким чином, в основі методології формування мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством має бути виявлено так зване «проблемне

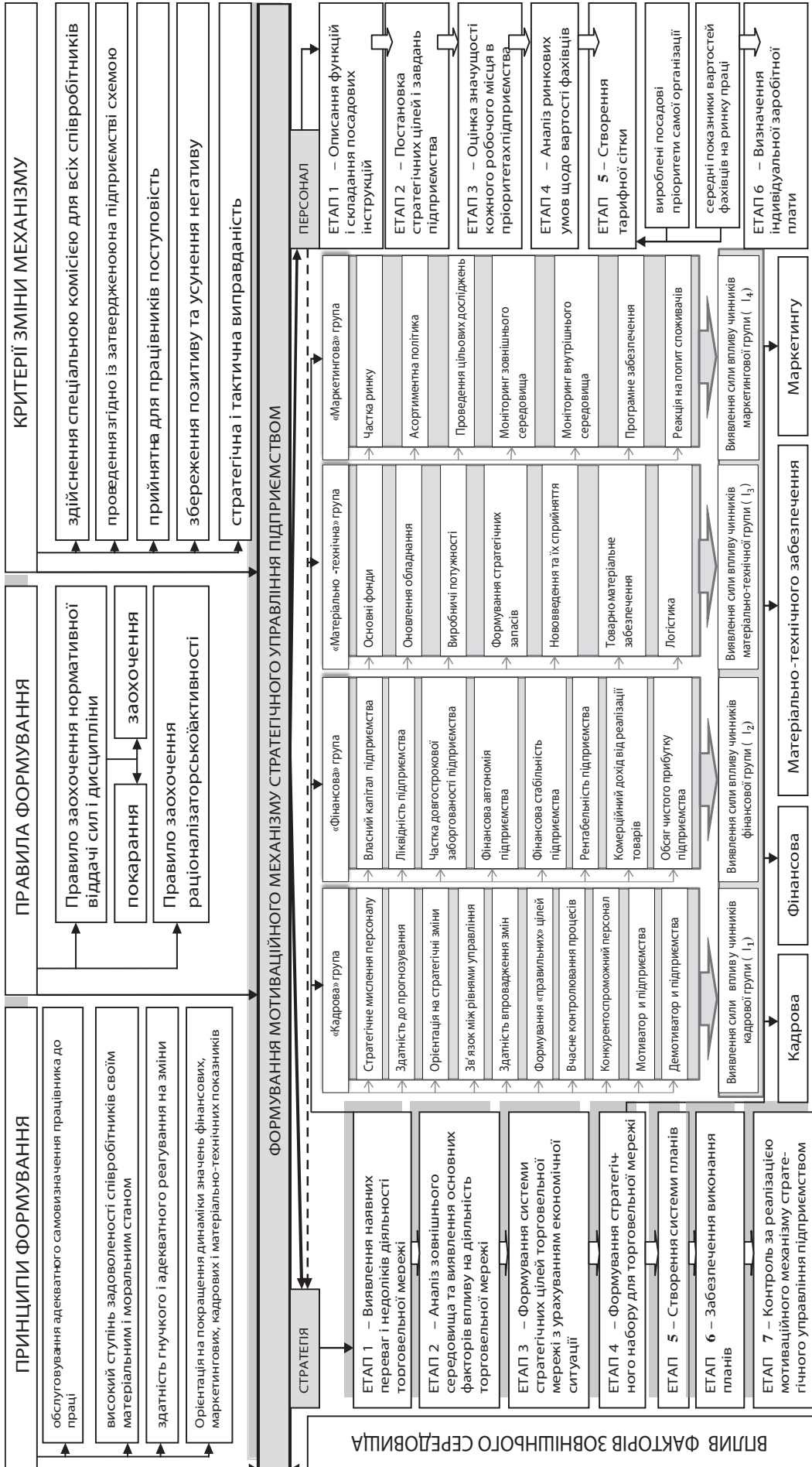

Рис. 4. Алгоритм формування мотиваційного механізму стратегічного управління на підприємствах (авторська розробка)

поле», яке виявляється за допомогою SWOT-аналізу, інтерв'ю, інших діагностичних прийомів вивчення організаційної культури, врахування настроїв і думок топ- і міدل-менеджерів, фахівців і рядових працівників. Для формування мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством і стратегій недостатньо констатувати вплив тих або інших факторів середовища. Щоб забезпечити виживання підприємства у довгостроковій перспективі, необхідно прогнозувати тенденції розвитку шансів і загроз.

Україна освоює розроблені на Заході та пристосовані до ринкових умов технології управління персоналом, орієнтуючись на підвищення індивідуальної економічної і правової відповідальності за застосування праці як з боку самих працівників, так і тих господарських одиниць, що

його використовують. У країнах з розвинутою ринковою економікою ці орієнтири можна сформулювати у вигляді двох основних тез. *По-перше*, управління персоналом посідає перше місце серед стратегічних питань розвитку. *По-друге*, у сфері управління персоналом сформувалася стійка орієнтація на гуманістичні цінності, прагнення все повніше втягувати працівників у справи підприємства, активізуючи для цього їхній творчий потенціал.

Визначимо основні стимули і мотивуючі критерії в процесі формування методології мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством, що допомагають подолати демотиватори працівників і стимулюють їх до більш ефективної реалізації своїх можливостей і потенціалу на підприємстві (рис. 5).

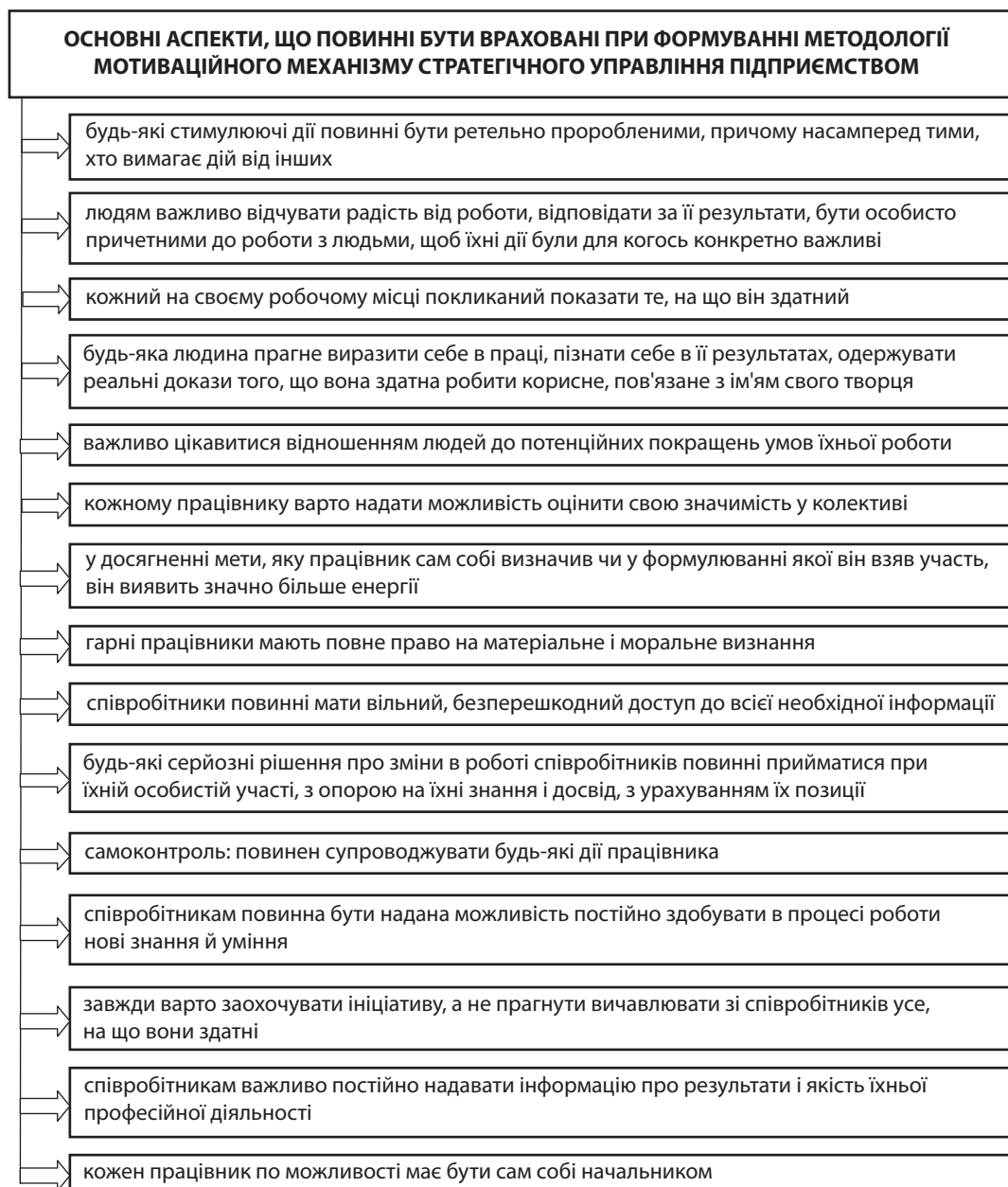

Рис. 5. Основні аспекти, що допомагають усуненню демотиваторів при формуванні методології мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством

ВИСНОВКИ

Таким чином, при створенні методології формування мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством потрібно перш за все акцентувати увагу на усуненні демотивуючих факторів, що впливають на ефективність роботи працівників підприємства; установити пріоритети стратегічного розвитку підприємства та поставити кадровий потенціал у центрі уваги.

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні та конкретизації основних правил і принципів, що мають бути покладені в основу мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством, критеріїв його зміни. Поєднання двох методик: методики формування механізму впровадження стратегії та методики мотиваційного механізму продуктивності праці дозволить оцінити роль кадрового потенціалу в процесі стратегічного управління торговельними мережами та поставити кадровий потенціал у центр уваги стратегічного управління.

Узагальнюючи існуючі підходи до етапів формування мотиваційного механізму стратегічного управління підприємствами, слід зазначити, що велике значення має дослідження сучасних тенденцій з управління персоналом та його мотивування зокрема. Подальші дослідження з цієї теми вбачаються в розробці оптимального мотиваційного механізму стратегічного управління торговельними мережами. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белова О. І.** Вплив мотиваційного механізму на стратегічне управління підприємством / О. І. Белова, Н. В. Ракша // Економіка і регіон. – 2011. – № 3. – С. 129 – 133.
2. **Виханский О. С.** Менеджмент: учебник / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – 3-е изд. – М.: Гардарики, 1998. – 528 с.
3. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: С. В. Мочерний та ін.]. – К.: Академія, 2002. – Т. 3. – 2002. – 952 с.
4. **Забелин П. В.** Основы стратегического управления: учебн. пособие / П. В. Забелин, Н. К. Мойсеева. – М.: Маркетинг, 1997. – 195 с.
5. **Мескон М.** Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; [пер. с англ.]. – М.: Дело, 1992. – 702 с.
6. **Попова О.** Соціологічні дослідження як основа формування системи мотивування в процесі стратегічного управління підприємством / О. Попова // Вісник НУВГП. – 2007. – № 3 (39). – С. 218 – 229.
7. **Томпсон А.** Стратегічний менеджмент: концепції і ситуації для аналізу. 12-те вид. / А. Томпсон, А. Стрікланд. – Діалектика-Вільямс, 2010. – 928 с.
8. **Тульчинский Г. Л.** Поддержание мотивации / Г. Л. Тульчинский // Персонал-Микс. – 2001. – № 1.
9. **Фомичев С. А.** Стабильность – признак мастерства / С. А. Фомичев, И. О. Скачков, О. Ю. Уразлина // Методы менеджмента качества. – 2005. – № 7.
10. **Червінська Л. П.** Мотивація трудової діяльності в агропромисловому виробництві України: дис. ... докт. екон. наук: 08.09. 01 / Кабінет Міністрів України. – К., 2003. – 402 с.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету **Бай С. І.**

УДК 658.15

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

КОЗУБ В. О.

УДК 658.15

Козуб В. О. Формування системи моніторингу фінансових результатів підприємств торгівлі

У статті обґрунтовано послідовність формування системи моніторингу фінансових результатів торговельного підприємства та визначено змістовне наповнення основних його етапів. Виділено інформаційні, методичні, технічні та організаційні засади реалізації системи моніторингу фінансових результатів. Визначено умови та порядок надання результатів моніторингу фінансових результатів торговельного підприємства.

Ключові слова: моніторинг, фінансові результати, торгівля, підприємство.

Рис.: 1. **Бібл.:** 9.

Козуб Вікторія Олександрівна – старший викладач, кафедра міжнародної економіки, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: kozub.viktoria@mail.ru

УДК 658.15

UDC 658.15

Козуб В. А. Формирование системы мониторинга финансовых результатов предприятий торговли

В статье обоснована последовательность формирования системы мониторинга финансовых результатов торгового предприятия и определено содержательное наполнение основных его этапов. Выделены информационные, методические, технические и организационные принципы реализации системы мониторинга финансовых результатов. Определены условия и порядок предоставления результатов мониторинга финансовых результатов торгового предприятия.

Ключевые слова: мониторинг, финансовые результаты, торговля, предприятие.

Рис.: 1. **Библ.:** 9.

Козуб Виктория Александровна – старший преподаватель, кафедра международной экономики, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: kozub.viktoria@mail.ru

Kozub V. A. Formation of the System of Monitoring Financial Results of a Trade Company

The article substantiates an order of formation of the system of monitoring financial results of a trade company and identifies contents of its basic stages. It specifies informational, methodical, technical and organisational principles of realisation of the system of monitoring of financial results. It determines conditions and order or submission of results of monitoring financial results of a trade company.

Key words: monitoring, financial results, trade, company.

Pic.: 1. **Bibl.:** 9.

Kozub Viktoriya A. – Senior Lecturer, Department of International Economics, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: kozub.viktoria@mail.ru

ВИСНОВКИ

Таким чином, при створенні методології формування мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством потрібно перш за все акцентувати увагу на усуненні демотивуючих факторів, що впливають на ефективність роботи працівників підприємства; установити пріоритети стратегічного розвитку підприємства та поставити кадровий потенціал у центрі уваги.

Наукова новизна дослідження полягає у встановленні та конкретизації основних правил і принципів, що мають бути покладені в основу мотиваційного механізму стратегічного управління підприємством, критеріїв його зміни. Поєднання двох методик: методики формування механізму впровадження стратегії та методики мотиваційного механізму продуктивності праці дозволить оцінити роль кадрового потенціалу в процесі стратегічного управління торговельними мережами та поставити кадровий потенціал у центр уваги стратегічного управління.

Узагальнюючи існуючі підходи до етапів формування мотиваційного механізму стратегічного управління підприємствами, слід зазначити, що велике значення має дослідження сучасних тенденцій з управління персоналом та його мотивування зокрема. Подальші дослідження з цієї теми вбачаються в розробці оптимального мотиваційного механізму стратегічного управління торговельними мережами. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Белова О. І. Вплив мотиваційного механізму на стратегічне управління підприємством / О. І. Белова, Н. В. Ракша // Економіка і регіон. – 2011. – № 3. – С. 129 – 133.
2. Виханский О. С. Менеджмент: учебник / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – 3-е изд. – М.: Гардарики, 1998. – 528 с.
3. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [редкол.: С. В. Мочерний та ін.]. – К.: Академія, 2002. – Т. 3. – 2002. – 952 с.
4. Забелин П. В. Основы стратегического управления: учебн. пособие / П. В. Забелин, Н. К. Мойсеева. – М.: Маркетинг, 1997. – 195 с.
5. Мескон М. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури; [пер. с англ.]. – М.: Дело, 1992. – 702 с.
6. Попова О. Соціологічні дослідження як основа формування системи мотивування в процесі стратегічного управління підприємством / О. Попова // Вісник НУВГП. – 2007. – № 3 (39). – С. 218 – 229.
7. Томпсон А. Стратегічний менеджмент: концепції і ситуації для аналізу. 12-те вид. / А. Томпсон, А. Стрікланд. – Діалектика-Вільямс, 2010. – 928 с.
8. Тульчинский Г. Л. Поддержание мотивации / Г. Л. Тульчинский // Персонал-Микс. – 2001. – № 1.
9. Фомичев С. А. Стабильность – признак мастерства / С. А. Фомичев, И. О. Скачков, О. Ю. Уразлина // Методы менеджмента качества. – 2005. – № 7.
10. Червінська Л. П. Мотивація трудової діяльності в агропромисловому виробництві України: дис. ... докт. екон. наук: 08.09. 01 / Кабінет Міністрів України. – К., 2003. – 402 с.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету **Бай С. І.**

УДК 658.15

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ФІНАНСОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПІДПРИЄМСТВ ТОРГІВЛІ

КОЗУБ В. О.

УДК 658.15

Козуб В. О. Формування системи моніторингу фінансових результатів підприємств торгівлі

У статті обґрунтовано послідовність формування системи моніторингу фінансових результатів торговельного підприємства та визначено змістовне наповнення основних його етапів. Виділено інформаційні, методичні, технічні та організаційні засади реалізації системи моніторингу фінансових результатів. Визначено умови та порядок надання результатів моніторингу фінансових результатів торговельного підприємства.

Ключові слова: моніторинг, фінансові результати, торгівля, підприємство.

Рис.: 1. **Бібл.:** 9.

Козуб Вікторія Олександрівна – старший викладач, кафедра міжнародної економіки, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Клочківська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: kozub.viktoria@mail.ru

УДК 658.15

Козуб В. А. Формирование системы мониторинга финансовых результатов предприятий торговли

В статье обоснована последовательность формирования системы мониторинга финансовых результатов торгового предприятия и определено содержательное наполнение основных его этапов. Выделены информационные, методические, технические и организационные принципы реализации системы мониторинга финансовых результатов. Определены условия и порядок предоставления результатов мониторинга финансовых результатов торгового предприятия.

Ключевые слова: мониторинг, финансовые результаты, торговля, предприятие.

Рис.: 1. **Библ.:** 9.

Козуб Виктория Александровна – старший преподаватель, кафедра международной экономики, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Клочковская, 333, Харьков, 61051, Украина)

E-mail: kozub.viktoria@mail.ru

Kozub V. A. Formation of the System of Monitoring Financial Results of a Trade Company

The article substantiates an order of formation of the system of monitoring financial results of a trade company and identifies contents of its basic stages. It specifies informational, methodical, technical and organisational principles of realisation of the system of monitoring of financial results. It determines conditions and order or submission of results of monitoring financial results of a trade company.

Key words: monitoring, financial results, trade, company.

Pic.: 1. **Bibl.:** 9.

Kozub Viktoriya A. – Senior Lecturer, Department of International Economics, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochkivska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: kozub.viktoria@mail.ru

Різні сторони господарської діяльності знаходять своє відображення у фінансових результатах діяльності. Фінансові результати є системою взаємопов'язаних показників, які відображають співвідношення відповідних доходів і витрат, що виникають унаслідок звичайної (операційної, фінансової, інвестиційної) та надзвичайної діяльності підприємства. Увага до фінансових результатів зумовлена їх значущістю в управлінні ефективністю господарської діяльності. Позитивний фінансовий результат (прибуток) є метою діяльності господарюючого суб'єкта, основним внутрішнім джерелом формування фінансових ресурсів підприємства, зростання його ринкової вартості. Абсолютна величина та порядок використання фінансового результату впливають на поточну платоспроможність господарюючого суб'єкта та рентабельність інвестованого капіталу. Прийняття обґрунтованих рішень щодо управління фінансовими результатами у торговельному підприємстві пов'язані з розробкою та реалізацією в межах окремого господарюючого суб'єкта відповідної системи моніторингу.

Дослідженню проблем управління фінансовими результатами підприємства присвячені праці багатьох учених, зокрема І. О. Бланка, Ф. Ф. Бутинця, Н. О. Власової, Л. О. Лігоненко, А. А. Мазаракі, О. О. Терещенка, Н. М. Ушакової, А. А. Садекова, Л. В. Фролової, Ю. С. Цал-Цалка та ін. У своїх працях науковці акцентують увагу на питаннях обліку, контролю та аналізу фінансових результатів (Ф. Ф. Бутинець, О. О. Терещенко, Ю. С. Цал-Цалко), ефективності формування та розподілу прибутку як кінцевого фінансового результату (І. О. Бланк, Н. О. Власова, Л. О. Лігоненко, А. А. Мазаракі, Н. М. Ушакова, А. А. Садеків, Л. В. Фролова та ін.). Водночас моніторингу фінансових результатів приділено недостатньо уваги. Поглибленого дослідження потребує питання змістовного наповнення окремих етапів моніторингу, недостатньо обґрунтовані показники моніторингу фінансових результатів підприємств торгівлі.

Метою даної статті є подання результатів дослідження щодо змістовного наповнення основних етапів формування системи моніторингу фінансових результатів торговельного підприємства.

Управління визначеним об'єктом, як процес, носить циклічний характер, у якому виділено три основні етапи: розробка (формування) системи управління визначеним об'єктом, реалізація даної системи, оцінка реалізації та коригування (за необхідності) вихідної системи управління. Циклічність притаманна й моніторингу. Процеси формування, реалізації та оцінки моніторингу взаємопов'язані. *Формування системи моніторингу* є початковим у загальному циклі моніторингу визначеного об'єкта. *Реалізація* передбачає безпосередньо операції зі збирання, обробки та оформлення звітності за результатами спостереження. Циклічність є ознакою самого процесу моніторингу, адже передбачає збирання та обробку інформації, а також підготовку звіту за результатами спостережень. З огляду ієрархічності, за інших рівних умов звіт за моніторингом первинних показників є вихідною інформацією для побудови аналітичних показників-індикаторів. *Оцінка* є завершальною у циклі моніторингу визначеного об'єкта. За низького рівня та

невідповідності цільовим настановам система моніторингу підлягає коригуванню.

Як система моніторинг фінансових результатів реалізується за відповідного інформаційного, технічного, організаційного та методичного забезпечення. *Інформаційна підсистема* визначає джерела та характер інформації, що надходить; *технічна* – технічні засоби та програмне забезпечення з обробки інформації; *методична* – способи моделювання об'єкта моніторингу, порядок визначення показників; *організаційна* – особливості організаційної структури управління господарюючого суб'єкта, що зумовлює шляхи та швидкість просування інформації за внутрішніми комунікаційними каналами [2; 4; 9].

У загальному процесі формування системи моніторингу фінансових результатів виділено три основні блоки, в межах яких вирішуються питання: а) цільових настанов і завдань моніторингу; б) методичного, організаційного, технічного та інформаційного забезпечення процесу моніторингу; в) способів формалізації результатів моніторингу (рисунок).

Обґрунтування цільових настанов і завдань є важливим із точки зору формалізації об'єкта моніторингу. У загальній системі моніторингу фінансових результатів виділено два його напрями – формування та використання фінансових результатів [1 – 3; 7; 9]. У межах першого напрямку доцільним є використання моделі фінансових результатів, що передбачає співвідношення між витратами та доходами і ґрунтується на даних фінансової та управлінської звітності. Щодо використання, то у даному питанні важливим є не стільки напрями розподілу фінансових результатів, скільки результативність таких рішень, що знаходиться відображення у показниках приросту власного капіталу за рахунок нерозподіленого прибутку.

Враховуючи об'єкт, метою моніторингу фінансових результатів є виявлення закономірностей формування та використання фінансових ресурсів. Подана цільова настанова носить загальний характер та є підґрунтям для конкретизації завдань моніторингу, які можуть бути подані таким чином: а) виявлення закономірностей формування та використання фінансових ресурсів по торговельному підприємству; б) виявлення небезпек у формуванні та використанні фінансових результатів та способів їх нейтралізації; в) виявлення резервів підвищення величини фінансових результатів, покращення їх складу (рис. 1).

Відповідно до сформульованих завдань система моніторингу фінансових результатів у межах окремого підприємства може буде подана як система динамічного, проблемного та конкурентного моніторингу. У межах динамічного моніторингу передбачено накопичення інформації щодо формування та використання фінансових ресурсів на підприємстві в цілому та у розрізі окремих напрямів (за видами діяльності, за підрозділами, за групами товарів тощо). У межах даного моніторингу передбачено організацію спостереження з метою попереднього виявлення небезпек та проблем у формуванні та використанні фінансових результатів у цілому по підприємству та пошуку способів їх нейтралізації. За

організації проблемного моніторингу виявляються не лише проблеми, але й резерви зростання обсягу фінансових результатів як у межах локального об'єкта, так і в цілому по торговельному підприємству. З метою визначення позиції у конкурентному середовищі організують конкурентний моніторинг фінансових результатів.

вання виду торгівлі, складу торгової послуги, груп товарів та інших ознак, специфічних для торговельної галузі.

Попри переваги факторної моделі не всі чинники, що впливають на фінансові результати, можуть бути досліджені у такий спосіб. Зокрема демографічні зміни, динаміка доходів населення та структурні зрушення у

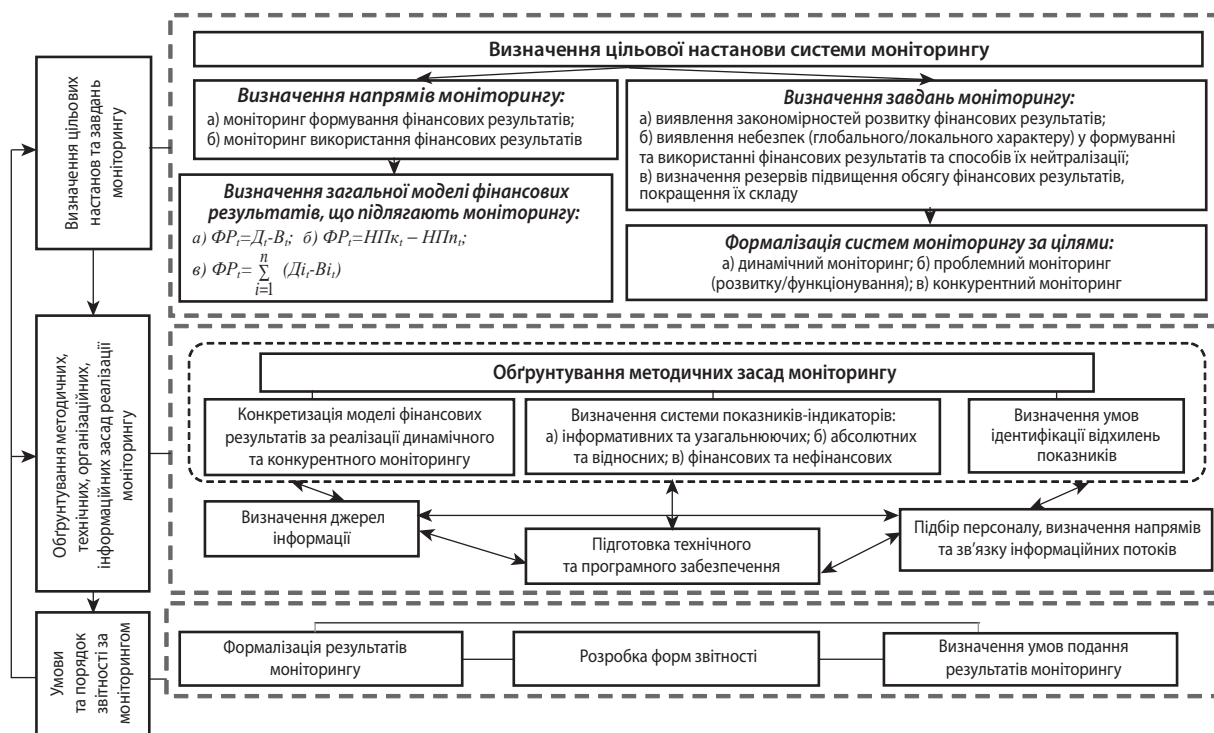

Рис. 1. Послідовність та зміст формування системи моніторингу фінансових результатів на підприємстві

Примітка: ΦP_t – фінансові результати t -го періоду; D_t – доходи t -го періоду; B_t – витрати t -го періоду; $НП\kappa_t$ – нерозподілений прибуток на кінець t -го періоду; $НП\eta_t$ – нерозподілений прибуток на початок t -го періоду; D_i – доходи за i -м напрямом у t -й період; B_i – витрати за i -м напрямом у t -й період; i – напрям (за товаром; видом діяльності; центром відповідальності, тощо) відображення результату.

Основний етап формування системи моніторингу пов'язаний із вирішенням питань методичного, організаційного, інформаційного та технічного характеру. Щодо методичних засад, то в їх основі – конкретизація загальних моделей формування та використання фінансових результатів на підприємстві. У цьому сенсі слід виходити з можливостей побудови факторних і кореляційно-регресійних моделей фінансових результатів діяльності господарюючого суб'єкта. Факторні моделі найбільш прийнятні для вирішення завдань управління фінансовими результатами у поточному періоді. Подання фінансових результатів (валового доходу, фінансового результату від основної операційної, іншої операційної, фінансової, інвестиційної, іншої звичайної, надзвичайної діяльності) у вигляді факторних моделей дозволяє визначити чинники, що вплинули на їх абсолютний розмір та динаміку, а також оцінити рівень впливу окремого чинника на кінцевий фінансовий результат (чистий прибуток) [3; 6]. Значною перевагою факторної моделі є можливість деталізації вихідної моделі за рахунок розширення її показниками другого, третього та інших рівнів.

Для підприємств торгівлі фінансовий результат може бути поданий у вигляді факторної моделі за ураху-

споживанні мають опосередкований вплив на фінансові результати підприємств торгівлі. З метою поглибленого аналізу чинників впливу на фінансові результати та під час прогнозування результатів діяльності доцільним є використання кореляційно-регресійних моделей. Моніторингом безпосередньо не передбачено розробку моделей. Разом із тим, результати оцінки типу та сили зв'язку між окремим чинником та фінансовим результатом є вихідними для розширення бази показників-індикаторів, що підлягають спостереженню в межах завдань моніторингу фінансових результатів підприємства.

Під час конкретизації моделі фінансового результату важливим також є урахування методичних засад реалізації моніторингу. Зокрема динамічний моніторинг ґрунтується на даних внутрішньої інформації підприємства та спрямований на виявлення змін результативної величини за періодами часу. Конкурентний моніторинг передбачає використання даних за підприємствами-конкурентами. Відсутність доступу до внутрішньої інформації не дозволяє в такому випадку скористатись моделями, що побудовані на засадах маржинального доходу. Об'єктом моніторингу стають не абсолютні, а відносні показники, показники динаміки, структури та відхилень.

Модель фінансового результату та загальні методичні засади моніторингу, що прийняті на підприємстві, є підґрунтям для визначення системи показників-індикаторів, що підлягають спостереженню. Моніторингу підлягають як результативні показники, тобто показники фінансового результату, так і показники, що відображають чинники, що зумовили дані фінансові результати. Враховуючи зазначене, на рівні формування групи первинних показників є необхідним розподілення їх на фінансові та нефінансові, що зумовлено особливостями джерел інформації та способами її отримання.

Фінансовий результат, що є об'єктом моніторингу, сприймається як абсолютна величина. У такому вигляді він поданий у звітності підприємства. Разом із тим побудова на підставі первинної інформації низки відносних показників надає можливість поглибленого дослідження формування та використання фінансових результатів. Зокрема мова йде про показники динаміки, співвідношення фінансового результату до факторних показників (товарообороту, собівартості реалізованих товарів, витрат обігу, окремих елементів капіталу), а також показники відхилень фактичних величин від цільових (планових, оптимальних, мінімальних/максимальних). Так, показники динаміки (темпи змін за періодами часу) свідчать про активність процесів, що відбуваються в окремих сегментах ринку. Відносні показники, що побудовані за співвідношення результативного та факторних показників, доповнюють показники ефекту показниками ефективності. Порівняно з показниками, що відображають абсолютний розмір фінансового результату, показники ефективності є більш інформативними та прийнятними для моніторингу в конкурентній групі. Значущим у системі моніторингу є показники відхилень. Залежно від бази порівняння визначають відхилення від планової, максимальної/мінімальної величини. Порівняння фактичної величини з плановою свідчить про наближення деякого процесу до оптимального, порівняння з максимальним/мінімальним значенням – дозволяє оцінити можливості маневрування у визначеному сегменті ринку, виду діяльності, товару тощо.

До переліку методичного забезпечення під час формування системи моніторингу включено також визначення умов для ідентифікації відхилень. У літературі відзначають, що саме на підставі відхилень і приймаються в подальшому управлінські рішення. За незначних відхилень від планового показника передбачено збереження системи управління визначеним об'єктом без суттєвих змін. В іншому випадку – коригування діючої системи управління або зміна цільових показників. Такий сценарій реагування на результати моніторингу представлено у працях [2; 5]. Погоджуючись із загальним підходом щодо ідентифікації відхилень, відзначимо також низку питань методичного характеру, що виникають на даному етапі. По-перше, визначення «значні/незначні» відхилень фактичних показників від запланованих є якісним та потребує кількісного уточнення для кожного підприємства. По-друге, оцінки потребує не лише розмір відхилень, але й їх стійкість протягом визначеного періоду часу. Першочергової уваги потре-

бують стійкі та значні відхилення фактичних показників від планових завдань.

Відмітимо також, що під час визначення відхилень значущим є база порівняння. Зокрема за порівняння фактичного та планового показників значущим є їх наближення. Саме на це і спрямовані в подальшому управлінські дії. У випадку, якщо здійснюється порівняння фактичного показника підприємства за показниками конкурентної групи, значущим є рівень розриву між фактичними показниками за окремим підприємством та підприємствами-конкурентами. І, на відміну від порівняння з плановим показником, метою управлінських дій може бути збереження такого розриву, якщо підприємство є лідером у конкурентній групі за окремими показниками, зокрема показниками прибутковості, темпами зростання фінансових результатів, тощо.

Окрім методичного забезпечення, організація моніторингу фінансових результатів потребує вирішення питань організаційного та технічного характеру, а також вибору джерел інформації.

Щодо організаційного забезпечення, то основним завданням є підбір персоналу для проведення моніторингу. Моніторинг фінансових результатів входить до переліку завдань фінансово-економічних служб господарюючого суб'єкта. Разом із тим, інформація щодо чинників фінансових результатів формується у різних підрозділах господарюючого суб'єкта. Враховуючи зазначене, значущим у системі організаційного забезпечення моніторингу фінансового результату є визначення відповідальних осіб за дану ланку роботи, як на рівні фінансово-економічної служби підприємства, так і на рівні окремого підрозділу, обґрунтування руху інформаційних потоків за підрозділами та встановлення періодичності подання інформації. Визначення відповідальних осіб, напрямів і взаємозв'язку інформаційних потоків здійснюється на кожному підприємстві в індивідуальному порядку та залежить від організаційної структури управління. Що стосується періодичності подання інформації, то терміни подання даних за показниками-індикаторами визначаються характером їх динаміки та фінансового стану самого господарюючого суб'єкта. За низького рівня платоспроможності увага до інформації щодо доходів та витрат підприємства зростає.

Відповідний рівень технічного та програмного забезпечення значно полегшує як процес збирання інформації, так і її упорядкування. У цьому сенсі є визначальним використання існуючих інформаційних продуктів, за адаптації їх згідно із особливостями підприємства, або розробкою такого інформаційного продукту самостійно. Зокрема певні завдання моніторингу реалізуються на рівні функцій Excel. Залежно від масштабів діяльності для організації моніторингу є можливим використання універсальних або спеціалізованих комп'ютерних програм. Вибір на користь поданих варіантів залежить від масштабів діяльності господарюючого суб'єкта та характеристик самого інформаційного продукту [4].

Модель фінансових результатів і методичні засади моніторингу визначають особливості інформаційного забезпечення даного процесу. Зокрема конкурентний моні-

торинг ґрунтується на даних підприємств-конкурентів, що обмежує масив вхідної інформації безпосередньо щодо фінансових результатів за періодом часу та складом інформації. Джерелом вихідної інформації, у такому випадку, є фінансова звітність підприємств-конкурентів, що забезпечує загальні інформаційні потреби користувача щодо обсягу, складу витрат і результатів діяльності господарюючого суб'єкта. Організація моніторингу фінансових результатів на підставі даних фінансової звітності має визначені переваги. Фінансова звітність є єдиною. Критерії та вимоги щодо зв'язку показників уніфіковані, що дозволяє організувати моніторинг результативності діяльності як за підприємствами визначеного ринкового сегмента, так і порівняти прибутковність діяльності за підприємствами різних видів економічної діяльності. Такий моніторинг є доцільним у великих господарюючих суб'єктах, що являють собою об'єднання та групи підприємств. Попри переваги, що надає фінансова звітність (об'єктивність, уніфікованість інформації) її використання прийнятне за обґрунтування рішень щодо загальної стратегії господарюючого суб'єкта.

Відзначимо також, що на додаток даних фінансової звітності за підприємствами-конкурентами рішення довгострокового характеру потребуватимуть також інформації загальноекономічного та галузевого характеру, а також щодо нормативно-правового регулювання визначеної сфери діяльності. Для управління фінансовими результатами в оперативному режимі об'єктом конкурентного моніторингу можуть бути окремі показники-індикатори, зокрема ціни реалізації та асортимент товарів по підприємствах-конкурентах. У такому випадку результати спостереження використовуються для оптимізації цінової та асортиментної політики торговельного підприємства та підвищення, на цій підставі, фінансових результатів діяльності у поточному періоді.

У межах окремого господарюючого суб'єкта джерелом для формування системи моніторингу є фінансова звітність, управлінська звітність, а також поточні та стратегічні бюджети господарюючого суб'єкта. Моніторинг динаміки за даними фінансової звітності відповідає завданню виявлення закономірностей у формуванні та використанні фінансових результатів на підприємстві. Моніторинг показників, що побудований за даними управлінської звітності та бюджетів, спрямований на виявлення чинників динаміки фінансових результатів та обґрунтування заходів щодо оптимізації даного процесу.

Заключним етапом у загальній системі формування системи моніторингу фінансових результатів є формалізація його результатів. Як зазначено у працях [2; 5], форма звіту повинна бути стандартизованою та містити інформацію щодо фактично досягнутого значення контрольованого показника, розмір його відхилення від передбаченого, подання причин відхилень у цілому та за окремими компонентами, а також визначення осіб, відповідальних за невиконання планових показників. Звіт, що підготовлений за відображення поданих складових, більшою мірою відповідає функції контролю за виконанням планових завдань. Проте, завдання моніторингу є ширшими, зокрема не лише контроль за виконанням

завдання, але й виявлення закономірностей формування та використання фінансових результатів, створення інформаційної бази для визначення чинників і резервів покращення фінансових результатів на підприємстві.

Значущим також є період формування даних за показниками-індикаторами фінансових результатів. За відповідного технічного забезпечення дані щодо обсягу реалізації за торговими об'єктами, стану виконання договорів-поставки можуть бути визначені щоденно, разом із тим, інформація щодо цін на товари по підприємствах-конкурентах, поточні витрати за окремими підрозділами накопичується поступово, ефективність формування та використання фінансових результатів у порівнянні з підприємствами-конкурентами можна оцінити не частіше, ніж щоквартально, що зумовлено особливостями подання фінансової звітності.

З огляду на зазначене вважаємо, що звіт за результатами моніторингу повинен мати комплексний характер та містити дані не лише з контролю, але й для прогнозування, з акцентом на способи покращення показника-індикатора. Щодо наповнення, то зміст звіту з моніторингу залежить від показників, що підлягають моніторингу упродовж визначеного періоду. Зокрема подекадно може подаватись звіт за результатами моніторингу показників-індикаторів другого та третього порядку (товарообороту, цін на окремі товари, обсягів надходження за окремими товарами та товарними групами), результатами проведення акцій, тощо. Щомісячно доцільно розглядати результати моніторингу формування фінансових результатів по підприємству, щоквартально та по завершенні року – результати динамічного та конкурентного моніторингу формування та використання фінансових результатів.

ВИСНОВКИ

За результатами аналізу опублікованих праць обґрунтовано послідовність формування системи моніторингу фінансових результатів торговельного підприємства та визначено змістовне наповнення основних його етапів. Представлена послідовність формування системи моніторингу фінансових результатів побудована за узагальнення існуючих підходів щодо організації моніторингу визначеного об'єкта та передбачає реалізацію загальних етапів спостереження (а саме – визначення показників-індикаторів, вирішення питань щодо формалізації результатів моніторингу, способів подання результатів), що свідчить про можливість інтеграції системи моніторингу фінансових результатів до системи більш високого порядку, зокрема моніторингу конкурентних переваг, фінансового стану підприємства, тощо.

Разом із тим, конкретизація змістовного наповнення кожного з етапів, що вирізняє представлену послідовність від існуючих, дозволяє більш глибоко розібратись у механізмі формування системи моніторингу визначеного об'єкта, що надає можливості у практичній діяльності розробляти системи моніторингу фінансових результатів за різних умов методичного, організаційного, технічного та інформаційного забезпечення. У подальшому передбачено визначити особливості конкурент-

ного моніторингу фінансових результатів торговельного підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Альфа і омега бухгалтерського обліку : монографія / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : Рута, 2007. – 328 с.
2. **Бланк И. А.** Основы финансового менеджмента. В 2-х т. – Т. 2 / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр; Эльга, 2001. – 512 с.
3. **Власова Н. О.** Ефективність формування фінансових результатів підприємств роздрібної торгівлі : монографія / Н. О. Власова, І. Ю. Мелушова ; Харківський державний університет харчування та торгівлі. – Харків, 2008. – 259 с.
4. **Галіцин В. К.** Системи моніторингу : монографія / В. К. Галіцин. – К. : КНЕУ, 2000. – 231 с.
5. **Лігоненко Л. О.** Управління дебіторською заборгованістю підприємства: навч. посібник / Л. О. Лігоненко, Н. М. Новікова. – К. : КНЕУ, 2005. – 275 с.

6. **Садеков А. А.** Регулирование рентабельности в торговом предприятии: монография / А. А. Садеков, А. В. Коструба. – Донецк : ДонГУЭТ, 2000. – 101 с.

7. **Терещенко О. О.** Антикризисное управление на предприятии : монография / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 268 с.

8. Формирование конкурентной позиции предприятия в условиях кризиса : монография / А. Н. Тищенко [и др.]. – Х. : ИД ИНЖЭК, 2007. – 376 с.

9. **Цал-Цалко Ю. С.** Синергетична парадигма економіки: монографія / Ю. С. Цалк-Цалко, О. Г. Денисюк. – Житомир, 2007. – 160 с.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Харківського державного університету харчування та торгівлі **Андросова Т. В.**

УДК 008.(1-22).477

СФЕРА КУЛЬТУРИ НА СЕЛІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

БУЛАХ Т. М.

УДК 008.(1-22).477

Булах Т. М. Сфера культури на селі: стан, проблеми, шляхи подолання

Стаття присвячена дослідженню стану сфери культури у сільській місцевості України та визначенню проблем її розвитку. Проведено статистичний аналіз даних Державного комітету статистики, розраховано показники розвитку, проведено структурний аналіз і виявлено основні тенденції розвитку сфери культури в сільській місцевості України. За результатами зазначеного аналізу визначено бажані напрями її розвитку.

Ключові слова: сфера культури, бібліотеки, клуби, кінозали, фінансування.

Табл.: 4. **Бібл.:** 10.

Булах Тетяна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі (вул. Чигоріна, 57, Київ, 01601, Україна)

E-mail: rla79@list.ru

УДК 008.(1-22).477

Булах Т. Н. Сфера культуры в селе: состояние, проблемы, пути преодоления

Статья посвящена исследованию состояния сферы культуры в сельской местности Украины и определению проблем ее развития. Проведен статистический анализ данных Государственного комитета статистики, рассчитаны показатели развития, проведен структурный анализ и выявлены основные тенденции развития сферы культуры в сельской местности Украины. По результатам указанного анализа определены желаемые направления ее развития.

Ключевые слова: сфера культуры, библиотеки, клубы, кинозалы, финансирование.

Табл.: 4. **Библ.:** 10.

Булах Татьяна Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры международного менеджмента и маркетинга, Украинский государственный университет финансов и международной торговли (вул. Чигорина, 57, Киев, 01601, Украина)

E-mail: rla79@list.ru

UDC 008.(1-22).477

Bulakh T. N. Sphere of Culture in Rural Districts: State, Problems, Ways of Overcoming

The article studies the state of the sphere of culture in rural districts of Ukraine and identifies problems of its development. It conducts a statistical analysis of data of the State Statistics Committee, calculates development indicators, conducts a structural analysis and reveals main tendencies of development of the sphere of culture in rural districts of Ukraine. Results of this analysis are used for determining desirable directions of its development.

Key words: sphere of culture, libraries, clubs, cinema halls, financing.

Tabl.: 4. **Bibl.:** 10.

Bulakh Tatyana N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Management and Marketing, Ukrainian State University of Finance and International Trade (vul. Chygorina, 57, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: rla79@list.ru

Сучасні процеси урбанізації та глобалізації ведуть до об'єднання, нівелювання певних культурних цінностей, до втрати національними культурами самобутності. У той же час, зберігши культуру, скажімо, малочисельних народів, зникаючі традиції, можна забезпечити цивілізацію від руйнівної динаміки згаданих тенденцій [5].

Актуальність піднесення саме цієї сфери в сільській місцевості України посилюється у зв'язку з низьким рівнем морального, культурного і духовного розвитку сільської молоді.

У країнах з розвинутою ринковою економікою велику увагу надається розвитку сфери культури на селі. Вагомий внесок у вивчення цих проблем зробили такі

ного моніторингу фінансових результатів торговельного підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Альфа і омега бухгалтерського обліку : монографія / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : Рута, 2007. – 328 с.
2. **Бланк И. А.** Основы финансового менеджмента. В 2-х т. – Т. 2 / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр; Эльга, 2001. – 512 с.
3. **Власова Н. О.** Ефективність формування фінансових результатів підприємств роздрібної торгівлі : монографія / Н. О. Власова, І. Ю. Мелушова ; Харківський державний університет харчування та торгівлі. – Харків, 2008. – 259 с.
4. **Галіцин В. К.** Системи моніторингу : монографія / В. К. Галіцин. – К. : КНЕУ, 2000. – 231 с.
5. **Лігоненко Л. О.** Управління дебіторською заборгованістю підприємства: навч. посібник / Л. О. Лігоненко, Н. М. Новікова. – К. : КНЕУ, 2005. – 275 с.

6. **Садеков А. А.** Регулирование рентабельности в торговом предприятии: монография / А. А. Садеков, А. В. Коструба. – Донецк : ДонГУЭТ, 2000. – 101 с.

7. **Терещенко О. О.** Антикризисное управление на предприятии : монография / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 268 с.

8. Формирование конкурентной позиции предприятия в условиях кризиса : монография / А. Н. Тищенко [и др.]. – Х. : ИД ИНЖЭК, 2007. – 376 с.

9. **Цал-Цалко Ю. С.** Синергетична парадигма економіки: монографія / Ю. С. Цалк-Цалко, О. Г. Денисюк. – Житомир, 2007. – 160 с.

Науковий керівник – кандидат економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Харківського державного університету харчування та торгівлі **Андросова Т. В.**

УДК 008.(1-22).477

СФЕРА КУЛЬТУРИ НА СЕЛІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

БУЛАХ Т. М.

УДК 008.(1-22).477

Булах Т. М. Сфера культури на селі: стан, проблеми, шляхи подолання

Стаття присвячена дослідженню стану сфери культури у сільській місцевості України та визначенню проблем її розвитку. Проведено статистичний аналіз даних Державного комітету статистики, розраховано показники розвитку, проведено структурний аналіз і виявлено основні тенденції розвитку сфери культури в сільській місцевості України. За результатами зазначеного аналізу визначено бажані напрями її розвитку.

Ключові слова: сфера культури, бібліотеки, клуби, кінозали, фінансування.

Табл.: 4. **Бібл.:** 10.

Булах Тетяна Миколаївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного менеджменту та маркетингу, Український державний університет фінансів та міжнародної торгівлі (вул. Чигоріна, 57, Київ, 01601, Україна)

E-mail: rla79@list.ru

УДК 008.(1-22).477

Булах Т. Н. Сфера культуры в селе: состояние, проблемы, пути преодоления

Статья посвящена исследованию состояния сферы культуры в сельской местности Украины и определению проблем ее развития. Проведен статистический анализ данных Государственного комитета статистики, рассчитаны показатели развития, проведен структурный анализ и выявлены основные тенденции развития сферы культуры в сельской местности Украины. По результатам указанного анализа определены желаемые направления ее развития.

Ключевые слова: сфера культуры, библиотеки, клубы, кинозалы, финансирование.

Табл.: 4. **Библ.:** 10.

Булах Татьяна Николаевна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры международного менеджмента и маркетинга, Украинский государственный университет финансов и международной торговли (вул. Чигорина, 57, Киев, 01601, Украина)

E-mail: rla79@list.ru

UDC 008.(1-22).477

Bulakh T. N. Sphere of Culture in Rural Districts: State, Problems, Ways of Overcoming

The article studies the state of the sphere of culture in rural districts of Ukraine and identifies problems of its development. It conducts a statistical analysis of data of the State Statistics Committee, calculates development indicators, conducts a structural analysis and reveals main tendencies of development of the sphere of culture in rural districts of Ukraine. Results of this analysis are used for determining desirable directions of its development.

Key words: sphere of culture, libraries, clubs, cinema halls, financing.

Tabl.: 4. **Bibl.:** 10.

Bulakh Tatyana N. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Management and Marketing, Ukrainian State University of Finance and International Trade (vul. Chygorina, 57, Kyiv, 01601, Ukraine)

E-mail: rla79@list.ru

Сучасні процеси урбанізації та глобалізації ведуть до об'єднання, нівелювання певних культурних цінностей, до втрати національними культурами самобутності. У той же час, зберігши культуру, скажімо, малочисельних народів, зникаючі традиції, можна забезпечити цивілізацію від руйнівної динаміки згаданих тенденцій [5].

Актуальність піднесення саме цієї сфери в сільській місцевості України посилюється у зв'язку з низьким рівнем морального, культурного і духовного розвитку сільської молоді.

У країнах з розвинутою ринковою економікою велику увагу надається розвитку сфери культури на селі. Вагомий внесок у вивчення цих проблем зробили такі

відомі вітчизняні вчені, як: С. Гудзинський, О. Онищенко, М. Орлатий, І. Прокопа, П. Саблук, М. Хвесик, В. Юрчишин, К. Якуба; зарубіжні – Л. Ван Депоель, Ж. Вілкін, Т. Дуча, Х. Каравелі, М. Кларк, Т. Лонч та багато інших.

Українськими вченими висвітлюються різноманітні проблеми сфери культури: недостатність мережі та фінансового забезпечення; неуккомплектованість висококваліфікованими кадрами; слабе матеріально-технічне забезпечення та ін. Однак, незважаючи на різноплановість та глибину проведених досліджень, ця проблема залишається недостатньо вивченою і потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження стану, виявлення проблем сфери культури у сільській місцевості України та надання пропозицій щодо їх вирішення.

Нині відбувається згорання мережі закладів культури на селі. З 1990 р. їх кількість зменшилася у 1,9 раза. У 2011 р. клубні заклади наявні лише в 51,7% сільських населених пунктах (16,4 тис. клубних закладів), бібліотеки мають тільки 51,6% сіл (14,7 тис. бібліотек), демонстраторів фільмів – 5,6% (1,6 тис.) (табл. 1) [3, 4].

Через нестачу коштів у держави і сільського населення практично повністю втрачена традиція перегляду фільмів у селі. Показники свідчать про зниження кількості демонстраторів фільмів у сільській місцевості, до того ж, значна їх частина фактично не працює. Сьогодні можна констатувати – її тут уже практично немає.

У регіональному розміщенні закладів культури у 2011 р. спостерігався надзвичайно високий рівень диференціації. Так, кількість сільських бібліотек коливалася від 366 од. у Херсонській і 367 од. у Донецькій до 1146 од. у Львівській та 851 од. у Вінницькій областях; кількість кінозалів – від 266 од. у Хмельницькій до повної їх відсутності в Одеській та Житомирській областях; кількість клубів – від 393 од. у Чернівецькій до 1279 од. у Львівській області [4].

Кількість закладів культури в сільській місцевості в декілька разів перевищує аналогічний показник у містах, але якість відповідних послуг у сільських бібліотеках і клубах, їх пропускна здатність, відсоток охоплення населення не можуть навіть порівнюватись з міськими. Матеріально-технічна база сільських культурних установ не відповідає сучасним вимогам, старіють і зношуються основні фонди установ культури; збільшується

Таблиця 1

Динаміка бібліотек, демонстраторів фільмів та клубних закладів*

Показник	Рік							2011 до 1990, %
	1990	1995	2000	2005	2009	2010	2011	
Кількість масових та універсальних бібліотек, тис.	18,7	18,0	15,7	15,1	15,2	14,9	14,7	78,6
Бібліотечний фонд, млн примірників	188	168	151	146	144	138	132	70,2
Демонстратори кіно/відео/фільмів, тис.	22,2	13,6	5,9	2,5	1,6	1,6	1,6	7,2
Відвідування кіно/відео/сеансів за рік, млн	200	15	2	1	0,5	0,4	0,3	0,15
Клубні заклади, тис.	21,0	19,8	17,7	16,8	16,5	16,5	16,4	78
У них місць, млн	4,8	4,6	4,3	4,0	3,9	3,9	3,8	79,1

* Джерело: [4].

Досить критичне становище із сільськими бібліотеками. У зв'язку з відсутністю коштів повністю призупинилося надходження художньої літератури, журналів і періодики [7]. Це ж стосується і книжкових фондів сільських бібліотек, що негативно відображається на рівні їхнього наповнення сучасною літературою.

У більшості європейських країн, США та Канади у своїх пріоритетних напрямках розвитку освіти та інформаційних ресурсів виділяють формування та наповнення цифрових бібліотек як стратегічно важливе завдання для підвищення якості та доступності освіти, а також для створення нових конкурентних переваг освітньої галузі.

На жаль, Україна, зокрема сільська місцевість, залишається ще в числі найвідсталіших країн щодо поцифрування та надання доступу до власної культурної та наукової спадщини.

Основними електронними ресурсами, що формують сільські бібліотеки України, на сьогодні залишаються електронні капітали та бібліографічні бази даних. Про електронні бібліотеки мова йде як про віддалену перспективу.

число об'єктів, що вимагають капітального ремонту або реконструкції, а їх працівники не мають достатньої відповідної освіти [7]. Досить поширеним явищем на селі є призначення на посади завідувачів цих закладів осіб без жодної фахової освіти, які лише після призначення на посаду розпочинають навчання в навчальних закладах культосвітнього напрямку. До цього часу понад 24 тисячі працівників клубних закладів і бібліотек сільської місцевості ще працюють на умовах неповного робочого дня. На 0,25 ставки працюють 2,8 тис. осіб, на 0,5 ставки – 16,3 тис. осіб, на 0,75 ставки – 5,0 тис. осіб, що негативно впливає на поповнення закладів культури молодими фахівцями, призводить до відтоку з галузі культури кваліфікованих спеціалістів. Практично зруйнована матеріально-технічна база підприємств народних художніх промислів. Основний контингент майстрів позбавлений робочих місць і соціального захисту, права на творчу працю, пенсійне забезпечення, передачу набутих роками традицій теперішньому молодому поколінню. Втрачено традиційні ринки збуту готової продукції. Продукуються низькопробні та далекі

від народної традиції виробу, які витісняють із ринку автентичних носіїв етномистецької традиції [1].

Державними будівельними нормами визначається мережа та кількість місць у клубних установах, зокрема у сільській місцевості (табл. 2) [2].

Таблиця 2

Залежність місткості клубних закладів від кількості жителів*

Кількість жителів, осіб	Кількість місць
Менш як 300	400 – 300
300 – 500	500 – 300
500 – 1000	500 – 300
Понад 1000	300 – 400 на 1000 жителів

* Джерело: [2].

Тривалий час користувались зазначеними нормативами. Однак 12 листопада 1998 р. Постановою Кабінету Міністрів № 1775 закріплені нові нормативи забезпечення населення клубними закладами (табл. 3).

Таблиця 3

Нормативна забезпеченість населення клубними закладами, місць*

Кількість жителів, тис.	Кількість місць
До 0,5	100 – 150
Від 0,5 до 1,0	150 – 200
Кількість місць на 1 тис. жителів	
Від 1,0 до 3,0	150
Від 3,0 до 10,0	100
Від 10,0 до 20,0	70
Від 20,0 до 50,0	50
Від 50,0 до 100,0	30
Від 100,0 до 250,0	25
Від 250,0 до 500,0	20
Понад 500,0	15

* Джерело: [8].

Крім цього, передбачено, що:

- ✦ на території кожної сільської, селищної, міської ради має функціонувати як мінімум один (базовий) клубний заклад. Кількість місць у ньому визначається відповідно до сумарної кількості населення всіх населених пунктів, що знаходяться на території ради, та наведеного нормативу;
- ✦ у населених пунктах з кількістю жителів до 200 осіб забезпечується культурне обслуговування жителів базовим або найближчим клубним закладом;
- ✦ у населених пунктах з кількістю жителів понад 200 осіб, розміщених далі, ніж 5 км від базового (найближчого) клубного закладу, має діяти свій клубний заклад;
- ✦ у кожному адміністративному районі повинен діяти районний будинок культури з методичною службою;

- ✦ у кожному обласному центрі функціонує обласний центр (будинок) народної творчості як науково-дослідний, координаційний, методичний центр або інший клубний заклад з аналогічними функціями;
- ✦ до закладів культури клубного типу належать сільські, селищні, міські, районні, обласні будинки і палаци культури, клуби, народні доми, клуби технічної та художньої творчості, клуби-бібліотеки, центри дозвілля, клуби-кафе, культурно-спортивні центри тощо;
- ✦ ці нормативи запроваджуються як орієнтований напрям організації системи культурного обслуговування населення міст, селищ, сіл і не обмежують ініціативи місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Мережа бібліотек визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні» від 30 травня 1997 р. № 510, згідно з якою у населених пунктах з кількістю жителів від 500 до 3 тис. осіб повинна діяти, як мінімум, одна загальнодоступна бібліотека на території сільської (селищної) ради; понад 3 тис. – одна бібліотека на 3 – 5 тис. осіб [6]. Розмір бібліотечного фонду постановою не регламентується. Принцип доступності інформації означає, що із закладів, жорстко регламентованих у своїй діяльності, ресурсах, виборі партнерів і пріоритетів розвитку, вітчизняні бібліотеки трансформуються у стратегічно важливий інститут, основним завданням якого є не лише збереження культурної спадщини, а й задоволення різноманітних інформаційних потреб користувачів [9].

Пішоходна доступність установ культури повинна становити 3 км. Проте в усіх областях радіус доступності бібліотек, клубів перевищує від 3,87 до 7,33 км та від 3,87 до 7,93 км у Тернопільській та Херсонській областях відповідно (у середньому по Україні 5,59 і 5,7 км). У зв'язку із цим поява електронних бібліотек і можливість обслуговування читачів на відстані (обслуговування за межами бібліотеки) дозволяє забезпечити вільний доступ користувачів до інформації завжди і всюди.

На жаль, останнім часом сфера культури на селі опинилась на перефронті державних інтересів, про що свідчить неадекватність фінансового забезпечення, неефективність відповідних законів, кількість яких, як показує практика, не переходить у якість, спостерігається інформаційна дискримінація культурної сфери діяльності. Дефіцит державного бюджету призвів до зменшення бюджетних асигнувань, спрямованих на розвиток культури, а також до скорочення мережі її закладів. Щоправда, в останні 11 років темпи збільшення видатків зведеного бюджету України на розвиток культури та мистецтва є значно вищими, ніж динамічні показники видатків в цілому. Скажімо, обсяг видатків Зведеного бюджету України у 2011 р. перевищив рівень 2000 р. у 8,6 раза, а на культуру та мистецтво – 10,4 раза (табл. 4).

Проте, це не допомогло подолати ті негативні явища, що з'явилися у сфері культури на селі протягом останніх десятиріч.

Динаміка видатків зведеного бюджету на розвиток культури і мистецтва, млн грн*

Показник	Рік						
	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2011 до 2000, %
Усього видатків Зведеного бюджету України	48148,6	141698,8	309203,7	307339,4	377842,8	416853,6	865,7
З них: культура і мистецтво	634,0	1992,1	4808,9	4766,1	6046,5	6615,5	1043,4
У % до загальної суми видатків	1,3	1,4	1,6	1,6	1,6	1,6	–
У % до ВВП	0,4	0,5	0,5	0,5	0,6	0,5	–

* Джерело: [10].

Поліпшити стан матеріально-технічної бази сфери культури за рахунок фінансового забезпечення з боку лише держави практично неможливо. Отже, необхідно шукати додаткові ресурси. А це потребує розвитку маркетингу, менеджменту, розробки нових систем управління, направлених на пошук додаткових фінансових ресурсів. Саме такий підхід дозволить забезпечити більш активну спонсорську допомогу (при цьому слід пам'ятати, що вона може бути тимчасовою); використовувати такий вид фінансового забезпечення, як організація нових вистав; вивчення аудиторії закладів культури з метою залучення додаткових відвідувачів; організацію розробки спеціальних культурно-освітніх і дозвільних програм для різних аудиторій.

З метою збільшення позабюджетних джерел фінансування в багатьох країнах практикується встановлення відповідних податкових пільг для приватних внесків, наприклад, у Росії відповідно до чинного законодавства заклади культури звільнюються від земельного податку, податку на нерухомість, що використовується на потреби культури, податку на додану вартість. Крім того, введено різні податкові пільги щодо оплати комунальних послуг та орендної плати. Останні поширюються і на незалежних творчих працівників. Існують пільги щодо митних зборів, кредитування, дозволу залучати кредити під державні гарантії. Прийняття низки федеральних законів «Про рекламу», «Про благодійницьку діяльність і благодійні організації», «Про некомерційні організації» і введення податкових пільг певною мірою сприяло відродженню благодійної організації в Росії, а також припливу ресурсів із приватних джерел фінансування на розвиток соціальної сфери [5]. Таким чином, приватний бізнес бере участь у багатьох культурних проектах.

ВИСНОВКИ

Отже, для того, щоб поліпшити нинішню ситуацію у сфері культури, що склалася в сільській місцевості в Україні, необхідно:

1. Зберегти мережу і кадровий потенціал закладів культури села, привести у відповідність до нормативів.
2. Стимулювати розвиток багатопрофільних культурно-освітніх і мистецьких закладів, поєднавши зусилля і ресурси держави, місцевих органів влади, благодійників і меценатів задля створення ефективної моделі їх фінансового забезпечення.
3. Відновити діяльність раніше закритих сільських клубних закладів, бібліотек, початкових спеціалізо-

ваних мистецьких навчальних закладів, музеїв, кіноустановок, можливо шляхом перепрофілювання [7].

4. Впроваджувати цифрові бібліотеки.

5. Відновити матеріально-технічну базу колишніх підприємств народних художніх промислів, сприяти розвитку нових суб'єктів підприємницької діяльності в галузі народного мистецтва та художніх промислів, оснастити їх новітніми технологіями виробництва, розвивати ринок збуту продукції, сприяти формуванню правового механізму, економічних засад і кадрового потенціалу для розвитку сільського зеленого туризму.

6. Використати досвід країн з розвинутою економікою щодо фінансування клубних закладів. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Гнибіденко І. Ф. Ринок праці та соціальна інфраструктура на селі: можливі перспективи розвитку / І. Ф. Гнибіденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtse/2009_2/p_79-89.pdf
2. ДБН В. 2.2-4-97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mebius.ua/files/normativy/DBN_V.2.2-9-2009.doc
3. Заклади культури і мистецтв у 2010 році: статистичний бюлетень. – К., 2011. – 96 с.
4. Заклади культури і мистецтв у 2011 році: статистичний бюлетень. – К., 2012. – 92 с.
5. Куценко В. І. Соціальний вектор економічного розвитку: монографія / В. І. Куценко; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – Київ: Наукова думка, 2010. – 735 с.
6. Мінімальні соціальні нормативи забезпечення населення публічними бібліотеками в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 1997 р. № 510 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-info.biz/legal/basemp/ua-tmtzve.htm>
7. Орлатий М. К. Зміни у функціонуванні об'єктів соціально-культурного призначення на селі / М. К. Орлатий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Nrzd/2011_2/15.pdf
8. Про нормативи забезпечення населення клубними закладами: Постанова КМУ від 12 листопада 1998 р. № 1775 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1775-98-%D0%BF.%BF>
9. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С. І. Бандур, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – 2-ге вид., доповн. і переробл. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с.
10. Україна в цифрах 2010: статистичний збірник. – К.: ІАА, 2011. – 252 с.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ПЕРСОНАЛА УКРАИНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

ЧЕРЕП А. В., ВОВК Я. Г.

УДК 331.108.23:330.101.5 (477)

Череп А. В., Вовк Я. Г. Методологические подходы к оценке персонала украинских предприятий

В статье рассмотрены методологические подходы к оценке персонала, которые используются кадровыми службами предприятий для оценивания личностных качеств персонала. Проанализированы методы оценки персонала: «360 градусов» и тестирование поведенческих компетенций. Обсуждены теоретико-методологические подходы, направленные на усовершенствование системы оценки персонала, как важной предпосылки для повышения качества и производительности труда сотрудников предприятий. Выделены основные проблемы украинских предприятий при использовании различных методов оценки персонала. Внесены предложения по улучшению процедуры принятия решений по итогам оценки персонала украинских предприятий, предложена формула определения личной эффективности сотрудника, а также введено понятие «уровень текущего насыщения».

Ключевые слова: оценка персонала, методы оценки персонала, метод «360 градусов», тестирование, личная эффективность.

Рис.: 2. **Формул.:** 2. **Библ.:** 17.

Череп Алла Васильевна – доктор экономических наук, профессор, декан экономического факультета, Запорожский национальный университет (ул. Жуковского, 66, Запорожье, 69600, Украина)

E-mail: cherep_a_v@mail.ru

Вовк Ярослав Геннадиевич – студент, экономический факультет, Запорожский национальный университет (ул. Жуковского, 66, Запорожье, 69600, Украина)

E-mail: yarvovk@rambler.ru

УДК 331.108.23:330.101.5 (477)

Череп А. В., Вовк Я. Г. Методологічні підходи до оцінки персоналу українських підприємств

У статті розглянуто методологічні підходи до оцінки персоналу, які використовуються кадровими службами підприємств для оцінювання особистісних якостей персоналу. Проаналізовано методи оцінки персоналу: «360 градусів» і тестування поведінкових компетенцій. Обґрунтовано теоретико-методологічні підходи, спрямовані на вдосконалення системи оцінки персоналу, як важливої передумови для підвищення якості та продуктивності праці співробітників підприємств. Виділено основні проблеми українських підприємств при використанні різних методів оцінки персоналу. Внесено пропозиції щодо поліпшення процедури прийняття рішень за підсумками оцінки персоналу українських підприємств, запропоновано формулу визначення особистої ефективності співробітника, а також введено поняття «рівень поточного насичення».

Ключові слова: оцінка персоналу, методи оцінки персоналу, метод «360 градусів», тестування, особиста ефективність.

Рис.: 2. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 17.

Череп Алла Василівна – доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: cherep_a_v@mail.ru

Вовк Ярослав Геннадійович – студент, економічний факультет, Запорізький національний університет (вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, 69600, Україна)

E-mail: yarvovk@rambler.ru

UDC 331.108.23:330.101.5 (477)

Cherep A. V., Vovk Y. G. Methodological Approaches to Assessment of Personnel of Ukrainian Companies

The article considers methodological approaches to assessment of personnel, which are used by personnel services of a company for assessing personal qualities of personnel. It analyses methods of assessment of personnel: 360-degree and testing behavioural competences. It substantiates theoretical and methodological approaches directed at perfection of the system of assessment of personnel as an important prerequisite for increase of quality and efficiency of labour of company's personnel. It specifies main problems Ukrainian companies face when using different methods of assessment of personnel. It makes a proposal on improvement of the procedure of decision making by results of assessment of personnel of Ukrainian companies, offers a formula of identification of personal efficiency of an employee and introduces the «level of current satiety» notion.

Key words: assessment of personnel, methods of assessment of personnel, 360-degree method, testing, personal efficiency.

Pic.: 2. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 17.

Cherep Alla V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Dean of the Faculty of Economics, Zaporizhzhya National University (vul. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, 69600, Ukraine)

E-mail: cherep_a_v@mail.ru

Vovk Yaroslav G. – Student, Faculty of Economics, Zaporizhzhya National University (vul. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, 69600, Ukraine)

E-mail: yarvovk@rambler.ru

На настоящем этапе развития бизнес-системы требования к трудовым ресурсам ужесточаются с каждым днём. Проанализировав состояние современного рынка труда в Украине, можно заметить значительный рост требований к сотруднику: наличие высшего образования; знания и навыки работы с вычислительной техникой; обращается внимание на универсальность знаний и навыков работника в нескольких сферах бизнеса; высокий уровень развития личных качеств работника.

Перечисленные пункты являются не полным перечнем требований к сотруднику компании. Более

того, необходимо заметить, что реальная стоимость человеческого капитала падает, о чем свидетельствует снижение или отсутствие роста удельного веса заработной платы в себестоимости продукции, высокая стоимость обучения, повышение требований к знаниям и навыкам сотрудников при том же размере заработной платы и т. д. Для лучшего контроля качества выполняемой работы и обеспечения мотивации сотрудников, в том числе и для повышения производительности труда персонала, учёными было введено понятие «оценка персонала».

Оценка персонала – система, которая позволяет измерить результаты работы и уровень профессиональной компетентности сотрудников, а также их потенциала в разрезе стратегических задач предприятия [1].

Влияние на развитие методологических подходов к оценке персонала оказали такие ученые: Д. МакКлелланд [12], Ф. Херцберг [13], Д. Ульрич [14], Ф. Тейлор [15], Д. Майо [16], А. Маслоу [17].

Впервые процедура оценки персонала была применена в 1942 г. Адмиралтейством Великобритании, при подборе офицеров для отправки на войну с Германией. Позже свои способы оценки были разработаны в ЦРУ и других силовых ведомствах. Среди бизнес-структур оценка персонала впервые была применена американской телефонной службой «AT&T» в 1950 году, при массовом подборе руководителей подразделений и коммерческих работников.

На отечественном рынке оценивание персонала появилось благодаря западными компаниями в конце 90-х годов 20-го столетия, и это оказало довольно существенное влияние на требования, предъявляемые кадровой политикой отечественного производителя. Конкурентоспособность, имидж организации среди деловых партнёров и потребителей, эффективность использования производственного потенциала напрямую стали зависеть от умений, навыков, творческой инициативы работников, согласованности их взаимодействия.

В современном мире разработкой и созданием методов и способов оценки занимается HR-менеджмент.

HR-менеджмент (в дословном переводе – *human resource manager* означает «управляющий человеческими ресурсами») – это управление трудовыми ресурсами предприятия [11].

Цель статьи – обосновать теоретико-методологические подходы, направленные на усовершенствование системы оценки персонала как важной предпосылки для повышения качества и производительности труда сотрудников предприятий.

Со времён первого применения оценки персонала её методология продолжает развиваться. Но следует заметить, что до сих пор учёные не пришли к единой методологии оценки персонала, даже в одной отрасли экономики.

Системы оценки могут включать в себя как множество методов, так и один, все зависит от HR-менеджера компании и его квалификации.

Цели оценки персонала:

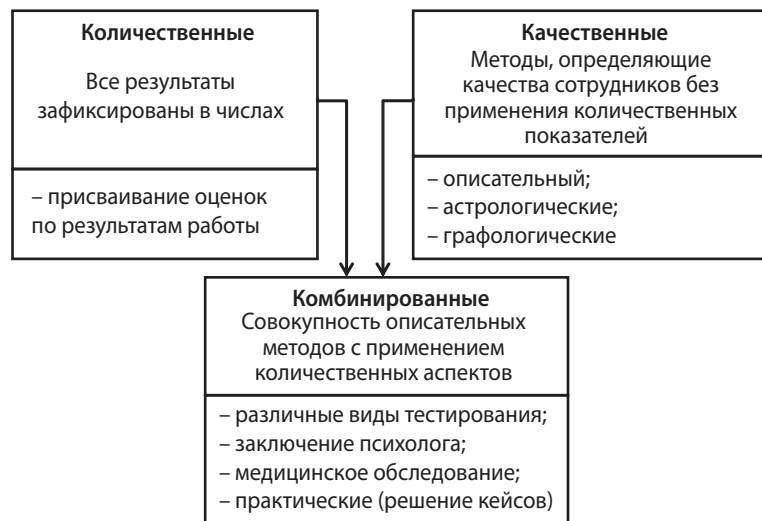
- ✦ оценка потенциала и обеспечение устойчивого развития компании её руководством;
- ✦ определение уровня профессиональной компетентности сотрудников;
- ✦ поиск направлений для наилучшего применения качеств и навыков сотрудников;

- ✦ повышение уровня результативности подчинённых;
- ✦ проектирование систем мотивации персонала для реальной оценки результатов работы каждого сотрудника (повышение/понижение зарплаты, движение по карьерной лестнице, увольнение и т. д.);
- ✦ оптимизация бизнес-процессов (производство, продажи, закупки и т. д.).

Характерным для оценки персонала является использование различных методов. Методы оценивания персонала – это способы количественного и (или) качественного оценивания квалификации персонала, использующихся для максимально объективной оценки сотрудников предприятия.

Классификация методов оценки персонала основывается на разделении их по содержанию и критериям.

Классификация методов оценивания персонала приведена на *рис. 1*.

Рис. 1. Классификация методов оценивания персонала

Наиболее популярный метод оценки персонала в Украине – это метод «360 градусов», т. е. получение данных о действиях человека и проявленных им деловых качествах в реальных рабочих ситуациях.

Суть методики «360 градусов» заключается в том, что оценку сотрудника проводит всё его рабочее окружение: руководители, подчинённые, коллеги и клиенты. Результат оценки – рейтинг свойств сотрудника (оценивается мера соответствия занимаемой должности по списку компетенций), также благодаря блоку самооценки, данный метод может быть использован в качестве источника обратной связи. Информация собирается посредством опроса его окружения: начальника, коллег, подчинённых. Если к оценке присоединяются иные заинтересованные лица (потребители, клиенты, поставщики, партнёры), то «метод 360» трансформируется в «методику 540 градусов».

Оценщики выставляют баллы по компетенциям в специальных анкетах, анкетирование может проводиться анонимно с указанием категории оценщика (коллега, руководитель, клиент) либо персонально. Затем просчи-

тывается среднее арифметическое значение по каждой компетенции и выстраивается график компетенций. На последнем этапе результаты ассесмента презентуются самому оцениваемому сотруднику. В результате оценки по методу «360 градусов» могут быть сделаны выводы для саморазвития сотрудника, для развития компетенций, улучшения отношений с коллегами, а также приняты решения о необходимости обучения, повышения квалификации сотрудника, повышения/понижения в должности, занесения в список кадрового резерва и др.

Считаем целесообразным в процессе оценки персонала обратить внимание на следующее.

Во-первых, следует проводить опрос окружения сотрудника анонимно. Исследования установили, что в случае неанонимного опроса корреляция с независимыми оценочными результатами работников компании составила 0,09 и была не достоверна. В варианте «некоторая анонимность» оценка комбинировалась с одной из других оценок, корреляция с независимыми оценками других сотрудников составила 0,27 и была достоверна. Соответственно при максимуме анонимности — достоверная корреляция составила 0,3. Это связано с опасениями делового окружения по ухудшению отношений в коллективе, а также со страхом перед возможным конфликтом.

Гарантировать анонимность можно двумя способами:

- ✦ проводить оценку с помощью автоматизированной системы, когда все ответы обрабатываются без показа индивидуальных результатов;
- ✦ использовать специальные ящики для заполненных анкет, которые должны быть заполнены так, чтобы исключить возможность сравнения почерков.

Во-вторых, данный метод оценки рекомендуют применять в электронной форме, так как сотрудник не отвлекается от рабочего процесса, а обработка результатов занимает меньше времени.

В-третьих, метод «360 градусов» следует использовать только в комплексе с иными методами оценки персонала: данный метод является субъективным, так как предполагает оценку сотрудника деловым окружением.

В-четвертых, при проведении оценки по методу «360 градусов» оцениваемый подвергается стрессу, поэтому факт проведения оценки должен быть обоснован: например, при планировании карьеры, при составлении списка направляемых на обучение или в рамках плановой оценки персонала [8].

В-пятых, использование метода оценки «360 градусов» зависит от тех целей, которые преследует организация. Данный метод оценки рекомендован для организаций со зрелой и открытой корпоративной культурой с уже существующей сильной системой оценки персонала.

В-шестых, HR-менеджеры часто допускают ошибку, не полностью обосновывая суть и цель их исследований, что влечёт за собой равнодушное отношение персонала к происходящему, а это влечёт не объективное оценивание с их стороны. Возможно, поэтому и существуют существенные проблемы в отношениях между отделом кадров и персоналом.

Для решения этой проблемы HR-менеджеру не стоит ограничиваться электронным письмом, так как человек лучше воспринимает информацию вербально, также в данном случае у сотрудника появляется возможность задать вопросы. Стоит заметить, огромное количество информации, как на столе, так и на рабочем компьютере сотрудника, в лучшем случае письмо будет прочитано, но не осмыслено, в худшем случае данное письмо будет потеряно.

Недостатком данного метода, с нашей точки зрения является большое количество времени руководителя, затраченное на заполнение опросника «360 градусов». В среднем на заполнение одного опросника нужно 30 мин, допустим, у руководителя 15 подчинённых – это 450 мин., или 7,5 часов.

Преимущество данного метода – низкая по сравнению с другими методами, стоимость его реализации.

Тестирование также является частоиспользуемым методом оценивания отечественными кадровыми службами. *Тест* (англ. *test* – проба, испытание, исследование) – стандартизированное задание, результат выполнения которого позволяет измерить психофизиологические и личностные характеристики, а также знания, умения и навыки испытуемого.

Имеется огромное количество различных видов тестирования, но наиболее используемым можно считать тестирование поведенческих компетенций.

Поведенческая компетентность предназначена для описания личностных элементов знаний в сфере управления проектами, часто именуется термином «мягкие навыки» (*soft skills*) и включает в себя 15 компетенций:

- 1) лидерство (*leadership*);
- 2) участие и мотивация (*engagement & motivation*);
- 3) самоконтроль (*self-control*);
- 4) уверенность в себе (*assertiveness*);
- 5) разрядка/релаксация (*relaxation*);
- 6) открытость (*openness*);
- 7) творчество, креативность (*creativity*);
- 8) ориентация на результат (*results orientation*);
- 9) продуктивность (*efficiency*);
- 10) согласование (*consultation*);
- 11) переговоры (*negotiation*);
- 12) конфликты и кризисы (*conflict & crisis*);
- 13) надёжность (*reliability*);
- 14) понимание ценностей (*values appreciation*);
- 15) этика (*ethics*).

Для оценки поведенческих компетенций используется «Тест поведенческих компетенций», разработанный в соответствии со стандартами Международной ассоциации управления проектами (IPMA). Получаемый при обработке результатов тестирования индекс стрессогенности может изменяться в диапазоне от 1 до 7 баллов. Низкие значения указывают на отсутствие у испытуемого стресса при необходимости проявления той или иной поведенческой компетенции, и наоборот. Как следствие, чем выше индекс стрессогенности по какой-либо компетенции, тем актуальнее её формирование и развитие [9].

Данное тестирование имеет вид анкеты с утверждениями и семью оценками к каждому утверждению. Из оценок 1 – 7 сотрудник определяет одну, по своему усмотрению (основной критерий: она должна соответствовать реальной ситуации).

Комбинируя оценку «360 градусов» с тестированием, можно заметить конфликт или дружеские отношения между сотрудниками. Это заметно по заниженным оценкам относительно квалификационного теста или теста компетенций, что свидетельствует о конфликте и наоборот. Данные методы отнимают много времени у сотрудников. Поэтому, возможно, есть смысл использовать только квалификационный тест, но учёные доказали, что работа в команде намного продуктивнее, а значит, выгодней для компании, а если есть конфликт, то он приведёт к падению продуктивности также, как и дружба, т. к. эти два критерия вносят дисбаланс во внутрикорпоративные отношения.

Кроме рассмотренных методов используются и методы заданной балльной оценки, сводной балльной оценки, система графического профиля, система управления целями и т. д.

Метод заданной балльной оценки заключается в присвоении заранее установленных баллов за каждое достижение работника с последующим определением его общего делового уровня в виде набранных очков.

Метод свободной балльной оценки состоит в присвоении руководителем или экспертом определённого количества баллов каждому качеству работника.

Общая оценка складывается как сумма баллов или как средний балл.

Система графического профиля заключается в изображении каждого из деловых качеств сотрудника (в баллах) в виде точек на графике [2].

Метод управления по целям базируется на том, что в начале определённого периода (месяц, квартал) сотрудникам и отделам Компании устанавливаются чёткие рабочие цели и задачи, которые должны соответствовать критериям SMART:

- ✦ *Specific* — быть конкретными, чёткими и специфичными каждого сотрудника/отдела /департамента;
- ✦ *Measurable* – измеримыми (должны быть определены единицы измерения результата – штуки, проценты, рубли, тонны и т. п.);
- ✦ *Achievable* – реалистичные, достижимые в указанный промежуток времени;
- ✦ *Result-oriented* – ориентированные на результат, а не на усилия;
- ✦ *Time bound* – определённые во времени (должен быть задан конечный срок достижения цели).

По окончании запланированного периода производится подсчёт, насколько каждый сотрудник достиг поставленных целей. На основании этих данных Компания поощряет наиболее успешных сотрудников, а также принимает меры по повышению результативности работы персонала в будущем [3].

Каждое предприятие должно найти, либо выработать ту систему, которая ей подходит с точки зре-

ния корпоративной культуры и используемых методов управления. Например, в динамичном предприятии с жёсткой дисциплиной и методы оценки должны быть соответствующие. Если предприятие больше нацелено на развитие, а не на получение быстрой прибыли, то его система оценки будет ориентирована в первую очередь на развитие потенциала сотрудника, определение его сильных и слабых сторон.

Проблемы украинских предприятий при оценивании персонала заключаются в том, что, имея огромную базу методов и способов их применения, на сегодняшний день в Украине существует ряд проблем, с которыми сталкиваются отечественные HR-менеджеры.

Во-первых, неумение или нежелание большинства отечественных компаний учитывать глубинные особенности менталитета украинца. Даже используя западные технологии, мы не стремимся их адаптировать к условиям функционирования конкретного предприятия, что делает методы оценивания персонала менее дееспособными.

Во-вторых, отсутствие полноценной школы HR-менеджмента. Что влечет за собой ещё один ряд проблем: отсутствие квалифицированных HR-менеджеров, что впоследствии приводит к отсутствию системного подхода к решению кадровых проблем на предприятиях. К тому же, если будущий HR-менеджер решает получить своё образование за рубежом, существует большая вероятность «утечки мозгов». Кроме того, услуги данного специалиста будут стоить дороже, чем услуги его конкурентов, получивших образование в Украине, что заставляет менеджмент украинских компаний делать свой выбор в пользу отечественных менеджеров по персоналу, которые не получили западного образования. Это замкнутый круг, который должен быть разорван государством путём внедрения в отечественных ВУЗах преподавания передовых методик, ориентированных на практическое применение, что даст возможность прогрессировать не только отечественной науке и отдельному предприятию, но и стране в целом, так как страна состоит из людей, которые в ней живут и работают, а улучшение их возможностей и способностей повлечёт улучшение экономики страны и повышение её рейтинга на мировом рынке.

В-третьих, недооценка менеджментом отечественных компаний роли отдела кадров и кадровой политики. Большинство предприятий действуют по принципу «у западных компаний кадровый отдел есть, значит и у нас он должен быть». Но наличие данного отдела не гарантирует его максимальную эффективность без подготовленного по западным требованиям персонала для управления человеческими ресурсами.

В-четвертых, отечественный бизнес пока ещё недооценивает роль отдела кадров для развития предприятия. Так, для проведения кадровой политики нужен человек, обладающий личным авторитетом, в противном случае персонал рассуждает, что работа кадровой службы не важна, т. к. не приносит прибыль предприятию, из чего следует вывод: кадровая служба получает часть их зарплаты. Это украинский менталитет. Последствия данного отношения персонала к кадровой службе вы-

ражається во внутрикorporативном дисбалансе отношений между подразделениями и сотрудниками.

В-иятых, отсутствие программного обеспечения, адаптированного на украинский или русский язык, т. е. большинство программ на английском языке. Как следствие – или полное отсутствие программного обеспечения некоторых методов, или падение скорости использования данных методов, так как вычислительная машина сделает все намного быстрее человека.

Исследовав причины украинских предприятий в процессе оценки персонала, считаем целесообразным внести предложения по улучшению процедуры принятия решений по итогам оценки.

При принятии решений по итогам оценки HR-менеджер использует понятие «личная эффективность».

С нашей точки зрения, личная эффективность зависит от следующих факторов:

- ✦ способность к развитию;
- ✦ восприятие других мнений;
- ✦ гибкость;
- ✦ внутренние нормативы;
- ✦ творчество;
- ✦ самооценка;
- ✦ необходимость материального и (или) морального поощрения;
- ✦ мотивы работы;
- ✦ реальность мышления;
- ✦ интересы (разнообразия);
- ✦ стрессоустойчивость;
- ✦ организационные и управленческие способности;
- ✦ энергичность;
- ✦ организованность.

Оценивая данные характеристики, можно сделать выводы о надёжности и потенциальной результативности сотрудника для данного предприятия.

Надёжность – это преданность сотрудника предприятию и его способность к выполнению различного рода задач, которые входят в его компетенцию.

Формула определения личной эффективности сотрудника:

$$\frac{ИП}{П} \cdot H = ЛЭ, \quad (1)$$

где *ИП* – использование потенциала; *П* – потенциал; *H* – надёжность; *ЛЭ* – личная эффективность.

Мы считаем, что необходимо ввести следующие ограничения:

- $0 < H \leq 1$.
- Желания и возможности.

В данном случае *ЛЭ* стремится к 1. Это означает, что наиболее полезен для предприятия сотрудник, получивший максимально приближённую к единице оценку.

Также нужно учесть возможность осуществления желаний и их соответствие реальности оценивается уровнем текущего насыщения (*УТН*):

$$\frac{Ж}{ЧК} = УТН, \quad (2)$$

где *Ж* – желание; *ЧК* – человеческий капитал; *УТН* – уровень текущего насыщения.

Ограничения:

$Ж > 0$;

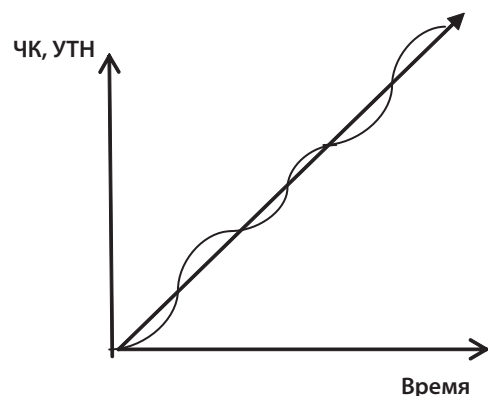
$ЧК > 0$;

$0 < УТН \leq 1.2$ (в зависимости от темперамента сотрудника).

УТН больше 0, потому что желание (потребность) постоянно, а при его отсутствии – человека не существует.

Чем больше дисбаланс между желанием и человеческим капиталом, тем ниже эффективность. Размер дисбаланса характеризуется темпераментом сотрудника.

График использования своих возможностей сотрудником (рис. 2) поможет кадровой службе наглядно увидеть потребность предприятия в данном сотруднике, его стремление к развитию.

Рис. 2. График использования своих возможностей сотрудником

Исходя из теории безграничных человеческих потребностей, кривая потребностей стремится вверх. А кривая использования возможностей пытается приблизиться к кривой потребностей, так как сотрудник пытается удовлетворить свои потребности.

ВЫВОДЫ

На сегодняшний день есть недостаток опыта использования отечественными специалистами методов оценки персонала. Также большое влияние имеет менталитет наших управленцев, не стремящихся к использованию западных методик и новейших технологий в полной мере. К сожалению, украинской бизнес-среде предстоит провести ещё много работы для достижения уровня западных коллег. Но имеется и положительная динамика, которая обусловлена интеграцией Украины в экономический мир Европы, Америки и т. д. А для того, чтобы с ними конкурировать, получать прибыль, руководство предприятия должно прийти к выводу, что персонал – это основа успеха компании. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Оценивание персонала: Методы оценки персонала [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.brainity.ru/business/career/10424/>
2. Основы управления персоналом: «Management» учебно-методологический комплекс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bgumanagement2009.narod.ru/theory/theory.html>

3. Оценка результативности сотрудников (performance appraisal): «SMART BUSINESS SOLUTION» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.sbsc.ru/business/performance appraisal.html]

4. Шевченко Т. В. Нестандартные методы оценки персонала» / Т. В. Шевченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/90239/Shevchenko_Nestandard-nye_metody_ocenki_personala.html

5. Методы оценки персонала: Управление персоналом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.managemet.com.ua/hrm/hrm029.html]

6. Проблемы HR-менеджмента в России: «HR-PORTAL» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hr-portal.ru/article/problemy-hr-menedzhmenta-v-rossii

7. Оценивание персонала: «How To Evaluate Employees?» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.dirjournal.com/guides/how-to-evaluate-employees/

8. Человеческий капитал: «Википедия» свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB

9. Тесты психологические. Тестирование персонала: Управление персоналом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://psyfactor.org/personal/personal18-04.htm

10. Особенности оценки по методу «360 градусов» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hrm.ru/db/hrm/6A0BAFFCDEF9E17C32576CB00599200/print.html

11. HR-менеджмент: Чем отличается HR-менеджмент от «просто» менеджмента? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hravzitie.ru/faq_pages/faq1/ans1_1.htm

12. David C. McClelland – Three Needs Theory: an article by Josephine Deguara [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://info.umuc.edu/mde/Portfolios/jdeguara/mcclelland.html

13. Herzberg's Two-Factor Theory of Motivation: Management Study Guide [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.managementstudyguide.com/herzbergs-theory-motivation.htm

14. Evaluating the Ulrich model: Dave Ulrich Webspecial Report [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.goingforhr.be/extras/web-specials/hr-according-to-dave-ulrich

15. Scientific management: Wikipedia, the free encyclopedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en.wikipedia.org/wiki/Scientific_management

16. Human relations movement: Wikipedia, the free encyclopedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en.wikipedia.org/wiki/Human_Relations_Movement

17. A Theory of Human Motivation by A. H. Maslow (1943): Classics in the History of Psychology [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://psychclassics.yorku.ca/Maslow_1.htm/motivation.htm

УДК 331.104

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ: СУТНІСТЬ, СКЛАДОВІ, РОЛЬ СИСТЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ В ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

ДАВИДОВА І. О.

УДК 331.104

Давидова І. О. Реалізація інтелектуального капіталу: сутність, складові, роль системи зайнятості в цьому процесі

У статті розглянуто проблеми функціонування інтелектуального капіталу, його реалізації як процесу перетворення інтелектуального потенціалу на інтелектуальний капітал. Обґрунтовано актуальність аналізу реалізації інтелектуального капіталу з метою його більш ефективного використання. Визначено етапи реалізації та основних суб'єктів, що здійснюють вплив на реалізацію інтелектуального капіталу. Розкрито роль інтелектуальної активності та системи зайнятості в процесі використання знань та інтелектуального капіталу.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, відтворення інтелектуального капіталу, інтелектуальний потенціал, інтелектуальна активність, система зайнятості.

Бібл.: 8.

Давидова Ірина Олегівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної теорії, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Ключівська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: irinadavydova@list.ru

УДК 331.104

UDC 331.104

Давидова И. О. Реализация интеллектуального капитала: сущность, составляющие, роль системы занятости в этом процессе

В статье рассмотрены проблемы функционирования интеллектуального капитала, его реализации как процесса преобразования интеллектуального потенциала в интеллектуальный капитал. Обоснована актуальность анализа реализации интеллектуального капитала с целью его более эффективного использования. Определены этапы реализации и основные субъекты, оказывающие влияние на реализацию интеллектуального капитала. Раскрыта роль интеллектуальной активности и системы занятости в процессе использования знаний и интеллектуального капитала.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, воспроизводство интеллектуального капитала, интеллектуальный потенциал, интеллектуальная активность, система занятости.

Библ.: 8.

Давидова Ирина Олеговна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической теории, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Ключовіська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: irinadavydova@list.ru

Davydova I. O. Realisation of Intellectual Capital: Essence, Components, Role of the Employment System in this Process

The article considers problems of functioning intellectual capital, its realisation as a process of transformation of intellectual potential into intellectual capital. It substantiates urgency of analysis of realisation of intellectual capital with the aim of its more efficient usage. It identifies stages of realisation and main subjects that influence realisation of intellectual capital. It reveals the role of intellectual activity and employment system in the process of use of knowledge and intellectual capital.

Key words: intellectual capital, reproduction of intellectual capital, intellectual potential, intellectual activity, employment system.

Bibl.: 8.

Davydova Irina O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Theory, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochivskya, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: irinadavydova@list.ru

3. Оценка результативности сотрудников (performance appraisal): «SMART BUSINESS SOLUTION» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.sbsc.ru/business/performance appraisal.html]

4. Шевченко Т. В. Нестандартные методы оценки персонала» / Т. В. Шевченко [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/90239/Shevchenko_Nestandard-nye_metody_ocenki_personala.html

5. Методы оценки персонала: Управление персоналом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.managemet.com.ua/hrm/hrm029.html]

6. Проблемы HR-менеджмента в России: «HR-PORTAL» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hr-portal.ru/article/problemy-hr-menedzhmenta-v-rossii

7. Оценивание персонала: «How To Evaluate Employees?» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.dirjournal.com/guides/how-to-evaluate-employees/

8. Человеческий капитал: «Википедия» свободная энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB

9. Тесты психологические. Тестирование персонала: Управление персоналом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://psyfactor.org/personal/personal18-04.htm

10. Особенности оценки по методу «360 градусов» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hrm.ru/db/hrm/6A0BAFFCDEF9E17C32576CB00599200/print.html

11. HR-менеджмент: Чем отличается HR-менеджмент от «просто» менеджмента? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hravzitie.ru/faq_pages/faq1/ans1_1.htm

12. David C. McClelland – Three Needs Theory: an article by Josephine Deguara [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://info.umuc.edu/mde/Portfolios/jdeguara/mcclelland.html

13. Herzberg's Two-Factor Theory of Motivation: Management Study Guide [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.managementstudyguide.com/herzbergs-theory-motivation.htm

14. Evaluating the Ulrich model: Dave Ulrich Webspecial Report [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.goingforhr.be/extras/web-specials/hr-according-to-dave-ulrich

15. Scientific management: Wikipedia, the free encyclopedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en.wikipedia.org/wiki/Scientific_management

16. Human relations movement: Wikipedia, the free encyclopedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://en.wikipedia.org/wiki/Human_Relations_Movement

17. A Theory of Human Motivation by A. H. Maslow (1943): Classics in the History of Psychology [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://psychclassics.yorku.ca/Maslow_1.htm/motivation.htm

УДК 331.104

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ: СУТНІСТЬ, СКЛАДОВІ, РОЛЬ СИСТЕМИ ЗАЙНЯТОСТІ В ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

ДАВИДОВА І. О.

УДК 331.104

Давидова І. О. Реалізація інтелектуального капіталу: сутність, складові, роль системи зайнятості в цьому процесі

У статті розглянуто проблеми функціонування інтелектуального капіталу, його реалізації як процесу перетворення інтелектуального потенціалу на інтелектуальний капітал. Обґрунтовано актуальність аналізу реалізації інтелектуального капіталу з метою його більш ефективного використання. Визначено етапи реалізації та основних суб'єктів, що здійснюють вплив на реалізацію інтелектуального капіталу. Розкрито роль інтелектуальної активності та системи зайнятості в процесі використання знань та інтелектуального капіталу.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, відтворення інтелектуального капіталу, інтелектуальний потенціал, інтелектуальна активність, система зайнятості.

Бібл.: 8.

Давидова Ірина Олегівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної теорії, Харківський державний університет харчування та торгівлі (вул. Ключівська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: irinadavydova@list.ru

УДК 331.104

UDC 331.104

Давидова И. О. Реализация интеллектуального капитала: сущность, составляющие, роль системы занятости в этом процессе

В статье рассмотрены проблемы функционирования интеллектуального капитала, его реализации как процесса преобразования интеллектуального потенциала в интеллектуальный капитал. Обоснована актуальность анализа реализации интеллектуального капитала с целью его более эффективного использования. Определены этапы реализации и основные субъекты, оказывающие влияние на реализацию интеллектуального капитала. Раскрыта роль интеллектуальной активности и системы занятости в процессе использования знаний и интеллектуального капитала.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, воспроизводство интеллектуального капитала, интеллектуальный потенциал, интеллектуальная активность, система занятости.

Библ.: 8.

Давидова Ирина Олеговна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической теории, Харьковский государственный университет питания и торговли (ул. Ключовіська, 333, Харків, 61051, Україна)

E-mail: irinadavydova@list.ru

Davydova I. O. Realisation of Intellectual Capital: Essence, Components, Role of the Employment System in this Process

The article considers problems of functioning intellectual capital, its realisation as a process of transformation of intellectual potential into intellectual capital. It substantiates urgency of analysis of realisation of intellectual capital with the aim of its more efficient usage. It identifies stages of realisation and main subjects that influence realisation of intellectual capital. It reveals the role of intellectual activity and employment system in the process of use of knowledge and intellectual capital.

Key words: intellectual capital, reproduction of intellectual capital, intellectual potential, intellectual activity, employment system.

Bibl.: 8.

Davydova Irina O. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Theory, Kharkiv State University of Food Technology and Trade (vul. Klochivvska, 333, Kharkiv, 61051, Ukraine)

E-mail: irinadavydova@list.ru

Низький рейтинг України в таких нині пріоритетних сферах соціально-економічного розвитку, як інновації та управління суспільними процесами, розвиток індустрії, зумовлений здебільшого нівелюванням ролі людського чинника в суспільному виробництві, недооцінкою суспільної ролі інтелектуального капіталу. З другої половини ХХ століття вплив накопиченого інтелектуального потенціалу на продуктивність діяльності економічного суб'єкта розкривається в концепції людського капіталу (Г. Беккер, І. Бен-Порет, Е. Денісон, О. Нордхоуг, А. Туроу, Т. Шульц і багато їх послідовників, а також А. І. Добринін, С. А. Дятлов, І. В. Ільїнський, Р. Капелюшников, М. М. Критський, С. А. Курганський, М. І. Скаржинський, В. П. Щетинін та ін.). Перші роботи з проблематики інтелектуального капіталу Т. Стюарта, В. Гудсона, А. Едвінсона, М. Мелоуна, А. Брукінга наголошували на природі інтелектуального капіталу як нематеріальних активів, без яких будь-яка компанія не може існувати в сучасних умовах. Звернення дослідників до поняття «інтелектуальний капітал» у сучасних умовах обумовлено необхідністю пов'язати природу знань та інформації, а також певних засобів їх використання, з традиційними чинниками формування суспільного добробуту, а ле реалізація інтелектуального капіталу розглядається тільки в складі відтворення, що потребує подальших досліджень.

Інтелектуальний капітал, виступаючи як специфічна форма синергетичного ефекту від збалансованості інтелектуальних здібностей і людського капіталу, яка знаходить своє вираження у продукуванні додаткової цінності, економічне значення виражає такими основними функціями: вплив на продуктивність праці, а також на якість відтворення та вдосконалення людського капіталу, забезпечення усвідомлення індивідами значущості своєї особистості, набуття знань про явища та процеси, перетворення цих знань в результати інтелектуальної діяльності (інформація, продукти, послуги). Функції інтелектуального капіталу реалізуються в процесі його відтворення [8, с. 34 – 35]. Існує очевидний змістовний зв'язок поняття інтелектуального капіталу з поняттями соціально-трудових відносин і зайнятості, інноваційного, соціального комплексу країни, їх економічного, соціогуманітарного та освітнього просторів.

Можна виділити два аспекти проблем управління відтворенням та реалізацією інтелектуального капіталу – ті, що пов'язані з формуванням і вдосконаленням інтелектуального капіталу, та ті, що характеризують його використання і комерціалізацію, зумовлені особливостями інтелектуального капіталу.

Формуванню та еволюції інтелектуального капіталу властиві особливі риси, які відрізняють його використання: творчий характер; синергетичний ефект, який найбільше виявляється в творчих процесах; безперервність процесу реалізації, у тому числі продовження після закінчення робочого дня; охоплення всіх структурних підрозділів підприємства, оскільки творчою діяльністю зайняті не тільки основні підрозділи, а й фінансові, маркетингові та інші служби; потреба в ґрунтовному інформаційному забезпеченні; високий ступінь кореляції з інтелектуальним потенціалом, який виступає осно-

вою створення інтелектуального капіталу; залежність від інтелектуальної активності, оскільки можливість перетворення інтелектуального потенціалу на інтелектуальний капітал реалізується тільки завдяки творчій активності. Інтелектуальний потенціал є фазою процесу відтворення інтелектуального капіталу [2]. Відтворення інтелектуального капіталу включає такі послідовні процеси: 1) створення та примноження інтелектуального капіталу організацій; 2) використання інтелектуального капіталу при створенні інноваційної продукції; 3) процес інвестування всього циклу перетворень інтелектуального капіталу, включаючи витрати на навчання та підготовку спеціалістів, у результаті чого зростає якість знань, вдосконалюються навички [6, с. 26 – 28].

Під інтелектуальним потенціалом суспільства розуміється сукупність людських, матеріальних і фінансових ресурсів, які задіяні в двох тісно пов'язаних між собою ключових сферах духовного життя суспільства – науці та освіті – і вимірена величина яких показує створену і накопичену в суспільстві здатність до творчого створення нових знань, технологій, продуктів.

Інтелектуальний потенціал індивіда як економічна категорія характеризує потенційну (можливо ще не використану в даний час) здатність індивіда вирішувати розумові та інтелектуальні завдання, причому швидко і точно. Разом з тим необхідно взяти до уваги, що високий рівень інтелектуального потенціалу не гарантує високу продуктивність праці. Таким чином, інтелектуальний потенціал забезпечує можливість індивіда високими темпами навчитися новим знанням, умінням і інтелектуальним навичкам, адаптуватись до мінливих ситуацій. Досліджуючи інтелектуальний капітал та оцінюючи його ефективність, варто розрізняти номінальний і реальний інтелектуальний капітал. Такий підхід дасть змогу виявити, якими можливостями володіє економіка та як фактично їх використовують.

Номінальний інтелектуальний капітал – це інтегральний критерій спроможності до продуктивної зайнятості, що обчислюється як середня арифметична часткових індексів структурних компонентів інтелектуального капіталу та формується на підготовчій фазі зайнятості.

Реальний інтелектуальний капітал характеризує можливості суб'єктів економіки як найбільш працездатних і активних для реалізації їх здібностей в процесі праці. Величина цього потенціалу визначається не тільки кількістю зайнятих, але й економічною та інтелектуальною активністю, рівнем зайнятості, кількістю працездатного населення. Виходячи з вищесказаного, реальний інтелектуальний капітал – це номінальний інтелектуальний капітал з урахуванням індексу економічної та інтелектуальної активності, яка характеризує продуктивну фазу зайнятості та враховує можливості реалізації інтелектуальних здібностей.

Номінальний інтелектуальний капітал може бути еквівалентний реальному при повній зайнятості працездатного населення на робочих місцях, що потребують саме таких знань, кваліфікації, інтелекту.

Відтворення інтелектуального капіталу тісно пов'язане з якісними характеристиками робочої сили. Для

формування інтелектуального капіталу, крім творчого потенціалу, необхідні також такі характеристики робочої сили, як природні якості (наприклад, здоров'я); виховання, що дозволяє індивіду дисципліновано працювати над собою; здатність і бажання систематично підвищувати свій кваліфікаційний і культурний рівень; потяг до пошуку нових рішень та ін. У цілому якісні характеристики робочої сили поряд із творчим потенціалом формують певний «творчий креативний менталітет» [7, с. 56], який є рушійним елементом інтелектуального капіталу. До таких характеристик робочої сили належить і здатність до інтелектуальної активності. Виступаючи особистісною властивістю, інтелектуальна активність являє собою єдність пізнавальних і мотиваційних факторів, виражається в спеціальних знаннях та ефективних комунікаціях.

Прийнято виділяти три якісні рівня інтелектуальної активності [1, с. 72 – 74]:

Перший рівень – пасивний, або стимульно-продуктивний, – характеризується тим, що індивід не виходить за рамки заданого або спочатку знайденого способу дії, і пізнавальна діяльність здійснюється за рахунок зовнішніх стимулів;

Другий рівень – евристичний, коли індивід проявляє певну інтелектуальну активність (інтелектуальна активність не стимульована зовнішніми факторами і незадоволеністю результатами діяльності), аналізує свою діяльність і відкриває нові, оригінальні, більш досконалі способи вирішення завдань;

Третій рівень (вищий рівень інтелектуальної активності) – креативний, за рахунок якого індивід проникає в сутність явища, ставить нові завдання і вирішує нові проблеми, віддаючи перевагу діяльності, що мотивована зсередини.

Сьогодні теорія більше звертається до аналізу інтелектуального капіталу на індивідуальному рівні, у його персоніфікованих формах [3, с. 64 – 67]. На індивідуальному рівні реалізація інтелектуального капіталу представляє собою серію послідовних усвідомлених виборів, що здійснюються на основі оцінки своїх шансів (на основі формального статусу та індивідуальних здатностей реалізації свого потенціалу). Базові цінності особистості формують основу її індивідуальної стратегії зайнятості. Статус базується на формальній (легітимній) освіті та відповідному виду діяльності, з урахуванням його престижності. Рівень та якість формальної освіти в сучасних умовах України стають специфічним різновидом престижного споживання.

Процес реалізації інтелектуального капіталу здійснюється за допомогою інтелектуальної праці, її мотиваційний механізм є ще одним важливим механізмом впливу на інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал. Механізм реалізації інтелектуального капіталу – послідовний процес переходу соціально-економічного змісту в організаційно-економічний, з наступним формуванням, тобто переходом виробничих суспільних відносин у конкретні економічні форми та методи ведення економічної діяльності. Основними суб'єктами, що здійснюють вплив на формування та реалізацію інтелектуального капіталу, виступають сам індивід як но-

сій інтелектуальних здібностей, родина, освітня система та система зайнятості, через яку індивід включається в систему суспільного виробництва. Родина забезпечує закріплення вроджених інтелектуальних здібностей індивіда, що використовуються в подальшому для власного розвитку. Освітня система виступає як один з основних інститутів формування необхідних знань і навичок, що входять у склад інтелектуального капіталу. Подальший розвиток навичок і компетенцій відбувається в системі зайнятості, що забезпечує ефективний попит на інтелектуальний капітал. Фактично 30% усіх робочих місць щорічно знаходяться в процесі руху (що примушує людей постійно навчатись). Національний науковий фонд США, зокрема, рекомендує спеціалістам виділяти 10 годин на тиждень для вивчення літератури за спеціальністю та 40 – 80 годин на рік для участі в будь-якій формі безперервної освіти [4].

Виходячи з цього, призначення системи зайнятості для реалізації інтелектуального капіталу буде полягати у такому:

- ✦ забезпечення адекватності управління інтелектуальним капіталом підприємства зовнішньому та внутрішньому середовищу;
- ✦ відтворення інтелектуального капіталу;
- ✦ раціональне використання усіх видів інтелектуального капіталу;
- ✦ реалізація стимулів, спрямованих на ефективне використання і відтворення інтелектуального капіталу.

Треба підкреслити всеохоплюючу роль зайнятості порівняно з трудовою діяльністю, оскільки зайнятість включає як трудову діяльність, так і підприємницьку, службу в органах державної влади, в армії, діяльність у політичних партіях і громадських, суспільних організаціях. Реалізація інтелектуального капіталу задіє такі характеристики системи зайнятості:

Інкорпоровані елементи:

- ✦ характеристики зайнятості (вид, дохід, рівень формальності, гнучкість, професійно-кваліфікаційний рівень);
- ✦ обсяг і структура вільного від роботи часу;
- ✦ характеристики безробіття та незайнятості;
- ✦ рівень доходів та інвестицій в інтелектуальний капітал, домінуючий у суспільстві чи групі;
- ✦ витрати на підтримання статусу в суспільстві чи групі.

Субстантивні елементи:

- ✦ неекономічні імперативи трудової чи підприємницької діяльності;
- ✦ соціально-трудова цінності та вимоги робочої сили;
- ✦ досвід і професійно-кваліфікаційний рівень.

Інституційні елементи:

- ✦ ступінь і механізми контролю за входженням на ринок праці;
- ✦ посадові вимоги, способи розповсюдження та пошуку інформації;
- ✦ характеристики процесу плинності кадрів, стратегії демпфування (переносу) проблем;

- ✦ рівень розвитку інституцій інфраструктури руху робочої сили (агенції найму, ЗМІ, державні та приватні служби зайнятості, неформальні посередницькі структури працевлаштування (рекомендації, протекція, інформаційне посередництво), Інтернет;
- ✦ ступінь імперсональності механізмів залучення до зайнятості;
- ✦ рівень транзакційних витрат пошуку, співробітництва та розриву трудових відносин.

Головне завдання реалізації інтелектуального капіталу – забезпечення його ефективного використання та розвитку. На відміну від матеріальних товарів, що підлягають зносу, мають тенденцію до знецінення в процесі їх використання, вартість використаного, реалізованого знання зростає, але знецінюється при недовикористанні, можливий індивідуальний шлях передачі досвіду та знань між елементами внутрішньої та зовнішньої структур. Передача знань здійснюється завдяки системі зайнятості, в якій зосереджено «ринки знань», що існують в межах кожного підприємства. Така система включає знання, що надійшли ззовні, сформовані в процесі роботи, виникли в результаті комунікацій з постачальниками та покупцями. Сам ринок знань діє на принципах взаємності (еквівалентності обміну), репутацію (визнання авторства), та альтруїзм (безвідплатну передачу знань).

ВИСНОВКИ

Формування та реалізація інтелектуального капіталу пов'язані з його особливостями, зумовленими інтелектуальною працею: творчий характер; синергетичний ефект, який найбільше виявляється в творчих процесах; безперервність процесу реалізації, у тому числі продовження поза межами робочого дня. Реалізація передбачає перетворення інтелектуального потенціалу на інтелектуальний капітал, яке здійснюється посередництвом інтелектуальної активності. Процес реалізації інтелектуального капіталу здійснюється за допомогою інтелектуальної праці, її мотиваційний механізм є ще одним важливим механізмом впливу на інтелектуальний капітал та інтелектуальний потенціал. Механізм реалізації інтелектуального капіталу – послідовний процес переходу соціально-економічного змісту в організаційно-економічний, з подальшим формоутворенням, тобто переходом виробничих суспільних відносин у конкретні економічні форми та методи ведення економічної діяльності.

Основними суб'єктами, що здійснюють вплив на формування та реалізацію інтелектуального капіталу, виступають сам індивід як носій інтелектуальних здібностей, родина, освітня система та система зайнятості, через яку індивід включається в систему суспільного виробництва. На всіх стадіях відтворювального процесу (виробництво, обмін, розподіл, споживання) інтелектуальний потенціал, інтелектуальну активність та інтелектуальний капітал пов'язують між собою інститути (державні, приватні, правові, громадські та інші). Важливе значення для процесу відтворення інтелектуально-

го капіталу має регіональна науково-технічна політика, у рамках якої створюються інноваційні та освітні центри, технополіси, технопарки, інтегровані інфраструктури, здатні займатися фундаментальними дослідженнями, створювати конкурентоспроможні зразки нової техніки і технологій, готувати фахівців, що відповідають вимогам часу. На індивідуальному рівні реалізація інтелектуального капіталу представляє собою послідовний усвідомлений вибір, що здійснюється на основі оцінки своїх шансів (формального статусу та індивідуальних здатностей реалізації свого потенціалу) і знаходиться під впливом зовнішніх чинників. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Богоявленская Д. Б.** Об одном из подходов к исследованию интеллектуального творчества / Д. Б. Богоявленская // Вопросы психологии. – 1976. – № 4. – С. 69 – 80.
2. **Иванюк И. А.** Воспроизводство интеллектуального капитала / И. А. Иванюк [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.creativeconomy.ru>
3. **Климов С. М.** Интеллектуальные ресурсы общества / С. М. Климов. – СПб. : ИВЭСЭП; Знание, 2002. – 199 с.
4. **Лосева А. В.** Концепция оценки человеческого капитала в инновационной экономике / А. В. Лосева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.framestar.ru>
5. **Мойсеєнко І. П.** Управління інтелектуальним потенціалом : монографія / І. П. Мойсеєнко. – Львів : Аверс, 2007. – 304 с.
6. **Мильнер Б.** Управление интеллектуальными ресурсами / Б. Мильнер // Вопросы экономики. – 2008. – № 7. – С. 129 – 141.
7. **Селезнев Е. Н.** Оценка эффективности использования интеллектуального капитала / Е. Н. Селезнев // Финансовый менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 24 – 30.
8. **Федулова Л. І.** Концепція інтелектуального капіталу в системі економіки знань / Л. І. Федулова // Проблеми науки: Міжгалузевий науково-технічний журнал. – 2006. – № 3. – С. 34 – 38.

РОЗРОБКА МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ МОТИВАЦІЇ ЕФЕКТИВНОЇ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ МАШИНОБУДУВАННЯ

ЛЕПЬОХІНА І. О.

УДК 005.95:331.101.3.00138:[658:621]:(477.64)

Лепьохіна І. О. Розробка методичних підходів до формування механізму мотивації ефективної трудової діяльності працівників підприємств машинобудування

Досліджено можливість і необхідність удосконалення мотиваційного механізму управління підприємством машинобудування. Встановлено залежність ефективності роботи виробничого підприємства від зацікавленості трудового колективу в його результатах, а отже, від системи матеріальних і моральних стимулів. Запропоновано механізм мотивації регулювання мотиваційної структури працівника залежно від основних результатів функціонування та цілей, які ставить керівництво перед персоналом підприємства.

Ключові слова: механізм мотивації, ефективність, трудова діяльність, система стимулювання, потреби, життєвий цикл, персонал.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 6.

Лепьохіна Інна Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Класичний приватний університет (вул. Жуковського, 70-Б, Запоріжжя, 69002, Україна)

УДК 005.95:331.101.3.00138:[658:621]:(477.64)

Лепёхина И. А. Разработка методических подходов к формированию механизма мотивации эффективной трудовой деятельности работников предприятий машиностроения

Исследованы возможность и необходимость усовершенствования мотивационного механизма управления предприятиями машиностроения. Установлена зависимость эффективности работы производственного предприятия от заинтересованности трудового коллектива в его результатах и от системы материальных и моральных стимулов. Предложен механизм мотивации и регулирования мотивационной структуры работников в зависимости от основных результатов функционирования и целей, которые ставит руководство перед персоналом предприятия.

Ключевые слова: механизм мотивации, эффективность, трудовая деятельность, система стимулирования, потребности, жизненный цикл, персонал.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 6.

Лепёхина Инна Александровна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, Классический приватный университет (ул. Жуковского, 70-Б, Запорожье, 69002, Украина)

UDC 005.95:331.101.3.00138:[658:621]:(477.64)

Lepekhina I. A. Development of Methodical Approaches to Formation of the Motivational Mechanism of Efficient Labour Activity of those Employed in the Engineering Industry

The article studies a possibility and necessity of perfection of the motivational mechanism of management of engineering companies. It establishes dependence of operation of a production company upon motivation of the labour personnel in its results and upon the system of financial and moral incentives. It offers a mechanism of motivation and regulation of the motivational structure of labourers depending upon the main results of functioning and goals, which are set by the management for company personnel.

Key words: motivational mechanism, efficiency, labour activity, stimulation system, demands, life cycle, personnel.

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 6.

Lepekhina Inna A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, Classic Private University (vul. Zhukovskogo, 70-B, Zaporizhzhya, 69002, Ukraine)

Створення ефективної системи мотивації – дуже складний і специфічний процес. Мотивація може мати подвійний вплив на співробітників: мотивуючий і демотивуючий.

Неефективна система мотивації може викликати у працівників незадоволеність, що завжди спричиняє зниження продуктивності праці, падіння якості, порушення дисципліни,

З іншого боку, соціальна ефективна мотивація сприяє задоволенню потреб працівників, спрямовуючи їх діяльність у потрібне для підприємства русло. Отже, працівники, працюючи, мають можливість задовольняти фізіологічні, соціальні психологічні потреби.

Таким чином, мотивація має двосторонню спрямованість. З одного боку, вона задовольняє потреби підприємства, з іншого – працівників. Тобто мотивація носить як соціальний, так і економічний характер.

Ефективна система мотивації повинна відповідати стратегічним цілям підприємства і ситуації на ринку. Керівництву необхідно пристосовувати дану систему до мінливих умов, уявляти її недоліки і готуватися до їх нейтралізації.

Процес мотивації складний і неоднозначний. Є досить велика кількість різних теорій мотивації, що намагаються дати пояснення цьому явищу. У сучасних дослідженнях виділяються теорії змісту мотивації (теорія ієрархії потреб А. Маслоу, теорія FRG К. Альдерфера, теорія набутих потреб МакКлелланда, теорія двох факторів Герцберга тощо) і процесуальні теорії мотивації (теорії очікування К. Левіна, переваги й очікування В. Врума, теорія підкріплення Б. Ф. Скіннера, теорія справедливості Портера – Лоулера (автори теорії – Л. Портер і Е. Лоулер), модель вибору ризику Д. Аткинсона, теорія «Ікс» та «Ігрек» Д. Макгрегора тощо. Перші основну увагу приділяють аналізу факторів, що лежать в основі мотивації, але майже не висвітлюють самого процесу мотивації. Другі присвячені процесу мотивації, опису і прогнозуванню результатів мотиваційного процесу, але не розкривають змісту мотивів.

Нами встановлено, що ефективність роботи виробничого підприємства визначається зацікавленістю трудового колективу в його результатах, а отже, залежить від системи матеріальних і моральних стимулів. Недо-

оцінка впливу цього чинника призводить до зниження ефективності функціонування виробничої системи.

Проблема створення системи мотивації трудової діяльності стоїть на першому місці для більшості підприємств [1, с. 253]. Наявність на підприємстві механізмів спонукання до ефективної праці сприяє вирішенню виникаючих протиріч між працівником і працедавцем, допомагає стабілізації балансу інтересів. Проте рішення саме цієї проблеми викликає найбільше конфліктів, оскільки безпосередньо впливає на справедливість оцінки праці і його оплати.

Ми вважаємо, що до основних принципів формування механізму мотивації можна віднести такі: використання комплексу одночасно стимулів, що впливають на людину в процесі праці; відповідність використаних стимулів особливостям мотиваційної структури працівників підприємств; стійкість як мотивів, так і стимулів; здатність мотивів і стимулів до змін; здатність гнучко і оперативно знімати протиріччя, що накопичуються, між мотивами, а також між мотивами і стимулами; взаємоув'язка цілей підприємства і цілей працівників.

Автор пропонує в процесі дослідження встановити основними результатами функціонування механізму мотивації регулювання мотиваційної структури працівника залежно від тих цілей, які ставить керівництво підприємства перед персоналом (рис. 1).

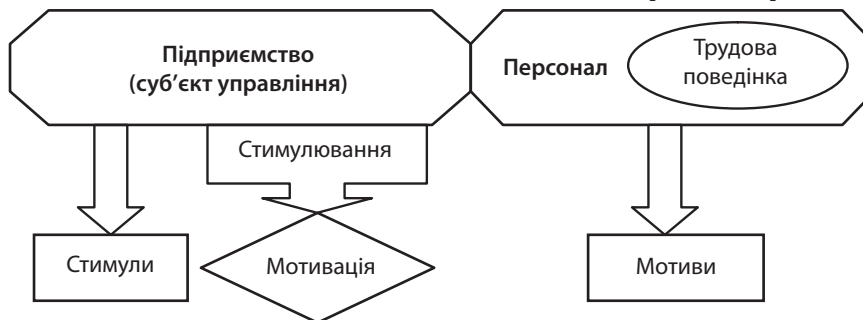

Рис. 1. Механізм мотивації трудової діяльності

При накладенні стимулів на мотиви працівників формується зона мотивації, дія на яку за допомогою інструментів стимулювання обумовлює цілеспрямоване управління трудовою поведінкою персоналу.

Вдосконалення мотиваційного механізму управління підприємством машинобудування з потоково-масовим типом виробництва є складним і трудомістким завданням. Труднощі пов'язані зі створенням комплексу заходів, що впливають на працівника, взаємно перекривають і доповнюють один одного, спрямованих на досягнення цілей машинобудівного підприємства і продуктивне виконання прийнятих рішень або намічених робіт.

Вони обумовлені і тим, що управлінський та індивідуально-психологічний зміст мотивації тісно взаємозв'язані, оскільки управління соціальною системою і людиною, на відміну від управління технічними системами, містить в собі як необхідний елемент узгодження цілей об'єкта та суб'єкта управління.

Дії керівництва виробничого підприємства і колективів цехів, бригад визначаються своїми власними

цільовими функціями, а також обмеженнями, наявними в системі. При цьому слід враховувати, що їх локальні інтереси можуть не співпадати. Неспівпадання виражається в тому, що кожен цех має своє уявлення про вигідну для себе кількість і якість виробів, що випускаються. У зв'язку з цим для реалізації поставлених центром управління тих або інших вимог необхідним є не лише допустимість таких вимог, але і створення у колективі зацікавленості в реалізації вимог центру. Створити зацікавленість працівників у досягненні цілей підприємства дозволяє система стимулювання.

Метою системи стимулювання є узгодження економічних інтересів у системі «Керівництво підприємства – виробничі робітники» [2, с. 42]. Узгодження робиться за допомогою варіювання параметрів системи стимулювання, що спонукає робітника до вибору тих або інших дій.

Інтереси і переваги учасників системи з урахуванням методології теорії активних систем можуть бути виражені їх цільовими функціями [3, с. 73].

Існують різні підходи до формулювання цільових функцій робітника і центру у випадках формалізації моделі системи стимулювання [4, с. 82]. При цьому вид цільової функції залежить від цілей керівництва підприємства та його економічних можливостей [5, с. 25].

Існує багато трактувань життєвого циклу підприємства (ЖЦП) [6, с. 86]. У найзагальнішому вигляді виділяють чотири стадії розвитку організації: створення, зростання, зрілість, занепад.

На кожному етапі життєвого циклу керівництво підприємства переслідує різні цілі. Визначимо цілі, особливості керівництва та базові характеристики організації залежно від етапу її життєвого циклу (табл. 1).

Для кожної стадії виділимо сукупність критеріїв, що визначають ефективність управління персоналом (табл. 2). Єдиний перелік показників,

розроблений для усього підприємства, дозволить керівникові відстежувати динаміку і якість роботи управління персоналом. Залежно від етапу життєвого циклу підприємства деякі показники можуть або змінюватися (доповнюватися), або не використовуватися зовсім.

Вище використаний прямий показник – продуктивність праці, тоді як трудомісткість виробництва продукції являється зворотним показником [6, с. 86].

Слід звернути увагу на те, що показник продуктивності праці (трудомісткості виробництва продукції) вимірюється на тих стадіях, коли підприємство робить основний упор на ефективність праці.

Після співвідношення показників ефективності і мети кожної зі стадій життєвого циклу організації можна зробити висновок, що на стадії створення значення коефіцієнта b знаходиться на рівні нижньої межі, оскільки в умовах виходу на ринок важливішим є процес освоєння виробництва продукції і суворе дотримання технології.

Цілі і характеристики по етапах життєвого циклу підприємства

Етап ЖЦП	Головна мета	Керівництво	Характеристика етапу
Створення	Виживання	Єдиноначальність	Вихід на ринок
Зростання	Прибуток і зростання	Єдиноначальність	Закріплення та захват ринку, підвищення оплати праці, надання послуг
Зрілість	Зростання прибутку	Делегування повноважень	Розділення і кооперація праці, преміювання
Занепад	Зберегання досягнутих результатів	Координація дій	Вільний режим роботи персоналу, участь у прибутках

Таблиця 2

Показники ефективності управління персоналом на різних етапах життєвого циклу

Етап ЖЦП	Критерії (показники) ефективності
Створення	Середньоспиксова чисельність персоналу Кількісна та якісна укомплектованість Коефіцієнт плинності кадрів Коефіцієнт використання планового фонду робочого часу Коефіцієнт закріпленості персоналу
Зростання	Продуктивність праці Розмір реальної і номінальної заробітної плати Частка витрат на персонал в обсязі реалізації Частка бракованої продукції (робіт невідповідної якості) Коефіцієнт плинності кадрів Використання абсентеїзму і виробничого травматизму Частка атестованих робочих місць Коефіцієнти механізації та автоматизації виробництва Степінь задоволеності працею Рівень соціальної напруженості і конфліктності
Зрілість	Продуктивність праці Коефіцієнт кваліфікації кадрів Частка робітників, що беруть участь у власності Число раціоналізаторських пропозицій на одного робітника
Занепад	Продуктивність праці Коефіцієнт плинності кадрів Середньоспиксова чисельність персоналу

Враховано, що на стадії зростання головною метою підприємства виступає отримання більшого прибутку, значення коефіцієнта b не буде занадто високим, оскільки прагнення захопити велику частку ринку призводить до необхідності вкладення усіх засобів, що вивільняються, в подальше розширення виробництва.

Отже, можна припустити, що інвестиції у виробництво будуть актуальнішими для керівництва, ніж розподіл заощаджених грошових коштів між працівниками виробництва.

На стадії зрілості особливий акцент має бути зроблений на персонал, оскільки збалансоване зростання прибутку може бути забезпечене тільки зацікавленим у своїй праці персоналом. Саме на стадії зрілості високу значущість придбаває стимулювання персоналу в досягненні заданих показників діяльності. Тому для цього етапу життєвого циклу організації характерно практично максимальне значення коефіцієнта b (на рівні верхньої межі $\frac{aZ_0}{C_0 + a\Delta t_i}$).

ВИСНОВКИ. Стадія спаду характеризується прагненням зберегти досягнуті результати, внаслідок чого на перше місце виходять такі стимули, як участь в

прибутках, а премія за зниження трудомісткості втрачає свою значущість.

Таким чином, економічна ефективність виробництва залежить від стимулювання трудової діяльності. А вибір моделі стимулювання визначається стадією життєвого циклу підприємства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Шекшня С. В. Управление персоналом современной организации. / С. В. Шекшня. – 5-е изд., перераб. и доп. – М., 2002. – 368 с.
2. Новиков Д. А. Стимулирование в социально-экономических системах (базовые математические модели) / Д. А. Новиков. – М., 1998. – 172 с.
3. Новиков Д. А. Курс теории активных систем / Д. А. Новиков, С. Н. Петраков. – М., 1999. – 212 с.
4. Новиков Д. А. Стимулирование в организационных системах / Д. А. Новиков. – М., 2003. – 253 с.
5. Горбунков В. М. Управление социальным развитием трудового коллектива / В. М. Горбунков. – К. : МАУП, 1998. – 80 с.
6. Широкова Г. В. Жизненный цикл организации / Г. В. Широкова. – СПб., 2008. – 242 с.

МІСЦЕ І РОЛЬ ОСНОВНИХ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ГАРАНТІЯ СТАБІЛЬНОСТІ ТА РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

ХЛІВНА І. В.

УДК 631.1.016:93

Хлівна І. В. Місце і роль основних форм господарювання як гарантія стабільності та розвитку сільських територій

У статті проаналізовано основні форми господарювання на селі та надано рекомендації щодо перспектив соціально-економічного стану селян, сільськогосподарських підприємств і господарств населення як двох взаємозв'язаних укладів аграрного сектора. Доведено, що стабільність розвитку основних форм господарювання залежить від ефективності діяльності нових організаційно-правових структур в аграрному секторі економіки, що вимагає вироблення таких теоретико-методологічних і практичних положень, які були б спрямовані в першу чергу на збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції сільського господарства. Тому подальше формування та розвиток підприємництва в сільському господарстві, як структуроутворюючого елемента ринкової економіки, набуває особливого значення.

Ключові слова: форми господарювання, сільські території, зайнятість, населення, аграрний сектор, сільське господарство, сільськогосподарські підприємства, господарства населення.

Бібл.: 10.

Хлівна Ірина Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів, обліку і аудиту, Уманська філія Європейського університету (вул. Шевченка, 15-а, Умань, Черкаська обл., 20300, Україна)

E-mail: lydatranch@gmail.com

УДК 631.1.016:93

Хлевная И. В. Место и роль основных форм хозяйствования как гарантия стабильности и развития сельских территорий

В статье проанализированы основные формы хозяйствования на селе и даны рекомендации относительно перспектив социально-экономического положения крестьян, сельскохозяйственных предприятий и хозяйств населения, как двух взаимосвязанных укладов аграрного сектора. Доказано, что стабильность развития основных форм хозяйствования зависит от эффективности деятельности новых организационно-правовых структур в аграрном секторе экономики, что требует выработки таких теоретико-методологических и практических положений, которые были бы направлены в первую очередь на увеличение производства конкурентоспособной продукции сельского хозяйства. Поэтому дальнейшее формирование и развитие предпринимательства в сельском хозяйстве, как структурообразующего элемента рыночной экономики, приобретает особое значение.

Ключевые слова: формы хозяйствования, сельские территории, занятость, население, аграрный сектор, сельское хозяйство, сельскохозяйственные предприятия, хозяйства населения.

Библ.: 10.

Хлевная Ирина Викторовна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов, учета и аудита, Уманский филиал Европейского университета (ул. Шевченко, 15-а, Умань, Черкасская обл., 20300, Украина)

E-mail: lydatranch@gmail.com

UDC 631.1.016:93

Khlevnaya I. V. Place and Role of Main Forms of Economic Activity as a Guarantee of Stability and Development of Rural Territories

The article analyses main forms of economic activity in rural districts and gives recommendations with respect to prospects of socio-economic state of farmers, agricultural companies and private farms as two interconnected systems of the agrarian sector. It proves that stability of development of main forms of economic activity depends on efficiency of activity of new organisational and legal structures in the agrarian sector of economy, which requires development of such theoretical and methodological and practical provisions, which would have been directed, first of all, at increase of production of competitive agricultural products. That is why further formation and development of entrepreneurship in agriculture as a structure forming element of the market economy acquires special importance.

Key words: forms of economic activity, rural territories, employment, population, agrarian sector, agriculture, agricultural company, private farms.

Bibl.: 10.

Khlevnaya Irina V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance, Accounting and Audit, Umansky Branch of the European University (vul. Shevchenko, 15-a, Uman, Cherkaska obl., 20300, Ukraine)

E-mail: lydatranch@gmail.com

Агропромисловий комплекс України відіграє визначальну роль у забезпеченні продовольчої безпеки суспільства, яка є однією з основних умов стійкості і незалежності держави. Стабільність його розвитку залежить від ефективності діяльності нових організаційно-правових структур в аграрному секторі економіки, що вимагає вироблення таких теоретико-методологічних і практичних положень, які були б спрямовані в першу чергу на збільшення виробництва конкурентоспроможної продукції сільського господарства. Тому подальше формування і розвиток підприємництва в сільському господарстві, як структуроутворюючого елемента ринкової економіки, набуває особливого значення. Досвід розвитку ринкової економіки в аграрній сфері України засвідчує, що на даному етапі малий бізнес є досить поширеним за кількістю та найбільшим за

внеском у виробництво сільськогосподарської продукції (73%).

Теорії, методології та практиці становлення і функціонування малих форм господарювання у процесі ринкових перетворень в аграрній економіці присвятили численні наукові праці вітчизняні учені: С. Ф. Большенко, В. М. Галицький, І. Ф. Гнибіденко, А. В. Дейнека, В. С. Дієсперов, З. М. Залога, В. К. Збарський, І. О. Іртищев, М. І. Кареба, І. Р. Михасюк, П. Т. Саблук, О. Є. Сухай, А. В. Транченко, І. І. Червен, В. С. Шебанін, О. В. Шебаніна, К. І. Якуба та багатьох інших. Разом з тим окремі аспекти цієї багатогранної проблеми залишаються дискусійними і потребують подальшого дослідження. До них належать вивчення особливостей, місця і ролі малих форм господарювання на селі, визначення основних форм на перспективу, оптимізації їх діяльності,

удосконалення фінансово-кредитного та інформаційно-консультаційного забезпечення. Цим обґрунтовується актуальність статті.

Мета статті – розкрити суть основних форм господарювання на селі та надати рекомендації щодо перспективи соціально-економічного стану селян, сільсько-господарських підприємств і господарств населення – як двох взаємозв'язаних укладів аграрного сектора.

В аграрній економіці, яка складалася в результаті реформування, з певною мірою умовності можна виділити такі соціально-економічні уклади. Перш за все якісно новий уклад, представлений фермерськими господарствами. Старим і в той же час новим укладом є сільськогосподарські підприємства, які виникли в процесі реорганізації колгоспів і радгоспів. Налічуються десятки різних форм таких нових підприємств. Складно, якщо взагалі можливо, знайти принципові, якісні відмінності між ними. Тому у статистиці, при економічному і політичному аналізі їх об'єднують в одну сукупну групу – сільськогосподарські підприємства.

У ході аграрної реформи склався і одержав широке розповсюдження і розвиток своєрідний соціально-економічний уклад, який одержав назву «господарства населення». Його попередником і свого роду прабатьком стали особисті селянські господарства селян і дачні, садово-городні ділянки міських жителів. Але нинішні господарства населення суттєво відрізняються від них не тільки за складом і масштабами, але і за соціально-економічними характеристиками. Господарства населення за рядом важливих якісних ознак подібні з фермерськими, але разом з тим далеко не співпадають з ними.

У багатоукладній економіці господарства різних категорій мають свою нішу. Склалися досить чітке галузеве розмежування виробничо-фінансової діяльності між ними. Так, у виробництві зерна, цукрових буряків, насіння соняшнику абсолютно переважають сільськогосподарські підприємства. Перераховані галузі також в більшій мірі розвинуті й у фермерських господарствах. Для цього є об'єктивні умови. Названі галузі найбільш механізовані, вони вимагають певної масштабності. Займатися ними на відносно невеликих присадибних і тим більше на крихітних садово-городніх ділянках немає сенсу. Розміри фермерських господарств уже достатні для використання техніки і розвитку механізованих галузей. Тим більш, що робочих рук у селянській сім'ї явно не вистачає, щоб займатися у необхідному обсязі інтенсивними галузями, які вимагають багато людської праці. Треба також враховувати, що по названих продуктах вище рентабельність, менше проблем з їх реалізацією. Цілоком інша розкладка по категоріях господарств тих галузей, які дають більше продукції з одиниці земельної площі, але вимагають багато ручної праці. Сюди відносяться перш за все картоплярство і овочівництво. Не випадково господарства населення вирощують більше 90% картоплі та понад 80% овочів, виробляють майже 75% м'яса і 70% молока. Питома вага фермерських господарств по цих продуктах не перевищує 2% [4].

Аналізуючи проблеми, тенденції і перспективи розвитку різних укладів аграрної економіки [1; 2; 3; 10],

необхідно зазначити, що вони безпосередньо пов'язані з реальним їх станом і умовами функціонування. Кожний уклад має свої проблеми, які викликані як їх природою, історичною долею виникнення і розвитку, «віковим» рівнем, так і конкретними умовами їх існування на нинішньому етапі входження аграрного сектора у ринок. Однак господарства всіх категорій функціонують не ізольовано, а в єдиній системі сільського господарства. І на них прямий вплив чинять загальні умови розвитку аграрного сектора в цілому. На нинішньому етапі такими загальними негативними факторами є перш за все різке погіршення економічних і соціальних умов у ході реформ і руйнівний вплив поспішної (прискореної), екстремістської приватизації. Проте кризові умови розвитку сільського господарства по-різному відбиваються на господарствах окремих категорій. Які життєві проблеми виникають перед ними тепер, які можливі шляхи їх вирішення?

Фермерський уклад кількісно «найневагоміший», але по відношенню до інших секторів – це принципово нова соціально-економічна форма господарювання. На початку реформ по відношенню до фермерського укладу було немало ілюзій і романтики, що сприяло екстремізму в політиці. Загальна ідеологія і філософія реформаторства переводилася на широкомасштабні кількісні намітки швидкого збільшення чисельності фермерських господарств. І дійсно, на першому етапі їх кількість зростала значними темпами. Певну роль у цьому відіграли і прийняті урядом в той час деякі пільгові заходи з підтримки фермерів [5]. Проте безкомпромісна, реальна дійсність досить швидко розвіяла ілюзії з приводу фермерства і розставила життєві цінності по своїх місцях. Перші фермери реально відчули труднощі ведення самостійного господарства, пов'язані з ними ризики, особливо при погіршенні загальних умов аграрного сектора.

Нагромаджений за минулий період життєвий практичний досвід дає можливість провести збалансований аналіз об'єктивних умов, необхідних для становлення і функціонування фермерських господарств. Для цього необхідні земля, початковий стартовий капітал із відповідною ресурсною начинкою (техніка, обладнання, сільгоспмашини тощо), дієздатні і підприємливі робітники. На першому етапі були невеликі труднощі із землею. У результаті реформування земельних відносин нині на селі при бажанні організувати фермерське господарство практично майже повсюдно немає проблем із одержанням необхідної земельної площі. Цілоком інший стан із стартовим капіталом і його ресурсним забезпеченням. Дефіцит капіталу і необхідних виробничих ресурсів є головною причиною розорення багатьох фермерських господарств останніми роками.

Не можна забувати, що фермерський уклад – новий, він створювався практично з нуля. Тому йому об'єктивно необхідна підтримка з боку держави у формуванні стартового капіталу. Лише у такому випадку фермерський уклад буде поставлений у рівні умови з іншими формами аграрного сектора. Але нині цього немає. Судячи зі всього, держава не має наміру і навряд чи буде мати можливості робити це в найближчі роки. Але якщо навіть умовно припустити, що в країні достатньо

засобів для надання фермерам необхідного стартового капіталу і виробничо-технічних ресурсів, усе одно в недалекому майбутньому не видно перспектив для масштабного розширення фермерського укладу.

Головний обмежуючий фактор лежить в соціально-психологічній площині і пов'язаний з невідповідністю, небажанням більшості селян виходити на своє окреме господарство [8]. Адже ведення фермерського господарства передбачає ініціативу і самостійність, зацікавленість і відповідальність. Ці підприємницькі якості за природою властиві більшості сільських жителів. Але в Україні, як і у всіх країнах СНД, три покоління селян пройшли через командну колгоспно-радгоспну систему, яка методично витравляла всі ці господарські риси, перетворювала їх у безініціативних виконавців – від робітників, до того ж здебільшого недобросовісних. Ведення фермерського господарства неминуче пов'язане з ризиком, до чого не готова переважна більшість селян. Їх більше влаштовує безвідповідальне і безініціативне положення у межах сільськогосподарських підприємств. Потрібний тривалий період часу, поки на селі дозріють необхідні соціально-психологічні умови. Слід також враховувати старіння села, переважання на селі пенсіонерів, яким не під силу починати створення фермерського господарства [10]. Завершуючи огляд фермерського укладу, слід підкреслити, що без масштабного розвитку у ширину неможливе вдосконалення його структури і механізму функціонування. Ці, як і інші якісні задачі можуть послідовно вирішуватися лише у взаємодії з іншими укладами аграрного сектора.

Сільськогосподарські підприємства всіх типів (СПП) і господарства населення (ГН). У структурі господарств населення переважне місце займають особисті селянські господарства (ОСГ) сільських жителів. Два уклади (СПП і ОСГ) пов'язані між собою логічно, історично, екологічно і, можна сказати, генетично. Перш за все, у них один суб'єкт господарювання – селянин. Він у одній особі поєднує працівника сільськогосподарського підприємства і власника свого індивідуального подвір'я, господаря особистого селянського господарства. У них, по суті, єдина виробнича і соціальна інфраструктура. У реформований період ці два уклади розвивалися із протилежною орієнтацією [9].

У результаті реформ були зняті існуючі раніше обмеження по землі (по присадибних ділянках) та кількості худоби в особистому подвір'ї. Неабияке значення мала сама по собі ліберальна атмосфера в країні, у тому числі і по відношенню до господарств населення, їх оцінці. Спонукальним мотивом до розширення індивідуального господарства було і залишається значне погіршення життя на селі. Зростання безробіття, різке зниження і несвоечасність виплати оплати праці, інших джерел доходів селян. Розширення особистого господарства покликане було компенсувати ці втрачені доходи для сільської сім'ї. Та і не тільки для селян, а здебільшого і для забезпечення їх міських родичів.

За роки реформ уклад, представлений господарствами населення, значно розширився: і абсолютно, і відносно. Але це в цілому за минулий період, у рамках яко-

го прослідковуються свої етапи. Основний прорив приходить на першу половину 1990-х років. А приблизно з 1996 р., як і зі зростанням кількості фермерських господарств, з'явилася тенденція абсолютного скорочення виробництва продукції в господарствах населення. Її обсяг у подальші роки зменшився приблизно на 10%. На наш погляд, це є результатом взаємодії багатьох факторів. По-перше, виявляється згасаючий вплив самого по собі реформаторського імпульсу в широкому розумінні слова – психологічному, соціальному, економічному. По-друге, чимале значення має старіння сільського населення [7]. Старим людям не під силу поратися з масштабним подвір'ям. По-третє, великий негативний вплив справили значне погіршення фінансово-економічного і матеріально-виробничого становища сільськогосподарських підприємств, майже повний розвал багатьох з них. Відсутність у господарствах техніки і пального виключає допомогу населенню в обробітку присадибних ділянок, заготівлі кормів. І як підсумок – скорочення поголів'я худоби на подвір'ях селян, зменшується вихід продукції. Отже, з урахуванням стабільної дії викладених вище факторів не можна розраховувати на стійке розширення виробництва у господарствах населення.

Причина феноменальної ефективності господарств населення, крім всього названого, полягала в «економічній пуповині», яка зв'язувала їх з колективними підприємствами. По ній, як по трубопроводі, йшло перекачування ресурсів із одного сектора в інший. Не слід забувати і того, що товарність присадибного господарства у багатьох разів нижча, ніж великих підприємств. Це свідчить про те, що господарства населення перш за все виконують функцію самозабезпечення продовольством сільських жителів.

Які ж перспективи господарств цієї категорії? Мова йде не тільки про розвиток виробництва, але і в прямому розумінні про долю господарств населення та їх власників – сільських жителів. Як уже відмічалось, ці господарства у самому своєму існуванні та функціонуванні нерозривно пов'язані із сільськогосподарськими підприємствами, більшість з яких опинилися на межі банкрутства і розорення. Які ж шляхи подолання кризового стану? Слід відразу обмовитися, що викладені загальні проблеми неоднаково відображаються у різних підприємствах, що відрізняються за станом і рівнем їх розвитку. Саме з урахуванням цього проводяться розробки у ряді наукових закладів.

За яким би варіантом не пішла реструктуризація підприємств, постає проблема, що стане із селянами, їх господарствами при ліквідації сільськогосподарських підприємств, їх приєднанні або саморозпуску? Якщо говорити про фінансове оздоровлення в цілому, то вихідним принципом цієї роботи є визнання вини держави за такий стан справ у галузі. Це, крім всього іншого, проблема економічна і правова, соціальна і політична, духовна і моральна. Слід враховувати, що для будь-якого можливого інвестора-донора оздоровлення збанкрутілого сільськогосподарського підприємства – завдання досить складне. З чисто ринкових позицій для інвестора нерідко приставляють інтерес земля і необхідна кількість найбільш дієздатних робітників.

Проте у будь-якій сфері банкрутство і оздоровлення підприємства пов'язані з долею попереднього колективу, тим більше у сільському господарстві. Тут підприємство – це особливий єдиний виробничо-економічний і соціальний комплекс. Він органічно поєднаний із землею, включає не тільки працездатних робітників, але і пенсіонерів, інших селян, що проживають на даній території. До того ж, переважна частина землі являє собою земельні частки (паї), які перебувають у власності місцевих сільських жителів. Усе це взаємопереплетено. З одного боку, реформи підприємств, як і самої галузі, не можна проводити без участі селян, оскільки вони є власниками землі, а з другого, – не можна їх долю кидати на свавілля ринку. Не вони винні в тяжкому житті, яке склалося на селі. Потрібний державний підхід до вирішення комплексу питань, які пов'язані з реформуванням по суті збанкрутілих сільськогосподарських підприємств і визначення долі селян і їх подвір'їв.

Нині сільські жителі за своїм соціально-економічним становищем перебувають у перехідному, «підвішеному» стані. Вони хоч і є власниками землі (у розмірі земельної частки), але не є фермерами, і в переважній більшості своїй ними не будуть. Вони входять до складу підприємства і не виступають самостійними господарями. У той же час, перебуваючи у складі підприємства і членами його колективу, селяни відчужені від справ підприємства і управління ним незмірно більшою мірою, ніж раніш у КСП. У взаємовідносинах селян і підприємства на сучасному етапі простежуються нові суперечливі тенденції. Такі тенденції, які слід враховувати при аналізі й обґрунтуванні перспектив розвитку села і різних форм господарювання на селі. Незважаючи на зростання байдужості до справ підприємства, селяни у більшості своїй тримаються за нього. Можна навіть сказати, що в умовах загальної розрухи зміцнюється своєрідна прив'язаність їх до підприємства. Образно кажучи, посилюється їх колективістське начало. Але зовсім не тому, що українському селянству нібито по природі своїй властиве общинне начало. Тепер така тяга до підприємства – свого роду спосіб вживання. Робота в спільному господарстві (як би не називалось підприємство) дає мізерний дохід. Головне джерело життя простого селянина – це його розбухнуле селянське подвір'я. А його неможливо вести без використання потенціалу підприємства (техніки, сільськогосподарських машин для обробітку землі, кормів, спільних пасовищ тощо). Без підприємства не обійтися і в зв'язку з елементарними соціально-побутовими потребами (медична допомога, похоронні послуги). Тим більше, коли у ході реформ держава пустила на ринковий самоплив більшість традиційних функцій по соціальному забезпеченню сільського населення.

Перспективи соціально-економічного стану селян, сільськогосподарських підприємств і господарств населення, як двох взаємопов'язаних укладів аграрного сектора, нерідко зв'язують із введенням ринкового обороту землі. Якщо підходити формально-логічно, то, дійсно, є вагомі підстави для такої постановки проблеми. Визнається, що близько 75% сільськогосподарських

угідь перебуває у приватній власності. Але, як правило, не розкривається, що в основному це земельні частки сільських жителів. У приватній власності у країні перебувають близько 30 млн га. З них земельні частки сільських жителів становлять 28,0 млн га (6,67 млн селян × 4,2 га – середній розмір паю) [4].

ВИСНОВКИ

Враховуючи розглянуті вище реальні умови існування селян і сільгоспідприємств, можна зробити висновок, що право власності сільських жителів на землю носить суто формально-правовий характер. Про це, зокрема, свідчать дані про те, як сільські жителі чинять зі своїми земельними паями, як розпоряджаються ними. У країні налічується 6,67 млн власників земельних часток, при середньому по Україні розмірі паю у 4,2 га. Із них одержали правозасвідчуючі акти лише близько половини їх загальної кількості. Отже, майже три з половиною мільйони власників часток навіть не зажадали свідоцтва про право власності на землю. Переважна більшість з них передали свої земельні паї для використання сільськогосподарським підприємствам на різних правових засадах.

В нинішніх умовах розвитку аграрного сектора введення ринку землі не може реально змінити становище сільськогосподарських підприємств і селян – власників землі. Дійсно, про який ринок землі може йти сьогодні мова в умовах, які склалися на селі? Адже ринковий оборот землі за своїм призначенням націлений перш за все на селян. Він припускає пропозицію землі та попит на неї. А який попит на землю може бути нині з боку селян? Про це наочно свідчить, зокрема, практика багатьох районів і областей країни. Ціни на землю дійсно сміхотворні!

У нас в останній час, по правді кажучи, зациклилися на земельному питанні, хоч реальні проблеми сільського господарства лежать у іншій площині. Адже ринковий оборот землі при всьому його значенні може мати належний, позитивний вплив на розвиток аграрної сфери лише в тому випадку, якщо елементарно відрегульовані інші економічні і соціальні умови, а процес реформування на селі здійснюватиметься під постійним контролем і за участю держави. Тільки при комплексному вирішенні всіх проблем життя села можна забезпечити ефективний, збалансований розвиток всіх соціально-економічних укладів аграрного сектора. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Большенко С. Ф.** Формування конкурентоздатності трудового потенціалу регіону: теоретичний та методичний аспекти / С. Ф. Большенко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 11. – С. 79 – 83.
2. **Галицький В. М.** Ринок праці та зайнятість населення: проблеми теорії та виклики практики: монографія / Л. Г. Авдеев, А. В. Алексеева, О. В. Астахова, С. І. Бандур; Ін-т підготовки кадрів держ. служби зайнятості України. – К., 2010. – 363 с.
3. **Гнибіденко І. Ф.** Соціально-економічні проблеми зайнятості і соціального захисту населення в аграрному секторі економіки України : монографія / І. Ф. Гнибіденко; НАН України. – К. : Соцінформ, 2002. – 336 с.

4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]: Офіційний web-сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. **Дієсперов В. С.** Продуктивність сільськогосподарської праці : монографія / В. С. Дієсперов. – К. : ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2006. – 274 с.

6. Зміцнення та ефективне використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія / В. С. Шибанін, І. І. Червен, О. В. Шибаніна, М. І. Кареба; ред.: В. С. Шибанін; І. І. Червен; Миколаївський держ. аграр. ун-т. – Миколаїв, 2010. – 190 с.

7. **Іртищева І. О.** Формування моделі інноваційного розвитку агропродовольчої сфери: національні інтереси і регіональні особливості / І. О. Іртищева, Л. В. Дейнеко //

Збірник наукових праць. Економічні науки. – Вип. 6. – Чернівці: Книги-ХІІ, 2010. – С. 141 – 148.

8. **Михасюк І. Р.** Державне регулювання економіки в умовах глобалізації : монографія / І. Р. Михасюк, З. М. Залого, О. Є. Сухай; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф., акад. АН Вищої школи України І. Р. Михасюка; ЛНУ ім. І. Франка. – Львів: Українські технології, 2010. – 320 с.

9. **Саблук П. Т.** Демографічні проблеми українського села: наук. доп. / П. Т. Саблук, К. І. Якуба; відп. ред. акад. УААН П. Т. Саблук. – К. : Ін-т аграр. екон. УААН, 2002. – 37 с.

10. **Транченко Л. В.** Аналіз та проблеми соціально-економічного розвитку села / Л. В. Транченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 5. – С. 66 – 69.

УДК [336:351.746.1](005.36)

РЕСУРСНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Д'ЯКОНОВА І. І., ПЕТРЕНКО Ю. М.

УДК [336:351.746.1](005.36)

Д'яконова І. І., Петренко Ю. М. Ресурсно-функціональний підхід у дослідженні фінансової безпеки підприємства та корпоративного управління

У статті розглянуто взаємозалежність фінансової безпеки підприємства та корпоративного управління через призму ресурсно-функціонального підходу. На основі природи організаційних і соціально-економічних відтворювальних відносин, положень правового поля та міжнародних стандартів сформовано підхід до розуміння корпоративної соціальної відповідальності як проактивного елемента корпоративного управління. Обґрунтовано роль корпоративної соціальної відповідальності в забезпеченні фінансової безпеки підприємства та реалізації корпоративної стратегії.

Ключові слова: фінансова безпека підприємств, корпоративне управління, корпоративна соціальна відповідальність, ресурсно-функціональний підхід, вартісно-орієнтоване управління.

Формул: 4. **Бібл.:** 27.

Д'яконова Ірина Іванівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: dyakonova@academy.sumy.ua

Петренко Юлія Михайлівна – здобувач, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: kydraska@yahoo.com

УДК [336:351.746.1](005.36)

Дьяконова И. И., Петренко Ю. М. Ресурсно-функциональный подход в исследовании финансовой безопасности предприятия и корпоративного управления

В статье рассмотрена взаимосвязь между финансовой безопасностью предприятия и корпоративным управлением на основе использования ресурсно-функционального подхода. С учетом природы организационных и социально-экономических производственных отношений, ключевых положений правового поля и международных стандартов сформирован подход к корпоративной социальной ответственности как проактивного элемента системы корпоративного управления. Обоснована роль корпоративной социальной ответственности в обеспечении финансовой безопасности и реализации корпоративной стратегии.

Ключевые слова: финансовая безопасность предприятия, корпоративное управление, корпоративная социальная ответственность, ресурсно-функциональный подход, стоимостно-ориентированное управление.

Формул: 4. **Библ.:** 27.

Дьяконова Ирина Ивановна – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой менеджмента, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: dyakonova@academy.sumy.ua

Петренко Юлия Михайловна – соискатель, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: kydraska@yahoo.com

UDC [336:351.746.1](005.36)

Dyakonova I. I., Petrenko Y. M. Resource-functional Approach in Study of Financial Security of a Company and Corporate Management

The article considers interconnection between financial security of a company and corporate management on the basis of use of the resource-functional approach. It forms an approach to corporate social responsibility as a proactive element of the system of corporate management with consideration of the nature of organisational and socio-economic production relations, key provisions of the legal environment and international standards. It substantiates the role of corporate social responsibility in provision of financial security and realisation of a corporate strategy.

Key words: financial security of a company, corporate management, corporate social responsibility, resource-functional approach, cost oriented management.

Formulae: 4. **Bibl.:** 27.

Dyakonova Irina I. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Management, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: dyakonova@academy.sumy.ua

Petrenko Yuliya M. – Applicant, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: kydraska@yahoo.com

В аспекті розвитку питань, пов'язаних із корпоративним управлінням, фінансова безпека не часто знаходиться в центрі уваги. Вважається, що ці дві категорії є несумісними як у розрізі кінцевої мети, так і методології. Однак спільність основи розвитку фінан-

сової безпеки та корпоративного управління, а саме – стратегічне управління, визначає необхідність виявлення взаємозв'язків між зазначеними поняттями.

Аналізу проблем взаємозв'язків між фінансовою безпекою підприємства та корпоративним управлінням

4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]: Офіційний web-сайт. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. **Дієсперов В. С.** Продуктивність сільськогосподарської праці : монографія / В. С. Дієсперов. – К. : ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2006. – 274 с.

6. Зміцнення та ефективне використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: монографія / В. С. Шибанін, І. І. Червен, О. В. Шибаніна, М. І. Кареба; ред.: В. С. Шибанін; І. І. Червен; Миколаївський держ. аграр. ун-т. – Миколаїв, 2010. – 190 с.

7. **Іртищева І. О.** Формування моделі інноваційного розвитку агропродовольчої сфери: національні інтереси і регіональні особливості / І. О. Іртищева, Л. В. Дейнеко //

Збірник наукових праць. Економічні науки. – Вип. 6. – Чернівці: Книги-ХІІ, 2010. – С. 141 – 148.

8. **Михасюк І. Р.** Державне регулювання економіки в умовах глобалізації : монографія / І. Р. Михасюк, З. М. Залого, О. Є. Сухай; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф., акад. АН Вищої школи України І. Р. Михасюка; ЛНУ ім. І. Франка. – Львів: Українські технології, 2010. – 320 с.

9. **Саблук П. Т.** Демографічні проблеми українського села: наук. доп. / П. Т. Саблук, К. І. Якуба; відп. ред. акад. УААН П. Т. Саблук. – К. : Ін-т аграр. екон. УААН, 2002. – 37 с.

10. **Транченко Л. В.** Аналіз та проблеми соціально-економічного розвитку села / Л. В. Транченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 5. – С. 66 – 69.

УДК [336:351.746.1](005.36)

РЕСУРСНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Д'ЯКОНОВА І. І., ПЕТРЕНКО Ю. М.

УДК [336:351.746.1](005.36)

Д'яконова І. І., Петренко Ю. М. Ресурсно-функціональний підхід у дослідженні фінансової безпеки підприємства та корпоративного управління

У статті розглянуто взаємозалежність фінансової безпеки підприємства та корпоративного управління через призму ресурсно-функціонального підходу. На основі природи організаційних і соціально-економічних відтворювальних відносин, положень правового поля та міжнародних стандартів сформовано підхід до розуміння корпоративної соціальної відповідальності як проактивного елемента корпоративного управління. Обґрунтовано роль корпоративної соціальної відповідальності в забезпеченні фінансової безпеки підприємства та реалізації корпоративної стратегії.

Ключові слова: фінансова безпека підприємств, корпоративне управління, корпоративна соціальна відповідальність, ресурсно-функціональний підхід, вартісно-орієнтоване управління.

Формул: 4. **Бібл.:** 27.

Д'яконова Ірина Іванівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)
E-mail: dyakonova@academy.sumy.ua

Петренко Юлія Михайлівна – здобувач, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)
E-mail: kydraska@yahoo.com

УДК [336:351.746.1](005.36)

Дьяконова И. И., Петренко Ю. М. Ресурсно-функциональный подход в исследовании финансовой безопасности предприятия и корпоративного управления

В статье рассмотрена взаимосвязь между финансовой безопасностью предприятия и корпоративным управлением на основе использования ресурсно-функционального подхода. С учетом природы организационных и социально-экономических производственных отношений, ключевых положений правового поля и международных стандартов сформирован подход к корпоративной социальной ответственности как проактивного элемента системы корпоративного управления. Обоснована роль корпоративной социальной ответственности в обеспечении финансовой безопасности и реализации корпоративной стратегии.

Ключевые слова: финансовая безопасность предприятия, корпоративное управление, корпоративная социальная ответственность, ресурсно-функциональный подход, стоимостно-ориентированное управление.

Формул: 4. **Библ.:** 27.

Дьяконова Ирина Ивановна – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой менеджмента, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)
E-mail: dyakonova@academy.sumy.ua

Петренко Юлия Михайловна – соискатель, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)
E-mail: kydraska@yahoo.com

UDC [336:351.746.1](005.36)

Dyakonova I. I., Petrenko Y. M. Resource-functional Approach in Study of Financial Security of a Company and Corporate Management

The article considers interconnection between financial security of a company and corporate management on the basis of use of the resource-functional approach. It forms an approach to corporate social responsibility as a proactive element of the system of corporate management with consideration of the nature of organisational and socio-economic production relations, key provisions of the legal environment and international standards. It substantiates the role of corporate social responsibility in provision of financial security and realisation of a corporate strategy.

Key words: financial security of a company, corporate management, corporate social responsibility, resource-functional approach, cost oriented management.

Formulae: 4. **Bibl.:** 27.

Dyakonova Irina I. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Management, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)
E-mail: dyakonova@academy.sumy.ua

Petrenko Yuliya M. – Applicant, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)
E-mail: kydraska@yahoo.com

В аспекті розвитку питань, пов'язаних із корпоративним управлінням, фінансова безпека не часто знаходиться в центрі уваги. Вважається, що ці дві категорії є несумісними як у розрізі кінцевої мети, так і методології. Однак спільність основи розвитку фінан-

сової безпеки та корпоративного управління, а саме – стратегічне управління, визначає необхідність виявлення взаємозв'язків між зазначеними поняттями.

Аналізу проблем взаємозв'язків між фінансовою безпекою підприємства та корпоративним управлінням

приділяється увага вітчизняними та іноземними дослідниками, серед яких варто відмітити: М. Єрмошенка [6], В. Катицало [8,9], О. М. Костюка [12], Р. К. Мітчела [27], Н. Пойда-Носик [15], П. Ю. Старюк [21], Е. Шуена [4], Й. Шумпетера [4], тощо.

Незважаючи на різноплановість та глибину проведених досліджень, взаємозв'язок між фінансовою безпекою підприємства та корпоративним управлінням залишаються недостатньо обґрунтованими. Питання формалізації конкретного механізму взаємозалежності між зазначеними поняттями залишається відкритим і потребує уточнення, особливо з розвитком динамічної теорії стратегічного управління.

Метою статті є обґрунтування взаємозв'язків між фінансовою безпекою підприємства та корпоративним управлінням з використанням основ ресурсно-функціонального підходу.

Виступаючи самостійним об'єктом у загальній системі менеджменту підприємством, фінансова безпека вимагає формування та обґрунтування окремих підходів до її управління.

Сучасний період дослідження проблем безпеки пов'язують з дослідженням системних процесів і загальною теорією динамічних систем. У той же час, функціональна характеристика фінансової безпеки підприємства визначає актуальність застосування ресурсно-функціонального підходу.

Сукупність підходів до розуміння поняття системи дослідники умовно ділять на три групи [15,с.159]:

- ✦ підходи, які розглядають систему як комплекс процесів, явищ і зв'язків між ними, які існують об'єктивно, незалежно від спостерігача або дійової особи;
- ✦ підходи, які розглядають систему як інструмент, спосіб дослідження процесів та явищ;
- ✦ підходи, які розглядають систему як поєднання якостей різного позиціонування системи та спостерігача.

Для всіх визначень системи притаманна наявність не лише структурного комплексу взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, що взаємодіє із зовнішнім середовищем, а й процесів, що протікають всередині самої системи та призводять до її змін. Отже, єдність ресурсно-функціонального та системного підходів очевидна.

Головною метою і завданням системного підходу є дослідження об'єктів як складних систем, вивчення механізмів і закономірностей їх утворення, аналіз складових частин об'єкта з урахуванням внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи.

Об'єктом дослідження процесного підходу є безперервний процес виконання взаємопов'язаних функцій управління організацією, що призводить до зміни проміжних станів системи, в якій цей процес протікає [5, с. 42], і описується як залежність виходів (кінцевих результатів) від входів (початкових ресурсів) [13].

Ресурсно-функціональний підхід проявляється у розумінні важливості ресурсів підприємства для забезпечення фінансової безпеки в умовах мінливості внутрішнього та зовнішнього середовища.

Таким чином, використання системного підходу в управлінні фінансовою безпекою надає можливість сформулювати чіткий механізм такого управління за допомогою розширеного уявлення про безпосередній об'єкт дослідження. Процесний підхід допомагає сформулювати й визначити перелік практичних заходів щодо забезпечення фінансової безпеки. І саме ресурсно-функціональний в змозі забезпечити стратегічні основи фінансової безпеки як результат генерування ресурсів.

Корпоративне управління є складною економіко-правовою системою, яка поєднує в собі організаційно-економічні механізми, функції управління та відповідно до вимог ринку і зовнішнього середовища визначає модель управління корпорацією з метою ефективного здійснення господарської діяльності та забезпечення фінансової безпеки підприємства, з одночасним захистом та узгодженням інтересів акціонерів і суспільства загалом [14, с. 10].

Дійсно, з точки зору окресленого системного та ресурсно-функціонального підходу, забезпечення фінансової безпеки має ґрунтуватись не з позиції окремого процесу, а у системі взаємозв'язків усіх процесів, котрі відбуваються як усередині підприємства, так і поза його межами у взаємодії із зовнішнім середовищем [11, с. 104]. У цьому контексті значення корпоративного управління полягає в забезпеченні контролю не лише над внутрішнім, а й зовнішнім середовищами діяльності підприємства.

Розуміння корпоративного управління як сукупності механізмів відображає систему взаємодії суб'єктів та об'єктів управління, передбачає набір важелів, форм, способів і використовуваних методів. Досягнення конкурентних переваг у межах ресурсного підходу означає реалізацію підприємством такої стратегії створення додаткової вартості (з використанням наявних ресурсів), яка одночасно не може бути реалізована іншими підприємствами [8, с. 11].

Дійсно, ресурсно-функціональний підхід визначає вартісно-орієнтоване управління основою системи корпоративного управління. Однак вартісно-орієнтоване управління не можна ототожнювати з управлінням вартістю підприємства. Вартісно-орієнтований менеджмент означає, що управління вартістю є лише базою для управління підприємством [7, с. 96]: корпоративною місією, корпоративною стратегією, створення корпоративної культури тощо. Основними компонентами вартісно-орієнтованого управління виступають такі процеси [20, с. 253]: процес створення вартості; управління заради вартості; вимірювання вартості.

Зазначені етапи повинні бути впорядковані на підприємстві в процесі формування самої системи вартісно-орієнтованого управління. Російські науковці [21] пропонують виділяти в такій системі п'ять етапів: формалізація моделі вартості підприємства; формування стратегії; бюджетування; реалізація стратегії; звітування.

Безумовно, процеси формалізації моделі вартості підприємства та формування стратегії її забезпечення відбуваються на рівні загальної корпоративної стратегії. Але в той же час, для її успішної реалізації використовується широкий спектр функціональних стратегій, од-

нією з яких виступає фінансова стратегія підприємства, та безпосередньо стратегія фінансової безпеки (як складова загальної фінансової стратегії).

Взаємозв'язок корпоративного управління та фінансової безпеки може бути також розглянутий через призму положень правового поля та міжнародних стандартів корпоративного управління, результатів емпіричних досліджень з даної тематики, прикладних теорій тощо.

Сучасна теорія стратегічного управління знаходиться на стику між ресурсною концепцією та концепцією динамічних систем [9, с. 22 – 23]. Концепція динамічних систем не заміняє, а доповнює й розширює ресурсно-функціональний підхід, оскільки всі етапи характеризуються ознакою комплементарності. Обидві теорії приділяють значну увагу проблемі конкуренції, але в ресурсній теорії основна увага приділяється ресурсам, а в концепції динамічних систем – змінам та інноваціям як результатам культивування ресурсів [18]. Саме тому чітке розмежування між ними є досить умовним і дозволяє поєднувати ключові характеристики в процесі аналізу.

Відповідно до основ зазначених концепцій система корпоративного управління спрямована на забезпечення конкурентних переваг для підприємства та повинна опиратись на внутрішню організаційну структуру й ресурси внутрішнього та зовнішнього середовищ. Таким чином, як і ресурсний підхід у забезпеченні фінансової безпеки, аналогічна концепція корпоративного управління забезпечує зв'язок між змістом і процесами в межах реалізації стратегії.

З точки зору фінансового аспекту та фінансової безпеки, кінцевою метою корпоративного управління в межах ресурсно-функціонального підходу є «створення додаткової вартості підприємства, а не мінімізація витрат» [9, с. 28]. Саме тому ефективність використання ресурсів, визначення рівня конкурентних переваг підприємства у взаємодії із зовнішнім і внутрішнім середовищем також досліджується через призму економічних рент.

Аналіз міжнародних стандартів корпоративного управління доцільно розпочати з документу консультативної групи ОЕСР (Організації економічного співробітництва та розвитку) по корпоративному управлінню. Спеціальна комісія розробила такі принципи корпоративного управління [17]:

1. Права акціонерів.
2. Рівне ставлення до акціонерів.
3. Роль зацікавлених осіб в управлінні корпорацією (система корпоративного управління повинна визнавати встановлені законодавством права стейкхолдерів та заохочувати активне співробітництво між компанією та всіма зацікавленими особами з метою примноження суспільного багатства, створення нових робочих місць та досягнення фінансової стабільності й безпеки корпоративного сектора).
4. Розкриття інформації та прозорість.
5. Обов'язки ради директорів.

Показово, що третій принцип визначає нерозривність корпоративного управління та фінансової безпеки

підприємства в системі взаємозв'язку з усіма стейкхолдерами компанії, тобто, суб'єктами управління.

Головним обов'язком Ради з Фінансової Стабільності є забезпечення міжнародної фінансової стабільності та безпеки шляхом розробки та впровадження регуляторної й контролюючої політик в даній галузі. Рада визначає, що «серед головних напрямів впливу на фінансову безпеку, механізми та інструменти корпоративного управління повинні братись до уваги в першочерговому порядку» [25, с. 3].

Федеральна служба з фінансових ринків Російської федерації, яка також є членом міжнародної Ради з Фінансової Стабільності, розширює принципи корпоративного управління ОЕСР і визначає сьомим принципом «обов'язковий контроль за фінансово-господарською діяльністю корпорації з метою захисту прав та законних інтересів акціонерів» [11].

Останній перегляд ролі корпоративного управління та його складових, що дещо розширив та доповнив вищезазначені принципи, відбувся в 2009 р. у Південній Африці. Комітет Кінга з питань корпоративного управління з метою дослідження ефективності його впровадження в корпораціях Південної Африки, що поступово набув статусу міжнародно-визнаного комітету з розвитку проблем управління, контролю, звітності тощо, прийняв Третю доповідь Кінга з управління. Наступні її принципи мають відношення до забезпечення фінансової безпеки корпорації [26]:

- ✦ принцип 2.15, який описує завдання та поведінку керівництва щодо недопущення погіршення фінансового стану підприємства, і визначає дії, спрямовані на покращення фінансового стану в разі входження корпорації в процедуру банкрутства;
- ✦ принцип 3.6, який визначає питання щорічного внутрішнього аудиту підприємства в частині фінансової діяльності;
- ✦ принцип 9.2, який індикує обов'язковість розкриття інформації фінансового характеру для всіх без винятку стейкхолдерів, як невід'ємна частина щорічних звітів акціонерних товариств.

Ряд емпіричних досліджень представлений виявленням взаємозв'язків між фінансовою безпекою підприємства та корпоративним управлінням на мікро- (вибірка по певних підприємствах) і макрорівнях (взаємозв'язок між агрегованими показниками розвитку національної системи корпоративного управління та макроекономічними показниками) [огляд робіт наведено в [2]].

Узагальнені висновки для макрорівня свідчать про такі характерні взаємозв'язки між досліджуваними поняттями:

- ✦ розвиток правової системи країни, її політичний та економічний устрій, система регуляторних органів чинять значний вплив на залежність між корпоративним управлінням і фінансовою безпекою;
- ✦ для країн з недостатньо розвиненим правовим, економічним і регуляторним полем рівень впливу корпоративного управління на фінансову

безпеку є набагато відчутнішим, аніж для країн, в яких зазначені механізми набули достатнього розвитку. Тобто, з метою нівелювання недосконалості зовнішніх механізмів, суб'єкти господарювання звертаються до пошуку та розвитку внутрішніх механізмів в системі корпоративного управління щодо гарантування фінансової безпеки підприємства [2].

Найчастіше для досліджень взаємозв'язку мікрорівня між фінансовою безпекою підприємства та корпоративним управлінням використовуються такі його елементи: склад і структура ради директорів; структура власності; відношення з аудитором; політика транспарентності; корпоративна соціальна відповідальність [2]. Остання є найменш дослідженим елементом корпоративного управління через призму ресурсно-функціонального підходу.

У центрі вартісно-орієнтованого управління знаходяться ресурси суб'єктів господарювання, які у поєднанні з максимально ефективною системою корпоративного управління спроможні гарантувати підприємству досягнення конкурентних переваг в ринковому середовищі. Будь-які ресурси мають бути згенеровані підприємством у процесі діяльності. Загальноприйнята теза про те, що корпоративна соціальна відповідальність спрямована на налагодження зв'язків зі стейкхолдерами, у межах ресурсно-функціонального підходу набуває нового значення, а саме: «генерування потоків ресурсів» (у тому числі й фінансових).

Створені таким чином вхідні та вихідні потоки ресурсів використовуються підприємством з метою збільшення власної вартості та забезпечення конкурентних переваг на ринку, з одночасним задоволенням фінансових інтересів стейкхолдерів.

Розглянуті підходи до розуміння корпоративної соціальної відповідальності визначають її спрямованість не на засоби, що використовує підприємство в процесі побудови системи корпоративного управління, а на кінцеві цілі – досягнення конкурентних переваг у ринковому середовищі. Прослідковується цілковита аналогія з кінцевою метою корпоративного управління: «створення додаткової вартості підприємства, а не мінімізація витрат» [9, с. 28]. Таке розуміння корпоративної соціальної відповідальності визначає її не як реактивний, а скоріше проактивний елемент корпоративного управління, спрямований не на методи, а на досягнення кінцевої мети корпоративного управління, забезпечення фінансової безпеки зокрема.

Менеджмент відносин зі стейкхолдерами пропонує досить розширену класифікацію основних груп впливу. Зазвичай, для побудови таких класифікацій обирається один або декілька критеріїв, пов'язаних з кінцевими цілями корпоративного управління. Однак пріоритетним у даному напрямі, звичайно, є розгляд класифікацій, заснованих на кінцевих фінансових інтересах стейкхолдерів у межах ресурсно-функціонального підходу та вартісно-орієнтованого управління. Це дозволяє сформулювати підхід до стейкхолдерів не просто як груп впливу на діяльність підприємства через систему влас-

них інтересів, а одночасно і як постачальників ресурсів для підтримання діяльності компанії та реалізації корпоративних стратегій.

Наприклад, Тихонова В. В. пропонує рангову діаграму учасників корпоративних відносин [22, с. 16]. Дана модель передбачає співвідношення та залежність ключових інтересів та можливостей стейкхолдерів в системі координат корпоративного управління [22, с. 14 – 17].

Модель Мітчелла дозволяє одержати кількісні оцінки порівняльної важливості груп стейкхолдерів. У межах зазначеної моделі кожен стейкхолдер має характеристику за властивостями «сили», «закономірності», «терміновості». Формування «класів» стейкхолдерів здійснюється як результат володіння зазначеними атрибутами. Найвпливовішими групами є «категоричні» стейкхолдери, оскільки одночасно володіють трьома атрибутами [27, с. 874; 10, с. 2 – 5]. Подібна методологія допомагає знайти відповідь на питання: яким саме чином стейкхолдери досягають реалізації власних інтересів.

У науковій літературі до цього часу існує думка про те, що балансування інтересів широкого кола стейкхолдерів є суперечливим з точки зору реалізації стратегії корпоративного управління – створення вартості. Серед робіт, які поєднують дослідження взаємозв'язків стратегій підприємства через призму системи відносин зі стейкхолдерами, доречно виділити дослідження Петрова М. А. Науковець сформував модель ресурсних відносин, яка надає можливість оцінити збалансованість ресурсного обміну між групами стейкхолдерів у процесі реалізації загальної корпоративної стратегії [19, с. 114]. В основі моделі також знаходяться ренти – доходи та результати фінансової діяльності, які розглядаються через призму припущення про те, що кожна група стейкхолдерів намагатиметься максимізувати інтереси в процесі реалізації стратегії.

Однак потребує уточнення той факт, що інтереси різних стейкхолдерів можуть бути конфліктними по суті в процесі реалізації стратегії. У дослідженнях Йенсена автор приходить до висновку, що в межах агентської теорії зацікавлених сторін реалізація корпоративної стратегії можлива за умови оптимального поєднання інтересів всіх стейкхолдерів [19].

Продовжуючи дослідження Йенсена, у 2001 р. російські науковці пропонують математичну модель обґрунтування зроблених висновків [23]. Позиція авторів базується на тому, що в процесі реалізації стратегії, відносини між підприємством та групами стейкхолдерів характеризуються взаємопотоками (x_0 для підприємства та x_1 для стейкхолдерів), з переходом права власності на ресурси. У процесі взаємодії всі сторони мають очікування максимізації власних цільових функцій ($f_0(x_0)$ і $f_1(x_1)$ відповідно), тобто, отримання вартості. Через аналіз категорій граничних доходів (MR_i для підприємства та $MStR_i$ для стейкхолдерів) і граничних витрат (MC_i та $MStC_i$ відповідно), автори виводять математичну модель, яка підтверджує попередньо зроблені припущення [23, с. 63]:

$$f_0(x_0) \rightarrow \max, f_1(x_1) \rightarrow \max, \quad (1)$$

$$D(x_0, x_i) : \{MP_i = MC_i \vee MStR_j = MSStC_j, MP'_0 < 0, MP'_i < 0, i \in 1; M\}. \quad (2)$$

У дослідженнях Саніна В. В. [19, с. 117] автор пропонує цікавий підхід до поєднання трактування поняття «стратегія підприємства» з точки зору маркетингового та фінансового підходів. Оскільки підприємство повинно виробляти продукцію на основі унікального з точки зору структури та технологій ланцюга, науковець приймає за аксіому, що конкурентні переваги (КП) створюються в результаті інвестиційної діяльності (I). Формула опису стратегії підприємства набуває вигляду:

$$\Delta Mcap = f(KP(I)), \text{ або} \quad (3)$$

$$\Delta Mcap = f(I). \quad (4)$$

Це, у свою чергу, також дозволяє розглядати питання реалізації стратегій за допомогою понятійного апарату інвестиційної стратегії та ресурсно-функціонального підходу.

ВИСНОВКИ

На початкових етапах корпоративна стратегія розробляється за критерієм максимізації вартості для власників та акціонерів. На наступних – необхідний розгляд і врахування інтересів стейкхолдерів, з метою оптимізованого розподілення інтересів і ризиків, забезпечення стабільного доступу до ресурсів, що в кінцевому варіанті змінює критерій максимізації стратегії на критерій оптимізації.

Для цього в системі корпоративного управління підприємства повинен існувати елемент – корпоративна соціальна відповідальність – здатний забезпечити реалізацію зазначених вимог, тобто, оптимізувати загальну корпоративну стратегію в інтересах широкого кола стейкхолдерів (як постачальників ресурсів), з метою мінімізації можливих ризиків і конфліктів при реалізації стратегії. Враховуючи коло окреслених питань та необхідність охоплення широкого спектру відносин щодо вирішення поставленої мета, корпоративна соціальна відповідальність має поєднувати організаційні, правові та економічні важелі впливу на процеси внутрішнього та зовнішнього середовищ підприємства. Цим підтверджується існування передавального механізму від інтегрування інтересів стейкхолдерів у місію та принципи корпоративного управління (на основі корпоративної соціальної відповідальності) і рівнем забезпечення фінансової безпеки на підприємстві.

Перспективи подальших розвідок полягають в побудові механізму корпоративної соціальної відповідальності як синтезу організаційних, економічних та правових елементів, здатного відобразити єдність системного та ресурсно-функціонального підходів до забезпечення фінансової безпеки в системі корпоративного управління. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилова Т. В. Управління фінансовою безпекою підприємства [Текст] / Т. В. Гаврилова // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – № 4. – С. 103 – 106.

2. Гизатуллин А. Корпоративное управление и финансовая эффективность компании [Электронный ресурс] [Текст] / А. Гизатуллин. – Режим доступа : // <http://institutions.com>

3. Енциклопедія «Економіка і право»: Економічні відносини [Електронний ресурс] [Текст]. – Режим доступу : <http://ukr.vipreshebnik.ru/zbipla>

4. Дементьев В. В. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ / В. В. Дементьев, В. П. Вишневыский // Журнал институциональных исследований. – 2010. – Т. 2, № 2. – С. 81 – 95.

5. Євченко Н. Г. Розвиток податкового менеджменту в системі управління діяльністю банку [Текст]: дис. ... канд. економ. наук: спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит: захист 27.02.2009 / Н. Г. Євченко; Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми, 2009. – 259 с.

6. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. – 309 с.

7. Івасів І. Б. Економічна модель аналізу результативності управління в контексті вартісно-орієнтованого банківського менеджменту [Текст] / І. Б. Івасів // Фінанси, облік і аудит. – 2009. – №14. – С. 87 – 101.

8. Катькало В. С. Место и роль ресурсной концепции в развитии теории стратегического управления [Текст] / В. С. Катькало // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2003. – № 3 (24). – С. 8 – 17.

9. Катькало В. С. Эволюция теории стратегического управления: автореф. дис. на соискание степени доктора экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (теория управления экономическими системами)» / В. С. Катькало. – Санкт-Петербург, 2007. – 41 с.

10. Компанцев М. С. Відносини «підприємство роздрібної торгівлі – клієнт» у контексті теорії зацікавлених сторін [Текст] / М. С. Компанцев // Механізм регулювання економіки. – 2010. – №4. – С. 186-191.

11. Корпоративное управление: история и практика / Федеральная служба по финансовым рынкам [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nccsg.ru>

12. Костюк О. М. Методологічні засади корпоративного управління в банку: дис. на здобуття ступеня доктора екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / С. М. Костюк. – Суми, 2009. – С. 452.

13. Кравчук Н. Фінансова система держави: теоретична концептуалізація та проблеми структурування [Текст] / Н. Кравчук // Світ фінансів. – 2006. – № 3 (8). – С. 80 – 94.

14. Палига Є. М. Вплив корпоративного управління на зміцнення економічної безпеки та конкурентоспроможності підприємства [Текст] / Є. М. Палига // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 1 – 13.

15. Пойда-Носик Н. Н. Використання системного підходу в управлінні фінансовою безпекою підприємства [Текст] / Н. Н. Пойда-Носик // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – № 33. – С. 158 – 163.

16. Політична економія: Навч. посібник / К. Т. Кривенко, В. С. Савчук, О. О. Беляев та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. К. Т. Кривенка. – К. : КНЕУ, 2001. – 508 с.

17. Принципы корпоративного управления ОЭСР / Организация экономического сотрудничества и развития [Электронный ресурс]. – 2001. – 39 с. – Режим доступа : <http://www.nccsg.ru>

18. Пріпутніков О. А. Ресурсний підхід як методологічне підґрунтя формування моделі інвайронментальної

економіки [Текст] [Електронний ресурс] / О. А. Пріпутніков // Економіка та підприємництво. – 2012 р. – № 1. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2012_1

19. Санін В. В. Баланс и конфликт интересов стейкхолдеров в стратегических и бизнес планах компании [Текст] / В. В. Санін // Корпоративные финансы. – 2009. – № 2 (10). – С. 112 – 132.

20. Сотніков А. В. Еволюція концепції вартісно-орієнтованого управління [Текст] / А. В. Сотніков // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 714. – С. 252 – 257.

21. Старюк П. Ю. Управление стоимостью компании как основная задача корпоративного управления [Текст] / П. Ю. Старюк // Корпоративные финансы. – 2007. – № 2. – С. 5 – 15.

22. Тихонова В. В. Совершенствование управления корпоративным взаимодействием групп стейкхолдеров открытого акционерного общества : автореф. дис. ... канд. экон. наук спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (управление инновациями; экономика, организа-

ция и управление предприятиями, отраслями, комплексами: промышленность)» / В. В. Тихонова. – СПб., 2011. – 26 с.

23. Патрушева Е. Моделирование ресурсных потоков компании и ее стейкхолдеров в процессе формирования совокупной стоимости [Текст] / Е. Патрушева, К. Прохоров // Логистика. – 2011. – № 8. – С. 62 – 64.

24. Нагорнов А. В. Исследования социальной ответственности компании [Текст] / А. В. Нагорнов, М. С. Солнцева // Корпоративные финансы. – 2007. – № 2. – С. 112 – 132.

25. Eddy Wymeersch. Corporate governance and financial stability / Wymeersch Eddy // IMF Working Paper Series. – 2008. – WW/08/11. – pp. 1 – 13.

26. King code of governance 2009 [Електронний ресурс]: Institute of Directors Southern Africa // Режим доступу : <http://african.ipapercms.dk>

27. Mitchell R. K. Toward a theory of stakeholder identification and salience: defining the principle of who and what really counts [Text] / R. K. Mitchell, B. R. Agle, D. J. Wood // Academy of Management Review. – 1997. – Vol. 22. – No. 4. – P. 853 – 886.

УДК 658.512:005

ЦІЛЕОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВА

КОТЛИК А. В.

УДК 658.512:005

Котлик А. В. Цілеорієнтований підхід до ідентифікації бізнес-процесів підприємства

У статті визначено сутність процедури ідентифікації бізнес-процесів та її місце при створенні процесної моделі підприємства. Окреслено коло властивостей бізнес-процесу, які мають бути визначені при його ідентифікації. Розглянуто підходи до побудови процесної моделі підприємства, визначено їх переваги та недоліки. Розглянуто процедури структуризації та ідентифікації бізнес-процесів підприємства, альтернативні за напрямом просування по рівнях його ієрархії. Продемонстровано, що мета (завдання), на досягнення якої спрямований бізнес-процес, безпосередньо визначає його межі по виходу і опосередковано (через виробничу й управлінську технологію підприємства і відповідно до прийнятого рівня деталізації бізнес-процесів) – межі по входу. Запропонований підхід до ідентифікації бізнес-процесів на основі їх цілей проілюстровано на прикладі збутової діяльності підприємства.

Ключові слова: бізнес-процес, ідентифікація бізнес-процесу, межі бізнес-процесу, цілі бізнес-процесу, «воронка продажів»

Рис.: 1. Бібл.: 14.

Котлик Андрій Валерійович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kotlik_a@rambler.ru

УДК 658.512:005

Котлик А. В. Целеориентированный подход к идентификации бизнес-процессов предприятия

В статье определена сущность процедуры идентификации бизнес-процессов и ее место при создании процессной модели предприятия. Очерчен круг свойств бизнес-процесса, которые должны быть определены при его идентификации. Рассмотрены подходы к построению процессной модели предприятия, определены их преимущества и недостатки. Рассмотрены процедуры структуризации и идентификации бизнес-процессов предприятия, альтернативные по направлению продвижения по уровням его иерархии. Продемонстрировано, что цель (задача), на достижение которой направлен бизнес-процесс, непосредственно определяет его границы по выходу и опосредованно (через производственную и управленческую технологию предприятия и согласно принятому уровню детализации бизнес-процессов) – границы по входу. Предложенный подход к идентификации бизнес-процессов на основе их целей проиллюстрирован на примере сбытовой деятельности предприятия.

Ключевые слова: бизнес-процесс, идентификация бизнес-процесса, границы бизнес-процесса, цели бизнес-процесса, «воронка продаж»

Рис.: 1. Библ.: 14.

Котлик Андрей Валерьевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента и бизнеса, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kotlik_a@rambler.ru

UDC 658.512:005

Kotlik A. V. Target-Oriented Approach to Identification of Business Processes of a Company

The article identifies essence of the procedure of identification of business processes and its place in creation of a process model of a company. It shapes a set of properties of the business process, which should be determined at its identification. It considers approaches to construction of a process model of a company and identifies its advantages and shortcomings. It considers procedures of structuring and identification of business processes of a company, which are alternative ones by direction of movement along levels of its hierarchy. It demonstrates that the goal (task), at achievement of which a business process is directed, directly identifies its boundaries at exit and indirectly (through production and management technology of a company and in accordance with the accepted level of detailing business processes) – boundaries at entry. The offered approach to identification of business processes on the basis of its goals is illustrated by an example of sales activity of a company.

Key words: business process, identification of a business process, boundaries of a business process, goals of a business process, purchase funnel

Pic.: 1. Bibl.: 14.

Kotlik Andrey V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management and Business, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kotlik_a@rambler.ru

економіки [Текст] [Електронний ресурс] / О. А. Пріпутніков // Економіка та підприємництво. – 2012 р. – № 1. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2012_1

19. Санін В. В. Баланс и конфликт интересов стейкхолдеров в стратегических и бизнес планах компании [Текст] / В. В. Санін // Корпоративные финансы. – 2009. – № 2 (10). – С. 112 – 132.

20. Сотніков А. В. Еволюція концепції вартісно-орієнтованого управління [Текст] / А. В. Сотніков // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2012. – № 714. – С. 252 – 257.

21. Старюк П. Ю. Управление стоимостью компании как основная задача корпоративного управления [Текст] / П. Ю. Старюк // Корпоративные финансы. – 2007. – № 2. – С. 5 – 15.

22. Тихонова В. В. Совершенствование управления корпоративным взаимодействием групп стейкхолдеров открытого акционерного общества : автореф. дис. ... канд. экон. наук спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (управление инновациями; экономика, организа-

ция и управление предприятиями, отраслями, комплексами: промышленность)» / В. В. Тихонова. – СПб., 2011. – 26 с.

23. Патрушева Е. Моделирование ресурсных потоков компании и ее стейкхолдеров в процессе формирования совокупной стоимости [Текст] / Е. Патрушева, К. Прохоров // Логистика. – 2011. – № 8. – С. 62 – 64.

24. Нагорнов А. В. Исследования социальной ответственности компании [Текст] / А. В. Нагорнов, М. С. Солнцева // Корпоративные финансы. – 2007. – № 2. – С. 112 – 132.

25. Eddy Wymeersch. Corporate governance and financial stability / Wymeersch Eddy // IMF Working Paper Series. – 2008. – WW/08/11. – pp. 1 – 13.

26. King code of governance 2009 [Електронний ресурс]: Institute of Directors Southern Africa // Режим доступу : <http://african.ipapercms.dk>

27. Mitchell R. K. Toward a theory of stakeholder identification and salience: defining the principle of who and what really counts [Text] / R. K. Mitchell, B. R. Agle, D. J. Wood // Academy of Management Review. – 1997. – Vol. 22. – No. 4. – P. 853 – 886.

УДК 658.512:005

ЦІЛЕОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ПІДПРИЄМСТВА

КОТЛИК А. В.

УДК 658.512:005

Котлик А. В. Цілеорієнтований підхід до ідентифікації бізнес-процесів підприємства

У статті визначено сутність процедури ідентифікації бізнес-процесів та її місце при створенні процесної моделі підприємства. Окреслено коло властивостей бізнес-процесу, які мають бути визначені при його ідентифікації. Розглянуто підходи до побудови процесної моделі підприємства, визначено їх переваги та недоліки. Розглянуто процедури структуризації та ідентифікації бізнес-процесів підприємства, альтернативні за напрямом просування по рівнях його ієрархії. Продемонстровано, що мета (завдання), на досягнення якої спрямований бізнес-процес, безпосередньо визначає його межі по виходу і опосередковано (через виробничу й управлінську технологію підприємства і відповідно до прийнятого рівня деталізації бізнес-процесів) – межі по входу. Запропонований підхід до ідентифікації бізнес-процесів на основі їх цілей проілюстровано на прикладі збутової діяльності підприємства.

Ключові слова: бізнес-процес, ідентифікація бізнес-процесу, межі бізнес-процесу, цілі бізнес-процесу, «воронка продажів»

Рис.: 1. **Бібл.:** 14.

Котлик Андрій Валерійович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту та бізнесу, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kotlik_a@rambler.ru

УДК 658.512:005

Котлик А. В. Целеориентированный подход к идентификации бизнес-процессов предприятия

В статье определена сущность процедуры идентификации бизнес-процессов и ее место при создании процессной модели предприятия. Очерчен круг свойств бизнес-процесса, которые должны быть определены при его идентификации. Рассмотрены подходы к построению процессной модели предприятия, определены их преимущества и недостатки. Рассмотрены процедуры структуризации и идентификации бизнес-процессов предприятия, альтернативные по направлению продвижения по уровням его иерархии. Продемонстрировано, что цель (задача), на достижение которой направлен бизнес-процесс, непосредственно определяет его границы по выходу и опосредованно (через производственную и управленческую технологию предприятия и согласно принятому уровню детализации бизнес-процессов) – границы по входу. Предложенный подход к идентификации бизнес-процессов на основе их целей проиллюстрирован на примере сбытовой деятельности предприятия.

Ключевые слова: бизнес-процесс, идентификация бизнес-процесса, границы бизнес-процесса, цели бизнес-процесса, «воронка продаж»

Рис.: 1. **Библ.:** 14.

Котлик Андрей Валерьевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра менеджмента и бизнеса, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kotlik_a@rambler.ru

UDC 658.512:005

Kotlik A. V. Target-Oriented Approach to Identification of Business Processes of a Company

The article identifies essence of the procedure of identification of business processes and its place in creation of a process model of a company. It shapes a set of properties of the business process, which should be determined at its identification. It considers approaches to construction of a process model of a company and identifies its advantages and shortcomings. It considers procedures of structuring and identification of business processes of a company, which are alternative ones by direction of movement along levels of its hierarchy. It demonstrates that the goal (task), at achievement of which a business process is directed, directly identifies its boundaries at exit and indirectly (through production and management technology of a company and in accordance with the accepted level of detailing business processes) – boundaries at entry. The offered approach to identification of business processes on the basis of its goals is illustrated by an example of sales activity of a company.

Key words: business process, identification of a business process, boundaries of a business process, goals of a business process, purchase funnel

Pic.: 1. **Bibl.:** 14.

Kotlik Andrey V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management and Business, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kotlik_a@rambler.ru

Одним із ключових елементів діяльності будь-якого підприємства є бізнес-процеси. Адже саме тим, як вони спроектовані і як виконуються, визначається якість і споживча цінність продукції підприємства, терміни її виробництва і доставки, собівартість, що, у свою чергу, впливає на задоволеність споживача, конкурентоспроможність і прибутковість підприємства. Іншими словами, якщо майбутні результати діяльності підприємства закладаються в стратегії, то досягаються вони через виконання бізнес-процесів. Розуміння цього факту викликало появу і бурхливий розвиток процесного підходу в менеджменті, який розглядає бізнес-процеси підприємства як об'єкт управління.

У свою чергу, управління бізнес-процесами підприємства вимагає їх виділення, або ідентифікації. Адже без чіткого розуміння меж і змісту бізнес-процесу його неможливо змодельовувати, проаналізувати, регламентувати та виконати інші управлінські функції, що визначає актуальність обраної теми дослідження.

У наукових і практичних публікаціях ідентифікація бізнес-процесів розглядається як складова процесу їх моделювання. Проблема моделювання бізнес-процесів присвячені праці таких вчених і практиків, як Й. Беккер, В. Г. Єліферов, С. М. Ковальов, В. В. Кондратьєв, В. В. Репін, М. Роземанн, М. Ротер, С. В. Тупкало, А. В. Шеєра та інших. Розробки в цій сфері ведуть численні консалтингові компанії, розробники програмного забезпечення, міжнародні некомерційні організації (такі як Object Management Group). Створено і продовжують розвиватися різноманітні методології та нотації моделювання бізнес-процесів, більшість з яких реалізовано за допомогою програмних засобів. Це дозволяє розробляти моделі бізнес-процесів різного ступеня комплексності, з фокусом на тих чи інших аспектах управління і реалізації процесів.

Накопичений досвід моделювання бізнес-процесів дозволив створити значну кількість референтних моделей, які відображають процесну структуру підприємства. Референтною називається еталонна модель бізнес-процесу, розроблена і реалізована в компаніях конкретної галузі. Іншими словами, референтна модель бізнес-процесів надає опис найкращого практичного досвіду (*best practices*) у конкретній галузі [1, с. 228]. У той же час слід зазначити, що референтні моделі не можна просто копіювати при впровадженні процесного підходу на конкретному підприємстві – вони завжди потребують адаптації до специфічних особливостей його діяльності.

Іншими словами, використання референтних моделей безумовно спрощує проект розробки процесної моделі діяльності підприємства, але повністю відмовитися від власних розробок і доопрацювань неможливо. Тому побудова процесної моделі підприємства у будь-якому разі ґрунтуватиметься на процедурі ідентифікації процесів. І саме ця процедура сьогодні не є достатньою мірою розробленою: дослідники і практики надають рекомендації з приводу того, що саме слід робити для ідентифікації бізнес-процесів, але як це робити, залишається відкритим питанням. Іншими словами, в науковій і професійній літературі з управління бізнес-процесами можна зустріти різні точки зору на послідовність етапів

моделювання бізнес-процесів (включаючи ідентифікацію), але зміст окремих етапів залишається невизначеним. А отже, як констатує один із засновників теорії реінжинірингу бізнес-процесів Т. Давенпорт [2, с. 31], «визначення процесів – це скоріш мистецтво, ніж наука».

Мета роботи – розробити підхід до ідентифікації бізнес-процесів підприємства на основі цілей його діяльності.

Ідентифікація бізнес-процесів є першим етапом їх моделювання і полягає в описовому виокремленні бізнес-процесів зі складу множини процесів діяльності підприємства, чіткому визначенні меж і змісту виокремлених бізнес-процесів. До ідентифікації бізнес-процесів менеджмент вдається у разі ухвалення рішення про впровадження процесного підходу до управління підприємством або окремими напрямками його діяльності.

Узагальнивши результати, отримані в роботах [3; 4, с. 142; 5, с. 61; 6, с. 68 – 70], можна дійти до висновку, що в процесі ідентифікації бізнес-процесу мають бути визначені:

1) унікальна назва й код бізнес-процесу відповідно до заздалегідь створеного класифікатору бізнес-процесів підприємства;

2) межі бізнес-процесу – певні події, тобто інформаційні стани, що виникають в процесі діяльності підприємства, які однозначно визначають початок і кінець виконання бізнес-процесу. Слід зазначити, що бізнес-процес може мати кілька можливих початкових подій (тобто подій, які ініціюють його початок) і кілька завершальних подій;

3) виходи бізнес-процесу, тобто результати матеріальної, інформаційної чи фінансової природи, які генеруються бізнес-процесом. Виходи можуть бути первинними (результати, задля отримання яких виконується бізнес-процес) і вторинними (побічні бажані або небажані результати [7];

4) входи бізнес-процесу, тобто ресурси, які під час виконання бізнес-процесу трансформуються у виходи. Первинні входи ініціюють початок бізнес-процесу, у той час як вторинні забезпечують нормальне протікання процесу, не ініціюючи його;

5) перелік підпроцесів (операцій), які входять до складу бізнес-процесу, що ідентифікується, включаючи діяльність з управління ним.

Слід окремо акцентувати увагу на тому, що автор даної статті розглядає ідентифікацію бізнес-процесу як перший крок процедури моделювання, тоді як деякі інші автори [3; 6] розглядають ідентифікований (виділений) бізнес-процес як об'єкт управління, а отже, наполягають на визначенні в процесі ідентифікації цілей бізнес-процесу, показників їх досягнення, власника процесу і його виконавців, споживачів результатів бізнес-процесу й постачальників ресурсів для його виконання, тощо. На нашу думку, означені характеристики бізнес-процесу не є необхідними з точки зору однозначної його ідентифікації і визначаються на подальших етапах моделювання.

У роботах [8, с. 91 – 94; 9, с. 37 – 38] виділено три альтернативні підходи до побудови процесної моделі

підприємства, які відповідним чином накладають обмеження і на процеси ідентифікації бізнес-процесів:

1) *побудова комплексної моделі бізнес-процесів підприємства*, яка охоплює всі (майже всі) бізнес-процеси. Використання такого підходу є в більшості випадків недоцільним з цілої низки причин. По-перше, до 60% бізнес-процесів підприємства майже неможливо структурувати [10] через багатоваріантність їх виконання, викликану їх гнучкістю і мінливістю зовнішнього середовища. А отже, моделі таких бізнес-процесів не будуть повною мірою адекватними, і їх директивне впровадження може скоріш завдати шкоди бізнесові, аніж забезпечити отримання конкурентних переваг.

По-друге, отримана процесна модель підприємства буде складною і суперечливою, що значно ускладнить, якщо не унеможливить, її аналіз [8, с. 91]. До того ж, тривалість розробки такої моделі може зробити її не релевантною через зміну реального стану бізнес-процесів підприємства під час моделювання.

По-третє, створення, а також подальший аналіз і вдосконалення такої моделі є високовитратними;

2) *ідентифікація, подальше моделювання, впровадження, аналіз і вдосконалення лише окремих бізнес-процесів*. Як правило, першими для моделювання обираються бізнес-процеси, які, по-перше, мають стратегічну значущість, а по-друге, є проблемними, тобто мають низьку ефективність / результативність [9, с. 73]. Недоліком такого підходу є ігнорування взаємозв'язків між бізнес-процесами й неможливість глобальної оптимізації діяльності підприємства (яка підміняється локальною оптимізацією кількох окремих бізнес-процесів);

3) *розробка системи процесів, яка охоплює всю діяльність підприємства, але укрупнено*. Далі підлягають деталізації 20% бізнес-процесів з процесної моделі підприємства, від впровадження процесного управління якими очікується отримати 80% результату. Цей підхід, запропонований В. В. Репіним, заслуговує, на наш погляд, найбільшої уваги, адже дозволяє, з одного боку, забезпечити оптимізацію всієї бізнес-моделі підприємства, розглянувши його як систему взаємопов'язаних бізнес-процесів, а з іншого – зосередити зусилля на найбільш критичних бізнес-процесах.

Якщо на підприємстві ухвалено рішення про опис системи бізнес-процесів, постає проблема вибору напрямку їх структуризації й ідентифікації. Можливі три варіанти таких напрямів [4, с. 141; 8, с. 61 – 62; 11, с. 145 – 146]:

1) «згори донизу»: спочатку діяльність підприємства структурується на верхньому рівні, а потім здійснюється поступова декомпозиція отриманих моделей бізнес-процесів;

2) «знизу догори»: моделювання починається з детального опису реально виконуваних («як є») або проєктованих («як має бути») бізнес-процесів чи навіть окремих операцій, які згодом агрегуються для отримання моделей бізнес-процесів вищого рівня;

3) «зсередини»: В. В. Репін [8, с. 61] пропонує починати структурування діяльності підприємства на середньому рівні деталізації, і лише після цього позначати межі процесів верхнього рівня.

Як було показано вище, головним завданням ідентифікації бізнес-процесів є позначення їх меж для уможливлення однозначного їх виокремлення зі складу системи бізнес-процесів підприємства. І хоча межами бізнес-процесів є події, які ініціюють і завершують процес, відповідною точкою для визначення його меж є, на нашу думку, виходи і входи. Так, наприклад, завершальні події «Готову продукцію передано на склад» або «Консультацію клієнтові надано» явним чином вказують на вихід процесу. Отже, ми стверджуємо, що вихід (виходи) бізнес-процесу визначають його межі.

У свою чергу, за М. Хамером [12, с. 90 – 91], «бізнес-процеси телеологічні, цілеспрямовані, тобто орієнтовані на результат роботи, а не роботу як самоціль», а отже, вихід будь-якого бізнес-процесу підпорядковується меті (завданню), яка ставиться перед цим процесом. Таким чином, саме мета (завдання), на досягнення якої спрямований бізнес-процес, визначає його межі по виходу, адже виконання бізнес-процесу припиняється, коли його мету досягнуто, або коли стає зрозумілим, що за умов, які склалися, досягти її неможливо.

Що стосується меж бізнес-процесу за входом, то вони, на думку автора статті, визначаються трьома основними факторами:

- ✦ метою (завданням) бізнес-процесу, яка, у свою чергу, визначає його виходи;
- ✦ існуючою на підприємстві (або ж проєктованою – для ідентифікації бізнес-процесів «як має бути») виробничою й управлінською технологією, яка детермінує альтернативні набори входів матеріальної й інформаційної природи, необхідні для отримання заданих виходів;
- ✦ прийнятим рівнем деталізації бізнес-процесів, який визначає, який із проміжних входів за технологічним ланцюжком отримання заданого виходу буде сприйматися входом бізнес-процесу.

Таким чином, приходимо до висновку, що межі бізнес-процесу визначаються, у першу чергу, його метою (завданням). Проілюструємо отриманий висновок визначенням меж бізнес-процесу (бізнес-процесів) збутової діяльності підприємства.

Як відомо, діяльність з просування й продажу продукції (послуг) підприємства спрямована на управління циклом поведінки покупця, який полягає у поступовій зміні статусу покупця від необізнаності до постійного покупця, який пропагує підприємство і його продукцію (послуги) у своєму оточенні [13]. Інструментом управління циклом поведінки покупця з боку підприємства є «воронка продажів», яка представляє собою комплекс планових і звітних показників, що відображають кількість покупців, які знаходяться (опинилися) на певному етапі циклу у плановому (звітному) періоді. На прикладі воронки продажів, наведеної в роботі [14, с. 115], стає зрозумілим, як окремі цілі діяльності підприємства дозволяють ідентифікувати бізнес-процеси, необхідні для їх досягнення (рис. 1).

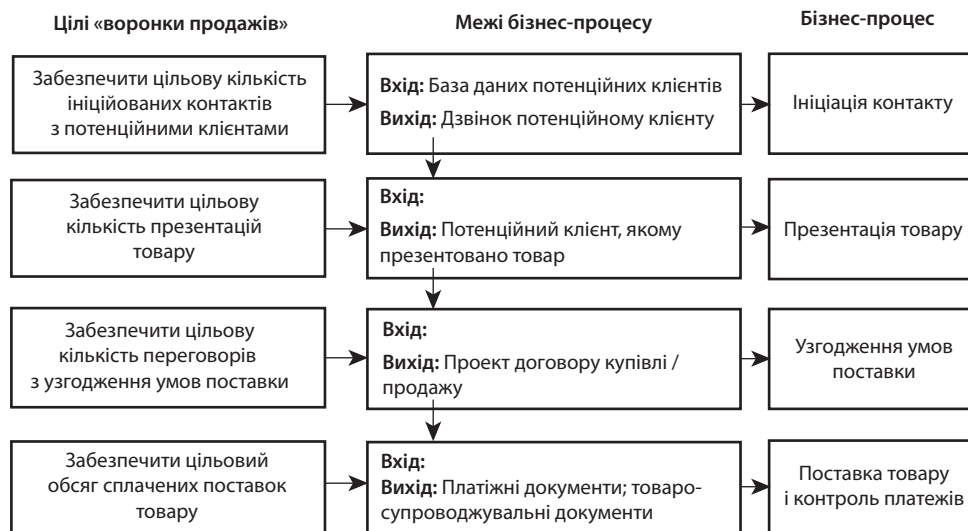

Рис. 1. Ідентифікація бізнес-процесів на основі їх цілей (на прикладі збутової діяльності підприємства)

ВИСНОВКИ

Таким чином, ідентифікацію бізнес-процесів з метою подальшого їх моделювання доцільно здійснювати виходячи з мети (завдань), які поставлено перед процесом. Запропонований підхід дозволяє знизити ступінь суб'єктивності при ідентифікації бізнес-процесів, хоча й не позбавляє від неї повною мірою, адже вибір ступеня деталізації бізнес-процесів залишається творчою процедурою. Крім того, використання розробленого в роботі підходу вимагає наявності чіткої системи цілей і завдань на підприємстві, що не завжди має місце на практиці.

Завданням подальших досліджень в окресленому напрямку є дослідження особливостей і обмежень застосування запропонованого підходу, а також формалізація процедури ідентифікації бізнес-процесів на основі їх цілей. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Handbook of research on business process modeling / Ed. by Jorge Cardoso, Wil van der Aalst. – Hershey PA, London : Information Science Reference, 2009. – 607 (XXV) p.
2. Davenport T. H. Process Innovation: Reengineering Work Through Information Technology / Thomas H. Davenport. – Boston, MA : Harvard Business Press, 1993. – 337 p.
3. Кондратьев В. В. Показываем бизнес процессы: от модели процессов компании до регламентов и процедур / В. В. Кондратьев, М. Н. Кузнецов. – М. : Эксмо, 2008. – 256 с.
4. Лепейко Т. І. Теоретико-методичні засади управління підприємством: забезпечення гнучкості : монографія / Т. І. Лепейко, Н. М. Шматько. – Х. : [б. в.], 2012. – 221 с.
5. Ильин В. В. Моделирование бизнес-процессов. Практический опыт разработчика / В. В. Ильин. – М. : Вильямс, 2006. – 176 с.
6. Рыбаков М. Как навести порядок в своем бизнесе. Как построить надежную систему из ненадежных элементов : Практикум / М. Рыбаков. – М. : ИКАР, 2011. – 380 с.
7. Робсон М. Практическое руководство по реинжинирингу бизнес-процессов / М. Робсон, Ф. Уллах ; [пер. с англ. под ред. Н. Д. Эриашвили]. – М. : Юнити-Дана; Юнити, 2003. – 222 с.

8. Репин В. В. Бизнес-процессы компании: построение, анализ, регламентация / В. В. Репин. – М. : Стандарты и качество, 2007. – 240 с.

9. Андерсен Б. Бизнес-процессы. Инструменты совершенствования / Б. Андерсен. – М. : Стандарты и качество, 2003. – 272 с.

10. Kemsley S. Hidden costs of unstructured processes / Sandy Kemsley [Electronic resource] // «Column 2. BPM, Enterprise 2.0 and technology trends in business» Website. – Access mode : <http://www.column2.com/2009/10/hidden-costs-of-unstructured-processes-gartnerbpm>

11. Менеджмент процессов / Под ред. Й. Беккера, Л. Вилкова, В. Таратухина и др.; Пер. с нем. – М. : Эксмо, 2007. – 384 с.

12. Хаммер М. Бизнес в XXI веке: повестка дня / М. Хаммер; [пер. с англ.]. – М. : Добрая книга, 2005. – 336 с.

13. Kotler P. Ending the War Between Sales and Marketing / Philip Kotler, Neil Rackham, Suj Krishnaswamy [Electronic resource] // Harvard Business Review. – 2006. – Vol. 7 (July-August), online edition. – Access mode : <http://hbr.org/2006/07/ending-the-war-between-sales-and-marketing/ar/1>.

14. Вертоградов В. Управление продажами / В. Вертоградов. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2005. – 240 с.

РАЗРАБОТКА МЕРОПРИЯТИЙ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СКЛАДСКОЙ СИСТЕМЫ

МОМОТ В. М., КОСТЮЧИНА М. А.

УДК 658.78

Момот В. М., Костючина М. А. Разработка мероприятий по совершенствованию складской системы

В статье рассмотрен ряд мероприятий, направленных на уменьшение времени разгрузочно-погрузочных работ на складах, таких как: точный расчет постов приемки и отгрузки товара; уменьшение времени простоя машины с помощью пломбирования; приобретение погрузчиков; уменьшение холостого пробега погрузчиками на складе; применение штрих-кодов для автоматизации учета движения товаров.

Ключевые слова: логистика, склад, погрузчик, штрих-код, холостой пробег, машина.

Формул: 7. **Библ.:** 7.

Момот Валерий Михайлович – кандидат технических наук, доцент, кафедра менеджмента, Национальный аэрокосмический университет им. Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт» (ул. Чкалова, 17, Харьков, 61070, Украина)

E-mail: momot.valerij@yandex.ua

Костючина Мария Анатольевна – магистрант, Национальный аэрокосмический университет им. Н. Е. Жуковского «Харьковский авиационный институт» (ул. Чкалова, 17, Харьков, 61070, Украина)

E-mail: kostyuchynamasha@gmail.com

УДК 658.78

Момот В. М., Костючина М. А. Розробка заходів щодо вдосконалення складської системи

У статті розглянуто ряд заходів, спрямованих на зменшення часу розвантажувально-навантажувальних робіт на складах, таких як: точний розрахунок постів приймання та відвантаження товару; зменшення часу простою машини за допомогою пломбування; придбання навантажувачів; зменшення холостого пробігу навантажувачів на складі; застосування штрих-кодів для автоматизації обліку руху товарів.

Ключові слова: логістика, склад, навантажувач, штрих-код, холостий пробіг, автомобіль.

Формул: 7. **Бібл.:** 7.

Момот Валерій Михайлович – кандидат технічних наук, доцент, кафедра менеджменту, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (вул. Чкалова, 17, Харків, 61070, Україна)

E-mail: momot.valerij@yandex.ua

Костючина Марія Анатоліївна – магістрант, Нац іональний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (вул. Чкалова, 17, Харків, 61070, Україна)

E-mail: kostyuchynamasha@gmail.com

UDC 658.78

Momot V. M., Kostyuchina M. A. Development of measures on improvement of the storage system

The article considers a set of measures directed at reduction of time of loading-unloading works at storehouses, such as: accurate calculation of stations of unloading and loading goods; reduction of time of idle run of machines with the help of sealing; acquisition of loaders; reduction of idle run of loaders at storehouse; and application of bar codes for automation of goods movement accounting.

Key words: logistics, storehouse, loader, bar code, idle run, machine.

Formulae: 7. **Bibl.:** 7.

Momot Valeriy M. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Department of Management, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute» named after M. Ye. Zhukovskiy (vul. Chkalova, 17, Kharkiv, 61070, Ukraine)

E-mail: momot.valerij@yandex.ua

Kostyuchina Mariya A. – Graduate Student, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute» named after M. Ye. Zhukovskiy (vul. Chkalova, 17, Kharkiv, 61070, Ukraine)

E-mail: kostyuchynamasha@gmail.com

Современный склад является сложной структурой как с технической, так и с управленческой стороны. Ускоряющиеся темпы научно-технического прогресса вносят решительные изменения в структуру логистического процесса управления запасами на предприятии. В рыночных условиях перед складскими подразделениями, являющимися важными составными частями производственной инфраструктуры, ставится задача не только хранения материалов, но и всемерного ускорения их оборота с одновременным сокращением непроизводительных расходов.

Целью данной работы является разработка мероприятий, направленных на совершенствование складской деятельности предприятия с помощью уменьшения времени погрузочно-разгрузочных работ. Актуальность темы проявляется в необходимости снижения непроизводительных затрат времени на погрузку и разгрузку транспорта, обусловленных тем, что на территории склада разработаны не совершенные технологии работы, а также существует низкий уровень сервиса клиентов.

В разные годы проблемы экономики и организации складского хозяйства привлекали внимание разных хозяйственных руководителей, теоретические и практические их аспекты изучались такими учёными-экономистами, как: М. Л. Хейнман, Б. В. Власов, С. А. Гамалея, Б. Н. Шуттгальтер, Л. А. Конарёва, И. Б. Арефьев, В. П. Ковалёв, А. Б. Маликов. Снижение непроизводительных затрат путем усовершенствования складского хозяйства рассмотрены в источниках [1, 2, 3, 5, 6, 7, 8]. Снижение непроизводительных затрат путем ввода штрих кодов на товар рассмотрены в [4].

Результаты анализа литературных источников свидетельствуют об актуальности задачи усовершенствования складского хозяйства. Однако в рассмотренных источниках литературы недостаточно полно представлено решения вопросов по усовершенствованию методов уменьшения времени на погрузочно-разгрузочных работах или просто представлены методы, как способ решения проблемы без какой либо конкретики для принятия необходимых решений.

Таким образом, разработка комплекса мероприятий по уменьшению времени складских погрузочно-разгрузочных работ, является актуальной задачей.

Рациональная организация складского хозяйства в современных рыночных условиях приобретает особую актуальность и имеет большое значение для ускорения и удешевления продвижения материальных ценностей внутри предприятия для повышения производительности труда работников, занятых складированием, лучшего использования оборудования и уменьшения времени погрузки/разгрузки, для мобилизации излишних запасов.

Для усовершенствования складского хозяйства необходимо в первую очередь проанализировать деятельность трех основных логистических проблем:

- 1) формирование складской сети;
- 2) разработку складского хозяйства;
- 3) управление логистическим процессом на складе.

Чтобы решить большинство проблем, которые возникают именно на стыке между транспортным отделом и складом, достаточно просто чётко продумать и правильно организовать взаимодействие между ними. Причём, делать это необходимо всего в двух точках, где пересекаются бизнес-процессы этих подразделений, – это приёмка и отгрузка товара со склада. Неслаженная работа на этих процессах влечет за собой простой транспорта. В большинстве случаев существует две причины, по которым возникает данная ситуация:

- ✦ несогласованное планирование работы подразделений;
- ✦ долгий процесс разгрузки и приёмки товара.

Рассмотрим все возможные варианты решения данной проблемы.

1. Для того чтобы уменьшить время погрузки или разгрузки товара, нужно заранее планировать поставки и учитывать, а лучше не допускать ситуации одновременной поставки товара от нескольких поставщиков на один склад.

Там, где это необходимо, следует всегда выравнивать входящий на склад поток, чтобы отдел приёмки был загружен всё время примерно одинаково. Количество автомобилей, одновременно находящихся под разгрузкой, должно соответствовать количеству постов разгрузки, которое можно определить по формуле:

$$N = \frac{A_{\text{сп-см}}^{\text{пробыв}}}{L_{\text{разгр.сп}}}, \quad (1)$$

где $A_{\text{сп-см}}^{\text{пробыв}}$ – количество автомобилей, прибывающих под разгрузку в среднем за смену (автомобилей в смену);

$L_{\text{разгр.сп}}$ – средняя сменная производительность поста приемки, которая при этом может быть определена с помощью формулы:

$$L_{\text{разгр.сп}} = \frac{\text{продолжит. смены} \left(\frac{\text{Час}}{\text{Смен}} \right)}{\text{Ср. время разгрузки авто} \left(\frac{\text{Час}}{\text{Авто}} \right)}. \quad (2)$$

Если на складе осуществляется приёмка и отгрузка с использованием одной и той же техники, и/или од-

них и тех же людей, то работу необходимо планировать аналогично ещё и с учётом количества автомобилей на отгрузке со склада.

В случае же, когда на этапе планирования с неравномерной нагрузкой выровнять ее невозможно, необходимо заранее продумать меры по увеличению пропускной способности отдела приёмки в такие моменты. Это может быть запланированный перехлест времени работы одной смены на время работы другой смены или просто ввод дополнительного времени работы поста. Чтобы определить дополнительное время, нужно заранее рассчитать нагрузку на смену по формуле:

$$\Delta_{\text{нагр. на смену}} = S_{\text{нагр. смены}} - N \cdot L_{\text{сп}}, \quad (3)$$

где $S_{\text{нагр. смены}}$ – суммарное количество автомобилей, прибывающих за смену;

N – количество постов разгрузки или погрузки;

$L_{\text{сп}}$ – средняя производительность смены.

При $\Delta_{\text{нагр. на смену}} > 0$ склад уже будет не справляться с погрузкой или разгрузкой точно в срок, для этого ему понадобится дополнительное время, которое рассчитывается по формуле:

$$\text{Доп. время} = \frac{\Delta_{\text{нагр. на смену}}}{\text{Ср. производительность смены}}. \quad (4)$$

2. Также нужно учитывать, что водителя, или так называемого водителя-экспедитора, спешат сделать ответственным за все несоответствия между грузом, который он привёз и документами, в которых он расписался при загрузке машины. В связи с чем предполагается, что и при погрузке, и при разгрузке он будет выступать в качестве материально ответственного лица, принимающего товар под роспись, и под роспись же его сдающего. Но существует ряд проблем, связанных с погрузкой данного товара. Если компания производит маленький ассортимент продукции, то экспедитор может легко проследить за его количеством. В случае же большого ассортимента или большого заказа продукции водитель зачастую просто физически не может выступать в качестве материально ответственного лица за товар, который перевозит, однако и совсем непричастным к нему он тоже быть не должен. В таком случае необходимо понять, какой уровень ответственности водитель может нести, и дать ему именно его – не больше и не меньше. Например, водитель в зависимости от объёмов перевозок достаточно легко может и при погрузке, и при разгрузке пересчитать количество целых паллет или заклеенных фирменным скотчем коробов, и в случае несоответствия между этими числами уже нести личную материальную ответственность. В ситуации же, когда ему погрузили столько-то не вскрытых коробов, и столько же невскрытых у него выгрузили, даже в случае пересортицы или нехватки какого-либо количества по документам, никаких претензий к водителю быть не должно – все вопросы уже к сотрудникам складов, между которыми осуществлялась доставка. А для дополнительного контроля машину можно пломбировать.

После окончания выгрузки в зону приёмки всего груза и пересчёта и сверки с документами количества мест водитель уже может уезжать. Вследствие этого мы

уменьшим время простоя транспорта во время разгрузки и приёмки товара.

3. Если сравнивать погрузочно-разгрузочные работы, проводившиеся грузчиками вручную и с помощью специализированной техники, то можно твердо утверждать, что автоматизированная погрузка занимает гораздо меньше времени. Поэтому зачастую руководитель, столкнувшись с проблемой длительной погрузки или разгрузки вручную, принимает решение – закупить автопогрузчики. Однако далеко не всегда их появление на складе сильно сказывается на времени выполнения стандартных операций. Принимая подобное решение, специалист должен учитывать множество параметров, которые могут сделать бессмысленной трату денег на автопогрузчики:

- ✦ непригодность грузов, например, не паллетированные коробки или негабаритный груз;
- ✦ неподходящие полы на складе – человек перешагнёт и пойдёт дальше, а погрузчик или не проедет, или проедет, но потом будет долго чиниться;
- ✦ узкие проходы, в которых погрузчик просто не сможет добраться до дальних стеллажей с грузом или проехать – проедет, а вот развернуться в проходе, чтобы взять груз, уже не сможет;
- ✦ отсутствие возможности набрать операторов для этих погрузчиков, например, низкоквалифицированный персонал для ручной погрузки-разгрузки – есть, а водителей в данной местности – нет, и другие.

Кроме всего этого, даже если ваш склад удовлетворяет всем необходимым требованиям, и автопогрузчики реально могут быть использованы, их появление на складе может привести к нулевому результату, если низкую скорость процесса погрузки-разгрузки задаёт другой процесс, например – формирование транспортных документов или пересчёт и перепроверка отгружаемого товара при погрузке товара в транспортное средство. Для этого рассчитываем время погрузки автомобиля по формуле:

$$t_n = q_n \cdot \gamma_p / W_T, \quad (5)$$

где t_n – время погрузки автомобиля;

γ_p – развозочный коэффициент использования грузоподъемности;

q_n – номинальная грузоподъемность, т;

W_m – техническая производительность погрузочно-разгрузочной техники (т/ч).

Это вовсе не значит, что нужно отгружать быстрее в ущерб правильному оформлению документации или принимать товар нужно быстрее в ущерб корректности данных в накладной, однако надо понимать, что появление автопогрузчиков в этой ситуации ничего не изменит, и надеяться на уменьшение времени погрузки без изменений и в этих процессах – не стоит.

4. В большинстве случаев автопогрузчики на складе уже есть, что в свою очередь свидетельствует об более быстрой работе склада. При использовании автопогрузчиков может проявиться такая проблема, как холостой пробег. Данная проблема происходит в связи

с тем, что каждый автопогрузчик, который работает на погрузке, едет из зоны хранения к зоне отгрузки гружёный, а обратно – пустой, при этом каждый автопогрузчик, который работает на разгрузке, наоборот, едет из зоны хранения пустой, а обратно – гружёный. Следовательно, холостой пробег составляет 50% от всего пробега каждого погрузчика. Чтобы заранее этого избежать, нужно рассчитать суммарное количество холостого пробега по формуле:

$$SL_{XX} = X_{ij} \cdot I_{ij}, \quad (6)$$

где SL_{XX} – суммарный холостой пробег (км);

X_{ij} – количество свободного грузового места в погрузчике поставляемого между i -м и j -м пунктом назначения, поездки;

l_{ij} – расстояние от i -го пункта отправления до j -го пункта назначения (км).

При этом, если каждый из погрузчиков, имеющихся в распоряжении склада, будет одновременно занят и на погрузке, и на разгрузке товара, то он сможет ездить гружёный и к пандусу из зоны хранения, и обратно – с пандуса к зоне хранения. С помощью чего мы получим уменьшение холостого пробега в два или больше раз. Увидеть это отношение можно, рассчитав коэффициент полезного пробега с помощью формулы:

$$K_n = \frac{\Pi_n}{\Pi}, \quad (7)$$

где Π_n – пробег с грузом, км;

Π – общий пробег, км.

Уменьшение холостого пробега будет наблюдаться при $0,5 \leq K_n \leq 1$.

4. Также технологию управления товарными потоками на складе предприятия и оптовой базе позволяет реализовать наличие штриховых кодов на товарах. Оно дает возможность в любой момент времени знать, какие товары имеются в наличии и где они находятся. Достигается это благодаря идентификации товаров, мест хранения, групповой тары, рабочих мест операторов. Любое перемещение предметов на складе сопровождается считыванием штриховых кодов и регистрацией происходящих изменений. Это позволяет автоматизировать различные функции управления и обеспечивать управление в реальном масштабе времени.

По экономичности технология штрихового кодирования не имеет себе равных даже в производстве дешевых товаров массового спроса. Изготовление штриховых кодов не оказывает заметного влияния на себестоимость товара для производителя, а благодаря совершенствованию процессов хранения, транспортировки и продажи товаров достигается значительный экономический эффект на всех этапах продвижения товара к потребителю.

ВЫВОДЫ

В данной работе было рассмотрены ряд мероприятий, направленных на уменьшение времени разгрузочно-погрузочных работ на складах. Усовершенствования можно достичь с помощью разгрузки постов приемки и загрузки товаров, с помощью увеличения постов или точного распределения времени прихода или отгрузки товара; с помощью использования плом-

бирования машин, вследствие чего уменьшится время простоя машины на территории склада так как экспедиторы, или водители-экспедиторы, не будут проверять количество и ассортимент загруженного товара. Закупка погрузчиков также значительно уменьшает времени погрузки или разгрузки. В то время, как загрузка вручную предполагает заранее много времени и физическое усилие. Уменьшение холостого пробега погрузчика значительно уменьшит время погрузочно-разгрузочных работ, что связано с тем, что погрузчик будет ехать как с зоны хранения, так и в зону хранения загруженным. Ввод технологии штрих-кодирования позволит легко определить, где какой товар находится на складе, и в каком количестве, а также к какой партии он относится, когда и как перемещался товар по территории склада. Это позволяет автоматизировать работу склада, что позволит сэкономить большое количество времени. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Логистика / Н. Н. Барышникова, Б. С. Пинскер; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Олимп-Бизнес, 2008 г. – 640 с.
2. **Неруш Ю. М.** Логистика: учебник / Ю. М. Неруш. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби; Проспект, 2006. – 520 с.
3. **Бутрин А. Г.** Логистика : учебно-методический комплекс / А. Г. Бутрин. – Челябинск : ЮУрГУ, 2004. – 201 с.
4. Логистика / Т. В. Алесинская, Л. Н. Дейнека, А. Н. Прокин, Л. В. Фоменко, А. В. Татарова и др. ; под общей ред. В. Е. Ланкина. – Таганрог : ТРТУ, 2006. – 304 с.
5. **Аникин Б. А.** Практикум по логистике / Б. А. Аникин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 276 с.
6. **Сербин В. Д.** Основы логистики / В. Д. Сербин. – Таганрог : ТРТУ, 2004. – 204 с.
7. **Зимовец А. В.** Международные транспортные операции / А. В. Зимовец. – Таганрог : ТИУиЭ, 2008. – 96 с.

УДК 657.92 (477)

МЕТОДИКА АТРИБУТИВНОГО ВЫБОРОЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В АУДИТЕ

АНДРЕНКО Е. А., МОРДОВЦЕВ С. М.

УДК 657.92 (477)

Андренко Е. А., Мордовцев С. М. Методика атрибутивного выборочного исследования в аудите

Обоснована необходимость применения статистического подхода к формированию аудиторской выборки. Сделан вывод о необходимости, в рамках внутреннего аудита, регулярно проводить атрибутивную выборочную проверку документов даже при условии полной автоматизации документооборота и учета на предприятии. Представленная методика позволяет определить объем выборки и верхний предел точности с использованием статистических методов оценивания генеральной совокупности документов.

Ключевые слова: генеральная совокупность, выборка, внутренний аудит, статистический метод.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул:** 3. **Библ.:** 8.

Андренко Елена Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Харьковская национальная академия городского хозяйства (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

Мордовцев Сергей Михайлович – кандидат технических наук, доцент, кафедра высшей математики, Харьковская национальная академия городского хозяйства (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: smmor@mail.ru

УДК 657.92 (477)

Андренко О. А., Мордовцев С. М. Методика атрибутивного выборочного исследования в аудите

Обґрунтовано необхідність застосування статистичного підходу до формування аудиторської вибірки. Зроблено висновок про необхідність, у рамках внутрішнього аудиту, регулярно проводити атрибутивну вибірку перевірку документів навіть за умови повної автоматизації документообігу та обліку на підприємстві. Надана методика дозволяє визначити обсяг вибірки та верхню межу точності з використанням статистичних методів оцінювання генеральної сукупності документів.

Ключові слова: генеральна сукупність, вибірка, внутрішній аудит, статистичні методи.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул:** 3. **Бібл.:** 8.

Андренко Олена Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківська національна академія міського господарства (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

Мордовцев Сергій Михайлович – кандидат технічних наук, доцент, кафедра вищої математики, Харківська національна академія міського господарства (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)
E-mail: smmor@mail.ru

UDC 657.92 (477)

Andrenko Y. A., Mordovtsev S. M. Methods of attributive sampling research in audit

The article substantiates a necessity to apply statistical approach to formation of auditing sampling. It draws a conclusion about a necessity to regularly conduct, within the framework of internal audit, an attributive sample examination of documents even in the event of complete automation of documents circulation and accounting in a company. The proposed technique allows identification of the volume of sampling and upper limit of accuracy with the use of statistical methods of assessment of the universal set of documents.

Key words: universal set, sampling, internal audit, statistical method.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 8.

Andrenko Yelena A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Financial and Economic Safety, Account and Audit, Kharkiv National Academy of Municipal Economy (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Mordovtsev Sergey M. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Department of Higher Mathematics, Kharkiv National Academy of Municipal Economy (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)
E-mail: smmor@mail.ru

бирования машин, вследствие чего уменьшится время простоя машины на территории склада так как экспедиторы, или водители-экспедиторы, не будут проверять количество и ассортимент загруженного товара. Закупка погрузчиков также значительно уменьшает времени погрузки или разгрузки. В то время, как загрузка вручную предполагает заранее много времени и физическое усилие. Уменьшение холостого пробега погрузчика значительно уменьшит время погрузочно-разгрузочных работ, что связано с тем, что погрузчик будет ехать как с зоны хранения, так и в зону хранения загруженным. Ввод технологии штрих-кодирования позволит легко определить, где какой товар находится на складе, и в каком количестве, а также к какой партии он относится, когда и как перемещался товар по территории склада. Это позволяет автоматизировать работу склада, что позволит сэкономить большое количество времени. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Логистика / Н. Н. Барышникова, Б. С. Пинскер; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Олимп-Бизнес, 2008 г. – 640 с.
2. **Неруш Ю. М.** Логистика: учебник / Ю. М. Неруш. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби; Проспект, 2006. – 520 с.
3. **Бутрин А. Г.** Логистика : учебно-методический комплекс / А. Г. Бутрин. – Челябинск : ЮУрГУ, 2004. – 201 с.
4. Логистика / Т. В. Алесинская, Л. Н. Дейнека, А. Н. Прокин, Л. В. Фоменко, А. В. Татарова и др. ; под общей ред. В. Е. Ланкина. – Таганрог : ТРТУ, 2006. – 304 с.
5. **Аникин Б. А.** Практикум по логистике / Б. А. Аникин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 276 с.
6. **Сербин В. Д.** Основы логистики / В. Д. Сербин. – Таганрог : ТРТУ, 2004. – 204 с.
7. **Зимовец А. В.** Международные транспортные операции / А. В. Зимовец. – Таганрог : ТИУиЭ, 2008. – 96 с.

УДК 657.92 (477)

МЕТОДИКА АТРИБУТИВНОГО ВЫБОРОЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ В АУДИТЕ

АНДРЕНКО Е. А., МОРДОВЦЕВ С. М.

УДК 657.92 (477)

Андренко Е. А., Мордовцев С. М. Методика атрибутивного выборочного исследования в аудите

Обоснована необходимость применения статистического подхода к формированию аудиторской выборки. Сделан вывод о необходимости, в рамках внутреннего аудита, регулярно проводить атрибутивную выборочную проверку документов даже при условии полной автоматизации документооборота и учета на предприятии. Представленная методика позволяет определить объем выборки и верхний предел точности с использованием статистических методов оценивания генеральной совокупности документов.

Ключевые слова: генеральная совокупность, выборка, внутренний аудит, статистический метод.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул:** 3. **Библ.:** 8.

Андренко Елена Анатольевна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансово-экономической безопасности, учета и аудита, Харьковская национальная академия городского хозяйства (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

Мордовцев Сергей Михайлович – кандидат технических наук, доцент, кафедра высшей математики, Харьковская национальная академия городского хозяйства (ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: smmor@mail.ru

УДК 657.92 (477)

Андренко О. А., Мордовцев С. М. Методика атрибутивного вибіркового дослідження в аудиті

Обґрунтовано необхідність застосування статистичного підходу до формування аудиторської вибірки. Зроблено висновок про необхідність, у рамках внутрішнього аудиту, регулярно проводити атрибутивну вибірку перевірку документів навіть за умови повної автоматизації документообігу та обліку на підприємстві. Надана методика дозволяє визначити обсяг вибірки та верхню межу точності з використанням статистичних методів оцінювання генеральної сукупності документів.

Ключові слова: генеральна сукупність, вибірка, внутрішній аудит, статистичні методи.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Формул:** 3. **Бібл.:** 8.

Андренко Олена Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту, Харківська національна академія міського господарства (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)

Мордовцев Сергій Михайлович – кандидат технічних наук, доцент, кафедра вищої математики, Харківська національна академія міського господарства (вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002, Україна)
E-mail: smmor@mail.ru

UDC 657.92 (477)

Andrenko Y. A., Mordovtsev S. M. Methods of attributive sampling research in audit

The article substantiates a necessity to apply statistical approach to formation of auditing sampling. It draws a conclusion about a necessity to regularly conduct, within the framework of internal audit, an attributive sample examination of documents even in the event of complete automation of documents circulation and accounting in a company. The proposed technique allows identification of the volume of sampling and upper limit of accuracy with the use of statistical methods of assessment of the universal set of documents.

Key words: universal set, sampling, internal audit, statistical method.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Formulae:** 3. **Bibl.:** 8.

Andrenko Yelena A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Financial and Economic Safety, Account and Audit, Kharkiv National Academy of Municipal Economy (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Mordovtsev Sergey M. – Candidate of Sciences (Engineering), Associate Professor, Department of Higher Mathematics, Kharkiv National Academy of Municipal Economy (vul. Marshala Bazhanova, 17, Kharkiv, 61002, Ukraine)
E-mail: smmor@mail.ru

Эффективность аудиторской деятельности напрямую зависит от использования современных методов статистической обработки массивов данных с использованием информационных технологий. В крупных акционерных обществах и компаниях целесообразно внедрять систему внутреннего аудита, которая позволяет своевременно проводить мониторинг первичных документов, бухгалтерской (финансовой) отчетности, предоставляет руководству оперативную оценку деятельности и рекомендации по повышению эффективности управления. Основной объем работы внутреннего аудитора приходится на тестирования значительных массивов первичной документации. В большинстве случаев используются выборочные методы, при которых свойства исследуемой генеральной совокупности аудитор оценивает на основе выборки с определенной вероятностью и с риском того, что вывод о достоверности бухгалтерской (финансовой) отчетности будет неверным. Несомненным преимуществом такого подхода является уменьшение стоимости аудиторских услуг и сокращение времени проверки. В то же время, большинство аудиторов из-за непонимания или неумения использовать статистические методы выборочных исследований применяют простейшие теоретически необоснованные выборочные методы, основанные на субъективных суждениях аудитора.

С другой стороны, результаты выборочного исследования, базирующиеся на методах математической статистики, являющиеся объективными и научно обоснованными, а в случае возникновения претензий со стороны заказчика результаты аудиторской проверки можно отстаивать в различных инстанциях (вплоть до суда). Таким образом, проблема разработки методики аудиторской проверки на основе статистических методов является актуальной задачей.

Обзор исследований, посвященных проблеме применения выборочных методов в аудите, представлен в [1]. Следует также отметить работы Е. Четыркина и Н. Васильевой, М. Юзбашева и Э. Васильевой [3], Н. Левицкой [4], С. Ивахненко, А. Шафоростова. В зарубежной аудиторской практике используются методики и рекомендации по организации и проведению выборочных проверок, разработанные как крупными аудиторскими формами, так и соответствующими государственными учреждениями (например [7]). По мнению Е. Четыркина [2], в упомянутых руководствах отсутствует теоретическое обоснование методов, что ставит под вопрос правомерность их использования. Нет четких рекомендаций к применению статистических выборок в МСА 530 «Аудиторская выборка». На неопределенность основных формулировок стандарта указывает А. Шафоростов [6].

В предложенной статье рассматриваются аудиторские выборки, представляющие собой перечень определенным образом отобранных аудитором элементов из проверяемой генеральной совокупности, что позволяет сделать вывод обо всей совокупности на основе результатов исследования данных элементов. Следует отметить, что в зависимости от уровня автоматизации оперативного, финансового и налогового учета меняются задачи внутреннего аудита. Это объясняется тем, что

хозяйственные операции и первичные документы формируются с помощью специальных программ, поэтому ошибки, связанные с расчетом сумм практически исключены, либо выявляются непосредственно бухгалтерами. Поэтому С. Ивахненко считает, что выборочный метод целесообразно использовать лишь для выяснения имели ли место в действительности хозяйственные факты, отображенные записями в базе данных компьютерной программы бухгалтерского учета. В дальнейшем в автоматическом режиме целесообразно анализировать всю совокупность учетных данных с помощью разработанного специализированного программного обеспечения. [5].

С таким подходом можно было бы согласиться, если бы не очевидный факт: основные ошибки в оформлении обнаруживаются уже после того, как документ был проведен программой, распечатан и передан к исполнению. Даже при наличии отлаженной информационной системы предприятия необходимо регулярно проводить атрибутивное выборочное тестирование документов на наличие (или отсутствие) некоторого атрибута (например, разрешительной подписи, наличия обязательных реквизитов, полноты комплекта документов и т. д.). При выборочной проверке обнаруженную ошибку в оформлении документа (отсутствие атрибута) будем называть отклонением. К атрибутивным выборкам обычно прибегают во внутреннем аудите при тестировании документов, сопровождающих массовые хозяйственные или деловые операции: счета-фактуры, приходные, расходные и налоговые накладные, приходные и расходные кассовые ордера, авансовые отчеты и т. д.

Примерный план исследования представлен на блок-схеме (рис. 1).

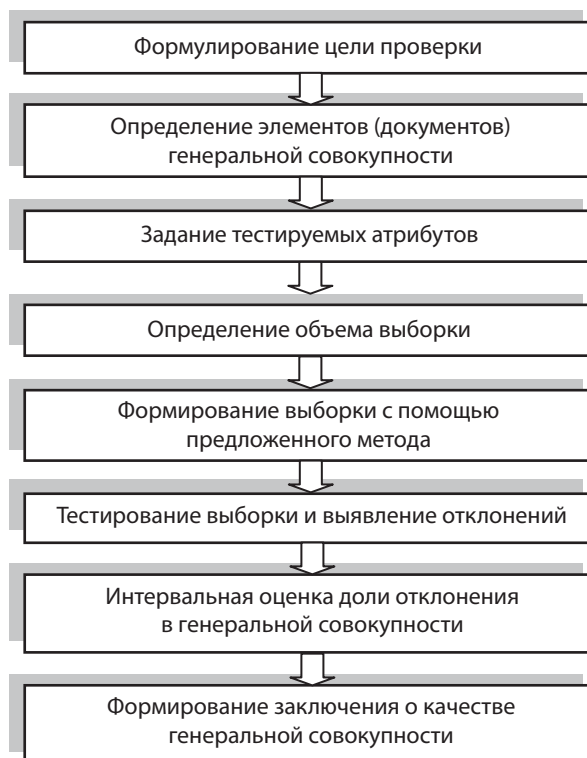

Рис. 1. План атрибутивного выборочного исследования

Важно отметить, что определенная часть документов формируется на филиалах компании (или, например, на различных оптовых складах фирмы). Кроме того, проверку могут проводить два и более аудиторов. Поэтому в зависимости от поставленной задачи будем различать нестратифицированный и стратифицированный (расслоенный) отборы. В последнем случае применяют пропорциональное и непропорциональное (оптимальное) расслоение выборки на группы.

После того, как генеральная совокупность сформирована, объем выборки n для оценки доли отклонения в случае нестратифицированного бесповторного отбора определяется по формулам [8]:

$$n_0 = Z^2 \cdot \frac{pq}{\varepsilon^2}; \quad n = \frac{n_0 N}{n_0 + N - 1}, \quad (1)$$

где N – объем генеральной совокупности; ε – допустимая ошибка, установленная аудитором; p – ожидаемая доля отклонений, которая устанавливается либо по результатам предыдущих исследований, либо задается так, чтобы исключить недооценку выборки; $q = 1 - p$; Z – критическое значение стандартизованного нормального распределения, которое зависит от уровня надежности и определяется из таблицы (например, для уровня надежности 95% значение $Z = 1,96$).

Для удобства на основе (1) авторы составили таблицу (табл. 1), позволяющую выбрать значение n_0 в зависимости от ε и p . Таким образом, чем ниже риск, который готов принять аудитор, тем больше необходимый объем выборки (рис. 2).

Для определения распределения объема выборки по слоям (пропорциональный стратифицированный отбор) рекомендуется использовать формулу $n_i = n \cdot N_i / N$, где n_i – объем выборки в i -ом слое (это может быть количество документов, отобранных на i -ом филиале), N_i – объем, выбранный из генеральной совокупности для i -ом слоя.

Отбор документов из генеральной совокупности можно осуществить, используя следующие методы: собственно-случайный, систематический, стратифицированный и групповой [2]. Поскольку первичные документы пронумерованы в порядке возрастания, то рекомендуется сформировать выборку следующим образом:

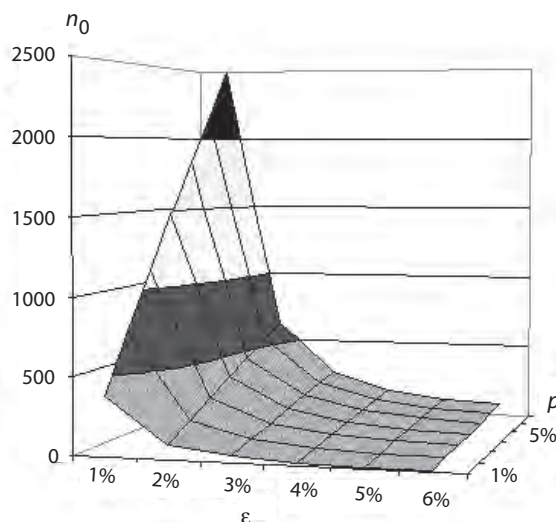
- находим интервал выборки по формуле $I_V = (N - 1) / n$ и округляем результат до целого числа;
  - вычисляем стартовую точку выборки $N_1 = N_0 + I_V$, где N_0 – номер первого документа генеральной совокупности, R_n – случайное число, выбранное из таблицы или полученное с помощью генератора случайных чисел в Microsoft Excel (функция СЛЧИС());
  - устанавливаем номера документов выборки, начиная с N_1 :
- $$N_k = N_1 + (k - 1) \cdot I_V \quad (k = 2, 3, \dots, n).$$

Если проверка документов из выборки выявила m неверно оформленных документов, то это позволяет определить долю отклонений во всей генеральной совокупности p с помощью выборочной доли отклонений $\tilde{p} = m / n$. Учитывая это равенство, доверительный интервал для доли отклонений генеральной совокупности p

Таблица 1

Начальные объемы выборки n_0 (уровень надежности 95%)

$\varepsilon \backslash p$	1%	2%	3%	4%	5%	6%	7%	8%	9%	10%
1%	380	753	1118	1475	1825	2167	2501	2827	3146	3457
2%	95	188	279	369	456	542	625	707	787	864
3%	42	84	124	164	203	241	278	314	350	384
4%	24	47	70	92	114	135	156	177	197	216
5%	15	30	45	59	73	87	100	113	126	138
6%	11	21	31	41	51	60	69	79	87	96

Рис. 2. Зависимость объема выборки от допустимой ошибки ε и при различных значениях ожидаемой доли отклонений p

(бесповторный нестратифицированный отбор) вычисляем по формуле

$$\frac{1}{n} \left(m - Z \sqrt{m \cdot \left(1 - \frac{m}{n}\right) \cdot \left(1 - \frac{n}{N}\right)} \right) \leq p \leq \frac{1}{n} \left(m + Z \sqrt{m \cdot \left(1 - \frac{m}{n}\right) \cdot \left(1 - \frac{n}{N}\right)} \right). \quad (2)$$

В случае стратифицированного пропорционального отбора обозначим количество неверно оформленных документов в i -ом слое через m_i . Тогда выборочная доля отклонений в i -ом слое равна $\tilde{p} = m_i / n_i$. Тогда доверительный интервал для доли отклонений генеральной совокупности p определяем по формуле

$$\frac{1}{n} \left(m - Z \sqrt{\sum_{i=1}^s m_i \left(1 - \frac{m_i}{n_i}\right) \cdot \left(1 - \frac{n}{N}\right)} \right) \leq p \leq \frac{1}{n} \left(m + Z \sqrt{\sum_{i=1}^s m_i \left(1 - \frac{m_i}{n_i}\right) \cdot \left(1 - \frac{n}{N}\right)} \right), \quad (3)$$

где $m = \sum_{i=1}^s m_i$ – общее количество ошибочно оформленных документов; $n = \sum_{i=1}^s n_i$ – объем выборки для всей генеральной совокупности, s – количество слоев.

Таким образом, аудитору достаточно установить объемы выборок для каждого слоя, определить количество отклонений каждой выборке. Этого достаточно, чтобы оценить долю отклонений генеральной совокупности p при заданном уровне надежности. Для аудитора наиболее важным параметром является верхний предел точности, который является верхней границей доверительного интервала. Значение предела сверяют с уровнем допустимой ошибки и делают соответствующие выводы об обоснованности проведенных выборочных исследований.

Приведем пример использования приведенной методики атрибутивного выборочного исследования. Внутренние аудиторы проверяют правильность оформления налоговых накладных на трех филиалах торговой компании. Общее количество документов $N = 7000$. Генеральная совокупность разбита на три слоя $N_1 = 1800$ ед., $N_2 = 2300$ ед., $N_3 = 2900$ ед. Установленная допустимая ошибка $\varepsilon = 4\%$; доля ошибочных накладных по результатам предыдущих исследований не превысила $p = 7\%$. Тогда объем выборки с 95% уровнем надежности согласно (1) составит

$$n_0 = 1,96 \cdot 0,07 \cdot 0,93 / 0,0016 = 156 \text{ ед.};$$

$$n = \frac{156 \cdot 7000}{7155} = 153 \text{ ед.}$$

Распределение объема выборки по слоям составит

$$n_1 = 39 \text{ ед.}; n_2 = 50 \text{ ед.}; n_3 = 64 \text{ ед.}$$

В результате проверки обнаружены ошибки в одной накладной первого слоя; в двух накладных во втором слое и четырех накладных в третьем слое, т. е. $m_1 = 1,$

$m_2 = 2, m_3 = 4$. По формуле (3) рассчитаем доверительный интервал для доли отклонений генеральной совокупности p . Таким образом, аудитор с уверенностью 95% может утверждать, что в генеральной совокупности содержится от 1,3% до 7,8% неверно оформленных накладных. Верхний предел точности равен 7,8%.

ВЫВОДЫ

Применение статистического подхода к формированию аудиторской выборки, свободного от субъективных суждений аудитора, позволяет в большинстве случаев получить надежные аудиторские доказательства при минимальных материальных и временных затратах. В условиях полной автоматизации документооборота и учета на предприятии, в рамках внутреннего аудита необходимо практиковать атрибутивное выборочное тестирование документов, позволяющее составить определенное суждение о характерных ошибках. Представленная методика поможет аудитору, не имеющему специальных знаний в области математической статистики, проводить статистическое оценивание исследуемой генеральной совокупности документов. Необходимо также разрабатывать и совершенствовать программное обеспечение для аудиторских исследований, основанное на современных статистических методах обработки больших массивов данных. ■

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Проскурна Н. М.** Теоретичні засади обґрунтування вибіркового методу в аудиті [Електронний ресурс] / Н. М. Проскурна. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuuv/Ekon/2011_34/statti/6_3.htm
- 2. Четыркин Е. М.** Выборочные методы в аудите : учебно-практическое пособие / Е. М. Четыркин, Н. Е. Васильева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: КНОРУС, 2010. – 136 с.
- 3. Васильева Э. К.** Выборочный метод в социально-экономической статистике: учебное пособие / Э. К. Васильева, М. М. Юзбашев. – М.: Финансы и статистика; ИНФРА-М, 2010. – 256 с.
- 4. Левицкая Н. В.** Использование статистической выборки при оценке надёжности средств внутреннего контроля аудируемой организации // Вестник Московского университета МВД России. – 2009. – № 2. – С. 48 – 51.
- 5. Івахненко С. В.** Проблеми застосування вибіркового методу в аудиті фінансової звітності / С. В. Івахненко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010. – № 3. – С. 40 – 44.
- 6. Шафоростов А.** Аудиторская выборка по МСА 530: что, как и сколько / А. Шафоростов // Аудитор України. – 2011. – № 11. – С. 10 – 15.
- 7.** Рекомендации по аудиторской выборке и другим процедурам выборочной проверки. Одобрено Методологическим советом по аудиторской деятельности Министерства финансов Республики Беларусь. Решение № 2 от 14.03.2005 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://minfin.gov.by/rmenu/auditing/recommendations/recommendations3/?curPos=0>
- 8. Кокрен У.** Методы выборочного исследования / У. Кокрен. – М.: Статистика, 1976 – 440 с.

ЗВІТНІСТЬ ТА ОБЛІКОВА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВА

ДЕМИДЕНКО Л. П.

УДК 657.6

Демиденко Л. П. Звітність та облікова політика підприємства

У статті розглянуто суть і зміст облікової політики. Подано інформацію щодо основних аспектів формування та застосування облікової політики підприємств в Україні. Досліджено структуру розробленого на підприємстві положення про облікову політику. Уточнено співвідношення облікової політики й організації бухгалтерського обліку. Висвітлено визначальну роль, яка належить керівнику і головному бухгалтеру у формуванні облікової політики підприємства. Визначено регулювання основних складових облікової політики підприємства. Обґрунтовано взаємозв'язок бухгалтерського обліку та облікової політики.

Ключові слова: бухгалтерський облік, фінансова звітність, облікова політика підприємства.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 12.

Демиденко Леонід Петрович – кандидат економічних наук, доцент, Український державний університет фінансів і міжнародної торгівлі (вул. Чигоріна, 57, Київ, 01601, Україна)

УДК 657.6

UDC 657.6

Демиденко Л. П. Отчетность и учетная политика предприятия

В статье рассмотрена суть и содержание учетной политики. По-дана информация относительно основных аспектов формирования и применения учетной политики предприятий в Украине. Исследована структура разработанного на предприятии положения об учетной политике. Уточнено соотношение учетной политики и организации бухгалтерского учета. Освещена определяющая роль, которая принадлежит руководителю и главному бухгалтеру в формировании учетной политики предприятия. Определено регулирование основных составляющих учетной политики предприятия. Обоснована взаимосвязь бухгалтерского учета и учетной политики.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, финансовая отчетность, учетная политика предприятия.

Рис.: 2. **Табл.:** 1. **Библ.:** 12.

Демиденко Леонид Петрович – кандидат экономических наук, доцент, Украинский государственный университет финансов и международной торговли (ул. Чигорина, 57, Киев, 01601, Украина)

Demidenko L. P. Accounting and Accounting Policy

The article considers essence and contents of accounting policy. Its provides information with respect to main aspects of formation and application of accounting policy in Ukraine. It studies the structure of regulations on accounting policy that were developed in a company. It specifies correlation of accounting policy and organisation of accounting. It explains the determining role of the top manager and chief accountant in formation of accounting policy of a company. It identifies regulation of main components of accounting policy. It justifies interrelation of accounting and accounting policy.

Key words: accounting, financial accounting, accounting policy.

Pic.: 2. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 12.

Demidenko Leonid P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Ukrainian State University of Finance and International Trade (vul. Chygorina, 57, Kyiv, 01601, Ukraine)

Побудова та функціонування бухгалтерського обліку на кожному підприємстві здійснюється на підставі нормативно-правових документів, розроблених органами, на які покладається керівництво обліком. Це забезпечує порівнянність облікової та звітної інформації, її єдність не лише за формою, а й за змістом.

Зміни в системі економічних відносин зумовили необхідність реформування бухгалтерського обліку в Україні, його пристосування до нових умов господарювання. Наслідком впроваджених змін є залучення із зарубіжної практики значної кількості якісно нових понять і явищ, до яких належить і облікова політика підприємства.

Проблеми відображення облікової інформації у фінансовій звітності, формування облікової політики підприємств розглядаються у працях багатьох відомих науковців: Ф. Ф. Бутинця, Б. І. Валуєва, С. Ф. Голова, О. В. Лишиленка, М. Я. Дем'яненка, В. В. Сопка, М. Г. Чумаченка тощо.

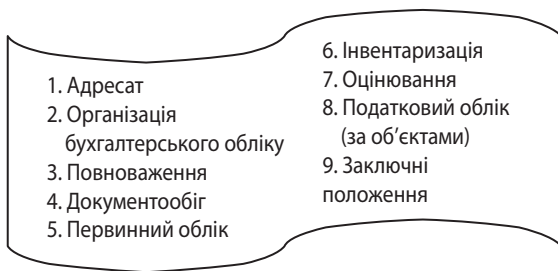
Основною метою статті є дослідження питань формування облікової політики підприємства та звітності.

Можна увесь час висловлювати незадоволення положеннями ПКУ, інструкціями, вказівками та вимогами Державної податкової служби України, що особливо часто роблять бухгалтери підприємств недержавної форми власності, коли посилюють потреби дотримання давно відомих принципів ведення бухгалтерського облі-

ку та складання фінансової звітності. Так, із введенням у дію ПКУ багатьом бухгалтерам довелося повернутися до давно актуального питання у побудові саме прозорих показників фінансової звітності – процесу створення ефективного положення або наказу про облікову політику. Роль цього внутрішнього документа на кожному підприємстві ще більше зросла у зв'язку із посиланням на нього у ПКУ (наприклад, ст. 145) [1].

Керуючись Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV [2], затвердженням МФУ (П(С)БО) [6], інструкціями та іншими нормативними актами, які регулюють порядок ведення бухгалтерського обліку, складання і подання фінансової звітності, і виконуючи вимоги, передбачені статутом кожного підприємства, з метою забезпечення своєчасного надання достовірної інформації користувачам фінансової звітності, бухгалтерська служба повинна створити положення (наказ) про облікову політику (рис. 1).

В економічних дослідженнях відмічається, що для української економіки облікова політика – поняття відносно нове, мало вивчене і до прийняття національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку сприймалося, перш за все, як набір кількох (елементарних) методів оцінки активів і зобов'язань, формування доходів і витрат.

Рис. 1. Структура розробленого на підприємстві положення про облікову політику

Згідно із Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» і Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: «Облікова політика – сукупність принципів, методів і процедур, які використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності» [2, 4].

Заслугує уваги зауваження В. М. Пархоменка стосовно облікової політики: «Облікова політика визначається на основі Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Зазначеним Законом облікова політика визначена як сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності [2]. Така складова, як визначення процедур «для ведення бухгалтерського обліку», значно розширює можливості облікової політики щодо обґрунтування економічних рішень.

Поняття облікової політики у Міжнародному стандарті бухгалтерського обліку МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках і помилки», який набрав чинності з 1 січня 2005 р., трактується як конкретні «принципи, основи, домовленості, правила та процедури, прийняті керівництвом при складанні та поданні фінансових звітів» [6].

Згідно з Положенням про бухгалтерський облік (П(С)БО 1/98) Російської Федерації [9, с. 21] і на думку окремих учених-економістів, у загальному вигляді облікову політику можна визначити як сукупність способів ведення бухгалтерського обліку, обраних підприємством відповідно до умов господарювання. Іншими словами, це порядок здійснення первинного спостереження, вартісного виміру, поточного групування і підсумкового узагальнення фактів господарської діяльності підприємства.

Для кожної організації облікова політика – це основний методичний документ, яким вона керується в період своєї діяльності з дня державної реєстрації. Після статуту цей внутрішній нормативний документ є основним [8, с. 358].

Аналіз наведених визначень облікової політики свідчить, що більшість фахівців визначають її способом ведення бухгалтерського обліку, обраним підприємством відповідно до умов його господарської діяльності. Існують й інші, близькі за змістом визначення.

У літературі існує три найбільш розповсюджені трактування визначення облікової політики:

- ✦ прийнята підприємством сукупність способів ведення бухгалтерського обліку – первинного спостереження, вартісного виміру, поточного групування та підсумкового узагальнення фактів господарської діяльності;
- ✦ сукупність способів організації та ведення бухгалтерського обліку відповідно до загальних правил та особливостей господарської діяльності підприємства;
- ✦ сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності. Саме це трактування міститься в Законі України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» [2].

Узагальнюючи їх, можна констатувати, що процес формування облікової політики – це надана законом можливість суб'єкту господарювання самостійно здійснювати у межах правового поля облікову діяльність, яка включає сукупність принципів, методів і процедур здійснення первинного спостереження, аналізу, поточного групування, підсумкового узагальнення фактів господарської діяльності, складання та подання фінансової звітності. Ці процеси підпорядковані економічній політиці держави і повинні сприяти підвищенню її пріоритету на міжнародному рівні.

Таке право надане Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.09.99 р. № 996-XIV (п. 5, ст. 8) [2].

Питання встановлення облікової політики належать до компетенції власника підприємства, органу, уповноваженому управляти державним майном, органу, уповноваженому управляти корпоративними правами держави.

Згідно з М(С)БО 8 під обліковою політикою слід розуміти конкретні принципи, основи та правила, які використовуються суб'єктом господарювання при складанні та поданні фінансової звітності.

Отже, облікову політику можна розглядати, з одного боку, як сукупність прийомів і методів, за допомогою яких здійснюється керівництво бухгалтерським обліком в Україні в особі уповноважених на те законодавчих і виконавчих органів влади, з іншого – як сукупність конкретних методів і способів організації та форм бухгалтерського обліку, прийнятих підприємством на підставі загальних правил і особливостей господарської діяльності.

У процесі розробки облікової політики конкретним підприємством найбільш важливими є такі основні фактори:

- ✦ форма власності та організаційно-правова структура підприємства;
- ✦ галузеві особливості, які і визначають вид діяльності та зумовлюють технологічно-організаційні умови роботи;
- ✦ обсяг діяльності, кількість працівників, номенклатура продукції та ін.;
- ✦ відносини з податковою системою, наявність пільг та умови їх одержання;
- ✦ умови постачання та збуту продукції; матеріальна база та рівень забезпечення кваліфікованими обліковими працівниками.

Облікову політику підприємство визначає самостійно в особі його керівника та головного бухгалтера відповідним наказом або розпорядженням з обов'язковим розкриттям в окремих розділах методичних принципів побудови бухгалтерського обліку, техніки його ведення та складання фінансової і статистичної звітності, організації роботи бухгалтерської служби. Чинне законодавство надає широкі права стосовно формування облікової політики.

Підприємство самостійно визначає:

- ✦ параметри та напрями облікової політики;
- ✦ обирає форму бухгалтерського обліку як певну систему реєстрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації в них з дотриманням єдиних методологічних засад і з урахуванням особливостей господарської діяльності й наявної технології обробки облікових даних;
- ✦ розробляє систему і форми управлінського обліку, звітності й контролю господарських операцій, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів;
- ✦ затверджує правила документообігу і технологію обробки облікової інформації, додаткову систему рахунків і реєстрів аналітичного обліку;
- ✦ може виділяти на окремий баланс філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, які зобов'язані вести бухгалтерський облік, з наступним включенням їх показників до фінансової звітності підприємства [3].

У формуванні облікової політики визначальна роль належить керівнику і головному бухгалтеру. Від їх компетенції та взаємостосунків залежить успішне здійснення (провадження) облікової політики підприємства.

Головний бухгалтер або особа, на яку покладено ведення бухгалтерського обліку підприємства, має певні обов'язки, зокрема:

- ✦ забезпечує дотримання на підприємстві встановлених єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку, складання і подання в установлені терміни фінансової і статистичної звітності;
- ✦ організовує контроль за відображенням на рахунках бухгалтерського обліку всіх господарських операцій;
- ✦ бере участь в оформленні матеріалів, пов'язаних з нестачею та відшкодуванням втрат від нестачі, крадіжки і псування активів підприємства;
- ✦ забезпечує перевірку стану бухгалтерського обліку у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах підприємства [11, с. 71].

Формуючи облікову політику, необхідно керуватися основними принципами бухгалтерського обліку та фінансової звітності: обачності, повного висвітлення, автономності, послідовності, безперервності, нарахування, відповідності доходів і витрат, превалювання сутності над формою, історичної (фактичної) собівартості, єдиного грошового вимірника та періодичності.

Об'єктивна та логічно розроблена облікова політика стосовно оцінки та податкового обліку кожного його об'єкта впливає на достовірність показників, що відображаються у звітності підприємства: фінансовій та податковій. Особливо це набуває значення тепер, коли роблять кроки для зближення бухгалтерського та податкового обліку, а значить, і об'єднання сутності деяких показників фінансової та податкової звітності (податкової декларації з податку на прибуток), особливо з формування складових податку на прибуток. Вплив облікової політики відображено в *табл. 1*.

Таблиця 1

Регулювання основних складових облікової політики підприємства

Складові облікової політики	Що саме визначають відповідно до нормативів
1	2
За П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»	
Межа суттєвості	Державне регулювання відсутнє; підприємство самостійно встановлює межі за кожним елементом фінансової звітності
П(С)БО 2 «Баланс»	
Тривалість операційного циклу	Встановлює підприємство самостійно
П(С)БО 7 «Основні засоби», ПКУ	
Термін експлуатації об'єкта основних засобів	Встановлює підприємство самостійно, але з огляду на вимоги ПКУ(ст.145.1)
Методи амортизації основних засобів	П'ять методів за П(С)БО 7, крім того, для податкової звітності є обмеження за встановленими групами основних засобів за ПКУ(ст.145.1)
Методи амортизації інших необоротних матеріальних активів	Прямолінійний, виробничий метод нарахування 50% амортизаційної вартості в першому місяці використання об'єкта і решти 50% амортизаційної вартості в місяці їх списання з балансу, метод нарахування 100 % вартості в першому місяці використання об'єкта
Величина вартісного критерію належності матеріального активу до малоцінних необоротних	П(С)БО не регламентовано, ПКУ – 2500 грн, що й береться за основу в бухгалтерському обліку

1	2
П(С)БО 8 «Нематеріальні активи», ПКУ	
Термін корисного використання нематеріальних активів	Встановлює підприємство самостійно, але з огляду на норми ПКУ (ст.145.1)
Методи амортизації нематеріальних активів	Такі самі, як і для основних засобів, але з обмеженням за вимогами ПКУ
П(С)БО 9 «Запаси»	
Методи оцінки вибуття запасів	П'ять методів за П(С)БО 9
П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», ПКУ	
Методи визначення резерву сумнівних боргів (РСБ)	Виходячи з платоспроможності окремих дебіторів, на підставі класифікації дебіторської заборгованості, на основі питомої ваги безнадійних боргів у чистому доході, на умовах наступної оплати. Для податкового обліку обов'язкова бухгалтерська інтерпретація РСБ
П(С)БО 11 «Зобов'язання», ПКУ	
Створення або нестворення забезпечень для відшкодування подальших майбутніх витрат та платежів	На оплату відпусток працівникам підприємства, на додаткове пенсійне забезпечення, на виконання гарантійних зобов'язань, на виконання зобов'язань за обтяжливими контрактами тощо
П(С)БО 15 «Дохід», ПКУ	
Методи оцінки ступеня завершеності операцій з надання послуг	Вивчення виконаних робіт; визначення питомої ваги обсягу послуг, наданих на певну дату, в загальному обсязі послуг, які мають бути надані; визначення загального обсягу витрат підприємства у зв'язку з наданням послуг, у загальній очікуваній вартості витрат
Визнання доходу	За датою передачі прав власності на продукцію або товар, тобто метод «відвантаження» незалежно від надходження грошей
П(С)БО 16 «Витрати», ПКУ	
Методи калькулювання виробничої собівартості продукції, робіт, послуг	Встановлює підприємство самостійно з огляду на галузеві особливості
Перелік та склад статей калькулювання виробничої собівартості продукції, робіт, послуг	Встановлює підприємство самостійно; згідно з ПКУ є обмеження
Перелік і склад змінних і постійних загальновиробничих витрат	Встановлює підприємство самостійно; згідно з ПКУ є обмеження
Бази розподілу змінних та розподілених загально-виробничих витрат	Години роботи, заробітна плата, обсяг діяльності, прямі витрати тощо
П(С)БО 17 «Податок на прибуток», ПБО «Податкові різниці»	
Відображення або не відображення відстрочених податкових активів і відстрочених податкових зобов'язань у проміжній фінансовій звітності, але обов'язкове їх відображення за рік	Встановлює підприємство самостійно; за вимогами податкового законодавства з 01.01.2013 року обов'язкове розкриття в окремому розділі модернізованого звіту про фінансові результати (форма № 2) і в примітках до річної фінансової звітності

Особливо уважно в бухгалтерському обліку та при складанні фінансової звітності, як і до впровадження ПКУ, потрібно ставитись до податкових різниць, оскільки вони є необхідним чинником відмінності бухгалтерського обліку від податкового. Так, за незвичним Положенням бухгалтерського обліку (скорочено ПБО) «Податкові різниці» [5] з 01.01.2013 р. пропонується підприємствам вести облік і розкривати аналітичну інформацію в окремих формах фінансової звітності (форма № 2 – розділи IV «Податкові різниці» і V «Узгодження фінансового результату та податкового прибутку (збитку)» [7] та примітки за формою № 5 і їх описовим виглядом) за такими видами податкових різниць стосовно: доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); інших операційних доходів; інших доходів; собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг); інших операційних витрат; інших витрат; надзвичайних доходів; надзвичайних витрат. У примітках до фінансо-

вої звітності за ПБО «Податкові різниці» вимагається певне розкриття інформації щодо тимчасових податкових різниць, але в якому вигляді – ще невідомо. З огляду на це в найближчому майбутньому може бути доповнений формат № 5 або будуть вказівки щодо описового подання означеної інформації [5].

Облікова політика підприємства, за аналогією з бюджетною, фінансовою, дивідендною, дисконтною, амортизаційною, кредитною та іншою, є сукупністю вибраних підприємством способів ведення бухгалтерського обліку: первинного спостереження, вартісного вимірювання, поточної систематизації, підсумкового узагальнення фактів господарської діяльності. Тобто сфера її застосування обмежена бухгалтерським обліком і до системи управління економікою вона має опосередковане відношення.

Взаємозв'язок бухгалтерського обліку та облікової політики, на наш погляд, можна представити таким чином: оскільки облікова політика створює для бухгалтер-

ського обліку організаційні передумови (забезпечення), то це означає, що вона є об'єктом бухгалтерського обліку, з іншого боку, варіантність (альтернативність) організації бухгалтерського обліку робить можливим його віднесення до об'єктів облікової політики. Таке співвідношення пояснюється економічною природою поняття «облікова політика», яке одночасно містить обліковий та управлінський аспекти (рис. 2).

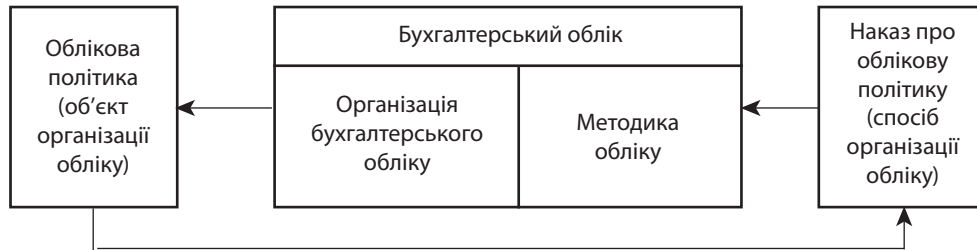

Рис. 2. Взаємозв'язок бухгалтерського обліку й облікової політики

Джерело: [12].

Отже, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової та статистичної звітності на кожному підприємстві здійснюється на підставі нормативно-правових документів, що розробляються органами, на які покладено обов'язки регулювання в країні питань обліку і звітності. На нашу думку, це дає змогу вести бухгалтерський облік і складати фінансову звітність за єдиними принципами й формою і таким чином забезпечувати порівнянність облікової інформації. Однак це не означає, що підприємство, виходячи з конкретних умов господарювання, не може вибирати найбільш прийнятні для нього форми ведення обліку.

Облікова політика повинна обиратися підприємством чітко, якісно і обдумано. Адже вдало вибрана підприємством облікова політика дає йому можливість ефективно здійснювати свою господарську діяльність.

ВИСНОВКИ

Переосмислення ролі облікової політики в процесі управління підприємством сьогодні є просто необхідним, адже від правильності сформованої облікової політики залежить діяльність підприємства на подальших декілька років. Фахівці, що розробляють облікову політику, повинні обирати найкращий спосіб ведення обліку, враховувати всі аспекти діяльності підприємства та розуміти важливість кожного сформованого пункту наказу про облікову політику. Для правильного ведення обліку та роз'яснення всіх аспектів облікової політики слід розробляти розпорядження керівництва, графіки інвентаризації, документообороту, тобто звертати увагу на документальне оформлення.

Отже, можна зробити висновок, що облікова політика є базовим елементом для діяльності підприємства і формування, а також вимагає багато зусиль і уваги, адже від чіткості побудови залежить функціонування підприємства на ринках України. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Податковий кодекс України // Бухгалтерія. – 2010. – № 50. – С. 109 – 128.

2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / сторінка «Законодавство України» сайту Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>. – Заголовок з екрану.

3. Про облікову політику: лист Міністерства фінансів України № 31-34000-10-5/27793 від 21.12.2005 [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України. – Режим доступу :

http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=58984&cat_id=34931. – Заголовок з екрану.

4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене Наказом Мінфіну України від 21.03.1999 р. № 87.

5. Положення бухгалтерського обліку «Податкові різниці»: затв. МФУ 25.01.2011 № 27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку. – К. : КНТ, 2009. – 320 с.

7. Про затвердження Змін до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 3 «Звіт про фінансові результати»: затв. МФУ 11.08.2011 № 1021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

8. **Зборовська Н. С.** Облікова політика: проблеми формування та шляхи їх вирішення / Н. С. Зборовська // Держава та регіони. – 2006. – № 5. – С. 355 – 359.

9. **Житний А.** Визначення впливу зовнішніх чинників на формування облікової політики / А. Житний // Бухгалтерський облік і аудит. – 2010 – № 2. – С. 19 – 25.

10. **Каразін В.** Облікова політика підприємства: оновлюємо наказ / В. Каразін // Все про бухгалтерський облік. – 2009. – № 3. – С. 8 – 11.

11. **Костенко О. М.** Облікова політика як внутрішньогосподарський інструмент впливу на формування прибутковості підприємства / О. М. Костенко // Економіка та держава. – 2009. – № 6. – С. 71 – 72.

12. **Прохар Н. В.** Співвідношення організації бухгалтерського обліку та облікової політики / Н. В. Прохар // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rusnauka.com/NPM_2006/Economics/

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОБЛІКУ В ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ

ДОРОШЕНКО О. О.

УДК 657.6

Дорошенко О. О. Трансформація об'єктів бухгалтерського обліку в бюджетних установах у контексті модернізації обліку в державному секторі

Стаття присвячена розгляду основних змін, що відбудуться в системі обліку в бюджетних установах із введенням в дію Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі. Її актуальність зумовлена масштабним реформуванням обліку в державному секторі. Автором розкриваються питання трансформації об'єктів обліку в розрізі активів, власного капіталу, зобов'язань, доходів і витрат. Зміни стосуються як виникнення нових об'єктів обліку, не характерних раніше для бюджетних установ, так і перегрупування укрупнених об'єктів. Зазначені зміни порівнюються із положеннями міжнародних стандартів обліку в державному секторі.

Ключові слова: державний сектор, бюджетні установи, активи, зобов'язання, власний капітал, доходи, витрати, об'єкти обліку.

Бібл.: 8.

Дорошенко Олена Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра обліку і аудиту, Національний університет водного господарства та природокористування (вул. Соборна, 11, Рівне, 33028, Україна)

E-mail: olena_doroshenko@i.ua

УДК 657.6

UDC 657.6

Дорошенко Е. А. Трансформация объектов бухгалтерского учета в бюджетных учреждениях в контексте модернизации учета в государственном секторе

Doroshenko Y. A. Transformation of Objects of Accounting in Budget Funded Institutions in the Context of Modernisation of Accounting in the State Sector

Статья посвящена рассмотрению основных изменений, которые произойдут в системе учета в бюджетных учреждениях с введением в действие Национальных положений (стандартов) бухгалтерского учета в государственном секторе. Ее актуальность обусловлена масштабным реформированием учета в государственном секторе. Автором раскрываются вопросы трансформации объектов учета в разрезе активов, собственного капитала, обязательств, доходов и расходов. Изменения касаются как возникновения новых объектов учета, не характерных ранее для бюджетных учреждений, так и перегруппировки укрупненных объектов. Указанные изменения сравниваются с положениями международных стандартов учета в государственном секторе.

The article is devoted to consideration of main changes that would take place in accounting system in budget financed institutions after introduction of National Regulations (standards) of accounting in the state sector. Its urgency is justified by large-scale reformation of accounting in the state sector. The author describes issues of transformation of objects of accounting from the point of view of assets, own capital, liabilities, proceeds and expenses. Changes touch both appearance of new objects of accounting, not typical for budget financed institutions in the past, and rearrangement of enlarged objects. The said changes are compared with provisions of international standards of accounting in the state sector.

Ключевые слова: государственный сектор, бюджетные учреждения, активы, обязательства, собственный капитал, доходы, расходы, объекты учета.

Key words: state sector, budget funded institutions, assets, liabilities, own capital, proceeds, expenses, objects of accounting.

Библ.: 8.

Bibl.: 8.

Дорошенко Елена Александровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра учета и аудита, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (ул. Соборная, 11, Ровно, 33028, Украина)

E-mail: olena_doroshenko@i.ua

Doroshenko Yelena A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Accounting and Audit, National University of Water Management and Natural Resources Use (vul. Soborna, 11, Rivne, 33028, Ukraine)

E-mail: olena_doroshenko@i.ua

Україна в світі світових глобалізаційних процесів здійснює активну політику щодо адаптації вітчизняного законодавства до загальноприйнятих норм у міжнародній практиці. Це стосується багатьох сфер, зокрема і сфери державних фінансів. Модернізація державних фінансів, бухгалтерського обліку в державному секторі мають на меті забезпечення якості та прозорості інформації, що характеризує майновий стан і рух бюджетних коштів, а також її відповідність міжнародним стандартам.

Прийняті відповідно до Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007 – 2015 рр. [1] Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку в державному секторі (НПСБО) регламентують облік у розрізі різних об'єктів і відповідають в переважній частині міжнародним стандартам. Порівняно з чинною практикою бюджетного обліку вне-

сено ряд вагомих змін, які суттєво впливатимуть на розкриття облікової інформації. Новий склад фінансової звітності, нові методологічні засади визнання, оцінки та класифікації активів, пасивів, доходів та витрат установи є причиною трансформації традиційних об'єктів бюджетного обліку.

Означені процеси тільки набувають актуальності, оскільки НП(С)БОДС ще не набули чинності. У вітчизняній науковій літературі, присвяченій питанням обліку в бюджетних установах, учені торкаються питань модернізації бюджетного обліку. Зокрема, за останні роки свій внесок у наукове обґрунтування вказаних проблем здійснили вітчизняні вчені С. В. Свірко, Т. І. Єфіменко, Є. В. Калюга, Н. І. Сушко, О. О. Чечуліна та ін. Проте, зважаючи на масштаби реформування, кожен із напрямків Стратегії модернізації бухгалтерського обліку в державному секторі має бути предметом наукових до-

сліджень та дискусій. У зв'язку з тим, що об'єкти бухгалтерського обліку є основою всієї системи, вважаємо, що їх трансформації в процесі переходу на НП(С)БОДС слід приділити окрему увагу.

Слід зазначити, що така трансформація має досить масштабний характер і охоплює перегляд укрупнених об'єктів обліку, виникнення нових об'єктів обліку в державному секторі, зміну змістового наповнення традиційних об'єктів. Повне висвітлення таких змін навряд чи можливе в межах однієї чи навіть кількох наукових статей. У даній статті наведемо загальні тенденції, що прослідковуються в бюджетній сфері із прийняттям Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі.

До загальних об'єктів фінансового обліку міжнародна теорія та практика відносить активи, зобов'язання, власний капітал, доходи, витрати [2]. Звичайно, прийняття Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі власне вказані об'єкти обліку не змінить, однак приведе до певної трансформації їх змістового наповнення.

Так, серед активів бюджетних установ на даний час виділяють необоротні активи та оборотні активи. Цей розподіл засвідчується складом активу балансу бюджетних установ, а також побудовою Плану рахунків. Згідно з НП(С)БО 101 відбувається перегрупування статей активу балансу, зокрема до нього включені нефінансові активи, фінансові активи та витрати майбутніх періодів [3].

Згідно з Міжнародними стандартами фінансовий актив – будь-який актив, що є:

- а) грошовими коштами;
- б) контрактним правом отримувати грошові кошти або інший фінансовий актив від іншого суб'єкта господарювання;
- в) контрактним правом обмінювати фінансові інструменти з іншим суб'єктом господарювання за умов, які є потенційно сприятливими;
- г) інструментом капіталу іншого суб'єкта господарювання [4].

До нефінансових активів, згідно з НП(С)БО 101 віднесені основні засоби, нематеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції, запаси, малоцінні та швидкозношувані предмети, готова продукція, інші нефінансові активи. Фінансові активи, у свою чергу, включають довгострокову дебіторську заборгованість, довгострокові фінансові інвестиції, поточна дебіторська заборгованість, поточні фінансові інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти бюджетних установ та державних цільових фондів, кошти бюджетів та інших клієнтів, інші фінансові активи [3].

На даний час серед об'єктів обліку в бюджетних установах відсутні такі складові фінансових активів, як довгострокова дебіторська заборгованість, довгострокові та поточні фінансові інвестиції, поточна дебіторська заборгованість за наданими кредитами. Значною мірою це пояснюється рамками бюджетного законодавства України, яке обмежує коло операцій, що можуть здійснюватись бюджетними установами.

Щодо власного капіталу, то в НП(С)БО 101 [3] структура першого розділу Пасиву балансу «Власний

капітал та фінансові результати» відрізняється від чинної. Зокрема, власний капітал включає внесений капітал, фонд дооцінки, фінансовий результат, капітал у підприємства, резерви. Фонд дооцінки включений до складу власного капіталу і чинним законодавством. Як видно, результат виконання кошторису за загальним та спеціальним фондами також не виділяються окремо, а відображаються одним рядком «Фінансовий результат». Порівняно з чинною формою присутні два нові рядки – «Капітал у підприємства», «Резерви». Фонди у необоротних активах та МШП не відображаються за новими стандартами, проте з'явилося поняття внесеного капіталу, що до цього часу в практиці обліку в бюджетних установах не застосовувалось. Окрім цього, в першому розділі Пасиву передбачено розділ, який відсутній у формі балансу, що складається відповідно до Порядку № 44 [5]. Таким розділом є «Забезпечення».

У складі зобов'язань бюджетних установ із введенням в дію Національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі теж стануться певні зміни. Зокрема, у складі довгострокових зобов'язань передбачені зобов'язання за цінними паперами, практики обліку яких на даний час в бюджетних установах не було, як, власне, і регламентації порядку операцій з ними.

Важливим об'єктом обліку в бюджетних установах на сучасному етапі є доходи, які обліковуються в розрізі доходів загального фонду і доходів спеціального фонду. Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку в державному секторі, що регламентує облік доходів, є НП(С)БОДС 124 «Доходи» [3] усі доходи суб'єктів державного сектора віднесено до двох великих груп – доходи від обмінних операцій та доходи від необмінних операцій.

Власне склад доходів, що закріплені чинним законодавством, не зазнав суттєвих змін, проте певна трансформація об'єктів обліку відбулась у зв'язку із появою понять обмінних та необмінних операцій. У НП(С)БОДС 124 зазначено, що обмінна операція – це господарська операція з продажу/придбання активів в обмін на грошові кошти, послуги (роботи), інші активи або погашення зобов'язань; необмінна операція – це господарська операція, яка не передбачає передачі активів, послуг (робіт) в обмін на отриманий дохід або активи, але може передбачати виконання певних умов [3].

При цьому до доходів від обмінних операцій віднесено бюджетне асигнування; доходи від надання послуг (власні надходження: плата за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх основною діяльністю; надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності; надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна); кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право; доходи від продажу (доходи від операцій з капіталом, доходи від

продажу нерухомого майна); доходи від відсотків, роялті та дивідендів; інші доходи від обмінних операцій [3].

До доходів від необмінних операцій віднесено податкові надходження; неподаткові надходження (адміністративні збори та платежі); трансферти та кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб і від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів; надходження до державних цільових фондів; зобов'язання, що не підлягають погашенню [3].

Міжнародним стандартом, що регламентує облік доходів від операцій обміну, є МСБО 9 «Дохід від операцій обміну» [6].

У Стандарті [6], зокрема, зазначено, що доходи можуть виникати від таких операцій та подій обміну: надання послуг; реалізації товарів; використання іншими сторонами активів суб'єкта господарювання, які приносять відсотки, роялті та дивіденди.

Якщо перші два варіанти операцій обміну не є новими для вітчизняної облікової практики в бюджетних установах, то відсотки, роялті та дивіденди є відносно новими об'єктами обліку, оскільки в чинному законодавстві такий вид доходів не виділявся. При цьому МСБО 9 визначено, що відсотки – це плата за використання грошових коштів чи еквівалентів грошових коштів або сум, заборгованих суб'єктові господарювання; б) роялті – плата за використання довгострокових активів суб'єкта господарювання, наприклад патентів, торгових знаків, авторського права та комп'ютерних програм; в) дивіденди або їх еквіваленти – розподіл надлишків власникам інвестицій у капітал пропорційно до їх внесків капіталу певного класу [6].

Попри визначення у міжнародних і національних стандартах даних понять і особливостей їх визнання, законодавчо можливість отримання таких доходів бюджетними установами поки не регламентовано.

Облік необмінних операцій на міжнародному рівні регламентує МСБОДС 23 «Дохід від необмінних операцій (податки та трансферти)» [7]. Стандартом до необмінних операцій віднесено дві групи:

1) податки;

1) трансферти ((грошові та негрошові), включаючи гранти, списання боргів, штрафи, надання нерухомості, подарунки, пожертви, а також товари та послуги в натуральній формі.

Такий поділ відповідає НПСБОДС 124. На даний час податки є об'єктом обліку в системі бюджетів, а гранти, подарунки, благодійні внески віднесені до інших джерел власних надходжень бюджетних установ. Тому як такої трансформації об'єктів обліку не відбулось, проте принципи визначення операцій в якості обмінних чи необмінних є принципово новими для бюджетного обліку.

Суттєвих змін зазнає при введенні нових стандартів і ключовий об'єкт обліку – витрати. Якщо у сучасній практиці обліку витрати розглядаються і обліковуються в декількох аспектах – касові видатки, фактичні видатки, виробничі витрати, то в НП(С)БОДС 135 «Витрати» наведена класифікація витрат, згідно з якою витрати суб'єктів державного сектора класифікуються в бухгал-

терському обліку за такими групами: витрати за обмінними операціями, витрати за необмінними операціями [8]. При цьому до витрат за обмінними операціями включені такі елементи, як оплата праці, відрахування на соціальні заходи, матеріальні витрати, амортизація, фінансові витрати, інші витрати за обмінними операціями. Витрати за необмінними операціями включають трансферти та інші витрати за необмінними операціями. Такі структурні елементи відповідають положенням Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі.

Фактично за економічною класифікацією, що діяла раніше і діє на даний час, витрати, що включаються до зазначених в НП(С)БОДС елементів, відображались в обліку бюджетних установ за окремими кодами економічної класифікації. Принципово новим положенням є власне облік за елементами в розрізі обмінних та необмінних операцій.

ВИСНОВКИ

У складі традиційних об'єктів бухгалтерського обліку в бюджетних установах із прийняттям НП(С)БО відбудуться певні зміни. У складі активів та пасивів відбудеться перегрупування об'єктів та поява нових. Зазначені зміни стосуються також доходів і витрат, облік яких теж наближається до міжнародних стандартів. Такі тенденції оцінюються позитивно за умови їх узгодження із чинними законодавчими нормами, що регламентують діяльність бюджетних установ. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 роки: постановою Кабінету Міністрів України від 16.01. 2007 № 34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

2. **Ловінська Л. Г.** Фінансовий облік у державному секторі: міжнародний підхід. Ч. 1 / Л. Г. Ловінська, С. В. Свірко, Т. І. Єфіменко, О. О. Канцуров. – К. : Аграрна наука, 2009. – 480 с.

3. Про затвердження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі: наказ Міністерства фінансів України від 24. 12. 2010 № 1629. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

4. МСБОДС 1 «Подання фінансових звітів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>

5. Про затвердження Порядку складання фінансової та бюджетної звітності розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів: наказ Міністерства фінансів України від 24. 01. 2012 № 44. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

6. МСБОДС 9 «Дохід від операцій обміну» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>

7. МСБОДС 23 «Дохід від необмінних операцій (податки та трансферти)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>

8. Про затвердження деяких національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та змін до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі: наказ Міністерства фінансів України від 18. 05. 2012 № 568. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА ВІДПОВІДНО ДО ФУНКЦІЙ ТА ЗАВДАНЬ КОНТРОЛІНГУ

ПАСКАЛОВА А. Г.

УДК 658.15

Паскалова А. Г. Класифікація витрат підприємства відповідно до функцій та завдань контролінгу

У статті обґрунтовано необхідність класифікації витрат за різними критеріями з метою створення інформаційної бази прийняття рішень. Здійснено порівняння різних підходів щодо класифікації витрат. На основі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду запропоновано авторський підхід до класифікації витрат відповідно до функцій та завдань контролінгу на підприємстві, що дозволить прискорити процес вибору класифікаційних ознак для прийняття конкретного управлінського рішення та оптимізувати процес управління витратами.

Ключові слова: витрати, класифікація витрат, функції та завдання контролінгу, прийняття рішень

Табл.: 2. **Бібл.:** 18.

Паскалова Анна Георгіївна – аспірантка, кафедра фінансів підприємств, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03068, Україна)

E-mail: pascalovaanna@rambler.ru

УДК 658.15

Паскалова А. Г. Классификация затрат предприятия в соответствии с функциями и заданиями контроллинга

В статье обоснована необходимость классификации затрат по различным критериям с целью создания информационной базы принятия решений. Осуществлено сравнение различных подходов к классификации расходов. На основе анализа отечественного и зарубежного опыта предложен авторский подход к классификации затрат согласно функциям и задачам контроллинга на предприятии, что позволит ускорить процесс выбора классификационных признаков для принятия конкретного управленческого решения и оптимизировать процесс управления затратами.

Ключевые слова: затраты, классификация затрат, функции и задания контроллинга, принятие решений.

Табл.: 2. **Библ.:** 18.

Паскалова Анна Георгиевна – аспирант, кафедра финансов предприятий, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03068, Украина)

E-mail: pascalovaanna@rambler.ru

UDC 658.15

Paskalova A. G. Classification of Expenditures of a Company in Accordance with Functions and Tasks of Controlling

The article substantiates a necessity of classification of expenditures by various criteria with the aim to create an information base for decision making. It conducts comparison of various approaches to classification of expenditures. It analyses domestic and foreign experience and offers a tailor-made approach to classification of expenditures in accordance with functions and tasks of controlling in a company, which would allow acceleration of the process of selection of classification properties for making a specific managerial solution and to optimise the process of expenditure control.

Key words: expenditures, classification of expenditures, functions and tasks of controlling, decision making.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 18.

Paskalova Anna G. – Postgraduate Student, Department of Finances of Enterprises, Kyiv National Economic University named after. V. Getman (pr. Peremogy, 54/1, Kyiv, 03068, Ukraine)

E-mail: pascalovaanna@rambler.ru

Багатогранність витрат, що виникають у процесі підприємницької діяльності, а також необхідність створення інформаційної бази прийняття рішень, обумовлюють виникнення класифікації витрат за різними критеріями. Незважаючи на велику кількість класифікацій витрат підприємства, ще не сформульовано єдиної класифікації, яка б виключала всі недоліки і необґрунтованість наявних.

Дослідженням питання класифікації витрат займалися багато вітчизняних і зарубіжних економістів: Ананькіна Є. А., Атамас П. Й., Бутинець Ф. Ф., Голов С. Ф., Данілочкіна Н. Г., Друрі К., Каверіна О. Д., Муратова Л. Н., Прохорова В. В., Цал-Цалко Ю. С. та інші. Проте аналіз поглядів різних учених дає змогу стверджувати про неоднозначність і деякі розбіжності у судженнях науковців, пов'язаних з класифікацією витрат для оптимального управління ними. Саме тому виникає необхідність додаткового вивчення цієї проблеми.

Мета роботи – запропонувати авторський підхід до класифікації витрат відповідно до функцій і завдань контролінгу, узагальнюючи існуючі підходи щодо виокремлення класифікаційних ознак.

Метою класифікації витрат у системі контролінгу є надання допомоги керівництву в прийнятті правильних та обґрунтованих рішень щодо оптимізації складу витрат та мінімізації їхнього рівня. Тобто процес класифікації затрат полягає в тому, щоб виділити ту частину витрат, на яку може вплинути керівник. Правильний вибір класифікаційних ознак є запорукою своєчасного одержання необхідної управлінської інформації.

Класифікація витрат – це поділ і одночасне об'єднання різних витрат, однорідних за визначеними ознаками [15].

Дослідивши різноманітні підходи до класифікації витрат та узагальнивши досвід провідних науковців, наведемо класифікаційні ознаки витрат, що найчастіше використовуються на практиці (табл. 1).

Як видно з табл. 1, значна кількість науковців (Атамас П. Й., Сопко В. В., Мних Є. В., Бутинець Ф. Ф., Цал-Цалко Ю. С., Голов С. Ф., Лебедев П. В., Муратова Л. Н., Прохорова В. В., Долинська Р. Г. та ін.) вважають, що основними ознаками класифікації витрат є: спосіб зарахування до собівартості; відношення до господарського процесу; відношення до обсягу виробництва; елемен-

Класифікаційні ознаки витрат підприємства

№ з/п	Класифікаційні ознаки витрат	Науковці
1	2	3
1	Спосіб зарахування до собівартості (прямі та непрямі)	Атамас П. Й [1], Сопко В. В. [16], Мних Є. В. [12], Бутинець Ф. Ф. [2], Голов С. Ф. [4], Домбровський В. М. [5], Цал-Цалко Ю. С. [18], Нападівська Л. В. [14], Лебедев П. В. [11], Муратова Л. Н. [13], Прохорова В. В. [3], Долинська Р. Г. [6], Каверіна О. Д. [8], Карпова Т. П. [9], Ананькіна Є. А. [10], Данілочкіна Н. Г. [10]
2	Відношення до обсягу виробництва (постійні та змінні)	Атамас П. Й. [1], Сопко В. В. [16], Мних Є. В. [12], Бутинець Ф. Ф. [2], Цал-Цалко Ю. С. [18], Друрі К. [7], Голов С. Ф. [4], Домбровський В. М. [5], Лебедев П. В. [11], Долинська Р. Г. [6], Карпова Т. П. [9], Нападівська Л. В. [14], Ананькіна Є. А. [10], Данілочкіна Н. Г. [10]
3	Відношення до господарського процесу (основні, накладні)	Бутинець Ф. Ф. [2], Долинська Р. Г. [6], Муратова Л. Н. [13], Прохорова В. В. [3], Карпова Т. П. [9], Лебедев П. В. [11], Друрі К. [7], Сопко В. В. [16], Голов С. Ф. [4]
4	Порядок віднесення на період генерування прибутку (на продукт, на період)	Прохорова В. В. [3], Долинська Р. Г. [6], Бутинець Ф. Ф. [2], Голов С. Ф. [4], Цал-Цалко Ю. С. [18]
5	За видами (елементи витрат, статті калькуляції)	Сопко В. В. [16], Мних Є. В. [12], Лебедев П. В. [11], Муратова Л. Н. [13], Домбровський В. М. [5], Каверіна О. Д. [8], Карпова Т. П. [9], Ананькіна Є. А. [10], Данілочкіна Н. Г. [10]
6	За можливістю контролю (контрольовані, неконтрольовані)	Атамас П. Й [1], Сопко В. В. [16], Мних Є. В. [12], Бутинець Ф. Ф. [2], Голов С. Ф. [4], Прохорова В. В. [3], Долинська Р. Г. [6], Каверіна О. Д. [8], Карпова Т. П. [9], Нападівська Л. В. [14]
7	За економічним змістом (затрати (засоби праці, предметів праці, живої праці)	Сопко В. В. [16], Лебедев П. В. [11]
8	За центрами витрат і центрами відповідальності (за окремими видами продукції, послугами, структурними підрозділами, відповідальними особами)	Каверіна О. Д. [8], Муратова Л. Н. [13], Долинська Р. Г. [6], Цал-Цалко Ю. С. [18], Нападівська Л. В. [14], Мних Є. В. [12], Ананькіна Є. А. [10], Данілочкіна Н. Г. [10]
10	За функціями управління (виробничі, комерційні, адміністративні)	Сопко В. В. [16], Мних Є. В. [12], Бутинець Ф. Ф. [2]
11	За роллю в господарському процесі (чисті; додаткові)	Сопко В. В. [16]
12	За доцільністю (продуктивні, непродуктивні)	Сопко В. В. [16], Мних Є. В. [12], Бутинець Ф. Ф. [2], Цал-Цалко Ю. С. [18], Лебедев П. В. [11], Муратова Л. Н. [13]
13	За календарними періодами (поточні, попередніх та майбутніх періодів)	Сопко В. В. [16], Мних Є. В. [12], Лебедев П. В. [11], Прохорова В. В. [3]
14	За стадіями виробничого процесу (на закупівлю, на зберігання, на реалізацію)	Ананькіна Є. А. [10], Данілочкіна Н. Г. [10], Сопко В. В. [16]
15	За залежністю (залежні, незалежні)	Сопко В. В. [16]
16	За охопленими бізнес-планами (заплановані, незаплановані)	Сопко В. В. [16], Домбровський В. М. [5], Лебедев П. В. [11], Нападівська Л. В. [14]
17	За охопленням нормуванням (нормовані, ненормовані)	Сопко В. В. [16], Лебедев П. В. [11]
18	За відношенням до собівартості (що відносяться на собівартість реалізації; що відносяться на фінансові результати або відшкодовуються за рахунок інших джерел покриття)	Сопко В. В. [16], Бутинець Ф. Ф. [2], Цал-Цалко Ю. С. [18], Голов С. Ф. [4]
19	За строком планування (коротко-, середньо- і довгострокові)	Сопко В. В. [16]
20	Залежно від управлінських рішень (релевантні та нерелевантні).	Атамас П. Й. [1], Мних Є. В. [12], Бутинець Ф. Ф. [2], Домбровський В. М. [5], Каверіна О. Д. [8], Нападівська Л. В. [14]
21	Залежно від періоду здійснення (вичерпані, невичерпані).	Бутинець Ф. Ф. [2], Долинська Р. Г. [6], Голов С. Ф. [4]
22	Залежно від прийнятого рішення щодо завантаження потужностей (маржинальні, середні)	Бутинець Ф. Ф. [2], Голов С. Ф. [4], Грещак М. [17], Коцюба О. [17]

1	2	3
23	Залежно від реальності здійснення (дійсні та можливі)	Бутинець Ф. Ф. [2], Прохорова В. В. [3], Долинська Р. Г. [6], Каверіна О. Д. [8], Голов С. Ф. [4]
24	За можливістю регулювання (регульовані, нерегульовані)	Каверіна О. Д. [8], Домбровський В. М. [5], Ананькіна Є. А. [10], Данілочкіна Н. Г. [10], Атамас П. Й. [1], Карпова Т. П. [9]
25	За календарними періодами (поточні, одноразові)	Мних Є. В. [12], Цал-Цалко Ю. С. [18], Лебедев П. В. [11], Муратова Л. Н. [13]
26	За ступенем впливу обсягу виробництва на рівень витрат (умовно-постійні, умовно-змінні)	Лебедев П. В. [11], Прохорова В. В. [3]
27	Залежно від потужності (обов'язкові, дискреційні)	Бутинець Ф. Ф. [2]
28	За структурою (одноелементні, комплексні)	Цал-Цалко Ю. С. [18], Лебедев П. В. [11], Муратова Л. Н. [13], Прохорова В. В. [3]
29	Залежно від ефективності (ефективні, неефективні)	–
30	За складом (фактичні, планові (прогнозні))	Сопко В. В. [16], Мних Є. В. [12]
31	За видами діяльності (витрати звичайної та надзвичайної діяльності)	Бутинець Ф. Ф. [2], Цал-Цалко Ю. С. [18]

Джерело: розроблено автором.

ти витрат; статті калькуляції; доцільність; можливість контролю; центри витрат і центри відповідальності; прийняття управлінського рішення щодо завантаження потужностей тощо.

Ця класифікація витрат, на нашу думку, є базовою та надає узагальнену інформацію щодо витрат підприємства, однак для прийняття рішень на сьогодні таких

класифікаційних ознак недостатньо. За результатами проведеного аналізу ми пропонуємо перегрупувати витрати відповідно до функцій та завдань контролінгу. Запропонована класифікація об'єднує в собі найактуальніші для потреб контролінгу витрат класифікаційні ознаки та види витрат, а тому дозволяє своєчасно прийняти ефективне управлінське рішення (табл. 2).

Таблиця 2

Класифікація витрат підприємства відповідно до функцій та завдань контролінгу

№ з/п	Групи витрат	Цілі класифікації	№ з/п	Види витрат	Сутність витрат
1	2	3	4	5	6
1.	Участь у прийнятті рішень (або сприяння прийняттю рішень)				
1.1.	За формальною визначеністю	З метою вирішення поточних та довгострокових завдань, вибору оптимального рішення із сукупності альтернативних	А.	Явні	Витрати на закупівлю зовнішніх ресурсів, які не є власністю підприємства.
			Б.	Альтернативні (неявні)	Альтернативні витрати підприємства на здійснення підприємницької діяльності, включаючи вартість ресурсів, що є власністю підприємства
1.2.	За впливом на прийняття рішення	З метою врахування впливу управлінського рішення на величину витрат і доходів у майбутньому, скорочення часу на економічні розрахунки	А.	Релевантні	Витрати, величина яких може бути змінена внаслідок прийняття управлінського рішення
			Б.	Нерелевантні	Витрати, величина яких не залежить від прийняття управлінського рішення
1.3.	За ефективністю здійснення	Виділення неефективних витрат дозволяє не допустити проникнення витрат в планування і нормування	А.	Ефективні	Витрати, пов'язані з отриманням доходів від реалізації продукції, на виробництво якої вони були виділені
			Б.	Неефективні	Витрати, пов'язані з втратами і відсутністю доходів.

1	2	3	4	5	6
1.4.	За розрахунком на одиницю продукції	Для обґрунтування рішення про оптимальний розмір обсягів діяльності, визначення середніх показників	А.	Диференціальні	Величина, на яку відрізняються витрати при розгляді двох альтернативних рішень
			Б.	Маржинальні	Витрати на виробництво додаткової одиниці продукції
2.	Прогнозування				
	Стосовно періоду	Для розробки напрямів діяльності	А.	Короткострокові	Витрати короткострокового періоду, протягом якого фактори виробництва не змінюються
			Б.	Довгострокові	Витрати довгострокового періоду, протягом якого можуть змінитися фактори виробництва
3.	Планування				
	Стосовно плану	Вдосконалення процесу планування, нормування та контролю	А.	Планові	Витрати, обумовлені технологією виробництва та організацією праці та передбачені кошторисом витрат на виробництво
			Б.	Непланові	Витрати, викликані порушеннями в технологічному процесі та організації праці, стихійними лихами тощо
4.	Нормування				
	За відповідністю нормам	З метою контролю за економічним використанням ресурсів, організації системи «стандарт-кост» чи застосування нормативного методу	А.	Нормовані	Витрати, на які розробляються спеціальні норми, а в разі необхідності і зміни норм
			Б.	Ненормовані	Витрати, на які нормативи не встановлюються
5.	Організація				
	За місцем виникнення	З метою здійснення контролю за відповідальними особами та за місцями виникнення витрат	А.	По місцях і сферах виникнення	
			Б.	По функціях діяльності	
			В.	По центрах відповідальності	
6.	Облік				
6.1.	За однорідністю витрат	З метою використання при калькулюванні	А.	Однорідні	Використані ресурси одного економічного змісту (сировина, матеріали, основна заробітна плата виробничих робітників, відрахування на соціальні заходи)
			Б.	Комплексні	Декілька економічно неоднорідних ресурсів (витрати на утримання і експлуатацію устаткування, загально-виробничі витрати, витрати на підготовку і освоєння виробництва тощо)
6.2.	За елементами витрат	Для здійснення обліку згідно з планом рахунків; визначення потреби в оборотних коштах; показників матеріаломісткості, фондомісткості; порівняння структури різних галузей	А.	Матеріальні витрати	
			Б.	Витрати на оплату праці	
			В.	Відрахування на соціальні заходи	
			Г.	Амортизація основних засобів та нематеріальних активів	
Г.	Інші операційні витрати				
6.3.	За формою залежності від обсягів виробництва	З метою оптимізації процесу операційної діяльності та аналізу її беззбитковості	А.	Постійні	Витрати, величина яких змінюється пропорційно до зміни обсягів виробництва

1	2	3	4	5	6
			Б.	Змінні	Витрати, величина яких не змінюється із зміною обсягів виробництва
6.4.	За економічним змістом	Для організування обліку в системі рахунків	А.	Основні	Витрати, безпосередньо пов'язані з технологічним процесом виготовлення продукції та немінучі за будь-яких умов та характеру виробництва
			Б.	Накладні	Витрати не пов'язані безпосередньо з технологічним процесом виготовлення продукції, а утворюються під впливом певних умов роботи з організації, управління, з обслуговування виробництва
6.5.	За способом віднесення на продукцію	Для проведення калькуляційних розрахунків	А.	Прямі	Витрати на виробництво конкретного виду продукції всіх видів витрат, що стосуються виробництва та збуту
			Б.	Непрямі	Включення до собівартості продукції одиниці певної частини таких витрат
6.6.	За календарними періодами	Для розробки напрямків діяльності	А.	Поточні	Витрати трудових, матеріальних, нематеріальних та фінансових ресурсів, виражених у грошовій формі, для здійснення поточної господарської діяльності
			Б.	Періодичні	Витрати, які не включаються у виробничу собівартість і розглядаються як витрати того періоду, в якому вони були здійснені
7.	Контроль				
	За ознакою контрольованості	Для оцінки діяльності центрів відповідальності	А.	Контрольовані	Витрати, які менеджер може безпосередньо контролювати або на них звичайно впливати
			Б.	Неконтрольовані	Витрати, які не залежать від діяльності суб'єктів управління
8.	Координація та регулювання				
	За можливістю регулювання	З метою оцінки відповідальності та роботи менеджерів в частині контролю за витратами	А.	Регульовані	Витрати, величина яких може залежати від керівника (менеджера) відповідного рівня управління
			Б.	Нерегульовані	Витрати, величина яких мало залежить від керівника (менеджера), а то й взагалі може не залежати від нього
9.	Мотивація (стимулювання)				
	За стимулюванням	Для контролю за витратами	А.	Обов'язкові	Витрати, пов'язані з виконанням основних трудових показників
			Б.	Заохочувальні	Витрати за досягнення високих якісних показників
10.	Аналіз				
	За порядком обчислення (складом)	З метою прогнозування, регулювання витрат і контролю за нормами та рівнем витрат	Фактичні; Прогнозні, Планові; Кошторисні; Стандартні; Загальні і структурні; Повні і часткові		
11.	Калькулювання витрат				
	За статтями калькуляції	Для побудови аналітичного обліку витрат на виробництво одиниці продукції, зіставлення планової і фактичної калькуляції собівартості окремих видів продукції	А.	Сировина та матеріали	
			Б.	Купівельні напівфабрикати та комплектувальні вироби	
			В.	Паливо й енергія на технологічні цілі	
			Г.	Зворотні відходи (відраховуються)	
			Ґ.	Основна заробітна плата	
			Д.	Додаткова заробітна плата	

1	2	3	4	5	6
			Е.	Відрахування на соціальні заходи	
			Є.	Загальновиробничі витрати	
			Ж.	Витрати на утримання та експлуатацію устаткування	
			З.	Втрати від браку	
			И.	Інші виробничі витрати	

Джерело: розроблено автором.

Наведена нами класифікація витрат дозволить прискорити процес вибору класифікаційних ознак для прийняття конкретного управлінського рішення та оптимізувати процес управління витратами. Теоретично існує безліч класифікаційних ознак витрат, проте, на практиці всі вони не використовуються. Кожний менеджер або керівник підприємства використовує тільки ті класифікаційні ознаки, які найбільшим чином задовольняють його потреби у необхідній інформації та достатні для прийняття рішення у конкретний момент часу.

Запропонована класифікація витрат підприємства відповідно до функцій та завдань контролінгу:

- ✦ дозволяє своєчасно приймати ефективні управлінські рішення як на стадії планування, так і на стадіях обліку, контролю та аналізу витрат;
- ✦ повніше узагальнює різні підходи до визначення витрат, що сприяє підвищенню ефективності управління витратами;
- ✦ полегшує вибір оптимального напрямку вкладання коштів, сприяє зниженню непродуктивних витрат, виявленню і розширенню високорентабельних напрямків діяльності підприємства;
- ✦ дає змогу ефективно використовувати та порівнювати різні методи калькулювання собівартості, що забезпечує обґрунтованість ряду управлінських рішень;
- ✦ виділяє ту частину витрат, на яку може вплинути керівник, тим самим підсилює можливості виявлення резервів підвищення результативності діяльності підприємства.

ВИСНОВКИ

Отже, згруповані класифікаційні ознаки витрат відповідно до функцій і завдань контролінгу сприятимуть забезпеченню менеджерів та керівників необхідною, точною та достовірною інформацією для прийняття ефективних управлінських рішень. Перспективою подальших досліджень є розширення і доповнення класифікаційних ознак, теоретичних і прикладних аспектів витрат. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Атамас П. Й.** Управлінський облік: Навч. посіб. – 2-ге вид. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 440 с.
2. **Бутинець Ф. Ф.** Витрати виробництва та їх класифікація для потреб управління / Ф. Ф. Бутинець // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – Вип. 1 (22). – 2012. – С. 11 – 18.

3. **Великий Ю. М.** Управління витратами підприємства: монографія / Ю. М. Великий, В. В. Прохорова, Н. В. Сабліна. – Х.: ВД «НЖЕК», 2009. – 192 с.

4. **Голов С. Ф.** Управлінський облік: підручник / С. Ф. Голов. – 2-ге вид. – К.: Лібра, 2004. – 703 с.

5. **Домбровський В. М.** Управлінський облік: навч. посіб. / В. М. Домбровський, Л. В. Гнилицька, Р. С. Коршикова. – К.: КНЕУ, 2005. – 278 с.

6. **Долинская Р. Г.** Контроллинг в действии: Учебное пособие / Р. Г. Долинская, В. А. Мищенко. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2008. – 472 с.

7. **Друри К.** Управленческий и производственный учет: учебник / К. Друри; [пер. с англ.]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 1071 с.

8. **Каверина О. Д.** Управленческий учет: системы, методы, процедуры / О. Д. Каверина. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 352 с.

9. **Карпова Т. П.** Управленческий учет: учебник для вузов / Т. П. Карпова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 351 с.

10. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е. А. Ананькина, С. В. Данилочкин, Н. Г. Данилочкина и др.; под ред. Н. Г. Данилочкиной. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 279 с.

11. **Лебедев В. Г.** Управление затратами на предприятии: учебник / В. Г. Лебедев, Т. Г. Дроздова, В. П. Кустарев и др.; под общ. ред. Г. А. Краюхина. – СПб.: Бизнес-пресса, 2006. – 275 с.

12. **Мних Є. В.** Економічний аналіз: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Є. В. Мних. – К.: Центр навч. літ., 2003. – 412 с.

13. **Муратов Л. Н.** Контроллинг затрат на предприятии / Л. Н. Муратов, А. С. Муратова. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2001. – 124 с.

14. **Нападовська Л. В.** Управлінський облік: підруч. для вузів / Л. В. Нападовська. – 2-ге вид., доопрац. та допов. – К.: Київ. нац. торг-екоп. ун-т. – 2010. – 648 с.

15. **Скригун Н. П.** Класифікація витрат та її практичне значення в системі управління витратами / Н. П. Скригун, Л. Г. Цимбалюк, Л. В. Черноус [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/1818/1/9.pdf>

16. **Сопко В.** Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: навч. посіб. / В. В. Сопко. – К.: КНЕУ, 2006. – 526 с.

17. Управління витратами: навч. посіб. / М. Г. Грещак, В. М. Гордієнко, О. С. Коцюба та ін.; за заг. ред. М. Г. Грещака. – К.: КНЕУ, 2008. – 264 с.

18. **Цал-Цалко Ю. С.** Витрати підприємства: навч. посіб. / Ю. С. Цал-Цалко. – К.: ЦУЛ, 2002. – 656 с.

Рецензент – доктор економічних наук, професор, директор Інституту фінансового контролінгу КНЕУ ім. В. Гетьмана, професор кафедри фінансів підприємств **Терещенко О. О.**

РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ ОЦІНКИ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

УДК 330.837:657.372.2

Попко Є. Ю. Розвиток методології оцінки в бухгалтерському обліку: інституціональний підхід

У статті комплексно досліджується розвиток методології оцінки в бухгалтерському обліку. Метою статті є обґрунтування пріоритетності інституційного інтересу в економічній сутності облікової оцінки та доведення залежності розвитку методології оцінки від інституційної конкуренції економічних агентів та інституційних груп соціально-економічного середовища. Обґрунтовано, що сучасне сприйняття оцінки в бухгалтерському обліку є звуженим і потребує переосмислення через призму базових положень інституціональної теорії. Інституціональний підхід дозволяє усвідомити, що проблема розвитку методології вартісної оцінки виходить за межі облікової системи та полягає не стільки у виборі способу її здійснення, скільки в розумінні, що стимулює цей вибір та які його наслідки. Доведено, що в будь-якій оцінці завжди закладено інтерес певного економічного агента (інституційної групи), який і є інституціональною мотивацією розвитку методології оцінки.

Ключові слова: оцінка, справедлива вартість, інституційний інтерес.

Рис.: 1. **Бібл.:** 8.

Попко Євгенія Юрїївна – аспірант, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (вул. Героїв Оборони, 10, Київ, 03680, Україна)

E-mail: ev.panko@yandex.ua

УДК 330.837:657.372.2

Попко Е. Ю. Развитие методологии оценки в бухгалтерском учете: институциональный подход

В статье комплексно исследуется развитие методологии оценки в бухгалтерском учете. Целью статьи является обоснование приоритетности институционального интереса в экономической сущности учетной оценки и доведения зависимости развития методологии оценки от институциональной конкуренции экономических агентов и институциональных групп социально-экономической среды. Обосновано, что современное восприятие оценки в бухгалтерском учете является узким и требует переосмысления из-за призмы базовых положений институциональной теории. Институциональный подход позволяет осознать, что проблема развития методологии стоимостной оценки выходит за пределы учетной системы и заключается не столько в выборе способа ее осуществления, сколько в понимании, что стимулирует этот выбор и каковы его последствия. Доказано, что в любой оценке всегда заложен интерес определенного экономического агента (институциональной группы), который и является институциональной мотивацией развития методологии оценки.

Ключевые слова: оценка, справедливая стоимость, институциональный интерес.

Рис.: 1. **Библ.:** 8.

Попко Евгения Юрьевна – аспирант, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (ул. Героев Оборони, 10, Киев, 03680, Украина)

E-mail: ev.panko@yandex.ua

UDC 330.837:657.372.2

Popko Ye. Yu. Development of a Methodology of Assessment in Accounting: Institutional Approach

The article thoroughly studies development of a methodology of assessment in accounting. The goal of the article is to justify priority nature of institutional interest in economic essence of specific assessment and reducing dependence of development of methodology of assessment from institutional competition of economic agents and institutional groups of the socio-economic environment. It shows that modern perception of assessment in accounting is narrow and requires re-consideration due to a set of basic provisions of institutional theory. Institutional approach allows making a conclusion that the problem of development of methodology of cost assessment goes beyond the limits of accounting system and lies not only in selection of a method of its carrying out, but also in understanding of what stimulates this selection and what are its consequences. It proves that any assessment contains interest of a certain economic agent (institutional group), which is the institutional motivation of development of methodology of assessment.

Key words: assessment, fair cost, institutional interest.

Pic.: 1. **Bibli.:** 8.

Popko Yevgeniya Yu. – Postgraduate Student, National Science Centre «Institute of Agricultural Economy» (vul. Geroyiv Oborony, 10, Kyiv, 03680, Ukraine)

E-mail: ev.panko@yandex.ua

Останнім часом у науковому полі спостерігається активізація роботи щодо поліпшення методології вітчизняного бухгалтерського обліку. У літературних джерелах все частіше висловлюються різні думки про місце бухгалтерського обліку в загальній системі економічної інформації та ведуться дискусії стосовно розбудови його теоретичного підґрунтя.

Дослідження оприлюднених праць з цього питання дозволяє стверджувати, що всі погляди їхніх авторів у підсумку можна звести до одного: пошук можливостей розширення сучасного сприйняття бухгалтерського обліку, одна з яких вбачається у модернізації його методології (через розвиток елементів його методу).

З огляду на це припускаємо, що одними з основних сучасних наукових завдань є аналіз і переосмислення складових методу бухгалтерського обліку та вивчення

впливу методологічних змін у цій сфері, зумовлених новими вимогами до бухгалтерської системи.

На наше глибоке переконання, у світлі останніх спроб перебудови облікової системи особливої уваги потребує переосмислення сутності оцінки як головної складової методу бухгалтерського обліку. Вважаємо, що теоретичні передумови для цього дає інституціональна теорія. Саме базові поняття інституціональної теорії доводять як існуюче фрагментарне (звужене) сприйняття оцінки серед методів бухгалтерського обліку, так і необхідність конкуренції серед інституціональних впливів для розвитку методології облікової оцінки.

Таким чином, гіпотеза нашого дослідження полягає в тому, що використання інституціональної теорії є істотною умовою розширення наукових підходів до дослідження методології оцінки в системі бухгалтерського обліку, що дає можливість якісного аналізу тих її сторін, які раніше практично не розглядалися в наукових працях.

Описуючи сучасний стан розвитку бухгалтерської науки, професор І. М. Саннікова стверджує: «На даний період вже ніхто не сумнівається, що незадовільний стан регулювання і ведення бухгалтерського обліку в першу чергу пов'язаний з кризою теорії. Процес стандартизації та регламентації облікових процедур... немислимий без теоретичного обґрунтування та осмислення базового набору категорій та інструментарію даної науки» [7].

Професор С. Ф. Голов вважає, що «складність розробки нової теорії бухгалтерського обліку зумовлена низкою стереотипів, які склалися та підтримуються вченою спільнотою» [1, с. 3]. З такою позицією важко не погодитися.

У широкому значенні під стереотипами розуміють те, що часто повторюється, стало загальноприйнятим, чого дотримуються і що наслідують у своїй діяльності [8]. Якщо спроектувати наведене вище тлумачення на облікову сферу, то своєрідним стереотипом можна вважати сприйняття бухгалтерського обліку виключно як технічний процес збору та накопичення інформації про діяльність господарюючого суб'єкта. На стереотипності облікового мислення наголошує і професор В. М. Жук, обґрунтовуючи необхідність розширення сучасного сприйняття сутності бухгалтерського обліку [4].

Учений зазначає, що «кожний, хто хоча б рік професійно виконував обов'язки бухгалтера, знає, що наша робота найменше характеризується «технікою вимірювання, реєстрації, узагальнення і т. п.». У ній набагато важливішими складовими є знання та вміння слідувати встановленим «правилам гри» (від нормативно-правових до професійно-ментальних)» [3, с. 37].

Таким чином, осмислений аналіз оприлюднених позицій учених щодо розвитку бухгалтерської науки нашої країни на розуміння необхідності розбудови існуючої облікової теорії, в основу якої, на нашу думку, доцільно покласти інституціональний підхід.

Метою статті є обґрунтування пріоритетності інституційного інтересу в економічній сутності оцінки в бухгалтерському обліку та доведення залежності розвитку методології оцінки від інституційної конкуренції економічних агентів і інституційних груп соціально-економічного середовища.

У класичному розумінні оцінка – це спосіб вартісного відображення господарських фактів, за допомогою якого натуральні характеристики перетворюють на вартісні. Дійсно, оцінка є грошовим вираженням вартості облікового об'єкта. Але не слід сприймати це визначення як догматичне твердження, що не потребує осмислення. Воно є базовим (вихідним), але, водночас, і поверхневим, таким, що відкриває лише оглядову частину суті оцінки в бухгалтерському обліку.

На нашу думку, прихованою (замовчуваною чи недостатньо висвітленою) залишається двоїста (суперечлива¹) природа оцінки. Маємо на увазі її здатність під-

даватися впливу (тобто зазнавати змін під певною цілеспрямованою дією економічних агентів та/або інституційних груп), з одного боку, та можливість впливати на поведінку, рішення тощо суб'єктів, які функціонують в інституційному середовищі, з іншого боку.

Наявність впливу, якому піддається облікова оцінка, дозволяє виділити ще одну властиву їй рису – це еластичність. Іншими словами, оцінка є нестійкою, а, отже, варіює залежно від діючих у правовому полі інститутів². Тому, на нашу думку, виявити сутність такого впливу та з'ясувати, що лежить в його основі, можливо лише за допомогою базових положень інституціональної теорії.

Існування впливу на облікову оцінку є очевидним, адже вартісне вимірювання – це відправний момент бухгалтерського обліку та реальна основа його побудови, за відсутності якої останній не може повноцінно функціонувати. Таким чином, задаючи вектор розвитку методології оцінки, формується спрямованість самого обліку і навпаки. Тому важливо з'ясувати, що є рушійною силою, яка запускає механізм змін.

Мотиваційною основою функціонування будь-якого економічного агента чи будь-якої інституційної групи є зацікавленість у чомусь (скажімо, в отриманні прибутку). Саме така суб'єктивна зацікавленість стимулює до дій.

У нашому випадку, впливати на методологію оцінки змушує так званий інституційний інтерес, під яким розуміємо «спрямованість дій суб'єктів господарських відносин на формування інститутів, призначенням яких є створення сприятливого економічного середовища і умов для реалізації економічних інтересів цих суб'єктів шляхом накладення на їхні дії певних обмежень, які дозволяють регулювати не стільки поведінку агента, скільки набір альтернатив, з яких він робить індивідуальний вибір» [5, с. 11].

Діяльність суб'єктів інституційного інтересу орієнтована на отримання вигоди від використання існуючих інститутів, а також на пошук і формування набору «потрібних» правил. Тому в найзагальнішому розумінні інституційні інтереси направлені на формування та підтримання інститутів, які є корисними.

Ґрунтуючись на вищесказаному, з'ясуємо, що інституційні інтереси суб'єктів, які діють в інституційному середовищі, спрямовані на вироблення коректних³ інститутів з метою підвищення ефективності результатів своєї діяльності.

Економічні агенти та інституційні групи є носіями двох груп інтересів – індивідуального (свого власного) та загального (суспільного). В ідеалі вони повинні знаходитися в стані рівноваги, проте ніхто з окремо взятих суб'єктів ринкової економіки не стане діяти в інтересах збереження та підтримки економічних відносин на шкоду власним потребам і доходам.

Економічному агенту вигідно підкорятися нормам, які полегшують його взаємодію з іншими агентами і сприяють реалізації власних інтересів, навіть якщо вони неефективні для суспільства загалом. Так формується зацікавленість у функціонуванні неефективних

¹ Суперечливий – той, який має якості, несумісні одна з одною або протилежні.

² Інститути – це «правила гри» у суспільстві [6, с. 17].

³ Коректний (у шахах) – правильний, правильно розрахований.

інститутів, які можуть бути вигідними лише окремим суб'єктам інституційного середовища.

Проте, не слід вважати, що кожен економічний агент у змозі повноцінно реалізувати свій інституційний інтерес. Зазвичай втілюють свій інституційний інтерес ті суб'єкти, які контролюють (чи потенційно можуть контролювати) важелі соціально-економічних змін. На сучасному етапі розвитку світової економіки такими можна вважати транснаціональні корпорації, міжнародні організації (СОТ, МВФ тощо) та ін.

Описавши загальну схему прояву інституційних інтересів, спробуємо пояснити, як вона діє на методологію облікової оцінки в Україні.

Як відомо, основу комплексу формальних правил того або іншого суспільства утворює національне законодавство. Відповідно – основні прийоми оцінки господарських фактів у бухгалтерському обліку законодавчо регламентовані і є обов'язковими для всіх. Таким чином, інститути, що визначають методіку та методологію здійснюваного вартісного вимірювання, задаються «зверху» та мають чітке спрямування, окреслюючи тим самим інтенсивність дії на поведінку користувачів бухгалтерської інформації.

На сьогоднішній день в Україні практично відсутні успішно функціонуючі формальні інститути. Недостатній останніх сприяє утворенню неформальних норм і правил, які «заповнюють» інституційні порожнечі, виконуючи роль стимуляторів нововведень та відображаючи інтереси, як правило, локальних груп, які мають фінансову перевагу.

Неформальні домовленості, досягнуті в таких ситуаціях, і запозичені ззовні «правила гри» займають місце формальних інститутів країни та визначають вектор розвитку вітчизняної методології бухгалтерського обліку, а, отже, й оцінки.

Через низьку зацікавленість вітчизняних економічних агентів у стійкому розвитку національної методології бухгалтерського обліку, останній залишається відкритим для зовнішніх (міжнародних) впливів, піддаючись змінам і доповненням внаслідок модифікацій у структурі глобальних інституційних інтересів. За допомогою МСФЗ (запроваджених чи покладених в основу національних стандартів), як найбільш вагомих і дієвих важелів впливу, відбувається реалізація схем модернізації національних облікових систем та їх складових.

Країни, обравши шлях міжнародної гармонізації в сфері бухгалтерського обліку, автоматично розпочинають процес імпортування інститу-

тів. Під «імпортом» інститутів розуміємо свідоме копіювання (не обов'язково ідентичне) розроблених кимось «правил гри».

Запозичений ззовні набір інститутів, в яких втілений перш за все інтерес розвинених країн та домінуючих локальних груп (транснаціональних корпорацій, фінансово-промислових груп тощо), у країні-імпортері зазвичай не працює або працює неефективно. Більше того, досить часто проявляється так званий «парадокс передачі», суть якого полягає в тому, що той, хто передає свої інститути, ефективні в його умовах, шляхом нав'язування своїх «правил гри», може виграти за рахунок неготовності до цього приймаючої сторони. Зараз такий ефект спостерігається в Україні, зокрема, у ході перебудови основних підходів до оцінки в бухгалтерському обліку (рис. 1).

Практична реалізація бухгалтерського обліку визначається постійно мінливим інституційним середовищем, яке може охоплювати як національну, так і міжнародну площини. Мінливість інституційного середовища зумовлена непостійністю самих інститутів. Інституційним середовищем у нашому випадку є набір взаємопов'язаних формальних правил і неформальних обмежень, що визначають структуру стимулів для розвитку інституту бухгалтерського обліку. Це ж середовище впливає і на оцінку, що застосовується в системі бухгалтерського спостереження.

Бухгалтерський облік, будучи сферою зіткнення різнорідних інституційних інтересів, опиняється в центрі боротьби за можливість впливати на поведінку інших суб'єктів, керувати ними.

У науковій літературі домінує думка про те, що вибір конкретного варіанту розвитку подій відображає позиції найбільш сильних інституційних груп. Тобто, який інтерес сильніший, той і задає методологію обліку та оцінки у стандартах (як міжнародних, так і національних).

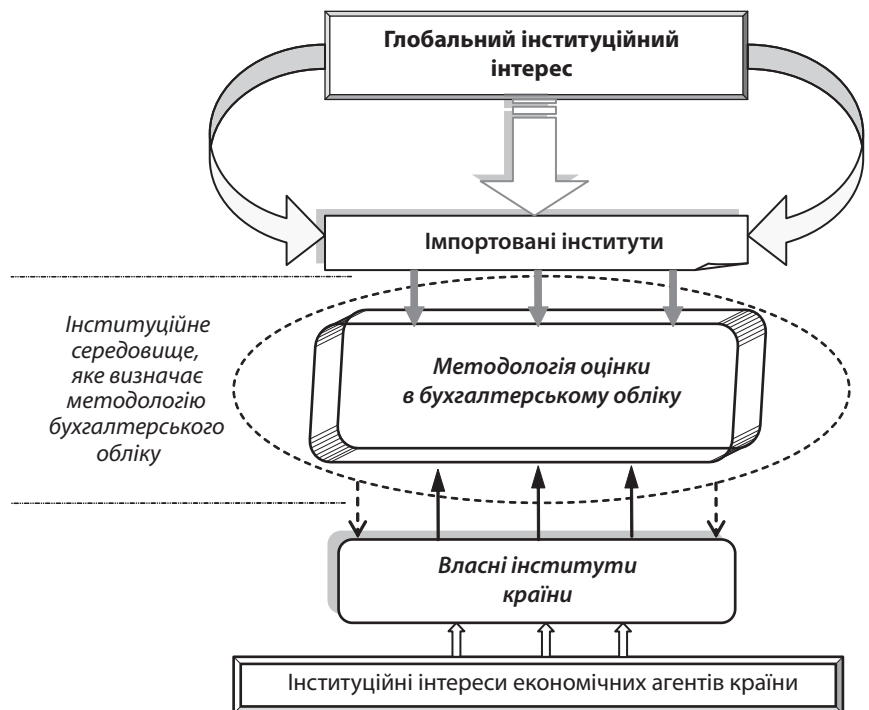

Рис. 1. Опосередкований вплив глобального інституційного інтересу на методологію бухгалтерської оцінки

Інституційний інтерес, що задає вектор впливу, носить глобальний характер і позиціонується як загальний інституційний інтерес суспільства. Пояснюється це тим, що чим вищий рівень займає носій інституційного інтересу, тим вагоміший вплив він має. Причому, такий інституційний інтерес сам по собі не має грошового вираження, але він опосередковано діє на здійснюване вартісне вимірювання.

Таким чином, оцінка – це вираження інституційних інтересів тих чи інших економічних агентів або інституційних груп. При цьому оцінка «грає подвійну роль: вона концентрує увагу на тому, що має значення у відповідності зі стратегією..., і дозволяє контролювати результати зусиль по реалізації цієї стратегії» [2]. Тому варто пам'ятати, що в будь-якій оцінці завжди закладений інтерес певного економічного агента (інституційної групи). Ігноруючи раціональний розрахунок таких агентів, країна може завдати серйозної школи не лише вітчизняній методології бухгалтерського обліку, але й економіці загалом.

Якщо розглядати можливі варіанти здійснення оцінки біологічних активів і сільськогосподарської продукції, то на сьогодні їх існує два:

- 1) оцінка за історичною (фактичною) собівартістю;
- 2) оцінка за справедливою вартістю.

З економічної точки зору оцінка за першим варіантом виконується з урахуванням закладеної в об'єкті величини витрат живої і матеріалізованої праці, тоді як за другим – на основі попиту і пропозиції, що формуються на ринку шляхом порівняння вартості об'єкта обліку з одиницею виміру. Таке розуміння окреслює різні рівні знаходження (внутрішній та зовнішній) названих вище способів оцінки, а, отже, і різні можливості впливу чужорідного інституційного інтересу на них.

Теперішня націленість міжнародної спільноти на трансформування основних підходів до оцінки побудована на стійкому посиленні ролі справедливої вартості в системі бухгалтерського обліку. При цьому варто пам'ятати, що характер і тривалість життєвого циклу того чи іншого інституту визначаються стійкістю інституційних інтересів. Отже, доки існуватиме інституційний інтерес в оцінці за справедливою вартістю, доти остання функціонуватиме в системі бухгалтерського обліку.

На сучасному етапі розвитку облікової науки оцінка за справедливою вартістю є втіленням успішної реалізації інституційного інтересу. Цей інтерес є зовнішнім, тобто створеним не вітчизняними економічними агентами чи інституційними групами. Згенерований у такий спосіб інституційний інтерес націлений виключно на задоволення потреб глобальних гравців – домінуючих порівняно однорідних інституційних груп, а тому навряд чи прагне кореспондувати з внутрішніми інституційними інтересами національних економічних агентів.

За таких умов національний інституційний інтерес губиться або стає фасадом глобального. У зв'язку з чим важливого значення набуває проблема функціонування внутрішніх інститутів, сформованих для реалізації національних інституційних інтересів окремих суб'єктів, зокрема, та країни загалом.

Звісно, Україна, як і будь-яка інша окремо взята країна, не може ліквідувати існуючий глобальний інституційний інтерес (чи скасувати його дію), проте вона здатна змінити його структуру та направленість шляхом активізації своєї діяльності на міжнародній економічній арені. Така позиція унеможливить концентрацію важелів управління методологією вартісної оцінки в межах однієї інституційної групи, з одного боку, та забезпечить якісну конкуренцію серед пропонувананих шляхів розвитку, з іншого.

Виходячи із наведеного вище, вважаємо, що запровадження різних способів оцінки – це не що інше, як можливість маневрувати між інституційними інтересами різних економічних агентів (інституційних груп). Але така практика, швидше за все, є спробою самообману, оскільки проблема достовірної оцінки лишається відкритою.

Для її вирішення науково-професійній спільноті потрібно працювати над створенням системи інститутів, адекватних сучасному стану і тенденціям розвитку соціально-економічних відносин, що забезпечують ефективну реалізацію інституційних інтересів. Варто усвідомити те, що не можна повністю зруйнувати стару інституційну систему і побудувати нову виключно шляхом імпортування інститутів, необхідно стимулювати розвиток вже існуючих інститутів з метою їх поліпшення.

ВИСНОВКИ

Інституціональна теорія бухгалтерського обліку пояснює природу застосування різних оцінок, зокрема, справедливої вартості та історичної (фактичної) собівартості.

Особливість інституціональної основи методології оцінки полягає в тому, що застосовувані методи обґрунтування практичних дій можуть базуватися, як на об'єктивних, так і на суб'єктивних вартісних вимірюваннях, залежно від того, який вектор задано інституційним інтересом.

Інституціональний підхід дозволяє усвідомити, що проблема розвитку методології вартісної оцінки виходить за межі облікової системи та полягає не стільки у виборі способу її здійснення – історична собівартість чи справедлива вартість, скільки в розумінні, що стимулює цей вибір та які його наслідки. Тому варто пам'ятати, що в будь-якій оцінці завжди закладений певний інституційний інтерес.

Якщо інституційний інтерес країни зводиться до застосування в обліку оцінки за справедливою вартістю і ця оцінка сприяє соціально-економічному розвитку не лише носіїв такого інтересу, а й країни загалом, то така оцінка заслуговує на існування.

З іншого боку, якщо така оцінка потенційно несе в собі можливості маніпуляцій з обліковими даними, введення в систему бухгалтерського обліку елемента невідзначеності та посилення суб'єктивності, то її застосування слід вважати недоречним.

Інституціональна теорія є платформою тлумачення змін у методології оцінки, яка вибудовує розуміння головного стимуляторів розвитку оцінки, якими, по суті, є протиріччя і конкуренція між інституційними інтересами різних інституційних груп. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Голов С. Ф.** Теорія багатопільового бухгалтерського обліку / С. Ф. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 4. – С. 3 – 13.
2. **Дипица С.** (мл.). Будущее корпоративной отчетности. Как вернуть доверие общества / С. Дипица (мл.), Р. Экклз. – М.: Альпина Паблишерз, 2003. – 212 с.
3. **Жук В. М.** Бухгалтерський облік: шляхи вирішення проблем практики і науки : монографія / В. М. Жук. – К.: Інститут аграрної економіки, 2012. – 454 с.
4. **Жук В. М.** Наукова гіпотеза трактування бухгалтерського обліку як соціально-економічного інституту / В. М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 2. – С. 14 – 22.
5. **Жукова Е. Б.** Взаимодействие экономических и институциональных интересов в постиндустриальной экономике : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00. 01 «Экономическая теория» / Жукова Елена Бори-

совна; ФГБОУ ВПО «Саратовский государственный социально-экономический университет». – Саратов, 2012. – 24 с.

6. **Норт Д.** Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]; под. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
7. **Санникова И. Н.** Возможно ли преодолеть кризис теории бухгалтерского учета? / И. Н. Санникова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2008. – № 8. – С. 9 – 12.
8. СЛОВОПЕДІЯ: Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/36/53409/248576.html>

Науковий керівник – член-кореспондент НААН, заслужений діяч науки і техніки України, доктор економічних наук, професор **Жук В. М.**

УДК 336.71

АНТИКРИЗОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД І МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

ДОВГАНЬ Ж. М.

УДК 336.71

Довгань Ж. М. Антикризисное регулирование, банковский надзор и монетарная политика в механизме обеспечения финансовой устойчивости банковской системы

У статті розроблено схему співвідношення суб'єктів антикризового регулювання та інструментів підтримки фінансової стійкості банківської системи України (ФСБС). Проаналізовано інструменти впливу органів державного регулювання на фінансову стійкість банківської системи України. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення банківського нагляду в контексті забезпечення ФСБС України. Досліджено взаємозалежність між типом устрою національних регуляторних систем і ФСБС у контексті обґрунтування ефективності створення мегарегулятора фінансового ринку в Україні.

Ключові слова: фінансова стійкість, банківська система, антикризове регулювання, мегарегулятор, банківський надзор, монетарна політика
Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 5.

Довгань Жанна Миколаївна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри банківського менеджменту та обліку, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)
E-mail: dovsh@rambler.ru

УДК 336.71

Довгань Ж. М. Антикризисное регулирование, банковский надзор и монетарная политика в механизме обеспечения финансовой устойчивости банковской системы

В статье разработана схема соотношения субъектов антикризисного регулирования и инструментов поддержки финансовой устойчивости банковской системы Украины (ФСБС). Проанализированы инструменты влияния органов государственного регулирования на финансовую устойчивость банковской системы Украины. Разработаны предложения относительно усовершенствования банковского надзора в контексте обеспечения ФСБС Украины. Исследована взаимозависимость между типом уклада национальных регуляторных систем и ФСБС в контексте обоснования эффективности создания мегарегулятора финансового рынка в Украине.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, банковская система, антикризисное регулирование, мегарегулятор, банковский надзор, монетарная политика.
Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 5.

Довгань Жанна Николаевна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры банковского менеджмента и учета, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)
E-mail: dovsh@rambler.ru

UDC 336.71

Dovgan Zh. N. Anti-Crisis Regulation, Banking Supervision and Monetary Policy in the Mechanism of Ensuring Financial Stability of the Banking System

The article develops a scheme of correlations of subjects of anti-crisis regulation and tools of support of financial stability of the banking system of Ukraine (FSBS). It analyses instruments of influence of the bodies of state regulation on financial stability of the banking system of Ukraine. It develops proposals with respect to improvement of the banking supervision in the context of ensuring FSBS of Ukraine. It studies interdependence between the type of the mode of national regulatory systems and FSBS in the context of substantiation of efficiency of creation of a mega-regulator of the financial market in Ukraine.

Key words: financial stability, banking system, anti-crisis regulation, mega-regulator, banking supervision, monetary policy.
Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 5.

Dovgan Zhanna N. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Bank Management and Account, Ternopil National Economic University (vul. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine)
E-mail: dovsh@rambler.ru

ЛІТЕРАТУРА

1. **Голов С. Ф.** Теорія багатопільового бухгалтерського обліку / С. Ф. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2011. – № 4. – С. 3 – 13.
2. **Дипица С.** (мл.). Будущее корпоративной отчетности. Как вернуть доверие общества / С. Дипица (мл.), Р. Экклз. – М.: Альпина Паблишерз, 2003. – 212 с.
3. **Жук В. М.** Бухгалтерський облік: шляхи вирішення проблем практики і науки: монографія / В. М. Жук. – К.: Інститут аграрної економіки, 2012. – 454 с.
4. **Жук В. М.** Наукова гіпотеза трактування бухгалтерського обліку як соціально-економічного інституту / В. М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 2. – С. 14 – 22.
5. **Жукова Е. Б.** Взаимодействие экономических и институциональных интересов в постиндустриальной экономике: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00. 01 «Экономическая теория» / Жукова Елена Борисовна; ФГБОУ ВПО «Саратовский государственный социально-экономический университет». – Саратов, 2012. – 24 с.

совна; ФГБОУ ВПО «Саратовский государственный социально-экономический университет». – Саратов, 2012. – 24 с.

6. **Норт Д.** Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]; под. ред. Б. З. Мильнера. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.

7. **Санникова И. Н.** Возможно ли преодолеть кризис теории бухгалтерского учета? / И. Н. Санникова // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях. – 2008. – № 8. – С. 9 – 12.

8. СЛОВОПЕДІЯ: Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/36/53409/248576.html>

Науковий керівник – член-кореспондент НААН, заслужений діяч науки і техніки України, доктор економічних наук, професор **Жук В. М.**

УДК 336.71

АНТИКРИЗОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ, БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД І МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

ДОВГАНЬ Ж. М.

УДК 336.71

Довгань Ж. М. Антикризисное регулирование, банковский надзор и монетарная политика в механизме обеспечения финансовой устойчивости банковской системы

У статті розроблено схему співвідношення суб'єктів антикризового регулювання та інструментів підтримки фінансової стійкості банківської системи України (ФСБС). Проаналізовано інструменти впливу органів державного регулювання на фінансову стійкість банківської системи України. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення банківського нагляду в контексті забезпечення ФСБС України. Досліджено взаємозалежність між типом устрою національних регуляторних систем і ФСБС у контексті обґрунтування ефективності створення мегарегулятора фінансового ринку в Україні.

Ключові слова: фінансова стійкість, банківська система, антикризове регулювання, мегарегулятор, банківський надзор, монетарна політика
Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 5.

Довгань Жанна Миколаївна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри банківського менеджменту та обліку, Тернопільський національний економічний університет (вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна)
E-mail: dovsh@rambler.ru

УДК 336.71

Довгань Ж. М. Антикризисное регулирование, банковский надзор и монетарная политика в механизме обеспечения финансовой устойчивости банковской системы

В статье разработана схема соотношения субъектов антикризисного регулирования и инструментов поддержки финансовой устойчивости банковской системы Украины (ФСБС). Проанализированы инструменты влияния органов государственного регулирования на финансовую устойчивость банковской системы Украины. Разработаны предложения относительно усовершенствования банковского надзора в контексте обеспечения ФСБС Украины. Исследована взаимозависимость между типом уклада национальных регуляторных систем и ФСБС в контексте обоснования эффективности создания мегарегулятора финансового рынка в Украине.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, банковская система, антикризисное регулирование, мегарегулятор, банковский надзор, монетарная политика.
Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 5.

Довгань Жанна Николаевна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры банковского менеджмента и учета, Тернопольский национальный экономический университет (ул. Львовская, 11, Тернополь, 46020, Украина)
E-mail: dovsh@rambler.ru

UDC 336.71

Dovgan Zh. N. Anti-Crisis Regulation, Banking Supervision and Monetary Policy in the Mechanism of Ensuring Financial Stability of the Banking System

The article develops a scheme of correlations of subjects of anti-crisis regulation and tools of support of financial stability of the banking system of Ukraine (FSBS). It analyses instruments of influence of the bodies of state regulation on financial stability of the banking system of Ukraine. It develops proposals with respect to improvement of the banking supervision in the context of ensuring FSBS of Ukraine. It studies interdependence between the type of the mode of national regulatory systems and FSBS in the context of substantiation of efficiency of creation of a mega-regulator of the financial market in Ukraine.

Key words: financial stability, banking system, anti-crisis regulation, mega-regulator, banking supervision, monetary policy.
Pic.: 2. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 5.

Dovgan Zhanna N. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of Bank Management and Account, Ternopil National Economic University (vul. Lvivska, 11, Ternopil, 46020, Ukraine)
E-mail: dovsh@rambler.ru

На сьогодні ключовим завданням антикризового управління окремими банками і грошово-кредитним сектором у цілому є подолання наслідків фінансових криз та їх попередження в контексті підтримки фінансової стійкості банківської системи. Саме тому проблематика діяльності наглядових органів усіх країн спрямована на активне сприяння в проведенні банками адекватної оцінки та всебічного аналізу сукупності взятих на себе ризиків. Для досягнення подібних цілей необхідно здійснити перехід від простого адміністрування до співробітництва і комплементарної взаємодії, що передбачає системну взаємодію антикризового регулювання, банківського нагляду та монетарної політики в механізмі забезпечення фінансової стійкості банківської системи.

Вагомий внесок у розвиток науково-методологічних засад антикризового управління банківською діяльністю було здійснено такими зарубіжними та вітчизняними дослідниками, як: О. Барановський, Ф. Валенсія, А. Деміргук-Кунт, О. Дзюблук, І. Дьяконова, Дж. Капріо, О. Колодізев, І. Ларіонова, В. Міщенко, П. Роуз, А. Тавасієв та ін. Разом з тим, незважаючи на численні наукові здобутки, ряд питань, що стосуються співвідношення суб'єктів та інструментів підтримання фінансової стійкості банківського сектора, залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті полягає в обґрунтуванні доцільності комплементарної взаємодії антикризового регулювання, банківського нагляду та монетарної політики в механізмі забезпечення ФСБС.

На відміну від антикризового управління антикризове регулювання зводиться до впливу ззовні державними (національними) органами або за їх відання шляхом реструктуризації чи перегляду окремих напрямків антикризового впливу на види діяльності банків, відносини з клієнтами, показники діяльності [1].

На нашу думку, антикризове регулювання фінансової стійкості банківської системи передбачає застосування спеціального набору інструментів вже на етапі реагування на негативні тенденції у функціонуванні банківської системи. Причому завданням банківського нагляду в цілому є забезпечення поточного рівня фінансової стійкості кредитних установ (рис. 1).

Підкреслимо, що підтримка фінансової стійкості банківської системи в кризових умовах є основною

функцією сучасного регулятора (центрального банку), незалежно від того, чи він є спеціалізованим регулятором (лише для банків), чи відповідає за моніторинг та нагляд фінансового ринку в цілому (універсальний регулятор). Регулятор завжди повинен вживати вчасних та адекватних заходів у сфері забезпечення критеріїв фінансової стійкості кредитної системи (зростання ліквідності банків, контроль рівня адекватності їх капіталу, стабільної роботи розрахунково-платіжної системи тощо). Антикризова політика регулятора передбачає використання широкого арсеналу засобів підтримки фінансової стійкості банків, серед яких особливою популярністю користуються операції рефінансування та рекапіталізації.

На нашу думку, у механізмі забезпечення фінансової стійкості банківської системи одне з провідних місць належить інструментам монетарної політики. Протягом світової фінансової кризи 2008 – 2009 рр. відбулися радикальні перетворення в механізмі трансмісійного впливу кредитного каналу монетарної політики, а саме – формування ефекту, оберненого докризовому. Процеси кредитної експансії разом з її стимулюючою дією на основні макроекономічні показники (зайнятість населення, ВВП, інвестиції, інфляція) були заміщені масштабною кредитною стагнацією, а в секторах кредитного ринку за валютними позичками та кредитами, наданими фізичним особам – стисненням. У табл. 1 розглянуто основні заходи монетарної політики, які застосовуються НБУ для підтримки фінансової стійкості банків.

Місце банків у процентному каналі монетарної трансмісії виражається через дію послідовних впливів на кредитні ставки комерційних банків: встановлення облікової ставки НБУ – зміна короткострокових ставок фінансового ринку і через криву дохідності – на довгострокові – зміна ставок на кредити. Унаслідок цього відбувається вплив на інтенсивність міграції інвестиційного капіталу між різними секторами фінансового ринку, на заощадження населення, вкладення, споживання, і таким чином – на темпи зростання ВВП, зайнятість та інфляцію.

Вплив каналу цін активів на фінансову стійкість банківської системи виражається у цільовому впливі НБУ на вартість фінансових та інших інструментів інвестування. Нерозвиненість вітчизняного фондового ринку значно обмежує можливості суб'єктів ринку у використанні альтернатив під час розміщення та перерозподілу

Ініціювання прийняття нових нормативних актів, проведення реформ, реструктуризація наглядових органів тощо

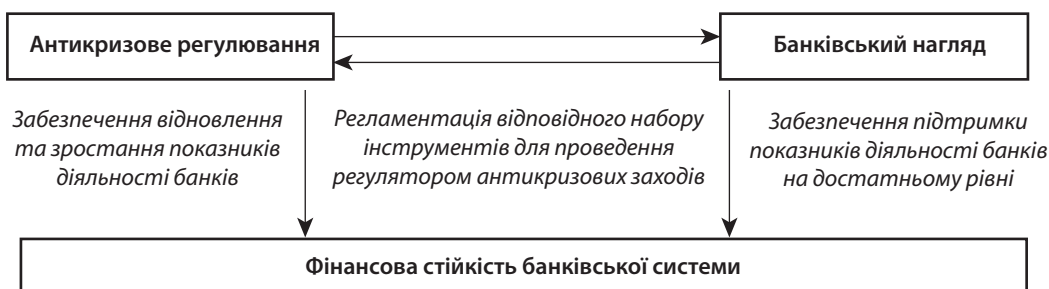

Рис. 1. Структурно-функціональний зв'язок між процедурами антикризового регулювання, банківського нагляду та механізмом забезпечення фінансової стійкості банківської системи

наєвних активів, обмежуючи їх вибір трьома ринками: валютним, депозитним та ринком нерухомості. Виникнення кризових ефектів в аналізованому каналі пов'язане саме з цими факторами.

Кризові явища 2008 – 2009 рр. спричинили появу в Україні так званого «балансового ефекту» валютного каналу: внаслідок існування надмірного рівня доларизації грошово-кредитного ринку та великих розмірів зовнішньої заборгованості резидентів, негативні наслідки вказаного ефекту від курсового знецінення національної валюти проявилися у зростанні поточних витрат підприємств на обслуговування кредитів та різних типів зобов'язань в іноземній валюті. Наслідком цього стало зменшення власного капіталу банків та ринкової вартості банківського бізнесу; масштабне зменшення фінансової стійкості банківської системи внаслідок зростання обсягу та частки проблемних кредитів у сукупному портфелі банків – з 1,3% на початку 2008 р. до 11,2% на початку 2010 р. [2].

Отже, передумовами підвищення впливу ефективності монетарної політики на фінансову стійкість банківської системи, на нашу думку, можна вважати так:

- ✦ необхідність поєднання монетарної політики та більш жорсткого регулювання і нагляду, посилення рівня політичної та операційної незалежності НБУ;
- ✦ розвиток фондового ринку, який зміг би забезпечити еластичну реакцію банків як суб'єктів цього ринку на зміну процентної стратегії Національного банку та гнучкий механізм формування кривої відсоткової дохідності шляхом трансформації інвестиційного капіталу;
- ✦ вдосконалення інструментів і механізмів національної монетарної політики з метою підтримки фінансової стійкості банків шляхом поступового наближення до передового досвіду європейських країн.

Останнім часом в Україні йде мова про вдосконалення системи регулювання фінансового ринку. Основ-

Таблиця 1

Обґрунтування механізму трансмісійного впливу заходів монетарної політики НБУ на фінансову стійкість банківської системи України

Заходи монетарної політики НБУ	Трансмісійний механізм впливу на фінансову стійкість банківської системи
<i>Емісія грошей</i>	
Випуск готівкових грошей: лише в обмін на безготівкові (за рахунок коштів комерційних банків, розміщених на коррахунках в НБУ)	Емпіричне підтвердження зникнення взаємозв'язку між збільшенням грошової бази та обсягами банківського кредитування протягом кризового періоду. Це може свідчити про нечутливість кредитної активності банків до чинника грошової пропозиції та вичерпання можливостей НБУ щодо стимулювання збільшення кредитування за рахунок емісійних заходів
Випуск безготівкових грошей (на компенсаційній основі): – купівля НБУ валюти на міжбанківському ринку; – придбання НБУ державних цінних паперів; – рефінансування банків	
Збільшення облікової ставки НБУ, ломбардна політика	Зменшення можливостей банків щодо кредитування позичальників, придбання цінних паперів, купівлі валюти
Збільшення норми обов'язкового резервування	Скорочення надлишкових резервів банків і мультиплікативне зменшення грошової пропозиції
<i>Проведення валютних інтервенцій</i>	
Придбання НБУ іноземної валюти	Падіння курсу гривні: прискорення інфляції, зниження платоспроможності населення; погіршення якості активів банківської системи, значну частку яких становить іноземна валюта; зростання боргового навантаження на вітчизняні компанії, що отримали кредити в іноземній валюті
Збільшення норми обов'язкового резервування	Скорочення надлишкових резервів банків і мультиплікативне зменшення грошової пропозиції
<i>Проведення валютних інтервенцій</i>	
Придбання НБУ іноземної валюти	Падіння курсу гривні: прискорення інфляції, зниження платоспроможності населення; погіршення якості активів банківської системи, значну частку яких становить іноземна валюта; зростання боргового навантаження на вітчизняні компанії, що отримали кредити в іноземній валюті
Депозитна політика (встановлення мораторію на повернення депозитних вкладів)	Зниження довіри до фінансових установ з боку населення – масштабне вилучення вкладів – різке зниження ліквідності банків
Рефінансування банків	Зростання банківської ліквідності
<i>Операції на ринку державних цінних паперів (ОВДП)</i>	
Придбання ОВДП Центральним банком	Підвищення ефективності впливу монетарного трансмісійного механізму (в умовах економічної стабільності), розвиток інфраструктури ринку державних цінних паперів, зростання довіри банків до регулятора
Продаж ОВДП Центральним банком	Зростання ліквідності банків та полегшення їм доступу до короткострокових дешевих кредитних ресурсів

ною причиною підвищення інтересу до вдосконалення системи регулювання інфраструктури фінансового ринку та створення нових регуляторів є зростання лібералізації ринків та їх відкритості, а також поширення фінансових конгломератів. Для України актуальним завданням на сьогодні є «вирішення проблеми недостатнього рівня незалежності органів регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні» [3]. Альтернативними варіантами подібного вдосконалення національної наглядової системи є наступні: системна модернізація існуючих регуляторів (НБУ, НКЦПФР і Нацкомфінпослуг); створення єдиного мегарегулятора, впровадження мегарегулятора при НБУ; введення в дію двох окремих контролюючих органів (модель «twinpeaks»).

У рамках тривалої полеміки щодо ефективності створення мегарегулятора фінансових ринків доцільно здійснити порівняльний аналіз значень критеріїв фінансової стійкості банківської системи протягом останніх років. Інструментарієм реалізації поставленого завдання може бути використаний підхід індикаторів фінансової стабільності (стійкості) – ІФС (Financial Soundness Indicators – FSI), розроблений у відповідності до методології МВФ, що регламентується Керівництвом з компіляції ІФС [2].

Виходячи з наявної інформації про розподіл 60 країн світу за типами устрою національних регуляторних систем на основі 6 критеріїв, які МВФ рекомендує в Керівництві з компіляції індикаторів фінансової стійкості [4] та масиву даних щодо ключових значень ІФС [4], можна зробити висновок, що в країнах з єдиним регулятором фінансової системи у більшості випадків середні значення ІФС за останні шість років є дещо гіршими, ніж у країнах з моделлю відомчого регулювання, зокрема:

- ✦ за критерієм співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів найвищий показник (15,4%) у середньому мають країни з комплексним регулюванням банків та ринку цінних паперів, хоча максимальне значення (20,4%) має Туреччина із групи відомчого регулювання кожного ринку, а мінімальне (8,6%) – Китай з тієї ж групи;
- ✦ за критерієм співвідношення власного капіталу банку до активів максимальний середній показник за групами (8,9%) мають країни зі спеціалізованою моделлю регулювання, мінімальний – з мегарегулятором (7,5%). Високі значення критерію мають такі країни, як Колумбія та Росія (по 13,6%), ОАЕ та Аргентина (13,2% та 13,1% відповідно); «аутсайтери» – Нідерланди та Бельгія (3,6% і 3,8% відповідно);
- ✦ за критерієм співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів найгірша ситуація спостерігається в Ісландії (у середньому за весь період – майже 31,0%). Без урахування Ісландії як типового представника країн з мегарегуляторами, середнє значення за цією групою становить лише 2,9%, однак і в цьому випадку не є найменшим: у країнах з регуляторами одночасно банків і ринку цінних паперів він скла-

дає 1,7%. Найкраще «пережили» кризу Люксембург і Швейцарія (по 0,4%), Фінляндія та Канада (0,5% і 0,8% відповідно);

- ✦ за критерієм співвідношення банківських резервів до недіючих кредитів найгірші (мінімальні) значення демонструють країни з універсальним регулятором: зокрема, на Мальті, в Естонії, Великобританії та Німеччині показник у середньому становив 15,1; 28,1; 44,6 і 47,9% відповідно. Максимально забезпечені резервами такі країни, як Мексика (192,9%), Венесуела (181,6%), Бразилія (176,4%) і Казахстан (174,5%). Найбільші темпи приросту резервів (у 2010 р. порівняно з 2005 р.) спостерігалися в Китаї – 780,2%. Україна знаходиться на другому місці з приростом у 683,5% за той же період: 66,6% проти 8,5% відповідно;
- ✦ за рентабельністю активів у 2010 р. лідирують Казахстан (12,1%, хоча у 2009 р. діяльність банків була збитковою, а рентабельність складала (-24,1%)) і Колумбія (3,9%). Найменший рівень середньої рентабельності спостерігається у моделі мегарегулятора – 0,8% проти 1,4% у двох інших моделях – «банки та ринок цінних паперів» і «банки і страхові компанії»;
- ✦ середня рентабельність капіталу є мінімальною у групі країн з єдиним регулятором – 10,0%. «Локомотивом» проблем банківських систем вказаної групи на цей раз виявилися Латвія та Ірландія: у 2009 та 2010 рр. показник для першої склав 41,6% і 20,4%, для другої – 40,6% і 46,0% зі знаком мінус відповідно. В Україні як за 2010 р., так і в середньому за весь період у своїй групі – найменше значення: 10,2% у 2010 р. (у 2009 р. показник становив (-32,5%)) та 0,4% у середньому.

Результати дослідження доводять, що в країнах з єдиним мегарегулятором фінансової системи рівень ФСБС значно нижче, ніж в країнах, де діють спеціалізовані регулятори окремих секторів. Узагальнені результати цього дослідження представлено в табл. 2.

Принагідно зазначимо, що докризова нормативно-правова база багатьох країн була орієнтована на регулювання окремих фінансових інституцій або принаймні ринкових сегментів, що сприяло виникненню «наглядових прогалин» та, у свою чергу, збільшувало ризики для національного та глобального рівнів фінансової стабільності. Тому необхідно використовувати інструменти впливу державних органів регулювання, які дозволяють системно поєднати банківський нагляд, антикризове управління, монетарну політику в межах єдиного механізму забезпечення фінансової стійкості банківської системи України, як це узагальнено на рис. 2.

До недоліків діяльності провідних вітчизняних регуляторів слід віднести: штучний характер передбаченого в Законі про фінансові послуги розмежування сфер їхнього впливу, дублювання повноважень із ліцензування професійної діяльності, нез'ясованість ситуації стосовно підконтрольності фінансових посередників тому чи іншому регуляторному органу тощо [5].

Результати розрахунку індикаторів фінансової стійкості для країн з різним типом регуляторного управління за 2005 – 2010 рр., %

Індикатори фінансової стійкості	Тип устрою національних регуляторних систем				
	1*	2*	3*	4*	5*
Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів	13,7	15,4	13,9	13,4	14,2
Співвідношення власного капіталу банку до активів	7,5	7,8	8,6	7,6	8,9
Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів	4,3	1,7	3,4	6,2	4,1
Співвідношення банківських резервів до недіючих кредитів	65,8	123,5	98,3	102,2	87,5
Рентабельність активів	0,8	1,4	1,4	1,2	1,1
Середня рентабельність капіталу	10,0	17,5	18,0	16,7	12,6

* 1 – 16 країн з єдиним регулятором фінансової системи; 2, 3, 4 – країни, в яких два сектори фінансового ринку регулюються одним регулятором (2 – банки та ринок цінних паперів (6 країн), 3 – банки та страхові компанії (11 країн), 4 – страхові компанії та ринок цінних паперів (5 країн)); 5 – 22 країни з відомчими регуляторами.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що порівняльний аналіз 60 країн світу з різним типом устрою національних регуляторних систем (16 країн з єдиним регулятором фінансової системи; 22 країни, в яких два сектори фінансового ринку регулюються одним регулятором (банківський та ринок цінних паперів (6 країн), банки та страхові компанії (11 країн), страхові компанії та ринок цінних паперів (5 країн)); 22 країни з відомчими регуляторами), проведений на основі 6 критеріїв, які МВФ рекомендує в Керівництві з компіляції індикаторів фінансової стійкості, показав відставання моделі фінансового мега-регулятора від «спеціалізованих», принаймні у темпах відновлення ФСБС.

Крім цього, виходячи з результатів дослідження, необхідно наголосити на важливості нормативного закріплення за кожним із трьох національних регуляторів повноважень з нагляду за чітко вказаним набором операцій з фінансовими інструментами та активами, проведення яких потребує ліцензування. Поряд із цим існує необхідність розробки та впровадження на законодавчому рівні прозорих та однозначних критеріїв відносин підпорядкування фінансових посередників відповідному наглядовому органу та активізації своєчасного дер-

жавного моніторингу в галузі фінансових ринків України шляхом підтримки високої ефективності роботи комплексу висхідних і низхідних зв'язків в системі відносин «державний регулятор – фінансовий посередник». ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Анисимова А. В.** Совершенствование механизма антикризисного управления банковской системой : дисс. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / А. В. Анисимова. – Ставрополь, 2005. – 221 с.
- 2.** Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>
- 3. Міщенко В.** Підвищення ефективності регулювання та нагляду за фінансовим сектором в Україні / В. Міщенко // Вісник НБУ. – 2010. – № 8. – С. 4 – 9.
- 4.** Financial Soundness Indicators [Electronic resource] / International Monetary Fund. – Access mode : <http://fsi.imf.org/fsitables.aspx>
- 5. Масляєва К. В.** Господарсько-правове забезпечення функціонування ринку фінансових послуг в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук / К. В. Масляєва ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.

Національний банк України	
Банківський нагляд	мікропруденційний нагляд за ризиками, що сприятиме підвищенню стійкості окремих банківських установ у періоди стресу
	макропруденційний нагляд за ризиками – контроль загальносистемних ризиків, які можуть накопичуватися в банківському секторі, а також проциклічного посилення цих ризиків протягом певного періоду
	установлення стандартів публічного розкриття інформації банками, контроль за їх дотриманням та адекватністю
	установлення стандартів для вдосконалення практики управління ризиками та контроль за їх виконанням
	об'єктивне встановлення вимог до банківського капіталу з урахуванням концепції резервного «буферного» капіталу на основі адекватно оцінених очікуваних ризиків та контроль за їх виконанням
	установлення мінімальних стандартів діяльності банків та контроль за їх виконанням
	нагляд за середовищем регуляторного контролю
Грошово-кредитна політика	пряме регулювання процентних ставок; «заморожування» ставок за окремими видами операцій; лімітування видачі банками кредитів
	таргетування грошової бази; таргетування грошових агрегатів
	кредити: овернайт, операції прямого репо, кредити на умовах тендеру
	облікова ставка; кредитні ставки; депозитні ставки; ставки за операціями з цінними паперами
	нормативи обов'язкового резервування
	купівля-продаж цінних паперів
	валютні інтервенції; валютний своп
	депозитні операції; депозитні аукціони
	обмеження на суми розрахунків підприємств; касовий контроль
	Антикризова політика
мораторій на повернення депозитних вкладів	
рефінансування проблемних банків	
введення в банках кураторів і тимчасових адміністраторів, призупинили виконання зобов'язань банків з тимчасовою адміністрацією перед кредиторами та вкладниками	
мораторій на надання кредитів у банках	
вимоги щодо формування додаткового капіталу за рахунок залучених коштів на умовах субординованого боргу та умови припинення сплати процентів за субординованим боргом за ініціативою банку-боржника або за вимогою Національного банку до банку-боржника	
стабілізаційний та стимулюючий кредити	
введення заборони здійснювати визначений перелік операцій та визначений перелік дій банками, які мають збитки	
обмеження на операції з валютою	
рекапіталізація проблемних банків (НБУ та Уряд)	
Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку України	
	встановлення вимог щодо випуску цінних паперів комерційними банками та контроль за їх виконанням
	встановлення вимог отримання комерційними банками ліцензії на депозитарну та розрахунково-клірингову діяльність та контроль за їх виконанням
	установлення вимог щодо випуску цінних паперів комерційними банками та контроль за їх виконанням
	установлення стандартів публічного розкриття інформації банками, контроль за їх дотриманням та адекватністю
Уряд України	
	рекапіталізація проблемних банків (НБУ та Уряд)

Рис. 2. Інструменти впливу органів державного регулювання на фінансову стійкість банківської системи України

СПЕЦІАЛЬНЕ ОПОДАТКУВАННЯ БАНКІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І МОЖЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

ЛЕОНОВ С. В., ГЛАНЦ В. Н.

УДК 336.221.4

Леонов С. В., Гланц В. Н. Спеціальне оподаткування банків: зарубіжний досвід і можливості впровадження в Україні

Розглянуто сутність і призначення спеціального банківського оподаткування. Досліджено становлення систем спеціального оподаткування банківської діяльності за кордоном. Проаналізовано практику справляння спеціальних податків у зарубіжних країнах і визначено можливості їх впровадження в Україні.

Ключові слова: спеціальне оподаткування банківської діяльності, банківський збір, податок Тобіна, зарубіжний досвід спеціального банківського оподаткування.

Табл.: 2. **Бібл.:** 8.

Леонов Сергій Вячеславович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

E-mail: svl76@mail.ru

Гланц Володимир Наумович – аспірант, кафедра фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)

УДК 336.221.4

Леонов С. В., Гланц В. Н. Специальное налогообложение банков: зарубежный опыт и возможности внедрения в Украине

Рассмотрены сущность и предназначение специального банковского налогообложения. Исследовано становление систем специального налогообложения банковской деятельности за рубежом. Проанализирована практика применения специальных налогов в зарубежных странах и рассмотрены возможности их внедрения в Украине.

Ключевые слова: специальное налогообложение банковской деятельности, банковский сбор, налог Тобина, зарубежный опыт специального банковского налогообложения.

Табл.: 2. **Библ.:** 8.

Леонов Сергей Вячеславович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансов, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

E-mail: svl76@mail.ru

Гланц Владимир Наумович – аспирант, кафедра финансов, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)

UDC 336.221.4

Leonov S. V., Glants V. N. Special Taxation of Banks: Foreign Experience and Possibilities of Introduction in Ukraine

The article considers essence and purpose of special banking taxation. It studies establishment of the systems of special taxation of banking activity abroad. It analyses practice of application of special taxes in foreign countries and considers possibilities of their introduction in Ukraine.

Key words: special taxation of banking activity, bank commission, Tobin tax, foreign experience of special banking taxation.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 8.

Leonov Sergey V. – Doctor of Science (Economics), Professor, Head of the Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

E-mail: svl76@mail.ru

Glants Vladimir N. – Postgraduate Student, Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)

Функціонування банківських установ в умовах недостатнього забезпечення зобов'язань пов'язане зі значним рівнем ризику неплатоспроможності і як наслідок можливості банкрутства. Світова фінансова криза 2008 – 2009 рр. поставила перед світовими фінансовими організаціями та урядами окремих держав проблему необхідності розробки спеціальних стабілізаційних механізмів для регулювання діяльності фінансового сектору та банківських систем зокрема. Ефективним інструментом контролю з боку держави виступає податкова політика, саме тому було приділено увагу пошуку нових видів податкових платежів, здатних забезпечити зниження ризиків фінансового сектору. Зокрема, як стабілізаційний інструмент щодо діяльності банків та засобу зменшення дефіциту державного бюджету використовується спеціальне оподаткування банківської діяльності.

Питанням впровадження спеціального оподаткування банківської діяльності активно займалися такі зарубіжні науковці, як Джеймс Тобін, Дін Бейкер, Метт

Шерман, Бруно Джетін, Стефан Шульмейстер, які розробили власні варіанти спеціальних податкових режимів для операцій банків та фінансових установ. У Росії ідея застосування спеціальних податків на банківську діяльність найшла відображення в роботах таких авторів, як С. Моїсєєв, А. Хандруєв. Аналізуючи вітчизняні джерела, можна прийти до висновку, що в Україні практично не здійснювались дослідження теорії та можливості практичної реалізації спеціального оподаткування діяльності банківських установ.

Метою роботи є аналіз теоретичних аспектів та практичного досвіду впровадження спеціальних податків на банківську діяльність у зарубіжних країнах та визначення можливості застосування подібних податків в Україні.

Аналізуючи сутність і призначення спеціального оподаткування банківської діяльності у зарубіжних країнах, можна визначити три основні задачі, які має вирішувати застосування спеціальних податків:

- ✦ створення стабілізаційного фонду банківської системи з метою компенсації витрат на подолання наслідків фінансової кризи;
- ✦ відшкодування фіскальних втрат у період фінансової кризи та зменшення дефіциту державного бюджету;
- ✦ часткове зниження ризику банкрутства системно значимих банківських інститутів [5].

Вперше ідея впровадження податку на фінансові операції була висунута американським економістом Джеймсом Тобіном у 1970-х роках, який запропонував оподатковувати валютні операції спекулятивного характеру. Суть його теорії полягала в тому, що оподаткування транскордонних валютних операцій на рівні 0,1 – 0,25% від обсягу торгів дозволить знизити масштаб спекулятивних операцій, не впливаючи на довгострокові виробничі інвестиції. Отриманий від сплати податку дохід у розмірі 100 – 300 млрд дол. США можна спрямувати у цільові фонди для фінансування пріоритетних міжнародних проектів. Ідея Тобіна згодом одержала розвиток серед інших науковців. У *табл. 1* наведено пропозиції щодо оподаткування фінансових операцій різних авторів [2].

через оподаткування бонусів працівників та прибутку банків (Франція, Великобританія) або за ступенем ризику балансу (Швеція). Адміністрація США у січні 2010 р. оголосила про намір впровадження спеціального податку на банківську діяльність, що має назву «Плата за відповідальність за фінансову кризу» Обама. Призначення даного податку – компенсація втрат, понесених внаслідок кризи. Програма розрахована на 10 років і включає 50 найбільших банків, страхових компаній і торгових домів.

Активізація практичного впровадження спеціальних податкових режимів стосовно банківської діяльності у розвинених країнах світу зумовлена прагненням урядів держав мінімізувати втрати від майбутніх фінансових криз. Починаючи з 2009 р. у різних державах розвивається законодавча база та розробляються системи адміністрування спеціальних податків та зборів. У *табл. 2* наведено приклади спеціальних податків на банківську діяльність.

Аналізуючи досвід впровадження спеціального оподаткування банківської діяльності за кордоном, можна дійти висновку про різноманітність об'єктів і ставок оподаткування. Дані *табл. 2* свідчать про те, що основною метою справляння спеціальних податків з ді-

Таблиця 1

Підходи щодо встановлення податку на фінансові операції

Ознака	Автор			
	Д. Тобін	В. Джетін	Д. Бейкер та ін.	С. Шульмейстер
Податковий режим	Уніфікований 0,5%	Диференційований 0,02% для банків; 0,1% для фондів і компаній	Диференційований 0,5% для опціонів; 0,01% для спотів; 0,5% для акцій; 0,01% для облігацій	Три ставки: 0,01%; 0,05%; 0,1%
Обсяг зниження торгів		-66% для банків і фінансових компаній; -25% для нефінансових компаній	-50%	-75% (при ставці 0,1%); -75% (0,05%); -25% (0,01%)
Сфера операцій				
угоди спот	+	+	+	+
форварди і свопи на ринку форекс		+	+	+
біржові деривативи			+	+
позабіржові деривативи				+
акції та облігації			+	

Як бачимо з даних *табл. 1*, різними авторами було висунуто пропозиції щодо оподаткування спекулятивних операцій фінансового сектора, які можуть спричинити дестабілізуючий вплив на національну економіку. Також було розраховано дохід, який держави чи міжнародні фінансові організації отримають у разі впровадження даного типу податків. Прогнозована сума річного доходу держави коливається від 178 до 1000 млрд дол. США при різних податкових режимах.

Метою застосування спеціального банківського оподаткування є приведення банківської системи у відповідність до реального сектора економіки. Уряди деяких держав впроваджують спеціальні податкові режими

яльності банків є формування фінансових ресурсів держави для запобігання банкрутству банківської системи. Окрім того, передбачено систему обмежень щодо сум та умов стягнення податкових платежів. Так, у Австрії збір не стягується з банків, капітальні активи яких становлять менше, ніж 1 млрд євро. Законом Кіпру передбачено, що максимальна сума податку не може перевищувати 20% оподаткованого прибутку банку. Сума банківського збору в Німеччині обмежується нижнім (5% регулярних річних платежів) і верхнім (15% чистого прибутку) порогом.

Слід відзначити, що фінансові ресурси, отримані від сплати спеціальних податків і зборів, можуть спря-

мовуватися до державного бюджету (Аргентина, Бразилія, Великобританія) або акумулюватися в спеціальному стабілізаційному фонді (Швеція, Німеччина). При цьому перший варіант більшою мірою дозволяє вирішити проблему зниження дефіциту державного бюджету, а другий сприяє мінімізації ризиків банкрутства банків в умовах фінансової кризи.

вання банківської діяльності сприяло б зниженню проблеми дефіциту державного бюджету та приведення у відповідність банківської системи до реального сектора економіки через обмеження спекулятивного характеру банківських операцій. На нашу думку, впровадження спеціальних податкових режимів для банківських установ в Україні може супроводжуватися створенням

Таблиця 2

Спеціальні податки на банківську діяльність у різних країнах світу

Країна	Назва податку	Період впровадження	База оподаткування	Ставка податку, %
Австрія	Банківський збір	3 01.01.2011	Капітальні активи	0,055 – 0,085
			Похідні фінансові інструменти в торговій книзі	0,013
Бельгія	Стабілізаційний фінансовий внесок	3 01.01.2012	Загальна сума зобов'язань за мінусом капіталу і депозитів	0,035
	Внесок до Фонду захисту депозитів		Сума депозитів, скоригована на профіль ризику банку, достатність капіталу, якість активів і ліквідність	Близько 0,245
Кіпр	Банківський збір	Закон знаходиться на розгляді в парламенті	Сума депозитів за винятком міжбанківських депозитів	0,095
Франція	Податок на системні ризики	2011	Сума власного капіталу банку, що перевищує 500 млн євро	0,25
Німеччина	Банківський збір	3 01.01.2011	Підсумок балансу за мінусом зобов'язань клієнтів та певних інших елементів (резерви загальних банківських ризиків)	0,02-0,04
			Номінальна вартість похідних фінансових інструментів	0,00015
Греція	Банківський збір	2011	Річна сума зобов'язань банків	0,6
Угорщина	Банківський збір	3 27.09.2010	Підсумок балансу за мінусом міжбанківських кредитів і дебіторської заборгованості	0,15 при базі до 50 млрд форинтів та 0,53 – при перевищенні
Швеція	Банківський збір	30.12.2009	Сума зобов'язань	0,036
Країна	Назва податку	Період впровадження	База оподаткування	Ставка податку, %
Португалія	Банківський збір	2011	Загальні зобов'язання, за мінусом певних статей	0,05
			Позабалансові похідні фінансові інструменти	0,00015
Великобританія	Банківський збір	05.2011 – 12.2011	Підсумок балансу за мінусом страхових зобов'язань, захищених вкладів, суверенних зобов'язань репо тощо	0,075
		3 01.01.2012		0,088
США	Плата за відповідальність за фінансову кризу	3 01.2010	Балансові зобов'язання за мінусом депозитів, застрахованих Федеральною Корпорацією страхування вкладів	0,15

Джерело: складено авторами за даними [2, 4].

Аналізуючи вітчизняну фінансову систему, слід відзначити, що наша держава тяжіє до банкоцентричної моделі розвитку, тому проблема забезпечення стабільності функціонування банківської системи є особливо актуальною. Використання зарубіжного досвіду встановлення спеціального оподатку-

спеціального стабілізаційного фонду, ресурси якого доцільно було б спрямувати на забезпечення ліквідності банківської системи в кризових умовах, оскільки досвід фінансової кризи довів недостатню ефективність чинного Фонду гарантування вкладів фізичних осіб і потребу додаткової підтримки банківської системи державою.

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретичних і практичних аспектів спеціального банківського оподаткування свідчить про доцільність його використання в державній політиці. Розглянувши зарубіжний досвід, можна відзначити ефективність використання спеціальних податків як фіскального та стабілізаційного інструменту в регулюванні діяльності банківської системи. Стан фінансової системи України та її висока залежність від функціонування банківської системи свідчить про можливість застосування спеціального банківського оподаткування з метою вдосконалення вітчизняної фінансової політики держави. Метою подальших досліджень може виступити визначення позитивного ефекту від впровадження спеціальних режимів оподаткування банківської діяльності в Україні та розробка конкретних механізмів їх реалізації. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Bank Levy: a consultation [Електронний ресурс] : HM Treasury. – Режим доступу : http://www.hm-treasury.gov.uk/consult_bank_levy.htm
2. **Beitler D.** Raising Revenue: a Review of Financial Transaction Taxes throughout the World [Електронний ресурс] / D. Beitler. – Режим доступу : <http://www.stampoutpoverty.org/?lid=11289>
3. **Habbar P.** The Parameters of a Financial Transaction Tax and the OECD Global Public Good Resource GAP, 2010-2020 [Електронний ресурс] / P. Habbar. – Trade Union Advisory Committee (TUAC). – Режим доступу : http://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/1002t_gf_ftt.pdf
4. **Nissanke M.** Revenue Potential of The Tobin Tax for Development Finance: a Critical Appraisal World [Електронний ресурс] / M. Nissanke. – School of Oriental and African Studies University of London. – Режим доступу : <http://www.stampoutpoverty.org/download.php?id=339>
5. Tax Contribution of The Financial Sector [Електронний ресурс] / European Commission. Taxation and Customs Union. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/other_taxes/financial_sector/fact_sheet/tax-contribution-fin-sector.pdf
6. **Хандруев А.** Спецналог для банков: быть или не быть [Электронный ресурс] / А. Хандруев, А. Чумаченко. – Прямые инвестиции. – 2010. – № 9. – Режим доступа : <http://www.sbrf.ru/common/img/uploaded/sbjr/10-09/068-073.pdf>
7. **Маршавина Н.** Налогообложение финансовых операций банков [Электронный ресурс] / Н. Маршавина, Н. Алексанян. – Режим доступа : [http://www.rea.ru/UserFiles/Izvestija/3\(8\)/Marshavina-2.pdf](http://www.rea.ru/UserFiles/Izvestija/3(8)/Marshavina-2.pdf)
8. Bank Levy [Електронний ресурс] / HM Revenue & Customs. Tax Information and Impact Notes. – Режим доступу : <http://www.hmrc.gov.uk/budget2011/tiin6123.htm>

УДК 657.2:339.746

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС І ВАЛЮТНИЙ КУРС: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

ВЕРІГА Г. В.

УДК 657.2:339.746

Веріга Г. В. Платіжний баланс і валютний курс: діалектика взаємозв'язку

У статті систематизовано принципи вирівнювання платіжного балансу, зафіксовані Статутом МВФ і Основними засадами грошово-кредитної політики Національного банку України. Проаналізовано динаміку показників стану платіжного балансу України і офіційного курсу гривні протягом 1998 – 2011 рр. Досліджено кореляційно-регресійні зв'язки між такими показниками: сальдо поточного рахунку платіжного балансу, експорт товарів і послуг, імпорту товарів і послуг, валовий зовнішній борг, офіційні резервні активи, офіційний курс гривні до долара США. Надано економічну інтерпретацію отриманим статистичним результатам. Побудовано кореляційно-регресійну модель офіційного валютного курсу, яка дозволяє визначити кількісні параметри девальвації гривні при збільшенні зовнішнього боргу і ревальвації – при збільшенні обсягів резервних активів. Розроблено рекомендації з використання міждержавних методів регулювання платіжного балансу.

Ключові слова: платіжний баланс, валютний курс, вирівнювання, регулювання, взаємозв'язок.
Рис.: 1. Формул. 2. Бібл.: 10.

Веріга Ганна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Донецький державний університет управління (вул. Челюскінців, 163а, Донецьк, 83050, Україна)
E-mail: annaveriga@gmail.com

УДК 657.2:339.746

UDC 657.2:339.746

Веріга А. В. Платежный баланс и валютный курс: диалектика взаимосвязи
В статье систематизированы принципы выравнивания платежного баланса, зафиксированные Уставом МВФ и Основными принципами денежно-кредитной политики Национального банка Украины. Проанализирована динамика показателей состояния платежного баланса Украины и официального курса гривны в течение 1998 – 2011 гг. Исследованы корреляционно-регрессионные связи между такими показателями: сальдо текущего счета платежного баланса, экспорт товаров и услуг, импорт товаров и услуг, валовой внешний долг, официальные резервные активы, официальный курс гривны к доллару США. Дана экономическая интерпретация полученным статистическим результатам. Построена корреляционно-регрессионная модель официального валютного курса, которая позволяет определить количественные параметры девальвации гривны при увеличении внешнего долга и ревальвации – при увеличении объемов резервных активов. Разработаны рекомендации по использованию межгосударственных методов регулирования платежного баланса.

Ключевые слова: платежный баланс, валютный курс, выравнивание, регуляция, взаимосвязь.
Рис.: 1. Формул. 2. Библ.: 10.

Веріга Анна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и аудита, Донецкий государственный университет управления (ул. Челюскинцев, 163а, Донецк, 83050, Украина)
E-mail: annaveriga@gmail.com

Veriga A. V. Balance of Payments and Exchange Rate: Interrelation Dialectics
The article systemises principles of levelling the balance of payments stated in IMF Charter and Main Principles of Monetary and Credit Policy of the National Bank of Ukraine. It analyses dynamics of indicators of the state of the balance of payments of Ukraine and of official exchange rate of UAH during the period from 1998 till 2011. It studies correlation and regressive links between the following indicators: balance of the current account of the balance of payments, export of goods and services, import of goods and services, gross foreign debt, official reserve assets, and official exchange rate of UAH to USD. It gives economic interpretation of the obtained statistical results. It provides a correlation and regressive model of official exchange rate, which allows identification of quantitative parameters of devaluation of UAH in the event of growth of the foreign debt and revaluation in the event of growth of volumes of reserve assets. It gives recommendations on the use of inter-state methods of regulation of the balance of payments.

Key words: balance of payments, exchange rate, levelling, regulation, interrelation.
Pic.: 1. Formulae. 2. Bibl.: 10.

Veriga Anna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Donetsk State University of Management (vul. Chelyuskintsev, 163a, Donetsk, 83050, Ukraine)
E-mail: annaveriga@gmail.com

ВИСНОВКИ

Аналіз теоретичних і практичних аспектів спеціального банківського оподаткування свідчить про доцільність його використання в державній політиці. Розглянувши зарубіжний досвід, можна відзначити ефективність використання спеціальних податків як фіскального та стабілізаційного інструменту в регулюванні діяльності банківської системи. Стан фінансової системи України та її висока залежність від функціонування банківської системи свідчить про можливість застосування спеціального банківського оподаткування з метою вдосконалення вітчизняної фінансової політики держави. Метою подальших досліджень може виступити визначення позитивного ефекту від впровадження спеціальних режимів оподаткування банківської діяльності в Україні та розробка конкретних механізмів їх реалізації. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Bank Levy: a consultation [Електронний ресурс] : HM Treasury. – Режим доступу : http://www.hm-treasury.gov.uk/consult_bank_levy.htm
2. **Beitler D.** Raising Revenue: a Review of Financial Transaction Taxes throughout the World [Електронний ресурс] / D. Beitler. – Режим доступу : <http://www.stampoutpoverty.org/?lid=11289>
3. **Habbar P.** The Parameters of a Financial Transaction Tax and the OECD Global Public Good Resource GAP, 2010-2020 [Електронний ресурс] / P. Habbar. – Trade Union Advisory Committee (TUAC). – Режим доступу : http://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/1002t_gf_ftt.pdf
4. **Nissanke M.** Revenue Potential of The Tobin Tax for Development Finance: a Critical Appraisal World [Електронний ресурс] / M. Nissanke. – School of Oriental and African Studies University of London. – Режим доступу : <http://www.stampoutpoverty.org/download.php?id=339>
5. Tax Contribution of The Financial Sector [Електронний ресурс] / European Commission. Taxation and Customs Union. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/other_taxes/financial_sector/fact_sheet/tax-contribution-fin-sector.pdf
6. **Хандруев А.** Спецналог для банков: быть или не быть [Электронный ресурс] / А. Хандруев, А. Чумаченко. – Прямые инвестиции. – 2010. – № 9. – Режим доступа : <http://www.sbrf.ru/common/img/uploaded/sbjr/10-09/068-073.pdf>
7. **Маршавина Н.** Налогообложение финансовых операций банков [Электронный ресурс] / Н. Маршавина, Н. Алексанян. – Режим доступа : [http://www.rea.ru/UserFiles/Izvestija/3\(8\)/Marshavina-2.pdf](http://www.rea.ru/UserFiles/Izvestija/3(8)/Marshavina-2.pdf)
8. Bank Levy [Електронний ресурс] / HM Revenue & Customs. Tax Information and Impact Notes. – Режим доступу : <http://www.hmrc.gov.uk/budget2011/tiin6123.htm>

УДК 657.2:339.746

ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС І ВАЛЮТНИЙ КУРС: ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

ВЕРІГА Г. В.

УДК 657.2:339.746

Веріга Г. В. Платіжний баланс і валютний курс: діалектика взаємозв'язку

У статті систематизовано принципи вирівнювання платіжного балансу, зафіксовані Статутом МВФ і Основними засадами грошово-кредитної політики Національного банку України. Проаналізовано динаміку показників стану платіжного балансу України і офіційного курсу гривні протягом 1998 – 2011 рр. Досліджено кореляційно-регресійні зв'язки між такими показниками: сальдо поточного рахунку платіжного балансу, експорт товарів і послуг, імпорту товарів і послуг, валовий зовнішній борг, офіційні резервні активи, офіційний курс гривні до долара США. Надано економічну інтерпретацію отриманим статистичним результатам. Побудовано кореляційно-регресійну модель офіційного валютного курсу, яка дозволяє визначити кількісні параметри девальвації гривні при збільшенні зовнішнього боргу і ревальвації – при збільшенні обсягів резервних активів. Розроблено рекомендації з використання міждержавних методів регулювання платіжного балансу.

Ключові слова: платіжний баланс, валютний курс, вирівнювання, регулювання, взаємозв'язок.
Рис.: 1. Формул. 2. Бібл.: 10.

Веріга Ганна Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Донецький державний університет управління (вул. Челюскінців, 163а, Донецьк, 83050, Україна)
E-mail: annaveriga@gmail.com

УДК 657.2:339.746

UDC 657.2:339.746

Веріга А. В. Платежный баланс и валютный курс: диалектика взаимосвязи
В статье систематизированы принципы выравнивания платежного баланса, зафиксированные Уставом МВФ и Основными принципами денежно-кредитной политики Национального банка Украины. Проанализирована динамика показателей состояния платежного баланса Украины и официального курса гривны в течение 1998 – 2011 гг. Исследованы корреляционно-регрессионные связи между такими показателями: сальдо текущего счета платежного баланса, экспорт товаров и услуг, импорт товаров и услуг, валовой внешний долг, официальные резервные активы, официальный курс гривны к доллару США. Дана экономическая интерпретация полученным статистическим результатам. Построена корреляционно-регрессионная модель официального валютного курса, которая позволяет определить количественные параметры девальвации гривны при увеличении внешнего долга и ревальвации – при увеличении объемов резервных активов. Разработаны рекомендации по использованию межгосударственных методов регулирования платежного баланса.

Ключевые слова: платежный баланс, валютный курс, выравнивание, регуляция, взаимосвязь.
Рис.: 1. Формул. 2. Библ.: 10.

Веріга Анна Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры учета и аудита, Донецкий государственный университет управления (ул. Челюскинцев, 163а, Донецк, 83050, Украина)
E-mail: annaveriga@gmail.com

Veriga A. V. Balance of Payments and Exchange Rate: Interrelation Dialectics
The article systemises principles of levelling the balance of payments stated in IMF Charter and Main Principles of Monetary and Credit Policy of the National Bank of Ukraine. It analyses dynamics of indicators of the state of the balance of payments of Ukraine and of official exchange rate of UAH during the period from 1998 till 2011. It studies correlation and regressive links between the following indicators: balance of the current account of the balance of payments, export of goods and services, import of goods and services, gross foreign debt, official reserve assets, and official exchange rate of UAH to USD. It gives economic interpretation of the obtained statistical results. It provides a correlation and regressive model of official exchange rate, which allows identification of quantitative parameters of devaluation of UAH in the event of growth of the foreign debt and revaluation in the event of growth of volumes of reserve assets. It gives recommendations on the use of inter-state methods of regulation of the balance of payments.

Key words: balance of payments, exchange rate, levelling, regulation, interrelation.
Pic.: 1. Formulae. 2. Bibl.: 10.

Veriga Anna V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Donetsk State University of Management (vul. Chelyuskintsev, 163a, Donetsk, 83050, Ukraine)
E-mail: annaveriga@gmail.com

В умовах глобалізації економічного простору загострюються проблеми, пов'язані з фінансовими і валютними кризами, причини яких зводять до криз платіжних балансів і вад валютно-курсової політики [1, с. 8]. Платіжний баланс і валютний курс є економічними категоріями, які знаходяться у складному діалектичному зв'язку. Через курс національної валюти центральний банк впливає на стан платіжного балансу країни, а також використовує його як інструментарій монетарної політики [2, с. 210]. Валютний курс відображає взаємодію національної та світової економік, регулює діяльність багатьох економічних сфер. Стан платіжного балансу впливає на обсяги операцій, які здійснюються на валютному ринку. Так само і стан валютного ринку через валютний курс впливає, у першу чергу, на рахунок поточних операцій, а, отже, і на стан платіжного балансу в цілому [3, с. 365]. Контроль стану платіжного балансу є актуальним із позицій своєчасного уникнення дисбалансу в економіці країни та забезпечення стабільного економічного розвитку [4, с. 359].

Проблеми стану платіжного балансу і валютного курсоутворення знаходяться у центрі уваги науковців. А. К. Мулякова-Бочі, О. О. Сунцова наголошують на необхідності лібералізації рахунку операцій з капіталом як способі дисциплінування внутрішньої політики і вдосконалення руху капіталу [5, с. 184]. Праці Я. В. Здановського, В. О. Гончарової [6], А. В. Ставицького [7] присвячено питанням прогнозування платіжного балансу і валютного курсу, у т. ч. із застосуванням інструментарію теорії нечіткої логіки, аналізу часових рядів тощо. Утім бракує робіт, присвячених кількісному опису взаємозв'язків сальдо платіжного балансу і валютного курсу.

Метою статті є формалізації якісних і кількісних причинно-наслідкових зв'язків стану платіжного балансу і динаміки валютного курсу в українських умовах.

Поняття «платіжний баланс» було запроваджено у 1767 р. Дж. Стюартом (James Steuart, 1712 – 1780) – шотландським економістом, одним із найостанніших представників пізнього меркантилізму. Відповідно до Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. № 679-XIV, «платіжний баланс» – це співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, і сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду. До платіжного балансу входять розрахунки за зовнішньою торгівлею, послугами, неторговими операціями, доходи від капіталовкладень за кордоном, торгівлі ліцензіями, від фрахтування та обслуговування кораблів, туризму, утримання дипломатичних і торгових представництв за кордоном, грошові перекази окремих осіб, виплати іншим країнам за позики тощо. Платіжний баланс включає рух капіталів: інвестиції та кредити. Платіжний баланс України – це статистичний звіт, який відображає результати зовнішньоекономічної діяльності держави за окремий проміжок часу та джерела її фінансування. У платіжному балансі фіксуються всі операції між резидентами та нерезидентами держави, при яких потоки товарів і капіталів перетинають кордони економічної території України. Усі операції між резидентами або між

нерезидентами вважаються з точки зору платіжного балансу нейтральними.

В основі комплексної оцінки рівноваги платіжних балансів держав лежить три групи показників [8, с. 115]: 1) збалансованості сальдо поточного та фінансового рахунку, а також загального сальдо платіжного балансу; 2) рівня стабільності зазначених показників платіжного балансу; 3) рівня прийнятності макроекономічних показників. Як свідчить світовий досвід, стихійний механізм вирівнювання поточних платежів через автоматичне цінове регулювання діє слабо, тому дотримання рівноваги платіжного балансу є одним з об'єктів державного регулювання і вимагає цілеспрямованих державних заходів по врегулюванню низки макроекономічних проблем в галузі фінансів, грошового обігу і валютного ринку [9, с. 8].

Відповідно до Основних засад грошово-кредитної політики на 2013 р., схвалених Рішенням Ради Національного банку України від 05.09.2012 р. № 16, реалізація валютно-курсової політики Національного банку в 2013 р. враховуватиме стан платіжного балансу, характер коливань попиту та пропозиції іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України, а також необхідність підтримки зовнішніх платежів Уряду та НАК «Нафтогаз України» та забезпечення прогнозованої динаміки обмінного курсу гривні.

Статутом МВФ зафіксовано принципи симетричного вирівнювання платіжного балансу країнами як з пасивним, так і з активним сальдо. У європейських країнах з перехідною економікою поступове зростання реального валютного курсу не підриває рівноваги платіжного балансу, якщо воно супроводжується зростанням ефективності національного виробництва [10].

На рис. 1 наведено динаміку показників стану платіжного балансу України і офіційного курсу гривні протягом 1998 – 2011 рр. Коефіцієнт кореляції сальдо поточного рахунку і офіційного валютного курсу становить $-0,57$, що свідчить про протилежні напрями зміни: зростання сальдо платіжного балансу – зміцнення гривні, скорочення сальдо платіжного балансу – падіння гривні.

Рахунок поточних операцій включає всі операції з реальними цінностями, які відбуваються між резидентами та нерезидентами, а також операції, пов'язані з безоплатним наданням або одержанням цінностей, які призначені для поточного використання. У структурі поточного рахунку виділяються чотири основні компоненти: товари, послуги, доходи та поточні трансферти.

Протягом аналізованого періоду 1998 – 2011 рр. сальдо платіжного балансу було додатним, за виключенням 1998, 2008, 2009, 2011 рр., коли дефіцити становили відповідно 1599; 3063; 13726; 2455 млн дол. США. Рахунок поточних операцій був додатним протягом 1999 – 2005 рр., у 1998 р. і протягом 2006 – 2011 рр. він був від'ємним із максимальним значенням 12763 млн дол. США у 2008р. (7,1% від ВВП), насамперед через зростання дефіциту товарного балансу (до 17 млрд дол. США) та від'ємного сальдо доходів (до 1,5 млрд дол. США). У 2009 р. зниження зовнішнього попиту та світових цін унаслідок глобальної кризи зумовили суттєве зменшення надходжень від експорту товарів і послуг – на 36,6%.

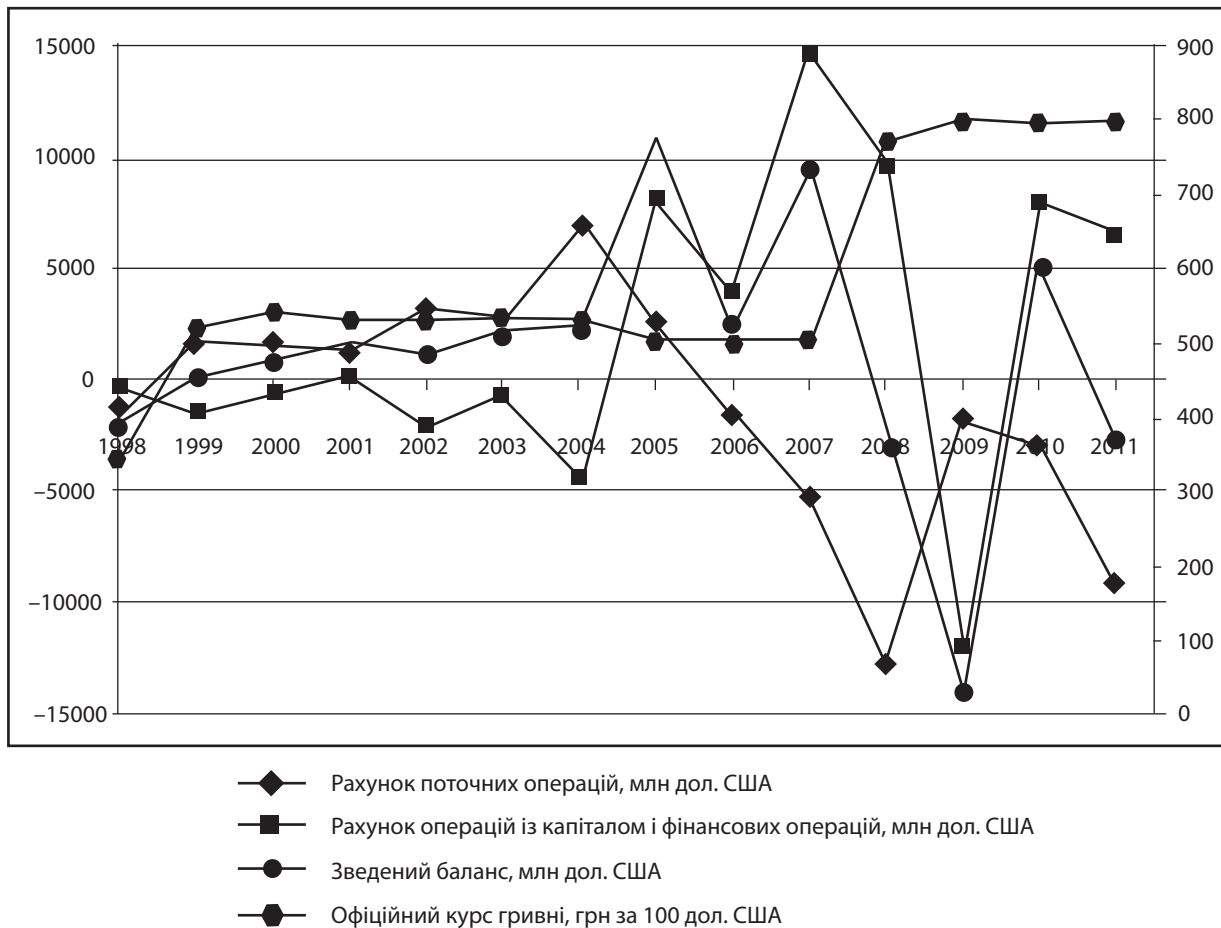

Рис. 1. Динаміка показників стану платіжного балансу України та офіційного курсу гривні

З іншого боку, скорочення внутрішнього попиту, відсутність зовнішнього фінансування та глибока девальвація гривні наприкінці 2008 року визначили ще більше падіння імпорту – на 43,7%. Як наслідок, у цілому за 2009 р. дефіцит поточного рахунку суттєво скоротився – до 1,8 млрд дол. США (1,5% від ВВП) порівняно з 12,8 млрд дол. США в 2008 р. (7,0% від ВВП). У 2010 р. дефіцит поточного рахунку зріс до 2,9 млрд дол. США через випереджаючі темпи зростання імпорту товарів над експортом (35,4 і 29,0% відповідно).

Рахунок операцій з капіталом охоплює всі операції, що включають одержання або оплату капітальних трансфертів (трансферти на інвестиційні цілі, прощення боргу, перекази мігрантів тощо), а також придбання або реалізацію нефінансових активів та прав власності, таких як, наприклад, торгові марки, патенти, авторські права, права на видобуток корисних копалин та інші. Обсяги операцій, що відображаються за цим рахунком в Україні, як і в більшості країн світу, є незначними. Інформаційним джерелом для розрахунку статті є дані банківських звітних форм, що використовуються для складання платіжного балансу. У фінансовому рахунку відображаються всі операції, у результаті яких відбувається перехід прав власності на зовнішні фінансові активи та вимоги країни, або, іншими словами, виникнення та погашення фінансових зобов'язань між резидентами та нерезидентами.

Рахунок операцій із капіталом і фінансових операцій був дефіцитним протягом 1998 – 2000 рр., 2002 – 2004 рр. і у 2009 р. (-11994 млн дол. США). У 2008 р. сальдо фінансового рахунку сформувалося додатним у розмірі 9,5 млрд дол. США, що на 37,1% менше, ніж у 2007 р. (15,1 млрд дол. США). Таке скорочення відбулося за рахунок відпливу коштів в IV кварталі 2008 р., зумовленого впливом фінансової кризи на економіку України (6,1 млрд дол. США). Дефіцит «довіри» на світових фінансових ринках зумовив зменшення припливу довгострокових ресурсів і високі обсяги повернення короткострокових кредитів нерезидентам і відплив іноземної готівки з банківської системи України. Обсяги чистого припливу прямих іноземних інвестицій в Україну за 2008 р. становлять 9,7 млрд дол. США, що на 5,0% більше, ніж у 2007 р. (9,2 млрд дол. США). Світова фінансова криза позначилася насамперед на обсягах надходжень прямих іноземних інвестицій. У IV кварталі 2008 р. чистий приплив прямих іноземних інвестицій становив усього 934 млн дол. США, що в 3,5 раза менше, ніж у середньому за три попередні квартали.

У 2009 р. від'ємне сальдо рахунку операцій з капіталом і фінансових операцій платіжного балансу було зумовлено, насамперед, чистим погашенням накопиченої в докризовий період зовнішньої заборгованості приватним і державним секторами економіки (9,1 млрд дол. США). Крім того, значно нижчими, ніж у попередні роки, були обсяги надходження прямих іноземних інвестицій

4,7 млрд дол. США проти 9 – 10 млрд дол. США у 2007 – 2008 рр. У 2010 р. сальдо рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій сформувалося додатним (7,9 млрд дол. США) через достатньо високі обсяги припливу прямих іноземних інвестицій (5,8 млрд дол. США); боргові залучення державного (5,1 млрд дол. США) та реального секторів економіки (3,4 млрд дол. США).

Сальдо зведеного платіжного балансу у 2011 р. та першому півріччі 2012 р. було від'ємним і становило –2,5 млрд дол. США та –1,1 млрд дол. США відповідно. Упродовж 2011 – 2012 рр. Україна не отримувала кредитів від МВФ та інших глобальних інституцій (Світовий банк, ЄС), мала обмежений доступ до інших зовнішніх джерел фінансування, у 2012 р. розпочала повернення кредитних коштів МВФ і вчасно виконувала всі інші зовнішні зобов'язання. За таких умов Національному банку вдалося мінімізувати зменшення міжнародних резервів, які відігравали значну стабілізуючу роль протягом 2011 – 2012 рр. Станом на 01.08.2012 р. обсяг міжнародних резервів перевищив 30 млрд дол. США (в еквіваленті), що є достатнім для фінансування майбутнього імпорту товарів і послуг протягом 3,3 місяця.

У III кварталі 2012 р. платіжний баланс було зведено з профіцитом (0,3 млрд дол. США) на відміну від відповідного періоду попереднього року, коли був сформований дефіцит (1,7 млрд дол. США). Це відбулося через збільшення припливу капіталу за фінансовим рахунком, хоча дефіцит поточного рахунку продовжував поступово зростати. Розширення дефіциту поточного рахунку (до 4,1 млрд дол. США порівняно з 2,6 млрд дол. США в III кварталі 2011 р.) було зумовлено продовженням зростання дефіциту зовнішньої торгівлі товарами та виплат дивідендів за прямими іноземними інвестиціями. Збільшення профіциту фінансового рахунку (до 4,5 млрд дол. США) зумовлювалося насамперед значними обсягами розміщень єврооблігацій Урядом. Також реальний сектор продовжив активно залучати інвестиційні та боргові ресурси.

У III кварталі 2012 р. річні темпи зростання імпорту товарів (22,9 млрд дол. США) суттєво скоротилися (до 4,1% порівняно з 13,6% у II кварталі), що було обумовлено зростанням фізичних обсягів, водночас ціни майже не змінилися. Зростання імпорту товарів у III кварталі 2012 р. (порівняно з III кварталом 2011 р.) відбувалося виключно за рахунок збільшення поставок споживчих товарів (на 21,1%), зокрема промислових виробів (на 49,2%) і продукції АПК (на 12,4%). Зростали як ціни, так і обсяги поставок, що значною мірою може бути пояснене спрощенням процедури митного проходження товарів після введення в дію нового Митного кодексу України.

У результаті проведеного дослідження можна виділити три інтервали, які відрізняються якісними характеристиками стану платіжного балансу: 1) 1999 р., коли дисбаланси рахунків поточних операцій і операцій із капіталом і фінансових операцій супроводжувалися різкою девальвацією національної валюти (із 342,7 до 521,6 грн/100 дол. США); 2) 2000 – 2004 рр. – стале зростання сальдо платіжного балансу за умо-

ви додатного значення рахунку поточних операцій і від'ємного рахунку операцій із капіталом та фінансових операцій, 2005 – 2007 рр. – коливання додатного сальдо платіжного балансу на фоні висхідної динаміки рахунку операцій із капіталом і фінансових операцій і низхідної динаміки рахунку поточних операцій. Протягом виділених інтервалів мала місце відносна стабільність валютного курсу із максимальним значенням 543,45 грн/100 дол. США у 2000 р. і мінімальним значенням 505 грн/100 дол. США у 2005 – 2007 рр.; 3) різке погіршення стану платіжного балансу, починаючи з 2008 р., коли мала місце різка девальвація курсу національної валюти до 770 грн/100 дол. США. Негативний вплив на стан платіжного балансу України мають: погіршення кон'юнктури світових товарних ринків, збільшення внутрішнього попиту та зростання цін на енергоносії.

На підставі інформації Статичного бюлетеня Національного банку України за кварталними даними протягом 2002 – 1 півріччя 2012 рр. було досліджено кореляційно-регресійні зв'язки між такими показниками: сальдо поточного рахунку платіжного балансу, експорт товарів і послуг, імпорт товарів і послуг, валовий зовнішній борг, офіційні резервні активи, офіційний курс гривні до долара США станом на кінець періоду. З'ясовано, що сальдо поточного рахунку платіжного балансу має тісні зворотні кореляційні зв'язки з експортом товарів та послуг (–0,63), імпортом товарів та послуг (–0,7), офіційними резервними активами (–0,6). При збільшенні імпорту товарів та послуг сальдо платіжного балансу скорочується, при збільшенні експорту має зростати, всупереч отриманому результату, що пояснюється таким: коефіцієнт кореляції між експортом і імпортом товарів та послуг дуже високий 0,99, а залежність експорту від імпорту має вигляд:

$$E = 0,884 \cdot I + 1375,57 \quad (R^2 = 0,988),$$

де E – експорт товарів і послуг, млн дол. США;
 I – імпорт товарів і послуг, млн дол. США.

Виходячи з отриманої моделі, на 1 грн імпорту приходиться 0,884 грн експорту. Навіть при зростанні експорту товарів і послуг, імпорт зростає більшими темпами, і сальдо поточного рахунку платіжного балансу скорочується.

Резервні активи включають ліквідні валютні активи Національного банку України в банках-нерезидентах, у золотих запасах Національного банку України, в активах МВФ у вигляді резервної позиції та спеціальних прав запозичень, що коригуються на величину курсової різниці. До складу резервних активів не включено вимоги Національного банку України у вільно конвертованій валюті до банків – резидентів і депозити у банківських металах (крім золота). Резервні активи використовують для фінансування дефіциту платіжного балансу, а також для регулювання курсу національної валюти.

Зростання рахунку поточних операцій і скорочення рахунку операцій із капіталом та фінансових операцій приводить до збільшення резервних активів. Рахунок поточних операцій і рахунок операцій із капіталом та фі-

нансових операцій тісно пов'язані між собою (коефіцієнт кореляції між ними $-0,56$). Дефіцит першого потребує або залучення зовнішньої позики, або продажу іноземцям певних активів. При останньому варіанті розвитку подій дефіцит платіжного балансу покривається припливом капіталу до країни. Якщо ж платіжний баланс активний (тобто сальдо додатне), то часто спостерігається відплив капіталу за статтею «Рух капіталів». Отримане від'ємне сальдо поточного рахунку і офіційних резервних активів свідчить про найбільший вплив на останні рахунку операцій із капіталом та фінансових операцій.

Офіційний валютний курс гривні (BK) має тісні кореляційні зв'язки з валовим зовнішнім боргом ($r = 0,8$) і офіційними резервними активами ($r = 0,4$). Кореляційно-регресійна модель валютного курсу є достовірною ($R^2 = 0,86$) і має вигляд:

$$BK = 0,0071 \cdot ZB - 0,0163 \cdot PA + 484,79,$$

де ZB – валовий зовнішній борг, млн дол. США;
 PA – офіційні резервні активи, млн дол. США.

Отримана модель свідчить, що при збільшенні зовнішнього боргу на 1 млн дол. США відбувається зростання курсу на 7,1 грн/100 дол. США, при збільшенні обсягів резервних активів на 1 млн дол. США відбувається скорочення курсу на 16,3 грн/100 дол. США.

ВИСНОВКИ

Основний науковий результат статті полягає у формалізації якісних і кількісних причинно-наслідкових зв'язків стану платіжного балансу і динаміки валютного курсу.

1. Протягом аналізованого періоду різка девальвація офіційного курсу гривні у 1999 р. і 2008 р. була викликана різкими погіршеннями стану платіжного балансу України. Сальдо поточного рахунку й офіційного валютного курсу характеризуються тісним від'ємним кореляційним зв'язком, що свідчить про протилежні напрями зміни: зростання сальдо платіжного балансу – зміцнення гривні, скорочення сальдо платіжного балансу – падіння гривні.

2. Сальдо поточного рахунку платіжного балансу має тісні зворотні кореляційні зв'язки з імпортом товарів та послуг, експортом товарів і послуг (унаслідок стійкого перевищення обсягів імпорту над експортом). Рахунок поточних операцій і рахунок операцій із капіталом і фінансових операцій характеризуються тісним зворотним кореляційним зв'язком і протилежною динамікою.

3. Побудовано достовірну кореляційно-регресійну модель офіційного валютного курсу, яка дозволяє визначити кількісні параметри девальвації гривні при збільшенні зовнішнього боргу і ревальвації – при збільшенні обсягів резервних активів.

4. Згідно з рекомендаціями МВФ Україні доцільно використовувати міждержавні методи регулювання платіжного балансу: узгодження умов державного кредитування експорту; двосторонні урядові кредити, короткострокові взаємні кредити центральних банків у національних валютах за угодами «своп»; кредити банківських консорціумів; облігаційні позики.

Перспективою подальших досліджень є обґрунтування методів державного кредитування експорту. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Резнікова Н. В.** Регіоналізація валютних криз в умовах економічної глобалізації : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Н. В. Резнікова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 21 с.

2. **Волинська М. І.** Передумови й наслідки зміни валютного курсу гривні і вплив на них проблем банківського сектору [Текст] / М. І. Волинська // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 3 (117). – С. 209 – 215.

3. **Анохіна Л. П.** Оцінка обсягів та перспектив валютного ринку на основі платіжного балансу [Текст] / Л. П. Анохіна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2004. – Т. 9. – С. 362 – 367.

4. **Кондратюк І. В.** Дослідження динаміки поточних рахунків платіжних балансів країн СНД [Текст] / І. В. Кондратюк // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць / ДВНЗ «УАБС НБУ»; ред. А. О. Єпіфанов. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – Вип. 23. – С. 357 – 362.

5. **Мулякова-Бочі А. К.** Рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій платіжного балансу в посткризовому розвитку економіки України [Текст] / А. К. Мулякова-Бочі, О. О. Сунцова // Бізнес Інформ. – 2012. – № 5. – С. 182 – 184.

6. **Здановський Я. В.** Прогнозування курсу долара США на основі теорії нечіткої логіки як основний етап управління валютними ризиками [Текст] / Я. В. Здановський, В. О. Гончарова // Бізнес Інформ. – 2011. – № 7. – Т.1. – С. 16 – 20.

7. **Ставицький А. В.** Прогнозування основних статей платіжного балансу України : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.03.02 [Текст] / А. В. Ставицький; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 19 с.

8. **Савченко Т. Г.** Оцінка рівноваги платіжних балансів найбільших економік світу [Текст] / Т. Г. Савченко, М. А. Ребрик // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць / Харківський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ. – Харків, 2011. – Вип. 1 (10). – Ч. II. – С. 111 – 120.

9. **Єрін Д. Л.** Статистичне оцінювання рівноваги платіжного балансу : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.03.01 / Д. Л. Єрін ; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2005. – 20 с.

10. **Максіменцев М. Г.** Механізм валютно-курсової політики в європейських країнах з перехідною економікою: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 [Текст] / М. Г. Максіменцев; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2000. – 21 с.

СВІТОВИЙ ДОСВІД ПОДАТКУ НА НЕРУХОМІСТЬ ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

НЕДОДАЄВА Н. Л., ЛЕЖЕПЬОКОВА В. Г.

УДК 336.221.4(100)

Недодаєва Н. Л., Лежепєкова В. Г. Світовий досвід податку на нерухомість та його імплементація у законодавство України

У статті розглянуто світовий досвід оподаткування нерухомості та визначено доцільність його впровадження до законодавства України лише на основі глибокого аналізу можливостей та з урахуванням економіко-організаційних і правових реалій країни. Показано перспективність, але водночас передчасність і необґрунтованість застосування ринкового підходу до визначення бази оподаткування податку на нерухомість в Україні через недосконалість вітчизняного ринку нерухомості. Обґрунтовано доцільність і наведено організаційно-правові пропозиції щодо введення до бази оподаткування таких окремих ринкових елементів, як коригування загальної площі об'єкта оподаткування на коефіцієнти територіального розміщення і року будівництва. Показано доцільність поділу податку на нерухомість на дві складові: податок на земельні ділянки і податок на будівлі та споруди, що дозволить державним органам і органам місцевого самоврядування більш динамічно, оперативніше та диференційовано здійснювати моніторинг якості кадастрових об'єктів.

Ключові слова: податок на нерухомість, місцеві бюджети, Податковий кодекс України, база оподаткування, організаційне, методичне, інформаційне забезпечення, земельні відносини.

Бібл.: 14.

Недодаєва Наталія Лазарівна – доктор економічних наук, професор, кафедра економічної безпеки, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4, Луганськ, 91493, Україна)

E-mail: nnedodaeva@yandex.ru

Лежепєкова Вікторія Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (кв. Молодіжний, 20а, Луганськ, 91034, Україна)

E-mail: vikale@inbox.ru

УДК 336.221.4(100)

UDC 336.221.4(100)

Недодаєва Н. Л., Лежепєкова В. Г. Мировой опыт налога на недвижимость и его имплементация в законодательство Украины
В статье рассмотрен мировой опыт налогообложения недвижимости и определена целесообразность его внедрения в законодательство Украины только на основе глубокого анализа возможностей и с учетом экономико-организационных и правовых реалий страны. Показана перспективность, но одновременно преждевременность и необоснованность применения рыночного подхода к определению базы налогообложения налога на недвижимость в Украине из-за несовершенства отечественного рынка недвижимости. Обоснована целесообразность и приведены организационно-правовые предложения по введению в базу налогообложения таких отдельных рыночных элементов, как корректировка общей площади объекта налогообложения на коэффициенты территориального размещения и года строительства. Показана целесообразность разделения налога на недвижимость на две составляющие: налог на земельные участки и налог на здания и сооружения, что позволит государственным органам и органам местного самоуправления более динамично, оперативно и дифференцированно осуществлять мониторинг качества кадастровых объектов.

Ключевые слова: налог на недвижимость, местные бюджеты, Налоговый кодекс Украины, база налогообложения, организационное, методическое, информационное обеспечение, земельные отношения.

Библ.: 14.

Недодаєва Наталія Лазарівна – доктор економічних наук, професор, кафедра економічної безпеки, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (сел. Ювілейний, вул. Генерала Дідоренка, 4, Луганськ, 91493, Україна)

E-mail: nnedodaeva@yandex.ru

Лежепєкова Вікторія Геннадіївна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (кв. Молодіжний, 20а, Луганськ, 91034, Україна)

E-mail: vikale@inbox.ru

Nedodaeva N. L., Lezhepyokova V. G. World Experience of Real Estate Tax and its Implementation into Ukrainian Legislation

The article considers world experience of real estate taxation and identifies expediency of its introduction into Ukrainian legislation only on the basis of deep analysis of possibilities and with consideration of economic and organizational and legal environment in the country. It shows prospects but also prematurity and unsoundness of application of the market approach to identification of the taxation base of real estate tax in Ukraine due to imperfection of the domestic real estate market. It substantiates expediency and makes organisational and legal proposals on introduction of separate market elements, such as adjustment of the total area of the object of taxation by a coefficients of territorial location and year of construction, into the taxation base. It shows expediency of division of real estate tax into two components: tax on land plots and tax on buildings, which would allow state bodies and bodies of local authorities to conduct monitoring of quality of cadastre objects more dynamically, efficiently and differentially.

Key words: real estate tax, local budgets, Tax Code of Ukraine, taxation base, organisational, methodical, dataware, land relations.

Bibl.: 14.

Nedodaeva Nataliya L. – Doctor of Science (Economics), Professor, Department of Economic Security, Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko (sel. Yuvileynе, vul. Generala Didorenka, 4, Lugansk, 91493, Ukraine)

E-mail: nnedodaeva@yandex.ru

Lezhepyokova Viktoriya G. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Management of Foreign Economic Activity, East-Ukrainian National University named after V. Dah (91034, Ukraine)

E-mail: vikale@inbox.ru

Нерухомість є традиційним об'єктом оподаткування, який використовується в країнах з ринковою економікою для вирішення фіскальних та соціальних функцій держави. Світовий досвід показує, що податок на нерухомість може стати однією із вагомих статей доходної частини бюджету. Зокрема, він забезпечує 95% надходжень до місцевих бюджетів у Нідерландах, 81% – у Канаді, 52% – у Франції, від 10 до 70% – у США. У країнах з економікою, що розвивається, за даними Світового Банку, податок на нерухомість становить 40 – 80% платежів до місцевих бюджетів [1].

Законодавче введення в дію податку на нерухомість в Україні є одним з питань, що має вагоме значення для поповнення місцевих бюджетів та адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Світовий досвід запровадження податку на нерухомість може стати одним із головних чинників у вирішенні наведених питань. Але не дивлячись на те, що оподаткування нерухомого майна в Україні безпосередньо пов'язано з розвитком системи місцевих податків і зборів, на законодавчому рівні це питання ще не вирішено, пропозиції Податкового кодексу України потребують значного організаційного забезпечення та узгодження цілого ряду податкових законів.

У наукових джерелах існують різні думки щодо даного податку від суто політичних, з урахуванням особистих інтересів законодавців, до соціально спрямованих, але не враховуючих економічні реалії. Питанню податкових відносин, як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях, приділено значну увагу в юридичних та економічних джерелах. Пропозиції щодо удосконалення податкової політики наведені в роботах українських учених Вишневського В. П., Кучерявенка М. П., Лисенка В. В., Мельника П. В. та ін., але саме податку на нерухомість приділено ще недостатньо уваги, світовий досвід наведено більш у теоретичному аспекті, як правило, без урахування реальної економічної ситуації в країні.

Мета дослідження: аналіз досвіду застосування податку на нерухомість у країнах з розвинутою ринковою економікою, визначення основних законодавчих проблем та організаційних перешкод у застосуванні світового досвіду в Україні.

За час існування й розвитку сучасної теорії й практики оподаткування в Україні здійснювалися багаторазові спроби змінити напрями регулювання окремих податків та їх елементів. Введення в дію податку на нерухомість було запропоновано ще у 1990-х роках, даний податок знайшов відображення у перших законодавчих актах незалежної України [2, 3], але й досі знаходиться на стадії дискусійного обговорення. Спочатку податок на нерухомість цілком розглядався як загальнодержавний податок, потім з'явилась тенденція передачі частини фіскальних повноважень місцевим органам влади.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України [4] ще у 2007 р. було схвалено Концепцію реформування податкової системи України, в якій мова йшла про те, що з метою наближення національного податкового законодавства до діючих систем оподаткування розвинутих країн необхідно запровадити податок на нерухоме майно. У Концепції визначено, що базою оподаткування може

бути оціночна вартість нерухомості, а ставки податку встановлюватимуться на мінімальному рівні з поступовим їх підвищенням. Концепцією також зазначено, що запровадження податку на основі оціночної вартості майна потребує підготовчого етапу для створення належних баз даних з оцінки кожної одиниці нерухомості. Фактично жодного кроку у даному напрямі не було зроблено.

Про наміри впровадження податку на нерухомість свідчить також його згадування у Стратегії реформування податкової системи, яка була схвалена розпорядженням Кабінету міністрів України від 23 грудня 2009 р. [5].

У вказаній Стратегії передбачалося:

- ✦ віднести до об'єктів оподаткування будівлі, зокрема жилий будинок квартирного типу або його частини (квартири), жилий будинок садибного типу, дачний і садовий будинок;
- ✦ визначити базою оподаткування загальну площу кожної будівлі;
- ✦ надати органам місцевого самоврядування право на встановлення ставок податку в межах граничних розмірів, визначених законом, і пільг з оподаткування залежно від місця розташування та типу об'єкта оподаткування;
- ✦ наблизити норми впровадження податку на нерухомість до світових норм.

Мета наближення національного податкового законодавства до діючих систем оподаткування розвинутих країн передбачає врахування світового досвіду, у рамках якого розроблено основні принципи, що дозволяють організовувати оподаткування нерухомості найбільш раціональним чином. Ці принципи, так чи інакше, знайшли відображення в законодавстві більшості країн, але впровадження міжнародного досвіду в законодавство України повинно бути на основі глибокого аналізу можливостей країни (організаційне, методичне, інформаційне забезпечення та інші складові).

По-перше, у більшості країн світу базою оподаткування є ринкова вартість нерухомості. Правомірна думка, що податок на нерухомість повинен забезпечувати достатній і стійкий рівень надходження у місцеві бюджети, оскільки саме нерухоме майно є найбільш стабільним об'єктом оподаткування порівняно з іншими видами активів чи прибутків. Саме оцінка нерухомості для оподаткування за її ринковою вартістю веде до зростання податків на більш дорогі будівлі та землю, що стимулює їх раціональне використання, примушуючи тих власників, які використовують нерухомість неефективно, передавати її в руки тих, хто зможе використовувати з найбільшою вигодою [6, с. 29].

Методика визначення розміру бази оподаткування ґрунтується на:

- ✦ порівняльному підході на основі цін ринкових угод (наприклад, в Австралії, Швеції);
- ✦ капіталізації ренти від потенційного найкращого та найефективнішого використання (наприклад, у Швейцарії, Данії);
- ✦ затратному методі – розрахунку витрат, які були б необхідні для повного заміщення даного

об'єкта нерухомості (Індонезія, Японія, Південна Корея);

- ✦ поєднанні зазначених вище підходів (наприклад, у США, Канаді) [7, 8].

У проекті Податкового Кодексу України [9], напроги, базою оподаткування об'єктів житлової нерухомості є загальна площа об'єкта оподаткування, яка визначається на підставі даних, що надаються органами державної реєстрації прав на нерухоме майно. У разі наявності у платника податку кількох об'єктів оподаткування база оподаткування визначається окремо за кожним з таких об'єктів.

Даний підхід піддається численній критиці, при обговоренні перспектив оподаткування нерухомості часто пропонується оцінювати її за ринковою вартістю. Але на сучасному етапі в цілому «ринковий підхід» є передчасним та необґрунтованим, оскільки вітчизняний ринок нерухомості далекий від досконалості, і на вартість нерухомості впливає забагато неринкових факторів. Правомірна думка економістів та юристів, що запровадження ринкової вартості унеможливить упровадження податку на нерухомість протягом багатьох років підготовчого етапу для створення належних баз даних з оцінки кожної одиниці нерухомості. Цей етап Україна ще не пройшла. Слід відмітити, що на сьогоднішній день в Україні майже неможливо об'єктивно обрахувати базу та ставку податку, оскільки в країні немає єдиного реєстру нерухомості та чітких нормативів, за якими можна оцінювати стан і вартість тієї чи іншої будівлі. Робити ж розрахунки лише за даними бюро технічної інвентаризації нелогічно, оскільки вони застарілі й не відповідають реальній вартості нерухомості. Крім того, як правомірно вказують практики, це породжувало б корупцію оцінювачів, котрі мали б можливість занижувати реальну вартість житлової нерухомості в інтересах платників податків [10].

На нашу думку, доцільно ввести окремі ринкові елементи у базу оподаткування, наприклад, корегувати загальну площу об'єкта оподаткування на коефіцієнти територіального розміщення та року будівництва за аналогією до запропонованих у національних та міжнародних стандартах з оцінки майна і майнових прав. Таким чином, є можливість значною мірою врахувати місце розташування і рік забудови нерухомості та ввести додаткові платежі у місцевий бюджет. Крім того, даний підхід обмежив би необхідність встановлювати органами місцевого самоврядування ряду пільг з оподаткування, пов'язаних з місцем розташування об'єкту, як це передбачено у Стратегії 2009 р.

По-друге, аналіз міжнародного досвіду оподаткування нерухомості свідчить, що об'єктом оподаткування є сукупна вартість землі і будівель (споруд), що знаходяться на ній. Визначення вартості нерухомості з метою оподаткування може проводитися або в цілому, або за її складовими компонентами. У більшості країн світу податок на нерухомість вводиться з одночасною відміною існуючих майнових платежів (податок на майно фізичних осіб, плата за землю) і базою оподаткування ставала сукупна ринкова вартість. Наприклад, у Канаді податок на нерухомість залежить від вартості землі та має най-

більше значення для формування місцевих бюджетів. Земельна ділянка та будівля обкладаються податком по єдиній ставці з урахуванням доходу, який власність реально приносить власникові. Ставка підвищується коли нерухомість використовується під підприємницьку діяльність. Податок на будівлю, яка використовується як перукарня – 30 %, нотаріальна та адвокатська фірма – 50% від ринкової вартості [11, с. 109]. Також значно збільшується податок при використанні будівлі (квартири у багатоповерховій будівлі) під підприємницьку діяльність у Франції та Великобританії, податок сплачує або власник, або орендар відповідно до взаємних угод [11, с. 203].

Проект Податкового Кодексу України та подання останнім часом на розгляд Верховної ради України законопроекти [12, 13] передбачають податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки.

Ряд юристів та економістів вказують, що будь-які спроби окремо оподатковувати землю та будівлі – приречені, це давно доведено світовим досвідом. Специфічна ж українська проблема полягає в тому, що у значного відсотка українських будівель та землі, на якій ці будівлі розташовані, – різні власники, а ще величезна кількість будівель та землі не має будь-яких правоустановчих документів взагалі. Наприклад, результати інвентаризації земельних ділянок, які належать МВС України, показали, що з приблизно 97 000 гектарів землі Державні акти є «аж» на 3000 гектарів [14]. Вітчизняний ринок нерухомості далекий від існуючих у розвинених країнах, де існує інфраструктура, яка обслуговує всіх його учасників.

Законодавче забезпечення земельних відносин та кадастрові документи дійсно потребують негайного вдосконалення. Ще не врегульовано питання приватизації об'єктів разом із земельною ділянкою, на якій даний об'єкт розташовано. Виходячи з економічних реалій на сучасному етапі, більш доцільно поділити податок на нерухомість на дві складові: податок на земельні ділянки та податок на будівлі і споруди. На думку експертів, це дозволить державним органам та органам місцевого самоврядування більш динамічно, оперативніше та диференційовано здійснювати моніторинг якості кадастрових об'єктів. На користь такого підходу свідчить те, що порядок плати за землю вже знайшов відображення у законодавстві України.

Плату за землю в Україні введено відповідно до Закону України «Про плату за землю» [2]. У цьому Законі визначається, що використання землі в Україні є платним. Плата за землю здійснюється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від грошової оцінки земель. Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, а також земельна частка (пай), яка перебуває у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди. Суб'єктом плати за землю (платником) є власник земельної ділянки, земельної частки (паю) і землекористувач, у тому числі орендар.

На першому етапі доцільно привести у відповідність норми земельного законодавства та норми законів, що будуть регулювати податок на нерухомість. Враховуючи, що плата за землю має надходити до місцевих бю-

джетів, слід було б передбачати диференціювання ставок, залежно від місцезнаходження цих ділянок – навіть у межах одного району. З метою запровадження загальних підходів до оподаткування нерухомості необхідно вирішити питання щодо зіставлення реєстру об'єктів нерухомості з інформацією про земельні ділянки, на яких вони розташовані, що з'явиться підґрунтям для другого «ринкового» етапу запровадження податку на нерухомість.

ВИСНОВКИ

Проведення економічних реформ в Україні призвело до необхідності визначення реальних джерел доходів місцевих бюджетів. Як показує досвід зарубіжних країн, суттєвим джерелом наповнення місцевих бюджетів може стати податок на нерухомість. Імплементация даного податку до законодавства України доцільна з урахуванням економіко-організаційних та правових реалій країни. На першому етапі можливо запровадити тільки окремі ринкові елементи у базу оподаткування, привести у відповідність норми земельного законодавства та норми законів, що будуть регулювати податок на нерухомість. Крім того, подальший розвиток ринку нерухомості в Україні потребує законодавчого вирішення питання щодо приватизації земельних ділянок разом з об'єктами нерухомості, урахування вигоди від використання землі та будівель під підприємницьку діяльність, створення нових фінансових інструментів та інфраструктури, яка обслуговуватиме всіх учасників ринку нерухомості. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Влащук М.** Податок на нерухоме майно / М. Влащук // Вісник податкової служби України. – 2009. – № 11. – С. 11 – 12.
2. Про систему оподаткування: Закон України від 25.06.91 р. №1251-X11 із змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gska2.rada.gov.ua>
3. Про плату за землю: Закон України від 03.07.92 р. № 2535-XII із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gska2.rada.gov.ua>
4. Концепція реформування податкової системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2007 р. № 56-р // Офіційний вісник України. – 2007. – № 13. – ст. 481.
5. Стратегія реформування податкової системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 грудня 2009 року № 1612-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gska2.rada.gov.ua>
6. **Гриценко Е. А.** Ринок нерухомості: закономірності становлення і функціонування / Е. А. Гриценко // Економіка України. – 2007. – № 9. – С. 28 – 30.
7. **Попадюк Н.** Податок на нерухомість: реалії та перспективи [Електронний ресурс] / Н. Попадюк // Юстиніан: юридичний журнал. – 2007. – № 12. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2232>
8. **Жура Е.** Податок на нерухомість – індикатор ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.yus.kiev.ua/stat/pod_nnir.html
9. Проект Податкового кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gska2.rada.gov.ua>

10. Кушнірук Б. Податковий кодекс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kchp.com.ua/novoe/podatkoviy-kodeks.html>

11. Попова Л. В. Налоговые системы зарубежных стран: учебно-метод. пособие / Л. В. Попова, И. А. Дрожжина, Б. Г. Маслов. – М. : Дело и сервис, 2008. – 368 с.

12. Проект Закону про податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки від 15. 04. 2008 № 2378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gska2.rada.gov.ua>

13. Проект Закону про податок на нерухоме майно (нерухомість), відмінне від земельної ділянки від 22. 12. 2008 № 3533 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gska2.rada.gov.ua>

14. Монтян Т. Податок на нерухомість [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inform.org.ua/2008/03/25>

ТИПОЛОГІЯ КОРУПЦІЇ В БАНКІВСЬКОМУ СЕКТОРІ

КОВАЛЕНКО М. М.

УДК 35.336.711.65

Коваленко М. М. Типологія корупції в банківському секторі

У статті розроблено типологію корупції в банківському секторі, яка аналізується автором за рівнями розповсюдження та формами прояву. За рівнями розповсюдження дана корупція поділяється на макро- та мікрорівень. До корупції макрорівня належать ідейна, резервна, бюджетна, регуляторна та наглядова корупції. На мікрорівні корупція поділяється на кредитно-операційну, легалізаційну та адміністративну. За формами прояву корупція в банківському секторі може складатися з хабарництва, «відкатів», фаворитизму (у тому числі непотизму та кронізму), лобізму.

Ключові слова: корупція, корупційні відносини, типологія, центральний банк, комерційні банки.

Бібл.: 8.

Коваленко Микола Миколайович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економічної політики та менеджменту, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (пр. Московський, 75, Харків, 61050, Україна)

E-mail: kovnn1@rambler.ru

УДК 35.336.711.65

UDC 35.336.711.65

Коваленко Н. Н. Типология коррупции в банковском секторе

В статье разработана типология коррупции в банковском секторе, которая анализируется автором по уровням распространения и формам проявления. По уровням распространения данная коррупция делится на макро- и микроуровень. К коррупции макроуровня относятся идейная, резервная, бюджетная, регуляторная и надзорная коррупции. На микроуровне коррупция делится на кредитно-операционную, легализационную и административную. По формам проявления коррупция в банковском секторе может состоять из взяточничества, «откатов», фаворитизма (в том числе непотизма и кронизма), лоббизма.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные отношения, типология, центральный банк, коммерческие банки.

Библ.: 8.

Коваленко Николай Николаевич – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономической политики и менеджмента, Харьковский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины (пр. Московский, 75, Харьков, 61050, Украина)

E-mail: kovnn1@rambler.ru

Kovalenko M. M. Typology of Corruption in the Banking Sector

The article develops typology of corruption in the banking sector, which is analysed by the author by levels of distribution and forms of manifestation. By levels of distribution the corruption is divided into macro and micro levels. The macro level corruption are ideological, reserve, budget, regulatory and supervisory corruptions. At micro level the corruption is divided into credit and operational, legalisation and administrative. By forms of manifestation the corruption in the banking sector could consist of bribes, kickbacks, favouritism (including nepotism and cronyism) and lobbying.

Key words: corruption, corruption relations, typology, central bank, commercial banks.

Bibl.: 8.

Kovalenko Mykola M. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economic Policy and Management, Kharkiv Regional Institute of Public Administration of National Academy of Public Administration under the Office of the President of Ukraine (pr. Moskovskyy, 75, Kharkiv, 61050, Ukraine)

E-mail: kovnn1@rambler.ru

Розтління корупційними настроями охоплює сьогодні найширші верстви владних структур та економічно активного населення України. Потенційно корупціонером може стати кожен, хто володіє правом (владою) розпоряджатися або користуватися найрізноманітнішими не належними йому ресурсами. Це може бути не тільки державний чиновник або співробітник правоохоронних органів, але й менеджер з продажу, лікар або практично будь-який співробітник банківського сектора. Головною ознакою корупції є використання займаного службового положення для отримання особистої вигоди. Причому вигоди будь-якого роду, навіть не обов'язково пов'язаної з отриманням прямого економічного прибутку (корупційної ренти) [3; 8, с. 51].

Як свідчить зарубіжний досвід, фінансовий сектор, у тому числі й банківський, більш чутливий до корупції, ніж реальний бізнес. На відміну від виробничого капіталу, фінансові активи занадто легко переміщати. Приклади інвесткомпанії Salomon Brothers у 1993 р. (коли фірма дивом врятувалася від краху) і банку Barings в 1990 р. (дива не трапилося, банк збанкрутував) показують, що коруп-

ційна діяльність лише одного нечистоплотного співробітника навіть не найвищого рівня може поставити велику фінансову установу на межу виживання. Останні гучні скандали, пов'язані з корупційними взаємозв'язками банків і державної влади, спрямованими на реалізацію трансформації приватної боргової заборгованості банківських установ у заборгованість держави, усе частіше можна спостерігати навіть у таких країнах, де, за оцінками різних міжнародних установ, корупція майже відсутня – США, певні країни Європейського союзу.

Із самого початку становлення банківського сектора в Україні у 1990-х роках корупція у цій сфері стала масовим явищем. Корупція розквітла і при ненормативній приватизації значної частини державного банківського сектора, і при створенні системи уповноважених банків, яким передавалися в управління бюджетні кошти, і при роботі з внутрішніми позиками та векселями тощо. В умовах інфляції 1991 – 1995 рр. банки отримували колосальні прибутки. Їх співробітництво з чиновництвом було в формі хабарів, але поступово набуло більш «цивілізованих» форм – система «кредит-депозит»

без участі коштів чиновника, пільгові кредити, пільгові рахунки тощо. Особливо небезпечною формою виявилось штучне збанкрутування – банків «Градобанк», «Слов'янський», «Україна» тощо або розкрадання активів банків «Київ», «Надра», «Родовідбанк», «Укргазбанк» та багатьох інших.

Підґрунтям корупційних операцій ставала декретотворчість Уряду та Національного банку в 1992 – 1993 рр., що виявилось одним із факторів поширення корупції в банківському секторі (наприклад, утворення тимчасових фінансових груп тощо). Механізм пограбування держави, комерційних фірм і вкладників дуже простий: банк бере на зберігання або на якісь соціальні програми гроші, які потім розкрадаються, і банк оголошує себе неплатоспроможним. Зрозуміло, без корупції, без співробітництва урядових і банківських чиновників такі масштабні пограбування неможливі. Недосконалість же українського законодавства і корумпованість урядових чиновників і правоохоронних органів допомагають злочинцям уникати відповідальності за свої кримінальні дії [2, с. 132 – 133; 1, с. 38].

Проблема вивчення корупційних відносин у банківському секторі назріла особливо. Як банківську систему порівнюють з кровоносною системою людини, так і корупцію в банківському секторі можна порівняти з її онкологічним захворюванням, котре загрожує усьому соціально-економічному «організму» держави. Проблему корупції в банківському секторі не можна недооцінювати, особливо враховуючи її масштабність. Вона переходить у розряд досить актуальної наукової проблеми, яка не обмежується лише національним рівнем, а приймає свої типові форми, що стають характерними для певних груп країн світу, тобто набуває глобального явища. Протистояти корупції набагато легше лише тоді, коли є ґрунтовна уява про цілісну картину найбільш уживаних в банківському секторі її можливих видів.

Интерес до наукового вивчення корупції виник із самого початку самостійності України і не вщухає й донині. Навпаки, число наукових праць, присвячених питанню корупції, постійно зростає. Проблеми корупційних відносин присвятили свої дослідження чимало вітчизняних науковців, до яких, насамперед, треба зарахувати роботи Л. Аркуші, О. Бандурки, П. Геги, О. Гіди, О. Дмитрової, О. Додурова, В. Журавського, П. Кабанова, Ю. Кальниша, В. Корж, В. Лукомського, М. Мельника, М. Михайльченка, Є. Невмержицького, О. Савчука, О. Терещука, С. Шалгунової, Ф. Шульженко та багатьох інших.

Осмисленню корупції як багатоаспектного явища, притаманного різним сферам життєдіяльності людини, присвячені роботи відомих зарубіжних вчених – К. Абдієва, Г. Аврека, А. Антошкіна, М. Бартошина, А. Бурова, М. Геффіна, Т. Гобса, П. Джерелі, В. Катасонова, В. Комісарова, Н. Кузнецової, С. Молдабаєва, Л. Петтера, С. Роуз-Аккермана, Г. Сатарова, С. Тertiшного.

Спектр наукових досліджень корупційних відносин достатньо широкий і багатогранний. Нам би хотілося сконцентрувати увагу на вивченні корупційних відносин, що мають місце у банківському секторі, як тієї частини економіки, котра відіграє вирішальне значен-

ня для функціонування усіх господарюючих суб'єктів, а отже, суспільства в цілому.

Метою даної статі є розробка типології корупції в банківському секторі.

Синергетичний ефект корупційної системи має негативну спрямованість і проявляється, з одного боку, у готовності до корупційних платежів у більшості економічних суб'єктів, і з іншого боку – спонукує «жертви» відмовитися від опору корупційному тиску. Високою є привабливість «полегшеного» корупцією процесу досягнення мети, коли в корупційні відносини поступово втягується усе суспільство. Але корупція нічого не додає до суспільного продукту. Як підкреслює В. Лопухін, навпаки, нав'язуючи неконкурентоспроможні рішення і висмоктуючи ресурси на саму себе, вона створює перешкоди економічним процесам, гальмує суспільний розвиток [5]. Корупція в Україні не просто з'їдає, а давно поглинула все, що могло б створити опір загрозам майбутньому країни та її народу. А причини негативного впливу корупції на соціально-економічний розвиток очевидні і беззаперечні. По-перше, корупція – це не просто нелегальний податок на бізнес, корупція – це найгірший податок, що підштовхує економіку до непрозорості та неефективності. По-друге, корупція не дозволяє державі реалізовувати будь-які соціально-економічні стратегії [6, с. 44].

Спробуємо провести аналіз корупції в банківському секторі України за допомогою типологічного методу. Як певний методологічний рівень пізнання типологія дає змогу здійснити перехід від найзагальнішого, абстрактного аналізу об'єкта до конкретного дослідження. Тобто головне завдання типології корупції в банківському секторі зводиться до пошуку суттєвих ознак, що визначають внутрішні закони розвитку даного об'єкта вивчення і його закономірні зв'язки з іншими об'єктами зовнішнього середовища. У межах типологічного методу розмежовують такі поняття, як «групування», «класифікація», «типологізація». На відміну від «механічної» процедури групування та «формальної» класифікації типологізація поєднує виділення системо-утворювальних ознак складного явища та встановлення суттєвого зв'язку між ними.

Для розробки типології корупції в банківському секторі більш прийнятною є використання такого засобу, як класифікація, що являє собою умовне розбиття об'єктів на підмножини на основі їх характерних ознак з метою упорядкування і систематизації. Ознака класифікації – це властивість або характеристика корупції в банківському секторі. Кількість значень ознаки класифікації визначається кількістю класифікаційних угруповань, які можуть бути створені при розподілі множини об'єктів за цією ознакою.

Просторову множину корупції в банківському секторі поділимо на незалежні класифікаційні угруповання з використанням таких ознак і відповідних видів корупції:

- ✦ *рівень розповсюдження* – макрорівень, мікрорівень;
- ✦ *форма прояву* – хабарництво, «відкат», фаворитизм (у тому числі непотизм і кронізм), лобізм.

За даною класифікацією охарактеризуємо кожний із видів корупції в банківському секторі.

Так, корупція за рівнями розповсюдження, у свою чергу, можна поділити на певні підвиди:

- ✦ *макрорівень* – ідейна, резервна, бюджетна, регуляторна, наглядова;
- ✦ *мікрорівень* – кредитно-операційна, легалізаційна, адміністративна.

Для операцій корупції макрорівня специфічним є те, що, здійснюючі їх, центральний банк, а також інші державні органи (установи), причетні до функціонування банківського сектора, виступають як особи, що надають корупційну «послугу», тоді як для мікрорівня характерним є те, що корупційну «послугу» надають комерційні банки.

Ідейна корупція є найбільш небезпечною для розвитку банківського сектора в інтересах соціально-економічного розвитку країни. У своїй найбільш небезпечній формі вона з'являється тоді, коли спотворюються саме цілі управління. Так, замість підтримки зайнятості населення та зростання його доходів при одночасному забезпеченні стабільності національної грошової одиниці центральний банк може бути зайнятим лише боротьбою з інфляцією. Тоді як першочергові причини інфляції полягають більше у скороченні національного виробництва, дорожнечі кредитних ресурсів, перерозподілі інфляції розвинутих країн у бік країн, що опинилися на периферії світової глобалізації, функціонуванні системної корупції в державі, зростанні цін на енергоносії тощо. Даний підвид корупції, як правило, може закріплюватися на законодавчому рівні, коли за законом основною функцією центрального банку стає лише підтримка цінової стабільності в державі, а уряд практично лишається можливостей використовувати можливості банківського сектора для побудови суверенної економіки. У той момент, коли стратегічні цілі банківського регулювання та нагляду замість служіння суспільству, державним інтересам, підмінюються вузькими тактичними завданнями, які ставляться на рівень вищих цінностей та потім починають безкомпромісно досягатися, часто всупереч здоровому глузду, тоді має місце ідейна корупція. Механізм державного регулювання банківського сектора, діяльність котрого ґрунтується на даному підвиді корупції, відрізняється відсутністю співвіднесення адміністративних, економічних, комбінованих заходів із загальнодержавними цілями переходу національної економіки на інноваційно-інвестиційну модель суспільного відтворення.

За таких умов певні нібито радикальні дії центрального банку починають проводитися не заради досягнення стратегічних цілей державного управління, а заради популізму, утворення ілюзій у суспільства, що даний орган намагається проводити якісь конструктивні реформи. Популістські рішення, як правило, прості, безсистемні та орієнтовані на найближчу перспективу без оцінок ризиків і віддалених наслідків. Свідченням існування ідейної корупції можуть виступати такі риси дій центрального банку, як: емісія національних грошей і формування золотовалютних резервів, засновані на використанні ре-

жиму валютного правління; грошово-кредитна політика відірвана від бюджетної політики; у країні довгий період діють височезні процентні ставки, економіка відчуває жорсткий кредитний голод, рівень довгострокового банківського фінансування наближений до нуля; вітчизняний банківський сектор віддається на відкуп іноземному капіталу; відбувається потакання розповсюдженню доларизації економіки тощо. Ідейна корупція знаходиться на стику таких явищ, як некомпетентність і державна зрада.

У будь-якої корупції є той, хто виступає замовником здійснення корупційної «послуги». Це стосується також й ідейної корупції. У її підтримці можуть бути зацікавлені перш за все: країни, що стоять унизу перевернутої піраміди глобальної ієрархії країн світу; світові фінансово-олігархічні клани; наднаціональні регулятори, котрі фактично виступають для багатьох країн органами зовнішнього правління та відстоюють інтереси двох вищевказаних категорій; певні національні сировинні експортери та злочинно-корупційні кола, не зацікавлені у довгостроковій соціально-економічній стабілізації у власній країні.

Розглянемо можливості так званої *резервної корупції*. До неї відносяться корупційні дії, пов'язані із розпорядженнями за формуванням, розміщенням, витратанням золотовалютного резерву країни. Традиційно маніпулювання золотовалютними резервами належить до вкрай закритої й одночасно корупційної сфери державних фінансів. У певній частині країн дані функції виконує центральний банк під прямим контролем уряду та опосередкованим контролем парламенту, і тоді даний підвид корупції не може набути широких масштабів, а в інших – розпорядження золотовалютними резервами здійснюється виключно центральним банком, що автоматично створює сприятливе середовище для виникнення резервної корупції. Розміщення золотовалютних резервів здійснюється у вигляді відкриття і поповнення депозитних рахунків у зарубіжних банках, а також придбання «фінансових інструментів», що являє собою купівлю різних цінних паперів відповідно до списку, прийнятого Правлінням центрального банку. Ці операції, як правило, здійснюються в умовах строгої секретності, правила розміщення визначаються на переговорах із зарубіжними контрагентами дуже вузьким колом осіб з центрального банку. У країнах із так званою перехідною економікою резервна корупція має пряме відношення до зловживань, пов'язаних з нарощуванням зовнішньої заборгованості сектора державного управління та центрального банку – коли зовнішні державні позики навіть не заходять у країну, а осідають у зарубіжних банках як валютні резерви країни-позикоотримувача, а також, коли помилкові дії центрального банку під час розміщення валютних резервів, що призвели до збитків, покриваються за рахунок нарощування боргів.

Бюджетна корупція походить від державних органів, котрі розпоряджаються бюджетними коштами (уряд, місцеві органи влади, різні державні установи тощо). Без підтримки, а то навіть і нав'язування підвідомчим установам з боку вищих рівнів державного управління її правил, бюджетна корупція не може вільно функціонувати, а

тим більше набути системності та стати провідним чинником побудови ділових взаємозв'язків між державою і банками. Це і є першочерговим чинником віднесення нами бюджетної корупції до макрорівня. «Купівля» банками рішень у розпорядника бюджетних коштів може сприяти банкам збільшити власні прибутки за рахунок розширення як депозитних, так і кредитних операцій, а також операцій, що супроводжують їх, наприклад, видача гарантій тощо. Уже стає майже систематичним, коли банки використовують корупційні дії для того, щоб домогтися розміщення коштів бюджетних установ на відкритих в банку депозитних, розрахункових, карткових, зарплатних та інших рахунках. Або домогтися надання державній установі кредиту під надійне забезпечення та/або з високими відсотками. Крім цього, банки дуже часто практикують виступати гарантами за різними угодами з участю державних установ, отримуючи за це чималі комісійні доходи. Особливо бюджетна корупція проявляється в період банківських криз, коли банки впритул наближаються до свого краху і уряд та банкіри починають домовлятися про отримання державної допомоги за рахунок коштів платників податків. Банки, котрі найбільш схильні до певних «компромисів» або «напрацювали» міцний механізм впливу, отримують її.

До бюджетної корупції ми відносимо корупційну діяльність банків, яка може бути пов'язана не тільки з бізнесом і примноженням капіталу, але також із політикою. Багато банкірів дають хабарі для того, щоб самим потрапити в парламент та лобювати прийняття необхідних для їх бізнесу рішень, отримати депутатську недоторканність. Часто-густо банківські установи фінансують окремих політиків і політичні партії, щоб просунути в парламент та інші державні органи підконтрольних їм людей.

Регуляторна корупція походить від центрального банку і передбачає «продаж» свого позитивного рішення на здійснення активних операцій (кредитних вкладень) комерційному банку. Іноді рішення такого роду для комерційного банку є життєво важливими, оскільки без цих кредитів банк стає банкрутом. У разі позитивного рішення відносно видачі кредиту, після його отримання, комерційний банк може зробити «відкат» на користь того керівника центрального банку, який надав «послугу». Одержувачами «винагороди» виступають, як правило, керівники центрального банку та його структурних підрозділів. До регуляторної корупції відносяться також корупційні афери за участю центрального банку, які базуються на продажу «інсайдерської» інформації. Наприклад, інформації про те, що готується інтервенція центрального банку на валютному ринку та певну зміну валютного курсу грошової одиниці. Банки, що діють на такому ринку, маючи таку інформацію, можуть отримувати чималі прибутки на подібного роду інформації.

Наглядова корупція походить від центрального банку чи окремого органу, відповідального за здійснення банківського нагляду. Винагорода отримується за прийняття чи неприйняття рішення наглядовим органом по відношенню до комерційного банку – це рішення, котрі випливають із результатів здійснення вступного, ви-

їзного та безвізного нагляду за тим чи іншим банком. Наприклад, найбільш негативним для комерційного банку є рішення про призупинення діяльності банку та відкликання ліцензії (ліцензій).

Така корупція є достатньо розповсюдженою у банківському світі. Орган банківського нагляду в змозі досить оперативно відслідковувати ситуацію у комерційних банках, ризики, пов'язані з їх діяльністю. Дрібні зловживання комерційні банки можуть здійснювати без «узгодження» з наглядовим органом, усе залежить від рівня компетентності фахівців нагляду. А ось великі, систематичні протиправні операції, що заборонені нормативно-правовими актами банківського нагляду, комерційні банки приховати від органу банківського нагляду просто неспроможні. На цьому підґрунті й виникає змова між наглядовим органом і комерційним банком. Тому багато видів корупції мікрорівня співіснують з наглядовою корупцією.

Наприклад, часто-густо розкрадання банківських активів не може обійтися без супроводу цього процесу з боку банківського нагляду. Це коли власниками та/або топ-менеджментом банку за допомогою різних схем виводяться банківські активи з їх подальшим привласненням. Розкрадання банківських активів може бути одномоментним або розтягнутим у часі (регулярним). Якщо подібного роду махінації проводяться регулярно, то не помітити цього для органу банківського нагляду просто неможливо [4].

Наступним видом корупції в банківському секторі за рівнем розповсюдження є корупція *мікрорівня*, при якій корупційні «послуги» надаються комерційними банками. Даний вид корупції ми поділяємо на три підвиди – кредитно-операційна, легалізаційна та адміністративна.

Кредитно-операційна корупція ґрунтується на відношеннях між співробітником банку будь-якого рівня і клієнтом під час ухвалення рішень відносно видачі кредиту та поточних питань обслуговування (наприклад, попередження клієнта про отримання вимоги накладати арешт на його рахунок з боку правоохоронних органів та його термінове обнуління, тощо). Подібні дії, що ідуть всупереч інтересів банку, які можуть призвести до фінансових втрат, виникнення претензій з боку регулюючих, правоохоронних і судових органів, передбачають винагороду співробітника (співробітників) банку з боку клієнта.

Легалізаційна корупція передбачає участь комерційного банку в операціях, пов'язаних з легалізацією («відмиванням») «брудних» грошей і «конвертуванням» безготівкових коштів у готівкову форму.

Клієнтами, які отримують корупційну «послугу» з легалізації «брудних» грошей, можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Легалізуватися можуть гроші, отримані незаконним шляхом, державних чиновників, керівників і членів організованих злочинних угруповань, самих банкірів. Під легалізацією розуміється, перш за все, «закачування» у комерційні банки готівкових грошей, отриманих у вигляді хабарів, виторгу від торгівлі наркотиками, інших видів злочинної діяльності. Під час проведення легалізації «брудних» грошей банки часто

взаємодіють з небанківськими структурами. Зокрема, гроші від організованих злочинних угруповань «закачуються» у банки, попередньо проходячи через фірми у сфері роздрібної торгівлі, казино, ресторани та інші комерційні організації, які більшу частину свого бізнесу здійснюють за допомогою готівки. До цього ж, через банки за кордон (перш за все до офшорів) за допомогою різних схем можуть виводитися безготівкові кошти комерційних структур, які ухиляються від сплати податків. Це теж вважається легалізацією грошей. Легалізація може поєднуватися також з розкраданням банківських активів, що представляє собою виведення коштів банку за межі країни на рахунки офшорних фірм.

«Конвертування» безготівкових коштів у готівкову форму само по собі не є протизаконною операцією для комерційного банку. Однак у відповідності до нормативних документів центрального банку, особливо для юридичних осіб, встановлюється певний порядок і ліміти видачі готівкових коштів. Банки можуть йти на порушення цих нормативних документів, особливо якщо мова йде про масштабні операції переведення безготівкових коштів у готівку.

Як правило, дані операції проводяться за участю «конвертаційного центру», до складу якого входять реально існуючі підприємства, на рахунки котрих перераховуються безготівкові кошти за фіктивно виконані роботи чи послуги. У банківських установах з рахунків даних підприємств знімаються вже готівкові кошти, які передаються замовникам за винятком відсотку за «конвертування», частина котрого може йти банківським співробітникам. Злочинці, а також усі, хто займається бізнесом у тіньовому секторі економіки, повинні мати готівку для оплати контрабандного товару, для роздавання хабарів, зарплати співробітників «у конвертах», оплати праці нелегальних іммігрантів, особисті потреби тощо.

Адміністративна корупція. До цього підвиду корупції можна віднести всі корупційні зловживання у сферах: будівництва та ремонту банківських приміщень, оренди, купівлі техніки (комп'ютерної, охоронної, касової, офісної, побутової, транспортних засобів), купівлі меблі; продажу заставного майна; працевлаштування (торгівля банківськими посадами); купівлі послуг (рекламних, зв'язку, охоронних) тощо. Особливо великого розповсюдження адміністративна корупція може набувати серед державних банків, хоча і приватні банки (перш за все великі, системні банки) стовідсоткового імунітету від цієї хвороби не мають. Звичайно, крім комерційних банків, адміністративна корупція притаманна і для центрального банку, але в силу того, що більша питома вага від загального розміру адміністративної корупції банківського сектора належить саме комерційним банкам, цей підвид корупції ми віднесли до мікрорівня.

Головним видом корупції за формою прояву є *хабарництво*. Хабар може бути даний за певні конкретні дії чи бездіяльність у вигляді: хабара-підкupu (дається до вчинення дії); хабара-подяки (дається після вчинення дії); систематичних винагород. Предмет хабара – це будь-які матеріальні чи віртуальні цінності, послуги, комерційні вигоди, які банківський службовець отримав

за виконання своїх службових обов'язків шляхом вчинення дій/бездіяльності в інтересах хабародавця. Хабар завжди передається під час відсутності очевидців, більше того, його учасники – хабароодержувач / хабародавець – зацікавлені в його приховуванні. Усі учасники хабара несуть кримінальну відповідальність, а тому вони не дають правдивих свідчень, як правило, вступають у змову.

«Відкат» є одним із найрозповсюдженіших способів використання службового становища в корисливих особистих цілях. У банківському секторі питання «відкату» виникає достатньо часто. Сутність його полягає в тому, що клієнт банку, отримуючи від нього чи надаючи банку певну послугу, має заплатити визначену суму (відсоток від загальної суми) співробітнику банку за можливість її проведення. Наприклад, під час складання угоди щодо видачі кредиту за вигідними для позичальника умовами співробітник банку може домовитися з клієнтом про отримання ним певного відсотку від обсягу кредиту. Або, навпаки, коли співробітник банку звертається до сторонньої фірми з пропозицією купити її роботи чи послуги, але з умовою, що вона має зробити «відкат» у встановленому розмірі та формі. Звичайно втрати від даного виду корупції відносяться на недоотриманні доходи чи додаткові невинправдані витрати банку.

У той самий час хабар і «відкат» можуть переплітатися між собою. Так, винагорода банківського співробітника може здійснюватися в два етапи: у вигляді хабара (авансовий платіж – до ухвалення рішення видати кредит) та «відкату» (остаточний платіж – після видачі кредиту).

Фаворитизм представляє собою надання послуг або ресурсів родичам, знайомим, або тим, хто належить до певної партії, національності банківських співробітників, що негативно впливає на якість банківської діяльності і призводить до неефективного розподілу ресурсів серед тих, хто має особливі домагання щодо посади співробітника центрального чи комерційного банку. Окремими підвидами фаворитизму є непотизм та кронізм.

Сутність *непотизму* полягає в тому, що організується така система владних відносин, в основі якої лежить спорідненість. Непотизм має дуже негативні наслідки для розвитку банківського сектора. Особливо неприпустимими є випадки, коли найвищі посади центрального банку займають особи, найближчі родичі яких є власниками або членами правління комерційного(их) банків. *Кронізм* характеризується тим, що система владних відносин спирається на близьких друзів, що отримало цілком український синонім – кумівство.

Фаворитизм призводить до утворення односторонніх переваг, порушення однакових умов конкуренції або доступу до державних ресурсів і послуг. Під дахом фаворитизму в банківському секторі формуються монополні або домінуючі групи (клани), що забезпечують вигідні для себе умови на шкоду інтересів держави та конкурентів.

Як зазначає О. П. Савчук із співавторами, можливість ухвалювати передбачені посадою рішення (здійснювати їх) у інтересах родини чи певного сімейно-товариського клану – це механізм необґрунтованого зба-

гачення, набагато вигідніший і безпечніший, ніж отримання хабара за загальне заступництво або потурання. В умовах існуючої терпимості до цього з боку суспільства ефективність державного управління державними ресурсами безальтернативно низька. Будь-які обсяги усіх видів ресурсів у цьому випадку розкрадатимуться або витратяться за нецільовим призначенням на користь розпорядників цих ресурсів [7, с. 33 – 34]. Таким чином, фаворитизм є особливо загрозливим видом корупції для ефективної діяльності центрального банку та будь-яких видів державних комерційних банків.

Зрощення банківського бізнесу з владою з метою добитися від неї вигідних для нього рішень представляє собою такий вид корупції, як *лобізм*. Лобізм проявляється у тому, що чиновники різних державних установ можуть входити, як правило за винагороду, до складу членів Спостережних рад, Ради директорів недержавних комерційних банків, у зв'язку з чим відбувається фактичне зрощення держави і бізнесу. Даний вид корупції є фактично легалізованою практикою у багатьох країнах з перехідною економікою, що фактично легалізує постійний конфлікт особистих і державних інтересів. Нерідко банки стикаються з формою нав'язуваного лобізму, утворення так званої «дауху», коли чиновник змушує банк скористатися псевдопослугами із захисту їхніх інтересів від законного і незаконного втручання з боку наглядових органів, добросовісних і недобросовісних дій з боку конкурентів, а також від різних форм здирства з боку різних структур. Лобізм, як процес зрощення державної влади з бізнесом, сприяє створенню нових, глибоко законспірованих корупційних технологій.

ВИСНОВКИ

Зроблена нами спроба розробити типологію корупції в банківському секторі дозволяє подивитися на корупційні відносини, пов'язані з банками, як цілісну систему взаємозв'язків, виявити повний перелік потенційних замовників і надавачів корупційних «послуг», більш досконало зрозуміти мотиви виникнення корупційних відносин у банківському середовищі. Запропонована методика може стати певним каркасом подальшого, більш досконалого, вивчення корупції в банківському секторі та чергового «нанизування» на нього нових ознак, видів і підвидів корупції. А головне, дана типологія надає можливість по-новому подивитися на проблему вдосконалення механізму державного регулювання банківського сектора на засадах протистояння виникненню корупційних відносин, виробітку комплексу заходів ефективного попередження корупції в банківському секторі як соціально небезпечного багатоаспектного явища. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дмитрова О.** Підходи до оцінювання рівня залучення банків до корупційних діянь [Текст] / О. Дмитрова, К. Гончарова // Вісник НБУ. – 2012. – № 8. – С.34 – 38.
2. **Журавський В. С.** Корупція в Україні – не політика : монографія [Текст] / В. С. Журавський, М. І. Михальченко, О. М. Михальченко – К.: Фенікс, 2007. – 408 с.

3. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07 квітня 2011 року № 3206-VI [Електронний ресурс] : Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>

4. **Катасонов В.** Коррупция в банковском секторе, или банковский коррупционный капитализм. Часть 2 [Электронный ресурс] : Официальный сайт Русского экономического общества им. С. Ф. Шарапова – Режим доступа : http://reosh.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=301&catid=1&Itemid=7&sno=0&stext

5. **Лопухин В. Ю.** Проблемы модернизации и перехода к инновационной экономике [Электронный ресурс] / В. Ю. Лопухин // Евразийский международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики». – 2010. – № 4(36). – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3329>

6. **Невмержицький Є. В.** Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія [Текст] / Є. В. Невмержицький. – К. : КНТ, 2008. – 368 с.

7. **Савчук О. П.** Корупція: багатоаспектність явища : навчальний посібник [Текст] / О. П. Савчук, В. Л. Бабич, В. А. Бабич. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2009. – 68 с.

8. **Шевчук В. О.** Корупція і/або розвиток? [Текст] / В. О. Шевчук // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна «Питання політології». – 2005. – № 702. – С. 47 – 54.

СИСТЕМИ ОБМІНУ КРЕДИТНОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ В УКРАЇНІ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

ОЛІЙНИК О. О.

УДК 336.77

Олійник О. О. Системи обміну кредитною інформацією в Україні: стан і перспективи розвитку

Системи обміну кредитною інформацією мають сильний вплив на розвиток кредитного ринку, зокрема, забезпечується повна інформація про позичальника, що дозволяє більш точно оцінити його здатність повернути кредит, зменшуються затрати на пошук інформації про позичальника і тим самим здешевлюється плата за кредит, підвищується платіжна дисципліна позичальника, знижується загроза перекредитування позичальника, демонополізується інформація на кредитному ринку, що робить конкуренцію більш досконалою. В Україні існують як державні, так і приватні системи обміну кредитною інформацією, які працюють не так давно і не набули значного розвитку через неусвідомлення кредитними установами переваг функціонування таких систем та небажання великих кредиторів ділитися своєю інформацією. З боку держави доцільним є ініціювання популяризації участі кредитних установ у бюро кредитних історій, а також запровадження законодавчих ініціатив щодо обов'язковості передачі інформації кредитних установ до кредитних бюро.

Ключові слова: обмін інформацією, кредитний ринок, кредитна історія, кредитне бюро.

Табл.: 2. **Бібл.:** 12.

Олійник Олена Олександрівна – кандидат економічних наук, доцент, докторант, Національний університет біоресурсів і природокористування України (вул. Героїв Оборони, 15., Київ, 03041, Україна)

E-mail: olenaolol@ukr.net

УДК 336.77

Олейник Е. А. Системы обмена кредитной информацией в Украине: состояние и перспективы развития

Системы обмена кредитной информацией имеют сильное влияние на развитие кредитного рынка, в частности, обеспечивается полная информация о заемщике, что позволяет более точно оценить его способность вернуть кредит, уменьшаются затраты на поиск информации о заемщике и тем самым удешевляется плата за кредит, повышается платежная дисциплина заемщика, снижается угроза перекредитования заемщика, демонополитизируется информация на кредитном рынке, что делает конкуренцию более совершенной. В Украине существуют как государственные, так и частные системы обмена кредитной информацией, которые работают не так давно и не получили значительного развития из-за неосознания кредитными учреждениями преимуществ функционирования таких систем и нежелания крупных кредиторов делиться своей информацией. Со стороны государства целесообразно инициировать популяризацию участия кредитных учреждений в бюро кредитных историй, а также внедрение законодательных инициатив относительно обязательности передачи информации кредитных учреждений в кредитные бюро.

Ключевые слова: обмен информацией, кредитный рынок, кредитная история, кредитное бюро.

Табл.: 2. **Библ.:** 12.

Олейник Елена Александровна – кандидат экономических наук, доцент, докторант, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины (ул. Героев Оборони, 15., Киев, 03041, Украина)

E-mail: olenaolol@ukr.net

UDC 336.77

Oleynik Y. A. Systems of Credit Information Exchange in Ukraine: State and Prospects of Development

Systems of credit information exchange have strong influence upon development of the credit market, in particular, complete information about a borrower is provided, which allows more accurate assessment of the borrower's capability to payback the credit, reduction of costs on search for information about the borrower and reduction of payment for the credit, increase of payment discipline of the borrower, reduction of the threat of over-crediting the borrower, demonopolisation of information in the credit market, which makes competition more perfect. There are both state and private systems of exchange of credit information in Ukraine, which started to operate recently and have not acquired significant development yet due to the fact that credit institutions do not realise yet advantages of such systems and absence of desire of major creditors to share this information. It is expedient for the state to initiate popularisation of participation of credit institutions in the bureau of credit history and also introduction of legislative initiatives with respect to mandatory nature of transfer of information of credit establishments into the credit bureaus.

Key words: information exchange, credit market, credit history, credit bureau.

Tabl.: 2. **Bibl.:** 12.

Oleynik Yelena A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Candidate on Doctor Degree, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (vul. Geroyiv Oborony, 15., Kyiv, 03041, Ukraine)

E-mail: olenaolol@ukr.net

На всіх етапах розвитку кредитного ринку перед комерційними банками, як основними його учасниками, стоїть завдання мінімізації кредитних ризиків, яке досягається за рахунок використання спеціальних фінансових інструментів. Світовий досвід показує, що ефективним інструментом зниження ризиків за кредитними операціями є обмін інформацією щодо платоспроможності позичальників.

Успішність проведення оцінки платоспроможності, у першу чергу, залежить від повноти даних про потенційного позичальника, але не завжди ці дані є у вільному доступі. Саме від ступеня доступності кредитора

до повної інформації щодо потенційного позичальника залежить, чи буде він наражатися на «несприятливий відбір» або «моральний ризик». Несприятливий відбір виникає, коли певна інформація про характеристики позичальників залишається прихованою для кредитора (прихована інформація) і може призвести до неефективного розподілу кредитів. Моральний ризик виникає внаслідок неможливості кредитора спостерігати за діями позичальників, які впливають на імовірність погашення: наприклад, про рівень зусиль позичальника щодо управління своїм проектом і уникнення дефолту за боргом (приховані дії). Певною мірою ці несприятливі фактори

можливо пом'якшати за рахунок вимоги забезпечення кредиту або наявності доброї репутації позичальника. Але не завжди можна використати ці пом'якшуючі механізми, зокрема щодо молодих і малих фермерів, які, як правило, не мають достатнього забезпечення і коротку історію функціонування. Також у разі, коли пом'якшуючі механізми відсутні або недостатні, кредитор може вжити заходів, направлених на отримання інформації про позичальника шляхом відвідування виробничих потужностей останнього, спілкування з його керівниками, вивчення його бізнес-плану. На стадії супроводження кредиту постійно вимагати від позичальника інформацію, перевіряти та аналізувати її, і вжити негайних заходів, коли є симптоми, що проект або компанія знаходиться в процесі неефективного управління.

Але частіше буває дешевше та ефективніше отримувати інформацію шляхом обміну з іншими кредиторами. Позичальники, отримуючи кредити від різних кредиторів, залишають інформацію про себе, у першу чергу, що стосується своєчасності погашення боргу або постійних прострочень і невиконань. Також кредитори накопичують інформацію, як часто позичальник змінює місце проживання, місце роботи або вид бізнесу, чи пов'язана його діяльність з високим рівнем ризику. Позичальник може накопичити великі борги, беручи кредити від різних кредиторів і маючи заборгованість за кредитними картками. Але кожний окремих кредитор має тільки певні фрагменти загальної картини про позичальника і має можливість отримати інші фрагменти тільки за високу плату. Отже, якщо всі кредитори, які взаємодіяли з конкретною людиною або фірмою, об'єднують свої дані разом, то вийде загальна картина: кожен кредитор зможе мати більш чітке уявлення про кредитний ризик, який може виникнути в процесі надання кредиту певній особі або фірмі. Отже, існування систем обміну кредитною інформацією є запорукою зменшення кредитного ризику і, як наслідок, розвитку кредитного ринку.

Дослідженнями у сфері систем обміну кредитною інформацією займалися такі вітчизняні та іноземні фахівці: М. К. Колісник [1], Ю. Кугаткін [2], В. Новіков [3], Т. Яппеллі, М. Пагано [4 – 5], М. Браун [6], С. Дьянкова, К. Макліш, А. Шлейфер [7] та інші. Завдяки роботам цих учених сформульовано підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Метою статті є визначення особливостей систем обміну кредитною інформацією та їх вплив на кредитний ринок, аналіз сучасного стану функціонування систем обміну кредитною інформацією в Україні та визначення перспектив їх розвитку.

Як зазначають західні експерти, системи обміну кредитною інформацією мають сильний вплив на розвиток кредитного ринку. Зокрема, існування таких систем, по-перше, дозволяє отримати кредитору більше інформації про позичальника, що дозволяє якісніше оцінити його здатність повернути борг у майбутньому, тобто зменшити ризик несприятливого відбору. По-друге, зменшуються затрати на отримання інформації, які при відсутності реєстраційної системи покриваються позичальниками. По-третє, покращуєть-

ся дисципліна позичальників і тим самим зменшується моральний ризик, тобто ризик, який виникає внаслідок неможливості кредитора спостерігати за діями позичальників, які впливають на імовірність погашення кредиту. По-четверте, усувається стимул у позичальників бути перекредитованим, шляхом отримання кредитів одночасно у багатьох кредиторів при цьому не усвідомлюючи це. По-п'яте, зменшується монополія на інформацію, зокрема банки, які мають тривалі стосунки з позичальниками, знають добре їх кредитну історію, у той час як інші кредитні установи не мають доступу до цієї інформації. Це дозволяє банку встановлювати більш високі процентні ставки і стягувати інші додаткові платежі з високоякісних позичальників [5, с. 9; 8, с. 3 – 4].

Теоретичні припущення щодо позитивного впливу систем обміну кредитною інформацією на кредитування приватного сектора були неодноразово підтвержені емпіричними дослідженнями. Так, наприклад, Т. Яппеллі та М. Пагано [9] довели, що потужні системи обміну кредитною інформацією позитивно впливають на розмір кредитного ринку. М. Браун, Т. Яппеллі та М. Пагано [6] виявили, що системи обміну кредитною інформацією приводять до зростання обсягів кредитів та їх здешевленню в країнах з перехідною економікою у Східній Європі. С. Дьянкова, К. Макліш, А. Шлейфер [7] дослідили, що існування таких систем приводить до збільшення питомої ваги кредитів у відношенні до валового внутрішнього продукту. А. Бергер, С. Фрейм, Н. Міллер [10] показали, як такі системи сприяли збільшенню кількості кредитів малому бізнесу в Сполучених Штатах, і, що більш важливо, сприяли збільшенню кредитування ризикованих, граничних позичальників – тобто фірм, які, за відсутності реєстраційних систем кредитної інформації, ймовірно, не отримали б кредит.

У світі існує два види систем обміну кредитною інформацією: державні реєстри кредитної інформації та приватні кредитні бюро. Державні реєстри кредитної інформації створюються за ініціативи державних органів і, як правило, управляються центральними банками.

Приватні кредитні бюро створюються на добровільних засадах з метою збору, зберігання та використання кредитної інформації, яка надається в добровільному порядку їх членами. Своєчасність та достовірність кредитної інформації забезпечується тим, що кредитори, у разі невиконання цих умов, позбавляються права доступу до бази реєстраційної системи. Історично створення кредитних бюро було ініційовано або з метою отримання прибутку, або як угода про співпрацю коаліцією кредиторів [4, с. 8].

На сьогодні в Україні представлено два види систем обміну кредитною інформацією. До державного реєстру кредитної інформації можна віднести єдину інформаційну систему (ЄІС) «Реєстр позичальників», а до приватних кредитних бюро – Перше всеукраїнське бюро кредитних історій, Українське бюро кредитних історій, Міжнародне бюро кредитних історій, Бюро кредитних історій «Русский стандарт», Бюро кредитних історій «Датамайнінг груп».

ЄІС «Реєстр позичальників» був створений в 2001 р. і його діяльність регламентується постановою НБУ «Про створення єдиної інформаційної системи обліку позичальників (боржників)» [11].

Правове регулювання діяльності кредитних бюро в Україні забезпечується Законом України «Про організацію формування та обігу кредитних історій» [12].

У цілому, за результатами дослідження західних експертів, зв'язок між приватними кредитними бюро і державними реєстрами кредитної інформації є наступний [4, с.17]. Державні реєстри кредитної інформації, як правило, представлені в країнах, де не існують приватні кредитні бюро, або останні розвинуті слабо. У цілому приватні та державні реєстри є заміниками один одного. Впровадження економічно ефективного державного реєстру кредитної інформації може призвести до знищення існуючих кредитних бюро або перешкоджати створенню нових. У цьому сенсі при створенні державного реєстру з метою збережен-

ня приватних кредитних бюро ключовим параметром є встановлення мінімального порогу звітності (встановлення мінімальної суми простроченої заборгованості, інформація нижче якої не передається до реєстру), який ефективно обмежує сегмент ринку, залишаючи його для приватних бюро. У країнах, де ефективно функціонують державні реєстри кредитної інформації, приватні кредитні бюро спеціалізуються на споживчих кредитах і кредитах малому бізнесу, чий розмір не перевищує мінімального порогу звітності державного реєстру. Чим вищий поріг, тим більший сегмент діяльності для приватних кредитних бюро і, навпаки.

Проте, взаємозамінність двох реєстрів – державного і приватних – не слід перебільшувати. Вони можуть доповнювати один одного. Наприклад, кредитні бюро можуть надавати більш детальну інформацію, ніж державний реєстр кредитної інформації, а також акумулювати іншу банківську інформацію і проводити послуги щодо кредитного скорингу для своїх клієнтів (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика державного та приватних реєстрів кредитної інформації в Україні *

Показник	ЄІС «Реєстр позичальників»	Бюро кредитних історій
Засновники	Національний банк України	Юридичні та фізичні особи
Статутний фонд	Відсутній	Формується виключно за рахунок грошових коштів засновників Бюро і має бути не менше 5 мільйонів гривень
Ліцензування діяльності	Не потребує	Потребують
Види діяльності	Забезпечує облік клієнтів банків України, які мають прострочену заборгованість перед банками, зберігає банківську інформацію про клієнтів і забезпечує доступ уповноважених осіб банків до інформації про клієнта	Збирання, оброблення, зберігання, захист, використання кредитної інформації
Інформація, що накопичується в реєстрі	Інформація про позичальників, які на дату її надання мають прострочену заборгованість (з урахуванням прострочених нарахованих доходів) у національній та іноземній валюті у сумі, що в гривневому еквіваленті перевищує 10 тис. грн	Інформація про юридичну або фізичну особу, що її ідентифікує, відомості про виконання нею зобов'язань за кредитними правочинами, відомості державних реєстрів, інформація з інших баз даних публічного користування, відкритих для загального користування джерел за винятком відомостей (інформації), що становлять державну таємницю
Користувачі реєстру	Банки	Банки, небанківські фінансові установи та інші суб'єкти господарської діяльності, які надають послуги з відстроченням платежу або надають майно в кредит
Кількість учасників реєстру	173 банки на 01.12.2012	Точна інформація відсутня
Необхідність згоди позичальника про передачу інформації до реєстру	Відсутня	Інформація надається до Бюро лише в разі наявності письмової згоди юридичної або фізичної особи, яка уклала кредитний правочин
Тривалість збереження інформації	Протягом трьох років з дати фактичного повного погашення простроченої заборгованості – якщо заборгованість була погашена; протягом 10 років з дати внесення даних про прострочену заборгованість до системи – якщо заборгованість не була погашена	Протягом десятирічного терміну з моменту припинення кредитного правочину

* Складено за [11, 12].

Згідно з даними табл. 1 в Україні державний реєстр кредитної інформації побудований за принципом «чорного списку», тобто містить інформацію тільки про неплатників. Кредитні бюро в Україні містять одночасно позитивну та негативну інформацію про позичальників, що відповідає світовим тенденціям. Також певні бюро кредитних історій надають послуги кредитного скорингу для своїх клієнтів.

Характеристику основних кредитних бюро представлено в табл. 2.

внаслідок кращої пропозиції кредитних послуг з боку інших кредиторів. Експерти зазначають [4, с. 16], що якщо перевагою банку є те, що він володіє виключною інформацією про своїх локальних клієнтів, він ніколи не погодиться обмінюватися інформацією, тому що це призведе до втрати прибутків і перетворення ринку в абсолютно конкурентний.

Таким чином, банки не поспішають обмінюватися кредитною інформацією, навіть за наявності певних переваг введення такої системи – зменшення ступеня «не-

Таблиця 2

Характеристика бюро кредитних історій (БКИ) в Україні*

Назва БКИ, вебсайт	Дата реєстрації та розмір статутного капіталу	Засновники	Користувачі бюро
ТОВ «Перше всеукраїнське бюро кредитних історій» http://www.pvbki.com/uk/	29.07.2005 р. 11,750 млн грн	Асоціація українських банків, 30 банків, страхова компанія «Страхова Група «ТАС», лізингова компанія «ЛАСКА ЛІЗИНГ» та ісландська компанія КредитІнфо Груп	105 банків, 22 кредитні спілки, 2 страхові компанії, 4 лізингові компанії, 11 фінансових компаній
ТОВ «Українське бюро кредитних історій» http://ubki.ua/ua	06.06.2005 р., 5 млн грн	ЗАТ КБ «ПриватБанк», «БікОптіма Лімітед»	64 банки, 110 кредитних спілок, 4 страхові компанії, 6 лізингових компаній, 56 фінансових компаній
ЗАТ «Міжнародне бюро кредитних історій» https://credithistory.com.ua/	06.04.2006 р., 13 млн грн	Національна асоціація кредитних спілок України (НАКСУ), група «Creditinfo» (Ісландія) та Інвестиційно-фінансова група «ТАС» у складі ЗАТ «Страхова група «ТАС», ЗАТ «ТАС-Інвестбанк» та АКБ «ТАС-Комерцбанк»	21 банк, 47 кредитних спілок, 4 страхові компанії, 4 лізингові компанії, 11 фінансових компаній
ТОВ «Бюро кредитних історій «Русский стандарт»» http://bkirs.com.ua/ua/	18.06.2007 р.	ЗАТ «Компанія «Русский Стандарт» (Росія)	Інформація відсутня
ТОВ «Бюро кредитних історій «Датамайнінг груп»»	16.05.2008 р.	ЗАТ «Альфа – Банк»	Інформація відсутня

* Складено за офіційними сайтами БКИ України.

Дані табл. 2 засвідчують, що бюро кредитної інформації мають коротку історію функціонування і не всі комерційні банки України є їх користувачами, що не дозволяє сформувати повну картину про позичальника, тим самим не забезпечується достатня мінімізація кредитного ризику.

Отже, кредитні бюро не набули значного розвитку і значно не впливають на розвиток кредитного ринку в Україні. Основною причиною, на нашу думку, такої ситуації є низька ініціатива самих зацікавлених осіб, у першу чергу, комерційних банків, а також інших фінансово-кредитних установ, таких як кредитні спілки, фінансові компанії, страхові та лізингові компанії в розвитку систем обміну кредитною інформацією. Більшість кредитних установ в Україні не поспішають ставати учасниками бюро і передавати до них позитивні дані про своїх клієнтів, оскільки передача інформації створює рівні умови щодо доступу до інформації про потенційних позичальників для всіх кредиторів і тим самим посилює конкуренцію і можливість втрати позитивних клієнтів

сприятливого відбору» та «морального ризику». У такому випадку буде виправданим запровадження обов'язкового механізму обміну кредитною інформацією. Таке політичне втручання може бути виправдане як захід антимонопольної політики – як один із важелів, який покликаний стимулювати конкуренцію і приводити до досягнення відповідних ефективних результатів. Отже, на нашу думку, доцільним є внести поправки до Закону «Про організацію формування та обігу кредитних історій» щодо обов'язковості комерційних банків України бути користувачем будь-якого бюро кредитних історій. У подальшому еволюційним шляхом відбудеться інтеграція існуючих кредитних бюро, що забезпечить більш повномасштабний обмін кредитною інформацією і дозволить кредитору формувати повну картину про позичальника, тим самим знижуючи ризики за кредитними операціями.

ВИСНОВКИ

Наявність систем обміну кредитною інформацією приводить до зменшення кредитного ризику та активізації

кредитного ринку, зокрема, через систему обміну кредитор має можливість отримати повну інформацію про позичальника, що знижує ризик «несприятливого відбору», знижуються витрати на збір інформації про позичальника, покращується платіжна дисципліна позичальника, демонополізується ринок інформації про позичальників, знижується ризик перекредитованості позичальника.

В Україні представлені як державні (ЄІС «Реєстр позичальників»), так і приватні (Бюро кредитних історій) системи обміну кредитною інформацією, останні працюють не так давно на ринку (з 2005 р.). Основною відмінністю між ЄІС «Реєстр позичальників» і кредитними бюро в Україні є те, що перший формує тільки інформацію про неплатників, у той час як приватні кредитні бюро акумулюють як позитивну, так і негативну інформацію про позичальника. До того ж, ЄІС «Реєстр позичальників» акумулює інформацію тільки про тих неплатників, які мають прострочену заборгованість не менше 10 тис. грн.

В Україні ще відсутнє усвідомлення, як з боку кредиторів, так і позичальників, доцільності функціонування кредитних бюро і, як наслідок, кредитні установи не поспішають підключатися до існуючих кредитних бюро і передавати інформацію про своїх позичальників. З боку держави доцільним є ініціювати популяризацію участі кредитних установ в бюро кредитних історій, а також запровадження законодавчих ініціатив щодо обов'язковості передачі інформації кредитних установ до кредитних бюро. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Колісник М. К.** Проблеми та перспективи функціонування бюро кредитних історій в Україні / М. К. Колісник, О. І. Кобилецька // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.2. – С. 208 – 219.
2. **Кугаткін Ю.** Бюро кредитних історій. Забезпечення конституційних прав і свобод фізичних осіб при організації формування та обігу кредитних історій / Ю. Кугаткін // Юридичний журнал. – 2008. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3161>
3. **Новіков В.** Кредитне бюро: проблеми і рішення / В. Новіков // Юридичний журнал. – 2004. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1074>
4. **Tullio Jappelli and Marco Pagano.** Information sharing in credit markets: a survey // Working paper #36, CSEF, 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.cenet.org.cn/upfile/78444.pdf>
5. **Tullio Jappelli and Marco Pagano.** Role and Effects of Credit Information Sharing // Working paper #136, CSEF, 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ecri.eu/new/system/files/52+role_and_effects_information_sharing.pdf
6. **Martin Brown, Tullio Jappelli, Marco Pagano.** Information sharing and credit: Firm-level evidence from transition countries // Swiss National Bank Working Papers Journal of Financial Intermediation, 2007-15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.snb.ch/n/mmr/reference/working_paper_2007_15/source
7. **Djankov, Simeon, Caralee McLiesh, and Andrei Shleifer.** ? Private Credit in 129 Countries, 2006 [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/~media/FPDKM/Doing%20Business/Documents/Methodology/Supporting-Papers/DB-Methodology-Private-Credit-in-129-Countries.pdf>

8. **Discussion Paper on Credit Information Sharing // OECD** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/investment/privatesectordevelopment/45370071.pdf>

9. **Jappelli, Tullio, and Marco Pagano.** Information sharing, lending and defaults: Cross-country evidence // Journal of Banking and Finance, 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://socsci2.ucsd.edu/~aronatas/project/academic/Information%20sharing,%20lending%20and%20defaults%20Cross-country%20evi.pdf>

10. **Berger, Allen, Scott Frame, and Nathan Miller.** Credit Scoring and the Availability, Price and Risk of Small Business Credit Federal Reserve // Bank of Atlanta, Working Paper, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.frbatlanta.org/filelegacydocs/wp0206.pdf>

11. **Постанова НБУ «Про створення єдиної інформаційної системи обліку позичальників (боржників)»** від 27.06.2001 р. №245 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0604-01>

12. **Закон України «Про організацію формування та обігу кредитних історій»** від 23.06.2005 р. № 2704-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА ФІНАНСОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

ПОРТНА О. В.

УДК 336.13.051

Портна О. В. Доходи населення як складова фінансового потенціалу України

У статті проаналізовано ресурси населення як складової сукупного фінансового потенціалу країни. Для зміцнення сукупного фінансового потенціалу значущості набуває забезпечення зростання доходів населення. Визначено резерви збільшення доходів. Для підвищення якості й надійності аналізу, діагностики та прогнозування доходів населення разом з загальноприйнятими запропоновано застосовувати синергетичні показники та індикатори, враховувати взаємозв'язки між складовими доходів населення та синергетичні ефекти їх взаємодії.

Ключові слова: доходи населення, сукупний фінансовий потенціал країни.

Табл.: 3. **Бібл.:** 10.

Портна Оксана Валентинівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки підприємств, Харківський інститут економіки ринкових відносин і менеджменту (вул. Маршала Батицького, 5, Харків, 61038, Україна)

E-mail: portna@biqmir.net

УДК 336.13.051

UDC 336.13.051

Портная О. В. Доходы населения как составляющая финансового потенциала Украины

Portnaya O. V. Income of Population as a Component of Financial Potential of Ukraine

В статье проанализированы ресурсы населения как составляющей совокупного финансового потенциала страны. Для укрепления совокупного финансового потенциала большое значение имеет обеспечение роста доходов населения. Определены резервы увеличения доходов. Для повышения качества и надежности анализа, диагностики и прогнозирования доходов населения наряду с общепринятыми предложено использовать синергетические показатели и индикаторы, учитывать взаимосвязи между составляющими доходов населения и синергетические эффекты их взаимодействия.

The article analyses resources of the population as a component of the aggregate financial potential of the country. Growth of income of the population has significant importance for strengthening the aggregate financial potential. The article specifies reserves of increase of income. It offers to use synergetic indicators, take into account interrelations between components of the income of the population and synergetic effects of their interrelation in order to increase quality and reliability of analysis, diagnosis and forecasting income of the population along with the standard indicators.

Ключевые слова: доходы населения, совокупный финансовый потенциал страны.

Key words: income of population, aggregate financial potential of a country.

Табл.: 3. **Библ.:** 10.

Tabl.: 3. **Bibl.:** 10.

Портная Оксана Валентиновна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики предприятий, Харьковский институт экономики рыночных отношений и менеджмента (ул. Маршала Батицкого, 5, Харьков, 61038, Украина)

Portnaya Oksana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics of Enterprises, Kharkiv Institute of Economics of Market Relations and Management (vul. Marshala Batytskogo, 5, Kharkiv, 61038, Ukraine)

E-mail: portna@biqmir.net

E-mail: portna@biqmir.net

Фінанси населення, що відіграють важливу роль у всіх соціально-економічних процесах в Україні, є важливою складовою фінансового потенціалу країни. Сучасне домогосподарство – це підґрунтя добробуту будь-якої держави, тому актуальним стає створення сприятливих умов для зміцнення фінансового потенціалу країни за допомогою підвищення доходів населення. Структура, характерні риси й кількісні показники фінансів населення як складової фінансового потенціалу країни залежать від ступеня розвитку країни. Дослідження доходів населення є доцільним і важливим для виявлення основних закономірностей, особливостей, систематизації та перспектив зростання, що повинні бути притаманні фінансам домогосподарств.

і практичних засад фінансів населення, а також характеристики їх економічної поведінки у складі сукупного фінансового потенціалу країни.

Мета статті – вивчення основних закономірностей формування доходів населення як складової сукупного фінансового потенціалу країни, виявлення та систематизація проблемних аспектів і перспектив зростання. Виділення особливостей ресурсів населення, що впливають на фінансовий потенціал країни, та з'ясування на цій основі чинників і можливостей підвищення потенціалу, пов'язаних із удосконаленням методів аналізу.

Вивченню фінансів населення й економічної поведінки домогосподарств присвячено чимало ґрунтовних праць вітчизняних науковців, серед яких Ватаманюк М., Вітлінський В., Гай О., Губін К., Гладун О., Кізіма Т., Леонов В., Юрій С. і багато інших. Заслугують значної уваги наукові розвідки зарубіжних учених Беккера Г., Кейнса Дж. М., Модільяні Ф., Фішера І., Фрідмана М. та інших. Разом з тим фінанси населення як складова фінансового потенціалу країни залишаються мало дослідженими. Існує потреба в комплексному дослідженні концептуально-теоретичних

Фінансовий потенціал країни як один з макроекономічних показників економічного зростання та його динаміки характеризує фінансову міць країни, потенційні можливості для подальшого розвитку. Формування доходів населення як складова фінансового потенціалу країни означає такий стан доходів населення, за якого рівень і диференціація доходів, механізми їх формування та суспільні відносини з приводу розподілу забезпечують усім членам суспільства достатні матеріальні умови стійкого розвитку та ефективно протидіють загрозам розвитку людського потенціалу [1, с. 295], підвищуючи фінансову безпеку, економічну безпеку держави. Розглядаючи фінансовий потенціал країни з точки зору

інтересів усього суспільства, можна стверджувати, що однією з його цілей є підвищення добробуту населення. Тому у зміцненні фінансового потенціалу країни повинно бути зацікавлено не тільки суспільство в цілому, але й кожний з його економічних суб'єктів, населення. Усе вищезазначене обумовлює дослідження мотивів поведінки населення, основним спонукаючим мотивом діяльності яких є отримання найбільшого доходу. Таким чином, фінанси населення відіграють дедалі важливішу роль у розвитку національної економіки. Українські вчені Юрій С. та Кізіма Т. визначають, що «фінанси домогосподарств як явище відображають внутрішні й зовнішні грошові потоки (тобто рух коштів) домашніх господарств. Грошовий потік характеризує ступінь фінансової стійкості домогосподарства та його фінансовий потенціал» [2, с. 9].

Досліджуючи фінансовий потенціал України та його складові, Шумська С. зазначила, що важливу роль у ринковій економіці у процесі формування фінансового потенціалу країни відіграють фінансові ресурси домогосподарств – сукупність коштів, що перебувають у їх розпорядженні, та які використовуються на цілі кінцевого споживання (задоволення матеріальних, соціальних та інших потреб) й нагромадження (зміну вартості усіх активів, що формують капітал) [3, с. 62 – 63; 4]. Розрахунки свідчать (кількісна оцінка фінансового потенціалу домогосподарств представляє сумарну величину нагромаджених заощаджень минулих періодів, наявного доходу (доходу у розпорядженні) поточного періоду і обсягу кредитів комерційних банків), що фінансові можливості населення за п'ять років номінально зросли майже у 2,7 раза, у відносному вимірі – домогосподарства володіють ресурсами, частка яких у потенціалі країни зросла

за період 2001 – 2005 рр. на 4 відсоткові пункти. Частка ресурсів населення у структурі фінансового потенціалу країни за аналізований період 2001 – 2005 рр. зросла з 12% у 2001 р. до 16% у 2005 р. [3, с. 62]. Розглядаючи ресурси населення у наступному періоді з точки зору формування сукупного фінансового потенціалу країни, проаналізуємо системні характеристики доходів населення. Як складова сукупного фінансового потенціалу, на нашу думку, фінансові ресурси населення аналізуються за допомогою загальноприйнятих економічних показників у декількох аспектах: по-перше – з точки зору абсолютних економічних показників; по-друге – з точки зору відносних економічних показників; по-третє – з точки зору якісних показників.

Аналіз доходів населення України за 2006 – 2011 рр. (табл. 1) свідчить про їх постійне зростання, за аналізований період доходи зросли в 2,65 раза. Велике значення у формуванні доходів має заробітна плата, яка зросла в 2,54 раза. При вивченні споживчої поведінки домогосподарств в умовах перехідної економіки Ватаманюк М. дійшов висновку, що «на перехідному етапі істотно зменшилося значення оплати праці як основного джерела доходів домогосподарств. Окрім того, поширення практики затримання виплат заробітної плати призвело до нівелювання оплати праці як найнадійнішого джерела формування доходів населення» [6, с. 72].

Для більш детального розгляду доходів проаналізуємо їх структуру формування. Найвагомими джерелами доходів населення була й залишається заробітна плата й соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти, підвищується значення доходів від власності одержаних (табл. 2).

Таблиця 1

Доходи населення України (млн грн) *

Період \ Дохід	Доходи населення, усього	Заробітна плата	Прибуток, змішаний дохід	Доходи від власності одержані	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти
2006	472061	205120	69186	13855	183900
2007	623289	278968	95203	20078	229040
2008	845641	366387	131139	28432	319683
2009	894286	365300	129760	34654	364572
2010	1101175	449553	160025	67856	423741
2011	1251005	521066	198512	68059	463368

* За даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрану [5].

Таблиця 2

Структура доходів населення України (%)*

Період \ Дохід	Доходи населення, усього	Заробітна плата	Прибуток, змішаний дохід	Доходи від власності одержані	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти
2006	100	43,45	14,65	2,94	38,96
2007	100	44,76	15,27	3,22	36,75
2008	100	43,33	15,51	3,36	37,8
2009	100	40,85	14,51	3,87	40,77
2010	100	40,82	14,54	6,16	38,48
2011	100	41,65	15,87	5,44	37,04

* Складено та розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрану [5].

Конкретні економічні категорії та кількісні показники доходів населення як складової сукупного фінансового потенціалу країни треба розглядати з точки зору здатності виконувати на певному, заданому державою рівні (через прожитковий мінімум і мінімальну заробітну плату), властиві домогосподарствам функції та роль в економіці незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх сил. Або як якісну інтегральну характеристику спроможності домогосподарств виконувати свої функції та забезпечувати цілеспрямований розвиток шляхом трансформації ресурсів, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Спираючись на наведені дані (табл. 3), можна стверджувати, що зростаючи доходи населення збільшують сукупний фінансовий потенціал України, позитивно позначаються на розвитку країни, суспільства, кожного економічного суб'єкта.

співробітництва та розвитку (ОЕСР), при наявності у світовій економіці близько 1,2 млрд офіційних робочих місць понад 1,8 млрд працюючих зайняті у нелегальному секторі [7, с. 4; 9], що, відповідно, позбавляє їх соціальних гарантій [7, с. 4].

Особливості ринків праці країн з перехідною економікою, зокрема України, полягають у [7, с. 5]:

- ✦ наявності пропозиції нелегальних робочих місць як в низько-, так і у середньо- та високооплачуваних сегментах;
- ✦ поширенні комбінованих форм оплати праці, які включають легальну та нелегальну складові.

За оцінками Міжнародної організації праці (МОП), рівень тіньової зайнятості в Україні складає близько 9%. Разом тим, специфікою тінзації ринку праці в Україні є наявність комбінованих форм оплати праці, які перед-

Таблиця 3

Відносні показники ВВП та доходів населення *

Період \ Показник	ВВП у фактичних цінах, млн грн	ВВП на душу населення, грн	Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн	Питома вага наявного доходу у розрахунку на одну особу у ВВП на душу населення, %
2006	544153	11630	7771	66,8
2007	720731	15496	10126	65,3
2008	948056	20495	13716,3	66,9
2009	913345	19832	14372,8	72,5
2010	1082569	23600	18485,6	78,3
2011	1316600	28806	21249,5	73,8

* Складено та розраховано автором за даними Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрану [5].

Розглядаючи резерви збільшення доходів населення як складової сукупного фінансового потенціалу з метою підвищення добробуту населення та пов'язаного з ним підвищення платоспроможного попиту для соціально-економічного розвитку країни, слід проаналізувати найбільш прийнятні з них шляхи. Поділяємо точку зору Губіна К., який визначив, що розподільний шлях збільшення доходів – спосіб підвищення доходів, заснований на збільшенні винагороди за одиницю результату використання факторів виробництва. Продуктивний шлях збільшення доходів – спосіб підвищення доходів, що базується на збільшенні кількості вкладених факторів виробництва й (або) підвищенні ефективності їх використання. Другий шлях генерує значно менше загроз людському розвитку, ніж перший, і водночас збільшує національний дохід та створює додаткові можливості для самореалізації людей» [1, с. 308].

Одним із резервів зміцнення сукупного фінансового потенціалу за допомогою підвищення доходів населення є детінізація економіки. Аналізуючи тіньову економіку України Національний інститут стратегічних досліджень у доповіді «Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання» зазначив, що основними проблемами тінзації економічних відносин [7, с. 4; 8], визначено тіньову зайнятість та тінзацію фінансових потоків. За оцінками Організації економічного

бачають часткову виплату заробітної плати «у конвертах» [7, с. 15 – 16].

Розрахунок тіньової оплати праці, який запропонував та здійснив Ю. Харазішвілі [7, с. 15 – 16; 10], показав, що тренд співвідношення офіційної та тіньової оплати праці є спадним і таким, що має позитивну тенденцію. Згідно з висновками Національного інституту стратегічних досліджень зменшення масштабів тінзації ринку праці пов'язане з посиленням мотивації з боку працюючих і роботодавців щодо здійснення діяльності в легальному секторі економіки. Оскільки інтереси працівника та роботодавця щодо виплати неофіційної заробітної плати є дещо конфліктними, специфіка процесів детінізації оплати праці полягає у збалансуванні цих інтересів [7, с. 17].

Неформальна зайнятість та тінзація заробітних плат є ризиком дестабілізації державного бюджету. Існуючий масштаб тінзації ринку праці та наявність налагоджених механізмів легкого виведення в «тінь» заробітних плат негативно позначається на обсягах надходжень до бюджету податку з доходів фізичних осіб і податку на додану вартість (додана вартість, яка формується на підприємствах, що сплачують нелегальну заробітну плату, штучно занижується, що негативно впливає на обсяг надходжень до бюджету від ПДВ). За таких умов навіть незначні коливання економічної кон'юнктури можуть призводити до збільшення масштабів «виведення» за-

робітних плат в «тінь», що матиме дестабілізуючий вплив на систему державних фінансів. Крім того, тінізація заробітних плат загрожує стримуванням розвитку інвестиційного потенціалу країни [7, с. 24].

Соціальна незахищеність та неможливість реалізації соціальних гарантій нелегально працюючими або тими, хто частково отримує тіньову заробітну плату, призводить до зростання рівня бідності в країні. Маніпуляції з розміром офіційних доходів дозволяють нелегально працюючим і легально працюючим з низькою офіційною заробітною платою необгрунтовано отримувати від держави соціальну підтримку [7, с. 26 – 27].

Для підвищення якості та надійності діагностики та прогнозування доходів населення пропонуємо разом із загальноприйнятими застосовувати синергетичні якісно інші способи та методи аналізу. В їх основу можна закласти всю систему показників, шкали вимірювань та індикаторів, спеціальних методик, які використовуються в різних сферах, мають нелінійний характер. Основними індикаторами шкали вимірювань при синергетичному підході можуть виступати інші якості доходів, тобто не тільки величина, а й оптимальна структура, стабільність чи нестабільність доходів, надійність чи ненадійність, лінійність чи нелінійність тощо. Урахування взаємозв'язків між ними і синергетичних ефектів їх взаємодії визначить можливі джерела зростання доходів населення і всього сукупного фінансового потенціалу країни. Це потребує додаткових досліджень, узагальнень, визначення та закріплення нових моделей аналізу, певне підґрунтя чого закладене в цій роботі.

ВИСНОВКИ

З точки зору зміцнення сукупного фінансового потенціалу значущості набуває забезпечення зростання доходів населення. Аналіз показав, що фінанси населення, характеризуючи систему розподільчих відносин країни, добробут її громадян, ступінь їх соціальної захищеності, якість життя населення, можливості та перспективи, підвищуючи фінансову та економічну безпеку держави, постійно зростають, позитивно впливаючи на сукупний фінансовий потенціал. В Україні є значні резерви підвищення доходів населення, які можна як найбільш надійно й об'єктивно виявити доповнюючи загальноприйняті абсолютні, відносні та якісні економічні показники доходів населення синергетичними способами та методами аналізу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська [та ін.]; за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2010. – 448 с.
2. **Юрій С. І.** Фінанси домогосподарств: теоретичні підходи до трактування сутності / С. І. Юрій, Т. О. Кізима // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С. 3 – 10.
3. **Шумська С. С.** Фінансовий потенціал України: методологія визначення та оцінки / С. С. Шумська // Фінанси України. – 2007. – № 5. – С. 55 – 64.

4. **Геронина Н. Р.** Теоретико-методологические основы исследования инвестиционного потенциала финансовых ресурсов домашних хозяйств в методологии системы национальных счетов / Н. Р. Геронина // Финансы и кредит. – 2005. – № 8 (176). – С. 74 – 80.

5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. – Назва з екрану.

6. **Ватаманюк М. М.** Споживча поведінка домогосподарств в умовах перехідної економіки / М. М. Ватаманюк // Фінанси України. – 2004. – № 12. – С. 69 – 76.

7. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання. – К. : НІСД, 2011. – 31 с.

8. **Pleskachevskiy V.** The underground economy: a threat to democracy, development and the rule of law / V. Pleskachevskiy [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://assembly.coe.int/ASP/Doc/DocListingDetails_E.asp?DocID=13532

9. **Jetting J.** Informal employment re-loaded / J. Jetting, J. Perlevliet, T. Xenigiani / OECD Development Centre. – Paris : OECD, 2008.

10. **Харазішвілі Ю. М.** Методичний підхід до оцінювання тіньової зайнятості в Україні / Ю. М. Харазішвілі, Н. М. Дмитренко // Економіка України. – 2010. – № 12. – С. 16 – 28.

ДОСЯГНЕННЯ РЕАЛЬНОЇ ПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ В РОЗРІЗІ АНАЛІЗУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ СТРАХОВОЇ КОМПАНІЇ ЗА РАХУНОК ЇЇ РЕСУРСІВ

СОКОЛ С. В.

УДК 368:336

Сокол С. В. Досягнення реальної платоспроможності в розрізі аналізу забезпечення зобов'язань страхової компанії за рахунок її ресурсів

У статті викладено вимоги до реальної платоспроможності страховиків з позиції законодавства України. Проаналізовано забезпечення зобов'язань страховика за рахунок його ресурсів. Визначено форми забезпечення зобов'язань страхової компанії, що сприяє створенню підґрунтя для відшкодування збитків і задоволення вимог кредиторів. Підсумовано притаманне платоспроможності протиріччя, коли настає погіршення платоспроможності при збільшенні страхових платежів і резервів незароблених премій.

Ключові слова: страхова компанія, фактичний і нормативний запас платоспроможності, зобов'язання та ресурси страховика, страхові платежі та резерви.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 12.

Сокол Сергій Володимирович – кандидат економічних наук, доцент, кафедра фінансів і кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна)

E-mail: sergei_sokol@mail.ru

УДК 368:336

Сокол С. В. Достижение реальной платежеспособности в разрезе анализа обеспечения обязательств страховой компании за счёт её ресурсов

В статье изложены требования к реальной платежеспособности страховщиков с позиции законодательства Украины. Проанализировано обеспечение обязательств страховщика за счёт его ресурсов. Определены формы обеспечения обязательств страховой компании, которые способствуют созданию основания для возмещения убытков и удовлетворения требований кредиторов. Подытожено соответствующее платежеспособности противоречие, которое заключается в ухудшении платежеспособности при увеличении страховых платежей и резервов незарботанных премий.

Ключевые слова: страховая компания, фактический и нормативный запас платежеспособности, обязательства и ресурсы страховщика, страховые платежи и резервы.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 12.

Сокол Сергей Владимирович – кандидат экономических наук, доцент, кафедра финансов и кредита, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры (ул. Сумская, 40, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: sergei_sokol@mail.ru

UDC 368:336

Sokol S. V. Achievement of Real Paying Capacity in the Context of Analysis of Provision of Obligations of an Insurance Company by Means of its Resources

The article describes requirements to real paying capacity of insurers from the point of view of Ukrainian legislation. It analyses provision of obligations of an insurer by means of its resources. It specifies forms of provision of obligations of an insurance company, which facilitate development of a basis for compensation of losses and satisfaction of creditors' requirements. It draws a conclusion of a contradiction relevant to paying capacity, which lies in worsening paying capacity in the event of increase of insurance payments and reserves of unearned premiums.

Key words: insurance company, factual and normative reserve of paying capacity, obligations and resources of an insurer, insurance payments and reserves.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 12.

Sokol Sergey V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Finance and Credit, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (vul. Sumska, 40, Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: sergei_sokol@mail.ru

Одним із найважливіших фінансових результатів діяльності страхових компаній у розрізі стабілізуючого чинника економіки та соціальної сфери є досягнення ними реальної платоспроможності. Проблема платоспроможності страхових компаній виключно актуальна. Її вирішення потребує розгляду критеріїв і методів її оцінки. Автор розглядає як вітчизняні методи оцінки платоспроможності, так і закордонні.

Аналізом платоспроможності страховиків займалися такі вчені: Внукова Н. М., Орланюк-Малицька Л. А., Шіринян Л. В., Гінзбург А. І., Приходько В. С., Кондратенко Д. В., Єрмошенко А. М.

Платоспроможність можна визначити як можливість грошовими ресурсами своєчасно відшкодувати свої платіжні зобов'язання [10]. До платоспроможності страхової компанії висуваються більш високі вимоги, ніж до багатьох інших суб'єктів ринкових відносин, що обумовлено такими причинами:

- ✦ по-перше, особливою роллю страхових компаній як стабілізаторів ринку;
- ✦ по-друге, діють також причини юридичного характеру. Найбільш частіше на ринку спостерігаються такі форми організації страхових компаній, як акціонерні товариства. Обмеження відповідальності веде до того, що при неплатоспроможності страхової компанії – акціонерного товариства кредитор отримує свої кошти тільки в тому випадку, якщо у даного страховика є визначений резерв у вигляді сплаченого акціонерного капіталу (сплачений статутний фонд) та в наявності гарантійний фонд страховика. У зв'язку з цим гарантія наявності такого резерву в акціонерного товариства (страхової компанії) набуває принципового значення [7];
- ✦ по-третє, особливої уваги за платоспроможністю страхової організації вимагає сам характер

страхової послуги, в основі якої лежить категорія страхового ризику, що вимагає особливих фінансових гарантій його покриття.

В умовах ринку страхова компанія активно включена в інвестиційний процес, бере участь у різноманітних фінансово-кредитних відносинах, тому вона повинна бути стійкою відносно не тільки до власного страхового, а і до інших видів ризиків – інвестиційного, фінансового та інших.

Зобов'язання, пов'язані зі страховим ризиком, теоретично повинні виконуватися за рахунок коштів страхових резервів, оскільки розрахунок страхових тарифів базується на принципі рівноваги зобов'язань. Однак, враховуючи при розрахунку тарифів страхові чинники, страховик не може передбачити вплив ринкових факторів. Унаслідок цього реальна страхова діяльність може привести до необхідності залучення додаткових коштів на покриття своїх зобов'язань [1].

Як відомо, у країнах з розвиненим ринком страхові компанії мають найчастіше від'ємний результат від страхових операцій, який покривається за рахунок інших видів діяльності. У таких умовах різке зниження інвестиційного доходу може поставити страховиків у скрутне становище. До того ж, передаючи частину ризиків у перестраховання, страховик потрапляє у відповідну залежність від перестраховика, оскільки будь-який збиток спочатку покриває страховик, а лише потім він частково компенсується перестраховиками, невіплата яких ставить під загрозу платоспроможність страхової компанії [5].

В усіх випадках страхова компанія може гарантувати безумовне виконання своїх зобов'язань тільки власним капіталом. Тобто, власний капітал виступає як додаткова фінансова гарантія платоспроможності страховика. Фінансовою гарантією є резерв платоспроможності, який за економічним змістом уособлює вільні від зобов'язань кошти страхової організації. У зв'язку з цим у аналізі платоспроможності доцільно виділити три відносно автономні етапи: аналіз зобов'язань страхової компанії, аналіз ресурсів страхової компанії, аналіз їх співвідношення.

Аналіз зобов'язань страхової компанії необхідно починати з правового визначення поняття зобов'язання. У цивільному праві зобов'язання визначається як правовідносини, у яких одна особа (боржник) повинна зробити на користь іншої особи (кредитора) певні дії: передати майно, виконати роботу та ін., а кредитор має право вимагати від боржника їх виконання. За страховим зобов'язанням страхувальник повинен своєчасно сплатити страховику страхову премію (страхові внески), повідомити страховика про всі обставини, які мають суттєве значення для оцінки страхового ризику, а страховик зобов'язаний сплатити страхувальнику (чи вигодонабувачу) суму страхової виплати при настанні страхового випадку [4, 11].

Як і будь-яке зобов'язання, страхове зобов'язання також може виникати з договору. Права та обов'язки сторін, обумовлені у договорі страхування, і складають зміст страхового зобов'язання. Носієм страхового

зобов'язання є договір страхування, який обов'язково має письмову форму. Однак усі елементи страхового зобов'язання набувають сили тільки при умові, якщо виникає страхове зобов'язання та страхові правовідносини. Для того, щоб виникло страхове зобов'язання, необхідно настання певних обставин – юридично підтверджених фактів.

Серед багатьох різноманітних явищ зовнішнього світу можна виділити низку юридично значимих явищ, які впливають на виникнення (зміну, припинення) правовідносин та мають юридичні наслідки. Деякі правові наслідки виникають за одним юридичним правочином, деякі потребують поєднання кількох фактів. Для виникнення страхових правовідносин не завжди достатньо одного юридичного правочину, часто такі правовідносини виникають тільки при поєднанні кількох фактів, що мають суттєвий юридичний склад [2, 4].

Кожний суб'єкт господарювання, який функціонує на ринку, має як зовнішні, так і внутрішні зобов'язання. *Зовнішні зобов'язання* – це зобов'язання перед бюджетом, клієнтом, партнером та ін. *Внутрішні зобов'язання* – це зобов'язання перед засновниками, філіалами, працівниками та ін. [5].

Зовнішні зобов'язання страховика можуть бути страхові і не страхові. Виконання страхових зобов'язань сприяє:

- ✦ забезпеченню матеріально-фінансового захисту страхувальника від майнових втрат та збитків;
- ✦ розподіленню на правовій основі матеріальних втрат і збитків від страхових випадків між страховиками, страхувальниками, потерпілими третіми особами та особами, відповідальними за заподіяння шкоди;
- ✦ позбавленню страхувальника від страху можливого збитку та забезпеченню економічної та соціально-психологічної впевненості страхувальника;
- ✦ створенню умов для розвитку міжнародного експорту та імпорту капіталу за рахунок перестраховання [12].

Страхові зобов'язання перед страхувальниками не тільки представляють найважливішу частину зовнішніх зобов'язань страхової організації, але й виражають особливі риси зобов'язань страховика як атрибуту поняття платоспроможності у страховій справі. У зв'язку з цим потрібно детально зупинитися саме на цій частині зобов'язань страхової організації.

Автор розглядає вплив суттєвих ознак категорії страхування на формування зобов'язань страховика перед страхувальниками.

По-перше, наявність страхового ризику припускає можливість зміни обсягу зобов'язань страховика під впливом об'єктивних причин [5].

По-друге, замкнений характер перерозподільних відносин – це теоретичний постулат, який робить можливим розрахунок тарифної ставки. Замкнений характер перерозподільних відносин у страхуванні породжує також вимоги до страховика – забезпечити покриття страхових ризиків у відносинах з тією групою страху-

вальників, яка була визначена за вихідну сукупність при розрахунку тарифу. Це означає, що кошти страхового фонду, сформованого за рахунок однієї групи страхувальників (наприклад, перевізників вантажів), не повинні перерозподілятися на користь іншої групи страхувальників (наприклад, власників собак) і навпаки. Тобто, зобов'язання страховика перед страхувальником є комплексом зобов'язань перед різними самостійними сукупностями страхувальників [5].

По-третє, суттєвою ознакою страхування є розкладка збитку в часі та просторі. Саме ця ознака дозволяє страховику брати на себе зобов'язання перед страхувальниками, які набагато перевищують обсяг його власних коштів. Однак об'єктивний факт існування розкладки збитків не знімає зі страховика відповідальності у погашенні зобов'язань, якщо страхові випадки сталися одночасно на всій території (по всьому портфелю) [5].

По-четверте, зворотність коштів, призначених на виплати, страховик забезпечує в цілому у тій сукупності, для якої розраховувався страховий тариф, і за відрізок часу, що дорівнює тарифному періоду. Ознака зворотності страхових внесків дає можливість кількісного визначення обсягу страхових зобов'язань – вони дорівнюють тій частині валового страхового внеску за діючими договорами, котру розраховано на основі збитковості страхової суми та призначена на страхові виплати [5].

Чим більше страхові внески, тим вище зобов'язання страховика перед страхувальником, які знаходять своє відображення у страхових резервах. Страхові резерви є відкладеними виплатами, а також є елементом зобов'язань страховика.

Однак не можна залишити поза увагою й зовнішні нестрахові зобов'язання страхової компанії, які виникають під час розміщення страхових резервів. Так, інвестиційна діяльність з приводу розміщення страхових резервів страховою організацією спричиняє появу взаємних зобов'язань як у страховика, так і у тієї організації, яка отримує інвестицію. Підвищення ролі фінансових послуг у діяльності страхових компаній потребує врахування зовнішніх зобов'язань при визначенні платоспроможності [3].

Таким чином, класифікацію зобов'язань страхової компанії розроблено та подано автором на *рис. 1*.

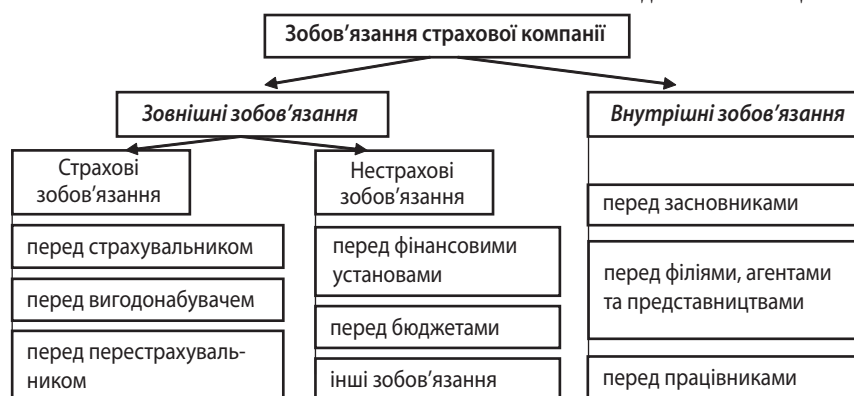

Рис. 1. Склад зобов'язань страхової компанії

Автором також визначено та представлено в *табл. 1* форма зобов'язань і форма забезпечення зобов'язань страхової компанії відповідно до видів зобов'язань.

По вищенаведених рис. 1 та *табл. 1* можна спостерігати, що формою забезпечення страхових зобов'язань виступають страхові резерви (резерви незароблених премій), формою забезпечення нестрахових зобов'язань і внутрішніх зобов'язань виступають дохід і прибуток страховика.

Аналіз ресурсів страхової компанії є ще одним необхідним етапом аналізу платоспроможності страховика.

Ресурси страхових компаній складаються з власних і позикових коштів. Власні кошти представлені власним капіталом, який відображається в балансі страхової організації у першому розділі пасиву. До складу власного капіталу страховика згідно з наказами Міністерства фінансів України № 291, № 87 належать: статутний капітал, додатковий вкладений капітал, інший додатковий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток [8, 9].

Статутний капітал формується за рахунок внесків акціонерів, засновників, учасників. Разом з тим джерелом його формування може бути нерозподілений прибуток страхової компанії.

Додатково вкладений капітал та інший додатковий капітал формується із сум, на які вартість реалізації випущених акцій перевищує їх номінальну вартість, а також із сум дооцінки активів.

Резервний капітал формується за рахунок додаткового капіталу та нерозподіленого прибутку.

Нерозподілений прибуток утворюється за рахунок результату фінансово-господарської діяльності поточного періоду та нерозподіленого прибутку минулих років.

До позикових коштів страхової компанії можна віднести: забезпечення наступних виплат та платежів (резерви незароблених премій); довгострокові кредити банків; короткострокові кредити банків [8,9].

Резерви незароблених премій формуються зі страхових премій та є незаробленими страховими преміями. Страховик залучає кошти страхувальника на визначений час. Для страховика це період до настання виплат за договорами страхування чи закінчення терміну страхування та віднесення премії до зароблених платежів, тобто доходу.

Довгострокові кредити банків і короткострокові кредити банків – це кошти, які страхова компанія залучає з

банківських установ. Активне залучення позикових коштів погіршує співвідношення між власними та позиковими коштами, а разом з тим знижує і платоспроможність. Ситуація ускладнюється тим, що залучення позикових коштів, знижуючи платоспроможність на даний момент, сприяє підвищенню її у майбутньому, оскільки прибуток від використання позикових коштів є джерелом збільшення власного капіталу страхової компанії.

Форма забезпечення зобов'язань страхової компанії

Зобов'язання страхової компанії								
Зовнішні зобов'язання								Внутрішні зобов'язання
Страхові зобов'язання					Не страхові зобов'язання			
Вид зобов'язань	Перед страхувальниками	Перед вигодонабувачами	Перед перестраховальниками	Перед організації та фінансовими установами	Перед державним бюджетом	Перед засновниками	Перед філіями	Перед працівниками
Форма зобов'язань	Страхова сума	Страхова сума	Суми пере-страхування	Інвестиції, проценти, комісійні винагороди	Обов'язкові платежі до бюджету, податки, санкції та ін.	Дивіденди	Комісійні винагороди, внутрішні інвестиції	Зарплата, премії, виплати
Форма забезпечення зобов'язань	Страхові резерви (резерви незароблених премій)	Страхові резерви (резерви незароблених премій)	Страхові резерви (резерви незароблених премій)	Дохід	Дохід, прибуток	Прибуток	Дохід, прибуток	Дохід

Тому, залучаючи позикові кошти, страхова компанія отримує різницю між прибутком, отриманим за допомогою цих ресурсів, і процентами, сплаченими за їх використання.

Після аналізу зобов'язань страхової компанії та ресурсів страховика для розкриття поняття платоспроможності необхідно зробити аналіз співвідношення зобов'язань і ресурсів страхової компанії.

Законом України «Про страхування» [6] передбачена методика визначення платоспроможності страховиків, яка базується на аналізі співвідношення зобов'язань і ресурсів страхової компанії. В основу цієї методики покладено порівняння фактичного запасу платоспроможності та нормативного запасу платоспроможності страховика. Так на будь-яку звітну дату фактичний запас платоспроможності страховика повинен перевищувати розрахунковий нормативний запас платоспроможності.

ВИСНОВКИ

У даній методиці, з урахуванням тенденцій, закладено прагнення до збільшення страхових платежів, що відображається збільшенням нормативного запасу платоспроможності. Водночас, коли страховик збирає більше страхових платежів, йому потрібно більше формувати резервів незароблених премій, що відображається у фактичному запасі платоспроможності як збільшення зобов'язань, що при незмінному власному капіталі страховика призводить до погіршення платоспроможності. У цьому й виникає протиріччя платоспроможності при збільшенні страхових платежів і резервів незароблених премій. У майбутньому зароблені страхові платежі можуть через збільшення прибутку звітного періоду відобразитися збільшенням власного капіталу, що покращить платоспроможність та надасть можливість страховій компанії вийти на більш високий рівень залучення страхових платежів і формування резервів неза-

роблених премій, тобто брати страховику на себе більші зобов'язання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев Н. В. Деякі аспекти оптимізації страхової діяльності / Н. В. Андреев // Вісн. акад. праці і соц. відносин Федер. профспілок України. – 2002. – № 2. – Ч. 2. – С. 79 – 81.
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/>
3. Ермошенко А. М. Порівняння основних моделей банківського страхування / А. М. Ермошенко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 3. – С. 167 – 174.
4. Законодавство України про страхування // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997. – № 4. – 368 с.
5. Орланюк-Малицкая О. Д. Платежеспособность страховой организации / О. Д. Орланюк-Малицкая. – М., 1994. – 151 с.
6. Про внесення змін до Закону України «Про страхування» від 04.10.2001 р. № 2745-14 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>
7. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. № 1576-XII (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>
8. Про затвердження плану рахунків бухгалтерського обліку та інструкції по його застосуванню: наказ Міністерства фінансів України від 30 листопада 1999 р. № 291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>
9. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 2 «Баланс»: Наказ Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 87 (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>
10. Савицкая Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия / Г. В. Савицкая. – 5-е изд. – Минск : Новое знание, 2001. – 688 с.
11. Страхування в Україні (Збірник нормативних актів, методичних та інформаційних матеріалів). – К. : Правові джерела, 1996. – 368 с.
12. Турбина К. Е. Общества взаимного страхования / К. Е. Турбина. – М. : Анкил, 1992. – 56 с.

ИССЛЕДОВАНИЕ РЕГУЛЯТОРНОЙ МОДЕЛИ В ЕВРОПЕ И ПУТИ ЕЁ ТРАНСФОРМАЦИИ

СТРИЖИЧЕНКО К. А.

УДК 336.27

Стрижиченко К. А. Исследование регуляторной модели в Европе и пути ее трансформации

Существующая регуляторная модель в Европе, вследствие финансового кризиса, показала свою несостоятельность и невозможность реализовать традиционные механизмы регулирования финансового рынка в условиях меняющейся экономической парадигмы. В статье исследован принцип разделения денежно-кредитной политики Евросоюза и контроля за выполнением банковских обязательств, что позволило выделить сильные и слабые стороны существующей регуляторной модели. Проведен анализ механизмов регулирования, на основе которого сформированы пути изменения структуры существующей системы регулирования. Синтез представленных путей позволил построить организационную модель регулирования финансового рынка на основе четырехпиковой модели.

Ключевые слова: регуляторная модель, финансовый кризис, денежно-кредитная политика, Евросоюз, четырехпиковая модель.

Рис.: 2. **Библ.:** 3.

Стрижиченко Константин Анатолієвич – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

УДК 336.27

UDC 336.27

Стрижиченко К. А. Дослідження регуляторної моделі в Європі та шляхи її трансформації

Існуюча регуляторна модель в Європі, внаслідок фінансової кризи, показала свою неспроможність і неможливість реалізувати традиційні механізми регулювання фінансового ринку в умовах зміни економічної парадигми. В статті досліджено принцип розділення грошово-кредитної політики Євросоюзу і контролю за виконанням банківських зобов'язань, що дозволило виділити сильні та слабкі сторони існуючої регуляторної моделі. Проведено аналіз механізмів регулювання, на основі якого сформовано шляхи зміни структури існуючої системи регулювання. Синтез представлених шляхів дозволив побудувати організаційну модель регулювання фінансового ринку на основі чотирьохпикової моделі.

Ключові слова: регуляторна модель, фінансова криза, грошово-кредитна політика, Євросоюз, чотирьохпикова модель.

Рис.: 2. **Бібл.:** 3.

Стрижиченко Костянтин Анатолійович – кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

Strizhichenko K. A. Study of the Regulatory Model in Europe and Ways of its Transformation

The existing in Europe regulatory model showed its inability and impossibility to realise traditional mechanisms of regulation of the financial market under conditions of the changing economic paradigm due to the financial crisis. The article studies the principle of partition of the fiscal and credit policy of the European Union and control over performance of banking obligations, which would allow singling out strong and weak sides of the existing regulatory model. It analyses the mechanism of regulation, on the basis of which the ways of change of the structure of the existing system of regulation are formed. Synthesis of the shown ways allowed construction of an organisational model of regulation of the financial market on the basis of the four-peak model.

Key words: regulatory model, financial crisis, fiscal and credit policy, European Union, four-peak model.

Pic.: 2. **Bibl.:** 3.

Strizhichenko Konstantin A. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

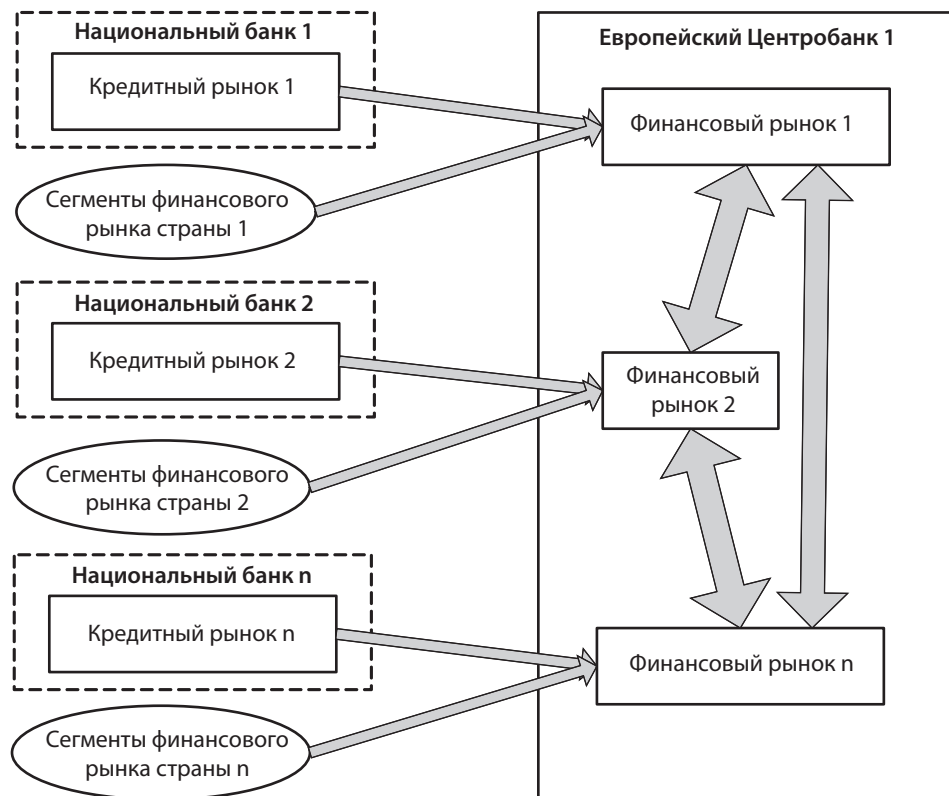
Глобализационные процессы в мировой экономике спровоцировали мировой финансовый кризис, который дал предпосылки для формирования новой парадигмы развития мировой экономики. Существующая неоклассическая парадигма стала неспособной реагировать на изменения. Происходящие в мировой экономике в целом и на финансовом рынке в частности. Глобализация европейских рынков, создание Евросоюза и увеличивающаяся интеграция европейских финансовых рынков приводит к необходимости проведения институциональных реформ не в отдельно взятой стране, а на финансовом рынке Евросоюза как единого целого.

В Европейском монетарном союзе (EMU) существует принцип разделения денежно-кредитной политики Евросоюза и контроля за выполнением банковских обязательств, прописанный в уставе Европейского Центробанка (ЕЦБ) [4]. Действие данного принципа основывается на разделении полномочий между Центробанком и национальными банками стран Евросоюза. Так, за Центробанком закреплена роль по проведению денежно-кредитной политики в области евро, а контроль, надзор и регулирование банковского сектора осуществляют национальные банки (рис. 1).

На первый взгляд, разделение таких обязанностей убирает институциональную проблему по контролю и регулированию финансового сектора в Европе, даже несмотря на то, что в ряде европейских стран центральные банки выступают монополистами и входят в управление европейского Центробанка при разработке генеральной стратегии Европейской денежно-кредитной политики.

Однако финансовая стабильность не так зависит от вкладов в банки (которые в большей мере происходят на национальном уровне), как от осуществления банками инвестиционной деятельности, которая в условиях сильной интеграции финансовых рынков в большинстве случаев направлена в целом на европейский рынок [2]. То есть финансовая стабильность объединенной Европы должна решаться не на уровне национальных банков, а на уровне европейского Центробанка.

Исследование эволюционных изменений на финансовом рынке Европы в контексте развития национальных финансовых рынков показало, что основной проблемой финансового регулирования в Европе и интеграции денежной политики в европейскую финансовую систему является существование разных финансовых правил на национальных рынках.

Рис. 1. Регулирование банковского сектора и финансовой системы Европы

В таком случае принцип минимальной гармонизации и взаимного распознавания, который мог бы способствовать конвергенции поведения национальных финансовых рынков, не работает. Кроме того, конкуренция между национальными финансовыми рынками может привести (как, например, во время мирового финансового кризиса с Польшей) к формированию внутренних правил на финансовых рынках, которые будут способствовать росту благосостояния отдельно взятой страны в ущерб общей экономике Евросоюза.

Последним аргументом относительно национальной координации и регулирования финансового рынка является то, что *местные регуляторы и Агентства знают особенности национального рынка*, и, как следствие, могут качественней осуществлять контроль, надзор и регулирование финансового рынка. Однако данный аргумент становится все менее значимым, так как происходит глубокая интеграция сегментов финансовых рынков и национальных финансовых рынков между собой.

Последователи главенства национальных экономик обращают внимание на тот факт, что регулирование национальных финансовых рынков предпочтительнее национальными агентствами, чем централизовано Европейским Союзом. Этот вывод основан на том, что несмотря на регулирование со стороны Евросоюза, мировой финансовый кризис оказал значительное дестабилизирующее воздействие на экономики европейских стран, следовательно, в Евросоюзе отсутствуют эффективные механизмы регулирования финансового рынка.

Данный аргумент является достаточно весомым с позиции эффективности регулирования финансового рынка, однако он не отбрасывает необходимость разра-

ботки и формирования эффективных механизмов, контроля и регулирования финансового рынка, так как интеграционные и глобализационные процессы являются современным трендом развития мировой экономики.

При регулировании финансовых рынков существует три традиционных механизма регулирования в современной европейской системе.

Механизм 1. Регулирование с помощью Европейского Центробанка. В случае если возникает кризис ликвидности в Евросоюзе, то Центробанк может полностью воздействовать на область евро, однако в случае возникновения кризиса ликвидности в единой стране Центробанк не может вмешиваться в регулирование национального финансового рынка, а может только посредством займов обеспечить нивелирование кризиса ликвидности. Однако в случае с кризисом платежеспособности выделение займов будет воздействовать только на следствие кризиса, то есть погашение долгов, но не нивелирует причины кризиса и, как следствие, не будет гарантировать улучшение экономической ситуации внутри страны.

Механизм 2. Бюджетное управление. Данный механизм позволяет путем корректной фискальной политики по перекадыванию финансового дисбаланса, возникающего во время кризиса, на плечи налогоплательщиков. Данный механизм достаточно эффективен в рамках регулирования одного национального рынка, однако при его реализации возникает одна основная проблема. Каждая страна характеризуется своими уникальными национальными особенностями и менталитетом, поэтому достаточно трудоемким является решение проблемы взаимосвязи между налоговыми ставками и налоговыми поступлениями в отдельно взятой стране. Кроме

того, данный механизм имеет достаточно большие лаги и может привести к непредсказуемым последствиям как в реальном, так и в финансовом секторах экономики.

Механизм 3. Обеспечение безопасности банковского сектора. Достоинства данного механизма не являются дискуссионными, так как банки стоят в начале всей финансовой цепочки в национальной экономике, однако интеграционные процессы и увеличение открытости банковского сектора увеличивают риск воздействия все большего количества дестабилизирующих факторов. Чем более открытой является система, тем больше угроз для нее представляет внешняя среда. Поэтому обеспечение безопасности банковского сектора требует формирования отдельных механизмов управления и обеспечения безопасности в различных секторах экономики кроме банковского.

Таким образом, данные механизмы, являясь эффективными с точки зрения регулирования, тем не менее, затрагивают отдельные области или сегменты, что приводит к уменьшению эффективности от регулирования.

На наш взгляд, более высокая степень координации будет проявляться в контроле и регулировании EMU не только банковского сектора, но и всех финансовых посредников. Хорошим примером международной кооперации является создание Базельской комиссии, которая занимается широким рядом вопросов в области контроля, регулирования и надзора за всем банковским сектором Европы. Наоборот, на рынке ценных бумаг нет необходимости создания такого централизованного органа для всей Европы, так как данный рынок является достаточно подвижным и динамичным. То есть регулирование должно осуществляться на том же уровне, который соответствует международной структуре регулируемого рынка. Кроме того, контролирующая система должна ориентироваться на все виды финансовых посредников и состоять из независимых агентств. Создание такой структуры может осуществляться тремя путями [2].

1. Создание контролирующего и ответственного органа за банковским сектором в Центробанке. Этот путь требует общих институциональных изменений в системе банковского и денежного регулирования, а также в делегировании полномочий единому органу для регулирования деятельности всех посредников. Это может привести к пересмотру Маастрихтского договора, по которому страховые фирмы не входят в Европейский Центробанк.

2. Создание новой европейской системы финансового регулирования (ESFR), по структуре похожей на ESCB. Европейское агентство по финансовому регулированию (EFRA) должно стать центром данной системы, но в то же время должно быть формально отделено от европейского Центробанка, чтобы их пол-

номочия не пересекались. На первом этапе создания такой системы EFRA должно гармонизировать и координировать финансовое регулирование в каждой отдельно взятой стране, разработать общие принципы регулирования и специфические правила регулирования в каждой стране. Данное агентство должно осуществлять необходимые институциональные изменения на местном уровне. В результате такой реструктуризации в каждой стране будет одно национальное агентство, которое, становясь членом ESFR, будет участвовать в определении общих стратегий и принципов финансового регулирования в отдельно взятой стране. Это агентство будет нести ответственность за выполнение в стране правил согласно концепции в рамках Евросоюза. В каждой отдельно взятой стране это агентство будет единственным, отвечающим за финансовую стабильность и корректное поведение финансовых посредников.

3. Создание двух новых Европейских Агентств, одно из которых отвечает за микроэкономическую стабильность (Европейское Агентство по финансовому регулированию), другое – за прозрачность деятельности на рынке всех финансовых посредников (Европейское агентство по рыночной деятельности). Два центральных агентства должны координировать различные местные агентства в каждой стране. В данном случае будет существовать две различные Европейские системы финансового регулирования, что позволит заменить институциональное регулирование на финансовое регулирование.

Данные пути не позволяют получать больших полномочий ни одному из членов ESFS, потому будет отсутствовать проблема между конкуренцией, с одной стороны, и стабильностью и прозрачностью, с другой. Кроме того, агентства, отвечающие за рыночную конкуренцию, существуют как на уровне Евросоюза, так и на местных уровнях. Необходимо отметить, что данные пути должны поддерживать создание Антимонопольного агентства в Евросоюзе, которое бы гармонизировало и координировало бы деятельность антимонопольных агентств на местных уровнях и специального комитета в Центробанке для наблюдательного членства в ESFS, что позволит более качественно осуществлять функции регулирования денежно-кредитной системы на местном уровне.

Результатом исследования путей трансформации регуляторной модели в Европе является организационная модель регулирования, построенная на базе 4r-модели, представленной в [3] (рис. 2).

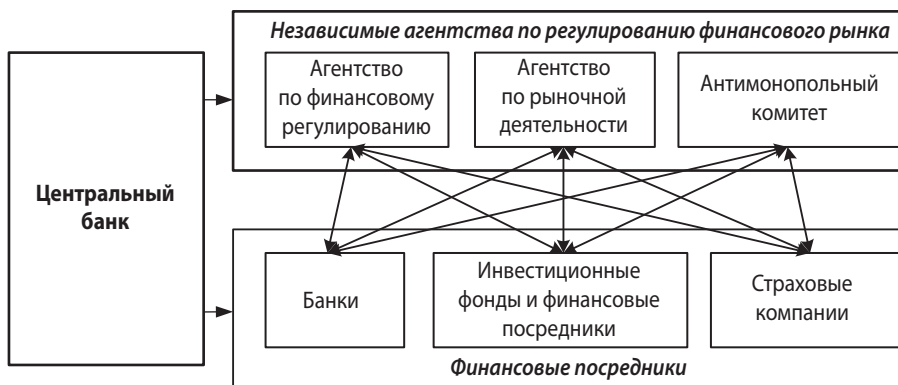

Рис. 2. Четырехпиковая модель регулирования финансового рынка

ВЫВОДЫ

Мировой финансовый кризис показал слабые стороны в существующей системе регулирования финансового рынка Европы, когда разграничиваются полномочия между Европейский Центральным Банком и Агентствами по регулированию в странах Евросоюза (которыми в основном выступают национальные банки). Реализация существующих механизмов неспособна уменьшить дестабилизирующее влияние мирового кризиса, что формирует необходимость разработки и поиска новых путей и механизмов регулирования финансового рынка. Такие механизмы могут формироваться как в рамках существующей организационной структуры регулирования, так и в случае разработки новой структуры. Проведенный анализ позволил построить четырехпиковую модель регулирования финансового рынка

Европы, которая содержит четыре основных управляющих элемента регулирования финансового рынка (четыре пика): Центробанк и три Агентства. При этом Центробанк выступает главным координирующим органом для этих агентств, а агентства являются независимыми друг от друга и организациями. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. **Padoa Schioppa T.**, 1999. «EMU and Banking Supervision», International Finance, 2.
2. **Di Noia C. and Di Giorgio G.**, 1999. «Should Banking Supervision and Monetary Policy Tasks be Given to Different Agencies?», International Finance, 3.
3. **Allen F. and Santomero A.**, 1997. «The Theory of Financial Intermediation», Journal of Banking and Finance, No. 11.

УДК 336.564.2

ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГУЛЮВАННЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

ТІМАРЦЕВ О. Ю.

УДК 336.564.2

Тімарцев О. Ю. Податкові пільги як інструмент регулювання та стимулювання економіки

Визначено роль податкових пільг як інструментів регулювання та стимулювання економіки, їх види, характерні ознаки, побудовано класифікацію податкових пільг. Формалізовано процеси обліку та звітування про податкові пільги платниками податків, механізми їх податкового контролю державною податковою службою. Проаналізовано динаміку та структуру податкових пільг платників податків по Запорізькій області в розрізі окремих податків і видів економічної діяльності. Визначено концентрацію податкових пільг на окремих платниках податків. Надано оцінку втратам бюджету внаслідок податкових пільг по Україні й Запорізькій області. Розроблено рекомендації з подальшого розвитку системи пільгового оподаткування.

Ключові слова: податкові пільги, економіка, інструмент, регулювання, стимулювання, контроль.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 12.

Тімарцев Олександр Юрійович – кандидат економічних наук, Голова Державної податкової служби в Запорізькій області (пр. Леніна, 166, Запоріжжя, 69107, Україна)

E-mail: timarcev.alexej@gmail.com

УДК 336.564.2

Тімарцев А. Ю. Налоговые льготы как инструмент регулирования экономики и стимулирования экономики

Определена роль налоговых льгот как инструментов регулирования и стимулирования экономики, их виды, характерные признаки, построена классификация налоговых льгот. Формализованы процессы учета и отчетности о налоговых льготах налогоплательщиков, механизмы их налогового контроля государственной налоговой службой. Проанализирована динамика и структура налоговых льгот налогоплательщиков по Запорожской области в разрезе отдельных налогов и видов экономической деятельности. Определена концентрация налоговых льгот на отдельных налогоплательщиках. Дана оценка потерям бюджета в результате налоговых льгот по Украине и Запорожской области. Разработаны рекомендации по дальнейшему развитию системы льготного налогообложения.

Ключевые слова: налоговые льготы, экономика, инструмент, регулирование, стимулирование, контроль.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 12.

Тімарцев Алексей Юрьевич – кандидат экономических наук, Председатель, Государственная налоговая служба в Запорожской области (пр. Ленина, 166, Запорожье, 69107, Украина)

E-mail: timarcev.alexej@gmail.com

UDC 336.564.2

Timartsev A. Y. Tax Advantages as a Tool of Regulation and Stimulation of the Economy

The article identifies the role of tax advantages as tools of regulation and stimulation of economy, their types, and characteristic features and develops a classification of tax advantages. It formalises processes of accounting and reporting about tax advantages of tax payers, mechanisms of their tax control by the state tax inspection. It analyses dynamics and structure of tax advantages of tax payers in Zaporizhzhya oblast in the contexts of individual taxes and types of economic activity. It identifies concentration of tax advantages on individual tax payers. It assesses budget losses incurred in the result of tax advantages on a national scale and Zaporizhzhya oblast scale. It gives recommendations on further development of the system of preferential taxation.

Key words: tax advantages, economy, tool, regulation, stimulation, control
Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 12.

Timartsev Aleksey Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Chief, State Tax Service in Zaporizhzhya region (pr. Lenina, 166, Zaporizhzhya, 69107, Ukraine)

E-mail: timarcev.alexej@gmail.com

ВЫВОДЫ

Мировой финансовый кризис показал слабые стороны в существующей системе регулирования финансового рынка Европы, когда разграничиваются полномочия между Европейский Центральным Банком и Агентствами по регулированию в странах Евросоюза (которыми в основном выступают национальные банки). Реализация существующих механизмов неспособна уменьшить дестабилизирующее влияние мирового кризиса, что формирует необходимость разработки и поиска новых путей и механизмов регулирования финансового рынка. Такие механизмы могут формироваться как в рамках существующей организационной структуры регулирования, так и в случае разработки новой структуры. Проведенный анализ позволил построить четырехпиковую модель регулирования финансового рынка

Европы, которая содержит четыре основных управляющих элемента регулирования финансового рынка (четыре пика): Центробанк и три Агентства. При этом Центробанк выступает главным координирующим органом для этих агентств, а агентства являются независимыми друг от друга и организациями. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Padoa Schioppa T., 1999. «EMU and Banking Supervision», International Finance, 2.
2. Di Noia C. and Di Giorgio G., 1999. «Should Banking Supervision and Monetary Policy Tasks be Given to Different Agencies?», International Finance, 3.
3. Allen F. and Santomero A., 1997. «The Theory of Financial Intermediation», Journal of Banking and Finance, No. 11.

УДК 336.564.2

ПОДАТКОВІ ПІЛЬГИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГУЛЮВАННЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

ТИМАРЦЕВ О. Ю.

УДК 336.564.2

Тимарцев О. Ю. Податкові пільги як інструмент регулювання та стимулювання економіки

Визначено роль податкових пільг як інструментів регулювання та стимулювання економіки, їх види, характерні ознаки, побудовано класифікацію податкових пільг. Формалізовано процеси обліку та звітування про податкові пільги платниками податків, механізми їх податкового контролю державною податковою службою. Проаналізовано динаміку та структуру податкових пільг платників податків по Запорізькій області в розрізі окремих податків і видів економічної діяльності. Визначено концентрацію податкових пільг на окремих платниках податків. Надано оцінку втратам бюджету внаслідок податкових пільг по Україні й Запорізькій області. Розроблено рекомендації з подальшого розвитку системи пільгового оподаткування.

Ключові слова: податкові пільги, економіка, інструмент, регулювання, стимулювання, контроль.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 12.

Тимарцев Олексій Юрійович – кандидат економічних наук, Голова Державної податкової служби в Запорізькій області (пр. Леніна, 166, Запоріжжя, 69107, Україна)

E-mail: timarcev.alexej@gmail.com

УДК 336.564.2

Тимарцев А. Ю. Налоговые льготы как инструмент регулирования экономики и стимулирования экономики

Определена роль налоговых льгот как инструментов регулирования и стимулирования экономики, их виды, характерные признаки, построена классификация налоговых льгот. Формализованы процессы учета и отчетности о налоговых льготах налогоплательщиков, механизмы их налогового контроля государственной налоговой службой. Проанализирована динамика и структура налоговых льгот налогоплательщиков по Запорожской области в разрезе отдельных налогов и видов экономической деятельности. Определена концентрация налоговых льгот на отдельных налогоплательщиках. Дана оценка потерям бюджета в результате налоговых льгот по Украине и Запорожской области. Разработаны рекомендации по дальнейшему развитию системы льготного налогообложения.

Ключевые слова: налоговые льготы, экономика, инструмент, регулирование, стимулирование, контроль.

Рис.: 1. **Табл.:** 2. **Библ.:** 12.

Тимарцев Алексей Юрьевич – кандидат экономических наук, Председатель, Государственная налоговая служба в Запорожской области (пр. Ленина, 166, Запорожье, 69107, Украина)

E-mail: timarcev.alexej@gmail.com

UDC 336.564.2

Timartsev A. Y. Tax Advantages as a Tool of Regulation and Stimulation of the Economy

The article identifies the role of tax advantages as tools of regulation and stimulation of economy, their types, and characteristic features and develops a classification of tax advantages. It formalises processes of accounting and reporting about tax advantages of tax payers, mechanisms of their tax control by the state tax inspection. It analyses dynamics and structure of tax advantages of tax payers in Zaporizhzhya oblast in the contexts of individual taxes and types of economic activity. It identifies concentration of tax advantages on individual tax payers. It assesses budget losses incurred in the result of tax advantages on a national scale and Zaporizhzhya oblast scale. It gives recommendations on further development of the system of preferential taxation.

Key words: tax advantages, economy, tool, regulation, stimulation, control

Pic.: 1. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 12.

Timartsev Aleksey Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Chief, State Tax Service in Zaporizhzhya region (pr. Lenina, 166, Zaporizhzhya, 69107, Ukraine)

E-mail: timarcev.alexej@gmail.com

Податкові пільги є фінансовим інструментом, який виразно демонструє суперечності податкової системи. Запровадження пільгових податкових режимів є об'єктивною необхідністю, а їх раціональне використання перетворює податкові пільги на ефективний інструмент стимулювання соціально-економічних процесів. Податкові пільги є також важливим інструментом податкового планування на мікрорівні [1, с. 121]. Наявність податкових пільг надає суб'єктам господарювання важелі впливу на своє податкове навантаження, а державі – на нові надходження в бюджет [2, с. 246]. Утім поширеною є думка, що податкова система України надмірно деформована системою пільг, що не сприяє досягненню в державі макроекономічної та фінансової стабілізації, рівномірному розподілу податкового навантаження на платників, призводить до необгрунтованого перерозподілу фінансових ресурсів у суспільстві [3; 4, с. 13].

Проблеми використання податкових пільг в Україні знаходяться у центрі уваги науковців і практиків. Короленко В. В. наводить пропозиції щодо введення пільгових податкових режимів для пріоритетних галузей національної економіки [5, с. 8]. Костенок Я. О. запропонував механізм стимулювання впровадження енергозберігального обладнання за допомогою податкових пільг [6, с. 9]. Пашенюк І. А. обгрунтовує пропозиції щодо формування дієвої системи зборів, податків, платежів і пільг за водокористування [7, с. 12].

Світовий досвід переконає, що найбільш вагомими для підвищення конкурентоспроможності, реструктуризації та зростання економіки є пільги, що надаються з податку на прибуток і мають інноваційний характер. У працях Іванова Ю. Б., Франкудатіс О. С. [8, с. 144], Прокопенко І. А. [9, с. 13], Скиби М. В. [10, с. 6] наголошується на необхідності податкових пільг, що стимулюють розвиток інвестиційної діяльності, високотехнологічних інноваційних підприємств тощо. Незважаючи на значну кількість публікацій, бракує системного погляду на податкові пільги як інструмент регулювання та стимулювання економічних суб'єктів.

Метою статті є узагальнення теоретичних і прикладних аспектів використання податкових пільг як інструмента податкового регулювання і стимулювання та його вдосконалення.

Відповідно до ст. 30 Податкового Кодексу України податкова пільга – передбачене податковим і митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі. Підставами для надання податкових пільг є особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат. Податкова пільга надається шляхом: податкового вирахування (знижки), що зменшує базу оподаткування до нарахування податку та збору; зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку та збору; встановлення зниженої ставки податку та збору; звільнення від сплати податку та збору.

Пункт 7.1 Податкового кодексу України визначає елементи податку, а відповідно до п. 7.2 під час встанов-

лення податку можуть передбачатися податкові пільги та порядок їх застосування. Таким чином, податкові пільги можна вважати додатковим елементом податку. Платник податків зобов'язаний подавати контролюючим органам інформацію, відомості про суми коштів, не сплачених до бюджету у зв'язку з отриманням податкових пільг (суми отриманих пільг) та напрями їх використання (щодо умовних податкових пільг – пільг, що надаються за умови використання коштів, вивільнених у суб'єкта господарювання внаслідок надання пільги, у визначеному державою порядку).

Суб'єкт господарювання, що не сплачує податки та збори до бюджету у зв'язку з отриманням податкових пільг, веде облік сум таких пільг і складає звіт про суми податкових пільг. Форма даного звіту затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2010 № 1233 «Про затвердження Порядку обліку сум податків та зборів, не сплачених суб'єктом господарювання до бюджету у зв'язку з отриманням податкових пільг», який подається за три, шість, дев'ять і дванадцять календарних місяців за місцем його реєстрації протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового періоду. У разі, коли суб'єкт господарювання пільгами не користується, звіт не подається.

Пільги податкового законодавства публікують у спеціальному нормативному документі – Довіднику пільг, наданих чинним законодавством по сплаті податків, зборів, інших обов'язкових платежів. Станом на 01.10.2012 р. діє Довідник № 63 податкових пільг, який містить код пільги, зміст пільги, відповідний документ (його номер і дату прийняття), початок і кінець дії пільги, ознаку групування пільг (V – Пільги, що призводять до втрат бюджету, А – Пільги, що не призводять до втрат бюджету), ознаку цільового призначення, коментар. Указаний документ є інформаційною базою, яка дозволяє платникам податків здійснювати процеси податкового планування, а податківцям – здійснювати контроль за правильністю надання та обліку податкових пільг, а також їх цільовим використанням, за наявності законодавчого визначення напрямів використання (щодо умовних податкових пільг) і своєчасним поверненням коштів, не сплачених до бюджету внаслідок надання пільги, у разі її надання на поворотній основі. Податкові пільги, використані не за призначенням чи несвоєчасно повернуті, повертаються до відповідного бюджету з нарахуванням пені в розмірі 120 відсотків річних облікової ставки Національного банку України.

Характерними ознаками податкових пільг є:

- ✦ *обмежена сфера застосування* – кожна податкова пільга прив'язана до відповідного податку, і сфера її застосування обмежена податком, у механізм якого вона вбудована;
- ✦ *стимулююча спрямованість* – за критерієм призначення всі податкові пільги бувають стимулюючі та підтримуючі. Метою стимулюючих пільг є заохочення дій платників, які спрямовані на вирішення загальнодержавних завдань. Підтримуючі пільги спрямовані на полегшення податкового навантаження для окремих груп платників

податків, що має забезпечити більш сприятливі умови оподаткування. За суб'єктами впливу податкові пільги можуть бути поділені на ті, що спрямовані на кінцевого споживача (стимулювання споживання), та пільги, надані виробникам продукції або суб'єктам підприємницької діяльності, які беруть участь у процесі реалізації товарів, робіт, послуг кінцевому споживачу (стимулювання виробництва та розподілу);

- ✦ *регулююча спрямованість* – податкові пільги спрямовано на перерозподіл фінансових ресурсів із метою регулювання процесів і пропорцій економічного відтворення;
- ✦ *нейтральність* – установлення податкових пільг не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків, оскільки порядок і підстави їх надання встановлюються з урахуванням вимог законодавства України про захист економічної конкуренції;
- ✦ *екстериторіальність* – застосування пільг не має спеціальних обмежень за територіальною ознакою, вони застосовують на тій території, на якій стягують відповідний податок;
- ✦ *мобільність* – податкові пільги дають змогу оперативню коригувати умови оподаткування з метою забезпечення ефективної реалізації регулюючої функції податків, тобто вони можуть розглядатися як регулюючий податковий механізм тактичного характеру. Утім, податкові пільги, як податки та збори, їх ставки, не можуть змінюватися протягом бюджетного року.

Податкові пільги класифікують за ознаками, наведеними на рис. 1.

До постійних належить більшість податкових пільг, введених спеціальними законами з питань оподаткування. Тимчасові пільги встановлюються на визначений період часу. Установлення і скасування податкових пільг здійснюються відповідно до Податкового Кодексу Верховною Радою України, а також Верховною Радою Автономної Республіки Крим, сільськими, селищними, міськими радами у межах їх повноважень, визначених Конституцією України та законами України.

Не дозволяється сільським, селищним, міським радам встановлювати індивідуальні пільгові ставки місцевих податків і зборів для окремих юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців і фізичних осіб або звільняти їх від сплати таких податків та зборів.

Податкові пільги є важливим інструментарієм податкового регулювання економіки. У період економічного спаду стимулююча податкова політика

супроводжується збільшенням різних податкових пільг [11, с. 38]. У період економічного підйому слід застосовувати стримуючу політику, у т. ч. за рахунок скорочення різних податкових пільг.

У табл. 1 наведено динаміку та структуру податкових пільг платників податків по Запорізькій обл.

Протягом 2006 – 2008 рр. сума податкових пільг зросла з 4,7 до 6,7 млрд грн, у подальшому вона змінювалася поліноміально із вершиною у 2010 р. – 6,2 млрд грн. У 2011 р. сума податкових пільг була найменшою, починаючи з 2007 р. У структурі податкових пільг за видами податків найбільша частка приходить на ПДВ, вона коливалася протягом 2006 – 2011 рр. на рівні 86,2 – 94,63%. У 2011 р. частка ПДВ у структурі податкових пільг скоротилася до 53,2% за рахунок зростання частки податку на прибуток до 37,32%.

У галузевому аспекті найбільша частка пільг у 2011 році по Запорізькій області приходилася на переробну промисловість (50,94%), у т. ч. по ПДВ – 47,89%, податку на прибуток – 45,96%, акцизному збору – 100%. Пільги зі сплати державного мита мали лише підприємства, які займаються виробництвом і розподіленням електроенергії, газу та води.

Значні суми податкових пільг концентруються на окремих підприємствах Запорізької області, діяльність яких має важливе соціально-економічне значення. Част-

Рис. 1. Класифікація податкових пільг

Динаміка і структура податкових пільг платників податків по Запорізькій обл. у розрізі окремих податків

Рік	ПДВ	Податок на прибуток	Акцизний збір	Податок із власників транспортних засобів та інших самохідних машин	Плата за землю	Місцеві податки та збори	Державне мито	Разом
<i>Сума, млн грн</i>								
2006	4483,9	153,7	62,1	0,01	38,62	0,16		4738,5
2007	5900,6	436,8	89,0	3,38	36,98	0,16		6466,9
2008	5906,1	604,9	152,5	3,75	65,44	0,17		6732,9
2009	4976,7	497,1	243,1	4,06	52,02	0,16	0,09	5773,2
2010	5390,5	394,8	363,1	3,22	44,90	0,12	0,05	6196,6
2011	2880,7	2020,9	449,7		63,46		0,07	5414,9
<i>Структура, %</i>								
2006	94,63	3,24	1,31	0,0003	0,81	0,003	0	100,00
2007	91,24	6,75	1,38	0,052	0,57	0,003	0	100,00
2008	87,72	8,98	2,27	0,056	0,97	0,003	0	100,00
2009	86,20	8,61	4,21	0,070	0,90	0,003	0,002	100,00
2010	86,99	6,37	5,86	0,052	0,72	0,002	0,001	100,00
2011	53,20	37,32	8,31	0	1,17	0	0,001	100,00

ка у загальних пільгах окремих підприємств становила: у 2006 р.: ВАТ «Дніпроспецсталь» – 30,42%, ВАТ «Запоріжсталь» – 21,54%; у 2007 р.: ЗАТ «ЗАЗ» – 30,37%, ВАТ «Запоріжсталь» – 17,03%; у 2008 р.: ВАТ «Запоріжсталь» – 23,73%; у 2009 р.: ВАТ «Запоріжсталь» – 20,68%, ВАТ «Мотор Січ» – 11,33%, ВАТ «ЗТР» – 11,07%; у 2010 р.: ВАТ «Запоріжсталь» – 20,50%, ВАТ «Завод напівпровідників» – 15,92%; у 2011 р.: ВАТ «Мотор Січ» – 19,94%. АТ «Мотор Січ», починаючи з 2 кварталу 2011 р., у відповідності до пп. г підрозділу 4 розділу ХХ «Перехідних положень» Податкового кодексу України від 02.12.2010 № 2755-VI, тимчасово, строком на 10 років, застосовує пільгу, згідно з якою звільнюється від оподаткування прибуток підприємств літакобудівної промисловості, отриманий від основної діяльності, а також від проведення такими підприємствами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, які виконуються для потреб літакобудівної промисловості. У зв'язку із затвердженням Постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.10 № 405 переліку суб'єктів літакобудування, щодо яких запроваджуються тимчасові заходи державної підтримки (ВАТ «Мотор Січ», ДП МОУ «Запорізький державний авіаційний ремонтний завод «Мігрмонт») річна сума пільг по платі за землю складає 4114,8 тис. грн.

Одним із принципів оподаткування є економічність – відповідність доходів бюджету витратам на адміністрування податків. Погоджуємося з Тарашенко В. А., що подвійний (чи навіть потрійний) контроль може звести до мінімуму зловживання у використанні податкових пільг, а отже, підвищить ефективність пільгового механізму оподаткування як в інтересах податкової політики, так і в інтересах розвитку соціально-економічних процесів, тоді як, з іншого боку, надзвичайно зростає затратність адміністрування

податків у частині пільгового оподаткування [12, с. 90]. Висока концентрація сум податкових пільг на окремих підприємствах дозволяє використовувати гнучкі методи податкового контролю, які різняться ступенем охопту об'єктів контролю.

Контролюючі органи складають зведену інформацію про суми податкових пільг юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців і визначають втрати доходів бюджету внаслідок надання податкових пільг. Державна податкова служба України з метою належної організації справляння податку на прибуток, забезпечення однакового підходу розробила Методичні рекомендації щодо визначення втрат бюджету від застосування пільг (Лист ДПС України від 06.06.2012 р. № 15709/7/15-1217). Сума податку, не внесеного до державного бюджету у зв'язку зі звільненням прибутку від оподаткування, розраховується шляхом визначення суми податку за встановленою основною ставкою податку від доходу, зменшеного на суму витрат. При цьому платники податку, дохід (прибуток) яких повністю та/або частково звільнено від оподаткування податком, ведуть окремий облік доходу (прибутку), який звільняється від оподаткування з урахуванням особливостей визнання витрат, визначених п. 152.11 ст. 152 Податкового Кодексу.

Втрати доходів бюджету України внаслідок податкових пільг за 2011 р. загалом становили 103,1 млрд грн, або 25,9% доходів зведеного бюджету, у тому числі за даними Державної податкової служби України – 59,2 млрд грн (у 1,6 раза більше, ніж за попередній рік) і за даними Державної митної служби України – 43,9 млрд грн (у 2 рази більше, ніж за попередній рік). Така негативна динаміка втрат доходів бюджету спричинена розширенням бази пільгового оподаткування відповідно до податкового та митного законодавства.

Втрати бюджету внаслідок податкових пільг по Запорізькій області наведено в *табл. 2*. Загальні втрати бюджету із податку на прибуток, платі за землю, ПДВ і акцизному податку становили 2360,1 млн грн, або 66,2% від нарахованої суми. Втрати по платі за землю і акцизному податку є незначними – відповідно 1,3% і 0,034%. Втрати по податку на прибуток становлять всього 62,8% нарахованих сум, у т. ч. до Державного бюджету – 64% і до місцевого 5,7%. За результатами нарахування ПДВ має місце зобов'язання з відшкодування податку платникам у сумі 63,5 млн грн, а сума втрат бюджету – 1032,6 млн грн. В абсолютній сумі найбільша сума втрат приходить на податок на прибуток (1319,9 млн грн, або 55,9%).

11020193 – «Від оподаткування звільняються доходи неприбуткових установ і організацій (крім неприбуткових організацій, визначених у підпункті «є» пункту 157.1 статті 157 Податкового кодексу України), отриманих у вигляді коштів або майна, які надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань» на суму 60,5 млн грн.

У розрізі податків і зборів по пільгах, що призводять до втрат бюджету, найбільшу питому вагу займають пільги по ПДВ – 555,8 млн грн (97,8%). Найвагоміший вплив на формування цієї групи мають пільги по коду 14010450 «Згідно із спеціальним режимом оподаткування сума податку на додану вартість, нарахова-

Таблиця 2

Аналіз втрат бюджету внаслідок податкових пільг по Запорізькій області у 2011 р.

Код	Назва податку	Нараховано податків, млн. грн			Втрати внаслідок податкових пільг					
		Усього	Держ-бюджет	Місцевий бюджет	Сума, млн грн			У % до нарахованих податків, %		
					Усього	Держ-бюджет	Місцевий бюджет	Усього	Держ-бюджет	Місцевий бюджет
11020000	Податок на прибуток підприємств	2100,7	2059,1	41,7	1319,9	1317,5	2,4	62,8	64,0	5,7
13050000	Плата за землю	546,5	0,0	546,5	7,1	0,0	7,1	1,3		1,3
14010000	Податок на додану вартість	-63,5	-63,5	0,0	1032,6	1032,6	0,0	-1626,1	-1626,1	
14020000	Акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції)	981,1	981,1	0,0	0,3	0,3	0,0	0,034	0,034	
	Усього	3564,8	2976,6	588,2	2360,1	2350,5	9,5	66,2	79,0	1,6

За 9 міс. 2012 р. по Запорізькій обл. спостерігається збільшення загальної кількості пільговиків (порівняно з аналогічним періодом 2011 р.) на 925 од. Відбулося збільшення кількості пільговиків по податку на додану вартість – на 98 одиниць, по платі за землю – на 1254. Зменшення кількості пільговиків відбулось за рахунок податку на прибуток на 83 од. Сума пільг по платежах до бюджетів усіх рівнів складала 1284,3 млн грн, у т. ч. сума пільг по платежах Державного бюджету – 1200,2 млн грн, сума пільг місцевих бюджетів 84,1 млн грн. Переважну більшість пільг (93,5% від загальної суми) надано по платежах Державного бюджету.

Фактичні надходження (сальдо) до Державного бюджету за 9 міс. 2012 р. склали 1237,1 млн грн, тобто сума пільг менше фактичних надходжень на 3,0%. Переважну більшість у загальному обсязі становить сума пільг, що не приводять до втрат бюджету (категорія А) – 716,1 млн грн (55,8%). У розрізі податків і зборів – це пільги по ПДВ на суму 507,3 млн грн (70,8%), податку на прибуток на суму 157,1 млн грн (21,9%) і платі за землю на суму 51,7 млн грн (7,2%). По податку на додану вартість отримані пільги цієї категорії відносяться до коду 14010394 «За нульовою ставкою оподатковуються операції з експорту товарів (супутніх послуг), якщо їх експорт підтверджений митною декларацією, оформленою відповідно до вимог митного законодавства» на суму 297,5 млн грн. По податку на прибуток по коду

на сільськогосподарським підприємством (суб'єкт спеціального режиму, який провадить діяльність у сфері сільського господарства) на вартість поставлених ним сільськогосподарських товарів/послуг, не підлягає сплаті до бюджету та повністю залишається в розпорядженні такого сільськогосподарського підприємства для відшкодування суми податку, сплаченої (нарахованої) постачальнику на вартість виробничих факторів, за рахунок яких сформовано податковий кредит, а за наявності залишку такої суми податку – для інших виробничих цілей» на суму 339,8 млн грн.

Державні податкові інспекції Запорізької області здійснюють контроль за обґрунтованістю та доцільністю застосування пільг. Протягом звітного періоду перевірено 603 пільговика з 6296. Порушення встановлено в 24 випадках. Загалом до бюджету донараховано 6,5 млн грн, стягнуто 4,6 млн грн, або 70,3%.

ВИСНОВКИ

1. Податкові пільги – переваги, що надаються окремим платникам податків, включаючи можливість не сплачувати податок або сплачувати його у меншому розмірі. Норми законодавства, що визначають підстави, порядок і умови застосування пільг з податків і зборів, не можуть мати індивідуального характеру. Характерними ознаками податкових пільг є: обмежена сфера застосування; стимулююча та регулююча спрямованість; нейтральність; екстериторіальність; мобільність.

2. Побудовано класифікацію податкових пільг: за критерієм призначення; за цільовим використанням коштів; за суб'єктами впливу; за періодом дії; за компетенцією встановлення та масштабами застосування; за елементами податку; за впливом на доходи бюджету. Видами податкових пільг є: звільнення від оподаткування певних елементів об'єкта оподаткування; звільнення від сплати окремих податків окремих осіб або категорій платників податків; зниження податкових ставок; відстрочення стягнення податків.

3. Узагальнення практики використання податкових пільг у Запорізькій обл., починаючи з 2006 р., дозволяє дійти висновку про найбільшу поширеність пільг до Державного бюджету України: за видами податків – із податку на додану вартість, які стимулюють споживання, а у галузевому аспекті – регулюють розвиток переробної промисловості. Позитивним слід визнати суттєве зростання у 2011 р. частки податкових пільг із податку на прибуток підприємств літакобудівної промисловості. За підсумками 9 міс. 2012 р. переважно більшість у загальному обсязі пільг становить сума пільг, що не приводить до втрат бюджету.

4. Значна концентрація сум податкових пільг на окремих платниках податків дозволяє зменшити ризики їх податкового контролю за рахунок збільшення вибіркового обсягу об'єкта перевірки. Подальший розвиток пільгового оподаткування доцільно пов'язати зі зміщенням його вектора в бік прямого оподаткування та стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності, а також із підвищенням ефективності адміністрування платників податків, які використовують податкові пільги. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Федишин Н. І.** Інструменти податкового планування суб'єктів господарювання / Н. І. Федишин // Бізнес Інформ. – 2011. – № 10. – С. 119 – 123.
2. **Гречана С. І.** Податкові стимули розвитку підприємств у сучасних умовах / С. І. Гречана // Бізнес Інформ. – 2012. – № 9. – С. 244 – 249.
3. **Славкова А. А.** Фіскальна роль прямого оподаткування у формуванні доходів бюджету держави [Електронний ресурс] / А. А. Славкова // Економіка та підприємництво. – 2009. – Вип. 22. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Etp/2009_22/Slavkova.pdf
4. Податкова система та механізми її реалізації у перехідній економіці : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.04. 01 / П. В. Мельник; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К., 2001. – 32 с.
5. **Короленко В. В.** Вдосконалення організації оподаткування в системі державного регулювання розвитку національної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / В. В. Короленко ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – 20 с.
6. **Костенок Я. О.** Державне регулювання енергозбереження в промисловості України : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / Я. О. Костенок; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2011. – 19 с.
7. **Пашенюк І. А.** Еколого-економічні засади водогосподарського районування (на прикладі Українського Полісся) : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.06 / І. А. Пашенюк; Нац. ун-т вод. гос-ва та природокористування. – Рівне, 2010. – 21 с.

нюк; Нац. ун-т вод. гос-ва та природокористування. – Рівне, 2010. – 21 с.

8. **Іванов Ю. Б.** Особливості оподаткування інвестиційної діяльності в Україні / Ю. Б. Іванов, О. С. Франкудатіс // Бізнес Інформ. – 2011. – № 9. – С. 142 – 144.

9. **Прокопенко І. А.** Інвестиційна діяльність нерезидентів в умовах інтеграційних процесів: фіскальний аспект : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / І. А. Прокопенко ; Держ. податк. адмін. України; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2009. – 20 с.

10. **Скиба М. В.** Механізм державного управління структурно-інноваційними зрушеннями в економіці України : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / М. В. Скиба ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2008. – 20 с.

11. **Майбуров І. А.** Налоговые стимулы антикризисного восстановления экономики России / И. А. Майбуров // Бизнес Информ. – 2011. – № 2. – Т. 2. – С. 37 – 40.

12. **Тарашенко В. А.** Контроль використання податкових пільг / В. А. Тарашенко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – № 3 (50). – С. 83 – 90.

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БАНКІВСЬКА ПОСЛУГА» ЗА СИСТЕМНИМ ПІДХОДОМ

КОЛОДИЗЄВА С. О.

УДК 336.717

Колодизєва С. О. Визначення поняття «банківська послуга» за системним підходом

У статті розглянуто та проаналізовано основні теоретико-прикладні аспекти визначення поняття «банківська послуга» (оскільки наукова література не містить однозначної дефініції даного поняття), а також визначено місце банківської діяльності в загальній системі діяльності на ринку фінансових послуг. За допомогою використання системного підходу встановлено причинно-наслідкові зв'язки досліджуваного поняття з такими близькими за змістом поняттями, як «банківська операція» і «банківський продукт». Застосування системного підходу дозволило визначити місце «банківської послуги» у загальній системі банківської діяльності. Результатом проведеного дослідження є авторське визначення поняття «банківська послуга» за системним підходом.

Ключові слова: банківська послуга, банківська операція, банківський продукт, фінансова послуга, системний підхід, банківська діяльність.

Рис.: 2. **Бібл.:** 17.

Колодизєва Світлана Олегівна – аспірантка, кафедра управління фінансовими послугами, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: kolodizev@rambler.ru

УДК 336.717

Колодизєва С. О. Определение понятия «банковская услуга» на основе системного подхода

В статье рассмотрены и проанализированы основные теоретико-прикладные аспекты определения понятия «банковская услуга» (поскольку научная литература не содержит однозначной дефиниции данного понятия), а также определено место банковской деятельности в общей системе деятельности на рынке финансовых услуг. Посредством использования системного подхода установлена причинно-следственные связи исследуемого понятия с такими близкими по смыслу понятиями, как «банковская операция» и «банковский продукт». Применение системного подхода позволило определить место «банковской услуги» в общей системе банковской деятельности. Результатом проведенного исследования является авторское определение понятия «банковская услуга» на основе системного подхода.

Ключевые слова: банковская услуга, банковская операция, банковский продукт, финансовая услуга, системный подход, банковская деятельность.

Рис.: 2. **Библ.:** 17.

Колодизєва Светлана Олеговна – аспирантка, кафедра управления финансовыми услугами, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: kolodizev@rambler.ru

UDC 336.717

Kolodizeva S. O. Definition of the Banking Service Notion on the Basis of the System Approach

The article considers and analyses main theoretic and application aspects of definition of the banking service notion (since scientific literature does not contain unequivocal definition of this notion), and identifies the place of banking activity in the general system of activity in the market of financial services. It uses system approach to establish cause-effect relations of the studied notion with such semantically close notions as banking operation and banking product. Application of the system approach allowed identification of the place of the banking service in the general system of banking activity. In the result of the conducted study the author gives own definition of the banking service notion on the basis of system approach.

Key words: banking service, banking operation, banking product, financial service, system approach, banking activity.

Pic.: 2. **Bibl.:** 17.

Kolodizeva Svetlana O. – Postgraduate Student, Department of Management of Financial Services, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: kolodizev@rambler.ru

Діяльність банківських установ є важливою складовою економічних відносин, учасниками яких є різноманітні господарюючі суб'єкти, підприємства, що функціонують на товарному ринку, фізичні особи та ін. Задоволення потреб у банківському обслуговуванні як окремих фізичних осіб, домогосподарств, так і юридичних осіб можливе саме шляхом надання банками різноманітних послуг. Споживання банківських послуг тісно пов'язане із здійсненням даними фінансовими установами відповідних банківських операцій та утворенням банками реєстру банківських продуктів. Разом із цим, банківські послуги займають важливе місце і на ринку фінансових послуг. Тісний зв'язок поняття банківської послуги за такими поняттями, як банківська операція, банківський продукт, фінансова послуга тощо вимагає застосування системного підходу до визначення сутності поняття «банківська послуга». Необхідність системного визначення такого фундаментального для банківської діяльності поняття, як «банківська послуга», підтверджується також тим, що вітчизняне законо-

давство не містить його конкретного визначення, хоча у текстах нормативних актах воно зустрічається [1]; у закордонній та вітчизняній науковій літературі також відсутній єдиний підхід до визначення даного поняття.

Підходи до визначення сутності поняття «банківська послуга» активно досліджувалося як у закордонній, так і у вітчизняній науковій літературі. Дане питання знаходить своє відображення у працях таких закордонних та російських науковців, як О. М. Іванов [7], В. А. Перехожев [13], Г. А. Тосунян [16] та ін. Вітчизняні вчені також проявили зацікавленість у висвітленні теоретичних засад поняття банківської послуги, результати чого знайшли свій прояв у наукових здобутках таких економістів, як І. Безклубий [4], О. А. Брегеда [5], О. Дзюбюк [6], А. А. Мещеряков [8], Н. М. Перепечай [12], М. Ю. Телінгер [15] та ін.

Ученими широко висвітлюються різноманітні підходи до визначення сутності поняття «банківська послуга» і таких пов'язаних понять, як «банківська операція» та «банківський продукт». Однак у науковій літературі все ж таки відсутній системний підхід до визначення цих понять, як складових процесу банківської діяльності.

Метою статті є розробка теоретичних положень щодо визначення сутності поняття банківської послуги за системним підходом.

Російський вчений Іванов О. М. визначає банківську послугу як комплексну діяльність банку, спрямовану на створення оптимальних умов для залучення тимчасово вільних ресурсів і задоволення потреб клієнтів при проведенні банківських операцій та отримання прибутку [7].

У науковій літературі надається визначення, відповідно до якого банківська послуга пов'язана із діяльністю банку, що спрямована на задоволення потреби клієнтів у прирості та отриманні додаткових ресурсів, проведенні розрахунків, зберіганні цінностей й інформаційному обслуговуванні клієнтів [13].

Відповідно до трактування, що наводить Г. А. Тосунян [16], банківські послуги – це сукупність спрямованих на задоволення потреб інших осіб і здійснюваних із метою отримання прибутку угод, виключне право на здійснення яких надається кредитним організаціям.

Дзюблюк О. [6] надає визначення, відповідно до якого банківська послуга є кінцевим результатом функціонування банків щодо задоволення потреб клієнтів, пов'язаних із рухом грошових коштів або провадженням додаткових видів діяльності, що відображаються поза балансом; передбачає здійснення певних операцій та має на меті задоволення потреб клієнта.

Брегеда О. А. [5] розглядає поняття «банківська послуга» як набір упорядкованих дій банку, які безпосередньо не є пов'язаними із формуванням і використанням ресурсів банку і не несуть ризику їх втрати.

Перепечай Н. М. поняття «банківська послуга» визначає як результат комплексної діяльності банку, який становить економічні блага для задоволення певних потреб людини при проведенні банківських операцій. Специфіка банківської послуги полягає в тому, що потреба клієнта є первинною, а надання послуги може виконуватися без участі клієнта за допомогою певних банківських технологій із дотриманням стандартів у межах діючого законодавства [12].

У Законі «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [3] базовим терміном виступають «фінансові послуги», що визначаються, як операції із фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, із метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. Тобто, відповідно до наведеного визначення, до складу фінансових послуг належать банківські послуги.

Результати дослідження наукових джерел [4 – 17] засвідчують, що існує певне протиріччя стосовно визначення змісту одного із основних понять, яким оперують банківські установи в процесі своєї діяльності, а саме поняття «банківська послуга».

Для визначення змісту, ролі та місця поняття «банківської послуги» в системі інших фундаментальних понять теорії управління банківською діяльністю

доцільно розглянути причинно-наслідкові зв'язки між досліджуваним поняттям і такими близькими за змістом поняттями, як «банківська операція» і «банківський продукт», «фінансова послуга» і «фінансовий продукт».

Деякі з дослідників визначають банківський продукт як спосіб надання послуг клієнтові банку; регламент взаємодії службовців банку з клієнтом за умови надання послуги, тобто комплекс взаємозв'язаних організаційних, інформаційних, фінансових і юридичних заходів, об'єднаних єдиною технологією обслуговування клієнта. При цьому банківська операція розглядається як система узгоджених за цілями, місцем і часом дій, спрямованих на вирішення поставленого завдання з обслуговування клієнта. Одночасно із цим банківська послуга є формою задоволення потреби клієнта банку [17].

Водночас поняття «банківський продукт» також трактується як визначений спосіб, яким банк надає свої послуги, конкретне втілення банківської послуги, наділене певними значеннями ринкових параметрів: ціни, якості, додаткового сервісу, термінів та інших умов надання [17].

Розглядаючи у взаємозв'язку поняття «банківська послуга» і «банківський продукт», деякі дослідники визначають ці поняття як абстрактну та конкретну категорії відповідно. Банківська послуга розглядається як діяльність банку, спрямована на задоволення потреби клієнтів у прирості та отриманні додаткових ресурсів, проведенні розрахунків, зберіганні цінностей й інформаційному забезпеченні. При цьому банківський продукт є тим, що клієнт насправді набуває в банку. Наприклад, кредитна послуга знаходить своє вираження в таких банківських продуктах, як кредитна лінія, овердрафт, іпотечний кредит та ін. [13].

У вітчизняному законодавстві поняття «банківський продукт» визначається як стандартизовані процедури, що забезпечують виконання банками операцій, згрупованих за відповідними типами та ознаками [2].

Тобто, аналіз наукової літератури [2, 13, 17] засвідчує, що більшість науковців розглядають поняття «банківський продукт» як конкретний спосіб надання послуг клієнту, який є стандартизованим, тобто, із зазначеними параметрами, та характеризується єдиною технологією обслуговування клієнта.

Банківська технологія – це порядок або послідовність здійснення банківських операцій. Організаційна технологія обумовлена організаційною структурою банку, технічна технологія – забезпеченість оргтехнікою, програмним забезпеченням та ін. [9].

Більшість науковців [7, 17] схиляються до того, що банківська операція визначається як система узгоджених дій банку, спрямованих на вирішення поставлених завдань банку із обслуговування клієнтів, та яка є складовою банківського продукту. Однак банківська операція є самостійним банківським технологічним циклом, проведення якої не зумовлює обов'язкового надання банківських послуг.

Поняття «банківський продукт», «банківська послуга» і «банківська операція» є досить близькими та взаємопов'язаними між собою, тому доречно розглядати дані поняття у загальній системі банківської діяльності,

що дасть змогу не тільки розмежувати ці поняття, але й визначити місце кожного з них у даній системі. Доцільним є застосування системного підходу, оскільки досліджувані поняття є взаємопов'язаними елементами системи банківської діяльності.

Системний підхід є засобом вирішення складних проблем, у його основі лежать наукові методи, які забезпечують одержання результатів відповідно до діяльності системи, і будь-яка система розглядається як сукупність взаємопов'язаних елементів, яка має вхід (ресурси), вихід (мету), зв'язок із зовнішнім середовищем і зворотній зв'язок [11].

Мізюк Б. М. визначає системний підхід як дослідження способів організації елементів системи в єдине ціле і взаємодії процесів функціонування системи, її підсистем та елементів [10].

Виділяють такі особливості системного підходу [11]:

- ✦ усі процеси і явища розглядаються як окремі цілісні системи з певними якостями та функціями, яких не мають інші складові цієї системи, тобто для систем характерними є емерджентні властивості;
- ✦ визначається системний ефект (ефект синергії), який полягає у тому, що система як одне ціле завжди якісно відрізняється від простої суми частин, з яких вона складається;
- ✦ визначаються критичні зміни та обмеження системи, а також результати їх взаємодії;
- ✦ діяльність системи та окремих її елементів розглядається з погляду досягнення заданої мети.

Діяльність основних учасників ринку фінансових послуг та окремі її елементи розглянуто як систему – проведення фінансових операцій, надання фінансових послуг і продаж фінансових продуктів з погляду досягнення заданої мети – задоволення потреб клієнтів на ринку фінансових послуг.

Основних учасників ринку фінансових послуг розділено на банки, небанківські кредитні установи (НКУ) і небанківські фінансові установи (НФУ). НКУ можуть бути представлені лізинговими, факторинговими компаніями,

кредитними спілками та ломбардами; до НФУ належать страхові компанії, інститути спільного інвестування, установи накопичувального пенсійного забезпечення, компанії довірчого управління, торговці цінними паперами та ін.

Діяльність учасників ринку фінансових послуг зводиться до проведення відповідних операцій з фінансовими активами, надання фінансових послуг за рахунок цих операцій, та, як результат, відбувається продаж конкретного фінансового продукту клієнту.

Фінансовий продукт є результатом діяльності фінансової установи, що надається на платній або безоплатній основі клієнтові для задоволення його потреб та характеризується унікальною технологією виробництва і продажу, об'єктом якого є грошові кошти [14]. Складові процесу діяльності на ринку фінансових послуг представлені на *рис. 1*.

Як видно з *рис. 1*, проведення операцій із фінансовими активами, надання фінансових послуг і реалізація фінансових продуктів є складовими процесу діяльності на ринку фінансових послуг. Процес банківської діяльності, який входить до процесу діяльності на ринку фінансових послуг, складається з проведення банківських операцій, надання банківських послуг і реалізації банківських продуктів клієнтам.

На *рис. 2* представлено основні складові банківської діяльності та їх елементи (розроблено на основі наукових джерел [13; 15]). Як видно на *рис. 2*, банківські операції, головною метою яких є задоволення потреби клієнта у банківському обслуговуванні, формують банківські послуги. Поряд із цим, банківські послуги, які є стандартними, розробленими відповідно до потреб сучасного ринку, мають визначені ринкові параметри (ціна, якість та умови надання) та виконуються згідно з певною технологією, утворюють банківські продукти. Наприклад, створення такого банківського продукту, технологія надання якого припускає одночасну пропозицію клієнтові кредитної послуги та послуги факторингу, дозволяє його кваліфікувати як банківський продукт, який максимально задовольняє потреби ринку у банківському обслуговуванні.

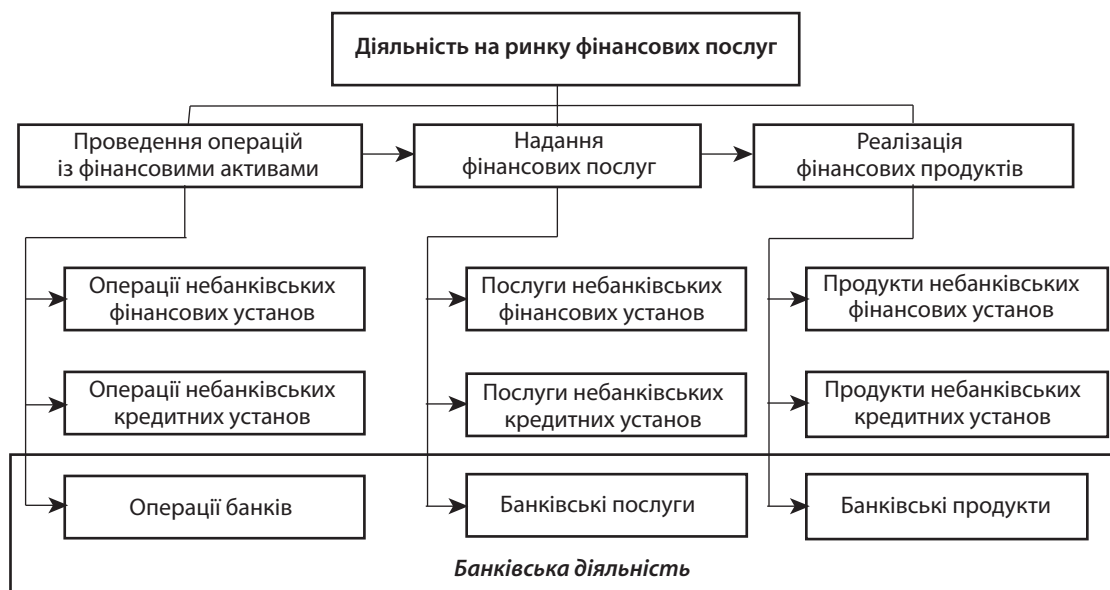

Рис. 1. Складові процесу діяльності на ринку фінансових послуг

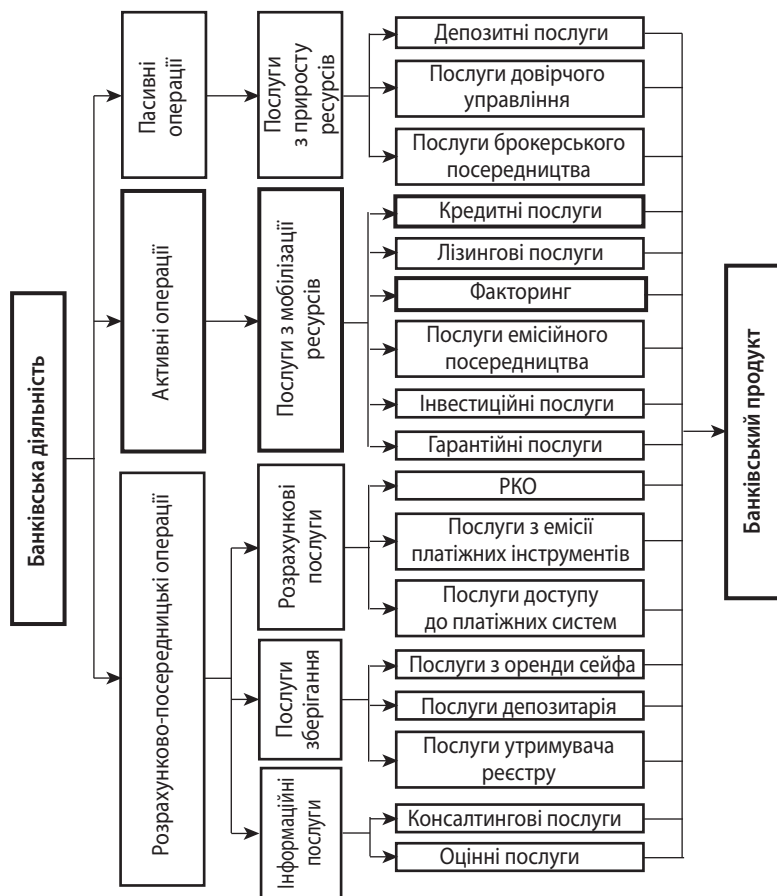

Рис. 2. Структурний склад банківської діяльності

Тобто, для того, щоб банківська операція перетворилась на банківський продукт, вона має містити такі ознаки: мати фінансовий характер; орієнтуватися на задоволення потреби клієнтів; проводитись відповідно до технологічного процесу. Причому саме технологія надання банківської послуги може стати провідним аспектом, що дозволить ефективно керувати фінансовими потоками, що виникають в процесі діяльності банку.

Отже, надання банківських послуг утворює певний сервісний потік для клієнтів банку, який слід розглядати у взаємодії та єдності із фінансовими та інформаційними потоками банку, які потребують використання ефективної технології управління цими потоками, що забезпечить максимально задоволення потреб ринку у банківському обслуговуванні.

Аналіз наукових джерел щодо визначення сутності поняття «банківська послуга» [4 – 17] дозволив виявити риси, що притаманні даному поняттю, одночасно із цим, застосування системного підходу до визначення складових процесу діяльності на ринку фінансових послуг і уточнення структури банківської діяльності дало змогу встановити місце банківських послуг як елемента в системі банківської діяльності.

У результаті проведеного дослідження та аналізу наукових джерел [4 – 17] виявлено ознаки, які притаманні банківській послугі: платність, задоволення потреб клієнтів, залежність від інформаційно-технологічного забезпечення банку, участь у формуванні руху грошових потоків, необхідність розробки технологічного процесу, фінансовий характер.

Відповідно до результатів, отриманих у процесі дослідження сутності банківської послуги як складової процесу банківської діяльності, пропонується охарактеризувати поняття «банківська послуга» таким чином.

Банківська послуга охоплює операції із фінансовими активами, які здійснюються на платній основі з метою задоволення потреб клієнтів у банківському обслуговуванні, ініціюють рух грошових коштів, виконуються за певною технологією, здійснення яких потребує використання сучасного інформаційного забезпечення, у результаті чого утворюється банківський продукт та формується сервісний потік для клієнтів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило визначити банківську послугу як складову процесу банківської діяльності, виявити риси, характерні для банківських послуг, що, з урахуванням використання методики системного аналізу та методології системного підходу, уможливило уточнити сутність поняття «банківська послуга» за системним підходом. Подальші дослідження теоретико-прикладних засад

визначення сутності поняття «банківська послуга» потребують використання сучасних методів і підходів, серед яких доцільно виокремити такі, як процесний, оптимізаційний підходи тощо, що визначить проблематику подальших досліджень. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 №2121-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/>
2. Про затвердження Положення про організацію операційної діяльності в банках України: Постанова Правління Національного банку України від 18. 06. 2003 № 254 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/>
3. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12. 07. 2001 № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/>
4. Безклубий І. Співвідношення понять «банківська послуга», «банківський правочин» і «банківська операція» / І. Безклубий // Право України. – 2004. – № 8. – С. 65 – 72.
5. Брегеда О. А. Ринок банківських послуг в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О. А. Брегеда. – К., 2002. – 16 с.
6. Дзюблюк О. Ринок банківських послуг: теоретичні аспекти організації стратегії розвитку в Україні / О. Дзюблюк // Фінанси України. – 2005. – № 6. – С. 41 – 49.

7. Иванов А. Н. Инвестиционные и консультационные услуги иностранных банков / А. Н. Иванов // Деньги и кредит. – 2009. – № 5. – С. 61 – 65.

8. Мещеряков А. А. Дискусійні проблеми визначення сутності банку і банківського продукту в сучасних умовах / А. А. Мещеряков // Вісник Дніпровського державного фінансового економічного інституту. – 2003. – № 2 (10). – С. 68 – 72.

9. Мещеряков А. А. Організація діяльності комерційного банку / А. А. Мещеряков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://b-ko.com/book_287.html

10. Мізюк Б. М. Системне управління : монографія / Б. М. Мізюк. – Львів : Видавництво комерційної академії, 2004. – 338 с.

11. Партин Г. О. Особливості управління витратами машинобудівного підприємства на засадах системного підходу / Г. О. Партин, А. І. Ясінська // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2009. – № 647. – С. 157 – 163.

12. Перепечай Н. М. Перспективи розвитку ринку нетрадиційних банківських послуг / Н. М. Перепечай // Фінанси України. – 2009. – № 3. – С. 133 – 139.

13. Перехожев В. А. Современные подходы к понятию категорий «банковский продукт», «банковская услуга» и «банковская операция» / В. А. Перехожев // Финансы и кредит. – 2002. – № 21. – С. 23 – 32.

14. Сарахман О. М. Спектр фінансових продуктів як ключовий фактор розвитку фінансово-кредитних установ / О. М. Сарахман, Н. П. Дребот [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6685/1/48.pdf>

15. Телінгер М. Ю. Сутність та особливості визначення поняття «банківська послуга» / М. Ю. Телінгер // Прометей. – 2011. – № 1 (34). – С. 233 – 235.

16. Тосунян Г. А. Банковское право Российской Федерации. Т. 2 / Г. А. Тосунян. – М. : Юристъ, 2005. – 402 с.

17. Трохименко В. І. Сутність та структура сучасного ринку банківських послуг / В. І. Трохименко // Економіка. Проблеми економічного становлення. – 2010. – № 2. – С. 76 – 81.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету
Внукова Н. М.

УДК 336.71

СИСТЕМНИЙ РИЗИК У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО МОНІТОРИНГУ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

САМСОНОВ М. І.

УДК 336.71

Самсонов М. І. Системний ризик у контексті реалізації дистанційного моніторингу діяльності банків

У статті проаналізовано місце та роль системного ризику в контексті реалізації банківського нагляду, розкрито зміст основних підходів до управління системним ризиком у межах мікро- та макропруденційного нагляду. Виокремлено три підходи до розкриття змісту поняття «системний ризик», зокрема мікро-, макро економічний та комбінований підходи. З точки зору реалізації дистанційного моніторингу діяльності банків в Україні запропоновано виокремлювати системно важливі банки, діяльність яких чинить вплив на загальний стан банківської системи та фінансову стабільність у цілому, і запроваджувати систему диференційованого банківського регулювання та нагляду.

Ключові слова: банківський надзор, дистанційний моніторинг, системний ризик

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 11.

Самсонов Максим Іванович – аспірант, кафедра фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)
E-mail: maxx005@meta.ua

УДК 336.71

Самсонов М. И. Системный риск в контексте реализации дистанционного мониторинга деятельности банков

В статье проанализированы место и роль системного риска в контексте реализации банковского надзора, раскрыт смысл основных подходов к управлению системным риском в рамках микро- и макропруденциального надзора. Выделены три подхода к раскрытию смысла понятия «системный риск», а именно: микро-, макроэкономический и комбинированный подходы. С позиции реализации дистанционного мониторинга деятельности банков в Украине предложено выделять системно важные банки, деятельность которых влияет на общее состояние банковской системы и финансовую стабильность в целом, и внедрять систему дифференцированного банковского регулирования и надзора.

Ключевые слова: банковский надзор, дистанционный мониторинг, системный риск.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 11.

Самсонов Максим Иванович – аспирант, кафедра финансов, Украинская академия банковского дела Национального банка Украины (ул. Петропавловская, 57, Сумы, 40030, Украина)
E-mail: maxx005@meta.ua

UDC 336.71

Samsonov M. I. System Risk in the Context of Realisation of Remote Monitoring of Banks Activity

The article analyses place and role of system risk in the context of realisation of banking supervision and describes meaning of basic approaches to managing system risk within the framework of micro and macro prudential supervision. It specifies three approaches to unpack meaning of the system risk notion, namely, micro and macro economic and combined approaches. It offers to specify system important banks, activity of which influences the general state of the banking system and financial stability in general, and to implement the system of differentiated banking regulation and supervision from the point of view of realisation of remote monitoring.

Key words: banking supervision, remote monitoring, system risk.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 11.

Samsonov Makim I. – Postgraduate Student, Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)
E-mail: maxx005@meta.ua

7. Иванов А. Н. Инвестиционные и консультационные услуги иностранных банков / А. Н. Иванов // Деньги и кредит. – 2009. – № 5. – С. 61 – 65.

8. Мещеряков А. А. Дискусійні проблеми визначення сутності банку і банківського продукту в сучасних умовах / А. А. Мещеряков // Вісник Дніпровського державного фінансового економічного інституту. – 2003. – № 2 (10). – С. 68 – 72.

9. Мещеряков А. А. Організація діяльності комерційного банку / А. А. Мещеряков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://b-ko.com/book_287.html

10. Мізюк Б. М. Системне управління : монографія / Б. М. Мізюк. – Львів : Видавництво комерційної академії, 2004. – 338 с.

11. Партин Г. О. Особливості управління витратами машинобудівного підприємства на засадах системного підходу / Г. О. Партин, А. І. Ясінська // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2009. – № 647. – С. 157 – 163.

12. Перепечай Н. М. Перспективи розвитку ринку нетрадиційних банківських послуг / Н. М. Перепечай // Фінанси України. – 2009. – № 3. – С. 133 – 139.

13. Перехожев В. А. Современные подходы к понятию категорий «банковский продукт», «банковская услуга» и «банковская операция» / В. А. Перехожев // Финансы и кредит. – 2002. – № 21. – С. 23 – 32.

14. Сарахман О. М. Спектр фінансових продуктів як ключовий фактор розвитку фінансово-кредитних установ / О. М. Сарахман, Н. П. Дребот [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6685/1/48.pdf>

15. Телінгер М. Ю. Сутність та особливості визначення поняття «банківська послуга» / М. Ю. Телінгер // Прометей. – 2011. – № 1 (34). – С. 233 – 235.

16. Тосунян Г. А. Банковское право Российской Федерации. Т. 2 / Г. А. Тосунян. – М. : Юристъ, 2005. – 402 с.

17. Трохименко В. І. Сутність та структура сучасного ринку банківських послуг / В. І. Трохименко // Економіка. Проблеми економічного становлення. – 2010. – № 2. – С. 76 – 81.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління фінансовими послугами Харківського національного економічного університету
Внукова Н. М.

УДК 336.71

СИСТЕМНИЙ РИЗИК У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСТАНЦІЙНОГО МОНІТОРИНГУ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

САМСОНОВ М. І.

УДК 336.71

Самсонов М. І. Системний ризик у контексті реалізації дистанційного моніторингу діяльності банків

У статті проаналізовано місце та роль системного ризику в контексті реалізації банківського нагляду, розкрито зміст основних підходів до управління системним ризиком у межах мікро- та макропруденційного нагляду. Виокремлено три підходи до розкриття змісту поняття «системний ризик», зокрема мікро-, макро економічний та комбінований підходи. З точки зору реалізації дистанційного моніторингу діяльності банків в Україні запропоновано виокремлювати системно важливі банки, діяльність яких чинить вплив на загальний стан банківської системи та фінансову стабільність у цілому, і запроваджувати систему диференційованого банківського регулювання та нагляду.

Ключові слова: банківський надзор, дистанційний моніторинг, системний ризик

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 11.

Самсонов Максим Іванович – аспірант, кафедра фінансів, Українська академія банківської справи Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)
E-mail: maxx005@meta.ua

УДК 336.71

Самсонов М. И. Системный риск в контексте реализации дистанционного мониторинга деятельности банков

В статье проанализированы место и роль системного риска в контексте реализации банковского надзора, раскрыт смысл основных подходов к управлению системным риском в рамках микро- и макропруденциального надзора. Выделены три подхода к раскрытию смысла понятия «системный риск», а именно: микро-, макроэкономический и комбинированный подходы. С позиции реализации дистанционного мониторинга деятельности банков в Украине предложено выделять системно важные банки, деятельность которых влияет на общее состояние банковской системы и финансовую стабильность в целом, и внедрять систему дифференцированного банковского регулирования и надзора.

Ключевые слова: банковский надзор, дистанционный мониторинг, системный риск.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Библ.:** 11.

Самсонов Максим Иванович – аспірант, кафедра фінансів, Українська академія банківського дела Національного банку України (вул. Петропавлівська, 57, Суми, 40030, Україна)
E-mail: maxx005@meta.ua

UDC 336.71

Samsonov M. I. System Risk in the Context of Realisation of Remote Monitoring of Banks Activity

The article analyses place and role of system risk in the context of realisation of banking supervision and describes meaning of basic approaches to managing system risk within the framework of micro and macro prudential supervision. It specifies three approaches to unpack meaning of the system risk notion, namely, micro and macro economic and combined approaches. It offers to specify system important banks, activity of which influences the general state of the banking system and financial stability in general, and to implement the system of differentiated banking regulation and supervision from the point of view of realisation of remote monitoring.

Key words: banking supervision, remote monitoring, system risk.

Pic.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 11.

Samsonov Makim I. – Postgraduate Student, Department of Finance, Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine (vul. Petropavlivska, 57, Sumy, 40030, Ukraine)
E-mail: maxx005@meta.ua

Тенденції збільшення рівня та спектра банківських ризиків унаслідок посилення вразливості національних фінансових систем вимагають подальшого коригування механізмів реалізації ризик-орієнтованого банківського нагляду. Останні кризові процеси, що спостерігаються в міжнародній фінансовій системі, вітчизняні та міжнародні експерти все частіше пояснюють реалізацією не індивідуальних ризиків окремих банків, а накопичених системних ризиків. Так, у роботі [1, с. 79], присвяченій методологічним проблемам реформування міжнародних стандартів банківського регулювання і нагляду, кредитна криза в США розглядається як один із проявів надмірного накопичення саме системного ризику, що викликана суперечностями між характером фінансових потоків і фрагментарним фінансовим регулюванням.

На сьогоднішній день проблема існування системного ризику визнається більшістю світових науковців, представників Міжнародного Валютного Фонду, Базельського Комітету та інших міжнародних фінансових організацій, головами розвинутих країн і країн, що розвиваються. Наприклад, голова Федеральної резервної системи США Бен Бернанке підкреслює важливість вжиття заходів з обмеження системного ризику поряд з низкою програм, що розробляються та впроваджуються з метою стимулювання економічного зростання та ліквідації наслідків світової фінансової кризи. Отже, у контексті забезпечення фінансової стабільності в цілому управління системним ризиком стає ключовим завданням при вдосконаленні глобальних і національних систем банківського регулювання та нагляду.

З точки зору місця держави в нейтралізації накопичення та реалізації системного ризику в науковій економічній літературі виокремлюють два підходи до її вирішення – мікропруденційний та макропруденційний види банківського нагляду [2].

В основі першого закладена ідея, що обмеження індивідуальних ризиків учасників фінансового ринку під час пруденційного нагляду (переважно шляхом встановлення економічних нормативів діяльності) є одним із способів зниження системного ризику. Слід підкреслити, що традиційно дистанційний моніторинг має як раз мікропруденційний характер, спрямований на моніторинг діяльності окремих банків з метою попередження кризових явищ. Крім того, більшість пропозицій в частині вдосконалення інструментарію безвізного нагляду в економічній літературі зосереджено саме в площині оцінки індивідуальних ризиків окремого банку та визначення якості управління ними.

Але, як показала світова та вітчизняна фінансові кризи, дотримання економічних нормативів не є гарантією фінансової стабільності, і навіть навпаки, – установлення певних пруденційних обмежень може сприяти виникненню системного ризику. Наприклад, збільшення нормативів достатності капіталу та, як наслідок, негативний вплив на фінансові результати діяльності банку може викликати пошук банками додаткових, більш ризикованих способів розміщення коштів з метою компенсації втрат, пов'язаних з використанням дорогого джерела фінансування. Крім того, раціональна

та ризик-безпечна політика окремих банків також може служити передумовою виникнення системного ризику: масова реалізація заставного майна з метою підвищення ліквідності банку може реалізуватися у порушенні рівноваги на фінансовому ринку, падінні цін і дестабілізації на ринку активів.

У межах макропруденційного нагляду, що характеризується на сьогодні відсутністю ефективних і працюючих розробок з його втілення в практичну діяльність, на наш погляд, можна виокремити три найбільш поширені інструменти управління системним ризиком. Це використання стрес-тестів, побудова економетричних моделей банківських та інших видів криз, моніторинг індикаторів фінансової стабільності, розроблених МВФ. Слід додати, що ще однією новацією можна вважати варіанти створення спеціалізованих регуляторів системних ризиків, що вже реалізувалася в деяких країнах – наприклад, у жовтні 2009 р. була створена Європейська рада з системних ризиків. Водночас існує ряд обмежень, які не дозволяють забезпечити ефективне управління системними ризиками в межах зазначених інструментів, а саме:

- ✦ використання стрес-тестів зазвичай характерне вже для періоду фінансової дестабілізації та носить періодичний характер; результати малоприматні для прогнозування та прийняття відповідних регулюючих заходів; дозволяє оцінити масштаб втрат без визначення ймовірності настання відповідного сценарію;
- ✦ розробка економетричних моделей з попередження виникнення банківських криз має ряд припущень (наприклад, пасивність державних органів, регулятора в умовах погіршення ситуації на ринку), не дозволяє врахувати всю множину факторів, що можуть спричинити виникнення системного ризику, потребує значного масиву даних із забезпеченням високої якості інформації;
- ✦ моніторинг індикаторів фінансової стабільності не дозволяє враховувати існування взаємозв'язків між учасниками фінансового ринку, має низький рівень прогнозованості;
- ✦ організаційний підхід має допоміжний характер у вирішенні проблеми управління системним ризиком і потребує вирішення питання операційної незалежності подібного підрозділу/департаменту/відокремленого органу від інших органів банківського регулювання і нагляду та водночас функціональної єдності з метою забезпечення фінансової стабільності.

Таким чином, можна зробити висновок щодо необхідності координації та гармонізації мікро- та макропруденційного нагляду, зокрема впровадження елементів управління системними ризиками в систему мікропруденційного нагляду – дистанційний ризик-орієнтований моніторинг (рис. 1).

Аналіз існуючих підходів до трактування поняття «системний ризик» (табл. 1) дозволяє виокремити три основні підходи, які є взаємодоповнюючими та підкреслюють сутнісні його характеристики. У межах першого підходу визначення змісту системного ризику зосеред-

жується на рівні індивідуальних фінансових інститутів (звідси мікроекономічний підхід) і механізми його виникнення та розповсюдження – ланцюгові реакції, або «ефект доміно». У даному випадку однією з характеристик системного ризику є горизонтальні зв'язки між учасниками фінансового ринку, причому вони можуть бути як прямими (через міжбанківський ринок депозитів і кредитів), так і непрямими (через подібність ринкової поведінки в умовах інформаційної асиметрії на ринку, дії психологічних факторів (ірраціональній поведінці) та фундаментальної невизначеності майбутнього). На наш погляд, мікроекономічний підхід точно підкреслює небезпеку системного ризику, яка полягає в тому що об'єктом впливу його дії може стати будь-який учасник грошово-фінансових відносин незалежно від рівня капіталізації та ризикованості діяльності.

Другий – макроекономічний – підхід концентрує свою увагу на наслідках реалізації системного ризику, а саме: дестабілізації не лише фінансової системи, а й реального сектора економіки, що визначає надзвичайну важливість ідентифікації та управління системним ризиком.

У подальшому вважаємо доцільним дотримуватися третього – комбінованого – підходу до визначення системного ризику, який враховує як горизонтальні, так і вертикальні взаємозв'язки між учасниками фінансово-грошових відносин. Враховуючи, з одного боку, той факт, що джерелом виникнення системного ризику у фінансовій системі може бути як окремих інституційний елемент (наприклад, банк), так і ринок у цілому (подія макроекономічного характеру, макроекономічний шок), з іншого – мікропруденційний характер безвізного банківського нагляду, як спосіб ідентифікації та управління системним ризиком пропонуємо:

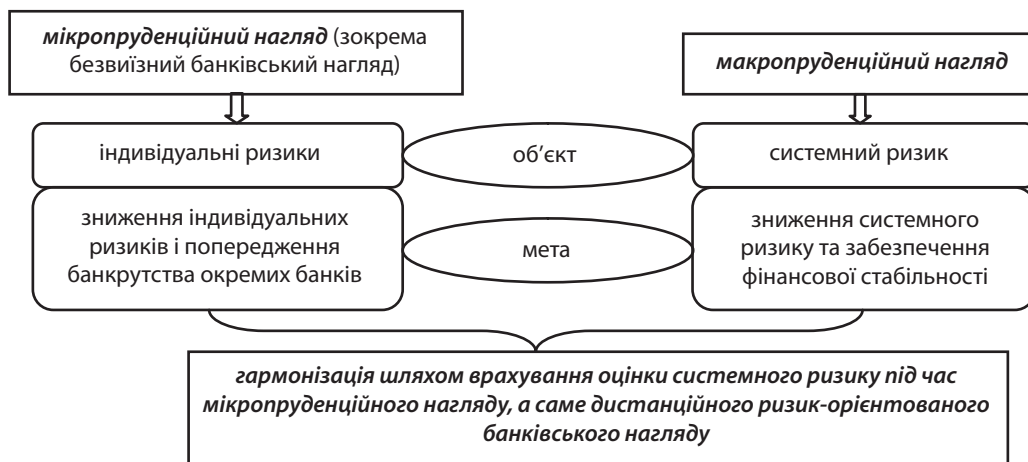

Рис. 1. Гармонізація мікро- та макропруденційного банківського нагляду

Таблиця 1

Систематизація науково-методичних підходів до визначення терміну «системний ризик»

Автор [джерело]	Визначення системного ризику
1	2
Мікроекономічний підхід, який зосереджується на горизонтальних зв'язках між фінансовими учасниками	
Е. Черутті (Cerutti E.), Банк міжнародних розрахунків [3]	«системний ризик виникає внаслідок неспроможності одного чи декількох фінансових інститутів виконувати своєчасно і в повному обсязі свої зобов'язання перед контрагентами, що стає причиною неплатоспроможності (банкрутства) інших учасників грошово-фінансових відносин»
Положення про діяльність в Україні внутрішньо-державних і міжнародних платіжних систем [4]	«ризик того, що неспроможність одного з учасників платіжної системи виконати свої зобов'язання або що порушення функціонування самої системи призведе до нездатності інших учасників платіжної системи або фінансових інститутів інших складових фінансової системи виконати свої зобов'язання належним чином»
Н. Чан, М. Гетманські (Chan N., Getmansky M.) [5]	«ймовірність корельованих дефолтів серед фінансових інститутів (як правило, банків) за короткий проміжок часу, часто внаслідок одного суттєвого зовнішнього шоку. Класичним прикладом такої ситуації є банківська паніка»
Макроекономічний підхід, який зосереджується на вертикальних зв'язках між фінансовими учасниками, ринками, фінансовою системою та економікою	
П. Купек (Kupiec P.), МФВ [6]	«стан, за якого незначний макроекономічний шок може призвести до значної волатильності цін на виробничі та фінансові активи, зменшення ліквідності та збитків (навіть банкрутства) корпоративних позичальників»
І. Д'яконова [7]	«загальносистемний ризик банківської діяльності визначається як можливість порушення функціональної взаємодії складових елементів банківської системи, внаслідок чого виникає ймовірність виведення її з рівноваги чи взагалі розвалу (колапсу)»

1	2
Дж. Дж. Кауфман (Kaufman G.), Світовий банк [8]	«Ймовірність колапсу цілої системи, на відміну від колапсу окремих її частин чи компонентів, про що свідчить взаємозв'язок (кореляція) серед більшості або всіх її частин»
Д. Хендрікс (Hendricks D.) [9]	«ризик перехідної фази від одного стану рівноваги до іншого, менш оптимального, що характеризується складними підсилюючими механізмами оберненого зв'язку, що ускладнює повернення системи у вихідне положення»
Комбінований підхід, який враховує як горизонтальні, так і вертикальні взаємозв'язки	
О. Дж. Говтвань, Російська Академія наук [10]	«потенційна небезпека виникнення ситуації, коли індивідуальна реакція економічних агентів на ризики призводить не до їх диверсифікації та розподілу, а навпаки – підвищенню загальної ненадійності»
А. Д. Пискунов, Російська Академія наук [11]	«ризик того, що існуючі особливості системи стимулюватимуть накопичення і поширення мікроекономічних ризиків серед кредитних інститутів і учасників фінансових ринків, що складають національний фінансовий сектор»

- ✦ виокремлювати системно значущі банки, діяльність яких здійснює вплив на загальний стан банківської системи та фінансову стабільність в цілому;
- ✦ об'єктом дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу використовувати не окремо банк, а з урахуванням його взаємозв'язків (інтересів) з іншими учасниками фінансового ринку.

Таким чином, враховуючи принцип економічної ефективності ризик-орієнтованого банківського нагляду та спрямування наглядових ресурсів у сфери «підвищених» ризиків, доцільним є запроваджувати диференційованість режимів нагляду залежно від профілю ризиків об'єкта нагляду, що в сукупності з вищеокресленими особливостями об'єктів моніторингу складає багаторівневу систему дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Буковинський С. А.** Уроки глобальної фінансової кризи: методологічні проблеми реформування міжнародних стандартів банківського регулювання і нагляду / С. А. Буковинський, Т. Є. Унковська, О. Л. Яременко // Економічна теорія. – 2011. – № 1. – С. 79 – 89.
2. **Крейндель В. М.** Кто измерит системный риск? [Электронный ресурс] // Институт финансовых исследований. – 2009. – Режим доступа : http://www.ifs.ru/upload/systemicrisk_31july.pdf
3. **Cerutti E.** Systemic risk in global banking: what can available data tell us and what more data are needed? / E. Cerutti, S. Claessens, P. McGuire // Bank for international settlements. – Working Papers No 376. – April, 2012. – 27 pp.
4. Положення про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем: затв. пост. Правління Національного банку України від 25 вересня 2007 р. №348 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
5. **Nicholas C.** Do Hedge Funds Increase Systemic Risk / C. Nicholas, M. Getmansky, S. M. Haas, A. Lo // Federal Reserve Bank of Atlanta. – Economic Review Q4. – 2006. – 49 – 80 pp.
6. **Kupiec P.** Assessing Systemic Risk Exposure from Banks and GSEs Under Alternative Approaches to Capital Regu-

lation / P. Kupiec, Nickerson D. // The Journal of Real Estate Finance and Economics. – Vol. 28. – 2004. – 25 pp.

7. Методологічні засади розвитку банківського нагляду на базі системної організації банківської діяльності : дис. ... доктора екон. наук: спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит/ І. І. Д'яконова; Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми: [Б. В.], 2008. – 395 [8] с.

8. **Kaufman, G.** What is Systemic Risk, and do Bank Regulators Retard or Contribute to it? / G. Kaufman, K. Scott // Independent Review. – No7. – 2003. – 371-391 pp.

9. **Hendricks D.** Defining Systemic Risk [Electronic resource] // The Pew Financial Reform Project. – Mode access: http://www.pewtrusts.org/our_work_detail.aspx?id=327442. – The title from the screen:

10. **Говтвань О. Дж.** Методология и опыт прогнозирования российской денежно-банковской системы : монография / О. Дж. Говтвань. – М. : МАКС Пресс, 2009. – 360 с.

11. **Пискунов А. Д.** Оценка механизмов накопления кризисного потенциала в российском финансовом секторе / А. Д. Пискунов // Проблемы прогнозирования. – 2003. – № 3. – С. 7 – 19.

Рецензент – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Української академії банківської справи Національного банку України **Васильєва Т. А.**

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

ХАЛЛО В. Ф.

УДК 336.71

Халло В. Ф. Удосконалення законодавчої бази регулювання банківської конкуренції в Україні

У статті розглянуто зміст нормативно-правових актів, які визначають банківську конкуренцію, обґрунтовано роль законодавчої бази в розвитку економічної конкуренції в банківському секторі та у формуванні правових механізмів створення конкурентного середовища в банківському бізнесі в Україні. Висвітлено систему правового регулювання банківської конкуренції у зарубіжних країнах, здійснено критичний аналіз законодавства, що регулює конкуренцію на ринку банківських послуг в Україні, розглянуто правове регулювання конкуренції у банківській сфері на регіональних ринках, окреслено основні завдання з удосконалення банківського законодавства щодо регулювання банківської конкуренції.

Ключові слова: банківська конкуренція, законодавча база, державне регулювання конкуренції, удосконалення правового регулювання конкуренції.
Бібл.: 9.

Халло Віктор Федорович – здобувач, Львівська комерційна академія (вул. Туган-Барановського, 10, Львів, 79005, Україна)

УДК 336.71

Халло В. Ф. Усовершенствование законодательной базы регулирования банковской конкуренции в Украине

В статье рассмотрено содержание нормативно-правовых актов, определяющих банковскую конкуренцию, обоснована роль законодательной базы в развитии экономической конкуренции в банковском секторе и в формировании правовых механизмов создания конкурентной среды в банковском бизнесе в Украине. Отражена система правового регулирования банковской конкуренции в зарубежных странах, осуществлен критический анализ законодательства, регулирующего конкуренцию на рынке банковских услуг в Украине, рассмотрено правовое регулирование конкуренции в банковской сфере на региональных рынках, определены основные задания усовершенствования банковского законодательства относительно регулирования банковской конкуренции.

Ключевые слова: банковская конкуренция, законодательная база, государственное регулирование конкуренции, усовершенствование правового регулирования конкуренции.
Библ.: 9.

Халло Виктор Федорович – соискатель, Львовская коммерческая академия (ул. Туган-Барановского, 10, Львов, 79005, Украина)

UDC 336.71

Khallo V. F. Perfection of the Legislative Base of Regulation of the Banking Competition in Ukraine

The article considers contents of regulatory and legal acts that identify banking competition, substantiates the role of the legislative base in development of economic competition in the banking sector and in formation of legal mechanisms of creation of a competitive environment in the banking business in Ukraine. It shows the system of legal regulation of banking competition in foreign countries, conducts a critical analysis of the legislation that regulates competition in the market of banking services in Ukraine, considers legal regulation of competition in the banking sphere in the regional markets, and identifies main tasks of perfection of the banking legislation with respect to regulation of banking competition.

Key words: banking competition, legislative base, state regulation of competition, perfection of legal regulation of competition.
Bibl.: 9.

Khallo Viktor F. – Applicant, Lviv Academy of Commerce (vul. Tugan-Baranovskogo, 10, Lviv, 79005, Ukraine)

Сьогодні значна кількість публікацій з питань розвитку банківської системи стосується насамперед проблем регулювання банківської конкуренції та забезпечення на цій основі її конкурентоздатності. Актуальність дослідження цих питань пов'язана з проблемами загострення конкуренції на вітчизняному банківському ринку за умов законодавчого оформлення на ньому філій іноземних, входження України до СОТ, а також зважаючи на розвиток процесів євроінтеграції та глобалізації фінансових ринків. Підвищуючи конкуренцію в банківському секторі, держава стимулює банки до збільшення власного капіталу, підвищення його якості шляхом підвищення якості активів тощо.

Окремі аспекти загострення конкуренції у банківській сфері, без сумніву, перебувають у полі зору вітчизняних науковців і знайшли своє відображення в працях О. І. Барановського, І. О. Бланка, О. Д. Вовчак, Т. Д. Гірченко, В. І. Грушка, М. П. Денисенка, О. В. Дзюблюка, І. І. Д'яконової, Л. Г. Кльоби, М. А. Козоріз, А. В. Кузнецової, Б. Л. Луціва, А. М. Мороза, Т. С. Смовженко, С. К. Реверчука, А. А. Пересади, Л. О. Примостки, Н. М. Шелудько та ін. Водночас теоретична розробленість окремих аспектів щодо державного регулювання розвитку конкуренції у вітчизня-

ному банківському секторі в науковій економічній літературі є недостатньою. Зокрема, це стосується розробки ефективної нормативно-правової бази, яка закріплює правила діяльності банків на фінансовому ринку і таким чином має визначний вплив на конкуренцію. Важливим аспектом формування здорового конкурентного середовища у банківській сфері України, в якому могли б вести рівноправну і цивілізовану боротьбу усі банки, є необхідність державного регулювання та нагляду за цим процесом. Щоб сформувати конкуренцію між суб'єктами фінансового ринку, держава має протидіяти будь-яким проявам монополізму та недобросовісної конкуренції в банківській сфері та на фінансових ринках в цілому.

Мета статті – обґрунтування ролі законодавчої бази в розвитку економічної конкуренції у банківському секторі та формування правових механізмів створення конкурентного середовища у банківському бізнесі в Україні.

При створенні банківської системи перед Україною постала проблема розробки національного банківського законодавства. Сьогодні банківська система України функціонує на основі цілісної системи нормативно-правових актів, які визначають терміном «банківське законодавство». На нашу думку, банківське законодав-

ство регулює діяльність банків та інших кредитно-фінансових інститутів, а також їх відносини з клієнтами. Станом на 01.01.2013 р. в Україні зареєстровано 176 банків [1], які, здійснюючи свою діяльність, створюють конкурентне середовище в банківській сфері.

Щодо зарубіжних країн, то першими, хто створив систему правового регулювання конкуренції, були Сполучені Штати Америки. Антитрестівське законодавство функціонує в цій країні понад сто років, і навіть нині його найважливішими законодавчими актами є Закон Шермана (1890 р.), Закон Клейтона (1914 р.), Закон про Федеральну торгову комісію (1914 р.). Цими законами держава забороняє вести діяльність картелів, призупиняє окремі процеси злиття, перешкоджає діловій практиці, яку вважають неконкурентною. Водночас, дотримання конкурентного законодавства контролює не лише Антитрестівське управління в Департаменті юстиції, а й на рівні штатів – генеральні уповноважені. В Японії перший законодавчий акт про управління конкуренцією ухвалено ще в 1941 р., а єдиним органом, який регулює це питання, є Комісія із справедливих угод. У Німеччині закон про регулювання конкуренції було прийнято у 1957 р., при одночасному створенні Федерального картельного відомства, яке повною мірою відповідає за ведення конкурентної політики різними групами суб'єктів економічної діяльності, у тому числі і банками. У Німеччині досить доцільним, на нашу думку, є застосування такого виду санкцій за порушення конкурентного законодавства, як інформація в засобах масової інформації про факт здійснення банком протиправних дій. У Бельгії є низка органів, які захищають конкуренцію – Служба, рада і комісія з питань конкуренції.

У вітчизняному законодавстві конкуренцію на ринку банківських послуг регулюють такі нормативно-правові акти, як: Закон України «Про захист економічної конкуренції» [2], Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [3], «Закон України про Антимонопольний комітет України» [4], Закон України «Про банки і банківську діяльність» [5], Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку, затверджена розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. [6] та інші.

У жодному з вищенаведених законодавчих актів не дається визначення поняття банківської конкуренції. У Законі України «Про захист економічної конкуренції» йдеться насамперед про економічну конкуренцію загалом. Цілком зрозуміло, що такий загальний підхід до тлумачення економічної конкуренції не може враховувати специфіку ведення банківської діяльності.

Лише у ст. 53 Закону України «Про банки і банківську діяльність» згадується про конкуренцію в банківській сфері, згідно з якою банкам забороняється укладати договори з метою обмеження конкуренції та монополізації умов надання кредитів, інших банківських послуг, встановлення процентних ставок нижче собівартості банківських послуг у цьому банку. Банку забороняється вчиняти будь-які банківські дії щодо впровадження у своїй практиці недобросовісної конкуренції [5]. Ця

стаття не передбачає, що учасниками конкуренції на ринку банківських послуг є й інші фінансово-кредитні установи, разом з якими банки можуть вдаватися до недобросовісної конкуренції.

У банківській системі України поряд з комерційними банками діють державні банки, які отримують суттєву підтримку та привілеї з боку держави. З огляду на це необхідно внести в чинне законодавство чи передбачити в інших нормативно-правових актах поправку, яка б чітко окреслювала нерівноправну конкуренцію за умов отримання конкурентних переваг за рахунок використання бюджетних чи інших джерел неринкового походження. З метою підтримання однакових умов конкуренції в банківській системі України необхідно внести зміни в Закон України «Про банки і банківську діяльність», які б передбачали доступ банків до бюджетних чи інших державних фінансових ресурсів на конкурсній основі [5].

Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» визначено, що недобросовісною конкуренцією є будь-які дії в конкуренції, що суперечать правилам, торговельним та іншим чесним звичаям у підприємстві, а саме:

- ✦ неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання (підприємця); неправомірне використання чужих позначень, рекламних матеріалів упаковки; неправомірне використання товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду; порівняльна реклама;
- ✦ створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції; дискредитація суб'єкта господарювання; купівля-продаж, виконання робіт, надання послуг з примусовим асортиментом; схиляння до бойкоту суб'єкта господарювання; схиляння постачальника до дискримінації покупця (замовника), схиляння суб'єкта господарювання до розірвання договору з конкурентом; підкуп працівника постачальника; підкуп працівника покупця (замовника); досягнення правомірних переваг у конкуренції;
- ✦ неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці [3].

На практиці застосування цього закону викликає певні труднощі: закон вказує на види і зміст відповідальності, але не визначено умов, за яких вона настає; зміст окремих правопорушень та їх регулювання мають загальний характер; низький рівень правової обізнаності щодо можливого застосування законодавства до недобросовісних дій конкурента.

Також, на нашу думку, у даний Закон необхідно внести поправки, які б стосувалися безпосередньо конкуренції на фінансовому ринку, оскільки фінансова послуга не є схожою до традиційної. За своєю сутністю всі фінансові послуги є однаковими, тільки з різною собівартістю та часто доповнені суміжною послугою.

Закон України «Про захист економічної конкуренції» є одним із основних нормативно-правових актів, які формують вітчизняне конкурентоспроможне законо-

давство. У цьому законі виділено конкуренцію в банківській системі окремо від конкуренції на інших економічних ринках лише в питанні про концентрацію суб'єктів господарювання. Так, у пункті 3 статті 24 говориться: «Якщо учасниками концентрації виступають комерційні банки, для розрахунку вартості активів та обсягів реалізації використовується десята частина вартості активів комерційного банку» [2]. Цей закон визначає також правові засади підтримки та захисту конкуренції, встановлює перелік дій, які є антиконкурентними та вводить нові правові норми стосовно відповідальності за порушення законодавства про захист економічної конкуренції. Прийняття закону усунуло також суттєві прогалини в правилах вітчизняної конкуренції, але існує ще безліч проблем, які необхідно усунути.

У Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» у ст. 17 записано, що «будь-які фінансові установи повинні здійснювати свою діяльність з урахуванням вимог антимонопольного законодавства та законодавства про захист від недобросовісної конкуренції» [7].

Отже, в українському законодавстві питанням конкуренції на ринку банківських послуг приділено зовсім мало уваги. І при розгляді питань щодо порушення принципів конкуренції в банківському секторі регулюючі органи користуються принципами, що розроблені узагальнено для усіх ринків. Такий підхід, на нашу думку, є не зовсім правильним, оскільки фінансовий ринок, і зокрема, ринок банківських послуг має свої особливості, котрі варто було б враховувати при розгляді питань конкуренції на цьому ринку.

Недостатньо уваги у чинному законодавстві приділено неправомірному збиранню, розголошенню та використанню банківської таємниці, яка суттєво відрізняється від комерційної та потребує більшого захисту з боку контролюючих органів. Однак тільки підтримкою з боку цих органів не обійтись. Найчастіше відтік інформації відбувається з вини працівників банку. Нерідко саме керівництво провокує крадіжку конфіденційної інформації, нехтуючи елементарними заходами безпеки. Передусім в банку необхідно підготувати нормативну базу для надання інформації статусу конфіденційної. Для цього треба скласти перелік відомостей, що є комерційною таємницею, та внутрішні положення про комерційну таємницю. Окремими наказами необхідно регламентувати доступ до закритої інформації і встановити перелік осіб, що мають право на ознайомлення з нею.

Важливим є правове регулювання конкуренції у банківській сфері на регіональних ринках. Як правило, у віддалених регіонах можливість здійснювати банківську діяльність мають тільки великі системні банки, бо, маючи широко розгалужену мережу філій та відділень та достатньо капіталу для придбання чи оренди приміщень, вони успішно надають різноманітні банківські послуги. Водночас на регіональних ринках банківську діяльність здійснюють і невеликі банки. Здебільшого вони створені для обслуговування фінансово-промислових груп, які функціонують в регіоні, однак теж прагнуть бути лідерами. Не маючи фінансових можливостей роз-

ширити географію своєї присутності, вони різноманітними методами намагаються закріпити свої позиції на місцевих ринках банківських послуг. У такому випадку підтримка малих банків у конкурентній боротьбі потребує окремого відображення у законодавстві. Витіснення невеликих банків з регіональних ринків веде до значної монополізації останніх з усіма можливими наслідками, що стане перешкодою для подальшого успішного розвитку банківської системи, бо в сукупності малі банки демонополізують банківський ринок у цілому.

Значні перешкоди розвитку конкурентного середовища на регіональних ринках може створювати їхня непрозорість. Адже дані балансів регіональних банків доступні, а щодо балансів філій великих банків цього сказати не можна. Це ставить конкурентів на регіональних ринках у нерівне становище. Необхідна розробка комплексу заходів щодо поліпшення інформаційного забезпечення і підвищення відкритості діяльності банків.

Вдосконалюючи нормативно-правову базу щодо регулювання банківської конкуренції, можна сформулювати два основні завдання: створення сприятливих умов для мобілізації заощаджень та розвитку приватного бізнесу та забезпечення добросовісної конкуренції на ринку банківських послуг. Це впливає з того, що, по-перше, система банківського регулювання не сприяє створенню необхідних умов для розвитку добросовісної конкуренції, оскільки більшою мірою вона зорієнтована на дотримання банками норм банківського законодавства, а не на оцінку і регулювання банківських ризиків; по-друге, не має достатніх стимулів і умов для формування сучасних банківських продуктів, які б слугували розвитку реального сектору економіки.

Діяльність Антимонопольного комітету України, що ґрунтується на ст. 42 Конституції України та системі нормативно-правових актів, які становлять конкурентне законодавство, є одним із основних інструментів реалізації конкурентної політики держави [8]. Головною метою діяльності Антимонопольного комітету, відповідно до ст. 1 Закону України «Про Антимонопольний комітет України», є забезпечення державного захисту конкуренції в підприємницькій діяльності, у тому числі й сфері діяльності банків.

За останні роки Антимонопольний комітет України зупинив низку порушень конкурентного законодавства у банківському середовищі, що мало суттєвий позитивний ефект як для розвитку банківської системи, так і для української економіки загалом.

Потрібно зазначити, що важливу роль у забезпеченні виконання антимонопольними органами покладених на них завдань мають рішення судів. Органи антимонопольного комітету можуть визначити будь-який банк, що займає монополічне становище на певному ринку банківських послуг на підставі норм Законів України «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист економічної конкуренції України» та Методики визначення антимонопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку. При цьому право визначення товарних і географічних меж ринку надано виключно органам Антимонопольного комітету,

а не суб'єктам господарювання чи судам. У разі зловживання банком своїм монопольним становищем або вчинення інших порушень конкурентного законодавства його буде притягнуто до передбаченої законом відповідальності.

Вагому роль у регулюванні конкуренції у всьому світі відіграють галузеві асоціації, об'єднання та спілки. Сама діяльність таких органів сприяє тому, що конкуренція переводиться із сфери суперництва та змагання у сферу співробітництва. Таким органом в Україні у банківській сфері є Асоціація українських банків (АУБ), серед основних завдань якої є сприяння реалізації положень антимонопольного законодавства у сфері банківської діяльності.

Значний вплив на рівень банківської конкуренції в Україні мають іноземні банки. Наприклад, дозвіл на відкриття іноземним банкам на території України власних філій. Ця норма законодавства повинна мати такі позитивні наслідки для банківської системи України, як підвищення рівня обслуговування в банківській системі, скорочення строків операцій, розширення спектра послуг і вдосконалення технології їх надання, збільшення обсягів кредитування, стимулювання через розвиток конкуренції, зміцнення української банківської системи за рахунок реструктуризації та концентрації капіталу [9].

Допуск на вітчизняний ринок філій іноземних банків може мати і негативні наслідки, внаслідок удосконалення нагляду за фінансовими операціями таких установ. Створення дієвого механізму їх контролю є ще одним завданням з удосконалення банківського законодавства.

Вагомий вплив на регулювання конкурентних відносин повинна мати Верховна Рада, яка, приймаючи закони, постанови та інші нормативні акти, у межах своєї компетенції повинна контролювати вкладені в них положення про регулювання конкуренції. На неї покладено важливу роль у визначенні засад конкурентної політики та розробці і прийнятті державних програм розвитку конкуренції. Тих самих дій для розробки ефективного конкурентного законодавства має дотримуватися і Президент України, Кабінет Міністрів, який не має безпосередніх повноважень щодо проведення конкурентної політики, повинен дотримуватись вимог конкурентного законодавства в ході здійснення внутрішньої політики держави.

ВИСНОВКИ

Отже, в Україні в законодавчих актах недостатньо висвітлено питання регулювання конкуренції на ринку банківських послуг. Усі спірні ситуації вирішуються на загальних засадах з іншими ринками. Хоча ринок банківських послуг є достатньо специфічним і в багатьох аспектах відрізняється від ринків інших товарів і послуг.

Для усунення цих недоліків існує декілька можливих напрямів. Першим є створення законодавчого акту, який би регламентував питання конкуренції на банківському ринку. Другим напрямом є більш детальний розгляд функціонування конкурентних відносин на ринку банківських послуг і більш детальна характеристика банківської конкуренції в уже чинних законах. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2013 року // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 2. – С. 50.
2. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01. 2001 р. № 2210-3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
3. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
4. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
5. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
6. Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку: затверджена розпорядженням Антимонопольного комітету України від 5 березня 2002 р. та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
7. Закон України «Про фінансові ринки та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.rada.gov.ua
8. Мельниченко О. Питання захисту конкуренції у сфері банківської діяльності / О. Мельниченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua>
9. Тігіпко С. Л. Державне регулювання банківської конкуренції: проблеми теорії та практики / С. Л. Тігіпко // Національний банк України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua>

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри банківської справи Університету банківської справи Національного банку України **Вовчак О. Д.**

ОПТИМИЗАЦИЯ ПРОЦЕССА УПРАВЛЕНИЯ КАДРОВОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ

МИШИН А. Ю., МИШИНА С. В.

УДК 331.108.2

Мишин А. Ю., Мишина С. В. Оптимизация процесса управления кадровой безопасностью предприятий

Проанализированы существующие подходы к управлению кадровой безопасностью бизнес-единиц на микроуровне; рассмотрен понятийно-категориальный аппарат, среда формирования системы управления кадровой безопасностью предприятия; уточнен научно-теоретический подход к оптимизации процесса управления кадровой безопасностью предприятий за счет определения этапов, подсистем управления, взаимозависимостей и взаимосвязей между ними, что, в отличие от существующих подходов, обеспечивает рациональное сочетание системно и ситуационно ориентированного управления.

Ключевые слова: экономическая безопасность, кадровая безопасность, угрозы кадровой безопасности, управление, система управления кадровой безопасностью, процесс управления кадровой безопасностью

Рис.: 2. Библ.: 16.

Мишин Александр Юрьевич – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра экономического анализа, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: majmsvmaa@ukr.net

Мишина Светлана Владимировна – кандидат экономических наук, доцент, доцент, кафедра управления персоналом и экономики труда, Харьковский национальный экономический университет (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: majmsvmaa@ukr.net

УДК 331.108.2

Мишин О. Ю., Мишина С. В. Оптимізація процесу управління кадровою безпекою підприємств

Проаналізовано існуючі підходи до управління кадровою безпекою бізнес-одиниць на мікрорівні; розглянуто понятійно-категоріальний апарат, середовище формування системи управління кадровою безпекою підприємства; уточнено науково-теоретичний підхід до оптимізації процесу управління кадровою безпекою підприємств за рахунок визначення етапів, підсистем управління, взаємозалежностей і взаємозв'язків між ними, що, на відміну від існуючих підходів, забезпечує раціональне поєднання системно і ситуаційно орієнтованого управління.

Ключові слова: економічна безпека, кадрова безпека, загрози кадровій безпеці, управління, система управління кадровою безпекою, процес управління кадровою безпекою.

Рис.: 2. Бібл.: 16.

Мишин Олександр Юрійович – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра економічного аналізу, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: majmsvmaa@ukr.net

Мишина Світлана Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент, кафедра управління персоналом і економіки праці, Харківський національний економічний університет (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: majmsvmaa@ukr.net

UDC 331.108.2

Mishin A. Y., Mishina S. V. Optimisation of the Process of Managing Personnel Security of a Company

The article analyses existing approaches to managing personnel security of business units at a micro level; it considers notional and categorical mechanism, environment of formation of the system of managing personnel security of a company; specifies scientific and theoretical approach to optimisation of the process of managing personnel security of a company by means of identification of stages, subsystems of management, interdependencies and interconnections between them, which, unlike existing approaches, ensures rational combination of system and situation oriented management.

Key words: economic security, personnel security, personnel security threats, management, system of managing personnel security, process of managing personnel security.

Pic.: 2. Bibl.: 16.

Mishin Aleksandr Yu. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Economic Analysis, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: majmsvmaa@ukr.net

Mishina Svetlana V. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Associate Professor, Department of Personnel Management and Labour Economics, Kharkiv National University of Economics (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: majmsvmaa@ukr.net

В условиях динамично развивающейся рыночной среды функционирования предприятий остро стоят вопросы обеспечения их экономической безопасности. Они нашли отражение в трудах таких ученых, как: Алькома В. Г., Кавун С. В., Коробчинский А. Л., Корчевская Л. А., Лазаршина И. Д., Пономаренко В. С. и др. [1, 5 – 8, 14]. Экономическая безопасность является собирательным понятием, так как объединяет различные функциональные составляющие. По мнению большинства ведущих экономистов, в этой предметной сфере среди составляющих экономической безопасности выделяются информационная, финансовая, технико-технологическая, ин-

теллектуальная, политико-правовая, кадровая. Единым является мнение экономистов по поводу выделения кадровой составляющей экономической безопасности, что подтверждает актуальность темы исследования.

Вопросы управления кадровой безопасностью предприятий нашли отражение в трудах Арефьевой О. В., Васильчак С. Д., Герасименко О. Н., Логиновой Н. И., Маренича А. И., Назаровой Г. В., Подлужной Н. А., Реверчук Н. Й. и др. [2 – 4, 9 – 13, 16]. Несмотря на это, более детального рассмотрения требуют подходы к построению процесса управления кадровой безопасностью отечественных предприятий.

Целью данной работы является разработка подходов к оптимизации управления кадровой безопасностью предприятий на основе рационального сочетания системно и ситуационно ориентированного управления.

Для достижения этой цели были поставлены и решены следующие задачи:

- ✦ проанализировать существующие подходы к организации управления кадровой безопасностью предприятий;
- ✦ рассмотреть выделяемые в литературе этапы управления кадровой безопасностью;
- ✦ уточнить экономическую сущность понятий «управление кадровой безопасностью», «система управления кадровой безопасностью», «процесс управления кадровой безопасностью», рассмотрев их на микроуровне;
- ✦ разработать направления усовершенствования управления кадровой безопасностью бизнес-единиц на микроуровне.

Методология управления кадровой безопасностью предприятий, изложенная в работе Реверчук Н. Й. [16] заслуживает внимания, поскольку в ней уточняется сущность кадровой безопасности, угрозы формированию системы кадровой безопасности, методика и индикаторы оценки кадровой безопасности. В трудах Поддужной Н. А. [12, 13] детально рассмотрены вопросы классификации угроз кадровой безопасности. В работе Назаровой Г. В. [11] внимания заслуживает детальное рассмотрение угроз кадровой безопасности и её правового гарантирования на предприятии.

Учитывая существующие результаты и научные достижения в сфере кадровой безопасности, целесообразной является разработка схемы оптимизации процесса управления кадровой безопасностью бизнес-единиц на микроуровне. При ее разработке под управлением кадровой безопасностью предприятий понимается выбор и применение инструментов, методов, средств эффективного мониторинга и противодействия угрозам кадровой безопасности в таком сочетании, которое бы обеспечивало максимальный результат при минимальных затратах. Под процессом управления кадровой безопасностью предприятий – последовательность действий, что должны быть выполнены для формирования управленческого воздействия, которое бы обеспечивало кадровую безопасность на предприятии.

Любой процесс управления, в том числе и кадровой безопасностью, должен строиться на основании системного подхода, учитывающего все аспекты и подсистемы кадровой безопасности. В то же время возникновение угроз кадровой безопасности носит ситуационный характер. Учитывая эти факторы, целесообразным будет построение процесса управления кадровой безопасностью бизнес-единиц микроуровня на основании рационального сочетания системно и ситуационно ориентированного управления (рис. 1).

По мнению авторов, каждая подсистема управления кадровой безопасностью обеспечивает протекание определенных этапов управления. Все подсистемы взаимосвязаны между собой. Между ними существуют

как прямые, так и обратные взаимосвязи. Ведущую роль играют организационная подсистема и подсистема планирования и контроля. Функционирование подсистем и сам процесс управления должны иметь непрерывный характер и отвечать требованию эффективности.

Этап определения, пересмотра элементов системы управления кадровой безопасностью и обеспечения её функционирования, играет концептуальную роль в организации управленческого процесса. Под системой управления кадровой безопасностью предприятия авторы понимают совокупность взаимосвязанных и взаимодействующих подсистем, которые необходимы для выявления, противодействия кадровым угрозам и обеспечения эффективного протекания трудовых процессов. Таким образом, должны быть правильно определены не только элементы системы управления кадровой безопасностью, но и взаимосвязи между ними. По мнению авторов, в их число должны входить объекты, субъекты, принципы и подходы к управлению, методы и инструменты управления, функциональные составляющие и факторы, влияющие на кадровую безопасность.

Система управления кадровой безопасностью находится под влиянием внутренних и внешних контролируемых и неконтролируемых предприятием факторов. Как свидетельствует рис. 2, управленческому воздействию предприятия подвержены только внутренние факторы и внешние, контролируемые предприятием.

Формирование и обновление информационно-методического обеспечения оценки кадровой безопасности состоит в создании информационной базы данных для оценки кадровых угроз, а также методической базы, содержащей существующие методики и разработанные непосредственно для конкретного субъекта хозяйствования. На третьем этапе должны быть определены и рассчитаны показатели оценки кадровой безопасности.

Подсистема мониторинга и противодействия кадровым угрозам должна обеспечивать протекание двух этапов: выявление угроз; разработка и внедрение механизма предупреждения и противодействия угрозам. Вопросы классификации кадровых угроз нашли удачное отражение в трудах [10, 11, 13]. Под механизмом предупреждения и противодействия угрозам кадровой безопасности авторы понимают последовательность теоретически обоснованных этапов управления, предусматривающих действия по выявлению угроз, выбору и применению средств, инструментов, методов и способов их предупреждения и нейтрализации в конкретных ситуациях.

Подсистема планирования и контроля должна обеспечивать формирование стратегии кадровой безопасности и разработку плана её реализации, а также контроль качества управленческих процессов и степени выполнения плановых показателей. Стратегические аспекты управления безопасностью нашли отражение в работе [15]. Последняя подсистема даёт основания для корректировки протекания любого из этапов управления кадровой безопасностью предприятия.

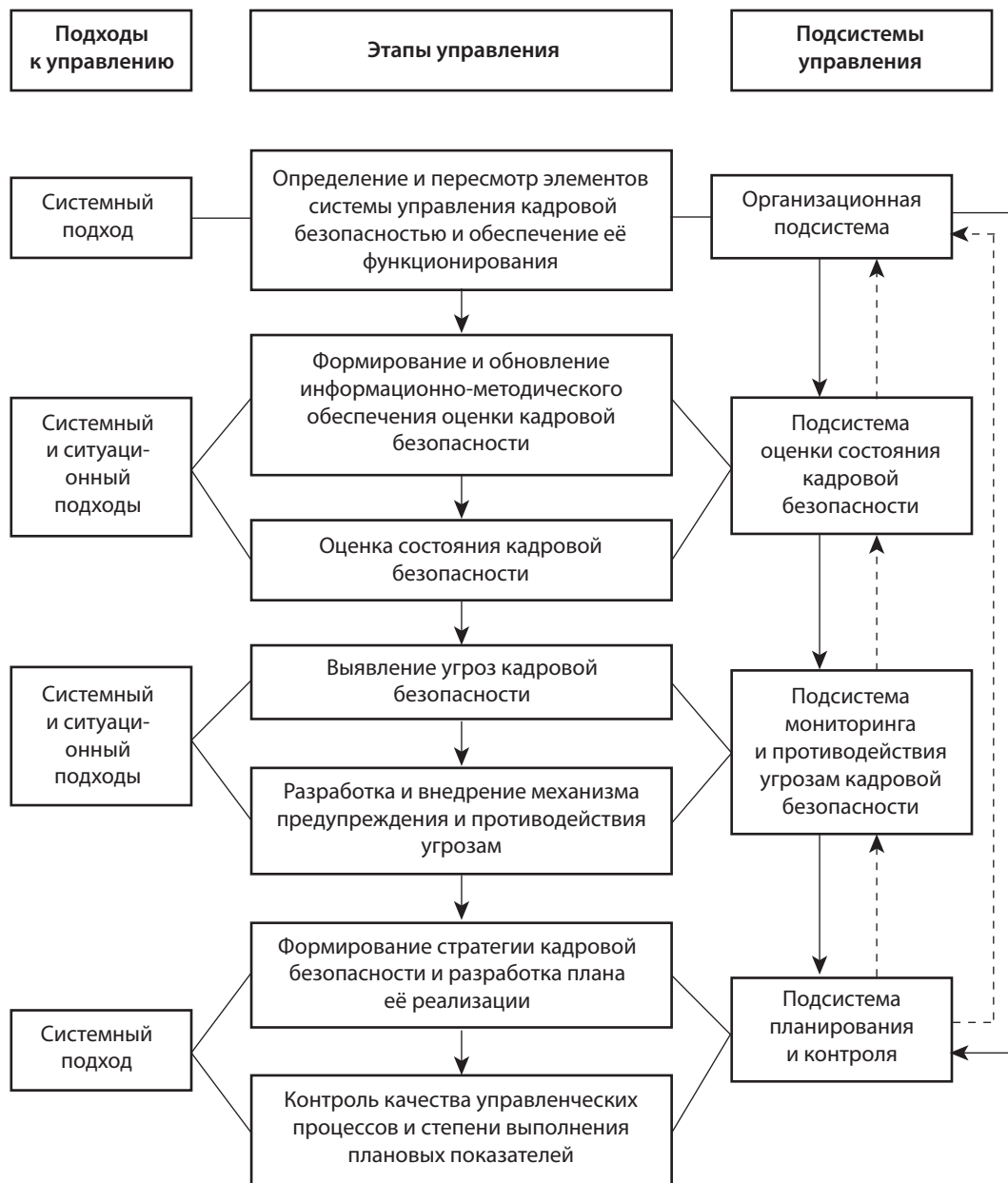

Рис. 1. Схема оптимизации процесса управления кадровой безопасностью предприятий

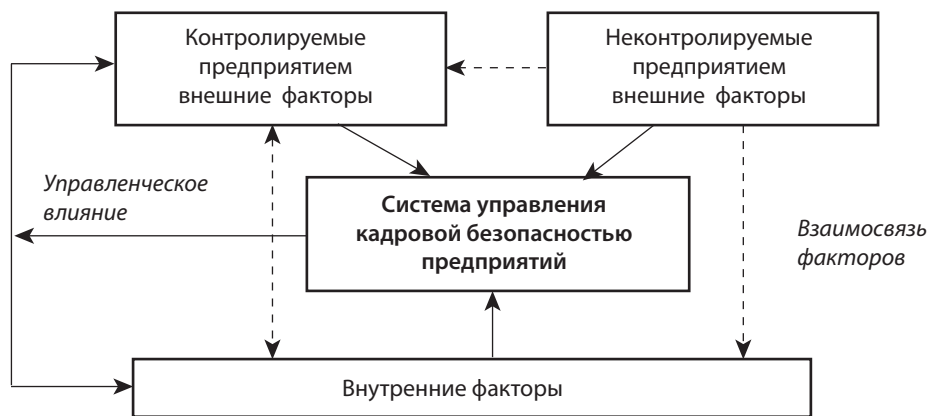

Рис. 2. Среда функционирования системы управления кадровой безопасностью предприятий

ВИВОДИ

Таким образом, в условиях возрастающей роли человеческого фактора важным является уточнение научно-теоретического подхода к оптимизации процесса управления кадровой безопасностью предприятий за счет определения этапов, подсистем управления, взаимозависимостей и взаимосвязей между ними, что, в отличие от существующих подходов, обеспечивает рациональное сочетание системно и ситуационно ориентированного управления. Перспективой дальнейших научных исследований в данном направлении является разработка механизма предупреждения и противодействия угрозам кадровой безопасности бизнес-единиц на микроуровне. ■

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Алькема В. Г.** Ключові напрямки розвитку системи економічної безпеки автотранспортних підприємств / В. Г. Алькема // Вісник економіки транспорту і промисловості (збірник науково-практичних статей). – 2011. – Випуск 38. Додаток «Безпека INFECO». – С. 8 – 13.
- 2. Ареф'єва О. В.** Кадрова складова в системі економічної безпеки машинобудівних підприємств / О. В. Ареф'єва // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 11. – С. 95 – 100.
- 3. Васильчак С. В.** Кадрова безпека підприємства – основа економічного розвитку / С. В. Васильчак, І. Р. Мацюняк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. ? Вип. 19.12. – С. 122 – 128.
- 4. Герасименко О. М.** Моделювання системи забезпечення кадрової безпеки суб'єкта господарювання / О. М. Герасименко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 2. – С. 118 – 124.
- 5. Кавун С. В.** Система економічної безпеки: методологічні та методичні засади: монографія / С. В. Кавун. – Х. : ХНЕУ, 2009. – 299 с.
- 6. Коробчинський О. Л.** Методика формування системи економічної безпеки підприємства / О. Л. Коробчинський // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 4. – С. 41 – 45.
- 7. Корчевська Л. О.** Система принципів забезпечення економічної безпеки підприємства / Л. О. Корчевська // Вісник економіки транспорту і промисловості (збірник науково-практичних статей). – 2011. – Випуск 38. Додаток «Безпека INFECO». – С. 44 – 49.
- 8. Лазаршина І. Д.** Джерела інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства / І. Д. Лазаршина, О. В. Оренчин // Вісник економіки транспорту і промисловості (збірник науково-практичних статей). – 2011. – Випуск 38. Додаток «Безпека INFECO». – С. 62 – 65.
- 9. Логінова Н. І.** Місце кадрової безпеки в економічній безпеці підприємства / Н. І. Логінова // Коммунальное хозяйство городов. Серия: экономические науки, Харьков, ХНАГХ. – 2009. – Вып. 87. – С. 371 – 376.
- 10. Маренич А. І.** Виявлення та запобігання загроз кадровій безпеці / А. І. Маренич // Фінансовий простір. – 2011. – № 3. – С. 127 – 132.
- 11. Назарова Г. В.** Передумови створення системи кадрової безпеки підприємства. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України / Г. В. Назарова // Науковий журнал Тернопільського національного економічного університету. – 2010. – Випуск 15. – С. 52 – 60.
- 12. Подлужна Н. О.** Кількісна оцінка кадрової безпеки організації / Н. О. Подлужна // Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право». – 2011. – Вип. 2. – С. 160 – 164.
- 13. Подлужна Н.** Загрози кадровій безпеці та методи запобігання їм у виробничо-комерційній діяльності підприємств / Н. Подлужна, О. Єгорова // Економіка. – 2010. – № 5 (105). – С. 56 – 60.
- 14. Пономаренко В. С.** Концептуальні основи економічної безпеки: монографія / В. С. Пономаренко, С. В. Кавун. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2008. – 256 с.
- 15. Поплавська Ж. В.** Безпека як стратегічний вимір / Ж. В. Поплавська, А. М. Ліманський // Вісник економіки транспорту і промисловості (збірник науково-практичних статей). – 2011. – Випуск 38. Додаток «Безпека INFECO». – С. 115 – 118.
- 16. Реверчук Н. Й.** Кадрова безпека підприємства та методологія управління нею / Н. Й. Реверчук // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2009. – № 1 (4). – С. 159 – 163.

УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЄЮ

НАУМЕНКО М. О., ГУРА Т. В., КРАСНОГРУДЬ О. С.

УДК 658.5

Науменко М. О., Гура Т. В., Красногрудь О. С. Удосконалення стратегічного управління організацією

У статті розглянуто як теоретичні, так і практичні актуальні аспекти стратегічного розвитку організації в умовах ринку. Обґрунтовано актуальність постійного вдосконалення процесу управління підприємством. Узагальнено теоретичні концепції, які розглядають процес управління підприємством. Визначено методи та підходи до розробки стратегії для досягнення конкурентоспроможності підприємства, а також перспективні напрями діяльності, що забезпечують його зростання та розквіт.

Ключові слова: управління, процес, формування, удосконалення, стратегія, розвиток.

Рис.: 2. **Бібл.:** 8.

Науменко Марія Олексіївна – кандидат економічних наук, професор, кафедра економічних дисциплін, Академія внутрішніх військ МВС України (пл. Повстання, 3, Харків, 61001, Україна)

Гура Тетяна Віталіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

Красногрудь Олена Сергіївна – магістрант, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (вул. Фрунзе, 21, Харків, 61002, Україна)

УДК 658.5

Науменко М. А., Гура Т. В., Красногрудь О. С. Усовершенствование стратегического управления организацией

В статье рассмотрены как теоретические, так и практические актуальные аспекты стратегического развития организации в условиях рынка. Обоснована актуальность постоянного совершенствования процесса управления предприятием. Обобщены теоретические концепции, рассматривающие процесс управления предприятием. Определены методы и подходы к разработке стратегии для достижения конкурентоспособности предприятия, а также перспективные направления деятельности, обеспечивающие его рост и расцвет.

Ключевые слова: управление, процесс, формирование, совершенствование, стратегия, развитие.

Рис.: 2. **Библ.:** 8.

Науменко Мария Алексеевна – кандидат экономических наук, профессор, кафедра экономических дисциплин, Академия внутренних войск МВД Украины (пл. Восстания, 3, Харьков, 61001, Украина)

Гура Татьяна Виталиевна – кандидат педагогических наук, доцент, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

Красногрудь Елена Сергеевна – магистрант, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт» (ул. Фрунзе, 21, Харьков, 61002, Украина)

UDC 658.5

Naumenko M. A., Gura T. V., Krasnograd O. S. Perfection of Strategic Management of an Organisation

The article considers both theoretical and practical topical aspects of strategic development of an organisation under market conditions. It substantiates urgency of continuous perfection of the process of company management. It generalises theoretical concepts that consider the process of company management. It specifies methods and approaches to development of strategy for achievement of competitiveness of a company and also prospective directions of activity that ensure its growth and prosperity.

Key words: management, process, formation, perfection, strategy, development.

Pic.: 2. **Bibl.:** 8.

Naumenko Mariya A. – Candidate of Sciences (Economics), Professor, Department of Economic Subjects, Academy of Interior Ministry of Ukraine (61001, Ukraine)

Gura Tatyana V. – Candidate of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

Krasnograd Yelena S. – Graduate Student, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (vul. Frunze, 21, Kharkiv, 61002, Ukraine)

За останній час необхідність чіткої стратегічної політики організації набула вагомому значимість, її сприймають як конструктивну, об'єктивну необхідність забезпечення існування підприємства не тільки сьогодні, але й у перспективі.

Для результативного управління підприємством необхідно постійне вдосконалювання управлінського процесу та відповідність сучасним вимогам зовнішнього середовища. Особливо сьогодні, у час світової економічно-соціальної кризи, постійне вдосконалення процесу управління підприємством є одним із вирішальних факторів його виживання та зміцнення конкурентоспроможності. Загальна стратегія підприємства (генеральна) і кадрова (функціональна) детермінують зміст процесу управління, оскільки людські ресурси є визначальними для організації ефективної системи управління підприємством в умовах ринку.

У сучасних умовах розробка стратегії є одним із головних питань стійкого і ефективного функціонування будь-якої організації. Стратегії можуть бути обґрунтованими лише в разі застосування до їх розробки наукових підходів, методів системного аналізу, прогнозування й оптимізації. Успіх досягається за рахунок нових інформаційних технологій, якісних процесів, що забезпечують лідерство суб'єкта управління і конкурентоспроможність товарів, що випускаються, та послуг.

Процес управління підприємством є досить складним, відповідальним та багатограним. Багато вітчизняних та зарубіжних дослідників, такі як: В. Винокуров, О. Виханський, В. Лук'янихін, В. Пономаренко, Ф. Хмель, З. Шершньова, П. Лоранж, Ж-Ж Лабмен, Дж Морісей та ін. досліджують різні аспекти процесу управління підприємствами.

Істотний внесок у дослідження особливостей стратегічного управління внесений видатними економістами І. Ансоффом, А. Томпсоном, А. Стріклендом, П. Дойлем, Х. Виссема, В. Єфремовим.

Метою статті є опис методів і підходів до розробки стратегії для досягнення конкурентоспроможності; визначення перспективних напрямів діяльності, що забезпечують її зростання і розквіт; виділення об'єктивного процесу стратегічного управління, що забезпечить зростання і закріплення позицій організації.

Сучасні умови ринкових відносин потребують на рівні великого середнього або малого бізнесу ефективно сформульованих стратегій розвитку. Тобто чіткого, ясного та максимально обґрунтованого розуміння «куди йти та чому саме туди». Досвід розробки стратегій у підприємницькій діяльності підтверджує низький рівень українських організацій як великого, так і середнього бізнесу, які ще тільки починають формування стратегій, довгострокових планів, інноваційних процесів тощо.

Управління підприємством за своїм змістом спрямоване на досягнення визначених цілей шляхом організації взаємодії і взаємного впливу груп людей у процесі їхньої спільної виробничо-господарської діяльності [1]. У найбільш загальному розумінні управління є цілеспрямованим впливом суб'єкта управління на об'єкт з метою змінити його стан або поведінку у зв'язку зі зміною обставин [2, с. 201].

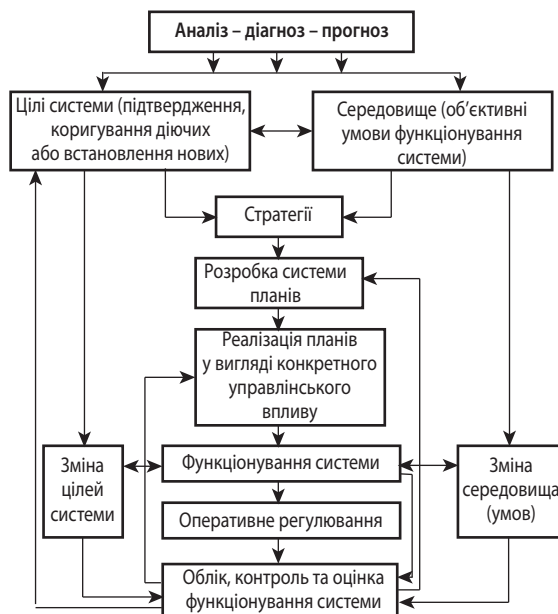
Система взаємопов'язаних, взаємопідтримуючих цілей передбачає наявність у ній різних за змістом, термінами, орієнтацією та механізмами досягнення цілей і завдань. Стратегічні цілі охоплюють зовнішній стан організації (ринкові характеристики підприємства, його конкурентоздатність тощо), фінансові результати, яких підприємство бажає досягти (річна прибутковість, обіговість капіталу, рентабельність та інші ключові фінансові та операційні показники, яких можна досягти в результаті виконання обраної стратегії), інші характеристики підприємства, за допомогою яких можна визначити його стратегічні успіхи. Ступінь усвідомлення та роль цілей дає змогу визначити різні типи управління.

Будь-яке управління передбачає досягнення цілей і в цьому контексті є цільовим.

«Цільове управління, – зазначає Дж. Морісей, – ... потребує ясного і чіткого визначення цілей або бажаних результатів роботи, формування реальних програм їхнього досягнення та чіткої оцінки параметрів роботи шляхом вимірювання конкретних результатів на етапах досягнення поставлених цілей» [3]. Однак ціль не можна ототожнювати з планом або прогнозом (рис. 1).

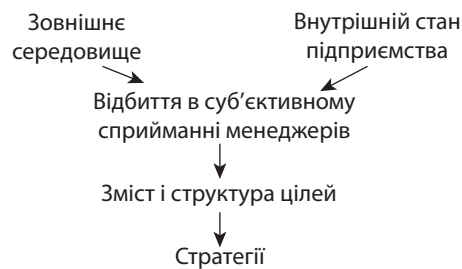
Установлення цілей – складний і трудомісткий процес, у якому поєднуються знання та досвід осіб, відповідальних за формулювання цілей, а також урахування об'єктивних чинників, що відображають ситуацію у середовищі, стан виробничого потенціалу підприємства та вплив інших об'єктивних факторів. Це означає, що крім об'єктивних підстав у визначенні цілей, важливе значення має питання: хто саме формулює мету? Щодо цього дуже вдалим є вислів Л. І. Євенко: «Мета – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, що відбиває як вимо-

ги до фірми з боку конкретного стану економічної системи та її окремих «суб'єктів», так і суб'єктивні уявлення керівників про цілі розвитку фірми [5]. Суб'єктивне сприймання залежить від низки факторів, а саме – від досвіду роботи, кваліфікації, особистих якостей, конкретної ситуації та ін. (рис. 2).

Рис. 1. Схема циклу управління підприємством

Складено за [4].

Рис. 2. Роль суб'єктивного сприймання ситуації у визначенні цілей

Стратегічним планування є набір дій і рішень, зроблених керівництвом, які ведуть до розробки специфічних стратегій, призначених для того, щоб допомогти організації досягти своїх цілей. Згідно з твердженням Пітера Лоранжа [6], процес стратегічного планування є інструментом, що допомагає в прийнятті управлінських рішень. Його завдання – забезпечити нововведення і зміни в організації достатньою мірою. Точніше кажучи, П. Лоранж бачить чотири основні види управлінської діяльності в рамках процесу стратегічного планування: розподіл ресурсів, адаптація до зовнішнього середовища, внутрішня координація і організаційне стратегічне передбачення.

Роль керівника вищої ланки полягає в більшому, ніж проста ініціація, процесу стратегічного планування. Вона також пов'язана зі здійсненням, об'єднанням і оцінкою цього процесу.

Необхідність стратегічного планування набуває чинності в рамках еволюції організації в купі з такими ключовими моментами, як затвердження місії, цілей,

концепції розвитку, виходу на ті чи інші сегменти ринку, застосування інноваційного інструментарію складних торговельних систем. Таким чином, управлінська робота з визначення й впровадження в життя стратегії скоріше є правилом, ніж виключенням. Стратегічне управління – основа управління і діяльність зі створення та здійснення стратегії фактично рано чи пізно зачіпає будь-яку управлінську роботу на кожному підприємстві.

Основною метою стратегічного менеджменту є досягнення оптимального рівня ефективності і конкурентоспроможності товарів і організації в цілому. Виходячи з цього, можна сформулювати загальні принципи, на основі яких має будуватись стратегічна діяльність підприємств:

- 1) покладання на керівників відповідальності за рівень організованості робіт зі стратегічного менеджменту і його кінцеві результати;
- 2) орієнтація діяльності організації на стратегічні інноваційні проекти, забезпечуючи розвиток або зростання нових конкурентних переваг в галузі підвищення якості товару і його сервісу, ресурсозберігання;
- 3) стратегія забезпечення конкурентоспроможності організації переважно повинна базуватись на використанні ексклюзивних цінностей.

Необхідно, щоб результати розробки та впровадження стратегії розвитку були чітко сформульовані та предметно орієнтовані на цільові сегменти, унікальну пропозицію послуг чи товарів, управлінську реформу, конкурентний вплив, зростання прибутку, елементи маркетингу тощо. Концепція орієнтації на споживача в широкому діапазоні контролює діяльність на будь-якій стадії життєвого циклу об'єкта. Застосовуючи системний підхід, суб'єкт управління повинен забезпечувати високу якість виходу даної системи (за умови високої якості її входу), який одночасно є входом іншої системи – споживача. Для реалізації цієї концепції необхідно спочатку аналізувати якість і взаємозв'язки із зовнішнім середовищем (і по можливості покращувати ці зв'язки), приймати на основі аналізу заходи із забезпечення високої якості входу і тільки потім підвищувати якість процесу в самій системі (тобто стабілізувати управління, підвищувати його ефективність, організованість, якість). У теперішній час замість маркетингового підходу в основному застосовується виробничий підхід, орієнтований спочатку на вдосконалення технології та організації в самій системі, і тільки потім на поліпшення останніх компонентів системи.

Пропонується таке поняття «стратегічна сегментація ринку» – дослідження ринку з метою прогнозування його параметрів для розробки стратегії фірми. До параметрів ринку відносяться – функції або потреби, які потрібно задовольнити, групи споживачів по цільових сегментах, технології задоволення потреб. Сегментація може бути міжнародною і внутрішньою.

Як відзначає Жан-Жак Ламбен [7], одним із перших стратегічних рішень, що приймаються фірмою, повинне стати визначення ринку, на якому вона хоче вести конкурентну боротьбу. Цей вибір свого базового ринку має на увазі розбиття ринку на частини, що складаються

зі споживачів із схожими потребами та поведінковими або мотиваційними характеристиками і сприятливі маркетингові можливості, що створюють для фірми. Фірма може вважати за краще звернутися до всього ринку або сфокусуватися на одному або декількох специфічних сегментах у межах свого базового ринку. Таке розбиття базового ринку зазвичай виконується у два етапи, які відповідають двом різним рівням розділення ринку. Завдання першого етапу, який називається *макросегментацією*, полягає в ідентифікації «ринків товару», тоді як на другому етапі – *мікросегментації* – ставиться мета виявити усередині кожного раніше ідентифікованого ринку «сегмента» споживачів. Склавши подібну схему базового ринку, організація починає оцінювати привабливість кожного ринку його сегмента і свою конкурентоспроможність на ньому.

Реалізацію стратегії сегментації ринку слід почати з визначення місії фірми, яка описує її. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Новицька А. О.** Процес управління підприємством та шляхи його вдосконалення / А. О. Новицька, Е. М. Ільницький // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.5.
2. **Хміль Ф. І.** Основи менеджменту : підручник / Ф. І. Хміль. – К. : Академвидав, 2003. – 608 с.
3. **Моррисей Дж.** Целевое управление организацией / Дж. Моррисей. – М. : Сов. радио, 1979. – С. 74.
4. **Шершньова З. Є.** Стратегічне управління : підручник / З. Є. Шершньова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.
5. **Мескон М.** Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; Пер с англ.; под общ.ред. Л. И. Евенко. – М., 1992. – 680 с.
6. **Лоранж П.** Новый взгляд на управленческое образование: задачи руководителей / П. Лоранж. – М. : Олимп-Бизнес. – 2004. – 388 с.
7. **Ламбен Ж.-Ж.** Менеджмент, ориентированный на рынок / Ж.-Ж. Ламбен. – СПб. : Питер. – 2007. – 800 с.
8. **Яковлева Е. В.** Стратегическое управление инновационным потенциалом промышленного предприятия / Е. В. Яковлева // Бизнес Информ. – 2012. – № 2. – С. 82 – 85.

КОНТРАКТНЕ УПРАВЛІННЯ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ФОРМА ГОТЕЛЬНИХ МЕРЕЖ

БУРАК Т. В.

УДК 005:640.4

Бурак Т. В. Контрактне управління: організаційно-правова форма готельних мереж

Готельний бізнес у останні десятиліття є найбільш динамічним і прибутковим сегментом економіки, який визначається високою ступеню інтернаціоналізації капіталу та міжнародним характером. На даному етапі чітко спостерігається розвиток національних і міжнародних готельних мереж. Одним із таких методів розвитку та створення готельних мереж є контракт на управління. У статті розкрито теоретичні засади впровадження контрактного управління в готельному бізнесі, його дієвість та перспективи розвитку на національному ринку готельних послуг.

Ключові слова: готельний бізнес, готельна мережа, контрактне управління.

Бібл.: 8.

Бурак Тетяна Вікторівна – асистент, кафедра технології та організації ресторанного господарства, Київський національний торговельно-економічний університет (вул. Кіото, 19, Київ, 02156, Україна)

E-mail: tat2311@ukr.net

УДК 005:640.4

UDC 005:640.4

Бурак Т. В. Контрактное управление: организационно-правовая форма гостиничных сетей

Гостиничный бизнес в последние десятилетия является наиболее динамичным и прибыльным сегментом экономики, который характеризуется высокой степенью интернационализации капитала и международным характером. На данном этапе четко наблюдается развитие национальных и международных гостиничных сетей. Одним из методов развития и создания гостиничных сетей является контракт на управление. В статье раскрыты теоретические основы внедрения контрактного управления в гостиничном бизнесе, его действенность и перспективы развития на национальном рынке гостиничных услуг.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, гостиничная сеть, контрактное управление.

Библ.: 8.

Бурак Татьяна Викторовна – ассистент, кафедра технологии и организации ресторанного хозяйства, Киевский национальный торговельно-экономический университет (ул. Киото, 19, Киев, 02156, Украина)

E-mail: tat2311@ukr.net

Burak T. V. Contract Management: Organisational and Legal Form of Hotel Networks

Hotel business has been the most dynamic and profitable segment of economy, which is characterised with a high degree of internationalisation of capital and international character, during the recent decades. We clearly observe development of national and international hotel networks at this stage. Management contract is one of the methods of development and creation of hotel networks. The article describes theoretical basis of introduction of the contract management into the hotel business, its effectiveness and prospects of development in the national market of hotel services.

Key words: hotel business, hotel network, contract management.

Bibl.: 8.

Burak Tatyana V. – Assistant, Department of Technology and Organization Restaurant Business, Kyiv National University of Trade and Economy (vul. Kioto, 19, Kyiv, 02156, Ukraine)

E-mail: tat2311@ukr.net

Економіка України характеризується не тільки розвитком ринку товарів, але й послуг. Готельний бізнес у останні десятиліття є найбільш динамічним і прибутковим, характеризується високою ступеню інтернаціоналізації капіталу та міжнародним характером своїх операцій, є каталізатором економічного росту, оскільки виступає каналом перерозподілу прибутків між країнами. Одним із методів створення готельних мереж є контракт на управління. На жаль, питанням формування готельних мереж за контрактним управлінням приділено недостатньо уваги. В Україні переваги контрактного управління готельними мережами не висвітлені повною мірою, оскільки дана організаційно-правова форма ведення готельного бізнесу є відносно новим явищем для національного готельного ринку. Часто контракт на управління розглядається не як самостійний об'єкт, а як складова певної діяльності.

Організація готельного бізнесу на умовах контрактного управління значно знижує підприємницький ризик, оскільки відбувається використання вже «відпрацьованого» бізнесу, що довів свою ефективність. Контрактне управління може бути каталізатором, прискорювачем процесів формування та розвитку готельного бізнесу. Слід зазначити, що в працях вітчизняних на-

уковців, таких як Г. Андрощук, М. Бедринець, Ю. Корягін, Т. Ковальчук, О. Корольчук, В. Ляшенко, Т. Маруцак, Г. Мунін, Я. Сидоров, А. Цират та зарубіжних – М. Вудроу, Ж. Дельтей, Г. Клікет, А. Майлер, Р. Мартін, Я. Мюррей, М. Мендельсон, Дж. Стенворт, Б. Сміт, Л. Сімс, С. Силінг, С. Спінееллі, Р. Розенберг, І. Рикова, Д. Уіндспергер розглядаються різні теоретичні та практичні аспекти контрактного управління готельними мережами.

Зокрема аналізується його сутність, історія розвитку, переваги використання контрактного управління в сучасних економічних умовах, розглядається фінансова доцільність співпраці такого характеру та аналізується світовий досвід. Разом з тим, слід відзначити, що для вітчизняної наукової думки є не характерним віднесення контрактних відносин підприємств готельного господарства до числа пріоритетних напрямів дослідження. Це пов'язано з тим, що такі відносини є відносно новим явищем для вітчизняної економіки.

Метою статті є розкриття теоретичних аспектів дієвості контракту на управління в готельному бізнесу; формування та розширення готельних мереж на національному ринку через контрактне управління.

Основними тенденціями розвитку готельного бізнесу є [1]:

- ✦ глобалізація та концентрація готельного бізнесу;
- ✦ поширення сфери інтересів готельного бізнесу на продукти та послуги, що надавалися раніше підприємствами інших галузей;
- ✦ посилення спеціалізації готельного бізнесу, що орієнтує на певні сегменти споживачів;
- ✦ розвиток демократизації готельної індустрії підвищує доступність готельних послуг для масового споживача;
- ✦ персоніфікація обслуговування та повна концентрація на потребах споживача;
- ✦ впровадження нових комунікацій та інформаційних технологій, що дозволяє проводити глибоку й системну економічну діагностику;
- ✦ ділова стратегія підприємств готельного господарства.

Характеризуючи стан сучасного готельного бізнесу, чітко спостерігається не тільки введення в експлуатацію нових підприємств, а й подальший розвиток готельних мереж, як національних, так і міжнародних.

Слід зазначити, що головною перевагою міжнародних готельних мереж є те, що кількість додаткових послуг, які споживач має змогу отримати, значно більша. У світі існує більше 300 готельних мереж, які функціонують, залучаючи до себе нові підприємства готельного господарства, і виходять за рамки національно-ринку [8].

Перевагами готельних мереж є [3]:

- ✦ *можливість придбання великих партій товарів і послуг за гуртовими цінами* – у силу того, що власник ланцюга керує декількома об'єктами, він може робити гуртові закупівлі й у подальшому пропонувати іншим підприємствам – членам ланцюга устаткування для номерів, білизну, мийні засоби, предмети санітарно-гігієнічного призначення за низькими цінами;
- ✦ *економія витрат на підготовку персоналу*: ланцюг здійснює централізовану підготовку кадрів, що значно скорочує витрати кожного члена мережі окремо, участь у мережі робить доступними для його членів послуги високооплачуваних фахівців у певних сферах, оплата вартості яких кожному готелю окремо була б проблематичною;
- ✦ *ефективне просування готельних послуг на ринок і економія на рекламних заходах* – проведення організованої рекламної кампанії, крім того, рекламну функцію виконує торгова марка мережі;
- ✦ *використання централізованої системи бронювання*, що дозволяє підвищити завантаження номерного фонду всіх підприємств готельного господарства, які входять до мережі;
- ✦ *використання централізованої системи бухгалтерського обліку, проведення загальних маркетингових досліджень, будівництво, здійснення операцій з нерухомості*. Перевага полягає у тому, що фахівці можуть обслуговувати всі готелі, які входять в ланцюг, що істотно скорочує відповідні витрати кожного члена мережі;
- ✦ *інвестування* – групі готелів легше обґрунтувати одержання інвестицій, мобілізувати капітал і

направити його на розширення та підвищення ефективності своєї діяльності.

До сучасних тенденцій розвитку готельних мереж можна віднести такі критерії:

- ✦ заглиблення специфікації готельної пропозиції;
- ✦ географічне розширення та розвиток міжнародних готельних ланцюгів;
- ✦ глобалізація та централізація управління в готельному бізнесі;
- ✦ чітка сегментація ринку споживачів готельних послуг по різних критеріях;
- ✦ розширення готельних послуг, формування унікального продукту з використанням індивідуального підходу;
- ✦ інтеграція готельних мереж з іншими підприємствами індустрії туризму;
- ✦ участь інших підприємств у готельному бізнесі шляхом концентрації і переміщення капіталу;
- ✦ чітке позиціонування підприємств готельного господарства;
- ✦ використання нових форм залучення споживачів готельних послуг.

Контракне управління готельними мережами, є не тільки управлінським інструментом, але й методом формування готельних мереж [3]. Дана організаційно-правова форма визначає повноваження керівника, які є необхідністю для виконання поставлених цілей.

Приймаючи підприємство готельного господарства під своє керівництво, оператор дає йому назву відомого світового бренда, тим самим збільшує його конкурентоспроможність.

Слід зазначити, що контракне управління може відбуватися в декількох інтерпретаціях:

- 1) підписання контракту на управління з управлінською компанією, яка буде керувати готелем самостійно;
- 2) залучення відомого міжнародного готельного оператора;
- 3) контракт на управління, який функціонує на основі договору франчайзингу.

При виборі оператора власнику слід приділити особливу увагу декільком важливим моментам, оскільки від цього рішення залежить подальше функціонування готелю і його місце в туристичному бізнесі.

Основними завданнями оператора є: досягнення запланованих показників ефективності діяльності готелю, управління ресурсами готелю, введення та підтримка якісних стандартів діяльності готелю.

Оператор бере на себе не тільки відповідальність по управлінню готелем, одночасно він несе відповідальність перед власником за такі аспекти, як збереження і зростання вартості майна та показників ефективності діяльності всіх підрозділів, створення відповідного іміджу готелю.

Основні критерії вибору оператора [2]:

- ✦ ефективність діяльності оператора за попередніми контрактами;
- ✦ наявність бездоганної репутації;
- ✦ можливість контролю діяльності оператора з боку власника готелю чи його представника;

- ✦ конкурентоспроможність персоналу керуючої компанії, зумовлена досвідом роботи в готельному маркетингу;
- ✦ високі стандарти управління і ведення звітності;
- ✦ чутливість і високий рівень адаптації до культурних звичаїв приймаючої країни;
- ✦ умови і терміни контракту.

Характеризуючи стан готельного ринку, слід зазначити тенденцію входження міжнародних готельних операторів на національний ринок і розширення національних готельних мереж за допомогою контрактного управління.

Міжнародні оператори готельного бізнесу ввійшли на вітчизняний ринок ще у 2005 р. Першими були чотиризірковий готель Radisson Blu Resort Kiev і п'ятизірковий Rixos Prikarpatyа у м.Трускавець. У 2006 р. ввели в експлуатацію Radisson Blu Resort Alushta і Radisson Blu Resort Bukovel у цьому році. П'ятизірковий готель Hyatt Regency Kiev було відкрито в 2007 р., у 2009 р. ще один світовий готельний лідер Intercontinental Hotel Kiev під управлінням IHG. Французький оператор Асог проектом Ibis розпочав діяльність на українському ринку у 2011 р. У перспективі планує більш масштабний вихід на вітчизняний готельний ринок не тільки даним брендом, а й мережею бюджетних готелів Etar [5]. У цей самий період вводиться в експлуатацію готель під управлінням Wyndham Hotel Group, під брендом Ramada «Ramada Донецьк».

Національні готельні оператори розпочали свою діяльність на ринку готельних послуг у 2003 р. Одним із них є Premiere-Hotels International, до складу якого входять вісім готелів: «Прем'єр Палас» (Київ), «Ореанда» (Ялта), «Дністер» (Львів), «Стар» (Мукачеве), «Лондонська» (Одеса), «Аврора» і арт-готель «Космополіт» (Харків), «Прага» (Донецьк). Мережа створювалася в розріз із загальноприйнятими стратегіями, оскільки вона об'єднує абсолютно різні по концепції та набору послуг готелі в крупних ділових і туристичних центрах України. Завдяки специфіці кожного окремого готелю мережі не доводиться вирішувати проблеми, пов'язані з уніфікованістю продукту. Таке своєрідне об'єднання дозволяє подвоїти конкурентну перевагу, пов'язану з позиціонуванням на ринку і пізнаваністю бренду, також усі готелі користуються перевагами єдиної системи бронювання. Готелі мережі Premiere-Hotels позиціонують в різних сегментах і під різними торговими марками, такими як Акорд Готелі та Компас Готелі [4]. Готельний оператор використовує власні кадри та інтелектуальні ресурси, які базуються на провіреній організаційній та управлінській практиці [7].

Reikartz Hotels & Resorts – управлінська компанія, яка об'єднує 19 готелів: готель «Атлантика» рівня «2 зірки» у м. Севастополі та 17 готелів рівня «3 і 4 зірки», які розташовані у великих містах і привабливих курортних зонах України: Дніпропетровськ, Закарпаття, Запоріжжя, Кам'янець-Подільський, Кіровоград, Кривий Ріг, Івано-Франківськ, Львів, Миколаїв, Почаїв, Севастополь, Харків, Житомир, Маріуполь та Одеса. У планах розвитку мережі відкриття 25 готелів на національному ринку до 2015 р. [6].

Створення національних готельних мереж дає змогу підвищити ефективність управління і подальшого

розвитку їх на території країни, через ефективні стандарти управління та технології, що дають змогу надавати послуги високої якості.

Перспективи контрактного управління у готельних мережах в Україні:

- ✦ розширення готельного ринку;
- ✦ підвищення якості управління підприємствами готельного господарства та якості готельних послуг;
- ✦ залучення інвесторів на вітчизняний готельний ринок;
- ✦ підвищення кваліфікації персоналу;
- ✦ розширення національних готельних мереж;
- ✦ збільшення міжнародних готельних операторів на національному готельному ринку.

ВИСНОВКИ

Об'єктивна реальність сьогодення характеризується глобалізацією та інтеграційними процесами міжнародного готельного ринку, прослідковується чітка тенденція розширення готельних мереж. Зважаючи на це, контрактне управління в готельному бізнесі може виявитися тим катализатором, якого не вистачає національному готельному ринку, оскільки мінімізується ризик банкрутства та входять на ринок відомі готельні бренди, які можуть надати відповідний рівень послуг не тільки вітчизняним туристам, але й іноземцям. З контрактом на управління підприємства готельного господарства мають змогу функціонувати за міжнародними стандартами управління, а також надавати більш якісний готельний продукт, при цьому мінімізувати адаптивний період. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. **Беляев А. А.** Гостиничное хозяйство как ключевая составляющая туристской индустрии / А. А. Беляев // Научные записки кафедры прогнозирования и планирования экономических и социальных систем. – Вып. 8. – СПб. : Изд-во СПбГУиЭФ, 2007.
2. **Мальська М. П.** Готельний бізнес: теорія і практика : Підручник / М. П. Мальська, І. Г. Пандяк. – К. : Центр навчальної літератури, 2010. – 472 с.
3. **Пуцентайло П. Р.** Економіка і організація туристично-готельного підприємництва: Навч. посіб. / П. Р. Пуцентайло. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 344 с.
4. Прем'єр-готелі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.premier-hotels.com.ua/ua/hotels.html>
5. Accor, Open New Frontiers in Hospitality [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.accor.com/en/franchise-and-management/contacts-and-countries-information/zones/russia-cis/ukraine.html>
6. Reikartz Hotels & Resorts [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reikartz.com/uk/>
7. Premier International Ltd. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.premier-international.net/contracts/>
8. PROHotelia гостиничний бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prohotelia.com.ua/2009/08/гостиничные-цепи-и-консорциумы/>

Рецензент – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Київського національного торговельно-економічного університету **Мельниченко С. В.**

ПРИМЕНЕНИЕ МАРКЕТИНГА В ГОСТИНИЧНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

ЗУБКОВА М. С.

УДК 339.13

Зубкова М. С. Применение маркетинга в гостиничных предприятиях

В статье рассматриваются результаты маркетингового исследования о применении маркетинга в гостиничных предприятиях Крыма. Результаты анкетирования показали недостаточную квалифицированность маркетологов и наличие потребности в них. Проводимые гостиницами маркетинговые исследования разобщены и эпизодичны, ограничены сопоставлением цен конкурентов, анализом анкет клиентов гостиницы, данных истории гостей отеля и не носят системного характера. Показана зависимость потребности в специалистах данного профиля от типов предприятий, их величины и возраста. Определено примерное количество необходимых специалистов по маркетингу.

Ключевые слова: маркетолог, маркетинговые исследования, потребность, анкетирование, консалтинговые предприятия.

Рис.: 3. **Табл.:** 5. **Библ.:** 8.

Зубкова Марина Сергеевна – соискатель, кафедра менеджмента предпринимательской деятельности, Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского (пр. Вернадского, 4, Симферополь, 95007, Украина)

E-mail: marina_s_zubkova@mail.ru

УДК 339.13

Зубкова М. С. Застосування маркетингу в готельних підприємствах

У статті розглядаються результати маркетингового дослідження про застосування маркетингу в готельних підприємствах Криму. Результати анкетування виявили недостатню кваліфікованість маркетологів і наявність потреби в них. Проведені готелями маркетингові дослідження роз'єднані та епізодичні, обмежені зіставленням цін конкурентів, аналізом анкет клієнтів готелю, даних історії гостей готелю і не носять системного характеру. Показано залежність потреби у фахівцях даного профілю від типів підприємств, їх величини і віку. Визначено приблизну кількість необхідних фахівців з маркетингу.

Ключові слова: маркетолог, маркетингові дослідження, потреба, анкетування, консалтингові підприємства.

Рис.: 3. **Табл.:** 5. **Бібл.:** 8.

Зубкова Марина Сергіївна – здобувач, кафедра менеджменту підприємницької діяльності, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського (пр. Вернадського, 4, Симферополь, 95007, Україна)

E-mail: marina_s_zubkova@mail.ru

UDC 339.13

Zubkova M. S. Application of Marketing in Hotel Companies

The article considers results of marketing research on application of marketing in hotel companies of the Crimea. Results of questionnaires showed insufficient qualification of marketing experts and availability of demand in them. Marketing research conducted by hotels are disconnected and episodic and are reduced to comparison of prices of competitors, study of questionnaires answered by hotel clients, history of hotel guests and are not of system character. It shows dependence of demand in specialists of this profile on types of companies, their size and age. It identifies approximate demand for marketing specialists.

Key words: marketing expert, marketing research, demand, questioning, consulting companies.

Pic.: 3. **Tabl.:** 5. **Bibl.:** 8.

Zubkova Marina S. – Applicant, Department of Management of Business, Taurida National V. I. Vernadsky University (pr. Vernadskogo, 4, Simferopol, 95007, Ukraine)

E-mail: marina_s_zubkova@mail.ru

Н а сегодняшний день гостиничная индустрия является одной из наиболее перспективных и быстро развивающихся отраслей во всем мире. Количество средств размещения туристов, к которым относят гостиницы, отели, кемпинги, пансионаты и т. д., как в Украине, так и за рубежом с каждым годом растет.

Жесткая конкуренция, рост издержек, меняющиеся потребительские предпочтения – все эти факторы приводят к необходимости применения маркетинга руководителями гостиничных предприятий для выбора правильной стратегии поведения фирмы на рынке.

Однако руководители, практические работники не всегда правильно понимают суть маркетинга, его возможности, а также те преимущества, которые может получить гостиничное предприятие, применяющее в своей деятельности принципы маркетинга. Основным принципом туристского маркетинга является применение тактики и стратегии активного приспособления к требованиям потенциальных покупателей с целенаправленным одновременным воздействием на них [1].

Этот принцип предполагает системное использование маркетинговых мероприятий. Предпринимаемые

же гостиничными предприятиями маркетинговые мероприятия носят разрозненный и несистемный характер, ограничиваются в основном сбытом и рекламной деятельностью [2].

Реализация маркетинга требует ежедневного принятия решений и действий сотрудников внутри гостиницы и вне ее.

Гостиничному предприятию необходимо иметь людей, способных проводить анализ рынка, планирование маркетинговых мероприятий, их осуществление и контроль.

По мнению В. Е. Туватовой, можно выделить следующие основные функции службы маркетинга гостиничного предприятия:

- ✦ разработка стратегии маркетинга предприятия;
- ✦ изучение потребительских предпочтений (анкетирование, опросы, наблюдения);
- ✦ анализ ценовой, сбытовой, рекламной стратегии предприятия и методов стимулирования сбыта, выявление их сильных и слабых сторон;
- ✦ выбор наиболее перспективных целевых сегментов рынка и разработка ориентированной на них стратегии;

- ✦ разработка предложений по созданию (корректировке) элементов фирменного стиля, их правильному использованию в оформлении внутренних и внешних помещений отеля, а также во всех используемых средствах рекламы;
- ✦ разработка плана мероприятий по рекламе и паблик рилейшнз с использованием наиболее эффективных средств рекламы, оперативный анализ эффективности их проведения и, при необходимости, корректировка;
- ✦ разработка предложений по формированию и корректировке положительного имиджа отеля в сознании потребителей и единой корпоративной культуры, непосредственное участие в их практическом осуществлении с использованием средств рекламы [3].

Указанные функции возможно реализовать на предприятии только с помощью взаимосвязанного систематизированного подхода в использовании инструментов маркетинга для управления гостиницей. Для этого необходимы специально обученные кадры, которых готовят на экономических факультетах и факультетах управления [4]. Именно профессионализм специалистов по маркетингу, соответствующий стиль управления, использование современных средств коммуникации и планомерное продвижение продукта — таковы составляющие завтрашнего дня в гостиничной индустрии [5].

Вопросам применения маркетинга в гостиничных предприятиях посвящены труды таких украинских ученых, как: Громова А. Г., Петровский Б. Д., Шульгина Л. М. [6, 7, 8]. Бузни А. Н. исследовал потребность в специалистах-маркетологах на предприятиях АР Крым [4]. Однако в работах отечественных авторов не исследованы потребности на маркетологов в гостиничных предприятиях Крыма.

Целью данной статьи является анализ применения маркетинга, выявление потребности на маркетологов в гостиничных предприятиях Крыма. Для её реализации был проведен опрос руководителей и других компетентных в отношении кадров лиц предприятия, о применении маркетинга на предприятии, наличии в составе их персонала сотрудников, выполняющих маркетинговые функции, и о потребности в данных специалистах.

В ходе исследования потребности в специалистах-маркетологах, проведенных в 2008 г. на крымских предприятиях А. Н. Бузни, было выявлено, что в ряде случаев респонденты под маркетингом понимали продажу и рекламу [4]. По прошествии ряда лет на аналогичном опросе также необходимо проверить понимание руководителями предприятий понятия «маркетинг», исходя из чего определять степень квалификации их ответов.

В связи с этим была разработана анкета (табл. 1).

Таблица 1

Форма анкеты проведенного опроса предприятий о потребности в маркетологах

№ п/п	Вопросы	Варианты ответов	Отметка
1	2	3	4
1	В Вашем представлении, маркетинг – это	рекламная деятельность, направленная на более успешную реализацию товара	
		изготовление товара, соответствующего потребностям населения	
		продажа товара	
		организационно-информационная система, направленная на разработку, производство и реализацию товара, соответствующего спросу потребителя	
		Ваш вариант – ...	
		Затрудняюсь с ответом	
2	Применяется ли на Вашем предприятии маркетинг?	Да	
		Нет	
		Не знаю	
3	Считаете ли Вы необходимым применение маркетинга?	Да	
		Нет	
		Не знаю	
4	Имеются ли на Вашем предприятии работники, выполняющие функции по маркетингу?	Да	
		Нет	
		Не знаю	
		Если да, укажите, пожалуйста, цифрой их количество	
5	Есть ли среди них дипломированные маркетологи?	Да	
		Нет	
		Не знаю	

1	2	3	4
6	Необходимы ли вам сейчас или в ближайшей перспективе специалисты по маркетингу?	Да	
		Нет	
		Не знаю	
		Если да, укажите, пожалуйста, цифрой необходимое количество	
7		удовлетворённости клиентов, выявлению спроса	Постоянно, по каждому клиенту
			Эпизодически, 2 – 5 раз в сезон
			Раз в год
			Проводились однажды
8	Как часто проводятся Вашим предприятием маркетинговые исследования с составлением отчёта по:	состоянию рынка услуг по размещению	Не проводятся
			Систематически, несколько раз в сезон
			Ежегодно перед началом сезона
			Ваш вариант
9		конкурентам	Не проводятся
			Систематически, несколько раз в сезон
			Ежегодно перед началом сезона
			Ваш вариант
10	Пользуетесь ли Вы услугами внешних маркетологов?	Да, на постоянной основе по договору	
		Да, по отдельным проектам	
		Ваш вариант	
		Нет, не знаю, кто предоставляет такие услуги	
<i>Сообщите, пожалуйста, сведения по данной паспортичке</i>			
11	Тип предприятия по размещению	Гостиница	
		Дом отдыха	
		Пансионат (кемпинг)	
		Турбаза	
		Другое	
12	Организационно-правовая форма хозяйствования	Частное предприятие	
		Коллективное предприятие	
		Государственное предприятие	
		Коммунальное предприятие	
		Совместное предприятие	
		Акционерное товарищество	
		Другое	
13	Количество штатных сотрудников, чел.	1 – 10	
		11 – 50	
		51 – 100	
		101 – 200	
		201 и более	
14	Стаж работы предприятия, лет	1 – 3	
		4 – 10	
		11 – 20	
		21 и более	
15	Ёмкость предприятия, количество койко-мест, ед.		
16	Коэффициент заполняемости, % в год		
17	Затраты на маркетинговую деятельность, % к обороту		

1	2	3	4
18	Занимаемая Вами должность	Руководитель, заместитель руководителя (подчеркнуть)	
		Руководитель функционального подразделения (отдела кадров, планового отдела и др.)	
		Линейный менеджер	
		Другое	
19	Ваше образование	Высшее	
		Среднее (среднее специальное)	
		Другое	
20	Ваш стаж работы на данном предприятии, лет	До 1 года	
		2 – 5	
		6 – 10	
		Более 10	
21	Ваш общий стаж работы, лет	До 1 года	
		2 – 5	
		6 – 10	
		Более 10	
22	Ваш возраст, лет	До 25	
		26 – 35	
		36 – 50	
		50 – 60	
		Старше 60	

Всего специальной выборкой, отражающей генеральную совокупность предприятий Крыма, предоставляющих услуги по размещению, было опрошено 320

гостиничных предприятий республики (рис. 1), среди которых 192 гостиницы, 42 отеля, 36 гостевых домов, 26 домов отдыха, 18 пансионатов, четыре турбазы и два гостиничных комплекса.

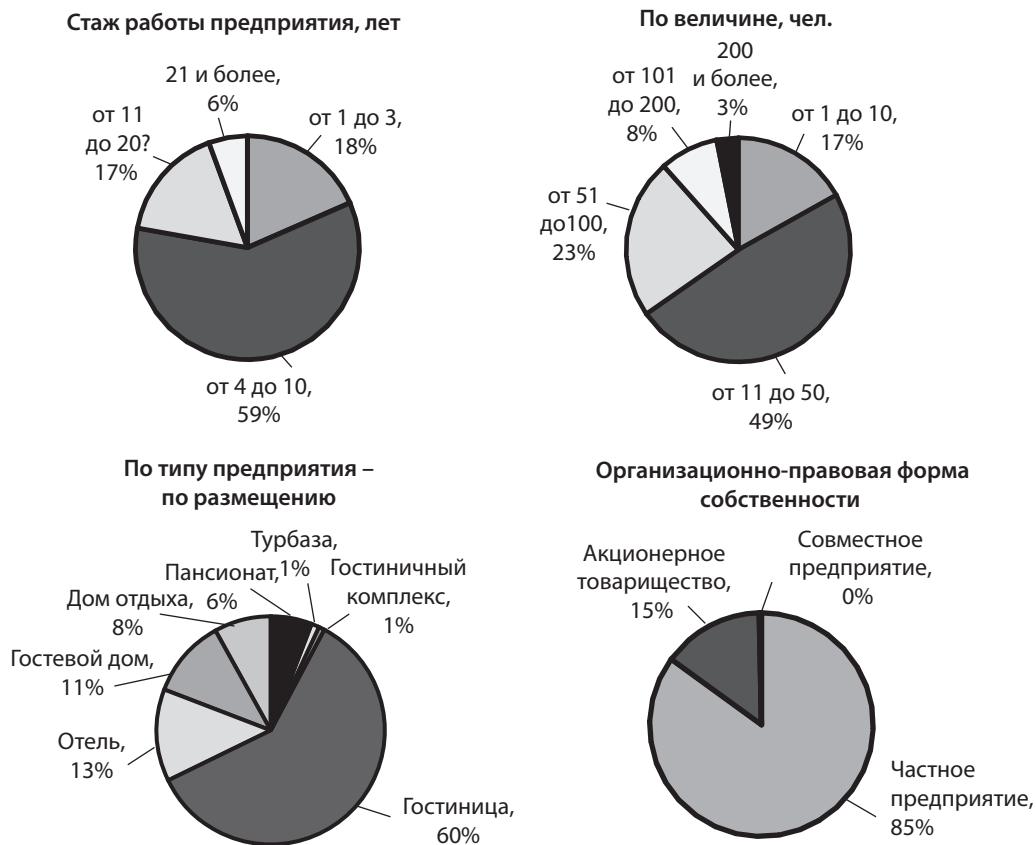

Рис. 1. Сегментирование опрошенных предприятий

Генеральная совокупность таких предприятий в Крыму охватывает около 14 тысяч субъектов рынка. Предприятия продифференцировали по типу размещения, организационно-правовой форме собственности, количеству штатных сотрудников, сроку их деятельности в условиях новой рыночной системы, чтобы выявить наличие или отсутствие зависимости от этого фактора восприятия маркетинга руководителями или специалистами предприятия.

Зависимость использования на предприятии маркетинга и потребности в маркетинговых услугах устанавливали по отношению к фактору величины гостиничного предприятия и типу предприятия по размещению. Респондентами в основном были руководители предприятий (54,4% от общего количества опрошенных) и специалисты (29,4%), владеющие информацией о кадровом составе и характере деятельности предприятия. При этом 78,5% опрошенных имели высшее образование, 14,5% – среднее и

среднеспециальное, а также 7% – незаконченное высшее, что позволяло надеяться на относительную компетентность ответов в отношении сведений о маркетинге, по крайней мере на опрашиваемых предприятиях.

Полученные ответы (табл. 2) показывают, что около 56,25% респондентов выбрали наиболее верный ответ, понимая маркетинг как организационно-информационную систему, направленную на разработку, производство и реализацию товара, соответствующего спросу потребителя. Сопоставив данный результат с результатом исследования А. Н. Бузни, можно сделать вывод: по прошествии лет количество сотрудников, понимающих маркетинг правильно (в 2008 г. 67,4% руководителя предприятий сферы услуг дали правильный ответ) не только не увеличилось, но и на более чем 10% уменьшилось. Это указывает на негативные изменения в понимании данного определения.

Таблица 2

Ответы респондентов о понимании маркетинга (по строкам количество предприятий в % к данным колонки 2)

Факторы влияния на ответы респондентов	Количество предприятий	Варианты ответов: Маркетинг – это				
		рекламная деятельность, направленная на более успешную реализацию товара	изготовление товара, соответствующего потребностям	продажа товара (услуги)	организационно-информационная система, направленная на разработку, производство и реализацию товара, соответствующего спросу потребителя	Затруднились с ответом
1	2	3	4	5	6	7
По всем опрошенным предприятиям, в т. ч.:	320	28,1	3,1	4,1	56,25	8,1
<i>По типу предприятия – по размещению</i>						
Гостиница	192	25	7,1	6,3	58	3,6
Дом отдыха	26	30,9	5,1	4,8	54,9	4,3
Пансионат	18	35,9	3,8	4,9	49,7	5,7
Турбаза	4	25	–	–	75	–
Гостиничный комплекс	2	–	–	–	100	–
Гостевой дом	36	37,2	2,9	–	53,4	6,5
Отель	42	28	3,9	3	65,1	–
<i>По количеству штатных сотрудников, чел.</i>						
1 – 10	54	38,2	7,3	5,7	44	4,8
11 – 50	155	29,5	5,3	6,5	54,5	4,2
51 – 100	74	10,8	3,9	7,4	72	5,9
101 – 200	27	9,9	4,4	4,5	73,3	7,9
200 и более	10	–	–	–	100	–
<i>По стажу работы предприятия</i>						
От 1 года до 3 лет	59	25,4	5,2	7,1	56,2	6,1
От 4 до 10 лет	190	24,8	4,7	4,9	60,7	4,9
От 11 до 20 лет	53	22,6	3,3	1,6	67,7	4,8
21 год и более лет	18	10,9	–	–	89,1	–
<i>Должность респондента</i>						
Руководитель	174	20,2	7,6	4	64,7	3,5

1	2	3	4	5	6	7
Руководитель функционального подразделения	94	23,5	6,1	7,2	60,1	3,1
Линейный менеджер	52	36,5	6,1	9,5	34,9	13
<i>Образование респондента</i>						
Высшее	251	24	5,7	4,4	61,2	4,7
Среднее, среднее специальное	47	22,8	15,5	12,4	39,5	9,8
Незаконченное высшее	22	25,4	6,5	11,2	49,4	7,5

При этом в пансионатах оказалось наименьшее количество верных ответов (49,7%) при лучших результатах в отелях и на турбазах (65,1 и 75% соответственно) и абсолютном их количестве (100%) в гостиничных комплексах.

Количество верных ответов так же, как и в исследованиях А. Н. Бузни, возрастало с увеличением величины предприятия и с увеличением срока его функционирования. Это достаточно логично, поскольку на более крупных предприятиях есть больше возможностей для специальной маркетинговой деятельности, а с увеличением срока деятельности в рыночных условиях возрастает понимание условий рыночного хозяйствования на основе маркетинга.

Разумеется, существенной оказалась разница в ответах в зависимости от уровня образования. Наибольшее количество верных ответов дали респонденты, имеющие высшее образование (61,2%), тогда как правильность ответов респондентов со средним и средним специальным образованием не достигала 40%.

Тем не менее, более 40% неверных ответов, около 35% которых принадлежала руководителям, свидетель-

ствует о неверной постановке маркетинговой деятельности (или отсутствии таковой) на более чем трети опрошенных гостиничных предприятий.

Полученные данные нашли своё отражение и при ответах на второй вопрос анкеты – о применении маркетинга на предприятии. Из всех ответов о том, что маркетинг на предприятии применяется (79,7%) лишь 43,25% оказались достоверными, т. е. фактически маркетинг применяется менее чем на половине опрошенных предприятий.

Такой же коррекции подлежали и ответы о наличии работников, выполняющих функции по маркетингу в гостиничных предприятиях. При полученных утвердительных ответах от 72,5% опрошенных респондентов фактически следует признать 48,5%. Такая ситуация подтвердилась и при определении функций, выполнение которых относили к маркетинговым на данном предприятии.

Данные о количестве сотрудников предприятия, занимающихся маркетингом, о наличии среди них дипломированных маркетологов и о количественной потребности в маркетологах представлены в табл. 3.

Таблица 3

Данные респондентов о количестве маркетологов, чел.

Факторы влияния на ответы респондентов	Количество сотрудников, занимающихся маркетингом, чел.		Необходимое количество маркетологов, чел.
	Всего	В т. ч. с дипломом маркетолога	
1	2	3	4
По всем опрошенным предприятиям, в т. ч.:	514	118	112
<i>По типу предприятия – по размещению</i>			
Гостиница	375	88	86
Дом отдыха	19	2	6
Пансионат	12	4	2
Турбаза	14	2	-
Гостиничный комплекс	18	6	1
Гостевой дом	24	5	1
Отель	52	11	16
<i>По количеству штатных сотрудников</i>			
1-10 чел.	41	11	15
11-50 чел.	180	25	60
51-100 чел.	130	29	19
101-200 чел.	88	26	13

1	2	3	4
200 и более чел.	75	27	5
<i>По стажу работы предприятия</i>			
От 1 года до 3 лет	64	10	16
От 4 до 10 лет	309	71	78
От 11 до 20 лет	103	27	13
21 год и более лет	38	10	5

Приведенные данные свидетельствуют о том, что наибольшее количество работников, выполняющих маркетинговые функции, имеются в гостиницах. Здесь же отмечено большее количество дипломированных маркетологов и названа наибольшая потребность в них. Однако абсолютные значения этих показателей рассматривать в сравнении по видам предприятий не вполне правомерно, поскольку количество проанализированных предприятий (см. рис. 1) сильно различалось. Поэтому количество предприятий, респонденты которых дали ответы о наличии маркетологов, были рассмотрены в процентном соотношении (табл. 4).

Как видно из полученных данных, по существу на более 25% предприятий маркетологи отсутствуют, а дипломированные маркетологи (см. табл. 3) составляют менее трети персонала, выполняющего маркетинговые функции

и, следовательно, качество этих услуг далеко от профессионального уровня. Количество предприятий, имеющих маркетологов, значительно зависит от типа предприятия по размещению, наименьшее их количество в домах отдыха.

Подтвердилась и тенденция более активного использования маркетологов на предприятиях с большим опытом работы.

Проявляется чёткая тенденция увеличения количества предприятий с маркетологами при увеличении общей численности персонала предприятия, что подтверждает данные табл. 1 и вполне объяснимо, т. к. малым предприятиям затруднительно осуществлять затраты на маркетинг. Однако это не говорит о том, что маркетинговая деятельность им не нужна.

Только 1% предприятий прибегают к помощи внешних маркетологов, менее трети – по отдельным про-

Таблица 4

**Ответы респондентов о наличии на предприятии маркетологов
(по строкам количество предприятий в % к данным колонки 2)**

Факторы влияния на ответы респондентов	Количество предприятий	Варианты ответов		
		Да	Нет	Не знаю
1	2	3	4	5
По всем опрошенным предприятиям, в т. ч.	320	72,5	27,5	–
<i>По типу предприятия – по размещению</i>				
Гостиница	192	64,3	35,7	–
Дом отдыха	26	32,5	67,5	–
Пансионат	18	43,4	56,6	–
Турбаза	4	100	–	–
Гостиничный комплекс	2	100	–	–
Гостевой дом	36	35,7	64,3	–
Отель	42	71,8	28,2	–
<i>По количеству штатных сотрудников</i>				
1 – 10 чел.	54	42,1	57,9	–
11 – 50 чел.	155	65,1	34,9	–
51 – 100 чел.	74	78,5	21,5	–
101 – 200 чел.	27	94,4	5,6	–
200 и более чел.	10	100	–	–
<i>По стажу работы предприятия</i>				
От 1 года до 3 лет	59	51,4	48,6	–
От 4 до 10 лет	190	59,6	40,4	–
От 11 до 20 лет	53	77,8	22,2	–
21 год и более лет	18	72,3	27,7	–

ектам, почти половина (48%) гостиничных предприятий не привлекают внешних маркетологов, 24% вообще не знают кто предоставляет такие услуги (рис. 2).

Рис. 2. Привлечение внешних маркетологов гостиничными предприятиями

Из табл. 5 видно, что по отдельным проектам к внешним маркетологам чаще всего обращаются гостиницы, предприятия со стажем работы от 4 до 10 лет. Меньше всего пользуются данным видом услуг гостиничные комплексы и турбазы, предприятия с количеством сотрудников 200 и более человек. Это связано, скорее всего, с тем, что данные гостиничные предприятия (см. табл. 4) имеют в штате маркетологов, выполняющих все необходимые функции.

Как видно из полученных данных (рис. 3), проведение гостиничными предприятиями маркетинговых исследований с составлением отчёта по удовлетворённости клиентов, выявлению спроса в 42% проводятся эпизодически, в четверти случаев проводились однажды или вообще не проводились и только 16% предприятий – постоянно, по каждому клиенту. Исследования с составлением отчёта по состоянию рынка услуг по размещению чуть меньше половины предприятий не проводят, однако конкурентов изучают 60% гостиничных предприятий. Роль маркетинга в среде, в которой функционируют гостиницы, пока ещё не стала доминантой их деятельности.

Потребность в маркетологах, выявленная по результатам проведенного опроса, как и в исследовании А. Н. Бузни, лишь частично отражает реальную потребность, т. к. почти на каждом третьем предприятии руководители и ведущие специалисты либо вообще не представляют себе маркетинг как эффективный инструмент менеджмента, либо понимают его превратно. Это говорит о необходимости разработки специальной программы по доведению необходимых знаний о маркетинге до руководителей предприятий и менеджеров других уровней, т. е. необходимо не только удовлетворение потребностей, но и воздействие на них с целью их развития.

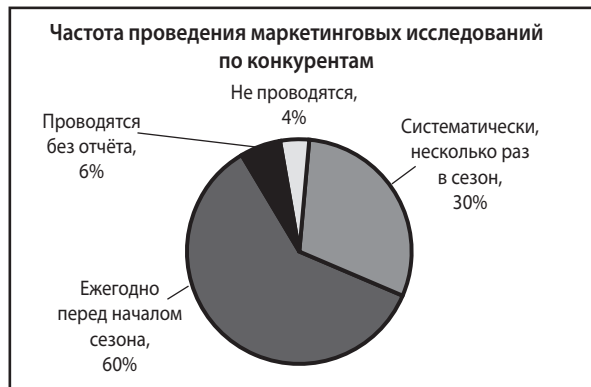
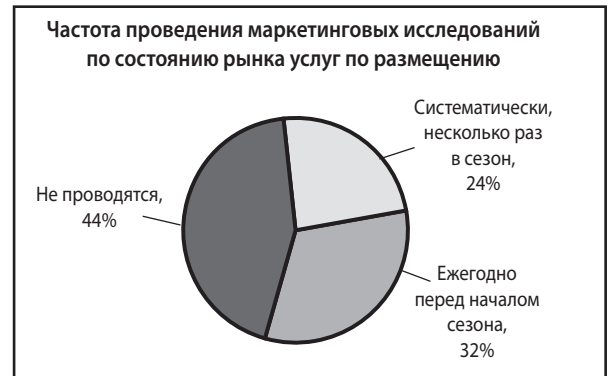
Предприятия до 20 человек штатных сотрудников выявили наибольшую потребность в маркетологах. Удовлетворить такую потребность возможно созданием специальных маркетинговых консалтинговых предприятий, которые бы обслуживали (разумеется, на коммерческой основе) малые предприятия. Однако для таких служб особенно необходимы высококвалифицированные маркетологи.

Таблица 5

Данные респондентов о привлечении внешних маркетологов (по строкам количество предприятий в % к данным колонки 2)

Факторы влияния на ответы респондентов	Количество предприятий	Варианты ответов			
		Да, на постоянной основе по договору	Да, по отдельным проектам	Нет	Не знаю, кто предоставляет такие услуги
1	2	3		4	5
По всем опрошенным предприятиям, в т. ч.:	320	1	27	48	24
<i>По типу предприятия – по размещению</i>					
Гостиница	192	1	34,5	42,8	21,7
Дом отдыха	26	–	29	45	26
Пансионат	18	–	31,4	50,3	18,3
Турбаза	4	–	25	75	–
Гостиничный комплекс	2	–	–	100	–
Гостевой дом	36	–	24,4	53,1	22,5
Отель	42	–	29,2	53,6	17,2
<i>По количеству штатных сотрудников</i>					
1 – 10 чел.	54	–	27,2	47,1	25,7
11 – 50 чел.	155	1	31,8	48,2	20
51 – 100 чел.	74	–	30,5	56,5	13
101 – 200 чел.	27	–	28,2	71,8	–
200 и более чел.	10	–	25	75	–

1	2	3	4	5	6
<i>По стажу роботи підприємця</i>					
От 1 года до 3 лет	59	1	23,8	41,2	35
От 4 до 10 лет	190	–	31,3	49,3	19,4
От 11 до 20 лет	53	–	22,9	36,4	13,5
21 год и более лет	18	–	18,5	77,9	3,6

Рис. 3. Частота проведения гостиничным предприятием маркетинговых исследований с составлением отчёта по удовлетворённости клиентов, выявлению спроса, состоянию рынка услуг по размещению, конкурентам

ВЫВОДЫ

Результаты проведенного исследования показали недостаточную квалифицированность маркетологов и наличие потребности в них. Основная маркетинговая деятельность по-прежнему концентрируется в отделах рекламы и продаж (сбыта) и носит текущий, а не стратегический характер. Проводимые маркетинговые исследования разобщены и эпизодичны, ограничены в лучшем случае сопоставлением цен конкурентов, анализом анкет клиентов гостиницы, данных истории гостей отеля и не носят системного характера. ■

ЛИТЕРАТУРА

1. Жукова М. А. Менеджмент в туристском бизнесе / М. А. Жукова. – М.: КНОРУС, 2006. – 192 с.
2. Скобкин С. С. Цели и задачи маркетинга для российской гостиничной отрасли / С. С. Скобкин // Российское предпринимательство. – 2002. – №2. – С. 4 – 6.
3. Туватова В. Е.. Повышение эффективности маркетинговой деятельности в гостиничном бизнесе [Текст] / В. Е. Туватова // Маркетинг в России и за рубежом. – 2008. – № 1. – С. 92 – 97.
4. Бузни А. Н. Изучение потребности в специалистах-маркетологах / А. Н. Бузни // Учёные записки Крымского

инженерно-педагогического университета. Экономические науки. – 2008. – Вып. 12. – С. 49 – 55.

5. Сеген Ж. Цели и методы коммерческой политики в гостиничном бизнесе на пороге XXI века / Ж. Сеген // Отель. – 2005. – № 2. – С. 74 – 77.

6. Громова А. Г. Методично-організаційні засади використання маркетингових досліджень в управлінні готельними підприємствами / А. Г. Громова // Матеріали конференції «Дні науки-2008» (Київ, 11-13 жовт. 2008 р.) / М-во економіки; КНЕУ. – К.: НіЦ КНЕУ, 2008. – 168 с.

7. Петровський Б. Д. Особливості інноваційної діяльності в готельному бізнесі / Б. Д. Петровський // Ресторанний і готельний бізнес. – 2009. – № 7. – С. 15 – 17.

8. Шульгіна Л. М. Маркетинг підприємств туристичної галузі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.06.01 / Л. М. Шульгіна. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 36 с.

Рецензент – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджмента підприємницької діяльності Тавричного національного університету ім. В. І. Вернадського
Бузни А. Н.